

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI

CİLT 1

44. KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI BİLDİRİLERİ

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

**44. Uluslararası Kazı, Araştırma ve
Arkeometri Sempozyumu**

**44. KAZI SONUÇLARI
TOPLANTISI**

CİLT 1

**27-31 MAYIS 2024
NEVŞEHİR**

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI ANA YAYIN NO: 3796/1
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın No: 205/1

Editör

Dr. Soner ATEŞOĞULLARI

27-31 Mayıs 2024 tarihlerinde Nevşehir’de düzenlenen 44. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinin katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

TK: 978-975-17-6176-7

ISBN: 978-975-17-6177-4

Grafik Tasarım

Nihal KARAPEK

Kapak Fotoğrafi

Mermer Dionysos başı, Aphrodisias, Tetrapylon Caddesi, MS 4. yüzyıl.

Not: Kazı raporları, dil ve yazım açısından Dr. Soner ATEŞOĞULLARI tarafından denetlenmiştir. Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

Ankara 2025

ULUSLARARASI KAZI, ARAşTIRMA VE ARKEOMETRİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİ KİTAPLARI YAYIN İLKELERİ

Her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu toplantısındaki sözlü sunumlara dair bildirilere yer verilen Kazı Sonuçları Toplantısı, Araştırma Sonuçları Toplantısı ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı bildiri kitapları, Kùltür ve Turizm Bakanlığı Kùltür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü bünyesinde yayına hazırlanmakta ve Bakanlığımız web sayfası üzerinden açık erişimli olarak tüm araştırmacı ve ilgililerin kullanımına sunulmaktadır. Katılımcılar tarafından sempozyumda sunulan bütün bildirilerin yayımlanmak üzere gönderilmesi beklenmektedir.

Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda sunulan bildirilerin telif hakkı Kùltür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Bildiriler, Bakanlık editörleri tarafından yalnızca yayın ilkeleri ve yazım kurallarına uygunluk bakımından incelenmektedir. Yazarlar tarafından bildirilerin telif hakları ve etik ilkeler gözetilerek hazırlanması gerekmektedir. Bildiri metinlerinde ifade edilen görüşler veya telif haklarından doğacak sorumluluklar yazarlarına aittir.

Yazım Dili

Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda sunulan ve yayınlaması için Kùltür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne gönderilen bildiri metinlerinin yazım dili Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızcadır. Yazarlar, bu dillerden birinde metinlerini göndermelidirler.

Yazım Kuralları

Kazı Sonuçları Toplantısı, Araştırma Sonuçları Toplantısı ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı'nda sunulan ve yayımlanması için Kùltür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne gönderilen bildiri metinlerinin aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir.

1. Bildiri Metni Başlığı: İçerikle uyumlu ve konuyu kapsayan bir başlık olmalı ve koyu harflerle 14 punto yazılmalıdır. Bildiri başlığı en fazla 12 kelimeden oluşmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı, başlığa eklenen bir dipnotla verilmeli; aşağıdaki şekilde unvan, görev yapılan kurum, iletişim, e-posta adresi ve ORCID numarası belirtilmelidir.

Örneğin: Prof. Dr. Derya şAHİN; Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakùltesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Görùkle-Bursa/TÜRKİYE; E-Posta: dsahin@uludag.edu.tr; ORCID: 0000-0003-0021-4271.

3. Ana Metin

Bildiri metinlerinin Word formatında, 10 punto, bir satır aralıklı ve Times New Roman fontunda; resim, çizim, tablo, harita, grafik, altıyazı ve dipnotlar dâhil olmak üzere toplam

1.500 kelimeden az olmayacak ve 4.000 kelimeyi aşmayacak şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Bildirileri metinlerinde özet kısmına yer verilmemelidir.

Metin içinde **bold** (koyu) karakter kullanılmamalıdır. Yabancı ve teknik terimler için *italik* (eğik) karakterler kullanılmalıdır. Başka kaynaklardan doğrudan yapılan alıntılar “tırnak” işareti içerisinde verilmelidir.

Metinler hazırlanırken Türk Dil Kurumu yazım kurallarına uyulması gerekmektedir. Kelimelerin yazımı sırasında Türk Dil Kurumu web sitesinde yer alan sözlük uygulaması (<https://sozluk.gov.tr/>) referans olarak alınmalıdır.

Kısaltmaların Türk Dil Kurumu web sitesinde (<https://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/kisaltmalar-dizini/>) yer verilen kurallara uygun olarak yapılması gerekmektedir.

Metin içinde MÖ, MS gibi çok alışlagelmiş kısaltmalar ile km, kg, m, cm, m² ve m³ gibi ölçü ve ağırlık birimleri dışında kısaltma kullanılmaması beklenmektedir. MÖ, MS ile uzunluk ve ağırlık ölçüleri gibi standartlaşmış örnekler haricinde kısaltma kullanılmak istenen durumlarda, ilk kullanımda açık hali ve parantez içerisinde kısaltmasının verilmesi, metnin ilerleyen bölümlerinde kısaltmaların aktarılması gerekmektedir. Örneğin: Erken Tunç Çağı (ETÇ) katmanında ele geçen buluntular... ETÇ duvarının devamında....

Bölge, dönem, devir, çağ, kurum vb. ilk harfleri büyük harf ile yazılmalıdır: Doğu Anadolu, Yakın Doğu, Avrupa, Akdeniz Bölgesi, Dicle Nehri, Fetret Devri, Geç Tunç Çağı, Osmanlı Dönemi, Orta Çağ, Türk Tarih Kurumu vb.

4. Bölüm Başlıkları: Metindeki ana başlıklar büyük harflerle ve *italik*, alt başlıklar ise küçük harflerle ve *italik* olarak tümü 12 punto ile yazılmalıdır. Makalede, düzenli bilgi aktarımını sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana ve alt başlıkların uygun şekilde numaralandırılması gerekmektedir.

5. Alıntı ve Göndermeler:

Başka metinlerden doğrudan yapılan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Yapılan alıntı uzunluğu beş satırdan az ise satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağ ve solundan 1,5 cm içeride, blok halinde yazılmalıdır.

Metin içinde yapılan göndermeler, parantez içinde, aşağıdaki şekilde yazılmalıdır (Akurgal, 1995, s. 44). İki yazarlı yayınlar için (Erdem ve Yenice, 2008) örneğine uyulmalıdır. İkidenden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde yalnızca ilk yazarın soyadı ile birlikte vd. kısaltması (Örneğin: Tunç vd., 2001, s. 45, şek. 3b) kullanılmalıdır.

Dipnot yalnızca açıklamalar için kullanılmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Metin içinde gönderme yapılan yazarın adının verildiği durumlarda kaynağın yalnızca yayın tarihi yazılmalıdır. Örneğin: Eyice (1985, s. 21)’ye göre...”

Yayın tarihi bulunmayan eserlerde yazar adının sonrasında tarih yok kısaltması olarak ty. ibaresi eklenmelidir. Örneğin: Yılmaz, ty., s.13.

Yazarı belli olmayan veya anonim eserlerde, eserin ismi yazılmalıdır. Örneğin: MTA Raporu, 1979, s. 33

Bir atıfta birden çok kaynağa yer verilmesi durumunda, kaynakların eski tarihli olanlardan yeni tarihli olana doğru sıralanması gerekmektedir (Akurgal, 1966; Özgüç, 1969; Erkanal, 1983).

Bir eserden yararlanıldığı durumlarda, atıf yapılan eserin sayfa numarası ve gerektiği durumlarda yararlanılan şekil no.su açık biçimde belirtilmelidir (Örneğin: Cook, 1966, s. 192, fig. 4).

Yararlanılan tüm kaynaklar, metnin sonunda “Kaynakça” başlığı altında verilmelidir. Metinde kullanılmayan yayınlara kaynakça kısmında yer verilmemesi, metinde kullanılan tüm yayınların da kaynakça kısmında açık hallerinin belirtilmesine özen gösterilmelidir.

Web kaynaklarının metin içi atıflarda, atıf sırasına göre “Web: 1” , “Web: 2”, “Web: 3” ... şeklinde aktarılması; kaynakça kısmında web sayfasının linkine yer verilmesi ve erişim tarihinin eklenmesi gerekmektedir.

Örnek (Metin İçinde): Bir diğer mermer güneş saati de 2022 yılındaki Aizonai kazılarında ele geçmiştir (Web: 1).

(Kaynakçada)

Web 1: https://haber.dpu.edu.tr/tr/haber_oku/63285e5f0b521/aizanoi-kazilarinda-mermer-gunes-saatine-ulasildi (Erişim Tarihi: 24.03.2024)

6. Tablo, Harita, Çizim, Grafik, Şekil ve Fotoğraflar:

Bildirilerde kabul edilecek görsel sayısı 15 ile sınırlıdır. Kullanılan fotoğraf, şekil, tablo, harita ve benzeri görsellerin alt yazıları dahil olarak bildiri metninin uygun yerine yerleştirilmesi ve ayrıca kullanılan tüm görsellerin metinden ayrı olarak JPEG formatında baskıya uygun çözünürlükte gönderilmesi gerekmektedir. Kullanılacak olan bir fotoğraf ise minimum 300 dpi boyutunda; şekil, harita, plan ve benzeri çizimlerin en az 600 dpi boyutunda olması gerekmektedir. Tasarım aşamasında karışıklıklara yol açmaması açısından her bir görsel metin içerisindeki numarasına uygun biçimde sıralanmalıdır.

Metinde kullanılan harita, resim, çizim ve grafik gibi görseller niteliklerine uygun biçimlerde adlandırılmalı ve ekler kısmında gruplandırılmalıdır. Çizimler (Çizim: 1), Resimler (Resim: 1), Haritalar (Harita: 1) şeklinde isimlendirilmelidir. Ekler kısmında ilk olarak harita, ardından resim, son olarak çizim ve grafiklere yer verilmelidir.

Metin içerisinde kullanılacak tablolarda numara ve başlık verilmelidir. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalı, yatay çizgilerden yalnızca tablo içinde verilen alt başlıkları ayırmak için yararlanılmalıdır. Tablo numarası ve açıklaması üstte ortalanmış olarak verilmelidir. Her sözcüğün ilk harfi büyük yazılmalıdır.

Harita, çizim, grafik, şekil ve fotoğraflar gerekli görüldüğü durumda metin içerisinde kullanılabilir. Birlikte metnin sonunda “Ekler” başlığı altında yukarıda belirtilen sıralamaya göre verilmesi tercih edilmelidir. Harita, çizim, grafik, şekil ve fotoğrafların numaraları ve adları görsel altına ortalanmış şekilde tümce düzeninde yazılmalıdır. Örneğin: Resim 1: Sipylos Dağı kuzeyden görünüm.

Kapsamı gereği bir arada yer verilmesi gereken resim, çizim ve tablolar haricinde levha sistemi kullanılmamalıdır.

Çoklu görsellerde isimlendirmeler çizim, resim vb. no. ve ardından harf ile verilmeli; metin içerisinde görsellere atıflar da bu şekilde aktarılmalıdır. Örneğin: ...Kazıda ele geçen iki kandilden ilk örnekte bitkisel bezemeler (Çizim: 3a), parçalar halinde ele geçen diğer örnekte ise geometrik desenler (Çizim: 3b) hakimdir...

7. Kaynakça: Metin içerisinde kullanılan kaynaklar, kaynakça bölümünde yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıda verilen örneklere uygun olarak yazılmalıdır. Kaynakça kısmında bir yazarın birden çok yayınının olması durumunda, yayın tarihine göre sıralamaya gidilmeli, bir yazarın aynı yılda basılmış yayınları ise yayın tarihinin yanında harflerle (2001a, 2001b gibi) verilmelidir.

Örnekler:

Tek Yazarlı Kitap	Görkay, K. (2015). <i>Tarihin Hazinesi Zeugma</i> . İstanbul: National Geographic Türkiye. Morrisson, C. (2002). <i>Antik Sikkeler Bilimi Nüsmatik: Genel Bir Bakış</i> (Çev. Zeynep Çizmeli Ögün). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
Çok Yazarlı Kitap	Yenişehirlioğlu, F., Müderrisoğlu, F., Akpolat, M. ve Alp, S. (1995). <i>Mersin Evleri</i> . Ankara: Kültür Bakanlığı.
Editörlü Kitap	Uçkan, Y. (ed.) (2017). <i>Olympos I: 2000-2004 Araştırma Sonuçları</i> . İstanbul: AKMED.
Editörlü Kitapta Bölüm	Pekak, S. (2009). Nevşehir’de Osmanlı Döneminde İnşaa Edilen Bir Kilise (Ed. Ahmet Oğuz Alp), <i>Ebru Parman’a Armağan</i> . Ankara: Alter, s.335-341.
Elektronik Baskısı Olan Kitap	Beck, H. (2020). <i>Localism and the Ancient Greek City-State</i> . Erişim: https://www.ebooks.com/en-us/book/210040162/localism-and-the-ancient-greek-city-state/hans-beck/
Tezler	Yıldırım, F. (2013), <i>14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi’ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler</i> . Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Dergiden Tek Yazarlı Makale	Bilici, Z.K. (2005). A German Token Uncovered During the Alanya Citadel Excavations, <i>Adalya</i> , 8, s. 351-356. (Dergilerin cilt ve sayıları dergi adının ardından verilmelidir. Bir cilde ait birden çok sayı var ise bu sayılar parantez içinde aktarılmalıdır. Örneğin, <i>Belleten</i> , 87(310))

Dergiden Çok Yazarlı Makale	Bennett, J. ve Young, R. (1981). Some New and Some Forgotten Stamped Skillets, and the date of P. Cippius Polybius. <i>Britannia</i> , 12, s. 37-44.
Web kaynakları	Web 1: https://haber.dpu.edu.tr/tr/haber_oku/63285e5f0b521/aizanoi-kazilarinda-mer-mer-gunes-saatine-ulasildi (Erişim Tarihi: 24.03. 2024)

Bildiri Metinlerinin Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun hazırlanmış olan bildiri metinleri ile eki görseller, 1 Ağustos tarihine kadar **yayinlar@ktb.gov.tr** adresine Wetransfer ile gönderilmelidir. Wetransfer ile gönderilmeyen metin ve görseller sistem tarafından otomatik olarak silinmektedir.

Bildiri Metinlerinin Değerlendirilmesi

Bildiri metinleri ve eklerinin, belirtilen süre içerisinde Genel Müdürlüğümüze gönderilmesi gerekmektedir. Metinler, ilgili konunun editörleri tarafından yayın ilkeleri ve yazım kurallarına uygunlukları açısından incelenir. İlgili editör, gerekli durumlarda metin üzerinde düzeltmeler yapabilir veya eksikleri yazardan gidermesini isteyebilir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına gönderilir. Son gönderim tarihine kadar dergi editörlüğüne gönderilmeyen, eksiklikleri bulunan ve konu editörleri tarafından talep edilen düzeltmeler yerine getirilmeyen bildirimler, yayın kapsamına alınmaz.

Etik İlkeler

Kazi Sonuçları Toplantısı, Araştırma Sonuçları Toplantısı ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı'nda sunulan ve yayımlanması için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne gönderilen bildiri metinlerinin aşağıda belirtilen etik ilkelere uygun olarak hazırlanması zorunludur.

Ortak Yazarlık: Bildirilerin yazarları sunulan çalışmaya katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Çalışmaya katkıda bulunmayan isimlere makalede yer verilmemelidir. Bildirilerin yazar sıralamaları, dergi editörlüğüne gönderilen metindeki sıralamaya uygun olarak yayına alınacaktır.

Teşekkür: Yazarlar, çalışmalarını destekleyen kişi, kuruluş ve finansal kaynakları teşekkür kısmında beyan etmekle yükümlüdür. Teşekkür kısmı, metnin sonunda kaynakça kısmının önünde yer almalıdır.

Özgünlük: Sunulan bildiri, sunumu yapan yazar(lar)a ait olmalıdır. Diğer araştırmacıların çalışmalarına yer veriliyor ise, alıntılarının uygun biçimde aktarılması ve kaynakçada yararlanılan çalışmalara yer verilmesi gerekmektedir. Gönderilen görsellerin ve metinlerin telif hakkından doğacak hukukî yaptırımlardan bildiri sahipleri sorumludur.

Basılmış Bir Yayının Sunumu: Yazarlar tarafından gönderilen çalışmaların daha önce yayınlanmamış olması beklenir.

İletişim Bilgileri

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Müzeler Dairesi Başkanlığı Yayın ve Tanıtma Şubesi Müdürlüğü

II.TBMM Binası Yanı 06110 Ulus Ankara/TÜRKİYE

Tel: +90 (312) 470 64 64 - +90 (312) 470 64 65

E-Posta: yayinlar@ktb.gov.tr

web: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/>

İÇİNDEKİLER

Abdullah HACAR, Yakup ÜNLÜLER, H. Simge EGECİ, Nilay ÇETİN, Ahmet Emin KARKINLI..... 2023 YILI BEKÇİTEPE (NİĞDE-BOR) KAZILARI.....	13
Adnan DİLER, Gülnaz SAVRAN, Güray ÜNVER, Sevilay Zeynep YILDIZ, Britta ÖZEN-KLEINE, Gözde ADIGÜZEL, Selim YILDIZ, Nils SCHNORR KEDREAI 2023.....	27
Ahmet İhsan AYTEK, Alper Yener YAVUZ, Erhan TARHAN, Büşra ALADAĞ, Mehmet Cihat ALÇİÇEK, Nail UYAR KAYACA OMURGALI FOSİL LOKALİTESİ KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI.....	47
Ahmet TERCANLIOĞLU, Ahmet Eren ARSLAN, Ufuk ELYİĞİT, Serdal GÜNDÜĞDU KYZİKOS 2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI.....	59
Akın ERSOY, Sarp ALATEPELİ, Ozan ÇAKMAK SMYRNA / İZMİR 2023.....	69
Ali ATMACA, Murat ÇEKİLMEZ, Merve ARİNC ÖZYILMAZ, Mülkiye Nur AVCI, Simge BALCI ÇAKALOĞLU, Aytül ÖRGEN 2023 YILI TRALLEİS ANTİK KENTİ KAZI VE ARAŞTIRMA ÇALIŞMALARI (2. SEZON).....	87
Ali BORAN SİLİFKE KALESİ 2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI.....	103
Ali Umut TÜRKCAN, Sevim KURTULDU, Arkadiusz MARCINIAK 2023 YILI ÇATALHÖYÜK KAZI VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI.....	121
Andreas SCHACHNER 2022-2003 YILLARI BOĞAZKÖY/HATTUŞA ÇALIŞMALARI.....	141
Aslı ERİM-ÖZDOĞAN, E. Nurcan YALMAN ÇAYÖNÜ TEPEİ 2023 KAZI ÇEVRE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI.....	167
Aslıhan BEYAZIT, Burhan GÜLKAN, Burçin AFŞAR İKİZTEPE KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI.....	187

Aygün EKİN MERİÇ, Ali Kazım ÖZ, Gülşen KUTBAY İZNİK HİSARDERE NEKROPOLÜ 2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI	201
Aygün EKİN MERİÇ, Ali Kazım ÖZ, Nezihat KÖŞKLÜK KAYA, Fatih Hakan KAYA, Nihal KARDORUK İZNİK ROMA TİYATROSU 2023 YILI KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI	211
Ayşegül AYKURT, Kadir BOYÜKULUSOY, Umay OĞUZHANOĞLU ÇALTILAR HÖYÜK 2023 YILI KAZILARI	229
Aytaç COŞKUN, Şıvan AYUS, Fatma DURMA ZERZEVAN KALESİ 2023 YILI ÇALIŞMALARI	247
Bahadır DUMAN, Arzu Deniz DUMAN TRIPOLIS 2023 YILI KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI	263
V. Belgin DEMİRSAR ARLI İZNİK ÇİNİ FIRINLARI KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI	283
Berkay DİNÇER, Çiğdem DURAKOĞLU, Serkan ŞAHİN, Çiler ÇİLİNGİROĞLU, İbrahim ARCAGÖK SİNEKKAYA MAĞARASI (ORHANELİ-BURSA) KAZISI 2023	299
Bora UYSAL, Ali ÇİFÇİ ELBİSTAN KARAHÖYÜK VE HAMZATEPE KAZILARI 2023	313
Celal ŞİMŞEK 2023 YILI LAODIKEIA ÇALIŞMALARI	321
C. Brian ROSE, Günsel ÖZBİLEN GÜNGÖR GORDİON 2023	343
Christopher H. ROOSEVELT, Tunç KANER, Christina LUKE KAYMAKÇI ARKEOLOJİ PROJESİ: 2023 YILI KAZI VE ARAŞTIRMA SONUÇLARI	359
Christof BERNS, Christine ÖZGAN, Julien ZURBACH MİLET 2023 YILI ÇALIŞMALARI	377

Peter TALLOEN, Murat FIRAT, G. Senem ÖZDEN GERÇEKER 2023 YILI SAGALASSOS KAZILARI.....	397
Derya YALÇIKLI İNBOĞAZI-ANDIK MAĞARASI, 2023.....	417
Derya YILMAZ 2023 YILI KÜLHÖYÜK KAZI ÇALIŞMALARI.....	429
Douglas BAIRD, Gökhan MUSTAFAOĞLU, Andrew FAIRBAIRN BONCUKLU HÖYÜK VE ORTA ANADOLU’DA TARIMIN KÖKENLERİ.....	441
Elif BAŞTÜRK, Ahmet TÜRKAN, Ali Furkan ALTUNPAK, Özlem HEPER, Cuma BİÇİCİ TANIR YASSIHÖYÜK 2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI.....	447
Emre GÜLDOĞAN TAŞ TEPELER PROJESİ: SEFERTEPE KAZISI 2023 YILI.....	457
Emre TAŞTEMÜR, Münteha DİNÇ, Ahsen FINDIK SEBASTE KAZI, ARAŞTIRMA VE RESTORASYON PROJESİ (2023 YILI ÇALIŞMALARI).....	467
Erdoğan ASLAN, L. Ufuk ERDOĞAN, Yusuf KILIÇ KSANTHOS – LETOON KAZI ÇALIŞMALARI: 2023.....	485
Ergül KODAŞ, Eşref ERBİL, Çağdaş ERDEM, Bahattin İPEK, Onur DİNÇ, Charlotte LABEDAN-KODAS, Birkan GÜLSEVEN, Mehmet ŞAN, İdris AKGÜL ULUKÖY MAĞARASI KURTARMA KAZILARI 2023 SEZONU.....	505
ERGÜL KODAŞ, Yunus ÇİFTÇİ, Onur DİNÇ, Rüstem CİN, Kazım ÖZKAN, Mehmet ŞAN, Charlotte LABEDAN KODAŞ, Çağdaş ERDEM, Stephanie EMRA, Hureyla BALCI BONCUKLU TARLA 2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI.....	521

2023 YILI BEKÇİTEPE (NİĞDE-BOR) KAZILARI

Abdullah HACAR*

Yakup ÜNLÜLER

H. Simge EGECİ

Nilay ÇETİN

Ahmet Emin KARKINLI

GİRİŞ

Beş yıl sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarımızda hakkında oldukça kısıtlı bilgiye sahip olduğumuz Kalkolitik Dönem'e ilişkin ortaya çıkan sorulara,¹ cevap bulmak için 2022 yılında başladığımız Bekçitepe kazılarının ikinci sezonu 2023 yılında gerçekleştirildi. Bekçitepe, Niğde ili, Bor ilçesinin güneyinde, Bor Ovası'nın kenarında, bu ovaya bakan kayalık bir yükselti üzerinde yer almaktadır. Alanın güneyinde, Bolkarlar ve Aladağlar gibi 3500 metre-yi aşan zirveler, verimli otlaklar ve tarihöncesi topluluklar için önemli maden kaynaklarının olduğu Orta Toros Dağları yer almaktadır. Ayrıca Orta Anadolu'yu Kilikya'ya bağlayan her biri aynı zamanda birer vadi olan doğal geçitler bu dağlık alanda bulunmaktadır. Bekçitepe bu geçitlerin kuzey ucunda konumlanmaktadır (Harita: 1).

* Doç. Dr. Abdullah HACAR, Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ulukavak-Çorum/ TÜRKİYE; E-Posta: abdullahhacar@hotmail.com; ORCID: 0000-0003-1312-5841.

MA Yakup ÜNLÜLER, Niğde Müzesi Müdürlüğü, Merkez-Niğde; E-Posta: yakupunluler@gmail.com.

MA H. Simge EGECİ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü-İzmir; E-Posta: simgeci@yahoo.com.

MA Nilay ÇETİN, Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji, Bölümü Beytepe-Ankara; E-Posta: nilayctnn@gmail.com.

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Emin KARKINLI, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Harita Mühendisliği Bölümü-Niğde; E-Posta: akarkinli@ohu.edu.tr.

1 Niğde ili dağlık alan arkeolojik yüzey araştırmalarımızdan elde edilen veriler ve bu verilerin geniş çaplı yorumları ve Bekçitepe kazılarının detaylı amaçları için bkz. Hacı 2019; 2020; Hacı vd. 2019; 2024; Hacı ve Egeci 2023; 2022; 2020.

Harita 1: Bekçitepe ve yakın çevresini gösteren harita.

Bekçitepe arkeolojik alanında yaptığımız ilk araştırmalar, bu alanın Kalkolitik Dönem'in tüm evrelerine sahip bölgedeki az sayıdaki yerleşmeden biri olduğunu göstermektedir². Yapılan yüzey taramalarında, alanda Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Dönem'den Geç Kalkolitik'in erken evrelerine kadar en az dört tabakanın olduğu anlaşılmıştır. Alanın tepe kısmı yaklaşık 75 m çapında, 5-7 m yüksekliğinde kültür dolgusuna sahiptir (Harita: 1, Resim: 1). Kayalığın bu kısmı deniz seviyesinden yaklaşık 1197 m yüksekliktedir. Tepenin güneybatı kısmında ise geç dönem kalıntılarının da yer aldığı bir aşağı yerleşme mevcuttur.

2 Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izni, Türk Tarih Kurumu ve Hitit Üniversitesi Bap Biriminin proje desteği ile gerçekleştirilen 2023 yılı kazıları Niğde Müzesi Müdürü Yakup Ünlüler başkanlığında, Hitit Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Abdullah Hacı'ın bilimsel danışmanlığında, Prof. Dr. Türkan Bayer Altın, Doç. Dr. Bekir Necati Altın, Dr. Ahmet Emin Karkın, H. Simge Egeci, Şeyda Çakmak, Nilay Çetin, İpek Sıla Erdem, Tunahan Seyis, Simay Deniz, Murat Golmohammadi'den oluşan bir ekip tarafından sürdürülmüştür.

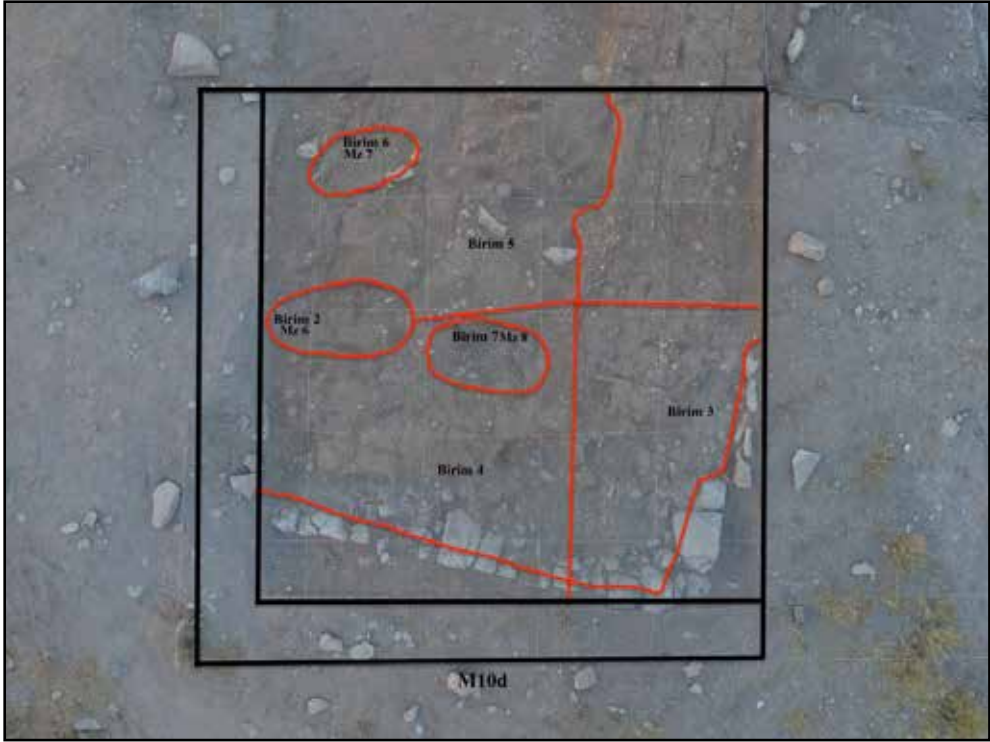
Resim 1: Bekçitepe’de 2023 yılında kazı çalışmaları yürütülen alanlar.

BEKÇİTEPE 2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

2023 yılı Bekçitepe Höyüğü kazılarına başlamadan önce kazı yapılacak açmaların köşe noktaları ve nivo ölçümü için kullanılan sabit noktaların koordinat kontrolleri GNSS-Cors ile sağlanmış ve alanın 2022 yılında da alınan ortofotosu, 2023 yılı kazıları öncesinde tekrar çekilmiştir. Bu çalışmalar tamamlandıktan sonra 2023 yılında, aşağıda detayları verilecek, M10d ve K10a açmalarında arkeolojik kazılara başlanmıştır. Bu açmalar dışında 2022 yılında kazı çalışmaları yürütülen ve kerpiç mimari açığa çıkartılan M10a açmasında ve eski bir defineci çukurunun yer aldığı K10b açmasında temizlik çalışmaları yürütülmüştür.

M10d Açması:

Bu açma, höyüğün tepe kısmında yer alan 10x10'luk M10 açmasının 5x5'lik güneybatı köşesinde yer almaktadır (Resim: 1). 2023 yılı kazı çalışmalarında M10d açmasında toplam 7 birimde kazı çalışmaları sürdürülmüştür. Yüzey sıyırma sırasında, yüzey toprağının 1-3 cm altında, 2022 yılında M10a açmasında kısmen açığa çıkartılan kerpiç yapının devamı açığa çıkartılmıştır (Resim: 2). İlerleyen kazılarda bu yapının, açmanın güneyine doğru devam ettiği anlaşılmıştır. M10d açmasının güney sınırı boyunca yapılan yüzey sıyırma sırasında ise bir yapının duvarı olabilecek taş sırası ortaya çıkarılmıştır (Resim: 2). Kabaca doğu-batı yönlü 3,90 m uzunluğunda, yaklaşık 40-50 cm genişliğinde olan bu taş sırasının ilerleyen kazılarda doğu ucunda köşe yaparak kuzeye döndüğü ve kerpiç yapının altına girdiği anlaşılmıştır.

Resim 2: M10d açması ve kazılan birimlerin hava fotoğrafı.

Yüzey sıyırma işlemi sırasında farklı bir dokuya sahip olduğu anlaşılan açmanın batı kenarının orta kısımlarına denk gelen kısım Birim 2 olarak adlandırılmıştır. Burada yapılan kazılarda bu birimin tahmin edildiği gibi bir mezar çukuru olduğu anlaşılmıştır. Hem yüzeye oldukça yakın olması hem de olasılıkla kaçak bir kazı nedeniyle birey iskeleti (M10d Mz.6 Br 2.1) tahrip olmuştur. Kazılarda ortaya çıkarılan sıralı haldeki birkaç omurga ve kaburga

kemiği bireyin doğu batı yönlü sırt üstü yatırıldığını göstermektedir. Bireyin belden aşağı kısmı ise (uyluk kemiğinden ayak parmaklarına kadar) güneye döndürülmüş şekilde açığa çıkarılmıştır. Yaklaşık 90x50 cm ölçülerindeki basit mezar çukuru ve elde edilen iskelet kalıntılarının boyutları mezarın bir çocuğa ait olduğunu göstermektedir. Mezar çukurunun tabanına ulaşıldığında, açmanın doğu kısmında açığa çıkarılan kerpiç yapı ile birleşen kerpiç blokları ortaya çıkarılmıştır. Bu durum, mezar çukurunun direkt olarak kerpiç yapının içine açıldığını göstermektedir.

Resim 3: M10d Birim 3 genel görünüm.

M10d açmasının yüzey sıyirmalarında tespit edilen belli belirsiz kerpiç döküntü parçalarının açmanın kuzeydoğu kısmında tespit edilmiş kerpiç yapı ile birleşip birleşmediğini araştırmak için açmanın güneydoğu köşesinde yeni bir birim (Br. 3) açılmıştır (Resim: 2-3). Ayrıca kerpiç yapı ile açmanın güney hattı boyunca tespit edilen taş duvarın stratigrafik ilişkisinin de anlaşılması amaçlanmıştır. İlerleyen kazılarda açmanın kuzeydoğu kısmında tespit edilmiş kerpiç yapı ile birleşen kerpiç blokları açığa çıkarılmıştır. Ancak birimin orta kısımlarından güneye doğru (höyükteki eğimin de etkisiyle) kerpiçlerin oldukça tahrip olduğu görülmüştür (Resim: 3). Özellikle birimin taş duvar ile birleşen güney kısmında sürdürülen kazılarda, tahrip olmuş kerpiç parçalarının altında taş duvar sırasının üstüne denk gelen kı-

sımda, gri renkli killi bir harç dolgu olduğu tespit edilmiştir (Resim: 3). Olasılıkla bu harç, taş duvarlı mimarinin üzerine gelen kerpiç yapı inşa edilmeden önce zemini düzlemek için kullanılmıştır. Başka bir deyişle kerpiç yapının kerpiçleri dizilmeden önce düz bir zemin elde etmek için taş duvarlı mimarinin üzerine bu harç dökülmüştür. Bu gri harç içerisinde analizlik 3 karbon örneği alınmış ve ikisi C14 yaşlandırma analizlerinin yapılması için TÜ-BİTAK-MAM'a gönderilmiştir. Türk Tarih Kurumunun destekleri ile yaptırılan C14 yaşlandırma analizi sonuçları bu alanın MÖ 5131-4883 yıllarına tarihlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Farklı bir dokuya sahip M10d açmasının güneybatı kısmı birim 4 olarak adlandırılarak kazılmıştır (Resim: 2). Buradaki kazılarda da öncelikle, açmanın kuzeydoğu kısmında tespit edilmiş kerpiç yapının devam edip etmediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca birimin güney sınırını oluşturan taş duvarın da niteliğinin anlaşılması amaçlanmıştır. İlerleyen kazılarda bazı alanlarda, kısmen tahrip olsa da açmanın kuzey doğusunda ve Birim 3'de açığa çıkarılan kerpiç yapının devamı kerpiç sıraları açığa çıkarılmıştır (Resim: 2). Bu kerpiç sıraları, birimin kuzeyinde yer alan Birim 2 Mezar 6 tabanında ortaya çıkarılan kerpiçlerle birleşmektedir. Bu denli geniş bir alanda açığa çıkarılan kerpiç sıraları, bu haliyle bir duvardan ziyade bir platform veya zemin döşemesi izlenimi vermektedir. Ancak ilerleyen kazılarda özellikle mevcut açmanın batı kısmındaki diğer açmaların kazılması ile bu kerpiç yapının niteliği daha iyi anlaşılabilir.

Kazı çalışmalarında ayrıca Birim 4'ün kuzeydoğu kısmına denk gelen kısımda farklı dokuya sahip bir çukur tespit edilmiştir. Sonradan mezar olduğu anlaşılan bu alan farklı bir birim numarası verilerek kazılmıştır. Birim 3'de kerpiç yapı ve taş duvarlı yapı arasında tespit edilen gri killi harç kısmen Birim 4 kazılarında da tespit edilmiştir. Bu durum yukarıda belirtilen görüşleri desteklemektedir.

M10d açmasının kuzeydoğu kısmında ortaya çıkarılan kerpiç yapının batı kısmında farklı dokuya sahip olduğu anlaşılan alan farklı bir kontekst numarası (Br. 5) verilerek kazılmaya başlanmıştır. Yüzey sıyrımlarında birimde çoğunluğu hat vermeyen döküntü kerpiçler ortaya çıkarılmıştır. Bu kerpiçlerden bazıları dikey pozisyonda ve ikiye veya üçerli olarak aynı hizada durmaktadır. İlerleyen kazılarda birimin kuzeydoğu sınırında kerpiç yapı ile birleşen sıvalı bir yüzey açığa çıkarılmıştır. Henüz niteliği anlaşılmayan bu sıvalı yüzey, kerpiç yapının kesilen kerpiçlerinin yan yüzeylerine uygulandığından, olasıyla kerpiç yapının işlevi sona erdikten sonra açılan bir mekânın duvar sıvası olmalıdır. Birim 5'de az sayıda geç dönem çanak çömleği ile yoğunluklu olarak Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenen çanak çömlek parçaları (M10d Br 5.1), yontma taş alet ve yonga parçaları (M10d Br 5.2), kemik parçaları (M10d Br 5.3) ve sürtme taş parçalarının yanı sıra bir adet pişmiş toprak ağırşak elde edilmiştir. Elde edilen geç dönem seramikleri Geç Kalkolitik'e tarihlendirilen kerpiç yapıya sonraki dönemlerde yapılan bir müdahaleyi kanıtlamaktadır.

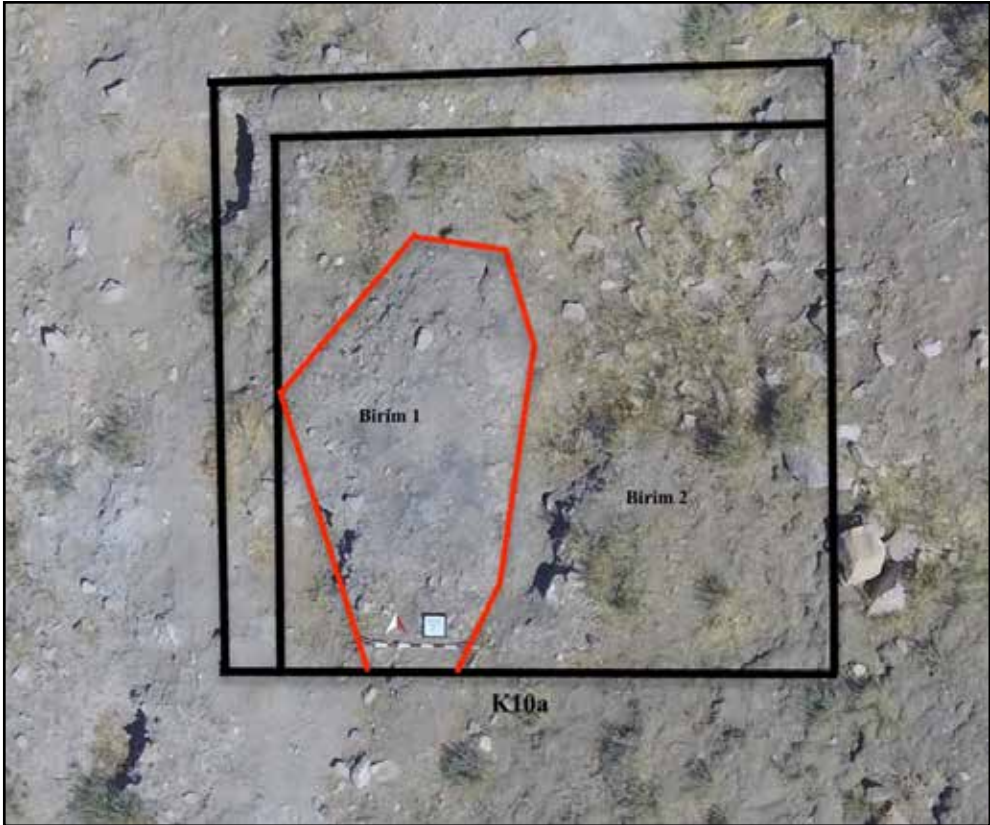
Resim 4: M10d Br 6.1 Mezar 7.

Birim 5 kazılarında birimin batı kısmındaki yüzey sıyirmalarında tespit edilen bir çukur Birim 6 etiketi ile yeni bir toplama birimi oluşturularak kazılmaya başlanmıştır. Bu alanda yapılan kazılarda kafatası oldukça tahrip olmuş bir çocuk mezarı açığa çıkarılmıştır. Yüzeye oldukça yakın kottaki basit toprak mezarda birey iskeleti (M10d Mz.7 Br 6.1) kısmen tahrip olmuştur. Buna rağmen bireyin mezardaki pozisyonu anlaşılabilmektedir (Resim: 4). Birey doğu-batı yönlü sırt üstü yatırılmış sağ ayak düz uzatılmış, sol ayak ise hafif güneye doğru dizinden bükülmüştür. Mezarda herhangi bir hediye ortaya çıkarılmamasına rağmen Bizans Dönemi'ne tarihlenen bir cam parçası (M10d Mz.7 Br 6.2) elde edilmiştir. Birim 6 Mezar 7'nin de Mezar 6 gibi daha geç bir dönemde kerpiç yapının içerisine açıldığı, mezar tabanında açığa çıkarılan ve mezar çukurunun kazılması sırasında kısmen oyulmuş kerpiç dizilerinden anlaşılmaktadır.

Birim 7; Birim 4'ün kuzeydoğu köşesindeki kazılarda tespit edilen bir çukur için açılmıştır. Burada yapılan kazılarda özgün yerinde olmayan dağınık halde az sayıda insan kemiği parçaları (M10d Mz.8 Br 7.1) elde edilmiştir. Olasılıkla bu birim hem yüzeye yakın olması nedeniyle hem de daha önceden yapılmış bir kaçak kazı nedeniyle tahrip olmuştur. Çukur tabanına ulaşıldığında açığa çıkan düzensiz kerpiç blokları olasıyla Birim 5'in devamı niteliğindedir.

K10a Açması:

Önceki yıllarda Bekçitepe’de yaptığımız yüzey taramalarında, özellikle yamaçlarında tilki/porsuk gibi hayvanlarca açılan yuvaların girişindeki toprak içerisinde, kayda değer miktarda cüruf ve cevher parçaları tespit edilmişti. 2023 yılında erken madencilige ilişkin önemli veriler sağlayabilecek bir alan olan yerleşmenin batı yamacındaki K10a açmasında kazılara başlanmıştır (Resim: 5). Açmanın yüzeyi hem yamaç akıntısı hem de bazıları çökmüş oldukça fazla sayıda hayvan (tilki, porsuk, gelincik ve yılan) yuvası nedeniyle karışık bir izlenim vermekteydi. Gerekli belgeleme çalışmalarından sonra farklı renk ve dokuya sahip, yüzeyinde birçok metalürjik malzeme görülen açmanın batı kısmındaki alan Birim 1 olarak etiketlenerek öncelikle detaylı bir yüzey toplaması ve sonrasında yüzey sıyırması ile kazılara başlanmıştır.

Resim 5: K10a Açması Birim 1 ve 2 Açılış.

İlerleyen kazılarda tahmin ettiğimiz gibi erken dönem madenciligi hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir. Birim 1’de 100’ün üzerinde metalürjik buluntu elde edilmiştir. Bu bu-

luntular, maden üretiminin yerleşmede yapıldığını gösteren, üretim zincirinin her evresini yansıtan cevher, cüruf, metal artıkları ve bazılarının iç yüzeyi cüruflaşmış pota parçalarıdır (Resim: 6). Cevher ve cüruf örneklerinden 8'inin XRD analizleri TÜBİTAK-MAM'da, Türk Tarih Kurumunun destekleri ile yapılmıştır. Raporun ön değerlendirmesine göre cevherler bünyelerinde yoğun bakır elementi bulunduran *Malahit*, *Kuprit* ve *Atacamite* mineraline sahiptir. Alandan elde edilen, içerisinde prillerin bulunduğu diğer cüruf örnekleri ise erken dönemlerde daha çok görülen primitif bir üretimi işaret etmektedir. Metalurjik buluntuların elde edildiği bu birimin toprağı da ısıtılmanın yoğunluklu olarak uygulandığını gösteren gri küllü bir yapıya sahiptir. Bu gri küllü dolgu, yukarıda belirtilen hayvan yuvaları nedeniyle tahrip olmuş bir taban parçasının üzerinde yer almaktadır (Resim: 7). Kazılarda ortaya çıkan bu taban üzerinde ayrıca erken madencilik evrelerinde cevherin toz haline getirilmesinde kullanılan bir taş ezici elde edilmiştir.

Resim 6: K10a Birim 1'den elde edilen metalurjik buluntulardan örnekler.

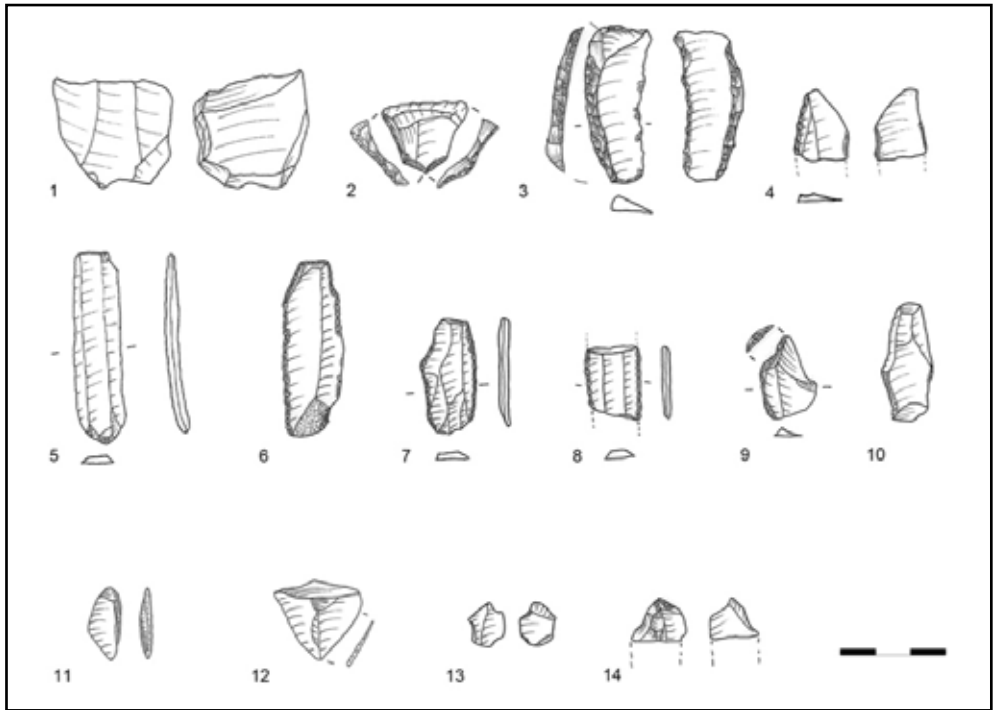

Resim 7: K10a Açması Birim 1’de ortaya çıkarılan hayvan yuvalarınca tahrip olmuş taban parçası.

Birim 1 bu verilerle bir açık alan madenci işliğı izlenimi vermektedir. Ancak K10a yontma taş buluntularına yönelik yapılan analizler bu alanda yongalama faaliyetlerinin de yapıldığını göstermektedir. Analizler birimdeki bazı yongaların, tükenmiş çekirdek ve dilginin doğal yüzünün renk ve doku açısından uyduğunu ortaya çıkarmıştır. Parçalar kendi aralarında tümlenemeseler de aynı bloktan çıktıkları düşünülmektedir. Ayrıca kalemler ve kalem kıymıkları, alet yapım artığı olan mikro kalemler, yongalama yüzünü şekillendirmek için çıkartılan ince yongalar ve yongalama sırasında etrafa saçılan ve *chip* olarak adlandırılan minik yongacıklar, daha önce diğer birimlerde olmayan çakmaktaşı çekirdek ve vurma düzlemi yenileme parçası bu birimde yongalama ile ilgili bir aktivitenin de yapıldığını düşündürmektedir. Dolayısıyla Birim 1 olasılıkla değişik ham maddelere dayanan alet üretimlerinin yapıldığı bir alan olmalıdır. Birim 1’den alınan karbon örnekleri de *ekstraktif* madenciliğin henüz yeni yeni ortaya çıktığı bir dönemi cal. MÖ 5040-4715 yıllarını işaret etmektedir. Değişik ham maddelere sahip alet üretimlerinin aynı alanda gerçekleştirilmesi bu açıdan tutarlıdır.

2023 yılı kazılarında elde edilen yontma taş buluntuların büyük çoğunluğu (%92) obsidiyen ile temsil edilmektedir. Obsidiyenler üzerinde yapılan makroskobik renk ve doku analizleri, obsidiyenin büyük çoğunluğunun Göllüdağ kaynaklı olduğunu göstermektedir.

Yerleşmede herhangi bir blok veya ön form bulunamamış olsa da 2022 yılı çalışmaları, üretimin yerleşmede gerçekleştirildiğini göstermiştir (Hacar, vd., 2024: 44). 2023 yılı çalışmalarında da obsidiyen buluntu topluluğundaki çekirdekler, hazırlama ve yenileme elemanları (omurgalı yonga ve dilgiler, vurma düzlemi ve yongalama yüzü yenileme parçaları), üretimin ilk aşamalarına ait yongalar, dilgiler ve merkezi dilgiler ile üretim artıkları bu durumu doğrulamaktadır. Yerleşmedeki sınırlı sayıdaki (3 adet) çekirdek, tükenmiş çekirdekler ve kırık yonga çekirdeği ile temsil edilmektedir. Bunlar arasında bir adet çekirdekte omurga hazırlığı yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte çekirdeklerin tükenmiş veya kırık olması yongalama sistemi ile ilgili çıkarım yapmayı güçleştirmektedir. Çekirdek dışındaki diğer elemanlar, yongalamanın yumuşak bir vurgaç ile doğrudan vurma yöntemi kullanılarak tek vurma düzlemlili sistemle dilgi üretimi ile karakterize olduğunu göstermektedir. Söz konusu alanlardan gelen alet çeşitlemesine baktığımızda en üst sırada hem dilgi hem yonga üzerine yapılan kalemler olmak üzere delici, orak bıçağı, alet üretim artığı olan mikro kalem, kalem kıymığı, çeşitli düzeltili parçalar ve kullanım aşınma izi taşıyan parçalar görülmektedir (Çizim: 1). yontma taş buluntuların küçük bir kısmını oluşturan çakmaktaşın ise büyük bir çoğunluğu yonga ile temsil edilmektedir. Bununla birlikte bir adet tek vurma düzlemlili çekirdek ve bir adet vurma düzlemi yenileme yongası (Çizim: 1) yerleşme içinde küçük ölçekli çakmaktaşı alet üretimine işaret etmektedir.

Çizim 1: Bekçitepe 2023 yılı kazılarında elde edilen yontma taş örnekleri (Çizim N. Çetin).

2023 yılı Bekçitepe kazılarında elde edilen çanak çömleklerin büyük bir kısmı daha çok Kuzey Mezopotamya, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'den bilinen *Ubaid*-ilişkili (?) seri üretim açık renkli kaplarla büyük benzerlik gösterir. Kaseler form ve üretim tekniği olarak *Coba* tipindedir (Rothman, 2002, s. 55; Baldi, 2012, s. 394-397). Elde edilen parçaların birçoğu *turnet* üretimidir. Hamur genellikle devetüyü, turuncu, pembe veya kahverengi, orta pekişmiş, iri-orta büyüklükte taşıyıcı, kum, kireç ve saman katkılıdır. Katkılarda herhangi bir standardizasyon görülmemektedir. İç yüzeyler genellikle astarlı veya sıvazlıdır. Dış yüzeyler ise sıvazlama sonrasında, fırınlama öncesinde, bir alet yardımı ile özellikle belli bölgelere uygulanmış taraz/sıyrık/*scrape* izlerine sahiptir. Tarazlama genellikle ağız kenarı altından başlayarak dibe doğru yatay eğriler şeklinde ve yoğunluğu artarak uygulanmıştır. Kaseler genellikle düz dipli, yarı küresel gövde profiline sahiptir. Kapalı formlu kapların yüzeyleri genellikle sıvazlı veya düzeltilidir. Ancak bazı çömlek örneklerinin dış yüzeyleri de tarazlanmıştır.

Bekçitepe *Coba* kaselerinin en yakın benzerleri Kapadokya'da Güvercinkayası'nın I-II ve III. tabakalarında, Fraktin Yanı yerleşmesinde, Karaman bölgesinde Canhasan I 2B veya 2A tabakalarında, Kilikya'da Mersin-Yumuktepe'nin XVI. ve XV. tabakalarında ve Tarsus-Gözlü Kule'nin *Ubaid* evresinde görülmektedir (Özgüç, 1956; Goldman 1956, 75-76, fig. 224.17, 340. I, 340. J; French 2005, 28; Caneva, vd., 2012; Demirtaş, 2018; Caneva, 2019, s. 40; Palumbi, 2019, s. 59). Bunun dışında Yukarı Fırat bölgesinde Değirmen-tepe (Malatya), Horum Höyük, Yukarı Dicle bölgesinde Yenice Yanı, Türbe Höyük, Amik Ovası ile Fırat Vadisi arasındaki bölgede Oylum Höyük ve Kuzey Suriye'de Tell Zeidan'ın aralarında olduğu birçok yerleşmenin Geç Kalkolitik kontekstlerinde söz konusu kâse tipinin yakın benzerleri ele geçmiştir (Esin, 1981, s. 82-83, res. 9. 1-4; Özgen, vd., 1999, s. 38-39, 46, abb.17; Bernbeck ve Costello, 2002, s. 657, 659, şek. 10; Stein, 2012, s. 132-133, fig. 4. f, h).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bekçitepe arkeolojik kazılarının ilk iki sezonunda önemli sonuçlar elde edilmiştir. M10a-b ve d açmalarında yüzey sıyırmalarının hemen altında ortaya çıkarılan kerpiç yapı kalıntıları (Resim: 3-4) ve bu mimari ile bağlantılı olan *Coba* kaseleri ve sıkma boyunlu çömlekler olasılıkla Güvercinkayası'nda da gördüğümüz gibi Geç Kalkolitik Dönem'in başlarına tarihlenmelidir. Her ne kadar şu an için kerpiç mimarinin tam olarak bir planı çıkarılamasa da bu mimari ile bağlantılı açık renkli seri üretim tarazlı/*flint scraped* *coba* kaseleri ve sıkma boyunlu çömlekler daha çok *Ubaid* kültürü yayılım bölgeleri olan Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'da Geç *Ubaid* evresi ve sonrasında görülmektedir (Breniquet, 1989; Esin, 1989; Stein, 2012; Frangipane, 2002, s. 127-143).

Bekçitepe'nin batı yamacında başlanan K10a açmasındaki veriler de erken dönem madencililiğinin başlangıcı ve gelişimi için oldukça önemlidir. Şu an için kazı çalışmalarının başlarında olduğumuzdan alanda çok fazla derinleşilememiştir. Buna rağmen alandan 100'ün üzerinde cevher, cüruf ve pota parçaları elde edilmiştir. Bunun dışında bu açmada elde ettiğimiz tarih-

lerle Bekçitepe Yakınoğu'daki en erken *ekstraktif* madenciliğinin yapıldığı sayılı alanlardan biri olmuştur. Büyük olasılıkla kazılarımız bu erken dönem madenciliğinin üretim zinciri ve bu üretimin ekonomik ve sosyo-politik örgütlenme ile ilişkisi hakkında bilgi verecektir.

TEŞEKKÜR

Kazı çalışmalarımızı destekleyen Kültür ve Turizm Bakanlığına, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Türk Tarih Kurumuna; Hitit Üniversitesi Bap Birimine ve Kemerhisar Belediye Başkanlığına ve çalışmalarımızda emeği geçen tüm ekip üyelerine en içten teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKÇA

Baldi, J.S. (2012). Coba Bowls, Mass-Production, and Social Change in Post-Ubaid Times, *After the Ubaid: Interpreting Change from the Caucasus to Mesopotamia at the Dawn of Urban Civilization (4500-3500 BC)* (Ed. C. Marro). *Varia Anatolica* XXVII: s. 393-416.

Bernbeck, R. ve Costello, S. (2002). Yenice Yanı: Bir Geç Kalkolitik-Demir Çağ Köyü'nde Sondaj Çalışmaları. (Ed. N. Tuna ve J. Öztürk). *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs* Ankara: s. 653-672.

Breniquet, C. (1989). Les origines de la Culture d'Obeid en Mesopotamia du Nord, *Upon this Foundation-The Ubaid Reconsidered*, (Ed. Henrickson, E., Thuesen, I.), Copenhagen: Museum Tusculanum Press, s. 325-338.

Caneva, I., Palumbi, G. ve Pasqino, A. (2012). The Ubaid Impact on the periphery: Mersin-Yumuktepe during the fifth millennium BC, *After the Ubaid: Interpreting Change from the Caucasus to Mesopotamia at the Dawn of Urban Civilization (4500-3500 BC)* (Ed. C. Marro), *Varia Anatolica*, XXVII, s. 353-389.

Caneva, I. (2019). Yumuktepe Level XVI: the field data (Ed. G. Palumbi ve I. Caneva. *The Chalcolithic at Mersin-Yumuktepe, Level XVI Reconsidered*. İstanbul: s. 23-44.

Demirtaş, I. (2015). Güvercinkayası Damga Mühür ve Mühür Baskıları, *Arkeoloji Dergisi*, XX, s. 21-37.

— (2018). Güvercinkayası “Coba” Tipi Tarazlı Kaseleri. *Olba*, XXVI, s. 1-30.

Esin, U. (1981). Doğu Anadolu'da Bulunan Obeyd Tipi Çanak Çömlek ve Değirmen-tepe (Malatya) Kazıları. *Türk Tarih Kongresi IX-1*: s. 81-92.

Esin, U. (1989). An early trading center in Eastern Anatolia, in *Anatolia and the Ancient*

Near East, *Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, (Ed. Emre, K., Mellink, M., Hrouda, B., Özgüç, B.), Ankara: Anadolu Medeniyetleri Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, s. 135-141.

French, D. H. (2005). *Canhasan Sites 2, Canhasan I: The Pottery*. London.

Frangipane, M. (2002). *Yakın Doğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002.

Goldman, H. 1956. *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus II*. Princeton.

Hacar, A., Ünlüler, Y., Başaran Mutlu, M., Çetin, N., Doğan, Z. ve Karkınlı, A. E. (2024). Bekçitepe (Niğde-Bor) 2022 Yılı Kazıları: İlk Sezon Ön Raporu, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 43-1, s. 39-52.

Özgen E., Helwing B., Engin A., Niewenhuyse O. ve Spoor R. (1999). “Oylum Höyük 1997-1998. Die spätchalkolithische Siedlung auf der Westterrasse”, *Anatolia Antiqua*, 7, s. 19-67.

Özgüç, T. (1956). Fraktın Kabartması Yanındaki Prehistorik Ev, *Anadolu*, I, s. 59-64.

Palumbi, G. (2019). The Ceramic Production of Yumuktepe Level XVI , (Ed. G. Palumbi ve I. Caneva. *The Chalcolithic at Mersin-Yumuktepe, Level XVI Reconsidered*. İstanbul: s. 49-118.

Rothman, M. S. (2002). *Tepe Gawra: The Evolution of Small Prehistoric Center in Northern Iraq*. Philadelphia.

Stein, G. J. (2012). The Development of Indigenous Social Complexity in Late Chalcolithic Upper Mesopotamia in the 5th–4th Millennia BC: An Initial Assessment, *Origini*, 34, s. 125–151.

KEDREAI 2023

Adnan DİLER*

Gülnaz SAVRAN

Güray ÜNVER

Sevilay Zeynep YILDIZ

Britta ÖZEN-KLEINE

Gözde ADIGÜZEL

Selim YILDIZ

Nils SCHNORR

Kedreai (Sedir Adası) Muğla ili, Ula ilçesi sınırlarında Gökova (*Keramos*) Körfezi'nin doğusunda konumlanır. Kentin *teritoryumu* Sedir Adası merkezde olmak üzere, kuzeyde Orata Adası, kuzeydoğusunda Küçük Ada ve doğuda ana karada yer alan nekropol alanı ile tanımlanır (Resim: 1). Kedreai Antik Kenti'nde Kültür ve Turizm Bakanlığının izni ile Prof. Dr. Adnan Diler'in yürütücülüğünde 2003 yılında başlayan yüzey araştırmalarının ardından 2017 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığının izni ile Muğla Müzesi Başkanlığı'nda başlatılan kazı çalışmaları, 2020-2023 yıllarında da A. Diler'in bilimsel sorumluluğunda sürdürülmüştür. 2023 yılında Sedir Adası'nda çalışmaların yürütüldüğü alanlar: tiyatro *orkestra* kazısı, savunma sisteminin araştırılmasına yönelik sur kazıları, Apollon Kutsal Alanı ve bu alanın doğusunda yer alan Doğu Tepesi'nde kazı çalışması; Orata Adası'nda yer alan *Apsisli Yapı*'nın restorasyonu ile Tören Yolu konservasyon çalışmalarıdır (Harita: 1). Beraberinde dijital arkeoloji çalışmaları modelleme ve üç boyutlu (3B) animasyon çalışmalarının yanı sıra epigrafik araştırmalar da 2023 yılı çalışmalarında yerini almıştır.

* Prof. Dr. Adnan DİLER, Gülnaz SAVRAN, Muğla Müzesi, Muğla/TÜRKİYE; E-Posta: gulnaz.savran@ktb.gov.tr.

Doç. Dr. Güray ÜNVER, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 48000 Muğla/TÜRKİYE, E-Posta: gunver@mu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-9397-7712.

Dr. Öğr. Üyesi Sevilay Zeynep YILDIZ, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 48000 Muğla/TÜRKİYE, E-Posta: sevilayyildiz@mu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-3764-3451.

Dr. Britta ÖZEN-KLEINE, Universität des Saarlandes, Institut für Klassische Archäologie, Gebäude B3 1, Zimmer 1.20, 66123 Saarbrücken/GERMANY; b.oezenkleine(at)mx.uni-saarland.de.

Doktorand Arkeolog Gözde ADIGÜZEL, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, 48000 Muğla/TÜRKİYE; gozdeadiguzel@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0605-6377.

Doktorand Arkeolog Selim YILDIZ, Universität Bern, Institut für Archäologische Wissenschaften, Abteilung für Vorderasiatische Archäologie, Mittelstrasse 43, Büro 080, CH-3012 Bern/SCHWEIZ; E-Posta: selim.yildiz@faculty.unibe.ch; ORCID: 0009-0002-1777-4216.

Nils SCHNORR, Universität des Saarlandes, Institut für Klassische Archäologie, Gebäude B3 1, Zimmer 1.26 66123 Saarbrücken/GERMANY; E-Posta: nils.schnorr[at]uni-saarland.de .

TİYATRO ÇALIŞMALARI

Kedreai tiyatrosu, Sedir Adası'nın doğusunda surlarla çevrili ana yerleşmenin dışındaki kuzey yamaçta yer alır. Tiyatronun detaylı tanımlamaları Guidi (1921-1922), Anabolu (1965) ve Kedreai'de yürüttüğü yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları sonucunda Diler (2007a; 2007b) tarafından yapılmıştır. Tiyatroda ilk kazı çalışmaları 2017 ve 2020 yıllarında gerçekleştirilmiştir. 2000-1500 kişi kapasiteli olduğu düşünülen tiyatronun *cavea* bölümü oldukça iyi korunmuştur. Sadece doğudan birinci, batıdan bir ve ikinci *kerkides*ler üzerinde depremler ve bitki köklerinden kaynaklı tahribatlar söz konusudur (Diler vd., baskıda). Tiyatronun iyi korunmuş *caveası*nın aksine sahne binasına (*skene*) yönelik herhangi bir somut veriye ulaşılamamıştır.

Orkestra Kazıları

2017 ve 2020 yıllarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında tiyatronun *cavea* bölümünün rölevesinin çıkarılması ve restorasyon projelerinin hazırlanması hedeflenmiştir (Resim: 2A). 2023 yılı çalışma döneminde tiyatrodan hem *orkestra* dolgusunun kaldırılması ve bu süreçte dolgu karakterini anlamak hem de *orkestranın* mimarisinin anlaşılması ve sahne binasına yönelik arkeolojik veri elde edilmesi amaçlarıyla kazı çalışmaları tekrar başlatılmıştır. Temizlik çalışmalarının ardından gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, *orkestranın* doğal ana kayanın şekillendirilmesi ile oluşturulduğu, buradan kesilen taşların da yine tiyatronun inşasında kullanıldığı anlaşılmıştır (Resim: 2B-D ve Resim: 3). Sonuç olarak *orkestrada* yer alan dolgunun en az iki evrede bilinçli olarak doldurulduğu tespit edilmiştir. Dolgunun yoğun oranda Arkaik Dönem'den Geç Antik Dönem (MS 6.-7. yüzyıl) içlerine değin tarih aralığı veren amorf seramiklerden oluşması bu durumu desteklemektedir. 2023 sezonu sonunda Güneybatı karelağında ana kaya üzerinde bulunan yaklaşık 10-20 cm kalınlıktaki dolgu dışında *orkestra* dolgusu tamamen kaldırılmış ve sahne binasının olduğu alanda yer alan Geç Dönem Yapı Kompleksi'nin (GDYK) güney duvarının cephesi tamamen ortaya çıkarılmıştır. *Orkestra* kazılarında +5.63-5.56 m kodlarında ana kayaya ulaşılmıştır. Alanın detaylı temizliği hem sürenin yetmemesi hem de alanın güvenliği ve korunması düşünülerek 2024 sezonu çalışmalarına bırakılmıştır (Resim: 3).

Sahne Alanı – Geç Dönem Yapı Kompleksi (GDYK)

Bu alanda önceki yıllarda sahne binasının orijinal halinin günümüze kadar korunmadığı ve geç dönem yapılarıyla tahrip edildiği tespit edilmişti. Alanda bulunan seramik parçaları ve mimari yapı tekniğinden anlaşıldığı üzere sahne binasının olduğu alana düzensiz ve irili ufaklı taşların yanı sıra yer yer devşirme *isodomik* konglomera bloklarla örülmüş duvarlara sahip ve olasılıkla MS 5.-7. yüzyıllara ait çok odalı bir yapı kompleksinin inşa edildiği görülmüştür. Bu yapı kompleksinin işlevini, mimari detaylarını ve tarihini araştırmak amacıyla burada çalışmalara başlanmıştır. Öncelikle alandaki döküntü enkaz şeklindeki taş yığınları temizlenmiş ve daha önceki yıllarda Mekân 1 olarak adlandırılan yapıda kazılara başlanmıştır. Ancak aralık ayı sonunda kazı sezonunun tamamlanması ile yapıdaki çalışmalar çok ilerleyemeden noktalanmıştır (Resim: 3).

SAVUNMA SİSTEMİ ÇALIŞMALARI

Anıl ARSLAN

Kedreai'nin savunma sistemine dair inşa evrelerini anlayabilmek, stratigrafik kronolojisi- ni analiz edebilmek amacıyla 2022 yılında başlayan kazı çalışmaları 2023 yılında da devam etmiştir (Resim: 4A). Sedir Adası'nın doğu tarafını çevreleyen savunma sistemi farklı tek- niklerde örülmüş ve kulelerle desteklenmiş sur duvarlarından oluşur. Batı hatta, tiyatronun hemen arka sınırında yer alan duvarlar *rektogonal* ve bosajlı bloklardan örülmüştür. Kuzey hatta ise *polygonal* bloklar kullanılarak inşa edilmiştir. Doğu sur kalıntılarına baktığımızda yine *rektogonal* bloklar nispeten bosajlı olarak inşa edilmiştir. Güneybatı köşede yer alan sur hattında ise *trapezoidal* bloklar kullanılmıştır. 2023 yılında *polygonal* örgü tekniğine sa- hip teras-sur niteliğindeki kuzey surda ve *rektogonal* teknikte örülmüş güney surda sondaj çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Resim: 4A). 2022 ve 2023 sur sondajları sonuçları, Kedreai savunma sisteminin inşa ve kullanım evreleri birbirini destekler sonuçlar sağlamıştır.

Kuzey Sur Sondajı 2

Polygonal örgülü kuzey sur duvarı üzerinde 2022 yılı Sondaj 1 çalışmasında ilk değer- lendirmede zemin kodundan Arkaik Dönem malzemesi ele geçmekle birlikte, surların inşa evresi için Helenistik Dönem önerilmişti (Diler vd., 2024, s. 29-31). 2023 yılında kuzey sur duvarı arkasında tarihlendirmeye yönelik ikinci bir sondaj çalışması (Sondaj 2) yapılmıştır (Resim: 4A-E). Bu alanda ana kaya üzerindeki sura ait dolgudan Arkaik Dönem'den MÖ 2. yüzyıla kadar uzanan buluntular tespit edilmiştir.

Güneydoğu (GD) Sur- Sondaj 1

Savunma sistemi kazıları, güney sur hattında yer alan Güney Kule'nin batısında, Sondaj 1 (5.50x3.50 m) ile devam etmiştir. Sondaj 1 çalışmasında, sur duvarının iç ve dış cephelerinde farklı örgü teknikleri kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca sur duvarına entegre edilmiş olasılıkla bir konut yapısı tespit edilmiştir (Resim: 5A-E). Sondaj çalışmasında Arkaik Dönem'den (MÖ 6. yüzyıl) itibaren, yoğunluklu olarak Helenistik Dönem'i işaret eden buluntular tespit edilmiştir. Dörtgen bosajlı bloklarla örülü güneydoğu sur duvarının tarihi için eldeki bulun- tularla hareketle MÖ 2. yüzyılın II. yarısı inşa tarihi olarak önerilmektedir.

APOLLON KUTSAL ALANI

Dr. Britta ÖZEN-KLEINE

Sedir Adası'nın güneydoğusunda, sur içinde konumlanan Apollon Kutsal Alanı'nda, He- lenistik *portikonun* güneyinde, güneyde sur duvarı, batıda ise nitelikli örgülü bir duvar (*te- menos* duvarı olarak adlandırılan) ile sınırlanan bir teras yer almaktadır (Resim: 6A-B). Bu teras alanında arazi denize doğru dik eğimli olduğu için, sözünü ettiğimiz her iki duvar aynı zamanda teras duvarı olarak işlev görmüş ve teras dolgusunu güney ve batı yönde sınırlamış-

tır. Doğu yönde arazi kodu tekrar yükseldiğinden, burada bir teras duvarına gerek duyulmamıştır. Ayrıca güneydeki sur duvarının üst sıraları, sınırladığı teras dolgusuyla birlikte denize yıkılmış olduğundan, bu bölümdeki antik yürüme tabanının da kısmen kaybolmuş olduğunu burada ayrıca belirtmemiz gerekmektedir. Teras üzerindeki çalışmalarımız esnasında, teras dolgusunu incelemek ve aynı zamanda *temenos* ve sur duvarlarının iç yüzeyleri hakkında bilgi edinmek amacıyla, terasın güneybatı köşesinde sur duvarına paralel küçük bir sondaj (2.55x1.18 m) açılmasına karar verilmiştir ki, bu köşede kuzeyden gelen *temenos* duvarı, doğu-batı yönünde uzanan sur duvarıyla kesişmektedir (Resim: 6C). Sondajın güney kesitini, sur duvarının iç yüzeyi oluşturmaktadır (Resim: 6E). Bu yüzey, genelde düzenli sıralar oluşturmaktan üst üste konmuş, kabaca yontulmuş dikdörtgen bloklardan oluşmaktadır. Bloklar, boyut ve şekil bakımından farklılık göstermekle birlikte, ebatları aşağıya doğru genelde büyümektedir. Kesitin doğu kenarında iç yüzeyin hem blokları ebat ve şekilleri itibarıyla, hem de örgüsü daha düzensiz hale gelmektedir. İç yüzeyin bu heterojenliği, farklı inşa ve onarım evrelerine işaret etmektedir, ancak bu evreleri birbirinden net bir şekilde ayırt etmek oldukça zordur. İlerleyen çalışmalarımızda sondaj içerisinde *in situ* teras dolgusuna da rastlanmıştır. Bu dolgunun bilhassa toprak yapısında farklılıklarla belirginleşen iki evreden oluştuğunun anlaşılmasına rağmen, kesin tarihlenmesi ancak ileride yapılacak seramik analizi ile mümkün olabilecektir. Dolgunun sözünü ettiğimiz her iki evresinde genel olarak az miktarda buluntu ele geçmiş olup, bunlar arasında, geniş bir zaman aralığına (Arkaik Dönem-Helenistik Dönem) yayılan nitelikli seramik grupları öne çıkmaktadır.

Sur duvarının hemen arkasında üst teras dolgusuyla kesişen yaklaşık 50 cm genişliğinde bir çukur tespit edilmiştir. Her ne kadar bu çukurun işlevi kesin olarak anlaşılamamış olsa da konumu nedeniyle bu işlevin sur duvarı ile ilişkili olduğu kesindir. Çukur daha sonra atık malzemelerle doldurulmuş, dolayısıyla içerisinde çok sayıda günlük kullanım seramik parçasıyla bol miktarda midye ve kemik parçaları da ele geçmiştir. Çukur, yalnızca sondajın kuzeydoğusunda gözlemlenebilen bir taş dolgu üzerine oturmaktadır. Bu taş dolgu, teras dolgusunun ilk evresi ve bu alandaki en eski iki tabaka içerisinde yer almaktadır. Sözünü ettiğimiz bu en eski iki tabaka, üstteki teras dolguları gibi, az miktarda seramik içermektedir. Ele geçen seramikler Helenistik öncesi dönemlerden olup, tabakaların Kutsal Alanı'nın Klasik Dönem'e ait olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca sondajın batısında, *temenos* duvarının güney köşesi açığa çıkarılmış ve bu duvarın sur duvarına doğrudan bitişik olmadığı anlaşılmıştır (Resim: 6D). Bu bağlamda ayrıca ilginç olan *temenos* duvarının büyük bloklarının altında küçük taşlardan, üst üste üç diziden oluşan bir duvar kalıntısının ortaya çıkarılmış olmasıdır. *Temenos* duvarının erken evreleri bağlamında önemli olabilecek bu duvar kalıntısının araştırılması için gelecekteki kazı çalışmalarında sondajın genişletilmesi gerekecektir.

DOĞU TEPEŚİ ÇALIŞMALARI

Selim YILDIZ

Doğ u Tepesi, Apollon Kutsal Alanı'nın konumlandığı düzlükten yaklaşık 30 m doğ uda yer alır (Resim: 7A). Kedreai'nin deniz seviyesinden en yüksek iki noktasından birini temsil eder (yaklaş ık +15.25/15.50 m yükseklikte). Bu tepelik alanda yer alan dü z bir terasın yerleşimin en eski yapılarını barındırdığı düşünölmekteydi, ancak 2023 yılına kadar bu alandaki çalışmalarımız kısıtlı kalmıştı. Bu bağlamda, Doğ u Tepesi'nde tespit edilen Teras Duvarı ve basamak düzenlemesinin işaret ettiğı “Doğ u Tepesi ve Apollon Kutsal Alanı arasındaki ilişkinin” anlaşılması ve burada başka bir tapınak ya da açık hava kült yeri olma ihtimalinin araştırılması amacıyla Sondaj 1 kazıları gerçekleştirilmiştir (Resim: 7B-D). Yerleşimin bu kesimdeki dokusunun ve stratigrafisinin anlaşılması da hedeflenmiştir. Sondaj 1 alanı ilk etapta 5x5 m ölçülerinde A, B ve C olmak üzere üç açmaya ayrılmış, ardından teras duvarı ve basamak şeklindeki ana kaya işlemlerini de içine alacak şekilde batı yönünde 5x5 m ölçülerinde genişletilerek D açması eklenmiştir. Böylelikle Sondaj 1'in boyutları toplamda 5x10 m boyutlarına ulaşarak tüm alanlarda ana kaya seviyesinde kazılar tamamlanmıştır (Resim: 7 ve Resim: 8).

Yapılan sondaj kazılarında Sondaj 1A, B, C alanında tapınaklardan bildiğimiz bir eşik bloğunun devşirme olarak kullanıldığı Geç Roma Dönemi'ne (MÖ 5.–7. yüzyıl aralığı) tarihlenen olasılıkla bir konut(lar?)a ait duvar kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu konutun yürüme zemininden sonra yapılan seviye inme çalışmalarında Roma Dönemi'nden Geç Geometrik Dönem'e değ in tarihlenebilen arkeolojik materyal ele geçmiştir. Teras duvarı ve basamak düzenlemesi üzerine konumlandırılan Sondaj 1D kazılarında, bir tanesi Geç Dönem (olasılıkla Geç Roma) ve bir tanesi de Helenistik Dönem (Teras 1) olmak üzere, Doğ u Tepesi'nde aslında iki adet teras çevirme duvarının olabileceğı anlaşılmıştır. Bunlardan daha erken olan Teras 1'in ana kayanın (konglomera) yerinde yekpare şekillendirilerek düzenlendiğı, yüzeyde kazı öncesi görölen basamak şeklindeki izlerin de bu şekillendirmeden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Teras duvarında henüz bilemediğimiz bir sebeple (deprem olması muhtemel) oluşan bozulmaların geç dönemlerde harç kullanılarak duvar örgüsü ile tamir edildiğı görölmüşür.

Sonuç olarak, Kedreai'nin yerleşim tarihine ilişkin yeni önemli verilere ulaşılmıştır. Daha önceki araştırmalarımızdan ve yazılı kaynaklardan Kedreai'de kesin olarak Arkaik Dönem'den itibaren yerleşimin olduğunu biliyorduk. Doğ u Tepesi, Teras 1, Sondaj 1 kazılarında, doğrudan mimari bir kalıntı ile ilişkilendirilebilmiş bir buluntu olmasa da özellikle ana kaya üzerinde veya yakın kodlarda Geometrik Dönem seramik parçalarına rastlanmıştır. Bu da bize aslında Kedreai'nin yerleşim tarihinin bilinenden daha eskiye gittiğini göstermiştir. Ayrıca buradaki Geç Roma Dönemi duvar kalıntılarında, özellikle tapınaklardan bildiğimiz eşik bloğunun devşirme kullanılması, burasının bir tapınak terası olma potansiyelini veya açık hava kült alanı olma ihtimalini düşündürmektedir. Ancak ileri kazılara ve daha somut verilere ihtiyaç vardır. Bunun yanında yerleşimin geçim kaynaklarına ilişkin, özellikle yoğun

dokumacılık faaliyetleriyle ilgili çok fazla tezgâh, dokuma ağırlıkları ve metal aletleri ele geçmiştir. Yine *amphora* parçaları, özellikle mühürlü kulplar, şarap, zeytinyağı, salamura balık ticaretini akla getirmektedir.

DIJİTAL ARKEOLOJİ ÇALIŞMALARI

2023 yılı dijital arkeoloji çalışmalarımız kapsamında fotogrametri, 3B modelleme ve sayısal canlandırma, haritalama ve veri tabanı oluşturma çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Fotogrametrik Belgeleme Çalışmaları

Nils SCHNORR

2023 çalışmaları kapsamında Kedreai antik kentinin çeşitli alanlarının fotogrametrik belgeleme sistemiyle dokümantasyonu yapılmıştır. Fotogrametrik belgeleme sistemi, bir nesnenin 3B dijital bir modelini oluşturmak demektir. Bu model, orijinal nesneye şekil, doku ve boyut bakımından oldukça benzerdir. Böyle bir modeli oluşturulabilmek için nesnenin aralıksız çekilmiş bir fotoğraf dizisine sahip olmak gerekmektedir. Bu yıl, fotogrametrik belgeleme sistemi ile Apollon Kutsal Alanı'ndaki bir kesit, BSC2 olarak adlandırılan Büyük Bazilika ve Orata Adası'nın bazı bölümleri belgelenmiştir. Ayrıca, 2022 yılında elde edilen modelleri tamamlamak için sur duvarı boyunca fotoğraf çekimleri yapılmıştır.

Apollon Kutsal Alanı'ndaki Dijital Belgeleme Çalışmaları

Apollon Kutsal Alanı'nın güneyinde açılan kesit, fotogrametrik olarak belgelenmiştir. Bu işlemde alan, dronla çekilmiştir. Kesin bir ölçüm sağlamak için dron daha önce *RTK-GPS* cihazına bağlanmıştır. Ardından, fotoğraf makinesi ile çekilen fotoğraflar modele eklenmiştir ve böylece kesitin mümkün olan en ayrıntılı görüntüsü elde edilmiştir.

5. 2. 2. Büyük Bazilika Dijital Çalışmaları

BSC 2 olarak adlandırılan Büyük Bazilika'nın alanı geniş çapta 3B olarak belgelenmiştir. Bu amaçla, kesin bir konumlandırma ve ölçüm yapabilmek için dron tekrar *RTK-GPS* cihazına bağlanmıştır. Daha sonra, dronla 2 ila 5 m yükseklikten uçularak alanın fotoğraflarından yüksek çözünürlüklü bir model oluşturulmuştur. Ek olarak, alan içindeki bazı eserler fotoğraf makinesi ile fotoğraflanmış ve böylece tek tek yapı elemanlarının modelleri oluşturulmuştur. Ortaya çıkan bu modeller, orijinal eserleri santimetre hassasiyetinde yansıtmaktadır (Resim: 9A).

5. 2. 3. Sur Hattı Dijital Çalışmalar

2022 yılında sur duvarı alanlarının ayrıntılı modelleri oluşturulmuştu. Bu modelleri daha da hassaslaştırmak ve yeni bir coğrafi referanslandırma ile donatmak için bu yıl alanın daha fazla fotoğrafı çekilmiştir. Bu işlem sırasında dron tekrar *RTK-GPS* cihazına bağlanmıştır ve alanı tamamen kapsamak için yüksek irtifadan çekimler yapılmıştır. 2022 yılında daha dü-

şük irtifalarda yapılan çekimler yüksek çözünürlüklü olduğu için bu yıl yüksek çözünürlüğe ihtiyaç duyulmamıştır.

5. 2. 4. Orata Adası Dijital Çalışmaları

Kedrai *teritoryumunun* kuzeyinde konumlanan Orata Adası yapı kalıntıları temizlik sonrası dronla belgelenmiştir. Kesin bir belgeleme sağlamak için dron *RTK-GPS* cihazına bağlanmıştır. Bu bağlantı sayesinde alanda başka ölçüm noktaları belirlemeye gerek kalmamıştır. Burası, 2023'te belgelenen en büyük alan olduğundan, diğer alanlara göre dronun yaklaşık 40 m daha yüksekte uçuşması gerekmiştir. Bu durum, modelin daha düşük çözünürlüklü olmasına neden olmuştur, ancak gelecek çalışmalarda ihtiyaç duyuldukça daha yüksek çözünürlüklü veri kayıtları ile model tamamlanabilecektir (Resim: 9B).

Üç Boyutlu (3B) Modelleme, Sayısal Canlandırma ve Animasyon Çalışmaları

Gökhan YILMAZ

2023 yılı çalışmaları kapsamında Kedrai Antik Kenti'nde var olan ya da kazısı devam eden yapıların kullanıldıkları dönemdeki mimari özelliklerini, planlarını ve gerçek ölçekli görünüşlerini ortaya koymak için başlanan 3B modelleme dijital ortam çalışmalarında Apollon Kutsal Alanı'nın (Resim: 10A) MÖ 3. yüzyıl (Resim: 10B-C), MS 5.-6. yüzyıl (Resim: 10D-E) ve günümüz görünüşleri 3B olarak ve animasyonla tamamlanmıştır. Bununla birlikte 2022 yılında araştırması tamamlanan Mancınık Terası da 3B olarak dijital ortama aktarılmıştır (Resim: 11A-B). Orata Adası (Resim: 11C-D) Ayazma Kompleksi (Resim: 11C), Tören Yolu (Resim: 11D) ve adanın güneydoğu ucunda konumlanmış olan yapılar da animasyon ve 3B modelleme çalışmaları kapsamında tamamlanmıştır. Ayrıca Orata Adası'nın, Doğu Katolik ve Ortodoks Kilise takvimine göre kutsal gün olarak tanımlanmış 6 Ocak tarihinde toplu *Vaftiz* törenlerinin yapıldığı bir hac yeri olduğu düşünülmektedir. Orata Adası'nın sahip olduğu bu özel durum da animasyon çalışmalarına aktarılmıştır. Dijital ortama aktarılan el çizimleri ile başlanan çalışmada son animasyonuna kadar 71 milyon çizilen obje kullanılarak sonuç elde edilmiştir.

Dijital Belgeleme, Haritalama ve Veri Tabanı Çalışmaları

Uğur SANCAK - Nurhilal DOĞAN

Kedrai *teritoryumunda* ana yerleşim olan Sedir Adası'nın kuzey kıyısı boyunca doğu-batı yönlü karada ve yer yer deniz içerisinde kalmış yapıların planlarının açığa çıkarılması ve mevcut vaziyet planına haritalanması amacıyla gerçekleştirilen temizlik çalışmalarının akabinde, 3B ölçüm (*GRS I-GPS*) ve modelleme teknikleri ile çalışmalar yürütülmüştür. Alan dört farklı sektöre ayrılarak (Sektör I-IV) (Resim: 12A) gerçekleştirilen çalışmaların verileri, Coğrafi Bilgi Sistemleri tabanlı ortamda da işlenerek ilgili planlar ve veri tabanı güncellenmiştir (Resim: 12C-D). Yükselti modelleri (*elevation models*) hazırlanarak topografik haritalarda da güncellemeler yapılmıştır (Resim: 12B).

EPIGRAFI ARAŞTIRMALARI

Güray ÜNVER

2023 yılı kazı çalışmaları kapsamında yeni yazıt ele geçmemiştir. Bu nedenle ada üzerinde farklı konumlarda bulunan ve bir kısmı yayınlanmış yazıtların belgelenmesi yönünde çalışmalar yürütülmüştür. Çalışmaya konu olan yazıtlar, Sütunlu Bazilika, *Baptisterion* ve Apollon Kutsal Alanı'nda yer alan bazilika yakınlarında tespit edilmiştir.

Adak Epigramı (SA.SB.YZT.8)

Sütunlu Bazilika, orta *nefte* bulunmaktadır. Kireçtaşı kaide üzerinde yer alan epigram, Kleippidas oğlu Nikon'un belirlenmeyen bir tapınakta (kaidе tarafından taşınan) heykeli adaması ile ilişkilidir. Yazıt yayımlanmıştır ve MÖ 3.-erken 2. yüzyıla tarihlenmektedir. (Blümel, 1991, no. 559; Bresson, 1991, no. 2; Merkelbach ve Stauber, 1998, no. 01/08/01).

Onurlandırma Yazıtı (SA.BAP.YZT.7A/B)

Baptisterion'un yaklaşık 20 m güney batısında bulunmaktadır. 2 parça halindeki kireçtaşı kaide üzerinde yer alan yazıt yayımlanmıştır ve MÖ ca. 200-175 yıllarına tarihlenmektedir. Yazıt, Kedreai Halk Meclisi'nin (*demos*), Theudamos oğlu Thesias'ı onurlandırma kararıdır (Blümel, 1991, no. 552; Bresson, 1991, no. 4). Blok üzerinde daha büyük harfler ile yazılmış diğer bir yazıtın bir harfi korunmuştur.

Onurlandırma (?) Yazıtı (SA.AKA.YZT.9A/B/C)

Apollon Kutsal Alanı'nda yer alan bazilikanın yaklaşık 10 m kuzeyinde, Theudamos oğlu Theudas'ın aile fertleri tarafından onurlandırmasını içeren yayımlanmış yazıtın (SA.AKA.YZT.4= Blümel, 1991, no. 553; Bresson, 1991, no. 3) hemen yakınında (batısında) bulunmaktadır. Yazıt taşıyan kireçtaşı kaideye ait, 3 parça ele geçmiştir. Yazıtlı yüzeyin korunma durumu nedeniyle yazıtı ait birkaç harf güçlükle okunmaktadır. İçeriği kesin olarak tespit edilemeyen yazıt, olasılıkla adı belirlenemeyen bir özel şahsın onurlandırılmasını içeren bir onurlandırma yazıtıdır ve okunabilen harf karakterleri doğrultusunda Helenistik Dönem'e tarihlenmektedir.

RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI-KORUMA ONARIM UYGULAMALARI

Mesra TANRIVERDİ - Abdullah AKYOL

2023 yılında kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkartılan küçük buluntuların konservasyon işlemleri ve mimari restorasyon ve konservasyon işlemleri uzman restoratörler denetiminde yapılmıştır. Kazı sezonu içerisinde planlanan alanlarda (Orata Adası *Apsisli* Yapı, Tören Yolu; Sedir Adası Kıstak Kilise içerisinde bulunan mezar yapısı) mimari restorasyon ve konservasyon çalışmaları yürütülmüştür.

Küçük Buluntular

Eserlerin, ilk olarak konservasyon öncesi mevcut durumu fotoğraf çekimleri ile belgelenmiştir. Konservasyon işlemlerine geçilmeden önce eserin durumu analiz edilip tahribat nedeni tespit edilmiştir. Eser detaylı bir şekilde incelendikten sonra koruma yöntemleri belirlenmiştir. Metal buluntuların konservasyon çalışmalarında metalin türü ve korozyon oluşumları incelendikten sonra bozulma durumuna göre dişi aletleri ile büyüteç yardımıyla mekanik temizlik yapılmıştır. Pişmiş toprak eserlerde ise saf su, bambu çubuğu ve bisturi ile yüzey temizliği yapılmıştır. Seramik eserlerin mekanik temizliği yapıldıktan sonra kırık olan parçalar *Paraloid B72* ile yapıştırılmıştır. Kemik ve taş objelerde kimyasal bir işlem uygulanmamıştır. Mekanik yöntemler kullanılarak konservasyon işlemleri tamamlanmıştır. Konservasyon işlemleri tamamlanan eserlerin fotoğraf, rapor ve çizim çalışmaları¹ bilgisayar ortamına aktararak arşivleme çalışmaları yapılmıştır.

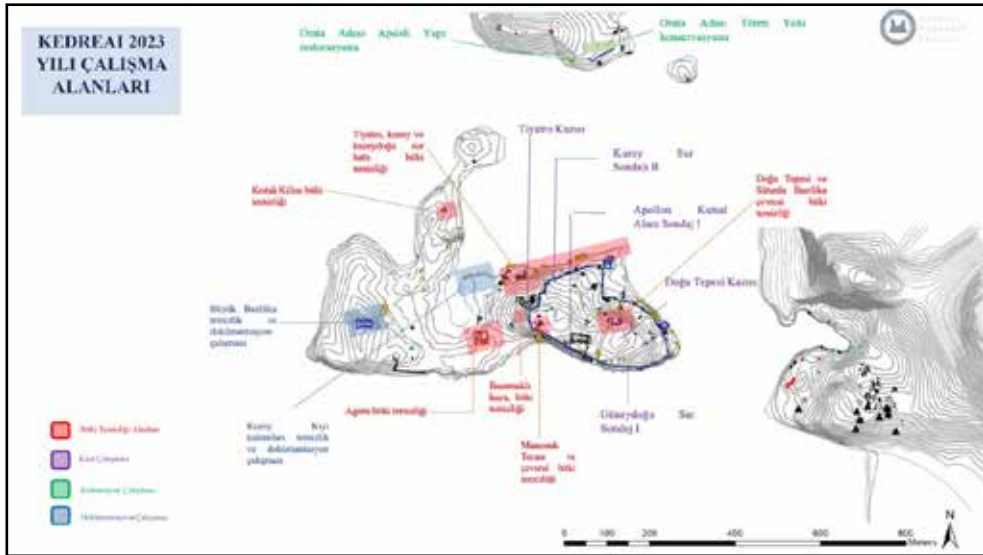
Mimari Restorasyon ve Konservasyon

Orata Adası Tören Yolu ve Kıstak Kilise içerisindeki mezar yapısı üzerinde yapılması gereken önleyici-aktif koruma müdahaleleri oluşturulan restorasyon/konservasyon ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Arazide yapılan restorasyon ve konservasyon uygulamalarının amacı; mevsim şartları göz önünde bulundurularak buna bağlı oluşabilecek tahribatlara karşı önleyici koruma yöntemlerini uygulamaktır. Bu bağlamda belirlenen yapı çevrelerinde ilk etapta bitki temizliği işlemi gerçekleştirilmiştir. Ardından Tören Yolu güney duvarında temizlik, sağlamlaştırma, bordür uygulaması, derz dolgusu, tamamlama ve *capping* (çatı/şapkalama/örtü) işlemi yapılmıştır. Duvarın başlangıç ve bitişinde yer alan *orthostat*ların yerel taşlarla oluşturulmuş mozaik düzenlemesinde temizlik, sağlamlaştırma ve bordür işlemleri gerçekleştirilmiştir (Resim: 13A-E). Son olarak Sedir Adası'nda bulunan Kıstak Kilise içerisindeki mezar yapısında temizlik ve sağlamlaştırma işlemleri tamamlanmıştır (Resim: 13F-G).

Orata Adası'nın güneyinde yer alan ve 2021 yılında ana kaya seviyesine değin kazı çalışmaları tamamlanan *Apsisli Yapı* (Şapel?) röleve ve restorasyon projesi Muğla Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 15/09/2022 -500 sayılı toplantı ve 15/09/2022-12626 sayılı kararı ile onaylanmış, Muğla Valiliği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı desteği ile 2023 yılında uygulama aşamasına geçilmiştir. *Apsisli Yapı*'nın, 2023 yılı çalışmaları kapsamında restorasyon uygulama işlemi tamamlanmıştır (Resim: 14A-B). Yapı etrafındaki ve içerisindeki toprak örtü ve bitkilenme yapıya zarar vermeyecek biçimde temizlenmiştir. Yapının ana taşıyıcı eleman olarak işlev gören taş duvarlarında oluşan kopmaların onarılması, kazı çalışmalarında ortaya çıkan kapı ve pencereye ait kemer taşlarının ve tonoz üst örtüye ait tuğla parçalarının yerine yerleştirilmesi ile yapının üstü kapatılmıştır.

1 Küçük buluntuların teknik çizimleri Arkeolog Tuğçe Tırış tarafından yapılmıştır.

EKLER

Harita 1: Kedrai 2023 yılı çalışma alanları.

Resim 1: Kedreai *teritoryumu*.

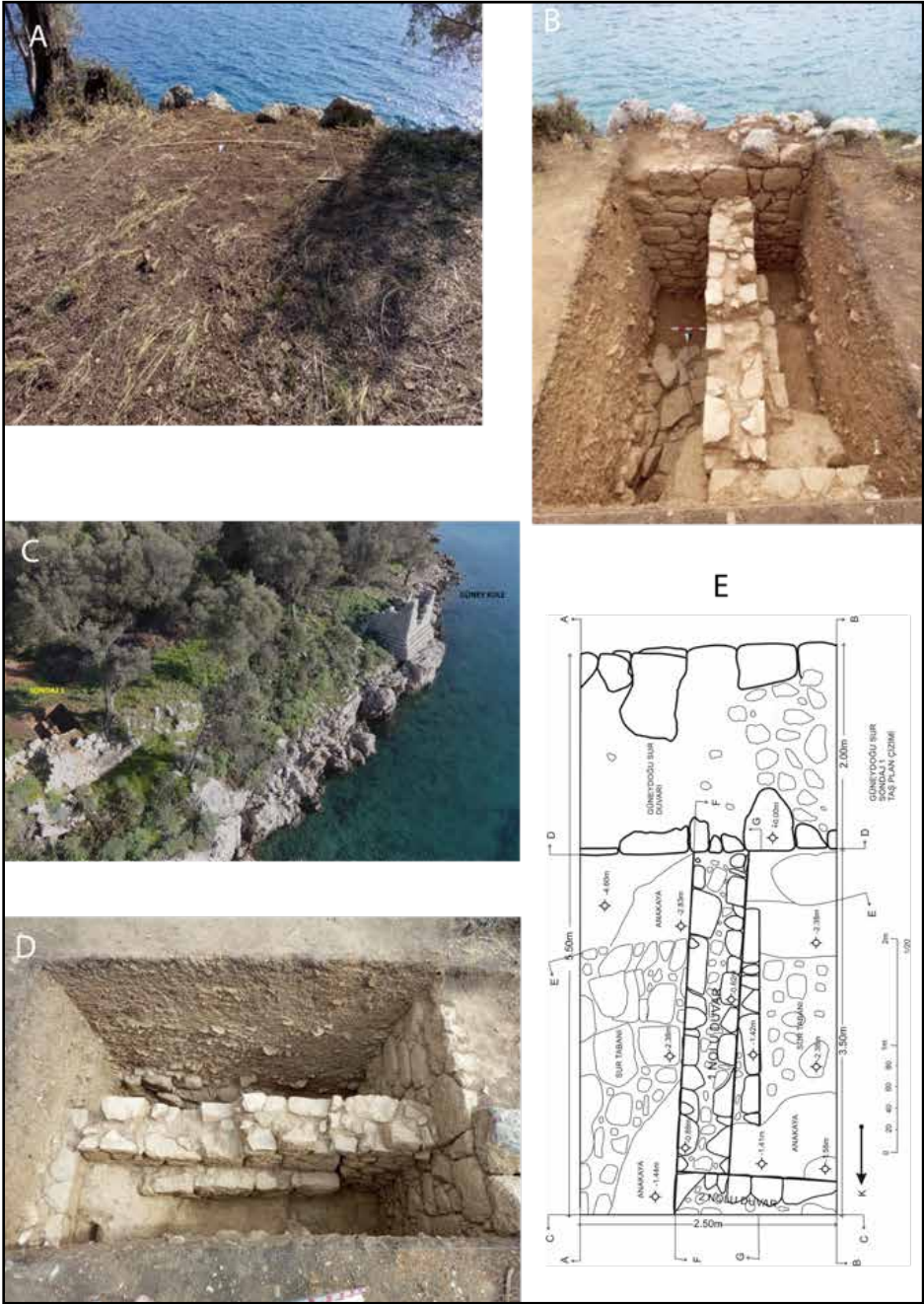
Resim 2: A) 2017 ve 2020 tiyatro sondajları. B) 2023, temizlik öncesi güneyden. C) 2023, bitki temizliği sonrası. D) 2023, bitki temizliği sonrası, kazıya başlamadan önce.

Resim 3: A) 2023 çalışma sonu güneyden görünüm. B) 2023 çalışma sonunda havadan görünüm.

Resim 4: A) Kuzey sur ve güneydoğu sur sondajları, konum. B) Kuzey sur hattı, 2022 ve 2023 sondajları. C) Kuzey Sur Sondaj 2, plan çizimi. D) Kuzey Sur 2023 Sondaj 2, çalışma öncesi. E) Kuzey Sur Sondaj 2, 2023 çalışma sonunda.

Resim 5: A) GD Sur Sondaj 1, çalışma öncesi kuzeyden. B) GD Sur, Sondaj 1, çalışma sonrası, kuzeyden. C) Güney Kule ve Sondaj 1 konumu. D) GD Sur, Sondaj 1, çalışma sonrası, batıdan. E) Sondaj 1, taş plan çizimi.

Resim 6: A) Apollon Kutsal Alanı, temenos duvarı ve güney sur hattı. B) Sondaj 1 alanı, kazıya başlamadan önce. C) Sondaj 1 alanı, çalışma sonrası. D) Sondaj 1, batı bölümü, güney temenos duvarının köşesi E) Sondaj 1, batı bölümü, güney temenos duvarının köşesi.

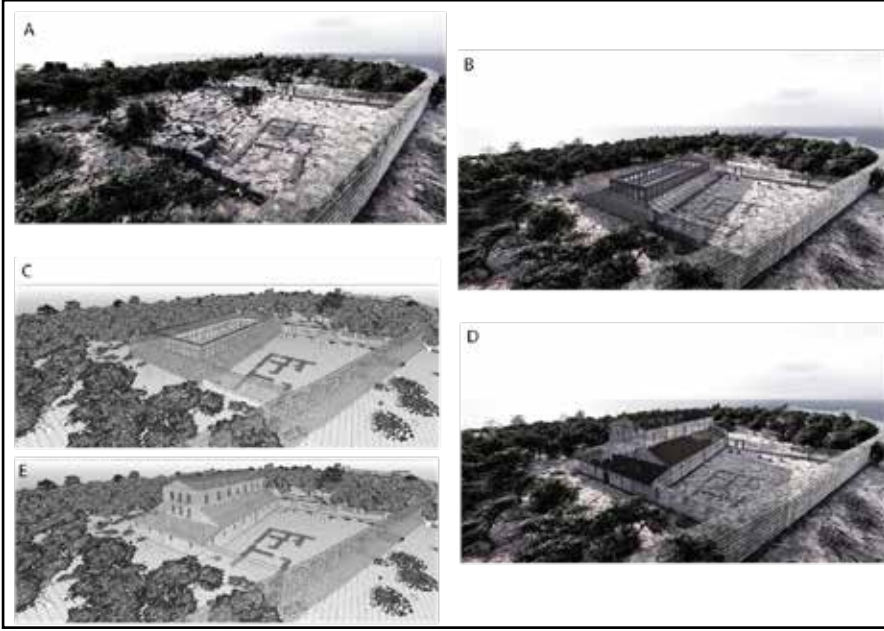
Resim 7: A) Doğu Tepesi, Sondaj 1 konum. B) Doğu Tepesi, Teras duvarı ve basamak düzenlemesi, kazı öncesi. C) Sondaj 1ABC, başlangıç. D) Sondaj 1, çalışma sırasında havadan görünüm.

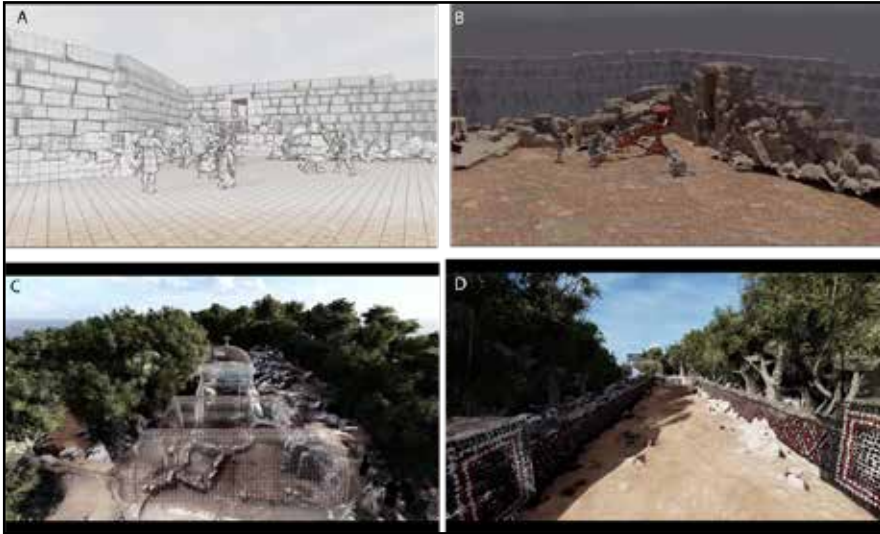
Resim 8: A) Sondaj 1, kapanış doğudan. B) Sondaj 1 kapanış, batıdan. C: Sondaj 1, teras duvarları ve yapı katmanları. D: Sondaj 1, plan çizimi.

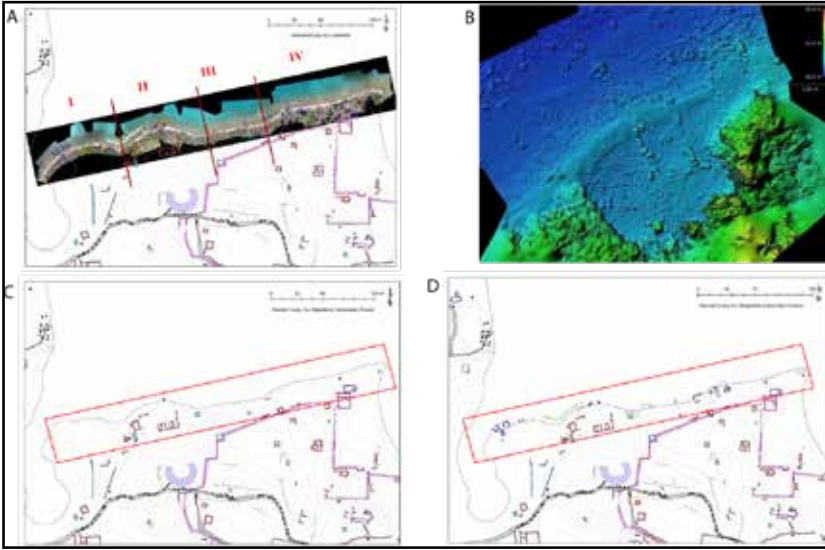
Resim 9: A) Büyük Bazilika (BSC2), 3B modeli. B) Orata Adası'nın 3B modeli.

Resim 10: A) Apollon Kutsal Alanı 3D çizimi, günümüz. B) Apollon Kutsal Alanı, texture atanmış görünümü (MÖ 3. yüzyıl). C) Apollon Kutsal Alanı sayısal çizimi (MÖ 3. yüzyıl). D) Apollon Kutsal Alanı texture atanmış görünümü (MS 5.-6. yüzyıl). E) Apollon Kutsal Alanı sayısal çizimi (MS 5.-6. yüzyıl) (Kedreai kazı arşivi).

Resim 11: A) Mancınık terası, canlandırma. B) Güneybatı sur, Mancınık Terası, animasyon görüntüsü. C) Orata-Ayazma Kompleksi, texture görünümü. D) Orata-Tören yolu sayısal canlandırma (Kedreai kazı arşivi).

Resim 12: A) Sedir Adası, kuzey kıyı kalıntıları, Sektörler I-IV. B) Yükseklik modelleri (elevation models). C) Kuzey kıyı kalıntıları belgeleme ve haritalama çalışmaları öncesi. D) Kuzey kıyı kalıntıları belgeleme ve haritalama çalışmaları sonrası.

Resim 13: A) Orata Adası, tören yolu restorasyon öncesi. B) Orata Adası, tören yolu restorasyon sonrası. C) Orata Adası, tören yolu restorasyon öncesi. D) Orata Adası, tören yolu, çalışma anı. E) Orata Adası, tören yolu restorasyon sonrası. F) Kıstak Kilise, mezar sağlamlaştırma öncesi. G) Kıstak Kilise, mezar sağlamlaştırma sonrası (Kedrai kazı arşivi).

Resim 14: A) Orata Adası, *Apsisli Yapı*, restorasyon öncesi. B) Orata Adası, *Apsisli Yapı*, restorasyon sonrası (Kedrai kazı arşivi).

TEŞEKKÜR

2023 yılı Kedrai kazı çalışmalarımızı destekleyen Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Muğla Valiliği Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlığına, Muğla Müzesine, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesine ve Ula Belediyesine teşekkür ederiz.

2023 yılı Aralık ayında aramızdan ayrılan Hocamız, Sayın Prof. Dr. Adnan Diler’e sonsuz saygı ve teşekkürlerimizi sunarız.

2023 yılı ekip üyelerimiz Müze Uzmanı Ozan Aydoğdu (Koordinatör), Araş. Gör N. Seda Eryılmaz, Dr. İlkyay Göçmen, Dr. Soner Özen, Ark Tuğçe Tırış, Ark. Anıl Arslan, Rest. Mesra Tanrıverdi, Ark. Nurhilal Doğan, Ark. Uğur Sancak, Ark. Ramazan Abay, Ark. İlyas Tekin, Ark. Tamara Sena Aras, Ark. Gökhan Yılmaz, Mimar Hande Kömürcü, Ant. Hamza Ceylan, Ant. Serdar Yurdağül, Rest. Melda Tıraş, Rest. Abdullah Akyol, Ark. Öğr. Johanna Geisthövel, Ark. Öğr. Lara-Sophie Braun, Ark. Öğr. Jason Lee Tregellis, Ark. Öğr. Nicolas Nunold, Ark. Öğr. Maria Schmitt, Ark. Öğr. Tobias Nissler, Yasemin Safran Ateş’e teşekkürü bir borç biliriz.

KAYNAKÇA

- Anadolu, M.U. (1965). Issız Bir Adacığın Koynunda Uyuyan Antik Şehir Kedrai (Cedrai), *Belleten*, 29, s. 245-254.
- Blümel, W. (1991). *Die Inschriften der Rhodischen Peraia*. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, Bd. 38, Bonn: Habelt GMBH.
- Bresson, A. (1991). *Recueil des Inscriptions de la Pérée rhodienne (Pérée intégrée)*, Annales Littéraires de l'Université de Besançon 445, Paris: Les Belles Lettres.
- Diler, A. (2007a). Bodrum Yarımadası, Leleg Yerleşimleri Pedasa, Mylasa, Damlıboğaz (Hydai), Kedrai (Sedir Adası), Kissebükü (Anastasioupolis) ve Mobolla Kalesi Yüzey Araştırmaları 2004-2005, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 24 (2), s. 479-500.
- Diler, A. (2007b). *Kedrai Sedir Island*. İstanbul: Archaeology and Art Publications.
- Diler, A., Savran, G., Ünver, G., Adıgüzel, G., Arslan, A., Çinar, F., Sancak, U., Schnorr, N., Ürker, K., Yurdagül, S. ve Tanrıverdi, M. (2024). Kedrai (Sedir Adası) 2022, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 43(4), s. 25-46.
- Diler, A., Savran, G., Yıldız, S., Z., Adıgüzel, G. ve Yıldız, S. (Baskıda). Kedrai 2022-2023, *Muğla Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, 23-24 Kasım 2023.
- Guidi, G. (1921-1922). Viaggio di esplorazione in Caria (Parte 1), *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente*, 4-5, s. 345-396.
- Merkelbach, R. ve Stauber, J. (1998). *Steinepigramme aus dem griechischen Osten, Bd. I, Die Westküste Kleinasien von Knidos bis Ilion*. Stuttgart, Leipzig: B. G. Teubner.

KAYACA OMURGALI FOSİL LOKALİTESİ KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Ahmet İhsan AYTEK*

Alper Yener YAVUZ

Erhan TARHAN

Büşra ALADAĞ

Mehmet Cihat ALÇİÇEK

Nail UYAR

Kayaca Omurgalı Fossil Lokalitesi Kazısı, Denizli Müze Müdürü Nail Uyar başkanlığında, Doç. Dr. Ahmet İhsan Aytek'in bilimsel sorumluluğunda 17.07.2023-04.08.2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya Doç. Dr. Ahmet İhsan Aytek, Doç. Dr. Alper Yener Yavuz, Dr. Öğr. Üyesi Erhan Tarhan, Antropolog Büşra Aladağ, Antropolog Uğur Atahan Erkaya ve Jeolog Prof. Dr. M. Cihat Alçıçek iştirak etmişlerdir.

Kayaca Omurgalı Fossil Lokalitesi 2017-2021 yılları arasında Denizli ve Aydın illerinde, bölgedeki fosil lokalitelerinin tespitine yönelik gerçekleştirilen yüzey araştırması kapsamında bulunmuştur. Lokalite, Denizli ili, Tavas ilçesi sınırları içerisinde yer alan Kayaca köyünün altında, aktif olarak çalışmayan bir kömür madeni çevresinde yer almaktadır. Lokalitede 2022 yılında başlayan kazı çalışmalarının ikincisi 2023 yılında gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaya başlamadan önce, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi bünyesinde bulunan bir insansız hava aracı ile arazinin kuş bakışı görüntüleri alınmıştır (Resim: 1). Böylece arazide bulunan farklı fosil alanları arasındaki bağlantı daha net görülebilecektir. Kazıdan önce yüzey temizliği yapılmış, daha sonra 2022 yılında belirlenen kareleme sistemi ile (2x2 m) kazı çalışmaları başlamıştır. Açılan kareler, 2023 sezonunda A-1, A-2, A-3, B-1, B-2 ve B-3 olmuştur. Fosil çıkarma işlemlerine başlandığında, A-2 ve A-3 karelerinde fosile rastlanmamış olup, diğer 4 karede (A-1, B-1, B-2 ve B-3) fosilli bölgelere ulaşılmıştır. Özellikle

* Doç. Dr. Ahmet İhsan AYTEK, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Burdur/TÜRKİYE; E-Posta: aytek@mehmetakif.edu.tr; ORCID: 0000-0002-7620-2333.

Doç. Dr. Alper Yener YAVUZ, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Burdur/TÜRKİYE; E-Posta: alpyenyav@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4959-5581.

Dr. Öğr. Üyesi Erhan TARHAN, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Çorum/TÜRKİYE; E-Posta: erhantarhann@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4793-6386.

Büşra ALADAĞ, Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Paleoantropoloji Anabilim Bilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE; E-Posta: busra.aladag.ba@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1681-4423.

Prof. Dr. M. Cihat ALÇİÇEK, Pamukkale Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Denizli/TÜRKİYE; E-Posta: cihatalcicek@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7689-7625.

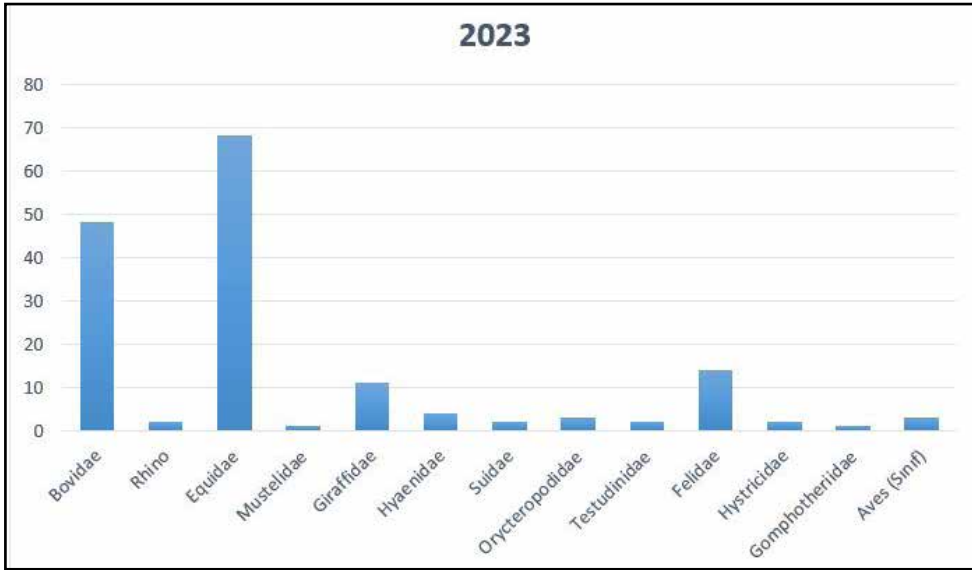
Nail UYAR, Müze Müdürü, Denizli Müze Müdürlüğü, Denizli/TÜRKİYE; E-Posta: nail.uyar@ktb.gov.tr; ORCID: 0000-0001-5968-9381.

B-1 ve B-2 karelerinde bol miktarda fosil bulunmuştur (Resim: 2).

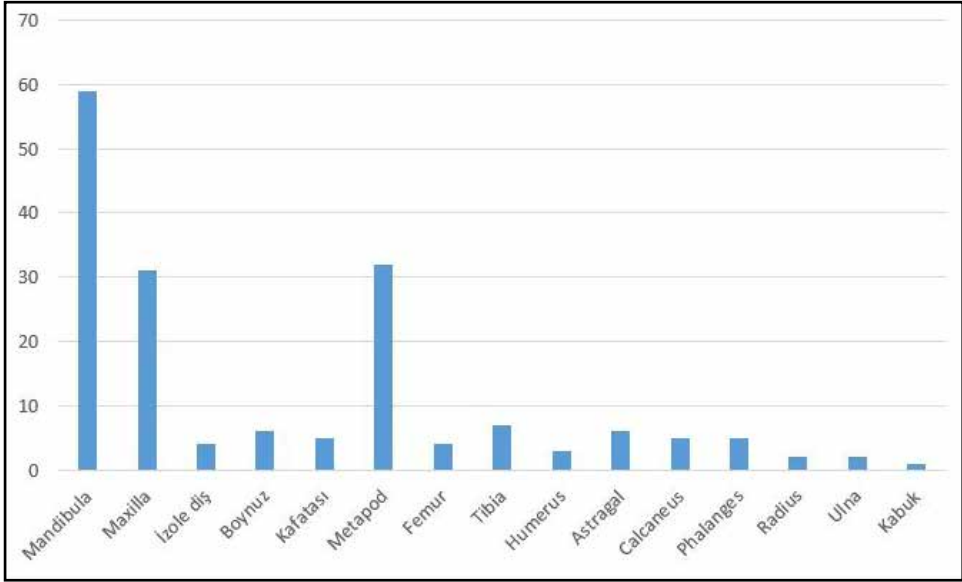
A karelerinde çok fazla fosille karşılaşılmasına rağmen (bir önceki sezonun yoğun fosilli kareleri), batıya gidildikçe (B-1 ve B-2) oldukça yoğun fosilli alanlara erişilmiştir.

Lokalitede fosilli bölgelerin Batıya doğru uzanmaya devam ettiği de yapılan çalışmalarda anlaşılmıştır. Doğu yamacından ele geçen yüzey fosilleri ile ilgili herhangi bir kazı ve kareleme çalışması henüz yapılmamıştır. İkinci yılki çalışmalarda 181 adet fosil kaydı yapılmış olup, iki yıl itibariyle çıkarılan toplam fosil sayısı 340'a ulaşmıştır.

Çalışmada, 3 farklı sınıfa (Mammalia, Aves ve Reptilia), en az 8 farklı takıma (Carnivora, Proboscidea, Artiodactyla, Perissodactyla, Tubulidentata, Testudines, Rodentia ve en az bir Aves takımı (Resim: 3), 11 ayrı aileye Hyenidae (Resim: 4), Mustelidae (Resim: 5), Felidae (Resim: 6), Hystricidae (Resim: 7), Gomphoteridae, Bovidae (Resim: 8), Giraffidae (Resim: 9), Suidae, Equidae (Resim: 10), Rhinocerotidae (Resim: 11), Orycteropodidae ve Testudinidae ait 181 adet numaralı etütlük fosil bulunmuştur. Aile bazında değerlendirildiğinde Equidae ve Bovidae ailelerinin yoğunluğu gözlenmektedir (Grafik: 1). Bulunan fosillerin vücut ögeleri bakımından dağılımında ise en çok rastlanılan vücut ögeleri mandibula ve maksilla olarak tespit edilmiştir (Grafik: 2).

Grafik 1: Kayaca Omurgalı Fosil Lokalitesi'nde bulunan fosillerin ailelere göre dağılımı.

Grafik 2: Kayaca Omurgalı Fossil Lokalesi'nde bulunan fosillerin vücut kısımlarına göre dağılımı.

2022 ve 2023 yılı çalışmaları birlikte değerlendirildiğinde, ilkin gözlemler ile alandaki fauna;

1. Aves

Struthioniformes

- Struthionidae

Otidiformes

- Otididae

2. Reptilia

- Testudines

- Crocodilian?

3. Mammalia

Carnivora

- Hyenidae (*Adcrocuta eximia*)

- Mustelidae (*Parataxidea* sp.)

- Mephitidae (*Promephitis* sp.)

- Felidae (2 tür)

Proboscidea

- Gomphoteridae (*Choerolophodon* sp.)
- Deinotheriidae

Artiodactyla

- Bovidae (*Plesiaddax* sp, *Skoufotragus* sp., *Gazella* sp., *Sporadotragus parvidens* ve *Palaeoryx* sp.)

- Giraffidae (*Samotherium major* ve *Palaeotragus* sp.)

- Suidae (*Hippopotamodon* sp.)

Perissodactyla

- Equidae (*Hipparion* sp. I ve *Hipparion* sp. II)
- Rhinocerotidae (*Ceratotherium neumayri* ve ?*Dihoplus* sp.)

Tubulidentata

- Orycteropodidae (*Orycteropus* sp.)

Rodentia

- Hystricidae (*Hystrix* sp.)

şeklinde belirlenmiştir. Fosiller üzerinde gerçekleştirilecek sistematik çalışmalar sonrasında fauna kesin olarak ortaya konulacaktır.

Kayaca Lokalitesi kazı çalışmalarının henüz ikinci yılında olmasına rağmen zengin bir fauna grubuna ait verilere ulaşılmış olup, çıkarılan fosillerin sistematik çalışmalarına başlanmıştır. Faunada takım bazında Artiodactyla ve Perissodactyla üyelerinin daha çok ele geçtiği görülmektedir. Bu, diğer zengin Geç Miyosen lokaliteleri ile ortak bir özellik olarak görülmektedir. Artiodactyla takımı üyelerinde özellikle Bovidae ve Giraffidae üyelerinin bol miktarda ele geçtiği görülmektedir.

Artiodactyla takımı ailelerinden Bovidae ve Giraffidae fosilleri, 2023 yılı çalışmalarında çok sayıda örnekle temsil edilmektedir. Diğer önemli bir Artiodactyla ise Suidae ailesidir. 2022 çalışmasında sadece 2 adet izole dişle temsil edilen domuzlara ait yeni fosiller (2 farklı bireye ait alt çene ve dişler) alandaki türlerin belirlenmesi noktasında büyük önem taşımaktadır. 2023 suid fosil buluntularından özellikle iki tarafının yanak dişi serisi de (premolar-molar seri) çok iyi korunmuş olan mandibula örneği tanımlama için son derece önemlidir. Suid üyelerinin ön çalışmaları morfolojik ve metrik olarak, Avrasya'nın yaygın Geç Miyosen Suidi olan *Hippopotamodon* ile uyumlu olduğunu göstermektedir.

Özellikle MN11 ve MN12 lokalitelerine yakın metrik değerlere sahip olan Kayaca Su-idleri *H. major* ve *H. erymanthius* türlerine yakınlık göstermektedir. Bu örneklerin Anadolu ve tüm Avrasya *Hippopotamodon* örnekleri ile detaylı karşılaştırmalı analiz çalışmalarına başlanmıştır.

Perissodactyla takımı özelinde ise Equidae ailesine ait, çok iyi korunmuş bol miktarda fosil göze çarpmaktadır. Yine Rhinocerotidae üyelerine ait de oldukça iyi korunmuş uzun kemik parçaları açığa çıkarılmıştır.

Henüz ikinci yıl çalışmalarında ele geçen çeşitli Carnivora (etçil hayvanlar) takımı üyelerinin olması, Kayaca lokalitesini oldukça önemli ve ayrı kılmaktadır. Genel olarak paleontolojik kazılarda alanda bulunan etçil hayvan oranı alanda bulunan bütün hayvanların yaklaşık yüzde beşini oluşturmaktadır. Kayaca fosil lokalitesinde ise ilk iki yılda bu oran yaklaşık olarak yüzde on olarak belirlenmiştir. Carnivora grupları içerisinde iri ve küçük boyutlu Carnivora türlerinin bir arada bulunduğu görülmektedir. Küçük boyutlu Carnivora grupları Mustelidae ve Mephitidae ailelerine ait türlerden oluşmakla birlikte, Kayaca'da ilk kazı yılında bu iki aileye ait üyeler kafatasları ve kafatası parçaları ile temsil edilmektedir. Bir diğer Carnivora üyesi olarak *Hyaena* bulguları da iyi korunmuş materyallerle temsil edilmektedir. Bu üyeler 2022 yılında yavru bireylerle temsil edilmekteyken, 2023 yılında erişkin bir *Adcrocuta eximia* buluntusu ele geçmiştir. Çok iyi korunmuş olan bu materyal tanımlama için oldukça önemli görünmektedir. Tüm yanak dişleri morfolojik olarak eksiksizdir, tüberkül dizilimi gözlemlenebilmektedir. 2023 yılı çalışmalarında kedigillere (Felidae) ait çok sayıda fosil tespit edilmiş ve böylece etçil tür sayısı artmıştır. Carnivor tür çeşitliliği yanında bulunan vücut kemiklerinin çeşitliliğinin de artması sistematik çalışmalarda fayda sağlayacaktır.

2022 yılı çalışmasında Testudines takımına ait bir fosil bulgusu tespit edilmişken, 2023 yılında da birkaç kabuk kalıntısı tespit edilmiştir. Kayaca'nın özel üyelerinden olan Tubulidentata takımına ait 2022 yılında bulunan el ve ayak kemiklerine ek olarak 2023 yılı çalışmasında bir alt çene kemiği tespit edilmiştir ki bu da bu canlının türünün tespit edilmesi noktasında bize büyük bir avantaj sağlamaktadır. Literatürde de örneğine az rastlanan bu örnek, oldukça iyi korunmuş durumdadır.

2023 yılı çalışmasında kemirgenlere (Rodentia) ait fosiller de tespit edilmiştir. Alanda bulunan alt çeneler ve kafatası üzerine yapılan ilkin gözlem, fosillerin oklu kirpiye (*Hystrix* sp.) ait olduğunu göstermektedir. Bu genus Anadolu'da az sayıda lokaliteden bilinmektedir ve nadir bulunan bir genustur. Taşkınpaşa, Çorakyerler, Bayırköy, Şerefköy, Çobanpınar, Gülpınar ve Kemiklitepe'den kayıtları bilinen *Hystrix* genusunun Kayaca'da iyi korunmuş alt çeneler ve kafatası ile temsil edilmesi, genus adına oldukça önemli verilere ulaşılmasını sağlayacaktır. Bu noktada bu genusun taksonomik çalışmaları adına Kayaca Lokalitesi oldukça önemli görünmektedir. Özellikle kafatası buluntusu, karakteristik özelliklerin açığa çıkarılmasında önemli olacaktır. Bu genusun Geç Miyosen tanımlamaları adına oldukça önemli bir örnektir.

2023 yılı çalışmalarında bulunan fosillerden en önemlilerden birisi de iki farklı türde (üçüncü bir türde de olasıdır) kuş fosilidir, zira kuş kemikleri yapıları gereği kolay fosilleşmeyen kemiklerdir. Anadolu’da Geç Miyosen Dönem’de sadece bir alanda kaydı bulunan kuş kemiğinin diğer bir örneğinin de Kayaca Lokalitesi’nde bulunması alandaki fosil korunma durumunun iyi olduğunu gösteren önemli bir bulgudur.

Bu da türlerin tespiti için gerçekleştireceğimiz sistematik çalışmalarda bize önemli bir avantaj sağlayacaktır. Tüm bu fosil gruplarıyla Anadolu’nun önemli Geç Miyosen lokalitelerinden birisi olan Kayaca Lokalitesi’nde önümüzdeki sezon da kazı çalışmaları planlanmaktadır.

İki sezonluk çalışma sonunda 340 önemli fosil materyale ulaşıldığından, bu lokalitede çalışmaların artarak devam etmesi, Anadolu paleontolojisi anlamında oldukça önemli görünmektedir. Fosillerin tek tek çizimleri de yapıp, kareleme sisteminde yerlerine yerleştirilerek fosillerin dağılım alanları kayıt altına alınmaktadır (Resim: 12). Böylece farklı yıllarda çıkan fosillerin birbirleri ile bağlantıları ortaya konabilecek ve fosillerin yayılım yönleri belirlenecektir.

Kayaca fosil lokalitesi Anadolu doğa tarihi ve ilgili müzelere kazandırılması için büyük önem taşımaktadır. 2023 yılı mart ayında Denizli ilinde açılan kent müzesinde bir salon-da Kayaca fosilleri sergilenmekte olup, ilerleyen yıllarda çıkacak fosiller ile bir doğa tarihi müzesi açılması bölge turizmne de önemli katkı sağlayacaktır. Ayrıca Ankara’da yapılması planlanan müze için de Kayaca fosilleri hususunda bakanlığımızdan gelen talep doğrultusunda çalışmalarımız devam etmektedir. Bu müzemizde de Kayaca fosilleri sergilenecek ve çok daha fazla kişiye ulaşması sağlanacaktır.

Teşekkür

Çalışma, Eberhard Karls Üniversitesinin (Almanya) maddi destekleri ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca konaklama konusunda Tavas Kaymakamlığı ve Tavas İlçe Millî Eğitim Müdürlüğünün olurları ile Özay Gönülüm Fen Lisesinin öğrenci yurdu kullanılmış olup, adı geçen kurumlara teşekkür ederiz.

EKLER

Resim 1: İnsansız hava aracı ile arazinin kuş bakışı görüntüsü.

Resim 2: Yoğun fosilli tabaka.

Resim 3: Aves uzun kemik.

Resim 4: Hyenidae alt çene.

Resim 5: Mustelidae kafatası

Resim 6: Felidae metapod.

Resim 7: Hystricidae alt çene.

Resim 8: Bovidae boynuzları.

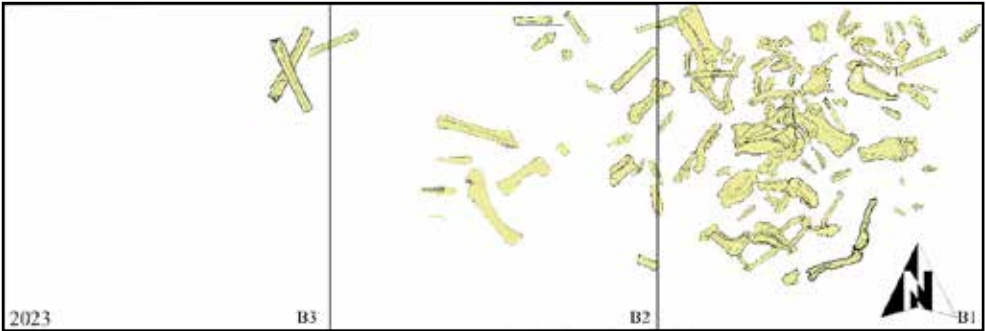
Resim 9: Giraffidae metapod.

Resim 10: Equidae kafatası.

Resim 11: Rhinocerotidae humerus.

Resim 12: Fossil çizimlerinin kazı alanı karelemesine yerleştirilmesi.

KYZİKOS 2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Ahmet TERCANLIOĞLU*

Ahmet Eren ARSLAN

Ufuk ELYİĞİT

Serdal GÜNDÜĞDU

Balıkesir ili, Erdek ilçesi sınırları içinde bulunan Kyzikos Antik Kenti'nde Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, Bandırma Belediyesi, Erdek Belediyesi ve Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesinin destekleri ile 2023 yılı kazı çalışmaları daha önceki yıllarda da devam eden Hadrian Tapınağı, Nekropol ve Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 22.11.2021 tarih ve 3260 sayılı kararı gereğince elektrik dağıtım hattına ait sondaj alanlarında sürdürülmüştür. Kazı Başkanlığında ilk Bakanlık Temsilcisi Onur Kaplan ve daha sonra Bandırma Müze Müdürlüğünden Muzaffer Saçkesen'in katılımı ile gerçekleştirilmiştir¹.

1. Hadrian Tapınağı Kazı Çalışmaları

İmparator Hadrian'ın yapmış olduğu yardımlarla inşasına başlanan Hadrian Tapınağı, Kyzikos Antik Kenti ziyaretçilerinin de en çok dikkatini çeken yapılardan biri olmuştur (Koçhan, 2011, s.77). MS 117 yılında meydana gelen deprem sonrasında kenti ziyaret eden Hadrian, kentin onarılması ile ilgilenmiş ve bu desteği yapının kendi ismiyle anılmasını sağlamıştır.

Kenti 1431 yılında ziyarete gelen Cyriacus, tapınağın 33 sütunundan ve *cellasında* bulunan tanrı heykelinden bahsederken sonraki tarihlerde üçgen alınlıklı tapınağın sütun ve duvarlarının tahrip olduğunu belirtmiştir (Koçhan, 2011, s.79). 8x15-16 sütunlu olduğunu düşündüğümüz, *dipteros* planlı, *korinth* düzeninde, doğu-batı yönünde uzanan ve yedi tonoz

* Dr. Öğr. Ahmet TERCANLIOĞLU, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bandırma-Balıkesir/TÜRKİYE; E-Posta: atercanlioglu@bandirma.edu.tr.

Arş. Gör. Ahmet Eren ARSLAN, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bandırma-Balıkesir/TÜRKİYE; E-Posta: ahmeteren.arslan@ktb.gov.tr; ORCID: 0009-0003-0533-3007

Dr. Öğr. Üyesi Ufuk ELYİĞİT, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi; E-Posta: uelyigit@bandirma.edu.tr.

Dr. Serdal GÜNDÜĞDU, Atatürk Üniversitesi, E-Posta: odukl25@gmail.com

1 Başkanlığım altındaki kazı çalışmalarına, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümünden Prof. Dr. M. Hadi Sayar, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümünden Doç. Dr. Eylem Güzel, Dr. Öğr. Ufuk Elyiğit, Kars Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünden Dr. Öğr. Kayhan Murat, Arkeolog Doktor Serdar Gündoğdu, Murat Tosun, Yüksek Lisans Öğrencileri Ramazan Yılmaz, Betül Güneş, Benan Lafcı, Kübra Orhan, Esra Öztürk, Yağmur Karaca, Restoratör Yeşim Baran, Sanat tarihçisi Gamze Yılmaz, Sanat tarihi öğrencileri Sezai Özdemir, Aybuke Erenler, Meryem Narman, Ömer Danacı, İlhan Buran, Bandırma Müze Müdürlüğünden Ahmet Eren Arslan, Samet Aydın, Mehmet Coşkun katılmıştır.

üzerine oturtulan tapınak, mimar Aristeinatos'un denetiminde yapılmıştır (Koçhan, 2011, s.79). Genişliği tam olarak belirlenemeyen, 116,23 m uzunluğa sahip tapınağın alt yapıya ait doğu-batı ve kuzey-güney doğrultuda birbirini kesen galerilerden üç tanesi sağlam olarak kalmış ancak tapınağın üst yapısına ait *in situ* mimari kalıntı henüz belirlenememiştir.

Hadrian Tapınağı'nın batı kısmında dolgu toprağın kaldırılması ve kuzey batı kısımda yer alan geç dönem yapısının kalıntılarını ortaya çıkarmak amacıyla kazılara kuzeybatı yönde başlanmıştır (Resim: 1). 31-32 O açmalarında devam eden kazı çalışmalarında, tapınağın batı kısa tarafının üst yapıya ait olduğunu düşündüğümüz irili ufaklı farklı boyutlarda mimari bezeme parçaları ortaya çıkarılmıştır. Bu eserler önceki yıllarda olduğu gibi kazı alanında belirlenen yerlere gerekli kayıtları alınarak özenle yerleştirilmişlerdir. Ayrıca çalışmalarımız esnasında kabartma parçaları, korozyona uğramış sikkeler de bulunmuştur. Bu buluntular gerekli olan koruma ve değerlendirme işlemlerine tabi tutulduktan sonra kayıt altına alınmıştır. Tapınak alanında yapılan temizlik çalışmaları sırasında yaklaşık 25 cm uzunluğunda aşırı korozyonlu metal bir obje tespit edilmiştir (Resim: 2).

2. Batı Nekropolü Kazı Çalışmaları

2023 kazı döneminde kentin batı surlarının dışında yer alan Nekropol alanındaki kazı çalışmaları, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından kamulaştırılan parselde gerçekleştirilmiştir. Önceki yıllarda kazı yapılan alanda tespit edilen 8 numaralı duvarın içerisinde yer aldığı 10 D-C ve 11 D-C açmalarında çalışma yapılmıştır. Açmalarda yapılan çalışmalarda -0,30 m tarım toprağının altında çok sayıda korozyonlu sikke ve aşınmış seramik parçaları ile karşılaşmıştır. Bu seramikler MS 6. yüzyıl Geç Roma kırmızı astarlı Phokai seramikleri ile benzerlik göstermektedir (Hayes, 2008, s. 1265 Pl. 61). Alanda ele geçen sikkeler Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olup sikkelerin genel çoğunluğu Geç Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. 2023 sezonunda ele geçen sikkeler, büyük oranda 2022 yılı sezonunda ele geçen sikkeler ile benzerdir (Murat, 2024, s. 75) (Resim: 3).

10 D-C açması içerisinde kuzey-güney doğrultuda 8 numaralı duvarın devamı ile doğu-batı doğrultuda 9 numaralı duvar ortaya çıkarılmış ve bu iki duvarın kesiştiği gözlemlenmiştir. 9 numaralı duvarın güney yüzünde -1 m derinlikte tek parça halinde 110x60 cm ölçülerinde kiremit mezar tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada mezarın içerisinde kemiklerin büyük bir bölümünün olmadığı görülmüştür. İskeletin *cranium* bölümünde iki adet altın küpe (Resim: 4) ve boyun kısmı kırık vaziyette iğ formu pişmiş toprak *unguentarium* bulunmuştur. Mezarın hemen alt kısmında 9 numaralı duvara bitişik halde 30x40 cm ölçülerinde sol üst kısımdan kırık ve kireçlenmeden dolayı üzerindeki kabartmaların belli olmadığı bir mezar siteli, yine aynı kesimde -1,07 m derinlikte uzunluğu 22 cm, boyun uzunluğu 15 cm, boyun genişliği 2,5 cm, gövde uzunluğu 7 cm, gövde genişliği 5 cm, dudak genişliği 3,5 cm ölçülerinde cam *unguentarium* tespit edilmiştir. Serbest üfleme tekniği ve alet ile şekillendirme yapılan *unguentarium*un, ağız kenarı dışa çekilip içe katlanmış, yukarıdan aşağı doğru genişleyen boyun ile devamı biçimindeki gövde arasında belirgin maşa ile sıkıştırılmıştır.

Düz dipte *noble* izini görmek mümkündür. 9 numaralı duvarın kuzey kısmında dağınık halde kiremit mezarlar tespit edilmiş ve KM2-KM3 olarak isimlendirilmiştir. Kiremit kapaklar ve içerisindeki iskeletler oldukça tahrip olmuştur. Yine aynı kısımda -1,50 m derinlikte basit toprak mezara rastlanmıştır. Aynı seviyede ağız kısmı kırık olduğu gözlenen 6,1 cm uzunluk ile 1,8 cm çapına sahip olan *unguentarium* ve 9 numaralı duvarın kuzey yüzünde -1,07 m derinlikte uzunluğu 14,5 cm, ağız çapı 3,5 cm bir *unguentarium* çıkarılmıştır. Pişmiş toprak *unguentarium*lar açık kahverengi astarlı ve iyi fırınlanmıştır. Dışa çekik dudaklı, uzun silindirik boyunlu ve düz geniş dipli olup, gövdede çark izleri gözlenmektedir (Resim: 5). *İrizasyona* uğramış cam ve pişmiş toprak *unguentarium*lar MS 2. yüzyıl başlarına ait olmalıdır (Lightfoot, 1989, s. 85, No. 31, Şek.3/2, Res. 4/4; Tuluk, 1999, s. 139, Taf. 9-d; Koçhan, 2018, s.18-19). 8,9 numaralı duvarın kesiştiği noktada kuzey kesimde büyük bir bölümü 8 numaralı duvarın altında kalan kiremit örgü mezar tespit edilmiştir. Mezarın üst kısmı devşirme olarak kullanılan mermer bir blok ile kapatılmıştır. Mezarın iç kısmında kemiklerin büyük oranda tahrip olduğu görülmüştür (Resim: 6a).

Yine 8 numaralı duvarın kuzey batı kısmında -1,50 m derinlikte başka bir kiremit örgü mezar tespit edilmiş ve KÖM2 olarak isimlendirilmiştir (Resim: 6b). Mezarın uzunluğu 210 cm, genişliği 82 cm olarak belirlenmiştir. Mezar içindeki elenen toprakta seramik buluntuları ele geçirilmiştir. Mezarın iç kısmında yüzeyden 220 cm derinlikte tahrip olmuş halde seramik parçaları bulunmuştur. Seramik parçaları içerisindeki yanık izleri *kremasyon* olduğunu düşündürmektedir. Ağız kısmı kırık iç formu *unguentarium* ve cam parçaları ile birlikte bu mezar içerisinde iki adet altın küpe ve uzunluğu 4,1 cm, gövde genişliği 2,2 cm, boyun genişliği 0,6 cm, ağız genişliği 1cm olan cam koku kabı bulunmuştur (Resim: 7).

8 no.lu duvarın doğu kısmına bitişik şekilde -0,30 m derinlikte 11 D açması içerisinde mimari bir yapıya ait zemin olabileceği düşünülen yapı çıkarılmıştır. Ölçüleri tam olarak belirlenemeyen yapı, batı kısmında 8, kuzey kısmında 9 numaralı duvar ile sınırlandırılmış ve yaklaşık 5 metre karelik bir alanı kaplayan yapının orta kısmında bir çöküntü bulunmaktadır. Sonraki yıllarda yapılacak olan çalışmalar ile bu yapının daha detaylı bir planı çıkarılacaktır. Kazı çalışması yapılan bütün alanlar temizlenerek *geotekstil* ile koruma altına alınmış ve 2023 yılı çalışmalarına son verilmiştir (Resim: 8).

3. Elektrik Hattı Sondaj Çalışmaları

Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 22.11.2021 tarih ve 3260 sayılı kararı gereğince elektrik dağıtım hattına ait sondaj kazıları yapılmıştır. Kentin güney kısmında sit alanı içerisinde her direğin yapılması planlanan alana 4 adet sondaj olacak şekilde 9 direk için toplamda 36 sondaj kazısı yapılmıştır.

Çalışmalarda Kyzikos Antik Kenti sit alanı içerisinde kalan 18-19-20-21-22 numaralı direklerin yerleştirileceği alanlarda 3x3 metre ölçülerinde 20 adet açma belirlenmiş olup yapılan kazılar sonucunda herhangi bir kültür varlığına rastlanmamıştır.

23 numaralı elektrik dağıtım hattına ait sondaj çalışmalarında 5.60x5.60 metre boyutlarında 23A,23B,23C,23D açmalarında çalışmalar yapılmıştır. Kyzikos Antik Kenti Bandırma Körfezi tarafında sur duvarlarına 100 metre mesafede yer almaktadır. 23 B açmasında -2,5 m derinlikte harçsız duvar yapısı ile karşılaşmıştır. 23 C açmasında -30 cm derinlikten başlayarak -150 cm derinliğe kadar tabakalar halinde seramik buluntuları yoğun olarak çıkarılmıştır (Resim: 9). Bu yoğunluktan dolayı bu açmanın yer aldığı alanın *bothros* olduğu düşünülmektedir. Bu yoğun seramik buluntuları içerisinde üzerinde pişirme hataları olan seramiklerin de yer aldığı görülmektedir. Bu durum Kyzikos Antik Kenti'nde var olan bir seramik atölyesinin kanıtı niteliğinde olmalıdır.

24 no.lu elektrik dağıtım hattına ait sondaj çalışmalarında 220x320 cm ölçülerinde 24A,-24B,24C,24D açmalarında -0,60/0,80 m seviyelerinde mimari duvar kalıntısı ile seramik, metal bulgularla karşılaşmıştır. 25 no.lu elektrik dağıtım hattına ait sondaj çalışmalarında 250x250 cm ölçülerinde 25A,25C, açmalarında -1,16 m seviyelerinde antik döneme ait su sistemi olduğu düşünülen taşınmaz kültür varlığı ile karşılaşmış ve doğu-batı yönlü uzanan su künkü tespit edilmiştir. Künk uzunlukları 49 cm olup açma içerisinde toplam uzunluğu 160 cm'dir. Künklerin birleşim noktalarının üzeri kireç ve harç ile kaplanmıştır. Künk iç çapı 11 cm'dir. Açmanın içerisinde kuzeybatı yönlü uzanan mimari yapı tespit edilmiştir. 25 A ve 25 C açmaları içerisinde devam eden kanalın duvar genişliği 30 cm olup dıştan sıvalıdır. 2 sıra duvar bulunmakta ve iki duvar arası genişlik 80 cm, uzunluğu ise 2 metre olarak ölçülmüştür. Mimari yapının derinliği 30 cm, genişliği 80 cm'dir. Su kanalı olarak kullanıldığı düşünülen mimari yapının iç kısmı küçük mermer parçaları ve sıva ile kaplandığı gözlemlenmiştir (Resim: 10). Gerekli koruma önlemlerinin alınması akabinde rapor ve tutanaklar ilgili makamlara değerlendirilmek üzere gönderilmiştir.

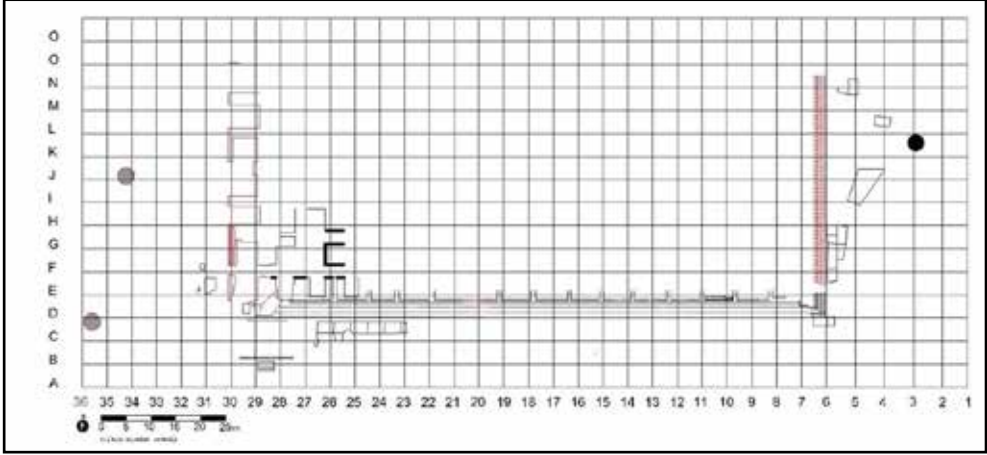
4. Restorasyon, Konservasyon, Araştırma ve Belgeleme Çalışmaları

Kazı alanında tüm ve tüme yakın kapların çıkarılması restoratör eşliğinde yapılmıştır. Çalışmalar sonucu sikkeler, pişmiş toprak figürin, mezar içi ve mezar dışı pişmiş toprak kaplar ile metal buluntular kazı evi laboratuvarında gerekli işlemlerden geçirilip Bandırma Müzesinde koruma altına alınmıştır. Kentin diğer toplumsal yapıları ile alakalı araştırmalar ve veriler üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Kentin Tiyatro, Amfitiyatro, Sur yapıları ve Liman yapıları ile alakalı ön görülerin bir adım önüne geçerek tespit için planlamalar yapılmıştır. Hadrian Tapınağı Lazer Scanner yardımı ile tonozların ve yapının taraması yapılmıştır (Resim: 11). Bu sonuçlar çerçevesinde yapılacak restorasyon çalışmaları hazırlıkları sürdürülmüştür.

KAYNAKÇA

- Hayes. J. (2008). *Roman Pottery Fine-Ware Imports, The Athenian Agora XXXII*, The American School of Classical Studies at Athens Princeton, New Jersey.
- Koçhan, N. (2011). *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*. Renkvizyon Ofset. Bursa.
- Koçhan. N. (2018) “Kyzikos Nekropolünden Bir Taş Örgü Mezarı ve Buluntuların Değerlendirilmesi” *Asos Journa The Journal of Academic Spocial Science/ Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* Yıl:6, Sayı: 70, s. 18-19.
- Lightfoot. C.S. (1989). *A Catalogue of Glass Vessels in Afyon Museum- Afyon Müzesindeki Cam Eserler Koleksiyonu (BAR. İnternational Series 530)*. Oxford.
- Murat. M.K. (2024). *Kyzikos Kazısı 2022 Yılı Sikke Buluntuları, Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 72, s. 73-85.
- Tuluk. G.G. (1999), *Die Unguentarien im Museum von İzmir, Anatolia Antique*, 7, s. 139-145.

EKLER

Resim 1: 2023 yılı Hadrian Tapınağı çalışma alanı.

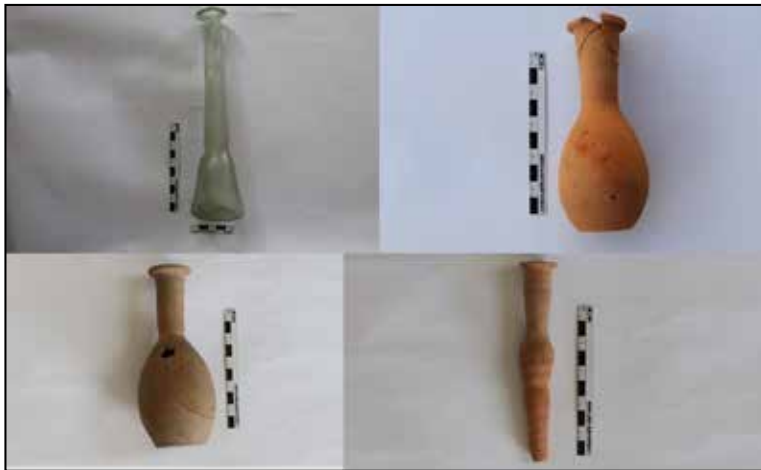
Resim 2: Aşırı korozyonlu metal obje.

Resim 3: Roma Dönemi sikkeleri.

Resim 4: Altın küpeler.

Resim 5: Cam ve pişmiş toprak unguentariumlar.

Resim 6: a/b: Kiremit örgü mezarlar.

Resim 7: Altın küpeler ve koku kabı.

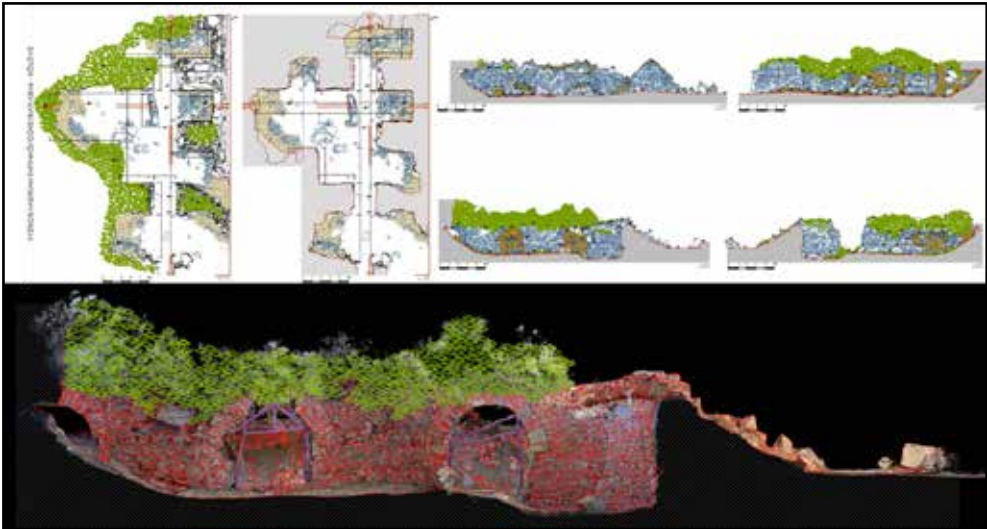
Resim 8: 2023 çalışma alanı.

Resim 9: 23 c Açması seramik buluntular.

Resim 10: 25 a/c Açmaları su sistemi kalıntıları.

Resim 11: Hadrian Tapınağı lazer scaner taraması.

SMYRNA / İZMİR 2023

Akın ERSOY*

Sarp ALATEPELİ

Ozan ÇAKMAK

Konak ilçesi Smyrna Antik Kenti 2023 yılı kazı çalışmaları Smyrna Agorası ve Smyrna Tiyatrosu'nda gerçekleştirilmiştir. Smyrna Agorası'nda Batı Alan'da Osmanlı Yapısı kazı çalışmaları yürütülmüştür. Bununla birlikte Smyrna Agorası'nda arkeolojik anıtlara ve anıtların iç mimari donatılarına yönelik konservasyon ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiş, yayın ve araştırma projeleri sürdürülmüştür.

Arkeolojik alanlara ilişkin projeler devam etmiş, bunlardan tüm Smyrna Agorası Örenyeri'ni ziyaretçi ile buluşturmayı öngören Gezi Güzergahı Projesi, 2023 yılında tamamlanmış olup, projenin henüz teslimi yapılmamış olmakla beraber Batı Portiko üzerindeki bölümü ziyarete açılmıştır.

Araştırma ve yayına dönük projelerden Osmanlı Dönemi Seramik Araştırmaları, Doç. Dr. Sevinç Gök tarafından sürdürülmüştür. Bu çerçevede Antik Çağ'da olduğu gibi Osmanlı Dönemi'nde de Akdeniz ticaret rotaları üzerinde önemli bir liman kenti olan İzmir'de Akdeniz'in her tarafında üretilen ticari mal ve ürünlerin somut bulgularına Smyrna Agorası ve çevresi ile Kemeraltı'nda yapılan kazılarda ulaşılmaktadır. Bunlar içinde 17. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın başına kadar onlarca yıl boyunca İtalya, Fransa, Benelüks ve Britanya'daki seramik atölyelerinde üretilerek İzmir limanına gelen ve İzmirliilerin beğenisine sunulan, üzerlerinde üreticilerin damgalarının bulunduğu Avrupa Seramiği repertuarı dikkat çekicidir. Bu anlamda Osmanlı Dönemi yerel üretim seramiklerin "Smyrna (İzmir) Agorası'nda Osmanlı Dönemi Seramikleri", Avrupa'dan ithal edilen, İtalya, Fransa, Hollanda, İngiltere ve Almanya'da üretilmiş örneklerin de; "Smyrna (İzmir) Agorası'nda Avrupa Seramikleri" başlığı altında yayımlanması çalışmaları 2023 yılı boyunca devam etmiştir.

Arkeolojik Anıtların İç Mimari Donatılarına Yönelik Konservasyon ve Restorasyon Müdahaleleri başlığı altında önceki yıllarda sağlamlaştırma ve kısmi temizlik çalışmaları devam ettirilen Bazilika bodrum katı 1. ve 2. Galeri'deki duvarlar ve taşıyıcı ayaklar ile bölme du-

* Prof. Dr. Akın ERSOY, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk-İslam Arkeolojisi Bölümü, 35620, Çiğli-İzmir/TÜRKİYE; E-Posta: akin.ersoy@ikcu.edu.tr; ORCID: 0000-0001-9676-5865

Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk-İslam Arkeolojisi Bölümü, 35620, Çiğli-İzmir/TÜRKİYE; E-Posta: sarp.alatepeli@ikcu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-4149-5180

Arş. Gör. Dr. Ozan ÇAKMAK, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk-İslam Arkeolojisi Bölümü, 35620, Çiğli-İzmir/TÜRKİYE; E-Posta: ozan.cakmak@ikcu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-5874-8332

varlarının sıvaları üzerindeki yazı ve görsellere ilişkin malzeme yorgunluğuna bağlı yer yer lokal onarım çalışmaları 2023 yılında da sürdürülmüştür.

Aynı şekilde Batı Portiko Bodrum Katı Geç Antik Çağ sarnıçlarının sıva konservasyonuna yönelik hidrolik ve kaymak kireç harçlı kenar harcı ile sıva güçlendirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte önceki yıllarda yapılan ve konservasyon çalışmaları tamamlanmış olan, don etkisi veya fiziksel etkilerle bozulma gösteren Mozaikli Salon'un mozaik döşeminin bazı noktaları küçük müdahaleler ile onarılmıştır. Mozaik üzerindeki dağılmaya başlayan *tesseralar* fırça ve puar yardımıyla temizlenmiş, su ile arındırıldıktan sonra hazırlanan bordür harcı (tuğla tozu, ince kum, hidrolik kireç ve kaymak kireç karışımı) etrafına uygulanmıştır.

1. SMYRNA AGORASI (NAMAZGAH MEVKİİ) KAZILARI

1.1. Smyrna Agorası Osmanlı Yapısı

Smyrna Agorası Örenyeri'nin batısında, Roma Hamam Yapısı'nın hemen güneyinde bulunan Osmanlı Yapısı'ndaki kazılar 2023 yılında da sürmüştür. Z/Y-31/32 plankarelerinde çalışmalar yürütülmüş, bu plankarelerde bulunan Osmanlı Yapısı içindeki Cumhuriyet Dönemi yapılaşmalarının kimi izleri belgelenip kaldırılarak Osmanlı Yapısı'nın kullanım evrelerine ilişkin bulgulara ulaşmak istenmiştir.

Yapının kuzeydoğu köşesinde 2021 yılından itibaren sürdürülen kazılarda, Y/Z-31/32 plankarelerinde taş döşemeye ulaşılmıştı. Söz konusu döşeme eğimli olarak kuzeydoğu yönünde 15.31-15.18 m aralığında sağlam ve düzenli biçimde ortaya çıkarılmıştı. Bu taş döşemin halen ayakta olan Osmanlı Yapısı'nın doğu, kuzey ve güney beden duvarları ile aynı dönemden olduğu ve altında önceki yıllarda tespit edilen sarnıç yapısı ile birlikte inşa edildikleri değerlendirildi.

Osmanlı Yapısı'nın kuzey bölümünün temel fonksiyonunu anlamaya bir yandan da altındaki Roma Yapısı'na ulaşmaya dönük 2022 yılı çalışmalarında ise taşlıklı zemin kazıları devam ettirilmişti. Öncelikle daha önce kaldırılmış olan 5 no.lu mekân ile 4 no.lu arasında kalan koridorun Z-31/32 plankaresi içinde kalan temel duvarı kaldırılmış ve ardından koridor genişliği ve derinliğince 2021 yılında ortaya çıkarılan Taşlıklı Mekân döşeme seviyesinde kazılar devam ettirilmişti (Resim: 1).

İlk değerlendirmeler Taşlıklı Mekân'ın yük hayvanları için ahır olarak veya 2021 yılında yapılan değerlendirme çerçevesinde depolama amaçlı olarak kullanılmış olabileceği ve bir yangın ile sona erdiği şeklindeydi. Taşlık içinde su yollarının varlığı ahır olarak kullanıldığını ve belki de bir dönem taşlıklı mekanın üstünün açık olabileceğini işaret etmekteydi. Bu anlamda en erken evrede Taşlıklı Mekanı bir iç avlu gibi değerlendirmek mümkündü. Bu aşamada taşlıklı mekâna hizmet ettiği tespit edilen kurnanın hemen batısındaki bir kapı ile güneydeki mekân veya alan ile bağlantılı olabileceği değerlendirilmişti. Sonrasında üstü ka-

patılan ve kapalı mekân haline dönüştürülen taşlıklık mekânın ardından bir yangınla kullanım dışı kalmış olduğu düşünülmüştü.

Roma Yapısı üzerinde yükselen Osmanlı yapısının beden duvarları, zemin altı tonozlu sarnıçları ile Çeşmeli Sarnıç yapısının ilk inşa evresine ait oldukları daha önce belirlenmişti. Bu izlere 2022 kazıları ile Taşlıklık Mekân da eklenmişti. Mekânın bir iç avlu ve sonrasında kapalı bir mekân olarak kullanıldığı, depolama amaçlı kullanılmasının yanı sıra ahır olarak da kullanılmış olabileceği değerlendirilmişti (Resim: 1).

2023 yılı kazıları, 2022 yılı çalışmaları ile belirginleşen Osmanlı Yapısı'nın kuzey kanadındaki Taşlıklık Mekân kazıları ile devam ettirilmiştir. Taşlıklık Mekân'ın batı yönünde W/X/Y-31/32 plankarelerinde süren kazı çalışmaları 19.42-17.65 m seviye aralıklarında gerçekleştirilmiştir. Döşeme taşlarının W/X-32 plankarelerinde giderek seyredildiği tespit edilmiştir.

Yapının kuzey bölümünde yer alan ve arkeolojik veriler ışığında en geç 1990'lı yıllara dek kullanıldığı anlaşılan sıralı mekanlardan 4 no.lu Mekân dizisinin güneyde kalan zemin katında, yapının kullanım evrelerini ve Taşlıklık Mekân ile hemen güneyinde kalan alan arasındaki bağlantının açığa kavuşturulmasını sağlamaya dönük olarak kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Y-30/31 plankaresinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları öncelikle 4 no.lu Mekân dizisinin ön odası altında kalan bodrum katını kuzey, güney ve doğu yönden sınırlandıran moloz taş ve tuğla örgülü duvarlar ile güney yönde kötü durumda rastlanan merdiven sahanlığı kaldırılmıştır. Geçtiğimiz sezonlarda diğer mekanlarda gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmaları sayesinde sıralı mekanların mimari kurgusu tespit edilmişti. Yaklaşık 40 cm kalınlığında ve 1.50 m yüksekliğinde korunan bodrum kat bölme duvarların kaldırılmasıyla çalışmalar mekanın taban seviyesine ulaşana dek sürmüştür (Resim: 2).

Y-30/31 plankarelerinde gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında, bodrum katın bölme duvarlarının kaldırılmasının ardından 16.40 seviyesinde başlayan mekân içi dolgu toprak kazılarında 16.01 m seviyesinde mekanın Cumhuriyet Dönemi'ne ait beton zeminine ulaşılmıştır. 20. yüzyılın ortalarında inşa edildiği anlaşılan mekanda biriken dolgu toprak içerisinden bol miktarda modern plastik ve bez atık malzemenin yanı sıra, çok sayıda cam malzemeden içecek ve ilaç şişesi, plaklar, porselen tabak parçaları, 1 kasa seramik ve az sayıda Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'ne ait (1960'lardan 1980'lere dek uzanan tarihler içerisinde) madeni para ele geçmiştir.

Burada yeniden hatırlatmak gerekirse, 2022 yılında Y-31 plankaresinde özellikle 17.38-16.62 m seviyeleri aralığında yoğun biçimde seramik parçası ele geçmişti. Ele geçen seramikler Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi porselen ve pişmiş toprak kap-kacak parçaları olarak gözlenmişti. Malzeme niteliği boyalı-boyasız seramikler, ağırlıklı olarak havruz parçaları, yemek pişirmede kullanılan kap-kacak parçaları, tütün içmek için kullanılan pişmiş toprak pipo parçaları, porselen kahve fincanı kırıkları, tuğla parçaları, çatı kiremiti şeklin-deydi. Kazı toprağının karmaşık malzemesi Cumhuriyet yapılaşmasının Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet Dönemi kalıntıları üzerine bilinçli olarak yapılan dolgu üzerinde yükseldiğini açıkça işaret etmişti. Bu durumun 2023 kazı bulguları ile uyumlu olduğu değerlendirilmiştir.

Mekân içerisinde batı duvarı üzerinde bölgesel olarak tespit edilen sıva kalıntıları, diğer sıralı mekanlarda olduğu gibi duvarların kullanım esnasında sıvalı olduğunu göstermiştir. 4 no.lu Mekân sırasının bodrum katının içten içe ölçüleri 3.15x2.70 m olup, mekâna güneyden girişin sağlandığı açıklığın ekseninde, alt kotta 30 cm genişliğinde ve 85 cm uzunluğunda beton eşik/merdivene rastlanılmıştır.

4 no.lu Mekân sırasının bodrum katı kazısının ardından bodrum katın açıldığı, 1 ve 5 no.lu Mekân sıraları boyunca doğu-batı yönelimli olarak uzanan, X/Y-30 plankaresi ile örtüşen alandaki ana koridor üzerinde de kazı çalışmaları sürdürülmüştür. Koridorda kazılar 16.63 m seviyesinde başlamıştır. Bu seviyede ortaya çıkan mevcut beton zeminin kaldırılmasının ardından, sarnıçtan kurşun bir oluk vasıtasıyla suyun aktarıldığı anlaşılan, mermerden yapılmış olan ve 40 cm çapında yuvarlak ağızlı bir kurna ortaya çıkartılmıştır. Kurnanın etrafında oluşturulan zeminin devşirme ve düzgün yüzeyli taşlar ile örüldüğü görülmüştür. Kurnanın batısında ise, Osmanlı Yapısı genelinde gerçekleştirilen çalışmalarda sıklıkla rastlandığı üzere Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilmiş olduğu düşünülen beton künk hattı ortaya çıkartılmıştır. Doğü-batı doğrultulu künkün ağız genişliği 20 cm olup, künkün kazı çalışması sınırları dahilinde ölçülebilen uzunluğu 2.32 m'dir. Y/Z 30 plankaresinde beton zemin bir yandan kaldırılırken diğer yandan da koridordaki beton künk kaldırılarak Osmanlı Yapısı'ndaki 2023 yılı çalışmaları sonlandırılmıştır (Resim: 3).

İlk değerlendirmeler Taşlıklı Mekân'ın yük hayvanları için ahır olarak veya depolama amaçlı olarak kullanılmış olabileceği ve bir yangın ile sona erdiği şeklinde idi. Taşlık içinde su yollarının varlığı ahır olarak kullanıldığını ve belki de bu sırada Taşlıklı Mekân'ın üstünün açık olabileceğini işaret etmektedir. Bu anlamda en erken evrede Taşlıklı Mekân'ı bir iç avlu gibi değerlendirmek mümkün görünmektedir. Bu aşamada Taşlıklı Mekân'ın kurnanın hemen batısındaki bir kapı ile güneydeki mekân veya alan ile bağlantılı olabileceği de değerlendirilmiştir. Sonrasında depolama ve belki de imalat mekânı olarak kullanılması gerektiğinden üstü kapatılarak kapalı mekân haline dönüştürülmüş, ancak bir yangınla kullanım dışı kalmış görünmektedir. Yapının Taşlıklı Mekân'ının ilk inşası sırasında açık olan üstünün belki de depolama gereksinimi nedeniyle Sultan Abdülaziz zamanında ahşap bir çatı ile kapatıldığı ve ahşap çatının da 20. yüzyılın başında bir yangın ile sona erdiği değerlendirilebilir görünmektedir.

Mimari buluntular çerçevesinde özetlemek gerekirse, yaklaşık 1000 m²'lik bir alana oturan Osmanlı Yapısı'nın doğu, kuzey ve güney beden duvarları ayakta olup doğu duvarı üzerinde, yapının hemen doğusundan geçen taşlıklı sokağa açılan söveli iki kapı yer almaktadır. Yapının içinde iyi korunmuş durumda bir çeşmeli sarnıç bulunmaktadır. Halen sürdürülmekte olan kazılarda yapının ilk aşamada bir bütün olarak kuzey ve güney olmak üzere iki bölüm halinde değerlendirildiği izlenmektedir. Bir şehir içi hanı olarak kullanıldığı düşünülen yapının kuzey bölümünde 20. yüzyılın ortalarında inşa edilmiş, aralarında birer koridor olan beş sıra mekân ve bu mekanların arkasında kuzey beden duvara bitişik durumda tuvalet, banyo ve çamaşırhane olarak kullanıldığı anlaşılan bir dizi ıslak mekân pis su hatları ile birlikte

tespit edilmiştir. Her bir mekân sırası kuzey-güney yönelimli yan yana iki odadan ibarettir. Odalar sözü edilen koridorlara açılırken, her koridordan da bir merdiven ile güneydeki doğu-batı doğrultulu ana koridora ve açık avluya inilmektedir. Mekân sıralarının güneyde kalan odalarının altında her birinin kapı ve pencereleri avluya ve koridora bakan bodrum mekanları yer almaktadır.

Yapının kuzey beden duvarı boyunca uzanan doğu-batı yönlü, zemini taşlıklı bir mekana ulaşılmış, bu mekanın yapının ilk evresine ait olduğu, depolama veya ahır işleviyle kullanılmış olabileceği değerlendirilmiştir.

Osmanlı Yapısı'nın güney bölümünde ise Cumhuriyet Dönemi öncesi ve sonrasında inşa edildiği değerlendirilen karmaşık durumda çok sayıda temel izlerine ulaşılmış, bu temellerin plansız ama ihtiyaç oldukça eklemelenen mekanlara ait oldukları düşünülmüştür. Yapının kuzey ve güney bölümleri arasında yer alan sarnıç yapısı basit onarımlar yapılarak önceki yıllarda sağlıklılaştırılmıştı. Diğer yandan doğu beden duvarı üzerinde yer alan güney duvar üzerindeki söveli kapının onarımı da önceki yıllarda gerçekleştirilmişti. Osmanlı Yapısı altında 2 adet tuğla tonozlu sarnıç bulunmakta olup, bu sarnıçların olasılıkla alt kotta bulunan Roma Dönemi yapısının mekanları kullanılarak inşa edildikleri düşünülmektedir (Resim: 1).

Yapı ile ilgili bir çok sorunun cevabı halen devam eden kazıların tamamlanmasının ardından cevap bulacaktır. Gelecekte yapının Osmanlı Dönemi mezar taşlarının sergileneceği bir mekân olarak düzenlenmesi planlanmaktadır.

2. SMYRNA TİYATROSU KAZISI (TEMAŞALIK MEVKİİ)

Smyrna Antik Kenti kazılarının Tiyatro sektöründeki çalışmalarında genel anlamda *Cavea* Doğu ve Batı ile *Orkestra* ve *Sahne Binası* olmak üzere dört noktaya odaklanılmıştır.

2. 1. Cavea Batı ve Batı Vomitorium Kazıları

2021 ve 2022 yıllarında kazı çalışmalarının yürütülmüş olduğu *Cavea* Batı'da yaklaşık 85.79 m ile 84.85 m seviyeleri aralığında süren kazıların ardından, 2023 yılında burada Q-22/23 plankareleri ile örtüşen Batı *Vomitorium* içinde 84.84-83.71 m seviyeleri aralığında süren çalışmalarda dolgu toprak kazısı yapılmıştır. Çalışmalar neticesinde 26 m yaklaşık uzunluğunda ve 3.66 m genişliğindeki L planlı Batı *Vomitorium*, taban döşemesi ile birlikte tümüyle ortaya çıkarılmıştır (Resim: 4).

Öncelikle Q-23 plankaresi ile *analemma* duvarı üzerindeki açıklıktan güneye doğru kazılar yürütülmüştür. Hemen girişte Geç Antik Çağ'a ait olduğu değerlendirilen *vomitorium* içinde batı duvarı boyunca uzanan ve *analemma* duvarını kuzeye doğru aşan 0.54 m kalınlığında, 84.47 üst ve 83.50 m alt kotlarda kireç harçlı moloz taş duvar ortaya çıkarılmıştır. Duvarın 4.26 m boyunca *analemma* duvarı dışına da taşacak şekilde Q-24 plankaresi içine, *vomitoriumun* batı duvarına bitişik uzanarak sonlandığı görülmüştür. Bu duvarın hangi amaçla yapıldığı anlaşılmamakla beraber şimdilik Geç Antik Çağ'da *vomitoriumun* en

azından bir kısmını da içine alacak şekilde yeni mekân düzenlemesinin bir parçası olduğu değerlendirilmiştir. Girişin ilk sahanlığının üzerinde taş kaplama takviyeli bir tuğla döşeme tespit edilmiş, belgelenerek kaldırılmıştır. Bu tuğla döşemin de Geç Antik Çağ duvarı ve bu duvarın ait olduğu mekân ile bağlantılı olduğu düşünülmüştür (Resim: 5).

İlerleyen kazı çalışmalarında Batı *Vomitorium*un 1. sahanlığının ardından 2. sahanlığa ve onların taş kaplama döşemelerine ulaşılmıştır. 3. sahanlıkla birlikte taş döşemeler sahanlıklarda ele geçmemiştir. 26 m boyunca uzanan *vomitorium*un *diazomaya* doğru taş kaplamalı sahanlıklar halinde düzenlendiği anlaşılmıştır. Girişteki iki sahanlığın taban döşemelerinin büyük ölçüde korunduğu ve duvar kenarlarında iki tarafta da taş olukların yer aldığı görülmüştür. 2. sahanlığın 1. sahanlıktan 17 cm yükseklikte olduğu, iki sahanlığın kendi içlerinde de *vomitorium* girişinden *diazomaya* doğru yükselen bir eğime sahip oldukları izlenmiştir. Birinci sahanlığın başlangıcı 83.26 m, ikinci sahanlığın 83.61 m seviyesindedir. Birinci sahanlık 83.26 m'den 83.42 m'ye yükselerek yaklaşık 0.16 m bir eğimle *diazomaya* yönelmektedir (Resim: 4)

Vomitorium içinde *diazomaya* çıkış yapan Q/R-21, Q-22 plankareleri ile örtüşen bölümde olması beklenen sahanlıkların döşemelerinin korunmamasına karşın taban taşlarının döşendiği kireç harçlı zeminlere ulaşılmıştır. R1-21 plankaresinde 84.79 ile 84.10 m seviye aralığında gerçekleştirilen kazılarda taban döşemesinin birkaç parça ile temsil edildiği görülmüştür.

2023 kazılarında *vomitorium* taban dolgusu üzerinde ele geçen taşınabilir buluntular yoğunlukla Roma ve Osmanlı dönemlerine tarihlendirilmiştir.

Q-24 plankaresi ile örtüşen Batı *Vomitorium*un kuzey girişi önünde de 83.67 m ile 82.91 m seviye aralığında kazı çalışması yürütülmüştür. *Vomitorium*un batı duvarı boyunca *vomitorium* içinden gelen Geç Antik Çağ duvarının devamı ile bu duvarın içinden çıkan 45 cm uzunluğunda ve 16 cm çapında bir pişmiş toprak künk hattı ortaya çıkarılmıştır. Plankarenin kuzey kenarı boyunca bir foseptik çukurunun harçsız taş duvarı da görülmüştür. Plankarede *vomitoriuma* ulaşan bir sahanlık olduğu izlenmiştir ki *vomitorium* içindeki sahanlık uygulamasının *vomitorium* dışında da uygulandığı anlaşılmıştır. Sözü edilen seviye aralığında dolgu toprak içinde yoğun tuğla, harç ve *tesseralar* kümelenmiş ve iç içe olarak görülmüştür. Plankarenin dolgu toprağından ele geçen taşınabilir buluntular yoğunluklu olarak Roma Dönemi'ne tarihlenmiştir (Resim: 5).

Plankare içindeki harç ve tuğla kümelenmesi ile foseptik izi bu alanın tiyatronun genelinde karşımıza çıkan Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi yapılaşmaları ile ilişkili olduğuna işaret etmektedir.

2. 2. Cavea Doğu ve Doğu Vomitorium Kazıları

2023 yılı kazılarında odaklanılan noktalardan biri de *cavea*nın doğusunda *ima cavea* ile örtüşen F1/E1/D1/C1/B1-18/19 plankareleri olmuştur. Bu plankarelerdeki kazılar ile bu bölümdaki dolgu toprak yükünün azaltılması ve oturma basamaklarına ulaşması amaçlanmıştır. (Resim: 6).

84.46 ile 83.29 m seviyeleri aralığında gerçekleştirilen çalışmalarda F1-18/19 plankareleri ile örtüşen *ima caveanın* 3. ve 4. oturma sıraları ortaya çıkarılmış (Resim: 7), ele geçen seramik buluntular yoğunluk sırasına göre Roma, Bizans ve Helenistik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Ardından E1-18/19 ve D1-18/19 plankarelerinde aynı seviyeler aralığında sürdürülen çalışmalarda herhangi *in situ* durumda mimari öğeye rastlanılmamış, ele geçen seramik buluntular yoğunluk sırasına göre Roma, Bizans ve Helenistik Dönem'e tarihlendirilmiştir. C1/B1-18 plankaresinde sürdürülen ve 84.32 m ile 83.20 m seviyeleri aralığında gerçekleştirilen kazılarda da herhangi *in situ* durumda mimari öğeye rastlanılmamış, ele geçen taşınabilir buluntular yine yoğunluk sırasına göre Roma, Helenistik ve Osmanlı dönemlerine tarihlenmiştir.

2. 3. Sahne Binası Kazıları

Sahne Binası çalışmalarında A1-24 plankaresi ile birlikte sahnenin *proskene* bölümü ile örtüşen A1-25 plankaresinde kazılar 81.81 ile 80.11 m seviyeleri aralığında yine *proskene* üzerindeki toprak yükünü kaldırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Sürdürülen kazılarda burada bulunan ve A1-23/24 plankarelerindeki Cumhuriyet Dönemi konut kalıntılarıyla da ilişkili olan yakın döneme ait pişmiş toprak, beton ve plastik pis su hatlarına ve bir kuyu bileziği ile kurşun temiz su borusuna ulaşılmıştır. Bunlarla beraber plankarenin kuzeyinde sahne binasının cephe duvarına ait *apsidal* planlı bir niş 80.11 m seviyesinden başlayarak ortaya çıkartılmıştır (Resim: 8). Hemen bitişiğinde ise sahne binasından *proskene*ye çıkışı sağlayan merkezdeki ana kapının açıklığı da kısmen belirlenmiştir. Ele geçen seramik buluntular yoğunluklu olarak Osmanlı Dönemi'ne tarihlenmekle birlikte farklı dönemlere ait tekil örnekler de gözlemlenmiştir.

A1-25 plankaresinin ardından sahne binası ile örtüşen bu plankarenin hemen batı bitişiğindeki Z-25 plankaresinde 81.81 ile 80.11 m seviyeleri arasında kazılar yürütülmüştür. Yapılan çalışmalarda 20. yüzyılın sonuna ait alt yapı hatları ortaya çıkarılmaya devam etmiştir. Bunlar içinde demir temiz su boru hattı ile kapağı halen üzerinde duran kanalizasyon hattı ve A1-25 plankaresinde ilk kez varlığını gördüğümüz kuyu bileziği dikkat çekici alt yapı bulguları olmuştur (Resim: 9). Bununla birlikte Z-25 plankaresindeki sahne binasına ait ana kapının görünürlüğü artmıştır. Ele geçen buluntular söz konusu seviye aralığında yoğunluklu olarak Osmanlı Dönemi'ne tarihlenmiştir.

81.79 m üst seviyesinden başlanan ve 80.11 m yaklaşık seviyesinde A1-24 ve 25 ile Z-25 plankaresinde tamamlanan ilk seviye kazılarının ardından aynı plankarelerde bu kez 80.11 m ile 78.36 m yaklaşık seviye aralığında ikinci seviye kazıları yürütülmüştür.

A1-24 plankaresinde 80.11 ile 78.36 seviyeleri arasında gerçekleştirilen kazılarda, üst seviye kazılarında olduğu gibi herhangi bir *in situ* mimari eleman ile karşılaşılmamıştır. Ancak düşük durumda büyük boyutlu andezit kaya ve kireçtaşı bloklar çalışmalar sırasında ortaya çıkarılmıştır. Bunlarla beraber yoğun miktarda kırılmış mermer parçaları kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan mermer parçalarının sahne binasının orijinal süslemeleri ve yapı

öğelerine ait oldukları tespit edilmiştir. Mermer kırıkları içerisinde plastik eser parçaları da tespit edilmiş, ele geçen seramik buluntuların Osmanlı ve Roma dönemleri ağırlıklı oldukları görülmüştür.

A1-24 plankaresinin ardından sahneye doğru A1-25 plankaresine geçilmiş, 80.11 m ile 78.36 seviyeleri arasında süren çalışmalarda plankarede A1-24 plankaresinden daha fazla miktarda kırılmış mermer parçaları ve tam veya kırık kireçtaşı mimari yapı elemanları ile karşılaşmıştır. Bununla birlikte *scenae frons*un görünen yarım daire planlı nişinin *proskene* taban döşemi seviyesi üzerinde yükseldiği açıkça görülmüş, yüksek kaideli nişin iki tarafında *proskene*ye yönelen mimari çıkıntılar kısmen korunmuş *stylobate* kalıntıları ile birlikte ortaya çıkarılmıştır.

Mermer parçaların içerisinde 2 adet yazıt parçası ile Eros başı olduğu düşünülen kırık bir parça dikkat çeken buluntular olmuştur. Plankarede ayrıca 80.11 m üst seviye ile 79.46 m alt seviye aralığında Geç Osmanlı Dönemi'ne ait kabartma kuşaklı pişmiş toprak bir küp ortaya çıkarılmıştır. Plankarede zemin seviyesinden dikeyde yükselen 4 sıra pişmiş toprak künk buluntu da belgelenecek kaldırılmıştır. Küp buluntusunun bu noktada bulunan ve Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet Dönemi evinin bodrum katında depolama amaçlı kullanıldığı, dikey sıralı pişmiş toprak künk hattının ise bu noktadaki aynı konuta ait foseptikten gelen pis suyu aktardığı ve pis suyun *proskenedeki* bir açıklığı kullanarak tiyatronun zemin katına veya başka bir deyişle *proskene* döşeminin altına gönderildiği izlenmiştir.

Çalışmalar A1-25 plankaresinin ardından batı bitişiğindeki Z-25 plankaresine aktarılmış, 80.11 m ile 78.36 m seviye aralığında sürdürülen kazılarda *in situ* mimari elemanlara rastlanmamışsa da çok sayıda orta büyüklükte sahne binasına ait yapı bloğuna ulaşılmıştır (Resim: 10).

Plankarenin kuzey kenarında önceki yıllarda kazılar sırasında görülmüş olan Geç Osmanlı Dönemi'ne ait olduğu değerlendirilen devşirme taşlardan ibaret yığma taş duvar ortaya çıkarılmış olup, duvarın sahne binasının ana merkezî kapısının iç genişliği boyunca onu kapatacak şekilde inşa edildiği görülmüştür.

Çalışmalar sırasında karşılaşılan mermer parçaları arasında plastik eser ve yazıt parçaları da gözlemlenmiştir. Seramik buluntular yoğunlukla Osmanlı Dönemi'ne tarihlenmektedir. Prof. Dr. Recai Tekoğlu'na göre söz konusu yazıt İmparator Septimius Severus'u işaret etmektedir.

2. 4. Orkestra Kazıları

Smyrna Tiyatrosu *orkestrası* ile örtüşen A1-22/23/24 plankarelerinde kazılar gerçekleştirilmiştir. Bu plankarelerde yapılan çalışmalarda *orkestra* üzerinde yükselen ve yaklaşık 4 m yüksekliğe ulaşan toprak yükünü azaltmak amaçlanmıştır. Buradaki kazı çalışmaları sürerken aynı zamanda 2022 kazıları sırasında alanda kalmış olan mimari bloklar da kamyon ve vinç vasıtasıyla Taş Tarlası'na aktarılmıştır.

A1-22 plankaresinde 83.44 m üst ile 80.98 m alt seviyesi ve 80.98-81.15 m üst ile 79.90 m alt seviye aralığında iki seviye halinde sürdürülen kazılarda herhangi bir *in situ* durumda

mimari öğeye rastlanmamıştır (Resim: 11). Ele geçen seramik buluntular yoğunluklu olarak Osmanlı ve Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Çalışmalar sırasında 80.98-81.15 m üst 79.90 m alt seviye aralığında plankarenin kuzeyinde, doğu-batı yönelimli ve 2.80 m uzunluğunca korunmuş, 0.52 m genişliğinde Cumhuriyet Dönemi konutuna ait bodrum katı taş temel duvarına rastlanılmıştır.

A1-22 plankaresinde kazıların tamamlanmasının ardından kuzey bitişiğindeki A1-23 plankaresinde kazılara devam edilmiş, 82.70-81.07 seviye aralığında çalışmalar yürütülmüştür. Yapılan çalışmalarda plankare boyunca devam eden, güney-kuzey yönelimli, içerisinde oturma basamakları ve mermer parçalarının da kullanıldığı Cumhuriyet Dönemi'ne tarihlenen ve A1-22 plankaresinde ortaya çıkarılan duvarın uzantısı olan bölme duvarına ulaşılmıştır. Duvarın doğusunda kalan bölümde bu yapının inşa malzemesine ait son dönem yıkımları sırasında oluşan moloz dolgu ile karşılaşmıştır. Duvarın batısında kalan ve bodrum kat üzerinde yükselen modern yapıya ait sokak girişi olarak değerlendirilen alanda ise akıntı toprak dolgu ve üzerinde arnavut kaldırımı taş döşeme plankare boyunca gözlemlenmiştir. Ele geçen seramik buluntular yoğunluklu olarak Osmanlı ve Roma Dönemi'ne tarihlenmiştir.

A1-23 plankaresinin ardından çalışmalar A1-24 plankaresine aktarılmıştır. A1-24 plankaresindeki çalışmalar 81.79 üst ve 80.11 m yaklaşık seviye aralığında gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda A1-23 plankaresinden başlayarak gelen ve A1-24 plankaresi boyunca devam eden, güney-kuzey yönelimli, içerisinde oturma basamakları ve mermer parçalarının da kullanıldığı devşirme malzemeden oluşan Cumhuriyet Dönemi'ne ait evin temel duvarının devam ettiği görülmüştür. Duvarın doğusunda doğu batı yönlü uzanan 3.30 m genişliğince bir mekân oluşturacak şekilde iki bölme duvarının varlığı da izlenmiştir. Güneydeki bölme duvarının kalınlığı 0.55 m iken kuzeydeki bölme duvarı 0.48 m kalınlıkta ölçülmüştür. Her iki duvar 80.94 ile 80.65 m seviye aralığında seyrederken, kuzeye eğimli beton zemin döşemi de ortaya çıkarılmıştır. Güney-kuzey yönelimli duvarın doğusunda kalan alanda plankare boyunca söz konusu evin yıkımından kaynaklanan moloz atıkla karşılaşmıştır.

Orkestra üzerindeki dolgu toprak yükünü azaltmak ve zemine ulaşmak üzere *orkestra* ile örtüşen farklı plankarelerde kazı çalışmaları da yıl boyunca devam etmiştir. A1-23 plankaresinin doğu bitişiğindeki B1-23 plankaresinde 81.11-79.63 m ve 79.63-78.36 m olmak üzere iki seviyede kazılar gerçekleşmiştir. Çalışmalar sırasında söz konusu seviyeler aralığında herhangi bir *in situ* mimari öğeye rastlanılmamıştır.

Orkestra ile örtüşen C1-22 plankaresinde de 78.62-76.98 m seviyeleri arasında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sırasında herhangi bir *in situ* mimari öğeye rastlanılmamıştır. Plankare boyunca ele geçen seramik buluntular yoğunluk sırasına göre Roma Dönemi, Bizans Dönemi ve Helenistik Dönem'e tarihlenmiştir.

C1-22 plankaresinin hemen bitişiğindeki kısmen *orquestra* kısmen de *ima cavea* ile örtüşen D1-22 plankaresine de yönlendirilen çalışmalar yine 78.46-76.99 m seviyeleri arası gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar önceki yıllarda D1.23 plankaresinde gün ışığına çıkartılan duvarın D1-22 plankaresindeki izini aramak amacıyla yürütülmüştür. Yapılan çalışmalarda duvarın izine rastlanmamıştır. İnilen derinlikte moloz taş duvar izine ulaşamadığı gibi *orquestra* zeminine ait bir iz de görülmemiştir. 76.99 m seviyesinden yaklaşık 76.00 m seviyesine kadar inilen derinliklerde dahi duvar izi görülmemiş ancak dağınık durumda mimari elemanların varlığı izlenmiştir.

D1-22 plankaresi ile örtüşen 17. 18. ve 19. oturma sıralarının da korunmadığı görülmüş, *ima cavea*nın anlaşılmasını kolaylaştırmak için geçici olarak moloz taştan oturma sıraları düzenlenmiştir. Başlangıçta D1-23 plankaresinde ortaya çıkarılan moloz taş malzemeli kavisli duvarın bir kanal duvarı olabileceği düşünülmüştür (Resim: 12). Ama sonrasında kavisli duvarın güneye doğru uzantısında basamakların tahrip olmuş olması bu kavisli duvarın devam ettiği şeklinde yorumlanmış ve kazı bu amaçla hem D1-22 plankaresine kaydırılmış hem de derinleştirilmiştir. Ancak devam etmediğinin görülmesi üzerine bir kilise *apsisi* olabilir mi değerlendirmesi yaptığımız kavisli duvarın D1-22 plankaresi içinde ortaya çıkmaması şimdilik bizi tekrar kanal fikrine yöneltmiştir. Plankarede ele geçen seramik buluntular yoğunluk sırası-na göre Roma Dönemi, Bizans Dönemi ve Helenistik Dönem'e tarihlenmektedir.

D1-23 plankaresine yönlendirilen ve kanalın kimliğine dönük kazılar öncelikle 77.51-76.94 m seviye aralığında gerçekleştirilmiştir. Kanal düşüncesini tekrar değerlendirmek üzere kanalın kuzeydeki *orkestraya* doğru yönelen diğeri güney yönde kalan duvarlarından güneydeki duvarın önünde ve kanalın içinde kazılar gerçekleştirilmiştir. Dış duvarın yaklaşık 77.53 m üst seviyesinden başlanarak 75.62 m derinliğe inilmiştir. İnilen derinlikte duvar devam ettiği gibi tiyatronun mimari elemanlarının dağınık şekillerde duvardan bağımsız olarak aşağıya devam ettiği izlenmiştir.

Kanalın içine yönlendirilen çalışmalarda yine mimari eleman yoğunluğu dikkat çekmiştir (Resim: 13). İlerleyen yıllarda D1-23 plankaresinde sürdürülecek kazılar bu kanalın daha iyi anlaşılmasını ve hangi amaçla inşa edildiğini açıklayacaktır. Yoğun mermer ve kireçtaşı blokların bulunduğu plankarede ele geçen seramik buluntular Roma ve Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.

Yukarıda sözü edilen B'li, C'li ve D'li plankarelerdeki kazı çalışmaları, özellikle *orkestra* üstünde 4 m'ye ulaşan toprak dolgunun seviye seviye alınarak oturma sıraları ile *orkestraya* ulaşmasını hedeflemiştir. Türk Dönemi'ne ait olarak tiyatro kazılarında II. Umur Bey'e ait bir sikke bir kez daha bulunmuştur. Ancak daha önceki Türk beylerine ait sikke buluntusu ele geçmiş değildir.

Smyrna Tiyatrosu'ndaki kazı çalışmaları 2024 yılında da devam edecektir (Resim: 14).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının izni, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi adına yürütülen kazı çalışmalarımıza İzmir Büyükşehir Belediyesi, Güzel Enerji Akaryakıt AŞ, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı ve İzmir Ticaret Odası destek vermektedir.

EKLER

Resim 1: Osmanlı Yapısı genel görünüş.

Resim 2: 4 no.lu sıralı mekanın bodrum katının duvarları alındıktan sonraki görünüşü.

Resim 3: Y/Z-30 Plankaresinde ortaya çıkarılan kurna, hemen batısında Cumhuriyet Dönemi beton künk ve kuzeyde taşlıklı mekân.

Resim 4: *Vomitorium* girişinin kazı öncesi ve sonrası görünüşü.

Resim 5: *Vomitorium* girişinde yer alan tuğla döşeme ve Geç Antik Çağ duvarı.

Resim 6: *Caveanın* doğusunda *ima cavea* ile örtüşen plankarelerdeki çalışmalar.

Resim 7: F1-18/19 plankareleri ile örtüşen *ima cavea*nın 3. ve 4. oturma sıraları.

Resim 8: A1-25 plankaresinde yer alan *apsidal* niş ve hemen solunda sahnenin ana kapı izi.

Resim 9: A1-25 plankaresinde ortaya çıkartılan Cumhuriyet Dönemi altyapı hatları.

Resim 10: Z-25 plankaresinin kazı bitimindeki görüntüsü.

Resim 11: *Orkestra* kazıları genel görünüşü.

Resim 12: D1-23 plankaresinde ortaya çıkarılan kavisli duvar.

Resim 13: D1-23 plankaresi ile örtüşen kanalın iç kısmında ortaya çıkarılan mimari elemanlar.

Resim 14: Tiyatro genel görünüş.

2023 YILI TRALLEİS ANTİK KENTİ KAZI VE ARAŞTIRMA ÇALIŞMALARI (2. SEZON)

Ali ATMACA*

Murat ÇEKİLMEZ

Merve ARINÇ ÖZYILMAZ

Mülkiye Nur AVCI

Simge BALCI ÇAKALOĞLU

Aytül ÖRGEN

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 27.04.2023 tarih ve E-51337267-160.02.02-3728722 sayılı izin belgesiyle birlikte Aydın ili, Efeler ilçesi, Üçgöz mevkiinde yer alan Tralleis Antik Kenti'nde 2023 yılı kazı, temizlik, restorasyon ve belgeleme çalışmalarına Aydın Müzesi Müdürlüğü başkanlığında ve Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Murat Çekilmez'in bilimsel danışmanlığında 24.07.2023 tarihinde başlanmış, 25.12.2023 tarihinde çalışmalar sonlandırılmıştır.

1. YABANİ OT TEMİZLİĞİ, ÇEVRE DÜZENLEME VE YANGIN ÖNLEME ÇALIŞMALARI

Aydın ili, Efeler ilçesi sınırları içerisinde yer alan Tralleis Antik Kenti (Harita: 1) 226 hektarlık büyük bir alanı kaplamaktadır. 1996 yılından itibaren günümüze kadar açığa çıkarılan Hamam Gymnasium kompleksi, Roma villaları, kilise ve diğer kazı alanları çevresinde yabancı ot temizliği yapılmış bunun yanında yangın ve diğer tehlikeleri önlemeye yönelik tedbirler alınmıştır (Çizim: 1). Taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına yönelik bilgilendirme tabelaları Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulundan izin alındıktan sonra

* Arkeolog Ali ATMACA, Aydın Müze Müdürü/Kazı Başkanı, Ilıcabaşı Mahallesi, Müze Bulvarı, 09010 Efeler-Aydın/TÜRYİYE; E-Posta: atmacaali3@hotmail.com; ORCID: 0009-0002-4510-2150.

Prof. Dr. Murat ÇEKİLMEZ, Bilimsel Danışman, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 09100 Efeler/Aydın. E-Posta: mcekilmez@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5922-2973.

Arkeolog Merve ARINÇ ÖZYILMAZ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Doktora Programı, Efeler/Aydın; E-Posta: mervearinc@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6672-0631.

Arkeolog Mülkiye Nur AVCI, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Yüksek Lisans Programı, Efeler/Aydın; E-Posta: nurl1999avci@gmail.com; ORCID: 0009-0003-6881-3032

Arkeolog Simge BALCI ÇAKALOĞLU, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Yüksek Lisans Programı, Efeler/Aydın; E-Posta: sbalcicakaloglu@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7141-257X.

Arkeolog/Harita Teknikeri Aytül ÖRGEN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Yüksek Lisans Programı, Efeler/Aydın; E-Posta: aytul.orgen@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9065-3376.

belirlenen alanlara yerleştirilmiştir. Kazı evi ve çevresi ile mutfak, çalışma ve depolama alanlarında gerekli temizlik işlemleri yapılmıştır. Özellikle 1996 yılından itibaren kazı çalışmaları sonucunda taşınan etütlük eserlerin bulunduğu arkeolojik eser deposunda gerekli temizlik, düzenleme, dijital dosyalama sistemi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Hamam Gymnasium kompleksinin kuzeyinde yer alan doğu batı doğrultulu sütunlu caddede açmalarının kesitleri düzenlenmiş, koruma ve güvenlik önlemleri alınmıştır. Açmaların kenarlarına ahşap koruma bantları yapılmış, uyarıcı levhalar yerleştirilmiştir. Sütunlu caddede kazılar sonucunda açığa çıkarılan *Sarnıç I*'in iç kısmı jeotekstille örtülmüş ve üzeri kumla kapatılmıştır. Örenyeri girişi, bilgilendirme ve yönlendirme tabelalarının bakımları yapılmış gerekli koruma önlemleri alınmıştır.

2. KAZI VE ÇEVRE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

2a. Hamam Gymnasium Kompleksi Sütunlu Cadde ve Çevresi Kazı Çalışmaları

TRL23.GYM.B2 Açması

Yaklaşık 3 hektarlık geniş bir alanı kaplayan, 200x200 metre ölçülerindeki Hamam Gymnasium kompleksinin kuzeyinde, doğu batı doğrultulu bir sütunlu cadde (*Decumanus Maximus*) yer almaktadır (Çizim: 1, 2). Sütunlu Cadde'nin doğusunda, kompleksin kuzey doğusunda TRL23.GYM.B2 açması olarak adlandırılan kazı alanında çalışmalar başlatılmıştır. B2 açması, Aydın ili, Efeler ilçesi, Mesudiye Mah., 739 ada, 6 parsel, 170 pafta, Üçgöz mevkii, ED 50-UTM 6°, X; 573603. 54, X: 4190882,17, Boylam: 27,83627, Enlem: 37,86076 koordinatlarındadır. Çalışmalara 155,19 metre kotunda başlanmıştır (Resim: 1). Kazı yapılacak alan 10,91x8,97 metre ölçülerinde batı ve güneydeki 2022 yılında oluşturulan diğer açmalara hizalanarak plankare sistemine oturtulmuştur. Kazı çalışmaları batı kenardan doğuya doğru başlatılmış olup, bir öncesi sezonda sınırlandırılan sütunlu caddenin toprak seviyesine eşitlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmalarda seviye yaklaşık olarak 0,80 m'de eşitlenmeye başlamış olup, çıkarılan toprağın herhangi bir tabaka olmaksızın dolgu niteliğinde olduğu anlaşılmıştır. Dolgu içerisinden orta yoğunlukta *terra sigillata* grubuna ait seramik parçaları, az sayıda mermer döşeme parçaları ile cam ağız parçası ele geçmiştir. Ayrıca toprak içerisinde yoğun miktarda pişmiş toprak çatı kiremidi parçaları ile düzensiz formlarda taşların varlığı saptanmıştır. Dolayısıyla söz konusu seramik, döşeme ve cam parçalar olası bir akıntı veya bilinçli dolgu nedeniyle bu alana taşınmış olmalıdır. Bu nedenle eserler *in situ* veya tabaka/kontekst olarak yorumlanmamıştır. B2 açmasının batı kenarında da stratigrafi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda dolgunun yoğun miktarda harç, pişmiş toprak tuğla ve modern malzemeye karışık ve tabakasız olduğu saptanmıştır. Doğu-batı doğrultusundan ziyade kuzey-güney doğrultuda Roma İmparatorluk Dönemi günlük kullanım kaplarına ait parçalar, az sayıda mermer döşeme plaka parçasına ek olarak bir adet demir çivi ele geçmiştir. Planlı kesit çalışmasının akabinde açmanın batı kenarının kuzey köşesinde 1,28x72x86 cm ölçülerinde tabaka ve zemin tespiti amacıyla bir iç açma açılmıştır. 155,13 m kotundan, 154,27 m kotuna

inilen açmanın zemin destek bloklarıyla aynı seviyede herhangi bir döşeme olmaması, bu alandaki zeminin kaldırılmış/taşınmış olabileceğini düşündürmektedir. Dolgu toprağın zemin seviyesi hizasından 28x30 cm korunmuş ve düzensiz bir taşın tek yönde kesilmesiyle düzenlenmiş bir taş caddeye ait seviyenin ve zemin taşlarının yakınında toprak içinde tespit edilmiştir. Söz konusu taşın zemin bloklarını veya bloklar arası boşlukları destekler nitelikte bir işlevsellğe sahip olmalıdır. Söz konusu düzensiz taşın hemen yanında, devamı kesit içinde ilerleyen bir adet kuvarsit cinsi zemin destek bloğu ele geçmiştir. Bu bloğun üst kısmından alınan toprak içinden de bir adet *akanthus* parçası ele geçmiş olup *Korinth/Kompozit* düzen sütun başlığına ait olmalıdır. Doğu yönde devam eden çalışmalarda diğer alanlardan farklı olarak mermerden heykel *torsosu* ele geçmiştir. Herakles'i tasvir eden *torso* cepheden, ayakta, *khlamys* giyimli ve yarı çıplaktır (Resim: 2). Omuzları üzerinde sağdan sol omuzun arkasına sarılan *khlamys*ın kıvrımları, dirseğini bükerek olasılıkla belinin soluna yasladığı sol kolunun arkasından aşağıya uzanmaktadır. *Khlamys* göğüs ve sol omuz üzerinde kalın bant formu sığ kıvrımlara sahiptir. Heykelin *torsosu* ve iki kolunun bir kısmı dışında geri kalanı kırık ve eksik olup yükseklik: 11 cm, genişlik: 12 cm, 7 cm kalınlığında korunmuştur. Dolayısıyla kuzey kenardaki dolgu da Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait malzemelerin yer aldığı olasılıkla Bizans Dönemi'nde oluşturulan bir dolgu olmalıdır. Dolgu, zemin ve buluntu niteliğiyle MS 2. yüzyıla ait verileri açmanın doğusuna doğru sunmuştur. Buna ek olarak B2 açmasının kuzey kenarında tespit edilen bloklar, sütunlu caddenin *euthynteria* bölümü ve zemin destek bloklarına ait olmalıdır ve bu alanda tespit edilen en büyük boyutlu blok 2.30x1.02x0.20 m ölçülerindedir. Dolayısıyla caddeye ait bloklarda standart bir ölçü yoktur. Buna karşın genellikle ölçülerin 1 metreye yakın uzunluk ve genişlik ortalamasına sahip olduğunu söylemek mümkündür. B2 açmasında batıdan doğuya doğru sütunlu caddenin mevcut seviyesine eşitleme ve stratigrafi çalışmalarında toprak niteliği genellikle Bizans Dönemi'nden günümüze farklı şekillerde oluşmuş dolgudan ibarettir. Söz konusu dolgu toprak içerisinde tüm plankare içerisinde benzer şekilde Roma İmparatorluk Dönemi günlük kullanım kapları, mermer profilli mimari parçalar, mermer plakalar ve pişmiş toprak çatı kiremitleri yoğunluktadır. Herakles *torsosu*, Bizans Dönemi mimari parçaları ve yoğunlukta olan MS 2. yüzyıla ait mimari öğeler, alanın geç Roma İmparatorluk Dönemi'yle birlikte kullanımının sonlandığını ve doldurulduğunu göstermektedir. Sütunlu Cadde'ye ait kuvarsit mermer cinsi blokların ise aralıklarla, benzer ölçülerde ve seviyelerde doğu yönde, yeni tespit edilen yirmi sekiz adet blokla devam ettiği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda caddenin, doğruya doğru devam ettiği düşünülmektedir (Resim: 3).

TRL23.GYM.C1 Açması

Sütunlu caddenin kuzeyindeki C1 açması, caddenin 13 metrelik genişliğinin ölçüldüğü *euthynteria*nın kuzey kenarını oluşturduğu düşünülen blokların ve hemen üstlerinde yer alan sütun tamburlarının kesitte görülmesi nedeniyle oluşturulmuştur (Resim: 4). Burada caddenin yapı malzemesini tanımlama ve stratigrafisinin tespiti amacıyla başlatılan bu plankare, Aydın ili, Efeler ilçesi, Mesudiye Mahallesi, Üç göz Mevkii, 793 Ada, 5 parsel, 170

pafta ana taşınmazı ve Y: 573562,28, X: 4190878,21, Boylam: 27.83580, Enlem: 37.86073 koordinatlarında yer almaktadır. Başlangıç kotu 156,47 m olarak belirlenmiş, açma boyutu 10x5 metredir. Kuzey-güney doğrultulu plankarenin batı kenarından doğusuna 2.70 m'lik bir iç açmada kültür varlığı ve tabaka tespiti çalışmaları başlatılmıştır. C1 açmasının güney kesitindeki temizlik çalışmalarında ise 154,01 ve 154,07 metre kotunda sütunlu caddeye ait iki adet zemin bloğu ile 154,14 m kotta, dört adet *euthynteria* bloğu tespit edilmiştir. C1'in batı kenarında, 154,9 m kotta yoğun miktarda düzensiz taşlar, pişmiş toprak çatı kiremidi ve taban tuğlası parçaları, mermer plakalarla birlikte kireç temelli, taşcık, mika ve kum katkılı harç parçaları ele geçmekle birlikte aynı seviyede 17x13x4,5 cm ölçülerinde mermer *mortar* parçası tespit edilmiştir. Diğer buluntulara ek olarak geç Roma İmparatorluk Dönemi günlük kullanım kaplarına ait seramik parçaları ile bir adet demir çivi de tespit edilmiştir. Dolayısıyla açma tıpkı B2'de olduğu gibi Bizans Dönemi'nde farklı amaçla kullanım veya yeni bir zemin oluşturma amacıyla doldurulmuştur. Güney kenardan *euthynteria* seviyesinde doğu yönlü ilerleyen kazılarda 154,14 metrede mermer *Kompozit/Korinth* düzenine ait 14x15x6 cm ölçülerinde korunmuş *akanthus* parçası ele geçmiştir. Dolgu niteliğini taş ve kiremit parçaları oluşturmaya devam eder aynı dolgudan bir kandil parçasıyla, demir/metal objeler ile cam parçaları ele geçmektedir. *Euthynteria* aksında devam eden güney kenarın doğu yönlü kazılarda 154,36 m kotta, 15x18x8 cm ölçülerinde üç parmağın ve el ayasının bir kısmı korunmuş büyük boyutlu heykele ait sol el parçası tespit edilmiştir. Elin korunan kısmı dikkate alındığında imparator heykellerinde görülen boyut ve hareketin varlığı düşünülmüş ancak eserin korunan boyutu kesin bir veri sunmamıştır. Yüksek zemin üzerinde devam eden çalışmalarda 154,45 m kotta *griffon* formu masa ayağı, iki parça halinde ele geçmiş olup, yaklaşık 1 metre kuzeyinde 154,41 metrede envanterlik nitelikte kurşun kol-ye ucu tespit edilmiştir. Dolgu toprak içinden seramik, cam, kemik parçaları ile cam cüruf, demir çivi ve metal objeler ele geçmeye devam etmiştir. Devam eden kazılarda daha önce tespit edilen duvar ve *euthynteria* birleşimini oluşturan hattın alandaki yapının yüksek zemin seviyesine destek sağlamak amacıyla yapılan zemin dolgusu olduğu anlaşılmıştır. Bu hatta uygun belgeleme çalışmaları yapılarak bir alt seviyede kültür varlığı/zemin tespiti yapılmış ve 153,91 metrede şistten düzensiz bloklardan bir diğer zeminin varlığı saptanmıştır. Doğru yöndeki kısmı da benzer şekilde zemin amacıyla kullanılan dolgu niteliği taşıdığından uygun koşullarda kaldırılmıştır ve dolgu blokları arasında profilli mermer mimari parçalar, *Kompozit/Korinth* sütun başlığı parçaları ve silme/süpürgelik gibi Roma İmparatorluk Dönemi mimari öğelerinin devşirme (*spolia*) olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla duvar hattındaki Roma İmparatorluk Dönemi parçalarının *spolia* kullanımı duvarın *terminus ante quem* tarihini de oluşturmaktadır.

Sarnıç I Alanı

TRL23.GYM.C1 plankaresinin kesit alımı ve detaylı alan temizliği çalışmaları sürdürülmüş, bu kapsamda doğu kesit hizasında kuzey kenara yakın bir konumda daha önce üst seviyesi tespit edilerek künk sırası olduğu düşünülen alan temizlenmiştir (Resim: 5-6). Bu-

rada pişmiş topraktan dörtgen formlu tuğlalar, kireç harç ve sıvayla oluşturulmuş üst sıranın 154,27 metre kotta sıvalı harçla oluşturulan biri kuzey-güney diğeri doğu-batı akslı birbiriyle köşe yaparak derinleştiği anlaşıldığından C1 açmasında da tekrar kazı çalışmaları başlatılmıştır. Bu kapsamda mevcut alanın dinlendirme havuzu olarak C1'deki olası atölyeyle ilişkili bir kullanım amacı olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle sektör ilk olarak Havuz 1 olarak adlandırılmıştır. Havuz I sekmesinde, 153,83 m kotta havuzun batı duvarı tespit edilmiş olup 153,45 m kotta güneybatı yönde yanık taş ve toprakla bir değişim görölse de atık/dolgu toprak niteliği taşır. Havuzun doğusunda da C1 açmasında olduğu gibi taş ve kiremit ağırlıklı olup yoğun seramik ile az miktarda cam ve demir çiviler, kemik parçaları, kemik saç tokası ile seramikle birleşik fresk parçası gibi dolgu niteliğindeki eserler ele geçmektedir. Seramik parçaları, C1 dolgusundan ele geçen örneklerden daha erken Roma İmparatorluk Dönemi günlük kullanım kaplarıyla, *terra sigillata* formlarına ait örnekleri içerir. Dolgu bu niteliği ile üst zeminin oluşturulması için Havuz I sektörünün Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nde doldurulduğunu düşündürmektedir. İlerleyen çalışmalarda, Havuz I'nın 153,67 m kotta kuzey duvarına da ulaşılmış olup burada dolgu niteliğinde mermer plakalar ele geçmiştir. Böylelikle havuzun korunan iki duvarından güneydeki 33 cm, doğudaki 37 cm kalınlığındadır ve diğer iki yönde bu seviyelerde duvar tespit edilememiştir. Havuz, bu haliyle 160 cm genişliğinde, 162 cm uzunluğunda kareye yakın dörtgen planlıdır. Kuzey ve batı duvarları diğer yönler göre yıkıntı ve aşınmadan dolayı daha alt kotlarda yer alır. Kuzey duvarında 153,85 m kotta beş künkten oluşan künk hattı yer alır. Kuzey-güney doğrultulu künk arası 180 cm uzunluğunda, bir künk ortalama 35 cm uzunluğunda ve 17 cm çapındadır. Batı duvarında ise 153,85 m kotta tuğla örgüsü yarım bırakılmıştır. Kuzey duvar diğer cephelere göre daha az korunmuş ve aşınmıştır. Aynı zamanda batı kenarda tuğla örgüsü üst yapıdan farklıdır. Havuz bu seviyedeki yapı ve bulgular yönünden MS 4.-5. yüzyıla ait olmalıdır. İlerleyen seviyelerde bu alanın bir sarnıç olduğu anlaşılmıştır. Sarnıç I sektörü içerisinde kuzeybatı köşesindeki dolgu toprakta 152,11 m kotunda bir tam kandil ve tama yakın pişmiş toprak ölçü kabı açığa çıkartılmıştır. Aynı kot seviyesinde yoğun cam obje ve cam *unguentarium* parçaları, *amphora* ve günlük kullanım kaplarına ait seramik parçaları ele geçmeye devam etmiştir. Ayrıca dolgu toprak içerisinde bir kurşun ağırlık da bulunmuştur. Taban seviyesine ulaşmak amacıyla devam eden çalışmalarda sarnıç olarak adlandırdığımız yapının yine kuzeybatı köşesinde üç adet tam pişmiş toprak kâse, bir tama yakın pişmiş toprak kapak ve bir adet tam cam kâse, 152,07 m seviyesinde kontekst ele geçmiştir. Sektör genelinde var olan dolgu niteliğindeki toprak içerisinde yoğun seramik parçaları arasında yazıtlı bir dip parçası da yer almaktadır. Eserin korunan ölçüleri 19x12 cm olup dip kısmında yer alan mühür (atölye işareti?) üzerinde üç harf yoğun aşınmadan dolayı okunamamıştır. Kuzeydoğu köşede ise 152,21 kotunda bir adet tamamlanabilir *oinokhoe* dip parçası, bir adet *amphora*, çeşitli günlük kullanım kapları ve *amphora* parçaları ele geçmiş olup aynı yoğun buluntu grubu içerisinde 157,08 m kotunda tahribata uğramış bir kandil ile birlikte sepet kulplu tam olarak bir diğer kandil ele geçmiştir (Resim: 7-8). 157,08 kotunda bulunan bir diğer buluntu ise Sarnıç I yapısının dolgu toprağı içerisinde kuzeybatı köşeye daha yakın bir kısımda ele geçen bir adet bronz sikkedir.

Sarnıç I yapısının taban seviyesine doğru inildiğinde 152,17 m’de yaklaşık 10 cm kalınlığında bir toprak seviyesinin yoğun miktarda küllü, yer yer yanık toprak niteliğinde olduğu ve bu yanık toprak içerisinden ele geçen seramiklerin yine yanık olduğu gözlenmiştir. Çalışmalar 152,07 m kotta sarnıcın duvarlarını oluşturan sıva tekniğinde yapılan harçlı zeminin tespit edilmesiyle sonlandırılmıştır.

TRL23.GYM.C2 Açması

C1 açmasının tamamlanmasının akabinde buluntuların doğu yönde devam ettiği tespit edilmiş bu nedenle C1 açmasının doğu kesitiyle ortak olarak 739 Ada, 6 parsel, 170 pafta, Üçgöz mevkii, ED50-UTM 6°, X: 4190891,48, Y: 573584,73, Boylam: 27,83606, Enlem:37,86085 alanında, 5x5 m ölçülerinde TRL23.GYM.C2 isimli yeni bir plankare oluşturulmuştur. 154,88 m kotta başlayan çalışmaların amacı TRL 23 GYM C1 açmasındaki zeminin ve diğer kültür varlıklarının takibinin yapılmasıdır. Bu doğrultuda çalışma arada kesit bırakılmadan devam edecek olan iki açma arasında farklı bir kültür katmanı olup, olmadığını tespiti amacıyla ilk olarak kuzey-güney yönlü başlatılmıştır. Dolgu toprak niteliği, TRL23.GYM.C1 ile aynı olmakla birlikte C2 açmasında, arkeolojik materyal sayısı oldukça az olup süpürgelik parçaları, az sayıda seramik ve demir çivi ele geçmiştir. Kuzey-güney yönlü yapılan kesit alımında C2 içinde bir tabaka gözlemlenmediğinden açmadaki çalışmalar doğu-batı yönde devam ettirilmiş ve C1’de doğuya uzanan zeminle aynı aksta devam ettirilmiştir. Takip edilen duvar hattı ile Sarnıç I sektörünün doğusundaki sıranın kuzey-güney doğrultulu bir duvar hattı olduğunun tespitiyle birlikte sarnıcın kullanımı sonrasında burada bir yapının (dükkan/atölye) olduğu düşünülmekte olup, genişletilen TRL23.GYM.C2 açmasının doğu kenarından da kuzey-güney doğrultulu bir karşı duvar geleceği düşünülmüş ancak tespit edilmemiştir. Ayrıca duvar aksının orta kısmında 1,40 metre ölçülerinde boşluk olması *euthynterianın* karşısındaki diğer Bizans Dönemi dükkanlarının kapı aralıklarının da aynı ölçüde olmasıyla birlikte bu alanında benzer bir dükkan yapısının kapı aralığı olabileceği düşünülmektedir. C2’de uzanan duvar hattının uzunluğu 3,60 metre olup 1,70 metrelik kısmı kesintisiz olarak doğuya devam eder, düzenli kesilmiş bir bloğun da yer aldığı sıranın güneyinde 1,04 metrelik bir boşluk sonrası köşeye ulaşır bu köşeden de kuzey-güney hattındaki oldukça aşınmış olan bir diğer duvarla birleşerek yapının sınırlarını oluşturur. Bu doğrultuda atölyenin/dükkanının duvarı, 8,20 metrelik hat olarak C1 ve C2 açmaları boyunca uzanmaktadır. Mekân bu haliyle 8,10x3,80 metre ölçülerinde olup C1’den itibaren takip edilen yer yer tahrip edilmiş olan doğu-batı ortak duvar hattıyla birlikte güney kenarda 15,10 metre uzunluğa sahiptir. Bu durum tek bir mekândan ziyade birden fazla mekânın yan yana yapılmış olabileceğini ancak Geç Bizans Dönemi’nde tahrip edildiğini düşündürmektedir. Buna paralel olarak açmanın kesit çalışmalarında 154,39 m kotta bir duvar taşı daha tespit edilmiş ve C1 açmasındaki duvar aksı C2 açmasıyla ortak duvar oluşturarak kuzey-güney doğrultulu duvar hattıyla en az iki ayrı mekânın varlığı, zemin seviyesinde duvar hatlarının korunan kısımlarının açığa çıkarılmasıyla kanıtlanmıştır. Böylece C1 içindeki Sarnıç I sektörünün üzerinde yer alan zeminin de ortak bir yapıyla ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda MS 2. yüzyıldaki

sütunlu caddeye ait *euthynterianın* en azından -sarnıç buluntularına göre- MS 3. yüzyılda kullanımı sona ermiş ve bu alanda *euthynteria* taşları da kullanılarak çeşitli dükkân/atölye benzeri mekânlar inşa edilmiş MS 4. yüzyıla ilgili sınırlı verilerin akabinde ise MS 5. yüzyılda Bizans Dönemi evresinin yapılaşması/düzenlemesi ile mekânların değişime uğradığı ve C1 açmasının batısındaki ocağın da çok daha geç bir evrede yapıldığı düşünülmektedir.

3. Yayın Çalışmaları

2022 yılındaki 1. sezondan itibaren planlanan yayın çalışmalarına 2023 yılında da devam edilmiştir. Bu kapsamda Tralleis kazı ve araştırmalarının ilk bandına ait çalışmalara devam edilmiş ve kitap yayına hazırlanmıştır. Diğer yandan kazı sonuç raporları oluşturulmuş ve ekip üyelerinin yayın hakları belirlenmiştir. Ayrıca kongre, sempozyum, panel ve çalıştaylarda araştırma ve kazı sonuçlarının yayınlanması ile farklı disiplinlerden yapılacak yayınların koordinesi sağlanmıştır.

4. İnterdisipliner Çalışmalar

4a. Arkeometri Çalışmaları

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün uygun görüşü üzerine Tralleis kazısı eser deposunda bulunan figürinler, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans programı öğrencisi Mülkiye Nur Avcı'nın tez çalışması kapsamında tahribatsız yöntem olan pXRF cihazı ile kil analizleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 2023 sezonunda TRL23.GYM.C1 – Sarnıç I sektöründen ele geçen tam ve tama yakın on bir seramiğin de pXRF cihazı ile kil analizleri yapılmıştır. Analizlerin raporlama çalışmaları devam etmektedir.

4b. Harita ve Jeodezi Çalışmaları

Kazı çalışmaları yapılan alanların harita üzerinde işlenebilmesi ve ölçümle uyumlu olarak dijital çizimlerinin yapılabilmesi amacıyla plankarelerin ve tespit edilen taşınmaz kültür varlıklarının ölçümü yapılarak sabit noktalar alınmıştır. Ayrıca Harita Teknikeri/Arkeolog Aytül Örgen, Arkeolog Hacer Topuz Tutuş ve kazı ekibi tarafından kazı çalışması yapılması planlanan tüm alanların GPS ile koordinatlı hâlihazır çizimleri yapılmıştır. Tralleis Antik Kenti'ndeki hazine mülkiyeti, özel mülkiyet ve tahsisli alanlar konusunda çalışma yapılmış dijital haritalara işlenmiştir.

5. Depo ve Laboratuvar Çalışmaları

2023 yılında kazı çalışmalarında ele geçen etütlük ve envanterlik eserlerin temizlik, fotoğraf ve envanterleme gibi belgeleme ve koruma çalışmaları yanı sıra günlük rapor ve fotoğraflar dijital ortamda kayıt altına alınmıştır. Eser deposuna getirilen eserler uygun koşullarda temizlenerek fotoğraflanmış, envanter bilgileri işlenmiş ve mimari eserlerin dijital çizimleri

yapılmıştır. Küçük eserlerin ise teknik çizimleri tamamlanarak kayıt altına alınmıştır. Ayrıca eserler kataloglanarak kazı bilgi sistemine işlenmiş ve photoshop çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra 2022 yılındaki depo çalışmalarında önceki yıllara ait eserlerin güncel envanter ve katalog çalışmalarına başlanmıştır bu kapsamda 2023 yılında da 1999 yılından itibaren eserler listelenerek envanteri ve kataloğu yapılmış, dijital ortama aktarılmasına devam edilmiş olup 2000 yılına ait eser gruplarıyla çalışmaya devam edilmektedir.

2023 yılı depo çalışmalarının bir diğer önemli çalışması TRL23.GYM.C1 – Sarnıç I sektöründen ele geçen tümlenebilecek durumdaki pişmiş toprak eserlerin tasnifi ve restorasyonu olmuştur. Bu kapsamda eserler öncelikle kil renkleri, form özellikleri, boyutlarıyla gruplandırılmış ve birbiriyle uyumlu parçalar uygun koşullarda tümlenmiştir. Söz konusu tasnif ve restorasyon çalışmaları 2024 yılında devam edilmek üzere sonlandırılmıştır.

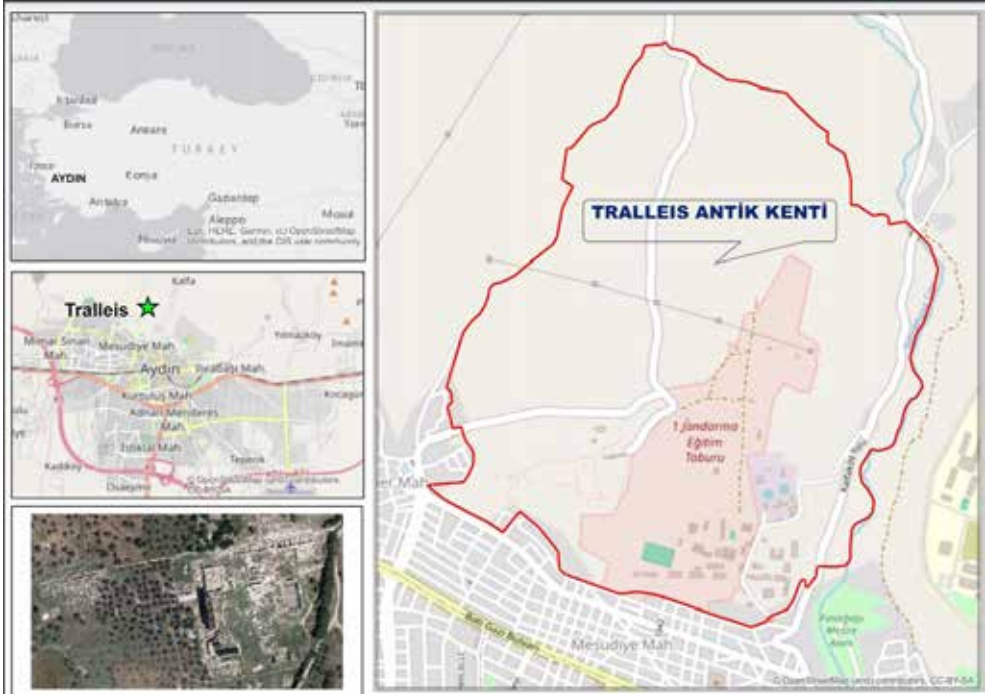
6. Etütlük ve Envanterlik Eserlerin Tasnifi ve Değerlendirmesi

2023 yılı kazı çalışmaları sırasında bulunan envanterlik nitelikteki 8 adet eser 25.12.2023 tarihinde Aydın Arkeoloji Müzesi Müdürlüğüne tutanakla teslim edilmiştir. 2023 yılındaki kazılarda bulunan etütlük nitelikteki eserler konusundaki çalışmalara 2023 yılında devam edilmiştir. Aynı şekilde yayın çalışmaları kapsamında 2024 yılında bu çalışmalara devam edilecektir.

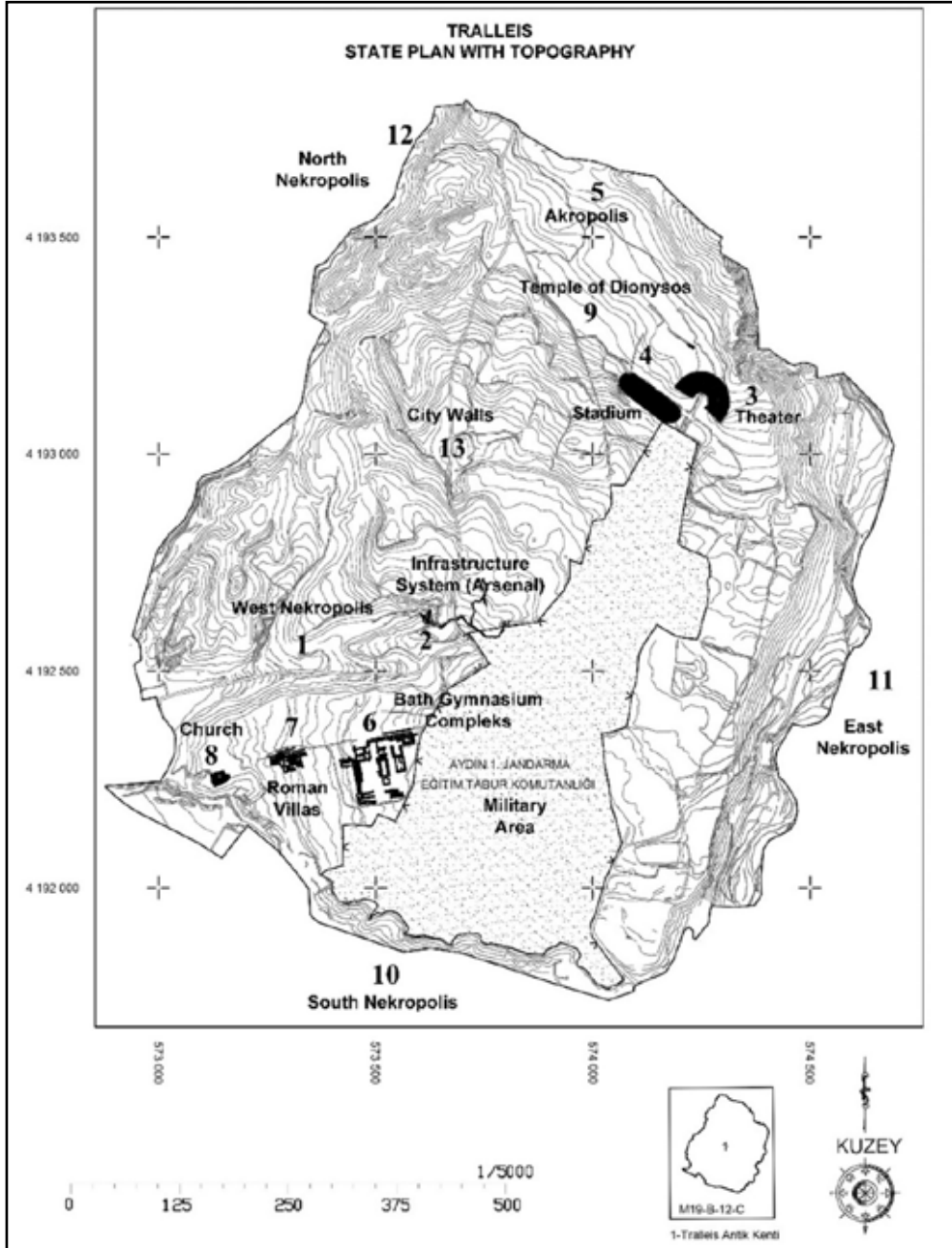
Teşekkür

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Kazılar ve Araştırmalar Dairesi Başkanlığına, Müze Kazıları Şube Müdürlüğüne resmi izin ve destekleri için teşekkür ederiz. Kazı çalışmalarına Aydın Valiliği, Aydın Büyükşehir Belediyesi, Efeler Belediyesi, Aydın Sanayi Odası ve Aydın Esnaf ve Sanatkarları Odaları Birliği aynı ve nakdi destek sağlamıştır. Destek veren tüm kurum ve kuruluşlara teşekkür ederiz. 2023 yılı kazı çalışmaları T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve AYTER Aydın Termal Turizm ve Jeotermal Sistemleri AŞ tarafından desteklenmiştir. Kazı çalışmaları, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından FEF-22005 kodlu “2022 Yılı Tralleis Antik Kenti Kazı ve Araştırmaları” adlı proje ve İTBF-23003 kodlu “Tralleis Antik Kenti Kazıları, Alında ve Gerga - Kome Kutsal Alanı Yüzey Araştırmaları ile Buluntularının Değerlendirilmesi” adlı projelerle desteklenmiştir. Desteklerinden dolayı Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğüne ve Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğüne teşekkür ederiz. 2023 yılı kazı çalışmalarına katılan Sedat Tirmek, Hacer Topuz Tutuş, Sevcan Bozkurt, Ali Rıza Küçük, Mehmet Ali Kavakbaşı, Ali Efe Barka, Şule Melisa Gülşen’e ve tüm ekip üyelerine teşekkür ederiz.

EKLER

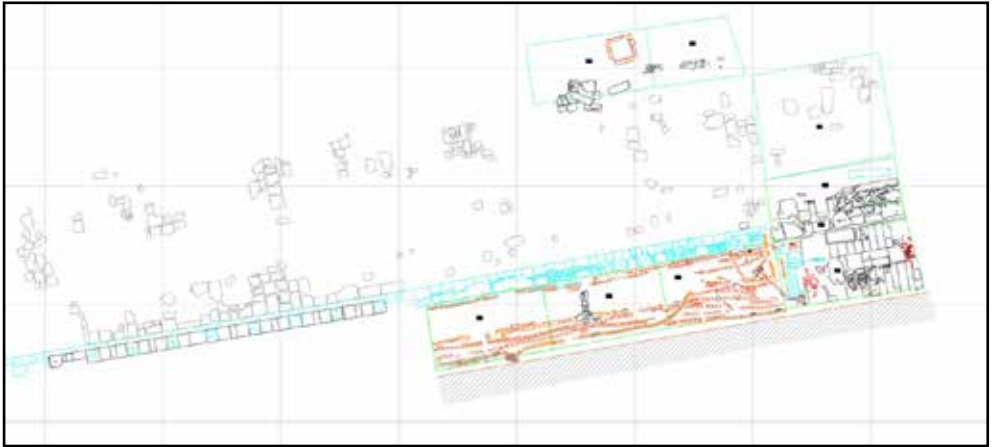
Harita 1: Tralleis Antik Kenti'nin konumu, A. Örgen.

Çizim 1: 2023 yılında oluşturulan dijital kent planı, A. Örgen.

Çizim 2: 2023 yılında çalışılan alanların planı.

Çizim 3: 2022 ve 2023 kazı alanları ve sütunlu caddenin planı.

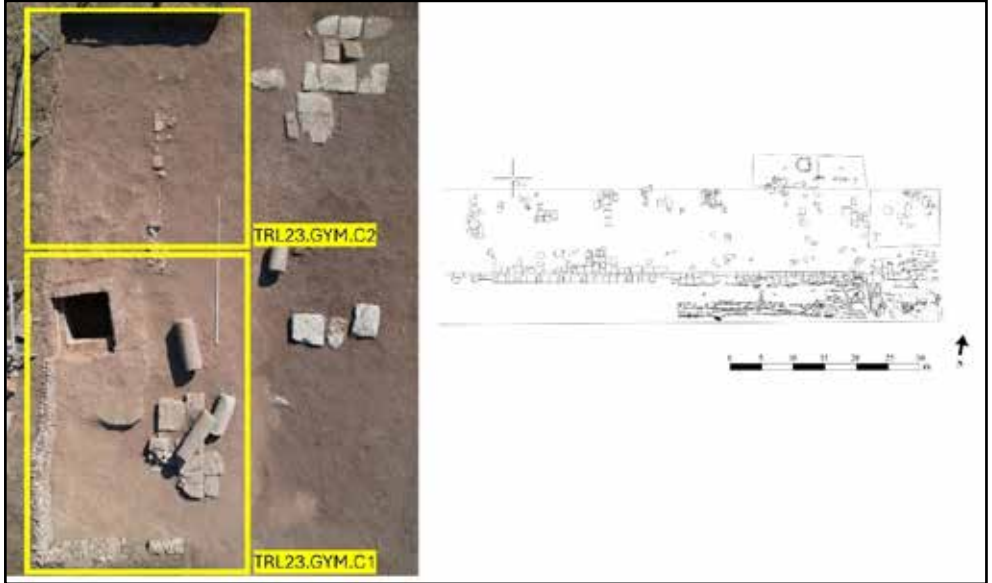
Resim 1: TRL23.GYM.B2 ve B1 açmalarının üstten görünümü.

Resim 2: TRL23.GYM.B2 açmasından ele geçen Herakles *Torsos*u cepheden görünümü.

Resim 3: Açmaların ve sütunlu cadde taban taşlarının üstten görünümü.

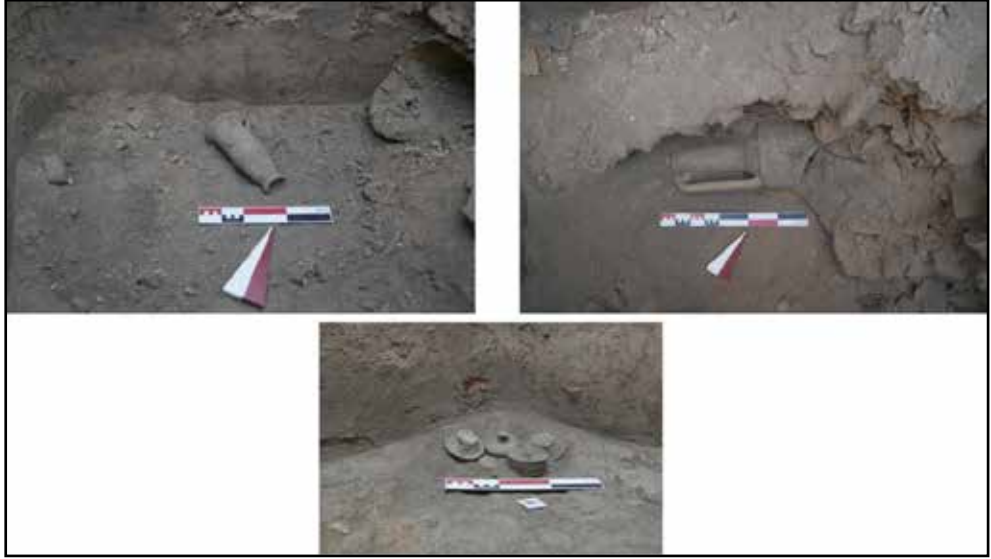
Resim 4: TRL23.GYM.C1 ve C2 açmalarının üstten görünümü ve çizimi.

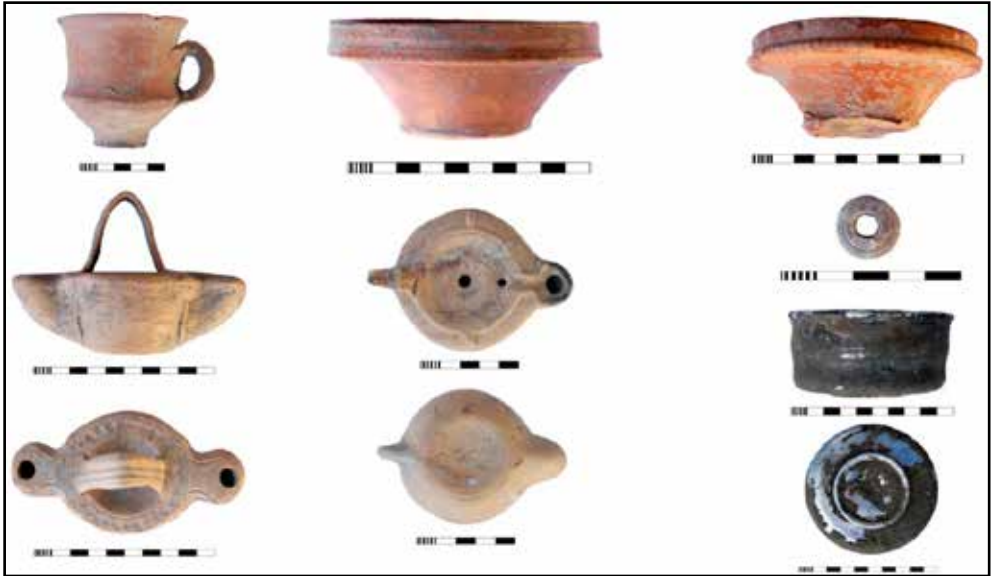
Resim 5: Sarnıç I'in güneyden görünümü.

Resim 6: Sarnıç I'in üstten görünümü.

Resim 7: Sarnıç I'nın tabanında bulunan seramikler.

Resim 8: Sarnıç I'de bulunan kültür varlıkları.

SİLİFKE KALESİ 2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Ali BORAN*

1. GİRİŞ

Mersin ili, Silifke ilçesinde yer alan Silifke Kalesi kazı çalışmaları, 2023 yılında Prof. Dr. Ali Boran başkanlığında 24.05.2023-30.12.2023 tarihleri arasında yapılmıştır.

2023 yılı kazı çalışmalarında, sanat tarihçi, arkeolog ve restoratörden oluşan on dört kişilik ekip yer almıştır.¹ Silifke Kalesi'ndeki çalışmalar; temizlik, kazı, belgeleme ve geçici koruma çalışmaları olmak üzere dört bölüm halinde yürütülmüştür. Silifke Kalesi'nde, restorasyon çalışmaları kapsamında ise kale batı bölümünde konservasyon çalışmaları yapılmıştır (Resim: 1).

2023 yılı kazı dönemi Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu, Mersin Büyükşehir Belediyesi ve MEDCEM katkılarıyla tamamlanmıştır. Kazı Başkanlığı olarak kazımıza destek veren tüm kurumlara teşekkür ederiz.

2. KAZI ÇALIŞMALARI

Kazı çalışmaları ilk etapta kalenin güney batı bölümünde bulunan A21 1. Yol Güneyi B koridoru çevresinde yer alan bölümde gerçekleştirilmiştir. Bu alanda daha önce kazı çalışmaları yapılmamış olup 2023 kazı döneminde ilk defa çalışılmıştır. Kazı çalışmaları II. Etapta ise kalenin Güney Doğu bölümünde devam etmiştir. Bu bölümde A21 Doğusundaki alanda daha önce kazı çalışması yapılmamış bölgelerinde kazı çalışması yapılmıştır. (Resim: 2, 4).

2023 Kazı çalışmaları iki bölüm halinde ele alınarak konumları ve çalışma tarihleri baz alınarak iki ayrı başlık altında ele alınmıştır.

2. 1. Kale'nin Batısında Ortaya Çıkarılan Mekanlar

Silifke Kalesi'nin, güney batı köşesinde bulunan ve daha önceki kazı dönemlerinde kazı çalışmaları yapılmayan bu alan A13 Burcu ile A21 1. Yol arasındadır. Kazı dönemi başında belirlenen bu alanda ilk olarak alan belirleme ve yüzey temizliği yapılmıştır. Yüzey temizliği sonrasında belirlenen noktadan başlayan kazı çalışmalarında duvar hatlarından takip edilerek mekânlar ortaya çıkarılmıştır. Çalışmalar sonrası ortaya çıkarılan mekânların aşağıda sırasıyla teknik özellikleri ve ölçüleri şu şekildedir (Resim: 4).

* Prof. Dr. Ali BORAN, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/ TÜRKİYE; ali.boran@hbv.edu.tr; ORCID: 0000-0002-7323-0080

1 Prof. Dr. Ali Boran (Kazı Başkanı), Doç. Dr. Razan Aykaç (Sanat Tarihçi), Doç. Dr. Sevilay Atılgan (Sanat Tarihçi), Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mutlu (Sanat Tarihçi), Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Karaca (Bizantolog), Arif Çakır (Uzman Sanat Tarihçi), Mazlum Kadan (Restoratör), Nadir Köksoy (Fotoğrafçı), Nuri Gündoğdu (Müze Araştırmacısı), Sümeyye Erbaş Can (Müze Araştırmacısı), Saliha Karagöz Yılmaz (Arkeolog), Sultan Eren (Müze Araştırmacısı), Süheyl Keskin (Müze Araştırmacısı).

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru

Koridor, caminin ve 11,10,9,7,6,3 No.lu mekanların batısında, kuzey güney doğrultusunda uzanarak mekanlar arası bağlantıyı sağlamaktadır. Koridor, kuzeyde A-21 1. yola bağlanmaktadır. 04.09.2023 ve 12.09.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 10/C mekânın batı duvarının önünden başlanmış kuzeye doğru devam etmiştir. Kazı çalışmaları doğu- batı doğrultusunda ortalama 4.00 m genişliğinde, kuzey güney doğrultusunda 28.90 m uzunluğunda bir alanda ortalama 0.50 m seviye inilmiştir.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 5 No.lu Mekân

Mekân, caminin batısında, 6 No.lu mekânın doğusunda yer almaktadır. 23.08.2023 tarihinde yapılan kazı çalışmalarında 2.50x5.10 m ölçülerinde dikdörtgen planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.50 m seviye inilen mekâna doğu cephede yer alan 1.10 m genişliğindeki kapı açıklığından giriş sağlandığı tespit edilmiştir.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 6 No.lu Mekân

Mekân caminin batısında 7 No.lu mekânın kuzey batısında yer almaktadır. 23.08.2023 ile 24.08.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmaları esnasında 3.50x5.00 m ölçülerinde dikdörtgen planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.60 m seviye inilen mekâna doğu cephede yer alan 1.20 m genişliğindeki kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Mekânın kuzey duvarına 1.90 m uzaklıkta mekânı doğu batı doğrultusunda ikiye bölen yarı kesme ve moloz taşlardan oluşan tek sıra bir taş dizisi ortaya çıkarılmıştır.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 7 No.lu Mekân

Mekân, caminin batısında, 8 No.lu mekânın kuzeyinde yer almaktadır. 18.08.2023 ile 22.08.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 4.50x5.20 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.90 m seviye inilen mekâna güney cephede yer alan 0.90 m genişliğindeki kapı açıklığından mekâna giriş sağlanmaktadır. Bu kapı açıklığı ile aynı zamanda 8 No.lu mekâna da geçiş sağlanmaktadır. Mekânın duvarları harçsız, yarı kesme ve moloz taşlarla örülmüştür. Mekânın güneydoğu köşesinde 0.50x0.57 m ölçülerinde bir dibek ortaya çıkarılmıştır.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 8 No.lu Mekân

Mekân, caminin güneybatısında 10/B mekanının kuzeyinde yer almaktadır. 15.08.2023 ile 17.08.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 4.75x5.70 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.90 m seviye inilen mekâna kuzey ve doğu yönlerde yer alan kapı açıklıklarından giriş sağlanmaktadır. Kuzeyde yer alan kapı 0.75, doğuda yer alan kapı 1.55 m genişliğindedir. Bu kapı ayrıca 7 No.lu mekâna açılmaktadır. Doğdu duvarda 0.55 m genişliğinde bir niş bulunmaktadır. Mekânın güney doğusunda 0.75 m genişliğinde 2.90 m uzunluğunda doğu-batı doğrultusunda, düzensiz ve harçsız

taş sırası tespit edilmiş olup bu taş sırasının 0.40 m kuzeyinde bir adet kırık sütun gövdesi parçası dikey vaziyette bulunmuştur. Sütun 0.30x0.45 m ölçülerindedir.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 9 No.lu Mekân

Mekân, A-2 1. Yol Güneyi B koridorunun doğusunda, 8 No.lu mekânın batısında yer almaktadır. 25.08.2023 ile 04.09.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 4.80x4.85 m ölçülerinde kare planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.60 m seviye inilen mekâna kuzey cephede bulunan 1.30 m genişliğindeki kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Mekânın batı duvarına bitişik, kuzey-güney doğrultusunda uzanan 1.00x2.60 m ölçülerinde iki basamaklı bir merdiven ortaya çıkarılmıştır.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 10 No.lu Mekân

Mekân, caminin güney batısında, A-13 Burcunun kuzeyinde yer almaktadır. 08.08.2023 ile 10.08.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 4.60 x 4.85 m ölçülerinde kare planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.80 m seviye inilen Mekâna güney ve batı yönlerde bulunan kapı açıklıklarından giriş sağlanmaktadır. Güneyde yer alan kapı açıklığı 1.25 m, batıda bulunan açıklık 1.05 m genişliğindedir. Mekânın duvarları harçsız, yarı kesme taşlardan örülmüş olup kuzey duvarın bir bölümünde çökme olduğu görülmektedir.

Yapılan kazı çalışmaları esnasında mekânın kuzey batı köşesinde 0.75 m derinlikte bir adet yüzük ile sırlı sırsız seramik parçaları kırık vaziyette lüle parçaları ortaya çıkarılmıştır.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 10/A No.lu Mekân

Mekân caminin güney batısında 10/B No.lu Mekânın batısında yer almaktadır. 02.08.2023 ile 04.08.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 2.90x3.30 m ölçülerinde bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.80 m inilen Mekânın duvarları harçsız, yarı kesme taşlardan örülmüştür.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 10/B No.lu Mekân

Mekân caminin, güney batısında 10 No.lu Mekânın kuzeyinde yer almaktadır. 04.08.2023 ile 08.08.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 2.90x3.50 m ölçülerinde dikdörtgen planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.80 m seviye inilen mekânın duvarları harçsız, yarı kesme taşlardan örülmüştür.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 10/C No.lu Mekân

Mekân caminin, batısında 10/A mekânının batısında yer almaktadır. 31.08.2023 tarihinde yapılan kazı çalışmalarında 3.65x2.50 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.65 m seviye inilen mekânın doğu duvarı temel seviyesinde 0.50 m yüksekliğinde olduğu tespit edilmiştir

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 11 No.lu Mekân

Mekân A-13 burcunun kuzeyinde 10 No.lu Mekânın batısında yer almaktadır. 10.08.2023 ile 15.08.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 6.00x3.60 m ölçülerinde bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Yapılan gözlemlerde L planlı olan mekânın batı kısmında olan ortalama 0.90 m seviye inilmiştir. Mekâna doğu duvarda yer alan 1.05 m genişliğindeki kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Ayrıca kuzey duvarda 0.55 m genişliğinde niş bulunmaktadır. Mekânın duvarları harçsız, yarı kesme taşlardan örülmüştür.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 11/A No.lu Mekân

Mekân, 11 No.lu mekânın batısında yer almaktadır. 24.10.2023 ile 25.10.2023 tarihleri arasında ortaya çıkarılan dikdörtgen planlı mekân 2.75x4.10 m ölçülerindedir. Mekânın batı duvarını ortadan ikiye bölen 2.00 m uzunluğunda, 0.60 m kalınlığında, 1,20 m yüksekliğinde bir duvar bulunmaktadır.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 12 No.lu Mekân

Mekân, B koridorunun batısında yer almaktadır. 11.10.2023 ile 01.11.2023 tarihlerinde yapılan kazı çalışmalarında 3.10x4.40 m ölçülerinde yaklaşık kare planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Mekânın güney duvarına bitişik doğu batı doğrultusunda uzanan üç basamaklı bir merdiven ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.70 m seviye inilen mekâna batı cephesinde bulunan 1.40 m genişliğinde ki kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Mekânın doğu duvarının bir bölümü yıkık vaziyettedir. Genel hatlarıyla ortaya çıkarılan mekânın orta bölümünde 1.40 x 1.50 m ölçülerinde bir alanda 1.30 m sondaj çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışmada 4 farklı katman olduğu gözlemlenmiş ve sondaj çalışması sonucunda ana kaya zemine ulaşılmıştır.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 13 No.lu Mekân

Mekân B koridorunun batısında yer almaktadır. 02.10.2023 ile 06.10.2023 tarihleri arasında yapılan arkeolojik kazı çalışmaları esnasında 4.90x5.70 m ölçülerinde bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 1.00 m seviye inilen mekâna doğu cephede yer alan 1.10 m genişliğinde kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Mekânın batısında yer alan duvar büyük ölçüde yıkık vaziyette olup, kuzey tarafında 1.55 m genişliğinde bir duvar kalıntısı bulunmaktadır.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 14 No.lu Mekân

Mekân, B koridorunun batısında 15 No.lu mekânın kuzeyinde yer almaktadır. 26.09.2023 ile 28.09.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında kare planlı 4.20x5.00 m ölçülerinde bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Mekâna güney cephede bulunan 1.20 m genişliğindeki kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Ortalama 0.70 m seviye inilen mekânın batı duvarının bir bölümünde çökmeler olduğu gözlemlenmiştir.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 15 No.lu Mekân

Mekân, B koridorunun batısında 16 No.lu mekânın kuzeyinde yer almaktadır. 22.09.2023 ile 25.09.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 3.42x4.21 m ölçülerinde bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Mekâna doğu ve güney cepheden olmak üzere iki açıklıktan giriş sağlanmaktadır. Güneydeki açıklık 1.00 m, doğudaki açıklık 0.80 m genişliğindedir. Mekânın doğu duvarında 0.60x0.70 m ölçülerinde bir adet niş bulunmaktadır.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 16 No.lu Mekân

Mekân, 17 No.lu mekânın batısında yer almaktadır. 21.09.2023 tarihinde yapılan kazı çalışmalarında 2.60x3.80 m ölçülerinde bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.70 m seviye inilen mekâna kuzeydoğu köşede bulunan 1.00 m genişliğindeki kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Moloz taşların kuru duvar olarak örüldüğü görülen doğu duvarın bir bölümü yıkılmış vaziyettedir.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 17 No.lu Mekân

Mekân, B koridorunun batısında, 12 No.lu tonozlu mekânın kuzeyinde yer almaktadır. 13.09.2023 tarihinde ortaya çıkarılan dikdörtgen planlı mekânın batısında yer alan duvar örgüsünün özgün olmadığı tespit edilmiş ve 19.09.2023-20.09.2023 tarihlerinde belgelenecek kaldırılmıştır. Bu çalışma sonrasında mekânın dikdörtgen planlı 3.20x5.00 m ölçülerinde olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmada kaldırılan duvarın altında iki adet merdiven basamağı ortaya çıkarılmıştır. Bu basamağın genişliği 0.26 m, uzunluğu 0.72 m, yüksekliği 0.22 m'dir. Kazı çalışmaları sonucunda mekânda inilen seviye 0.75 m'dir.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 18 No.lu Mekân

Mekân B koridorunun batısında, 17 No.lu mekânın kuzeyinde yer almaktadır. 13.09.2023 ile 14.09.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 2.60x2.70 m ölçülerindeki kare planlı mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.70 m seviye inilen mekânın doğusunda herhangi bir duvar örgüsü tespit edilememiştir.

A-21 1. Yol Güneyi B Koridoru 19 No.lu Mekân

Mekân B koridorunun batısında 18 No.lu mekânın kuzeyinde yer almaktadır. 18.09.2023 ile 19.09.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmaları esnasında 5.00x5.75 m ölçülerinde kare planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Mekâna güney ve batı cephelerden olmak üzere iki adet kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Güneydeki açıklık 1.10 m genişliğinde, batıdaki açıklık 0.80 m genişliğindedir. Ortalama 0.70 m seviye inilen mekânın kuzey duvarında 0.70 m genişliğinde bir niş bulunmaktadır.

A21 1. Yol Güneyi B Koridoru G Mekânı

Mekân A-21 1. Yol B koridorunun batısında yer alan mekân 2021 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmış ancak mekânın doğusunda 2.30 m genişliğinde 0.85 m yüksekliğinde bir alanda taş ve toprak karışımı bir katman kazılmamıştır. 09.10.2023 tarihinde mekânın doğusundaki toprak katman tasfiye edilmiştir.

A21 1. Yol Güneyi B Koridoru H Mekânı

Mekân A-21 1. Yol B koridorunun batısında yer almaktadır. 30.10.2023 ile 31.10.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 2021 kazı sezonunda ortaya çıkarılan dikdörtgen planlı, 1.50x3.90 m ölçülerindeki mekânda ortalama 0.50 m seviye inilmiştir.

Güney batı bölümde yer alan A13 Burcu ile A21 1. Yol arasında kalan alanda yapılan çalışmalar tamamlanmıştır. Çalışmaların bu bölümde tamamlanması ile bahsi geçen alanlar arasında bir bütünlük olduğu, bu birimlerin kompleks bir kullanıma sahip olduğu hem plan tiplerinden hem de ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır (Boran ve diğerleri, 2014; Boran ve diğerleri, 2016).

2. 2 Kalenin Doğusunda Ortaya Çıkarılan Mekanlar

2023 kazı çalışmalarında hedeflenen ilk bölüm çalışmalarında belirlenen alanda çalışmaların tamamlanması üzerine II. Bölüm çalışmalarımız kalenin Güney doğu bölümünde devam etmiştir. Bu çalışmalar, 2016 yılı Silifke Kalesi çalışmalarında kısmen duvar hatları belirlenen bölümde yapılmaya başlanmıştır. Kazı çalışmalarında yüzey temizliği yapılması sonrası yüzeyde duvar hatlarının kısmen görünmesi sonrası bu alanlarda mekân belirleme ve seviye inme çalışmaları başlatılmıştır. Yapılan çalışmalarda öncelik mekânın genel hatlarını ortaya çıkarmak, devamında ise seviye tespit olarak devam etmiştir (Resim: 5). Çalışmalar sonrası ortaya çıkan mekânlar konumuna göre sırasıyla şu şekildedir;

A-14 Kuzeyi 1. Yol

Yol, A-14 burcunun kuzeyinde, doğu batı doğrultusunda uzanmaktadır. 06.11.2023 ile 07.11.2023 tarihleri arasında yapılan çalışmalarda doğudan batıya doğru 4.90 m ilerlenmiş ve ortalama 1.10 m seviye inilmiştir. Yapılan çalışmalarda A-21 doğusu 49 No.lu Mekânın doğu duvarının dış cephesi ortaya çıkarılmıştır. Duvarın alt kısmında zeminden 0.20 m yükseklikte, 0.06 m cidar kalınlığına sahip pabuç görülmektedir. Duvarın batıya doğru kavisli olduğu tespit edilmiştir.

A-21 Doğusu 4. Koridor

Koridor, caminin doğusunda, A-21 D 46 No.lu mekânın güneyinde A-21 D 47 No.lu mekânın kuzeyinde yer almaktadır. 21.11.2023 ile 24.11.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında koridorun bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. Doğudan batıya doğru ilerleyen kazılarda 2.45x4.85 m ölçülerindeki koridorda ortalama 0.90 m seviye inilmiştir.

A-21 Doğusu 45 No.lu Mekân

Mekân, caminin doğusunda A-14 burcunun kuzeyinde yer almaktadır. 08.11.2023 ile 13.11.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 3.30x4.20 m ölçülerinde bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Mekâna batı, güney ve doğu cephelerde bulunan kapı açıklıklarından giriş sağlanmaktadır. Doğudaki açıklık 1.60 m, batıdaki açıklık 1.00 m, güneyde yer alan açıklık 1.20 m genişliğindedir. Ortalama 1.10 m seviye inilen mekânın güney ve batı duvarları önünde 0.25 m yüksekliğinde, 1.00 m kalınlığında bir sıra duvar izi görülmektedir.

A-21 Doğusu 46 No.lu Mekân

Mekân, A-21 mekânı doğusunda, 45 No.lu mekânın güneyinde yer almaktadır. 13.11.2023 ile 17.11.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 2.80x3.90 m ölçülerinde dikdörtgen planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.70 m seviye inilen mekânın kuzey cephesinde 1.15 m genişliğinde bir açıklık tespit edilmiştir. Bu açıklık mekânın zemin seviyesinden 0.50 m yüksekte yer almaktadır.

A-21 Doğusu 47 No.lu Mekân

Mekân, caminin doğusunda 4. Koridorun güneyinde yer almaktadır. 27.11.2023 ile 29.11.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında 2.50x4.50 m ölçülerinde dikdörtgen planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.60 m seviye inilen mekâna güneydoğu cephede yer alan 0.90 m genişliğinde ki kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır.

A-21 Doğusu 49 No.lu Mekân

Mekân, caminin doğusunda, 47 No.lu mekânın güney batısında yer almaktadır. 01.12.2023 ile 15.12.2023 tarihleri arasında yapılan çalışmalarda 7.10x3.75 m ölçülerinde dikdörtgen planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 1.00 m seviye inilen mekâna kuzey cephede yer alan 0.95 m genişliğinde ki kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Bu kapı açıklığından aynı zamanda 48 No.lu mekâna da giriş yapıldığı tespit edilmiştir. Mekânın doğu duvarı batı yöne doğru kavis alarak devam etmektedir.

A-21 Doğusu 50 No.lu Mekân

Mekân A-21 doğusu 49 No.lu mekânın batısında A-21 doğusu 48 No.lu mekânın güneyinde yer almaktadır. 06.12.2023 ile 14.12.2023 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmaları esnasında 2.90x5.60 m ölçülerinde dikdörtgen planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Ortalama 0.80 m seviye inilen mekâna güney cephe üzerinde yer alan 0.95 m genişliğindeki kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır. Mekânın doğu duvarında iki adet niş ortaya çıkarılmıştır. Nişlerden güneydoğuda bulunanı 0.50x0.40 m ölçülerinde, kuzey doğuda bulunanı 0.45x0.42 m ölçülerindedir.

2016 yılı temizlik çalışmaları sonrası kısmen duvar hatları belirlenen alanda kazı çalışmalarının tamamlanması sonrası ortaya çıkan mekânların güney bölümünde yer alan ve A14 Kuzeyi 1.Yol kuzeyindeki birimler ile bağlantılı olduğu görülmüştür. Bu bölümde çalışmaların tamamlanması sonrasında bu alanın bir bütün olduğu plan tipleri ve ele geçen buluntuların paralellik gösterdiği görülmüştür (Boran ve diğerleri, 2019).

Restorasyon Çalışmaları

2023 yılı restorasyon çalışmaları kapsamında kalenin kuzey batısında kazı çalışmaları tamamlanan alanlarda mevcut duvarların arasındaki toprak dolgu ve otlar temizlenerek derz dolgu ile konservasyonu yapılmıştır (Resim: 7).

5. SİLİFKE KALESİ KAZISI 2022 YILI ENVANTERLİK-ETÜTLÜK ESERLER

2023 yılı kazı sezonunda ilgili mekanlarda gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında 36 adet envanterlik ve 74 adet etütlük eser ortaya çıkarılmıştır. Bulunan eserler nitelik, malzeme, form, süsleme açısından çeşitlilik ve farklı özellikler arz etmektedir. Malzemesine göre, pişmiş toprak eserler (günlük kullanım eşyaları, tütün lülesi, tuğla parçaları, kap parçaları, form verenler dışında gövde, ağız, tutamak, kulp, emzik, boyun ve dip parçaları) ağırlıkla çıkan buluntuların başında gelir. Bunu takiben madeni türde kap çeşitleri, metal alet ve araçlar, cam eserler (takı ürünleri, günlük kullanım eşyalarına ait parçalar, objeler), değerli taş ve parçaları (akik, kuvars, ay taşı vd.) kemik, taş, mermer malzemeden imal edilmiş buluntular ortaya çıkarılmıştır.

Ortaya çıkarılan buluntular arasında 2 adet takı eşyası, 4 adet boncuk, 1 adet damga, 2 adet kemik obje ve 25 adet sikke 2023 yılı kazı dönemi için önem arz etmektedir.

Takı Eşyaları

2023 yılı kazı çalışmalarında 2 adet takı eşyası ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan biri yüzük olup diğeri kolye ucudur.

Yüzük; A-21 1. Yol Güneyi B Koridor 10 No.lu Mekânda ortaya çıkarılan yüzük tek kaşlı olup bronzdan imal edilmiştir. Yüzük halkası dairesel kesitli ve incedir. Tüm yüzeyleri pahlanmıştır. Kaşın ortasında bordo renkli yakut olduğunu düşündüğümüz değerli taş yerleştirilmiştir. Taşın yerleştirildiği bronz kaşın etrafında ince yivler dolanmaktadır (Resim: 8a).

Kolye Ucu; A-21 1. Yol Güneyi B Koridor 9 No.lu Mekânda ortaya çıkarılan gümüş kolye ucu yassı dairesel kesitlidir. Eserin gövdesine ajur tekniğiyle merkezinde daire çevresinde altı kol yer almaktadır. Dairesel gövdenin bir ucunda aplike edilmiş dikey yönlü halka deliği yer almaktadır. Gümüş halka deliğe bronzdan yapılmış başka bir halka geçirilmiştir (Resim: 8b).

Boncuklar

2023 yılı kazı çalışmalarında 4 adet boncuk kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Bu boncukların 3 adeti dairesel ve 1 adeti kare formudur. Dairesel formdaki boncukların malzemeleri kuvars, akik ve ahşaptır. Kare formlu olan boncuk ise siyah yarı değerli taştan (Oniks?) yapılmıştır (Resim: 9).

Kemik Objeler

2023 yılı kazı çalışmaların 2 adet kemik makara ortaya çıkarılmıştır. Bu eserler birincisi A-5 17 No.lu mekânda bulunmuş olup, silindirik formlu, iki ucu iç bükey yivli, yarım yuvarlak ile sonlanmıştır. Silindirik gövde üzerine de belirli aralıklarla yivlenmiş ince şerit bezemeler görülür. İyi durumdadır (Uzunluk: 7 cm, Kalınlık: 0,8 cm; Resim: 10a).

İkinci eser ise A-21 Doğusu 46 No.lu mekânda ortaya çıkarılan kemik obje şekil itibarıyla birinci objeye benzeyen ancak daha düz süslemeli yapıldığı görülmektedir. (Uzunluk: 5 cm, Kalınlık: 0,8 cm; Resim: 10b).

Damga

2023 yılı kazı çalışmaları A-21 1. Yol Güneyi B Koridor 19 No.lu mekânda ortaya çıkarılan taş malzemeli piramidal formlu damganın altına gelen düzgün yüzeyi üzerine kazıma yöntemiyle işleme yapılmıştır. Ekmek damgası olduğu düşünülmektedir (Resim: 11a).

Sikkeler

Sikkeler, kazı çalışmalarında dönemleme çalışması için önemli buluntuların başında gelmektedir. Silifke Kalesi kazısı çalışmalarında Helenistik, Roma, Bizans, Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu, Karamanoğlu Beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerine ait sikkeler günümüze kadarki dönemlerde bulunmuştur. Bu kronolojiye destekleyen sikkeler, bu dönem kazılarında gelmeye devam etmiştir (Boran & Elmas, 2022).

1.A-21 Doğusu (CD) 47 No.lu Mekânda ortaya çıkarılan 1660 yılına tarihlenen XIV. Louis Dönemi'ne ait Fransız sikkesi, AG, 20 mm, 2,20 gr, ky. 6 (Resim: 12 a).

2.A-5 11 No.lu Mekânda ortaya çıkarılan 1756-57 yılları arasına tarihlenen III. Osman Dönemi 24 adet sikkeden oluşan define buluntusu, AG, 9-15 mm, 0.35-0.63 gr (Resim: 12 b).

Koruma ve restorasyon çalışmaları yapılan eserler envanterlik ve etütlük olarak müzeye teslim edilmiştir.

6. DEĞERLENDİRME

2023 yılı kazı çalışmaları kapsamında ortaya çıkarılan mekanlar 18.-19. yüzyıl Osmanlı Dönemi'ne tarihlenmekte olup bu dönemin duvar dokusunu yansıtmaktadır. Mekanların birbiriyle bağlantılı olduğu, ana yol ve koridorlardan mekanlara giriş sağlandığı tespit edilmiştir

(Aykaç, 2021). Arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan mekanların duvarları güçlendirilmiş ve konservasyon çalışmaları yapılmıştır.

2023 yılı Silifke Kalesi kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan takı malzemelerinde ince el işçiliği görülmektedir (Boran & Aykaç, 2021). Kullanılan gümüş malzeme ve zümrüt gibi değerli taşların kullanımı, eserlerin varlıklı vatandaşlar tarafından kullanmış olabileceğini düşündürmektedir. Kale içerisinde üretim yeri olup olmadığının henüz belirlenmemiş olması, ticaret yoluyla gelmiş olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca kemikten yapılmış makaraların benzer örnekleri Davidson (1952, s. 178) 1275-1276 numaralı eserlerinde görülmektedir (Boran & Aykaç, 2021; Boran ve diğerleri, 2024).

2023 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan önemli buluntular arasında yer alan ekmek damgası kale içerisinde ekmek üretimin olabileceğini göstermektedir. Benzer bir eserimiz 2018 yılında A-15 Batısı 3 No.lu Mekânda ortaya çıkarılan damgadır (Etütlük 2018-20). Ancak bu buluntular olmasına rağmen kale içinde henüz bir üretim alanına rastlanılmamıştır (Resim: 11b).

2023 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan buluntular arasında ayrıca öneme sahip iki eser vardır. Bunlardan biri 1660 yılına tarihlenen XIV. Louis Dönemi Fransız parasıyla diğeri ise III. Osman Dönemi'ne tarihlenen Osmanlı defnesidir. Bu sikkeler, kale içerisindeki ticari faaliyetlerin 19. yüzyılın sonuna kadar kesintisiz devam ettiğini destekler niteliktedir.

7. SONUÇ

2023 yılı arkeolojik kazı çalışmaları; belgeleme, temizlik, arkeolojik kazı ve geçici koruma aşamaları olmak üzere dört bölüm halinde tamamlanmıştır. 2023 yılı içerisinde 1770 m²lik bir alanda 29 ayrı açmada çalışma yapılmıştır (Çizim: 1) Kazılar sonucunda 36 adet envanterlik ve 74 adet etütlük eser, belgeleme çalışması yapılarak Silifke Müze Müdürlüğüne teslim edilmiştir. Ayrıca 2023 yılında kazı dönemi içerisinde Silifke Kalesi Hisarpeçe bölümüyle ilgili makale yayınlanmıştır².

KAYNAKÇA

Aykaç, R. (2021). *Silifke Kalesi'nin Kazılar Sonucu Ortaya Çıkan Yerleşim Dokusu*. İstanbul: Ege Yayınları.

Aykaç R, Boran A (2023) “*Silifke Kalesi Hisarpeçe Bölümü Kazıları*”, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S7-2, s. 401–425.

Boran, A., & Aykaç, R. (2021). *Silifke Kalesi Kazı Buluntuları 2010-2020*. İstanbul: Ege Yayınları.

2 Aykaç R, Boran A (2023) s. 401–425.

Boran, A., & Elmas, E. (2022). Silifke Kalesi'nde Ortaya Çıkan Bir Grup Sikke. *Höyük Dergisi*(10), 191-211. <https://doi.org/https://doi.org/10.37879/hoyuk.2022.2.191>

Boran, A., Erbaş Can, S., & Keskin, S. (2024). Silifke Kalesi 2022 Yılı Kazı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı 43*, (s. 123-138). Ankara.

Boran, A., Karaca, Y., Mutlu, M., Erdal, Z., & Sözlü, H. (2013). Mersin - Silifke Kalesi Kazısı 2012 Yılı Kazı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 34*, s. 140-154.

Boran, A., Karaca, Y., Mutlu, M., Erdal, Z., & Sözlü, H. (2014). Mersin - Silifke Kalesi Kazısı 2013 Yılı Kazı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 393-412.

Boran, A., Karaca, Y., Mutlu, M., Erdal, Z., Sözlü, H., & Aykaç, R. (2016). Mersin - Silifke Kalesi Kazısı 2014 Yılı Kazı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 393-412.

Boran, A., Sözlü, H., & Aykaç, R. (2018). Mersin - Silifke Kalesi Kazısı 2016 Yılı Kazı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 467-476.

Boran, A., Sözlü, H., & Aykaç, R. (2019). Mersin - Silifke Kalesi Kazısı 2017 Yılı Kazı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 40*, s. 123-146.

Davidson, G. R. (1952). *The Minor Objects Results of Excavations Conducted by the American School*. New Jersey: Meriden-Stinehour Press.

EKLER

Resim 1: 2023 yılı kazı ve konservasyon çalışma alanları genel görünüm.

Resim 2: Kazı çalışmaları öncesi hava fotoğrafı (Türk Hava Kurumu – 2009).

Resim 3: 2023 Yılı Silifke Kalesi kazı çalışmaları sonrası hava fotoğrafı.

Resim 4: Silifke Kalesi'nin iç kısmı havadan görünümü.

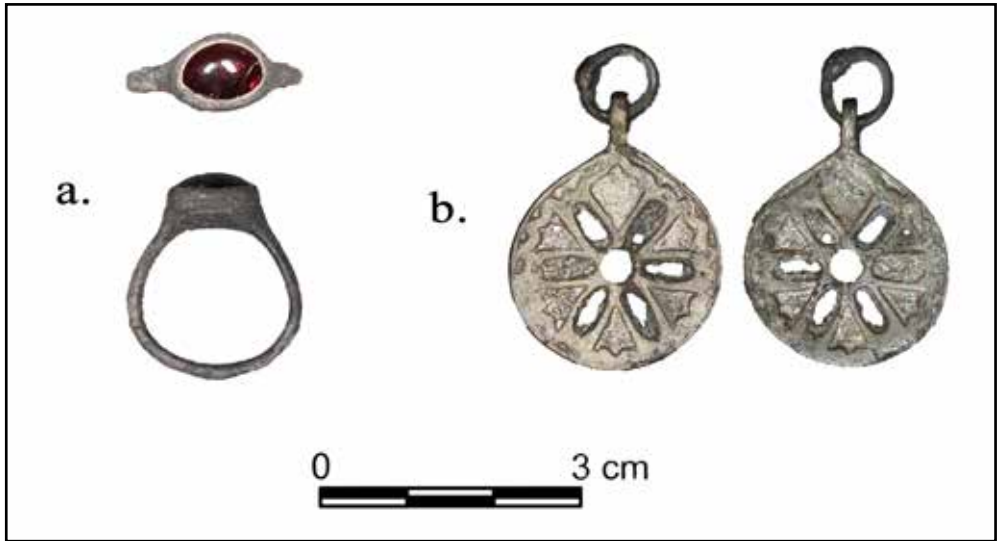
Resim 5: A-5 ile A-12 arasında kalan mekanların kazı çalışmaları öncesi ve sonrası hava fotoğrafı.

Resim 6: A-16 ile A-20 arasında kalan mekanların kazı çalışması öncesi ve sonrası hava fotoğrafı.

Resim 7: Konservasyon çalışması öncesi ve sonrası

Resim 8: Silifke Kalesi 2023 yılı takı eşyaları (a. gümüş zümrüt taşı yüzük, b. gümüş kolye).

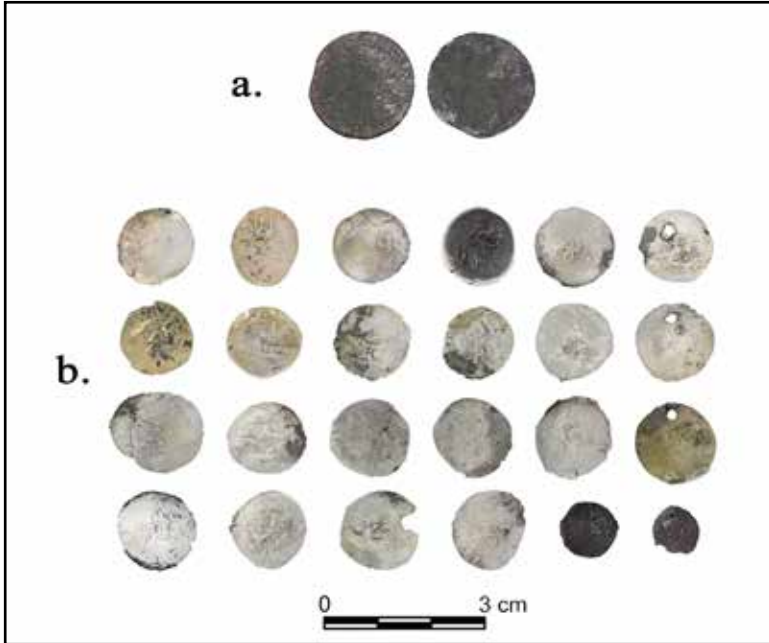
Resim 9: Silifke Kalesi 2023 yılı boncuk buluntuları (a. akik boncuk, b. kuvars boncuk, c. ahşap boncuk, d. siyah oniks? boncuk).

Resim 10: Silifke Kalesi 2023 kemik makara buluntuları.

Resim 11: Silifke Kalesi damga buluntuları (a.2023 kazı döneminde bulunan ekmek damgası, b.2018 kazı döneminde bulunan damga).

Resim 12: Silifke Kalesi 2023 yılı sikke buluntuları (a. A-21 Doğusu (CD) 47 No.lu Mekânda ortaya çıkarılan 1660 yılına tarihlenen XIV. Louis Dönemi'ne ait Fransız sikkesi, AG, 20 mm, 2,20 gr. ky. 6, b. A-5 11 No.lu Mekânda ortaya çıkarılan 1756-57 yılları arasına tarihlenen III. Osman Dönemi 24 adet sikkeden oluşan define buluntusu, AG, 9-15 mm, 0.35-0.63 gr.).

Çizim 1: Silifke Kalesi çalışma alanlar çizim.

2023 YILI ÇATALHÖYÜK KAZI VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Ali Umut TÜRKCAN*

Sevim KURTULDU

Arkadiusz MARCINIAK

Giriş

2023 yılı Çatalhöyük çalışmaları Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesinin sağlamış olduğu desteklerle Doç. Dr. Ali Umut Türkcan başkanlığında Temmuz ve Eylül ayları arasında gerçekleşmiştir. Kazı heyeti üyelerimiz başta Anadolu Üniversitesi olmak üzere Trakya Üniversitesi, Burdur Mehmet Akif Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi gibi yerli akademisyenler ve ekip üyelerinin yanı sıra Doğu Alan'da kazıları sürdüren Polonya Adam Mickiewicz Üniversitesi yabancı uyruklu ekip üyelerinden oluşmaktadır. 2023 yılı Çatalhöyük kazı çalışmaları, Neolitik Dönem'e ait Doğu Höyük içerisindeki Doğu Alan'da ve Erken Kalkolitik Dönem'e ait Batı Höyük'te 2020'de höyüğün doğu kesiminde açılan plankarelerde gerçekleştirilmiştir (Resim: 1). Bunun yanı sıra restorasyon ve konservasyon çalışmaları, bioarkeoloji çalışmaları, deneysel seramik çalışmaları gibi disiplinler arası bir bakışla projemize artı değer katan çalışmalar da yapılmıştır. Aşağıda bu alanlarda yapılan çalışmalara değinilecektir.

Resim 1: Doğu-Batı Çatalhöyük ve Doğu Çatalhöyük içinde yer alan Doğu Alanı'nın konumunu içeren görünüm (Web:1).

- * Doç. Dr. Ali Umut TÜRKCAN, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Eskişehir/ TÜRKİYE; E-Posta: aturkcan@anadolu.edu.tr; ORCID:0000-0001-5618-2032.
Arş. Gör. Sevim KURTULDU, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Eskişehir/ TÜRKİYE; E-Posta: sevimkurtuldu@anadolu.edu.tr; ORCID:0000-0001-6625-1433.
Prof. Dr. Arkadiusz MARCINIAK, Adam Mickiewicz Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü 61-614 Poznań/ POLONYA; E-Posta: arekmar@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0001-6933-3290.

1. Doğu Çatalhöyük Doğu Alan Kazıları

2018-2019 yıllarında Konya Müzesi Başkanlığında ve Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümünden Doç. Dr. Çiler Çilingiroğlu'nun bilimsel danışmanlığında yürütülen Doğu Alan kazı çalışmaları, Doğu Çatalhöyük'ün doğu kesiminde her iki ana höyüğün de hemen doğusunda yer almaktadır. Bu alanda doğu eğiminin uzun kenarı boyunca 10x50 m boyutlarında doğu-batı doğrultulu 1'den 5'e kadar numaralandırılan, 10x10'luk 5 tane sıyrma yapılarak belirlenen açma açılmıştır (Marciniak vd., 2020a, s.4-17).

Doğu Alanı'nda yürütülen çalışmaların başlıca hedefleri vardır. Bu hedefler; Çatalhöyük yerleşmesinin doğu kesimindeki yapılaşmanın karakterini anlamak ve kronolojisini oluşturmak, bu alandaki konut yapılarının, özel amaçlı yapıların, ölü gömme uygulamalarının ve bunlardaki kronolojik değişimlerin karakterini tanımlamaktır. Bunun yanında yerleşmenin bu kesiminin terk edilme süreçlerini ve MÖ 7. binyılın ikinci yarısındaki genel demografik süreçleri anlamaktır. Yapılan çalışmalarda alanda Geç Neolitik, Helenistik ve Geç Roma/Bizans'a ait üç tabaka ortaya çıkarılmıştır (Marciniak vd., 2020b, s.4-22). 2023 kazı sezonunda Geç Neolitik Dönem'e tarihlenen Alan'ın orta batı kısmında 10x20 m'lik bir alanın 2 ve 3 No.lu plankarelerinde kazı çalışmalarına odaklanılmıştır. Bunlar Doğu Alan açmasının güney kısmında yer alan B. 176 ve B. 179 isimli iki Geç Neolitik bina ve büyük çöplük alanı Mekan 683'de kazı çalışmaları yapılmıştır (Plan: 1).

1.1 Bina 176

Bina 176, Doğu Alanı'nın orta kesiminde, Karelaj 3'ün güneydoğu kısmında yer almaktadır. Bina, 2018 kazı sezonunda tespit edilmiş ve 2019 yılında kısmen kazılmıştır. Bina doğu (Mekân 718/674) ve batı (Mekân 684) olmak üzere iki odadan oluşmaktadır (Resim: 2). Doğu odasının büyüklüğü 10,15 m² iken, batı odası çok daha küçüktür ve 3,65 m² olarak ölçülmüştür. Yapının kullanım süresi henüz bilinmemekle birlikte, iki ana kullanım evresi geçirmiştir. Bunlar binanın doğu odasında erken evre Mekan 718 ve daha sonraki evre Mekan 674 olarak açıkça ayırt edilebilmektedir. Odanın geç evresi tamamen kazılırken, erken evreye ait odanın yerleşik yapıları tamamen açığa çıkarılmış ve belgelenmiş ancak kazılmamıştır. Bina 176'nın doğu odasının (Mekân 674) geç iskan evresine ait dolgu ve bazı yerleşik yapılar kısmen kazılmıştır. 2023 sezonundaki çalışmalar bu odanın erken iskan evresine ulaşmayı imkânsız kılmıştır.

Plan 1: Doğu Alan'ın planı.

Resim 2: Bina 176 ve içinde yer alan mekanların görünümü (Mekan 684 ve Mekan 718).

176'nın batı odasındaki (Mekân 684) çalışmalar devam etmiştir. Bu mekânın dolgusu, ilk kez bu yıl kazılmıştır. Odanın güneydoğu köşesinde, oval bir çukur tespit edilmiştir. İç kısımda yaklaşık 2 cm boyutlarında, kırık hayvan kemiğinden yapılmış bir tutma yeri olan kadın başı bulunmuştur (Resim: 3 sol'da). Özenle işlenmiş yüzde burun, dudak, yanak, alın ve kulak gibi detaylar betimlenmiştir. Çukurda kırık çanak parçası, malakit boncuk, işlenmiş taş, boynuz ve kırmızı boya parçası gibi çok sayıda nesne bulunmuştur. Yine bu dolgu içinden kilden dikdörtgen olarak şekillendirilmiş, her bir yüzünde bazıları damga mühür geleneğindeki örneklerle benzeyen kazıma bezemelerle oluşturulmuş pişmemiş kilden dörtgen prizma formunda nesneler ele geçirilmiştir (Resim: 3 sağ'da). Bunlar Çatalhöyük damga mühür tipolojisi içinde değerlendirilen, uzun kenarları oval dörtgen kulpsuz, ortasında oluk desenli (Bkz. Türkcan, 2005, s. 176, şek. 7-8) buluntulara benzerlik gösterse de yine de yerleşme için

ünik buluntulardır. Sezonun sonuna doğru odanın son kullanım evresine ait olduğu anlaşılan tabakada ortaya çıkarılmıştır. Bu alanda yüzey üzerinde *in situ* olarak üç adet kare ve bir adet dikdörtgen biçimli depolama alanları tespit edilmiştir. Bu depolama alanları kazılmadığından işlevi henüz bilinmemektedir.

Resim 3: Boyalı kadın başı figürinin (solda) ve dörtgen kil prizmatik her tarafı çizi bezeli nesnenin görünümü (sağda).

1. 2 Bina 179

Bina 179, 2022 yılı kazı sezonunda tespit edilmiş ancak bu sezon içinde çalışmaları yapılmıştır. Batıdaki Bina 172/173 ile doğudaki Bina 175'in arasında yer almaktadır (Resim: 4). Açmanın kuzey kenarı boyunca uzandığı tespit edilen kuzey duvarın üst kısmı açığa çıkarılmıştır. Duvar, Bina 175'in batı duvarı ve Bina 172'nin doğu duvarı arasında yer alır. Doğru duvarın kuzey kısmı da açığa çıkarılmıştır. Bina 175'in batı duvarına yaslanır şekilde ve duvarın şekline uygun olarak inşa edilmiştir. Batı duvarına ait başka unsurlar da ortaya çıkarılmış, ancak güney duvara ilişkin henüz bir çalışma yapılmamıştır. Merkezi ve batı kısımlarda binanın tabanına ulaşılmıştır. Ayrıca B. 179'un kuzey duvarına dik olan kısa bir duvar kazılmıştır (Resim: 5). Bu duvarın binanın kullanım ömrü bittikten sonra inşa edildiği anlaşılmıştır.

Resim 4: Bina 179'un konumu.

Resim 5: Bina 179 ve kuzey duvarına dik olan kısa bir duvarın görünümü.

1.3 Çöplük Alanı (Midden) Mekân 683

Bu alan, binanın orijinal işlevi değiştikten ve kullanım dışı kaldıktan sonra birikmiştir. Söz konusu büyük çöplük alan batı ve doğu olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Batı kısım, Bina 173'ün doğu duvarı ve Bina 179'un güneyi boyunca uzanmaktadır. Bina 175'in güney duvarına bitişik olan batı kısım ise Mekân 684 batı odasının güney köşesine ve Bina 176'nın güney odasının batısına uzanır.

Çöplüğün batı kısmında beş tabaka ortaya çıkarılmıştır. En alttaki üç katman kül, siyah toprak ve çok sayıda ince çizgiden meydana gelmiştir. Toprakta gözlemlenen bu unsurlar uzun ve sürekli bir birikim sürecinin göstergesidir. Buluntular arasında çoğunluğu keçigiller

olmak üzere çok sayıda parçalanmış hayvan kemiği içermektedir. Bu kemikler önemli ölçüde kırılmış uzun kemik kıymıklarından oluşmaktadır. Bu kemiklere et ve ilik elde etmek için özel bir işlem uygulandığı muhtemel görünmekte, günlük tüketime ait kalıntılar olduğu anlamına gelmektedir. Bu katmanda kemikler dışında, büyük olasılıkla tek renkli büyük kapların gövde parçalarına ait olmak üzere sınırlı sayıda çanak çömlek parçaları, obsidyen uçlar ve ok uçları dahil olmak üzere çok sayıda malzeme vardır.

Çöplüğün güneybatı köşesinde çoğunlukla işlenmiş kemiklerden oluşan özel buluntulara rastlanmıştır. Yine bu dönemde, kuzeydeki B. 179 ve güneydeki çöp tabakasının arasına konumlanan çöplüğün kuzey uzantısı tamamen kazılmıştır. Bu çöplük alandan dikkat çekici kemikten yapılmış çift yüzlü bir kadın başlarına benzeyen figürin ele geçmiştir (envanterlik olarak müzeye teslim edilmiştir). Çöplüğün doğu kısmında ise toplam dört tabaka kazılmıştır, bu alandaki çöp tabakaları B. 175'in güney duvarına ve B. 177'nin batı ve güney duvarlarına yaslanmıştır (Resim: 4). Oldukça kalın, gri ve kahverengimsi çizgilerin görüldüğü bir toprak dolgusundan oluşmaktadır. Genel olarak, bu tabaka, plaza olarak adlandırdığımız dış alana ait bazı unsurlar içerebileceğinden dolayı çok homojen bir yapı sergilememektedir. Bununla birlikte, üst katmanlarla karşılaştırıldığında, özellikle hayvan kemikleri olmak üzere nispeten az sayıda buluntuya sahiptir. Takip eden üç katman kül ve siyah topraktan oluşan çok sayıda ince çizgilerden meydana gelmiştir. İlginç bir şekilde, önemli sayıda sığır kemiği içermektedir. Seviye inme çalışmaları devam ederken 10 cm kadar korunmuş yarım daire şeklinde bir duvar ortaya çıkarılmıştır. Mekân 684'ün güneybatı köşesinden düz bir şekilde batı aksında yer almaktadır. Her ne kadar duvarın oldukça küçük ve aşınmış durumda ele geçtiği görülse de bazı pratik işlevlere hizmet etmiş olabileceğini, bir anlamda alanı sınırladığı göz ardı edilmemelidir. Bina 179'un kuzey duvarına dik olan kısa bir duvara benzemektedir ve büyük olasılıkla hem açık alanın hem de tüm binanın kullanım dışı kalmasından sonra bu alanın kullanımına işaret etmektedir. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda bu yıl çalışılan tüm alanların temizlenmesi, çizim, belgelemeye yönelik fotoğraflama, ortofotografi çalışmaları ve 3D modelleme için fotoğraf çekilmesi gibi belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Daha sonra 2023 sezonunda kazılan alanların tümü jeotekstil ve kum çuvallarıyla özenli bir şekilde kapatılarak koruma altına alınmıştır.

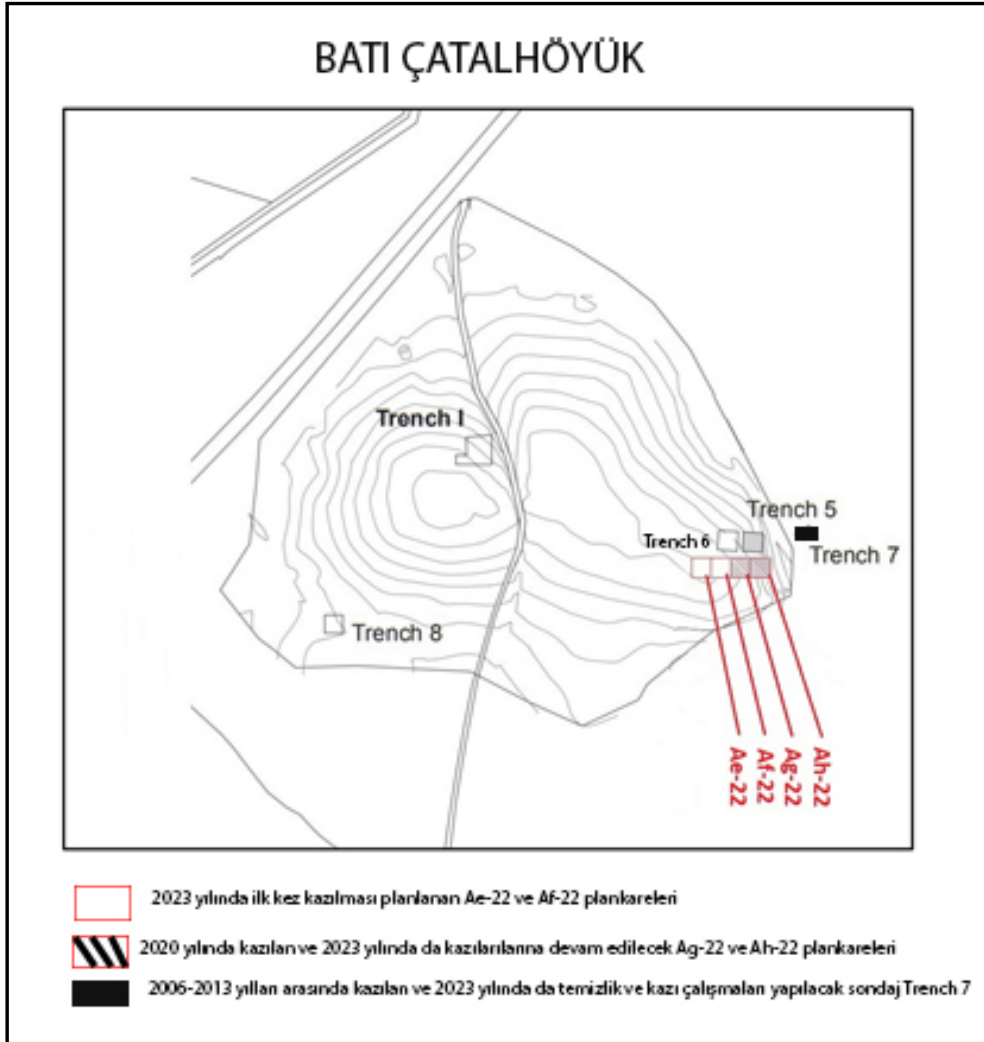
2. Batı Çatalhöyük Kazıları

Batı Çatalhöyük, Neolitik Doğu Çatalhöyük yerleşiminin tepe noktasına göre 200 m batısında kalan, kabaca dairesel biçimli, yaklaşık 400 m çapında ve 7.5 m yüksekliğinde bir höyüktür. J. Mellaart Batı Çatalhöyük'te, biri tepe noktası (20x5 m., Trench 1) ve diğeri güneybatı eteğinde (10x8 m., Trench 2) olmak üzere iki alanda kazı yapmıştır. Bunlardan ilkinde toplam 7 m derinleşmiş fakat belirgin bir mimariye tesadüf edilmemiş, diğesinde, belirgin bir plan arz etmeyen kalın kerpiç örgüden oluşan mimari açığa çıkarılmıştır (Mellaart, 1962, s. 42-44) Batı Çatalhöyük'te yapılan kazılar neticesinde höyüğün dar bir kesiminin Geç Roma Dönemi'nde mezarlık alanı olarak kullanıldığı fakat höyüğün tamamının Erken Kalkolitik (EK) Döneme karşılık geldiği anlaşılmıştır. İlk hafiri J. Mellaart bu dönemi EK I ve II şek-

linde iki evreye ayırmış, ayrıca yüzeyde bulduğu bir grup boya bezemeli seramiğin Orta Kalkolitik (OK) Dönem'e ait olabileceğini değerlendirmiştir (Mellaart, 1965, s. 135-153). I. Hodder başkanlığında başlayan yeni Çatalhöyük Projesi kapsamında Batı Höyüğü'nde çalışmalara 1998 yılında tekrar başlanmış (Last, 1998) ve höyüğün üzeri birçok ülkeden yerli ve yabancı ekipler tarafından kazılmıştır (*Gibson vd., 2000*) ancak yerleşim karakteri hakkında bütüncül bir görüntü alınamamıştır.

Tarafımın Başkanlığında ilk olarak 2020 yılında bu alanda haritalama çalışması yapılarak çalışmalara başlanmıştır. Batı Çatalhöyük höyüğün izohips haritalandırması, alan hesaplaması ve höyüğün bugüne kadar önceden olmayan alanın, karelajlara bölünmesi amacı ile gerçekleştirilmiştir. Höyüğün ölçümleri sırası ile; doğu uzantısı, güney uzantısı, batı uzantısı ve kuzey uzantısı olmak üzere tel örgü çevirmenin höyük sınırlarını belirlediği en dış alandan merkeze doğru 20 metrelik aralıklarla ölçülerek devam etmiştir. Yapılan haritalama çalışması sonrası ilk olarak, kazı stratejisi gereği önceki yıllarda farklı ekipler tarafından kazılan Trench 5 ve 6 ismi verilen alanın güneyi aynı zamanda höyüğün güneydoğu kesiminde belirlenen alanlarda kazı çalışması yapılmıştır (Beihl ve Rogasch, 2003, s. 84-110). Yeni açılan plankarelerin bu alana bitişik olarak ortaya çıkarılan yapıların devamını görerek daha bütüncül bir yerleşim örüntüsü alınabileceği hedeflenmiştir. 10x10 ebatlarında 4 farklı plankarenin harita üzerindeki koordinatlarından, höyükteki alan üzerine işaretlenerek sınırları belirlenmiştir. Bu plankaralar Ae-22, Af-22, Ag-22 ve Ah-22 olarak adlandırılmıştır (Plan: 2).

Karelajları belirlenen açmalardan şimdilik AH-22'de kazı çalışmaları yapılabilmektedir. Alanda en son dörtgen bir yapıya ait olabilecek birbirini karşılayan uzun duvarların izleri ortaya çıkarılmıştır. 2024 yılındaki çalışmalarda bu yapının açığa çıkarılan planı üzerinden derinleşilerek ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Ayrıca 2010 yıllarında açtığımız plankarenin bitişigindeki "Trench 5" olarak adlandırılan plankarede Alman ekibin ortaya çıkardığı yapı blokları ile birleşerek bütüncül ve daha büyük bir alan anlaşılmış olacaktır (Beihl ve Rogasch, 2003, s.84-110). Bu alandan üstte Geç Roma Dönemi'ne ait olabilecek dağılmış mezar buluntuları ve açılmamış bir mezar tespit edilmiştir. Höyüğün ana yerleşim dönemi olan Erken Kalkolitik Dönem'in belirgin malzeme grubu olan boyalı çanak çömlekler, *andiron*lar olarak adlandırılan pişmiş topraktan üzerleri işlemeli kap ayakları, obsidyen, işlenmiş kemikler ve sürtme taş aletler olarak arkeolojik bakımından son derece zengin buluntular ele geçmiştir.

Plan 2: Çatalhöyük Batı Höyük'te 2023 yılında kazılması planlanan plankareler (Hodder 2010, s. 2, şek.1 Mackie, D., tarafından yapılan plan üzerine 2023 sezonunda çalışılacak alanlar belirtilmiştir).

2023 yılında AH-22 açmasında kazı çalışmalarına yoğunlaşmıştır. Bu alanda Birim 7,8,9,10,11,12'de yatay ve dikeyde derinleşme çalışmaları yapılmıştır. Olası bir bina planının ortaya çıkartılması amaçlanmaktadır. Yapılan seviye inme çalışmalarında genel olarak kazılan alanın dolgusunun oldukça karışık olduğu görülmüştür. Birim 7'de çalışmalar sırasında seviye inildikçe toprak yapısının daha gevrek bir hal almaya başladığı gözlemlendi. Alanın güneybatı bölümünde seviye inilirken karşılaşılan farklı dolgu içerisinde ele geçen sikke ve mezar çivisi dolgunun bir geç dönem mezarı ya da çöp çukuru olabileceği üzerine yoğunlaşmamızı sağlamıştır. Geç döneme ait mezar çivileri, zaman zaman insana ait kemikler,

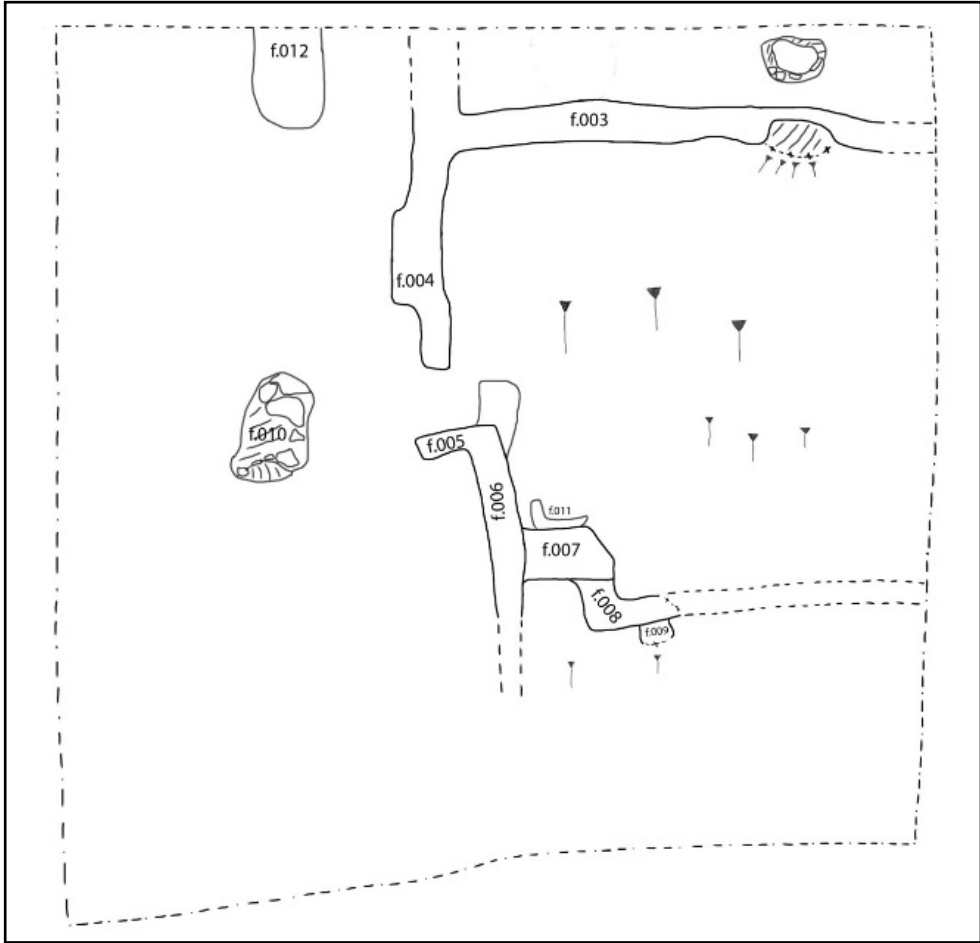
seramik parçalar, ocak altlıkları/ayakları (*andiron*) ele geçmiştir (Resim: 6). Bazı alanlarda yoğun ele geçen insan kemikleri, Antropolog uzmanlarımızın teşhisiyle geç döneme ait genç bir bireye ait olduğu anlaşılmıştır. Oldukça dağınık bir halde ele geçen iskelet kaldırılmıştır.

Seviye inme çalışmaları sırasında açmanın merkezinde doğu-batı hattı boyunca kerpiç duvarlar belirmeye başlamıştır. Alanın ortasında yer alan doğu-batı hattında uzanan Ö.06 olasılıkla 2 farklı yapı kompleksi ile bağlantılı olan bir duvardır ve doğuya doğru uzandıkça tahribat sebebi ile üst seviyelerde gözlemlenememektedir.

Resim 6: Ele geçen pişmiş toprak *Andiron* ocak altlıkları/ayakları ve seramiklerin küme buluntu durumu.

Ele geçtiği kadarıyla Ö.04 ile karşılıklı olan Ö.05 alanın orta bölümünde geçiş koridoruna sahip olduğu, batı bölümünde kuzey güney hattı boyunca uzanan Ö.06 duvar doğuda ise Ö.07 payanda ile kuzeye ardından birleşik biçimde Ö.08 ile doğuya ve tekrar Ö.09 ile kuzey hattı boyunca devamlılığını göstermektedir, alanın kuzeybatı bölümünde kalan kompleks belirgin duvarları, geçiş koridoru ve fırını ile belirgin haldedir, payanda ve payanda ile birleşik L biçimde dönen duvarın doğusunda kalan yapı kompleksinin formu belli olmuştur. Önümüzdeki sezonda bu alanda kazı çalışmalarının yapılması planlanmakta idi (Resim: 7).

Resim 7: Batı Çatalhöyük Doğu Etek AH-22 Plankare kazı sonrası görünüm.

3. Çatalhöyük 2023 yılı Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları

2022 yılı kazı sezonundaki çalışmalarda Kuzey Korugan içerisinde bulunan bina ve mekanlarda hasar tespiti ve fotoğrafla belgeleme, bina ve mekanlarda temizlik, sağlamlaştırma, dolgu işlemleri gerçekleştirilmiştir. Kuzey Korugan içerisinde (Bina132, Bina164, Bina165, Bina52, Bina82, Bina 49, Bina113, Mekân 99, Mekân 60'la birlikte Bina102, Bina119, Bina 5, Bina131, Bina139, Mekân 625) olmak üzere toplam 15 yapının koruma-onarım uygulaması tamamlanmıştır. Bu hasar tespitlerinde korugan binaları içerisinde sergilenen arkeolojik kalıntılarda hem yapısal hem de malzeme bozulmalarını ilgilendiren sorunlar tespit edilmiştir. Söz konusu hasarlar genel olarak yağmur sızıntısı, erozyon ve bunlara bağlı oluşan ufalanma, çökme ya da dağılmalardır. Bahsi geçen hasarlara yönelik başlıca yapılan uygu-

lamalar mekanik temizlik, eski çuvalların değiştirilmesi, yapı ve yapı öğelerinde dolgu ve sağlamlaştırmaya yönelik işlemler yer almaktadır. Bu nedenle, 2023 Çatalhöyük kazı sezonunda restorasyon ve koruma çalışmaları yine Kuzey Korugan içindeki yapılar ve mekanlar içinde devam ettirilmiş ve neredeyse son aşamasına getirilmiştir. Çalışmalar Haziran ayında başlayıp, kesintisiz olarak Ekim ortasına kadar sürdürülmüştür.

3. 1 Temizlik ve Duvar Destekleme Çalışmaları

Çatalhöyük'te önceki projede açığa çıkarılan mekanlarda duvar ya da mekân içi öğelerin desteklenmesi için maalesef naylon lifli un çuvalların birçok mekânda yer yer yığnak yapılması ile uygulamanın yapıldığı ve birçok sorunu beraberinde getirdiği tespit edilmişti. Başlangıçta çözüm olarak düşünülen bu çuvala destek uygulaması zamanla yüksek sıcaklık, mekanik hareketler, nem gibi etkiler sonucu çuvalların yırtılmasıyla her yıl büyük bir iş gücü ve maddiyat gerektiren çözülmesi zaruri bir duruma dönüşmüştür. 2020 yılında başlayan çalışmalarımızda ilk olarak Türk Tarih Kurumundan alınan proje desteği ile programa alınan Güney ve Kuzey Korugan binalarındaki çuval yükünün kaldırılması, hafifletilmesi programa alınmıştır. Bunun için hasar gören yüzlerce çuval tek tek yerlerinden kaldırılarak yeni ve alandaki doku, renk ile uyumlu, ham maddesi daha dayanıklı, esnek çuvallarla değiştirilmiş ve yer yer birçok mekânda eski çuvalların mekanla ilişkisi incelenerek hafifletilmiştir.

2023 kazı sezonunda da Kuzey Korugan içinde çuvallarla ilgili sorunlar ve bu sorunu çözmeye yönelik uygulamalarımız benzer şekilde devam etmiştir. Bina 89 ve Bina 88'in doğu duvarında destek amaçlı yer alan beyaz un naylon çuvallarının yıpranması ve patlamasından dolayı tahribatlar oluşmuştur. Özellikle bu alanda çuval kütleleri temizlenerek hafifletilmiştir ve daha kaliteli ham maddeden küçük ve az sayıda çuvallar ile kenarlara destekler yapılmıştır (Resim: 8). Benzer bir durum yine Bina 102 kuzey cephesinde de karşımıza çıkmaktadır. Eski çuvalların sebep olduğu dengesiz basınç sonucunda duvarda çökmeler ve dökülmeler gözlenmiştir. Yıpranmış çuvallar yerinden kaldırılmış, fazla olan toprak döküntüler temizlenmiştir. Yeni askeri çuvallar ile boş kalan ara kısımlar toprak yardımı ile doldurulduktan sonra duvara destek çalışması yapılmıştır (Resim: 9). 2023 yılında tüm alandaki çuvallarla ilgili final çalışmaları yapıp bitirilmiştir.

Resim 8: Bina 88-B.89 doğu duvarı çalışmalarının öncesi (sol) ve sonrası (sağ) görünümü.

Resim 9: Bina 102 kuzey cephesi destek çalışması öncesi (sol) ve sonrası (sağ) görünümü.

3. 2 Duvarlarda Tamamlama, Dolgu ve Sağlama Uygulamaları

Kuzey Korugan içerisinde bulunan bina-mekarlarda temizlik, sağlama, yıkılacağı ön görülen duvara çuvalar ile destekleme işleminin yanında duvar tamamlama, dolgu ve enjeksiyon işlemleri de yapılmıştır. Bina 131 ve Bina 82’de duvar tamamlama çalışmaları yapılmıştır (Resim: 10-11). Bu yöntem 2021 yılında ilk defa uzmanımız Prof. Dr. Yaşar Selçuk Şener tarafından geliştirilmiştir. Uygulama, duvarın eksik kısımlarının mevcut kerpiç bloklardan kesilen parçalarla orijinal yapısına uygun benzer biçimde araları toprak harçla örülerek tamamlanmasına yönelik bir çalışmadır. Başarılı olarak 2021 yılından itibaren yapılan bu tamamlama metodu, bu yılda Bina 131 ve Bina 82’de uygulanmıştır. Öncelikle duvarların alt kısmı temizlenmiş daha sonra bazı duvarlarda 3 birim toprak, 1 birim hidro kireç ve paraloid B-72 yardımıyla oluşturulan harç ile duvarın alt kısmına düz ve sağlam bir zemin yapılmıştır (Resim: 10). Duvarın altına oluşturulan düz ve sağlam bir zemin üzerine düzenli bir şekilde getirilen kerpiçler sırayla örülmüş ve boşluklar orijinal dokuda desteklenmiştir. Bu duvarlar kondüsyonları görülmesi için çıplak tutulmuş, önümüzdeki sene kondüsyonuna göre yeniden tasarlanan formüle önceki yıllarda gözlenerek denendiği gibi orijinale yakın malzeme ile sıvanması planlanmıştır (Resim: 10). Böylelikle duvarların alt kesiminde nem ile eriyen orijinal kerpiç kısımların altına bir destek ve taşıyıcı oluşturulmuştur.

Resim 10: Bina 131'in güney yönünde dörtgen mekanın eriyen ve boşalan kerpiç duvarının (seyir platformunun altı) işlem öncesi ve işlem sonrası görünümü.

Resim 11: Bina 82'nin orijinal duvar boyalı, sıvalı duvarında uygulama öncesi görünümü
Bina 82'nin uygulama sonrası görünümü.

Bina ve mekanlarda baş gösteren bir başka sorun ise sıvaların zeminle ya da duvarla olan bağlantılarının zamanla yok olmasıdır. Bu sorun için ise uzmanlarımız bağlantıların olmadığı alanlarda bordür uygulamaları yapmıştır. Bunun için dolgu harcı kullanılmıştır. Bordürler, sıva kenarlarından kerpiç duvara diagonal açıyla eğimli olarak yapılmış, orijinal sıvaların kenarlarında taşıyıcı bir destek olmakla birlikte sıva arkalarında bulunan boşlukların enjeksiyon harcıyla doldurulurken akmaların önüne böylelikle geçilmiştir. Ayrıca Bina 3'ün mekân duvarlarında kılcal ve yapısal çatlaklar gözlenmiştir. Bu çatlakların doldurulması için 3 birim toprak, 1 birim hidrolik kireç ve primal ile dolgu oluşturulmuştur. Hazırlanan mevcut harç, yüzeye nebulizatör yardımıyla yapısal çatlak ıslatılarak spatüllerle orijinal kısımdan 1mm altta kalacak şekilde doldurulmuştur. Yapılan kısımlarda arasındaki bağlantı ve bütünlük böylelikle sağlanmıştır (Resim: 12). Benzer çatlaklar Bina 128 ve Bina 52'de yine, AC33 ve saf su karışımı ile elde edilen primal, hidrolik kireç ve nehir kumu ile hazırlanan dolgu harç ile ve uygun şekilde yüzey altı çalışma prensiplerine bağlı kalarak uygulanmıştır.

Resim 12: Bina 3 duvar köşesi dolgu öncesi çatlakların (sol) ve dolgu çalışması sonrası (sağ) görünümü.

Çatalhöyük Kuzey Korugan içinde yer alan Bina 48, Bina 164, Bina 82, Mekân 60, Mekân 99 duvarlarının zemine yakın orta kısımlarında ufalanmalar, dökülmeler saptanmıştır. Bu alanlarda ivedilikle sağlamlaştırma işlemi yapılmıştır. Bu sefer jeotekstil ve harç bu işlemlerde kullanılmıştır. Jeotekstil üstüne 2 birim toprak, 1 birim hidrolik kireç, 1 birim saman, 1 birim perlit ile hazırlanan kuru karışım %10 primal ile harç haline getirilmiştir. Duvarlarda ufalanmaların bulunduğu kısımlar nebulizatör ile ıslatılmış ve ufalanmaların üstünü kaplayacak şekilde jeotekstil, nebulizatör ile ıslatılarak duvarın üstüne yerleştirilmiştir ardından hazırlanmış olan bu harçla jeotekstil üstü sıvanmış ve kurumaya bırakılmıştır.

3. 3 Model Evler Rekonstrüksiyon ve Tamirleri

1999, 2016 ve 2017 yıllarında, eski projenin katkılarıyla Çatalhöyük ören yerinin girişinde model evler olarak adlandırılan bir grup canlandırma ev kümesi başarı ile yapılmıştır. Alanı görmeye gelen ziyaretçilere Neolitik Dönem evlerin içinde olma deneyimi yaşattığı için her zaman ilgi noktası olmuştur. Bu yapı grupları içinde deneysel yolla yapılan ocaklar, sekiler, duvar süslemeleri, boğa başları, aplikler gibi mekân içi donatılar yılların getirdiği yıpranma, eskime gibi durumların yanı sıra ziyaretçi suistimalleri ile ciddi sıkıntılar olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle mekanların iç kısımlarında ilk olarak temizlik yapılmış akabinde orijinal olarak yöreden (Çarşamba Deresi kenarında Çumra ilçesi, Alemdar köyü yakınında) ak sıva getirilerek, tabanları aşınanlar onarılmış ve duvarları yeniden orijinaline uygun olarak sıvanmıştır. Tabanların yanında mekân içindeki hasarlı ocakların üst kısımları da ak toprak, saman karışımı ile yeniden sıvanarak onarılmıştır. Aplike olarak yer alan boğa boynuzlarının bazılarının kırıldığı tespit edilmiştir. Bu hasarlı ve eksik imitasyon boynuzların yerine eskitme uygulaması ile yenileri yapılmıştır. Bu yeni boynuzlar temizlik ve restorasyon sonrasında ak toprak ve suyla yapılan harç yardımıyla model ev içerisindeki yerlerine sabitlenmiştir.

4. Çatalhöyük 2023 Kazı Sezonu İnsan Biyoarkeolojisi Çalışmaları

Çatalhöyük Kazısı'nda 2023 yılı kazı sezonunda insan iskeletleri üzerinde yürütülen biyoarkeolojik çalışmalar antropoloji uzmanları Prof. Dr. Başak Boz (Trakya Üniversitesi, Edirne), Prof. Dr. Handan Üstündağ (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir), Prof. Dr. Fatma Arzu Demirel (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur) ve yüksek lisans öğrencisi Uzman Arkeolog Donald Kale (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar, 2022 yılı sezonunda Kuzey Teras alanındaki kazılarda açığa çıkartılan Bina 180'nin kuzeydoğu platformunun altındaki mezarda (Öge 80) bulunan insan iskelet kalıntıları üzerinde yürütülmüştür (Resim: 13 sol).

Öncelikle, çoklu bir gömü olan mezardaki minimum birey sayısı tespit edilmiştir. Bunun sonucunda mezarda en az yedi bireye ait kalıntıların gömülmüş olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan altısı anatomik olarak bütünlük gösteren iskeletler olup, bir bireye ait ise sadece kol kemikleri tespit edilmiştir. Çalışmaların bundan sonraki aşamasında bireylerin antropolojik yöntemlerle cinsiyetleri ve ölüm yaşları belirlenmiştir. Bireylerden birincisinin yaşlı bir erkeğe, ikincisinin yaşlı bir kadına, üçüncü ve dördüncüsünün genç erişkin erkeklere, beşincisinin cinsiyeti belirlenemeyen *adölasan* (ergen) bir bireye ve altıncısının da bir bebeğe ait olduğu ortaya çıkmıştır. Sadece kol kemikleri olan bireyin de cinsiyeti belirlenemeyen bir erişkin olduğu belirlenmiştir. Son olarak iskeletler üzerindeki kemik patolojileri ve izler incelenmiş ve bir bireyin kafatası kemikleri üzerinde *trepnasyon* (kafatası delgi operasyonu) olduğu düşünülen kesik izleri tespit edilmiştir (Resim: 13 sağ). Bu çalışmaların tüm aşamaları yazılı ve görsel olarak belgelenmiştir.

Resim 13: Kuzey Teras Alanı Bina 180'nin Kuzeydoğu Platformu'nun altındaki mezarda (Öge 80) bulunan çoklu insan iskelet kalıntıları (sol) Çatalhöyük Öge 80, Birim 301'den çıkan bireyin kafatası örneği (sağ).

Çatalhöyük Deneyisel Seramik ve Pişmiş Toprak Üretim Arkeoloji Çalışmaları

İlk kez 2021 yılında Marmara Üniversitesi, Seramik ve Cam Bölümü öğrencisi Duygu Su Mustafaoğlu ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Seramik ve Cam Bölümü Öğrencisi Şevval Toker ile başlayan deneyisel seramik çalışmaları, 2022 ve 2023 yıllarında da aynı isimler ve Marmara Üniversitesi stajyerleri ile devam etmiştir.

Neolitik Dönem Çatalhöyük çanak çömleğinin teknolojik ve tipolojik olarak anlamak ve tanımlamak adına deneyisel çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Neolitik Dönem seramik geleneklerinin özellikle teknolojik olarak kil kaynakları ve kilin çıkartılması, kilin kullanılabilir hale getirilmesi, kilin seramik form halinde ele alınabilmesi için geçirilen süreçler, kullanılan aletler, kapların geçirgenlik düzeylerinin ve kullanım amaçlarının anlaşılması amaçlı denemeleri, pişirim yöntemlerinin anlaşılabilmesi için bir dizi fırın ve pişirim tekniği denenmiştir.

Özellikle 2022 yılında yapılan fırın ve pişirimler sayesinde Çatalhöyük Neolitik Dönem seramiklerinin doğrudan ateşe maruz kalarak pişiriminin yapılmış olduğunu söyleyebiliriz. Höyükte bulunan mühürlerin hassaslığından ötürü pişirim süreçlerinin seramik kaplarla aynı olmadığı fikri 2023 mühür pişirim denemeleri sayesinde güçlenmiştir. Mühürlerin pişirimlerinin açık ateş içerisinde birkaç dakika bekleyerek pişirilip tamamlandığı düşünülmektedir. Bir başka deyişle seramik kaplar gibi 5-6 saatlik pişirim sürecinden geçmemektedir (Resim: 14 a-b).

Resim 14: Üretilen çanak çömlekler (a, d, e, f), ateşte pişirilen mühürler (b), üretilen kil toplar (c), gıda ürünlerinin çanak ve çömleklerde pişirilmesi (d, e, f).

Bu sezon içinde deneysel olarak üretilen bir diğer buluntu grubu kil toplardır. Söz konusu bu kil toplarıyla ilk yemek pişirim denemeleri yapılmıştır (Resim: 14 c-d). Neolitik Dönem Çatalhöyük yerleşmesine özgü olan kil toplar, arkeolojik buluntular içinde son derece önemli bir buluntu topluluğudur. Bahse konu malzeme üzerinde eski projede yer alan Uzman Sonya Atalay derinlemesine araştırma yaparak çalışmış ve bu grubu tartışmıştır. Morfolojik olarak farklı yüzey renklere sahip, pürüzsüz yüzeyleri olan pişirilmiş veya fırınlanmış kilden yapılmış, 1-9 cm çapında, 1-900 gram ağırlığında değişen katı küresel nesnelerdir. Genellikle domestik bağlamlarda, günlük uygulamanın bir parçasıyla ilişkilendirilen bu arkeolojik malzemelerin kullanımının ısı transferi, yemek pişirme ve yiyecek hazırlamada ya da evlerdeki odaları ısıtma ile ilişkili olduğu düşünülmüştür (Atalay, 1999, 2000). Ekip olarak bu buluntu grubu, özellikle yemek pişirmede kullanılabileceği yönündeki önerme göz önünde bulundurularak uygulamaya alınmıştır.

Yapılan kaplar çanak çömleklerin içerisine siyez buğday, bulgur ve süt gibi bileşenler konulmuş ve pişirilmiştir (Resim: 14-f). Üretilen bu çanaklar ürünlerle birlikte doğrudan 480°C-700°C sıcaklıklara ulaşan açık ateşin üstüne konmuş, ürünlerin 15 dakikada 67°C -85 °C derece sıcaklığa ulaştığı ölçülmüştür. Ancak açık ateşte alevin içine bırakılarak kızdırılan kil toprak (120°C-160°C) kapların içerisine bırakıldığında ise (Resim: 14-e) kaynamanın başlaması ile pişirmenin hızlandığı net olarak gözlenmiştir. Pişirim kil toprakların kaplar içerisine konulması ile 30 dakika daha devam ettirilmiştir. Böylelikle kil toprakların yemek pişirmede kullanımının oldukça etkili olduğu, yemek pişirmedeki süresini hızlandırdığı yapılan çalışmalar neticesinde görülmüştür.

TEŞEKKÜRLER

Prof. Dr. Serap Özdöl Kutlu, (Ege Üniversitesi, Çeşme Turizm Fakültesi), Prof. Dr. Handan Üstündağ (Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü), Doç. Dr. Başak Boz (Trakya Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü), Doç. Dr. Arzu Demirel (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Antropoloji Bölümü), Dr. Öğr. Gör. Salih Kavak (Gaziantep Üniversitesi, Nurdağı Meslek Yüksekokulu Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Pr.), Utku Kocatürk (Arkeolog), Uzman Arkeolog Donald Kale, Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü lisans öğrencilerinden başta Eylül Seren Semiz, Merve Yüce, Elif Çisem Gezer, Lara Doğa Yıldırım, İlknur Aktaş, Ethem Yaman, Ayşe Nur Kelekaya, Sena Uçar, Tayfun Kaya, Doğanay Yılmaz, Koç Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğrencisi Sarp Koç, Ege Üniversitesi Çeşme Turizm Fakültesi, Turist Rehberliği Bölümü öğrencisi Sevde Kopuz, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğrencisi Aleyna Genç, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğrencisi Simge Akyol, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü öğrencilerinden Efekan Erden, Ahmet Avşar, Çumralı konservasyon teknikerleri Nisanur Çelikçi ve Aleyna Yasemin Çelikçi, Deneysel Seramik projemizi yılmadan geliştirerek sürdüren Marmara Üniversitesi Seramik Bölümü öğrencisi Duygu Su Mustafaoğlu, Merve Gündüz, Zehra Çağla Civelek, Eda Meryem Yalçın, Lara Uslu ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Seramik ve Cam bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi Şevval Tokur, Poznan Adam Mickiewicz Üniversitesi Prof. Dr. Arkadiusz Marciniak, Dr. Patrycja Filipowicz, Dr. Katarzyna Harabasz, Arkeologlar Mateusz Dembowiak, Jędrzej Hordecki, Doktora öğrencisi Kalina Wiğcaszek, lisans öğrencileri, Mateusz Nowak, Patrycja Michalska, Oliwia Rucka, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğünden Ebazel Doğan, Çatalhöyük Örenyerinde yıllarca birlikte çalıştığımız başta Keziban, Cihan ve 30 seneyi geçen flotasyon uzmanımız Mevlüt Sivaz ve diğer işçi arkadaşlarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

Bu sene cömert aynı desteklerini aldığımız Konya Büyükşehir Belediyesine ve ayrıca koordinasyonu sağlayan Kültür Daire Müzeler Şube Müdürü Dr. Coşkun Bilgi'ye ve asistanı Muhammed Enes Davarcı'ya ayrıca teşekkürlerimizi sunarız.

Çatalhöyük Kazısının önemli bir parçasını oluşturan Arkeobotani çalışmaları 2023 yılı sonuçları Uzman Salih Kavak tarafından arkeometri araştırmalarında ayrıca yayınlanacaktır.

KAYNAKÇA

Atalay, S. (1999). *Clays, Clay Balls and other Clay Objects*, Çatalhöyük 1999 Archive Report, Erişim: https://www.catalhoyuk.com/archive_reports/1999/ar99_16.html.

Atalay, S. (2000). *Clay Balls and Objects*, Çatalhöyük 2000 Archive Report, Erişim: https://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2000/ar00_15.html.

Bielh, P., Rogasch, J., (2013). *Excavations in Trench 5, West Mound, Çatalhöyük 2000 Archive Report*, s.84-110, Erişim: https://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/Archive_Report_2013.pdf

Gibson, C., Hamilton, N., Last J., Boyer P., (2000). *Excavations at Çatalhöyük West, Çatalhöyük 2000 Archive Report*, Erişim: https://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2000/ar00_05.html

Hodder, I. (2010). *2010 Season Review, Çatalhöyük 2010 Archive Report*, s.1-5, Erişim: https://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/Archive_Report_2010.pdf.

Last, J. (1998). *Excavations on the West Mound at Çatalhöyük, Çatalhöyük 1998 Archive Report*, Erişim: https://www.catalhoyuk.com/archive_reports/1998/ar98_05.html.

Mellaart, J. (1962). *Excavations at Çatal Hüyük: First Preliminary Report, 1961, Anatolian Studies*, Vol. 12 s. 41-65.

Mellaart, J. (1965). *Çatal Hüyük West, Anatolian Studies*, Vol. 15, s. 135-156.

Marciniak, A., Dembowiak, M., Harabasz, K., Hordecki, J. Çilingiroğlu, Ç. (2020a). *The excavations of the East Area in the 2018 season*, ed. Ç. Çilingiroğlu, C. K. Yüksel, *Çatalhöyük 2018 Archive Report*, 4-17, Erişim: https://www.researchgate.net/publication/340966789_CATALHOYUK_2018_RESEARCH_REPORT

Marciniak, A., Dembowiak, M., Harabasz, K., Hordecki, J. Çilingiroğlu, Ç. (2020b). *The excavations of the East Area in the 2019 season*, ed. Ç. Çilingiroğlu, C. K. Yüksel, *Çatalhöyük 2019 Archive Report*, 4-22. Erişim: https://www.researchgate.net/publication/340966501_CATALHOYUK_2019_RESEARCH_REPORT.

Türkcan, A.U. (2005). *Some Remarks on Çatalhöyük Stamp Seals*, (Ed. Ian Hodder), *Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995–99 Seasons*, BIIA Monograph No. 39, Ankara, s. 175-185.

Web 1: Google Earth <https://earth.google.com/web/search/Küçükköy/Çatalhöyük> (Erişim Tarihi 20.02.2024), Görüntü üzerinden höyüklerin konumları projemiz tarafından düzenlenmiştir.

2022-2003 YILLARI BOĞAZKÖY/HATTUŞA ÇALIŞMALARI

Andreas SCHACHNER*

Boğazköy-Hattuşa'da araştırmaların ağırlığı, Aşağı Şehir'deki çalışmaları 2022'de tamamlandıktan sonra Büyükkale'nin Kuzeybatı Yamacı (Resim: 3), Büyükkale'nin kuzeyi ve Yukarı Şehir'in batı yamacı olmak üzere henüz az ya da hiç araştırılmamış alanlara kaydırılmıştır (Schachner 2023; 2024a).

Aşağı Şehir'in Kuzey Terası'nda Çalışmalar

Aşağı Şehir'in kuzeyinde 2015'ten beri devam eden çalışmalar, alanın güneyinde Orta ve Eski Hitit katmanların sivil mimarisinin araştırılmasıyla tamamlanmıştır (Resim: 1a). Alanın ortasında, kuzeye uzanan bir açık alanın güneyinde, birbirine paralel kurulmuş iki oda tespit edilmiştir (Schachner 2023, §1–7). Aynı plan kullanılarak bir yangından sonra yenilenen odalar, güneyden geçen bir sokakla sınırlanmış bir yapının parçası olmalıdır. Son kullanıma ait herhangi bir buluntuya rastlanılmamış olsa da ilk tabakaya ait batıdaki odada çakıl taşlarıyla döşeli bir zemin üzerinde *in situ* kırmızı ile beyaz perdahlı mallar ve 'kırmızı parlak/cıvalı çark yapımı mal' (*red-lustrous wheelmade ware*) gibi yüksek kaliteli mallardan yapılan kaplardan oluşan bir envanter bulunmuştur (Resim: 1b–c; Schachner 2023). Bir libasyon kolu (Resim: 2a), kulbuna hiyeroglif yazıt kazınmış büyük bir şişe (Resim: 2b–c)¹, bir geyik boynuzu (Resim: 2d) ve iki '*spindle bottle*' ile çok sayıda küçük kasenin birlikteliği ritüel amaçlı bir kullanıma işaret etmektedir. Gaga ağızlı testi parçaları, bir mataranın parçaları ve bir hayvan heykelciğin fragmanlar, bu fikri desteklemektedir. Boynuz, geyikle sembolize edilen "geyik üzerindeki tanrıya" ya da "avın koruyucu tanrısına" (Hititçe: ^DKAL LİL ya da ^DLAMMA, Okunuşu: Kurunta)² tapınıldığını gösteriyor olabilir (Schachner 2023). Diğer kaplar bu tanrı için yapılan ritüel eylemlerinin resimlerinde görülmektedir (von der Osten-Sacken 1988).

Hitit tapınaklarının şemasına uymayan, daha ziyade günlük yaşama hizmet eden bir yapıda ritüel eylemlerin tespiti dikkat çekicidir. Bu bulgu, kült ve ritüel eylemlerinin resmi tapınakların yanı sıra yaşam alanlarında da gerçekleşmesi Yukarı Şehir'deki 'GAL.MEŞEDI Evi'ni anımsatmaktadır (Schachner 2017). Ancak yeni bugular farklı bir ritüel eylemin göstergesidir.

* Prof. Dr. Andreas SCHACHNER, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İnönü Cad. 10, TR–34437 İstanbul, Gümüşsuyu/ TÜRKİYE; E-Posta: andreas.schachner@dainst.de; ORCID-ID: 0000-0002-4344-562X.

1 Hiyeroglif yazıt M. Doğan-Alparslan ile M. Alparslan tarafından L. 199 (TONITRUS) – L. 312 (VIR) – L. 376 (*zi/a*) = *Tarhu(nta)*-ZITI²¹ (*Tarhu(nta)ziti*) olarak okunmaktadır (Schachner 2023, § 103–106'da Doğan-Alparslan – Alparslan'ın makalesi).

2 von der Osten-Sacken 1988; Müller-Karpe 2003, 314–315.

Büyükale Kuzeybatı Yamaç'taki Çalışmalar³

2022'dan beri araştırmalar Aşağı Şehir'deki Büyük Tapınak ile Büyükale arasındaki Büyükale Kuzeybatı Yamaç'ta yoğunlaşmaktadır (Resim: 3–4). Şimdiye kadar dört (A–D) alanda yürütülen çalışmaların sonuçları tespit edilen dönemlere göre özetlenebilir. Oldukça zorlu bir topografyada bu dönemler boyunca belli alanların tercih edildiği anlaşılmaktadır. A alanında günümüze kadar güçlü akan bir su kaynağı alana yerleşmek için tercih sebebi olmuştur (Resim: 5; Schachner 2024a). Öte yandan yamacın kuzeyinde (B alanında) nispeten dik eğimli ve dolayısıyla ilk bakışta yerleşim için uygun olmayan bir arazinin tüm dönemlerde kullanıldığı görülmektedir (Resim: 6; Schachner 2023, §8–20; 2024a, §2–91). Yapıların her dönemde yamaçta yoğunlaşmış olmasına karşın hemen güneyindeki düz alanın kullanılmamış olması dikkat çekicidir. Bu alan büyük ihtimalle trafik alanı olarak ihtiyaç duyulduğu yapılaşma için kullanılmamış olabilir (Resim: 4). Çünkü Aşağı Şehir'den gelen ve Yamaç Evi'nin yukarısında yamaca paralel yükselen yol, muhtemelen geniş bir kavis çizerek mevcut kazı sınırının az doğusundan güneye doğru ilerlemektedir (Resim: 4). Kazılar sonucunda ortaya çıkan muhtemel açık alan, bir sonraki daha yüksek doğal terasa kontrollü geçişi sağlayan bir grup kayaya kadar devam eden yolun hemen batısında yer almaktadır.

Topografya nedeniyle binalar tüm evrelerde, planlı bir yerleşim düzeni olmaksızın yerleştirilmiştir (Resim: 6). Dolayısıyla yapıların yönleri ve yerleşimin organizasyonu her dönem farklı olup özgün kriterlere göre tasarlanmıştır.

Kārum Dönemi'ne ait izlerin henüz çok azına ulaşılmıştır (Schachner 2024a, §12-13). Alanın kuzeydoğusunda 1960'lı yılları kazılarında tespit edilen bir depo binasının (Schirmer 1969) hemen güneybatısında yine depolamaya dair kanıtların görülmesi özellikle dikkat çekicidir. Bu bulgu, Hattuş kentin Anadolu'lulara ait olduğu düşünülen kısımdaki beklenmedik yoğun ekonomik faaliyetlerin kanıtıdır.

Hitit Dönemi'nde yamaçta muhtemelen iki yapı katı ayırt edilebilir, ancak eski olan katman sadece B alanının batısında küçük bir alanda görülmüştür (Schachner 2024a, §14–38. 57). Hitit planlamacıları tarafından yamacın teraslanması daha sonraki dönemlerdeki gelişimini etkileyen karakteristik bir özelliğidir (Resim: 6). Teraslar, duvarlar yükseklik farkı nedeniyle yamaç tarafında bir bodrum oluşturacak şekilde binaya entegre edilmiştir (Resim: 6, kuzeydoğu köşesi). Bu yöntemle yamaçta yerin sınırlı olmasına rağmen alanın kuzeyinde büyük bir bina inşa etmek mümkün olmuştur.

B alanın güneydoğu köşesinde ana kayayı keserek inşa edilen Hitit Dönemi'ne ait bir yapının iki odası açığa çıkartılmıştır. Hitit Dönemi'nden sonra erozyondan yoğun bir şekilde tahrip edildiyse de yapının batı odasında ince kazıma tekniğiyle süslenmiş geniş bir kemik parçası⁴ yuvarlak küllü bir alan içinde bulunmuştur (Resim: 7; Schachner 2024a, §18–38).

3 Bu çalışmalar Fritz Thyssen Vakfı tarafından desteklenmiştir.

4 Muhtemelen bir sığır kaburga kemiği kullanılmıştır.

Aslında dörtgen olan eserin uzun kenarları iyi korunmuş, ancak dar kenarlar, eserin üzerinde süs olarak kullanılan objeyle birlikte yanında tahrip olmuştur.

İnceliğinden dolayı büyük bir ihtimalle mobilyaya kakma tekniğiyle yerleştirildiği eserde korunan sahne sola bakan, oturan sfenks ile sağa bakıp oturan aslandan oluşur (Resim: 7a). Her ikisi stilize birer hayat ağacına dönüktür. Ancak sol kenarında bir başka aslanın burnu ve göğsünün izleri görüldüğünden sahnenin her iki tarafa devam ettiği anlaşılır. Böylece aslında hayat ağacına yönlendirilmiş sfenks ile aslanın betimlendiği ve eserin daha uzun olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 7b).

Sfenks, karakteristik başlığı ile kanadın Hitit dünyasında henüz görülmemiş süslenmesiyle göze çarpar (Resim: 7). Sfenksin bu betimi ile aslanın ve hayat ağaçlarının özellikleri Ege ve Doğu Akdeniz kıyı kültürlerinde sıkça görülmektedir⁵. Benzer ikonografik özellikler Mikene, Thebes, Pylos gibi Ege adalarında da birçok yerde kabartma tekniğinde süslenmiş fil dişi eserler ve duvar resimlerinde görülür⁶. Ancak Boğazköy’de bulunan eserin, kazıma tekniğiyle yapılmış olması ayırt edici bir farktır. Bu nedenle eserimizin muhtemelen Miken ikonografyayı kullanan, kazıma tekniğinde süslenmiş örneklerin Kuzey Levant’ta bulunduğu yerlerde (örn. Ugarit, Megiddo)⁷ bir atölyede yapıldığını düşünmekteyim.

Miken buluntu yerlerinde eserimizle yakın benzerlikleri gösteren objeler Geç Miken III A-B Dönemi’ne yani MÖ 13. yy.a tarihlendirilmektedir. Boğazköy’de bulunan eser için bu tarih, stratigrafik durumu ile bulunduğu küllü alandan elde edilen radyokarbon tarihlendirmesi nedeniyle uyduğu anlaşılır (Schachner 2024a, §36).

B ve C alanlarındaki Hitit yapıları, A alanının güneybatısında ortaya çıkarılan yapı izleri kadar anıtsal değilse de (karşılaştırmak Resim: 5 ile 6), özellikle B alanının kuzeyinde rastlanan çivi yazılı metin parçalarının (Schwemer 2024) içerik çeşitliliği ve güneydoğu yapısındaki süslenmiş kakma parçası, bu alanın belli bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

B alanında toprak kaymalarının izleri tespit edilmiştir (Schachner 2024a, §14). Afet/ler izleri stratigrafik olarak yer yer Hitit yapılarının üzerinde yer aldığından, Hititler alanı terk ettikten sonra meydana geldiği anlaşılmıştır. Bu tarz izlerin Hattuša’da yer yer bulunmasından yerleşimin tüm bölgelerinde yıkıcı doğa olaylarının beklenebileceği anlaşılmaktadır (Ünal 1977).

Platonun doğusunda yamaçtaki C alanında Hitit Dönemi’ne ait bulgular sadece sınırlı bir alanda tespit edilmiştir (Resim: 4). Ancak Hitit tabakasına ait bir duvarın iç tarafında bulunan bir çivi yazılı tablet parçası sürpriz bir buluntu olmuştur (Resim: 8). Girişi Hititçe yazılmış tabletin ana metninin henüz bilinmeyen bir Anadolu Hint-Avrupa dilinde yazıldığı

5 Eserin detaylı bir değerlendirmesi için bkz. Schachner baskıda; Schachner 2024a, §18–38.

6 Poursat – Knappett 2022, 437–444; Poursat 1977a, 222 f.; Poursat 1977b, 138–140. 297. Kat.-Nr. 27; Poursat – Knappett 2022, Res. 43.2; 43.7; Vlachopoulos 2015, Abb. 1a. b.

7 Gachet-Bizollon 2007, Taf. 40, 337; Loud 1939, Kat.-Nr. 32–33.

anlaşılmıştır⁸. Bir rituel metni içeren tabletin Hititçe bölümünün sonunda (tanrıya) “Kalaşma (dilinde) aşağıdaki şekilde çağrıda bulunur” ifadesi kullanıldığı için söz konusu dilin Kalaşma bölgesine (bugünkü Gerede ve Bolu civarı) ait olduğu anlaşılmıştır. Ön yüzü 1’-9’ satırlar Hititçe ve ön yüzü 10’-21’ ile arka yüzü 1’-3’ satır Kalaşma dilindeki metnin genel tercümesi şu şekildedir/şöyledir:

Öy. 1’ [...]

Öy. 2’ [...] domuz, ancak ... [

Öy. 3’-4’ Yapraklar üzerinde sığır ve koyun kesiyorlar.

Öy. 4’-6’ (Hayvanların) her birinden, çiğ ve pişmiş (et) olmak üzere tanrı için ayırt eder(ler).

Öy. 6’-8’ Ekmek kırdığı Tanrı için ve kadehiyle içki libasyon yaptığı Tanrı için

Öy. 9’ Kalaşma (dilinde) aşağıdaki şekilde çağrıda bulunur:

Öy. 10’ Önce bir durun! (bizim yerimize) yedek betimlerimizi tutun!

Öy. 11’ Dolu tencere/ler (ya da güveç yemekleri) var.

Öy. 12’ Bizim için yüksek sunağına / sunağının yüksekliğine / üst katına gel!

Öy. 13’ Kendi iyiliğiniz için *t.* ile kendinizi doyurun!

Öy. 14’ Ama kendi iyiliğiniz için kendinizi doyurduğunuz anda,

Öy. 15’ (ve) yüksek yerde (sunakta) benim için (secde durumunda) ziyafet çeker çekmez,

Öy. 16’ Tanrım, Tanrım, dostça bir tavır takın!

Öy. 17’ Tanrım! Gözlerini (bize) çevir!

Öy. 18’ Zarafet ve bolluk buraya gelsin

Öy. 19’ İyilik benden size gitsin.

Öy. 20’ İnsanların bağışlarına/sadakalarına doyma!

Öy. 21’ İkinci kez/bir kez daha dur! Merhamet et!

Ay. 1-2’ ... aldık/durduk. Biz ... sana

Ay. 3’ Görüneceksiniz! Kendini ne ile doldurursan onu göndereceğiz.

Ay. 4’ Bitti

Büyük kale Kuzeybatı Yamaç’ta üç alandaki (A-C) Demir Çağı izleri, güneyde daha yüksekteki terasta D alanındaki yapılaşmayla birlikte değerlendirildiğinde (Schachner 2024a,

8 Metnin linguistik irdelenmesi ve çözülmesi için bkz. Rieken v. d. 2024. Çivi yazı kopyası için bkz. Schwemer 2024 (= KBo 71.145).

§69-73) MÖ 1. binyıl yerleşiminin gelişimine dair önemli ipuçlar sunmaktadır. Büyükkaya tipi keramiği yani gelişmiş Erken Demir Çağı'na ait çanaklar Büyükkaya'nın dışında ilk kez B alanında görülmüştür. Ona/Buna göre yerleşimin Büyükkaya'dan Aşağı Şehir ve Büyükkale Kuzeybatı Yamaç'a kayması tahmin edilenden daha erken başlamıştır. A-C alanlarındaki Orta Demir Çağı'na (BK II) ait bulgular, dönemin nekropolü Aşağı Şehir'de yer alırken Kesikkaya'dan Ambarlıkaya'nın etekleri arasındaki yayvan yamaca yerleştiği anlaşılmaktadır. Büyüklüğü ve tipolojik çeşitlilik gösteren mimarisi nedeniyle bu yerleşim bir kent olarak tanımlanabilir (Schachner 2021).

Güneye doğru yükselen yamacın bir üstteki terasta BK II Dönemi'ne dair izlerin kaydedilmemesine karşın BK I Dönemi'ne ait bulguların bulunması (Resim: 5), MÖ 7./6. yüzyıl boyunca BK II'den BK I'e geçiş sırasında Geç Demir Çağı (BK I) yerleşimin kasıtlı olarak yamacın yukarı kaydırıldığını göstermektedir. Bu izlenim, BK I yerleşiminin bulunduğu terasın bir suruyla çevrilmiş olmasıyla pekiştirilmiştir. Böylece BK II dönemi tahkimatsız yerleşimden BK I döneminde daha yüksek ve korunaklı yerlere (Büyükkale yamacın yukarı kısımları, Büyükkale, Nişantepe ve Südburg) kayan daha kompakt bir yerleşime geçişi görülmektedir (Schachner 2021). Bu köklü değişim artan bölgesel güvensizliğin işareti olabilir.

Geç Demir Çağı'nın (BK I) boyalı keramiği ile Helenistik-Galat Dönemi'nin polikrom bezemeli çanak çömlekleri arasındaki bazı bağlantıların görülmesine rağmen (Resim: 9c) dönemleri arasındaki geçiş arkeolojik olarak henüz tespit edilememiştir. Büyükkale Kuzeybatı Yamacı'nda B alanı'ndaki bulgular bu durumu değiştirmemiştir, zira Helenistik-Galat Dönemi'ne ait açığa çıkartılan büyük bina ana kayaya kurulduğu için önceki izleri ortadan kaldırmıştır (Resim: 6). Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda birbirine paralel düzenlenmiş üç dikdörtgen odadan oluşan yapıya, güneybatı cephesine eklenmiş iki girişli bir odadan girilir. Uzun dikdörtgen 2 numaralı odada bir testere (Resim: 9a) ile iki mızrağın (Resim: 9b) yanı sıra odanın güneybatı köşesinde duvarla çevrili bir kutu bulunmaktadır. 3 numaralı odaya, ortasında bir sütunun kaidesi olan geniş bir kapıyla geçilir. 3 ve 4 numaralı odalar, konumları büyük taş kaideleriyle belirtilen tahminen ahşaptan yapılmış dört sütunla desteklenen açık bir geçitle birbirine bağlanmaktadır. 3 numaralı oda orijinal zemini korunmamışken 4 numaralı odada özenle bir taş döşemesi tespit edilmiştir (Resim: 6). Yeni bulgular sayesinde Kızılırmak Havzası'nda benzeri henüz görülmemiş mimari çeşitliliğe ve gelişmiş bir sosyal karmaşıklığa sahip bir yerleşim ortaya çıkmaktadır (Schachner 2021). Nekropolü, Tunç Çağı Aşağı Şehir'deki Hitit anıtsal yapılarının bulunduğu alanda yer alan, Kesikkaya'da tespit edilen küçük kaleden (Schachner 2015a, 72 f. Abb. 3) Ambarlıkaya'ya (Schachner 2023, §23) kadar Büyükkale Kuzeybatı Yamaç üzerinde uzanan bu yerleşim, yer seçimi bakımından Orta Demir Çağı (BK II) yerleşimine benzemektedir.

Daha önce Yukarı Şehir'de belgelenmiş Bizans Dönemi'ne ait (Böhlendorf-Arslan 2019; Schachner 2017) izlerin Büyükkale Kuzeybatı Yamaç'taki C alanında tespit edilmesi sürpriz

olmuştur. Ortaya çıkarılan mimari henüz işlevsel bir yoruma izin vermezse de buluntular⁹ Boğazköy'ün 11. yüzyılda hâlâ geniş bir iletişim ağı entegre olduğunu göstermektedir.

Büyükkale'deki Çalışmalar¹⁰

2021 yılından beri Büyükkale'nin kuzeyinde kazılara devam edilmektedir (Schachner 2023; 2024a). Geç (BK I) Demir Çağı'na önceki kazılarda saray olarak nitelendirilen (Neve 1982) yapının batı kanadın bazı bölümleri açığa çıkarılmıştır (Resim: 10a). Orta (BK II) Demir Çağı'na ait ise en az üç ayrı safhada küçük ebatlı ev mimarisi görülmüştür (Resim: 10b).

Hitit Dönemi'ne (BK III) ait “yukarı avlu” ile “E binası” arasındaki yapılaşma araştırılmıştır (Resim: 11). Avlu, batısında temel çukurunun dolgusu kil ve çoraktan oluşturulmuş koridorlu bir yapıyla sınırlandırılmıştır. Bu yapı kuzeydoğuya doğru döndüğü için büyük bir ihtimalle avlunun bu tarafını da çevirmektedir. Koridorlu yapının hemen batısında ise bir su haznesi açığa çıkarılmıştır (Resim: 11). Yaklaşık 9x6 m ebatlı yapı önceki kazılarda Büyükkale'nin güneydoğusunda A binası ile surların arasında tespit edilmiş, aynı fonksiyona sahip bir havuzla (Neve 1982) benzer özellikleri paylaşmaktadır. Havuzun batısında ise Hitit Dönemi'ne ait yaklaşık 20x12 m büyüklüğünde bir yapının yanmış kerpiç duvarların üstleri görülür (Resim: 11). Yapının üzerindeki Demir Çağı molozundan çivi yazılı tabletlerin bulunması (Schwemer 2024) binanın büyük ihtimalle resmi bir fonksiyona sahip olduğuna işaret edebilir.

Bu çalışmalarla Hitit ve Demir çağlarına ait Büyükkale mimari düzeninin değişeceği anlaşılmaktadır. E binasında 2023 yılında tamamlanan restorasyon çalışmaları sırasında temel seviyelerinde elde edilen yapının kargı sisteminde kullanılan ahşaplardan alınan radyokarbon örneklerinin analiz sonuçlarından BK III Dönemi'ne ait olan bu yapının MÖ 16. yy.da kurulduğu anlaşılmaktadır. Böylece BK III safhasına ait sarayın inşası önerildiğinden (Neve 1982) çok daha erken ve Yukarı Şehir'in kurulmasıyla paralel olduğu anlaşılmaktadır (Schachner 2024a-b).

Yukarı Şehir'in Batı Yamacı'ndaki Çalışmalar

Yukarı Şehir'in Batı Yamacı'nda 2022 ve 2023 yıllarında kentte henüz neredeyse hiç araştırılmamış bölgenin kronolojik ve yapısal gelişimi ortaya koymak için kazılara dört alanda devam edilmiştir (Resim: 12a)¹¹.

9 Schachner 2024, §58–67; 1057–1059 yıllara tarihlenen bir kurşun mühür büyük ihtimalle Antiochialı Theodosios III Chrysoberges aittir: bkz. <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.5668/view>.

10 2021'den beri Doç. Dr. Jörg Becker (Almanya, Würzburg Üniversitesi) tarafından yürütülen çalışmalar 2024'den sonra DFG tarafından desteklenmektedir.

11 Çalışmalar VW Vakfı tarafında desteklenip Prof. Dr. Martin Gruber (Almanya, Würzburg Üniversitesi) tarafından yürütülmektedir; bkz.: Schachner 2024a, §129–149'taki M. Gruber'in makalesi.

A alanındaki çalışmalar sonucunda tapınak olarak değerlendirilebilen kuzey-güney uzunluğu 27,5 m ve genişliği 29 m olan anıtsal bir yapı ortaya çıkarılmıştır (Resim: 12b-c). Söz konusu yapı iyi korunmamış olsa da oda dizilişi ve mimari özellikleri nedeniyle Yukarı Şehir'deki tapınak mahallesinde açığa çıkartılan yapılara yakından benzemektedir (Neve 1999). 32 No.lu Tapınak 32 olarak adlandırılan binanın güneybatı köşesinde bir kemik işleme atölyesi tespit edilmiştir (Schachner 2023, §78-81). Tek mekânlı yapıda ham maddeden bitmiş kemik ağırlıklara kadar tüm yapı prosedürü takip edilebilmektedir. Atölyenin güneydoğusunda künkler ile bazı taş sıraların bulunması yamaçta akan suların tahliye çabalarının izleridir.

Yamacın batı kenarındaki çalışmalar (C alan) Yukarı Şehir surunun tarihlendirilmesi ve güzergahının belirlenmesine yöneliktir (Resim: 12d-e). Kazılar sonucunda surun bir kulesi ile ikisi bent parçaları açığa çıkarılmıştır. Surun dış tarafında kule ile güneye uzanan bendenin birleştiği köşesinde bir sondajda yanmış kerpiç içeren molozunda surun hemen dibinde tümlenebilen, üstü yuvarlak bir taş objenin fragmanları bulunmuştur (Resim: 12e). Taşın alt tarafının şekli, zamanında dik konumda bir kaideye yerleştirildiğini düşündürmektedir. Dikkatlice düzeltilmiş ön yüzüne yan yana iki parabolik çizgi oyulmuştur. Benzer buluntular Hitit dünyasından bilinmemektedir. Ancak Luvi hiyeroglif işareti L.267 (STELA) ve İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen iki kabartmalı taş kaide üzerindeki betimlemeler (Bittel 1937, 12 Abb. 2 Taf. 9), olası bir yoruma yol göstermektedir. Çünkü STELA hiyeroglif işareti şeklindeki bu resimler, Hitit huwaşi taşları (^{NA4}ZI.KIN) olan kült stelleriyle ilişkilendirilmektedir (Börker-Klähn 1982, 83. 86; Hutter 1993; Cammarosano 2019).

Sondajda surun ortaya çıkarılan kısmı yaklaşık 2,15 m yüksekliğe sahiptir ve altı sıra taştan oluşmaktadır. Duvara destek olarak taşınmış dolgudan ele geçmiş radyokarbon örnekler Yukarı Şehir surunun en geç MÖ 16. yy.da kurulmaya başladığına işaret etmektedir (Schachner 2024a, §149; Schachner 2024b).

Güney'deki Tanıkkaya'ya doğru dikleşen yamaçta jeofizik araştırmalarının bir anomaliye işaret ettiği düz platoda D alanı oluşturulmuştur (Resim: 12a-b). Yüzeyde görülen duvar sıraları ve büyük kesme taşlar, geniş bir binaya işaret etmektedir. Burada henüz 20 x maks. 27,5 m büyüklüğünde anıtsal bir yapı kısmen açığa çıkarılmıştır (Resim: 12b). Binanın doğu tarafı, kuzeydoğu ve güneydoğu köşeleri belgelenmiştir. Duvarların çoğu yalnızca bir ya da iki taş sırası yüksekliğinde korunmuştur. Sadece kuzeyde kesme taştan oluşturulan duvarlar daha derindedir ve bina için teraslama görevi de gördükleri için daha büyük taşlardan oluşmaktadır. Binanın bu kısmında odalar düz bir yüzey oluşturmak için kırma taşlarla doldurulmuş olsa da oda tabanlar günümüze ulaşmamıştır. Binanın kuzeydoğu köşesinde çıkıntılı bir oda bulunmaktadır. Güney'de uzunluğu yak. 20,5 metre bulan oda, önce anılan odayla T şeklinde bir plan oluşturarak birleşmektedir. Batı'ya doğru en az üç oda daha mevcuttur. Yapının fonksiyonuyla ilgili ipuçları Yukarı Şehir'deki 3 No.lu Tapınak ile olan yapısal benzerlikler vermektedir (Neve 1999).

Yerkapı’da Boyalı Anadolu Hiyerogliflerin Buluşu

Orta Anadolu’da Ağustos ayı başında yağmurlu bir gün ne kadar olağandışı ise kazı ekibi üyesi Mardin Artuklu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Bülent Genç’in 2022 yılında Yukarı Şehir’de uzun bir süredir bilinen Yerkapı’da yaptığı keşif de o kadar beklenmedik olmuştur. Piramit benzeri Yerkapı, yaklaşık 40 metreye varan yüksekliği ve neredeyse 250 metre uzunluğuyla bölgenin en yüksek noktasında adeta şehrin tacı olarak kurulmuştur (Resim: 13a; Neve 2001). Yerkapı’nın üzerinden geçen şehir surunda dört sfenksle süslenmiş bir yaya kapısı bulunurken potern adı verilen bir yer altı tüneli bu kapının tam altından geçmektedir (Resim: 12b–d). Çevrede her yerden görülebilen bu yapı savunma amaçlı kullanılmamış ve büyük olasılıkla kentin kuzeyinde yer alan tapınaklarla ilişkili kült törenlerinin bir parçası olduğu uzun bir araştırma ve restorasyon sürecin sonucu düşünülmüştür (Neve 2001).

Günümüze kadar şehrin en önemli ziyaretçi noktalarından biri olan tüneldeki duvarların kabaca işlenmiş taşları üzerinde B. Genç rafından kırmızımsı kahverengi kök boyayla boyanmış işaretlerin fark edilişi, Yukarı Şehir’in tarihinde ve yorumlanmasında yeni bir sayfa açmıştır (Schachner 2023; 2024a). 2022 ile 2023 yıllarındaki araştırmalarda poternde en az 249 farklı blok üzerine Anadolu Hiyerogliflerin yazıldığı tespit edilmiştir. Bazıları okunamayacak kadar aşınmış olsa da çoğu iyi korunmuş ve açıkça okunabilir durumdadır (Resim: 14.b).

Hiyeroglifler, fotoğraflanmasıyla birlikte yapıdaki yerleri gereken hassasiyetiyle tespit edebilmek için 3 boyutlu tarama yöntemleri kullanarak dijital belgelenmiştir (Resim: 13b–d. 14)¹². Filolojik çalışmalar M. Marazzi ile M. Alparslan tarafından koordine edilerek yürütülmektedir (Marazzi 2023). Yerkapı poterninde her biri defalarca tekrarlanan toplam altı farklı işaret grubu (A–F) görülmektedir (Resim: 14a–b). Her taşın üzerinde sadece tek bir işaret ya da bir grup bulunmaktadır (Resim: 14b). Söz konusu işaretler ve işaret grupları batı ve doğu duvarlarında birbirinden farklı olup tünelin orta kısmında yoğunlaşmaktadır (Resim: 14a).

12 Bu çalışmalar L. Repola (Federico II Üniversitesi – DiSTAR, Napoli/İtalya) ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir (Repola 2023).

Batı Duvarı			
Yazıt	İşaretler	Transkripsiyon	Yorum
B	L. 103+383	CERVUS3+RA/I	In(n)ara
C	L. 401.207(.89)	VIA.MONS(.TU)	Tuthaliya Dağı'ndan geçen yol
E	L. 330	MANUS/CAPERES+SCALPRUM	Taş yontmak
F	L. 100/116+237+221	ASINUS.PORTA.VIA	Eşeklerin yolu geçtiği kapı
Doğu Duvarı			
A	L. 66*-104-325/89	MANDARE-sâ-tû/tu	Ari-Ş/Sadu
D	L. 409.3	?	Büyük ihtimalle taş işlemeyle ilgili bir meslek

Tabela 1: Yerkapı Anadolu Hiyerogliflerinin okunuşlarının özeti¹³

Yazıtların yerleri (Resim: 14a) dikkate alındığında okuma yönleri ile birbirini tamamlayan anlamları netleşmektedir (Tablo: 1; Resim: 14b). Doğu duvarında A ve D yazıtlar Ari-Şadu isimli şahsın taşları işlediği belirtilmektedir. Batı duvarındaki yazıtların anlamı ise daha komplekstir. Yan yana bulunan B ve E yazıtları doğu duvarındaki gibi In(n)ara adlı şahsın taşları işlediği aktarılmaktadır. Ancak C yazıtıyla (MONS.VIA.TU = Dağ.Yol.Tuthaliya) büyük ihtimalle Yerkapı'dan geçen yol kastedilir¹⁴ ve böylece Yerkapı Anıtı'nın Hititlerin düşünce dünyasındaki anlamı (= Tuthaliya Dağı) öğrenilmiş olunur. Aynı duvarda poternin şehrin dış girişine yakın olan F grubu ise Yerkapı'nın altından geçen potern ile ilgili olabilir ve böylece Hitit Dönemi'nde insanların özellikle poterne verdikleri bir anlam olduğu düşünülebilir.

Belgeleme ve filolojik çözümlenmeler paralelinde kullanılan boyanın analize yönelik dijital mikroskop, pXRF ve RAMAN gibi eserlere dokunmadan sonuç veren yöntemler kullanılarak arkeometrik çalışmalar yürütülmüştür¹⁵. RAMAN ile yapılan analizlerde Hematit elementinin kırmızı boya için ana ögesi olduğu görülür. pXRF analizi yazıtları için kullanılan boya, bazı küçük miktarda bulunan elementlerin yanı sıra ağırlıklı kalsiyum (K), demir (Fe), stronsiyum (Ti) ve magnezyum (Mn)'dan oluştuğuna işaret etmektedir. Yerkapı Anıtı'nın taranması sırasında restorasyon dolgusunda bulunan bir taş üzerinde D grubuna ait aynı kimyasal ve mineralojik özelliklere sahip boyalı bir işaret görülmüştür. Yerkapı restorasyonu için kullanılan dolgu malzemesi P. Neve döneminde tapınak mahallesindeki kazılarda elde edilen taş molozudur. Dolayısıyla söz konusu işaretli taşın da büyük ihtimalle oradaki yapılardan geldiğini düşünmek yanlış olamaz.

13 Bu özet M. Marazzi'nin verdiği bilgilere göre hazırlanmıştır. İşaretlerin değerlendirilmesi için bkz. Marazzi 2023; Schachner 2023, §126–153'de Marazzi'nin bölümü; Schachner 2024a, §159–175'te Marazzi'nin bölümü.

14 H. Peker, Yerkapı poternindeki buluntulardan bağımsız olarak bazı Hiyeorgliflerin yeni yorumuna dayanarak KARAKUYU'daki yazıtı için Hattuša'daki potern ile ilgili yorumumuzu destekleyen bir okuma önermektedir (Peker 2023, 374 Nr.3.3.6 KARAKUYU, Dipnot 70; ayrıca bkz. Hawkins 2024, 38f (önceki literatür için)).

15 Bu çalışmalar V. Mora ile C. Grifa (Federico II Üniversitesi – DİSTAR, Napoli/İtalya) tarafından gerçekleştirilmiştir. Detaylar için Schachner 2024a'daki makalesi.

Hitit İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu Hiyeroglifleri şimdiye kadar kaya anıtlarında ya da mühürlerde kazınmış ya da kabartma olarak bulunur. İki işareten oluşan ve inşaat ustasını kasteden bir başka boyalı yazıt Kayalıpınar'dan biliniyor (Müller-Karpe v. d. 2017). Kayalıpınar örneği de göz önünde tutularak Yerkapı'daki buluntular sayesinde Anadolu Hiyeroglif yazısının MÖ 2. binyıl toplumunda önceden tahmin edilenden çok daha yaygın kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2022–2023 Yıllarında Restorasyonlar

Boğazköy'de kazı alanları 1960'lı yıllardan beri kazı molozundan alınan taşlarla kuru duvar tekniğinde restore edilmektedir (Schachner, Seeher 2014). Böylece restorasyonlar tüm örenyerini kapsayan bir bütünlük sergilemektedir. 2014–2022 yılları arasında Hitit Kenti'nin Aşağı Şehir'in kuzeyindeki kazılarla Kārum Dönemi ile Hitit Dönemi'ne ait katmanların paralelinde Roma Dönemi yapıları da araştırılmıştır (Schachner 2023). Bu alanda restorasyon çalışmalarına kuzeyden güneye doğru devam ederek başlanmıştır (Schachner 2024a). İlk etapta doğal terasın kuzeyinde iki kayalık arasında sur duvarının restorasyonu tamamlanmıştır. Ayrıca 1906–1966 kazıları bittikten sonra sadece kısmen restore edilen Büyükkale'de Kuzeybatı'daki E binasının restorasyon çalışmaları tamamlanmıştır (Schachner 2024a).

KAYNAKÇA

- Bittel, K. (1937), *Boğazköy. Die Kleinfunde der Grabungen 1906–1912*. Leipzig: Hinrich.
- B. Böhlendorf-Arslan, *Die Oberstadt von Hattuša. Die mittelbyzantinische Siedlung in Boğazköy-Boğazköy-Hattuša* 26. Berlin: deGruyter.
- Börker-Klähn, J. (1982), *Alt Vorderasiatische Bildstelen und vergleichbare Felsreliefs*, BaF 4. Mainz: Zabern.
- Cammarosano, M. (2019), İhuwaši. Cult Stelae and Stela Shrines in Hittite Anatolia, (ed. B. Engels, S. Huy, Ch. Steitler), *Natur und Kult in Anatolien*, Byzas 24. Istanbul: Ege, s. 303–332.
- Gachet-Bizollon, J. (2007), *Les ivoires d'Ougarit et l'art des ivoiriers du Levant au Bronze Récent*, Ras Shamra-Ougarit XVI. Paris: Editions Recherche sur les Civilisations.
- Hutter, M. (1993), Kultstelen und Baityloi. Die Ausstrahlung eines syrischen religiösen Phänomens nach Kleinasien und Israel, (ed. B. Janowski, K. Koch, G. Wilhelm), *Religionsgeschichtliche Beziehungen zwischen Kleinasien, Nordsyrien und dem Alten Testament*. Freiburg: Vandenhoeck, s. 87–108.
- Loud, G. (1939), *The Megiddo Ivories*, OIP 52. Chicago: Oriental Institute.
- Marazzi, M. (2023), The New Painted Hieroglyphic Inscriptions of Hattusa: Overview and Status of Research, *News from the Land of the Hittites* 7, s. 119–142.

Müller-Karpe, A. (2003), Die Stele von Altınyayla. Ein neues Relief der hethitischen Großreichszeit, (ed. M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen), *Köyden kente. Yakındoğu'da İlk Yerleşimler. Ufuk Esin'e Armağan*. Istanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 313–319.

Müller-Karpe, A. v.d. (2017), Untersuchungen in Kayalıpınar 2015, *MDOG* 149, s.59–84. (<https://www.orient-gesellschaft.de/publikationen/mdog.php>)

Neve, P. (1982), *Büyükale. Die Bauwerke*, BoHa 12. Berlin: Mann.

Neve, P. (1999), *Die Oberstadt von Hattuša. Die Bauwerke. I.* BoHa 16. Berlin: Mann.

Neve, P. (2001), *Die Oberstadt von Hattuša. Die Bauwerke. II.* BoHa 17, Mainz: Zabern.

Osten-Sacken, E. von der (1988), Der kleinasiatische Gott der Wildflur, *Istanbul Mitteilungen* 38, s. 63–81.

Poursat, J.-C. (1977a), *Les ivoires Mycéniens*. Paris: Boccard.

Poursat, J.-C. (1977b), *Catalogue des ivoires Mycéniens du Musée National d'Athènes*. Paris: Boccard.

Poursat, J.-C., Knappett, C. (2022), *The Art and Archaeology of the Aegean Bronze Age*. Cambridge: University Press.

Repola, L. (2023), Appendix. From numerical models of the pyramid to the geometric analysis of Yerkapı hieroglyphics, *News from the Land of the Hittites* 7, s. 143–159.

https://www.iris.unina.it/retrieve/d30b37f3-ee2-4855-a202-ddff169dda2e/Repola%20L_2024_News%207.pdf

Rieken, E., Yakubovich, I., Schwemer, D. (2024), Eine neue Sprache im Hethiterreich: Der Fund der Kalašma-Tafel (Bo 2023/12 = KBo 71.145), *AA* 2024.1, §1–59. <https://publications.dainst.org/journals/aa>

Schachner, A. (2017), *Ausgrabungen und Forschungen in der westlichen Oberstadt von Hattuša II*, Boğazköy-Hattuša 25. Berlin: deGruyter. <https://doi.org/10.34780/2y6r-bn28>

Schachner, A. (2021), A Very Long 1st Millennium BCE at Boğazköy? Longue Durée versus Changes from the Iron Age the Roman Imperial Period, (ed. E. Sökmen – A. Schachner), *Understanding Transformations: Exploring the Black Sea Region and Northern Central Anatolia in Antiquity*, Byzas 26. Istanbul: Ege, s. 1–20

Schachner, A. (2023), Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 2022, *AA* 2023/1, §1–210 (<https://doi.org/10.34780/e12d-4ac2>)

Schachner, A. (2024a) Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 2023, *AA* 2024/1, §1–236 <https://publications.dainst.org/journals/aa>

Schachner, A. (2024b), A New Look at an Ancient City: an Outline of the Chronological and Urban Development of the Hittite Capital Hattuša, *AnSt* 74, s. 1–34

Schachner, A. (baskıda), An Incised decorated Bone Inlay from the Hittite Empire Period found at Boğazköy/Hattuša, *Near Eastern Archaeology*.

Schachner, A. – Seeher, J. (2014), Boğazköy/Hattusa – Restorasyon ve Alan Yönetiminin Elli Yılı, (ed. M. Bachmann v. d.), *Heritage in Context. Doğal, Kentsel ve Sosyal Çerçeve Koruma ve Alan Yönetimi*, Miras 2. İstanbul: Ege, s. 131-158.

Schirmer, W. (1969), *Die Bebauung am unteren Büyükkale-Nordwesthang in Bogazköy*, BoHa 6, Berlin: Gebr. Mann.

Schwemer, D. (2024), *Nachlese und Textfunde seit 2017 (Keilschrifttexte aus Boghazköi 71)*, 1–7, Wiesbaden: Harrasowitz. <http://www.hethiter.net/kbo> (URN: /urn:nbn:de:bvb:20-opus-348231)

Ünal, A. (1977), MÖ II. Binyıl Anadolu’sunda Doğal Âfetler, *Belleten* 41, s. 423-446.

Vlachopoulos, A. (2015), Detecting “Mycenaen” Elements in the “Minoan” Wall Paintings of a “Cycladic” Settlement. The Wall Paintings of Akrotiri, Thera within their Iconographic Koine, (ed. H. Brecoulaki, J. Davis, Sh. Stocker), *Mycenaean Wall Painting in Context. New Discoveries, Old Finds Reconsidered*. Atina: Nationa Research Foundation, s. 37–65.

EKLER

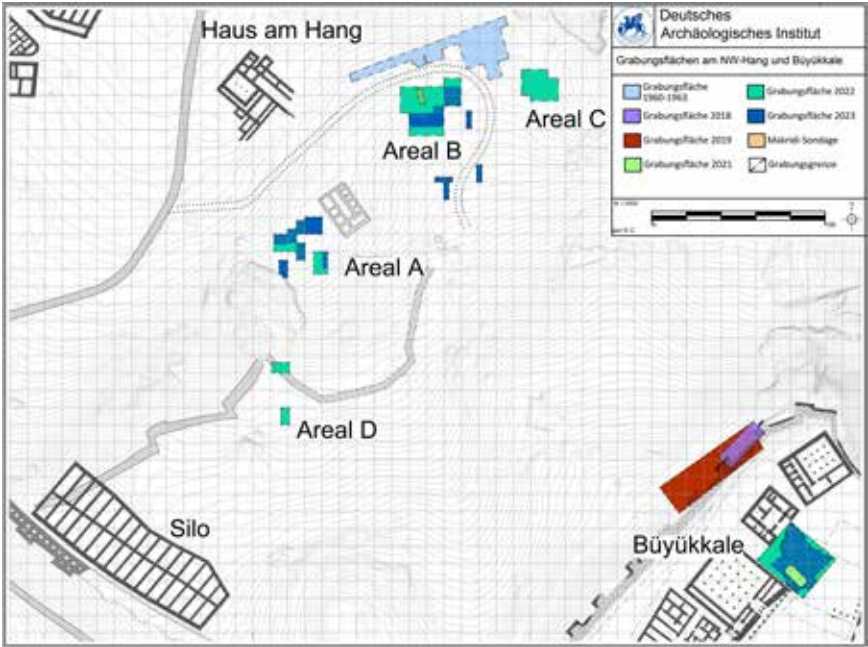
Resim 1: Boğazköy-Hattuša, a. Aşağı Şehir'in güney kısmının havadan genel görünümü (08/2022 durumu); b. Kült işlevli odanın genel görünümü; c. Kült işlevli odanın detayı (08/2022 durumu; Fotoğraflar: A. Schachner, D. Özgü).

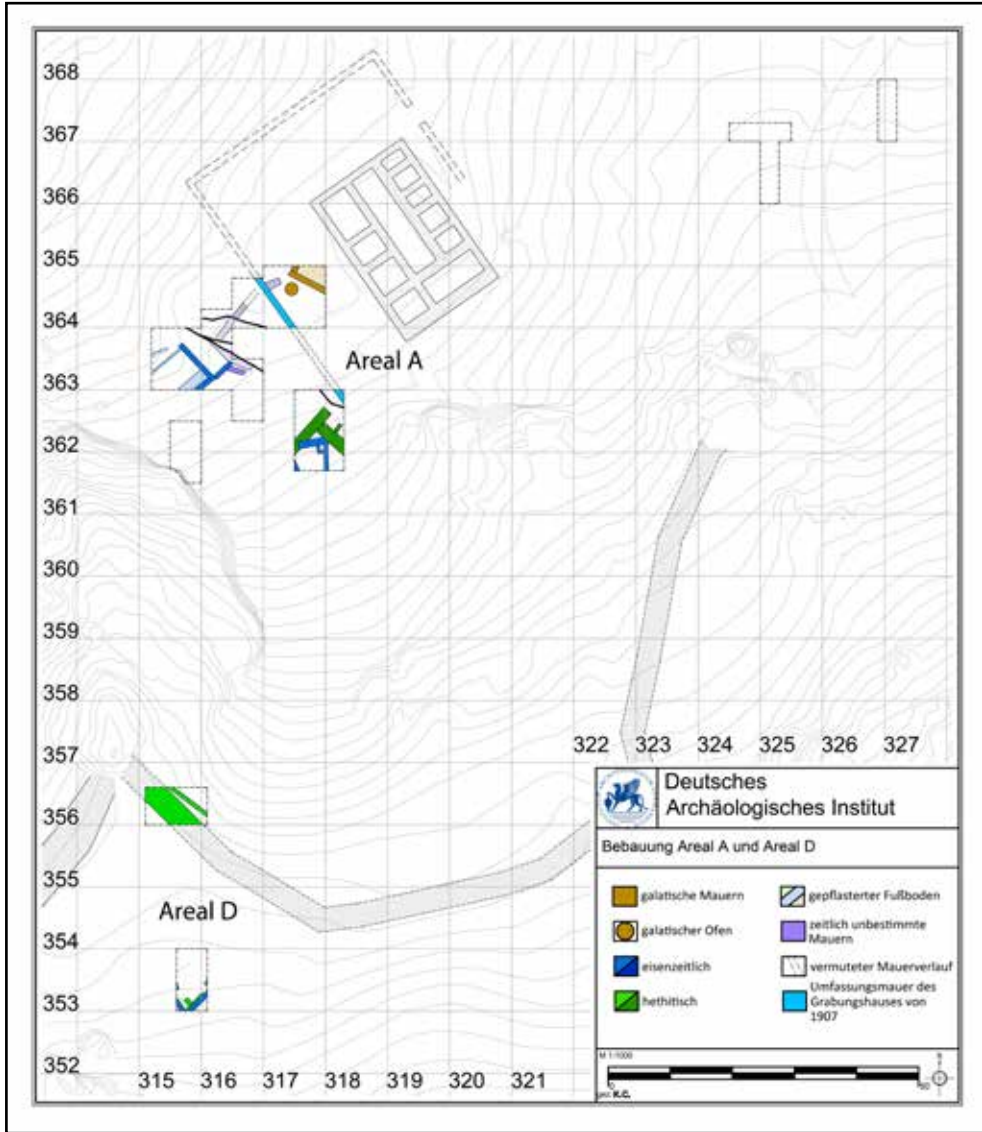
Resim 2: Boğazköy-Hattuşa, Aşağı Şehir'in güneyde açığa çıkartılan kült işlevli odasının envanteri; a. Libasyon kolu; b-c. Kulbun alt kısmında Hiyeroglifli yazıtı olan şişe; d. Geyik boynuzu (Fotoğraflar: N. Yıldız).

Resim 3: Boğazköy-Hattuša, Büyükkale Kuzeybatı Yamacı'nın batıdan genel görünümü (10/2023 durumu; Fotoğraf: A. Schachner).

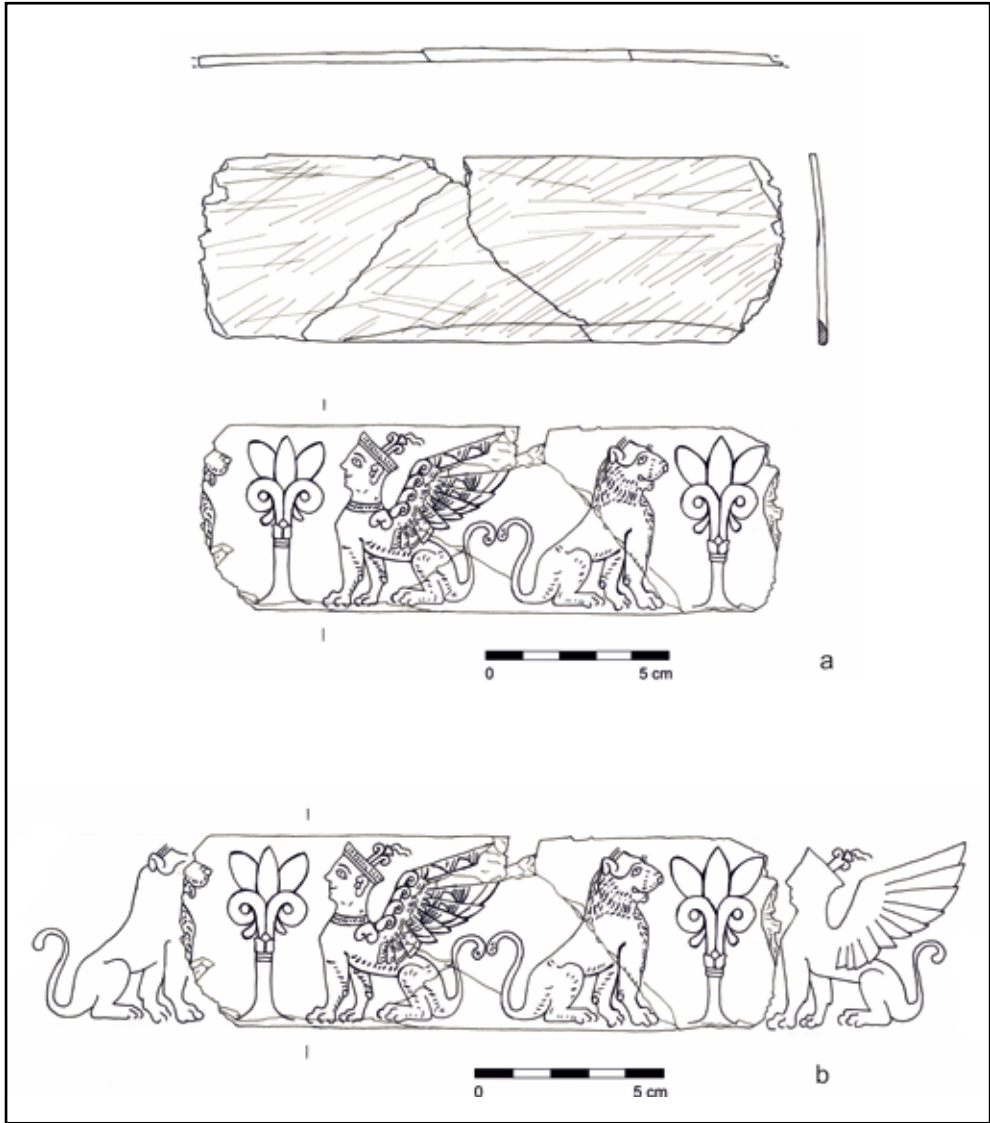
Resim 4: Boğazköy-Hattuša, Büyükkale Kuzeybatı Yamacı, kazı alanlarının planı (10/2023 durumu; Plan: K. Czarnitzki).

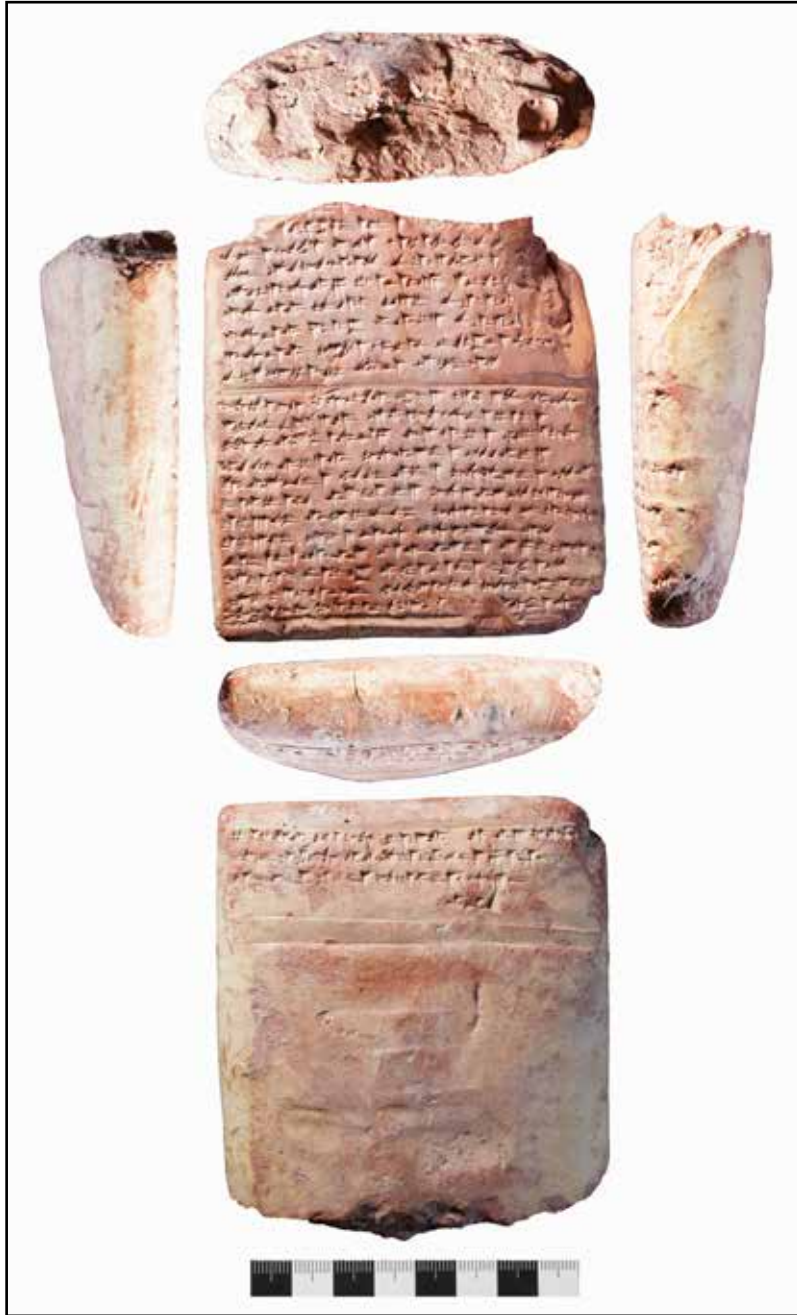
Resim 5: Boğazköy-Hattuša, Büyükkale Kuzeybatı Yamacı, A ve D alanlarının şematik planı (10/2023 durumu; Plan: K. Czarnitzki).

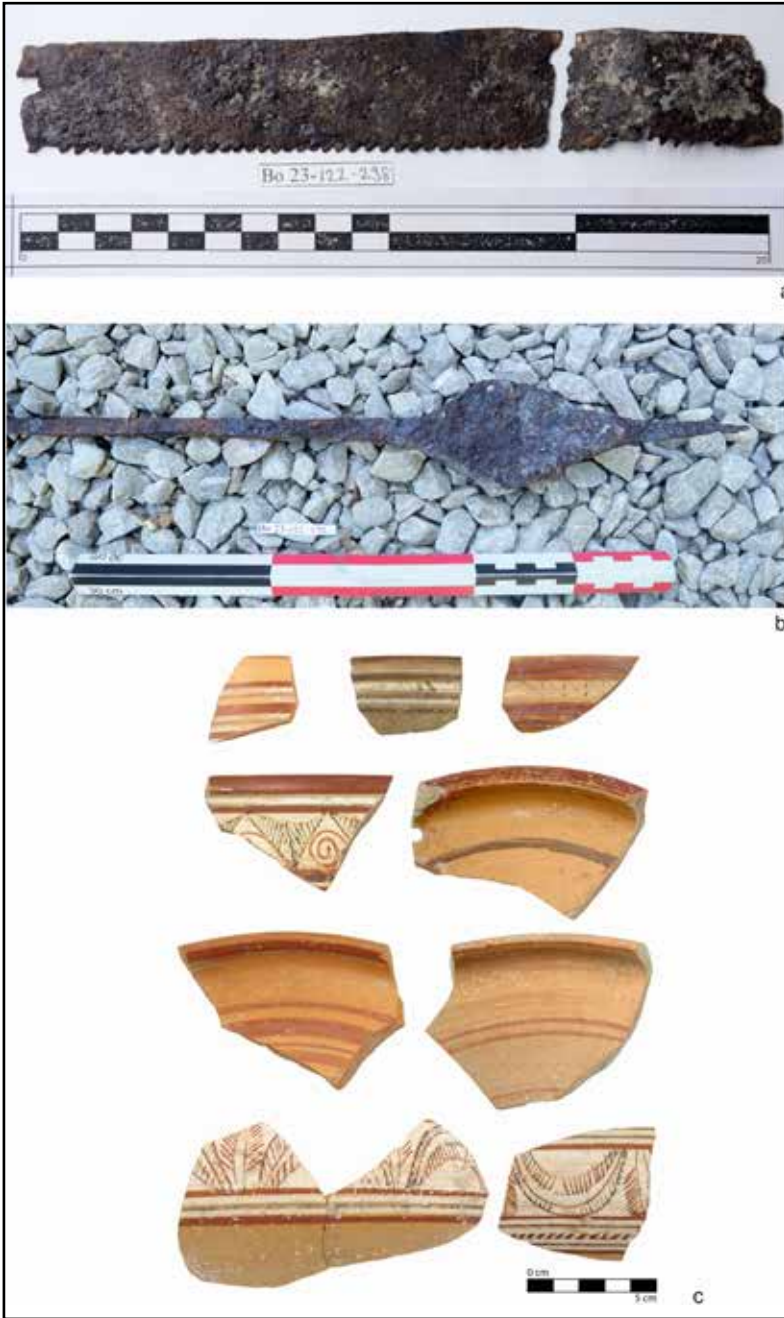
Resim 6: Boğazköy-Hattuša, Büyükkale Kuzeybatı Yamacı, B alanının genel görünümü. Açmanın ortasında düzgün mimarisiyle Helenistik-Galat Dönemi'ne ait yapı görülür (10/2023 durumu; Fotoğraf: A. Schachner).

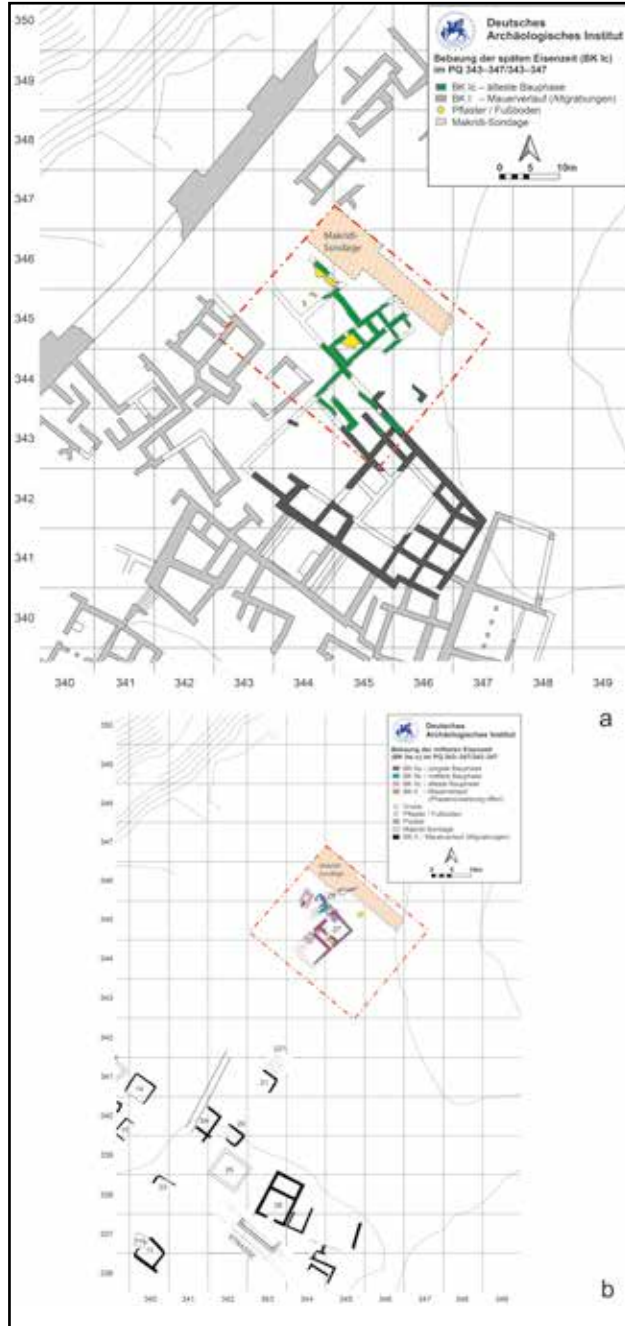
Resim 7: Boğazköy-Hattuşa, Büyükkale Kuzeybatı Yamacı, B alanında bulunan kemik kakma; a. Korunan kısım; b. Rekonstrüksiyon (Çizim: E. Arnold).

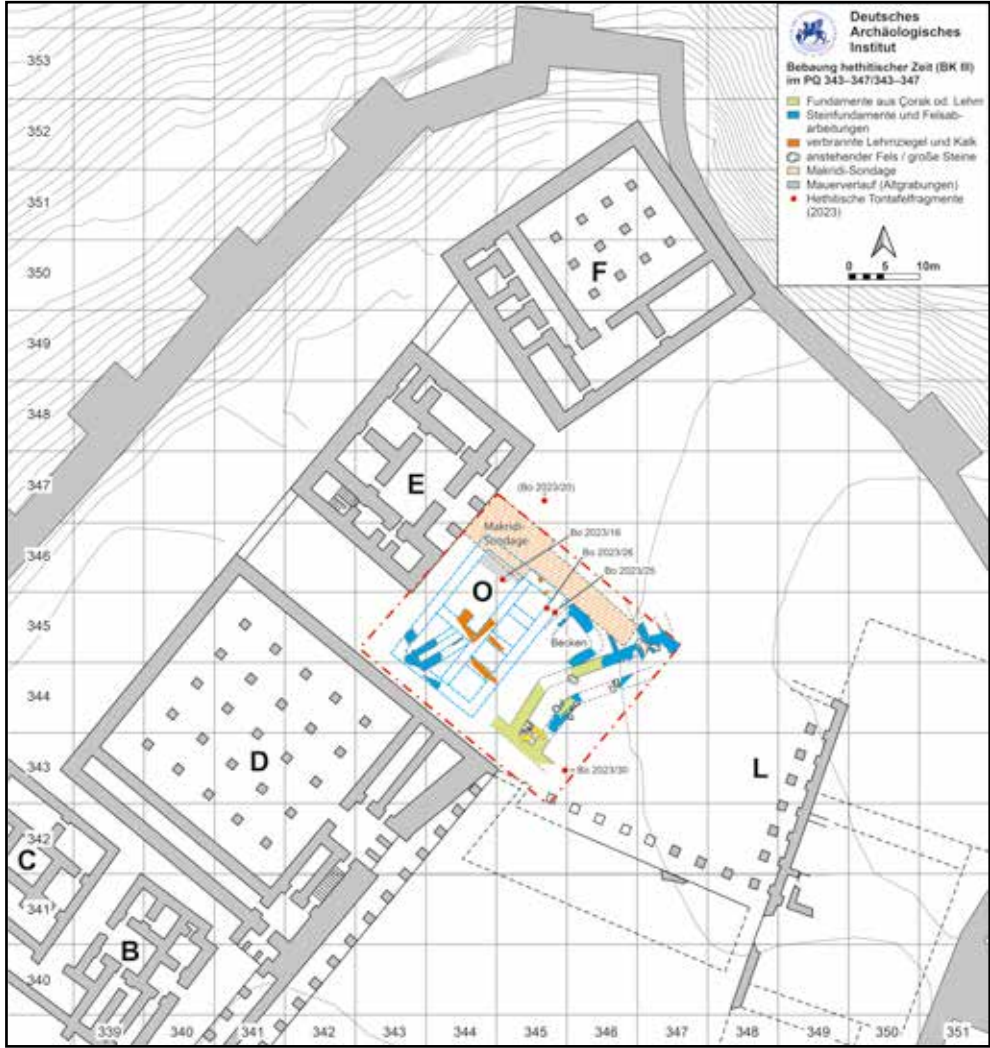
Resim 8: Boğazköy-Hattuša, Büyükkale Kuzeybatı Yamacı, C alanında bulunan Kalasma metni (Fotoğraf: D. Schwemer).

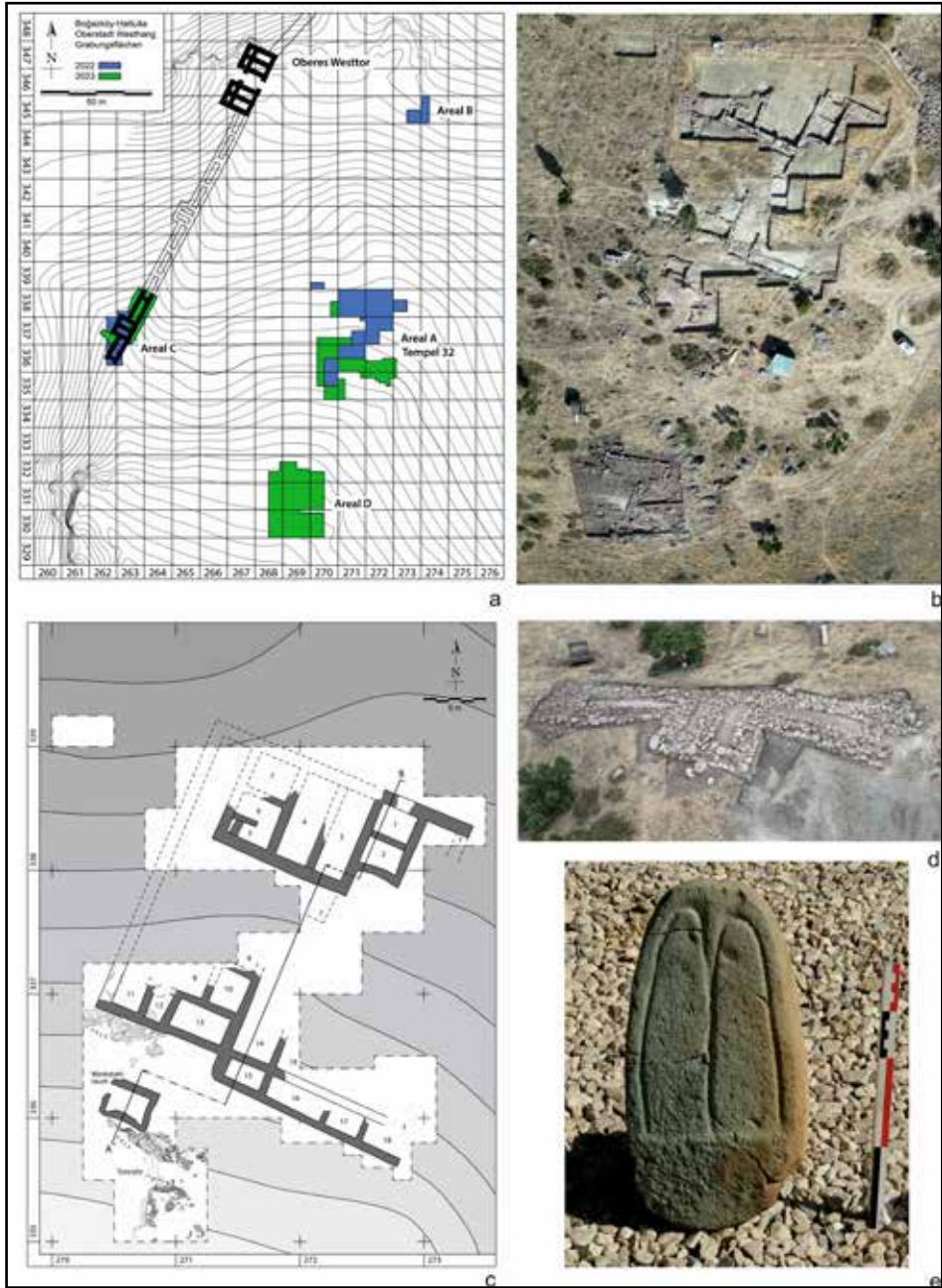
Resim 9: Boğazköy-Hattuşa, Büyükkale Kuzeybatı Yamacı, C alanında Helenistik-Galat Dönemi'ne ait buluntular;
a. Testere; b: Mızrak; c: Seramik örnekleri (Fotoğraflar: N. Yıldız).

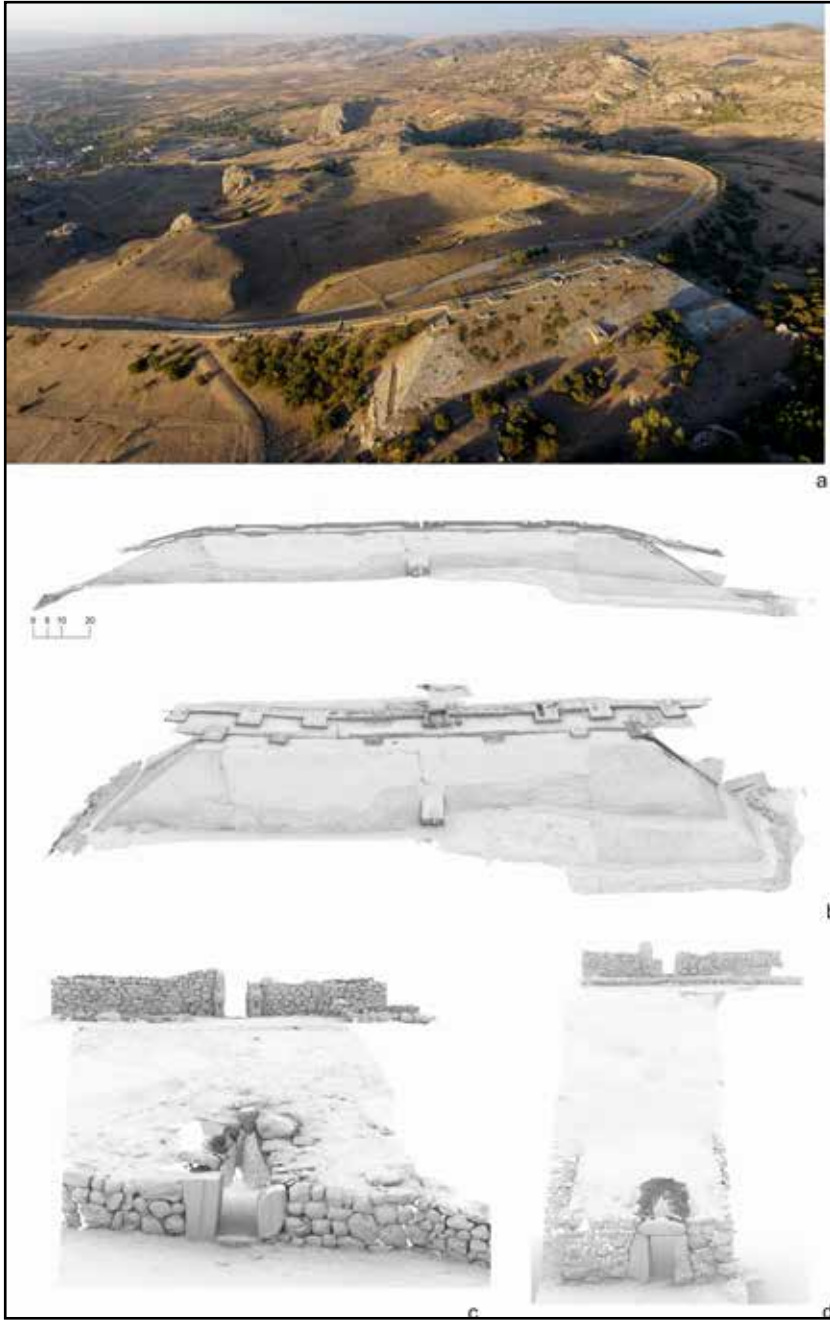
Resim 10: Boğazköy-Hattuša, Büyükkale, Demir Çağı yapılaşması; a. Geç Demir Çağı (BK I); b. Orta Demir Çağı (BK II) (Plan: J. Becker).

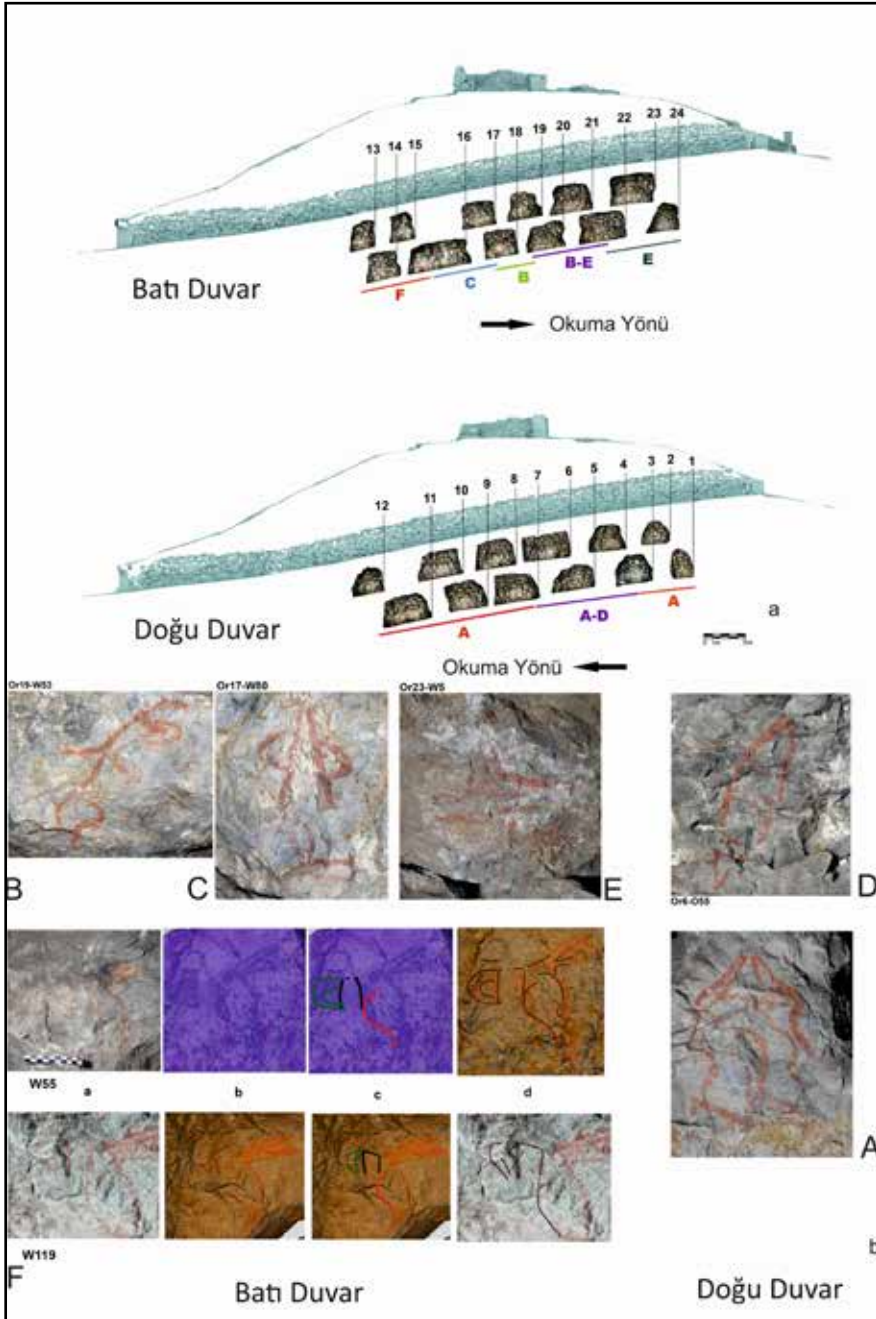
Resim 11: Boğazköy-Hattuša, Büyükkale, Hitit Dönemi yapılaşması (Plan: J. Becker).

Resim 12: Boğazköy-Hattuşa, Yukarı Şehir, Batı Yamaç; a. Genel plan; b. 32 no.lu tapınak ile güneyindeki anıtsal yapının genel görünümü (09/2023 durumu); c. 32 no.lu tapınağın planı; d. Şehir surlardaki çalışmalar (09/2023 durumu); e. Şehir surunda bulunan huwaşi(?) taşı (Planlar: M. Gruber; Fotoğraflar: A. Schachner, N. Yıldız).

Resim 13: Boğazköy-Hattuşa, Yerkapı; a: Yerkapı'nın güneybatıdan genel görünümü (10/2022); b-d: Yerkapı'nın 3 boyutlu taramasının sonuçları (Fotoğraf: A. Schachner; Planlar: L. Repola).

Resim 14: Boğazköy-Hattuşa, Yerkapı; a: Hiyeroglif yazıtların potern içindeki dağılımı; b: Hiyeroglif yazıtlardan örnekler (Grafik: M. Marazzi, L. Repola; Fotoğraflar: M. Alparslan, M. Gruber, L. Repola).

ÇAYÖNÜ TEPEŚİ 2023 KAZI ÇEVRE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Aslı ERİM-ÖZDOĞAN*

E. Nurcan YALMAN

Diyarbakır ili, Ergani ilçesi'nin 7 km güneybatısında, Hilar köyü yakınlarındaki *Yakındoğu Neolitiğinin anahtar yerleşmesi* Çayönü Tepesi'nde 2023 yılı çalışmaları 1 Ağustos - 10 Ekim tarihleri arasında uzman arkeolog ve öğrencilerimizden oluşan ekiple sürdürülmüştür¹. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünü Diyarbakır Arkeoloji Müzesinden Necla Yılmaz temsil etmiştir.

Arazi çalışmaları Nurcan Yalman ve benim yürütücülüğünde; arkeobotanik çalışmalar İnönü Üniversitesinden Doç. Dr. Burhan Ulaş ile Liverpool Üniversitesinden Prof. Dr. Eleni Asouti tarafından sürdürülmüştür. Çanak çömlek çalışmaları arkeolog Cansu Yılmaz gözetiminde öğrencilerimizle birlikte; küçük buluntuların envanteri arkeolog Bahar Kıvrak ile A. E. Özdoğan tarafından gerçekleştirilmiştir. Restoratör Dr. S. Halit Canol kapların restorasyonunu yapmıştır. Buluntu çizimleri Cansu Yılmaz tarafından; fotoğrafları da Bahar Kıvrak tarafından çekilmiştir. Arkeolog Erdi Şimşek yontma taş buluntularının atölye çalışmalarını yürütmüştür. Kazımızı birkaç günlüğüne ziyaret eden Prof. Dr. Abraham Gopher ve arkeolog Eugenio Nobile ile çakmaktaşı yontma taş topluluğu üzerindeki tartışmalarımız verimli geçmiştir. Arazideki ayrıntılı fotoğraf çekimleri Bahar Kıvrak, Drone fotoğrafları Erdi Şimşek tarafından çekilmiştir. İlk Tunç Çağı mezarlarının temizliği ve kaldırılması antropolog Necla Yılmaz'ın da katkısıyla ekibimiz tarafından gerçekleştirilmiş ve iskeletler incelenmek üzere Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümüne gönderilmiştir. Mimarinin dijital çizimlerinin altında öğrencilerimiz Mısra Güçlü ve Uğur Alibakan'ın imzaları vardır.

Çayönü değişik zamanlarda Göbekli Tepe; Taştepeler Projesi (Karahan, Çakmaktepe, Sayburç); Arslantepe ve Zerzevan kazı ekiplerince ziyaret edilmiştir. Ayrıca Ergani Belediyesinin kardeş belediyesi Trabzon Arsin Belediyesinin Belediye Başkanı Sayın Muhammed S. Gürsoy'un Meclis üyeleri ve muhtarlarıyla ziyaretinde Karadenizli bir bakış açısıyla Çayönü'nü değerlendirmesi ilginçti. İfsak'ın ziyaretinin de kazıya ve çevreye dair farklı bakış açısı kattığına özellikle belirtirim.

* Prof. Dr. Aslı ERİM-ÖZDOĞAN, ÇOMÜ, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü (emekli), ÇANAKKALE; E-Posta: aslierim09@gmail.com; ORCID 0009-0002-8241-3521.

Dr. E. Nurcan YALMAN (1. Başkan Yrd.), İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Turizm Rehberliği (UBYO), İSTANBUL; E-Posta: eminenurcan.yalman@nisantasi.edu.tr; ORCID 0000-0001-8846-3883.

1 Arkeolog: MA Bahar Kıvrak, MA Erdi Şimşek, Cansu Yılmaz, Gizem Çamdan, Doğuş Alkan; öğrenciler: M. Koray Küçük, Mısra Güçlü, Sena Işık, Uğur Alibakan, Yaren Koç ve kısa süreliğine Yusra Aslan.

1. ARAZİ KAZI ÇALIŞMALARI

2023 arazi çalışmaları genel hatlarıyla geçen yıl olduğu gibi Çanak Çömleksiz Neolitik (PPNB) ile İlk Tunç Çağ (İTÇ) olmak üzere iki ayrı döneme yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda *Açık Hava Müzesi* olarak düzenlenmiş alanın doğusunda 2018-19 yıllarından beri çalıştığımız 30K, 31K açmaları ile 2021’de başladığımız P31İ ve P32İ açmalarında sürdürülmüştür. Ayrıca *Açık Hava Müzesi*’nin güneybatısındaki PPNB tabakalanması ile doğal etkenlerin yerleşmeye etkilerini izlediğimiz aralıklarla 1972’den beri kazılan 26M-N açmalarında çalışmalara devam edildi (Çizim:1).

1. 1. Çanak Çömleksiz Neolitik (PPNB)

30K ve 31K Açmaları

Her iki açma da Çayönü’nün çeşitli PPNB evrelerini barındırmasının yanı sıra PPNB höyük ile Çanak Çömlekli Neolitik yerleşme (PN) ve İTÇ I-II yerleşimcilerinin çeşitli evreleri arasındaki ilişkinin kesişme noktasını oluşturduğundan höyükleşme süreci ile bunu etkileyen doğal ve beşeri etkenlerin belirgin izlerini taşır.

2017’den beri sürdürülen kazılarda ‘Özel Yapı’nın’ doğusundaki kesimin PPNB’de Taş Döşemeli Yapılar evresinden sonra terk edildiğini ve Hücre Planlı Yapılar c1 alt evresinden itibaren yerleşmedeki düzenlemenin bu alanın yoğun sel ve taşkınlarla maruz kalmasından ötürü bugünkü *Açık Hava Müzesi* kesiminde gerçekleştiğini ve ‘Özel Yapı’nın, şimdiki verilere göre, bu alanın en doğu sınırını oluşturduğunu belirtmiştik (Erim Özdoğan, 2024, s.190). Gerek 32K gerekse 31K açmasının doğu kesimindeki üst üste konumlanan Taş Döşemeli, Kanallı, Izgara Planlı-Kanallı yapılar geçiş, son Izgaralı ve ilk Izgaralı yapıları ciddi şekilde tahrip eden farklı zamanlara ait sellerin izleri oldukça belirgindir.

Hem ‘Özel Yapı’yı’, hem Terrazo’yu hem de yerleşmenin Meydanı’nı (Plaza) ve çevresindeki yapıları sel baskınlarından korumak için ‘Özel Yapı’ terk edilip doldurulduktan sonra, GD kesimine örgüsünün içine biri 1 m, diğeri 0,75 m uzunluğunda iki dikilitaş parçasının yatay bir şekilde yerleştirilmesiyle özenle örülmüş Çayönü yapılarının tamamen ters yönünde 1 m kalınlığında bir teras duvarı inşa edilmiştir.

‘Özel Yapı’

2018-2019 ve 2021’de çalışılan 30-31K açmalarındaki yapı, Terrazo’nun hemen doğu-kuzeydoğusundaki konumu, içindeki bulguları (yer yer öbikleşen, yer yer dağınık küçük kırmızı birkaç katmanlı sıva parçaları, içteki dolgunun üzerine duvar önüne özellikle bırakılmış iri yeşil taş kümesi), dolgu niteliği (kızılımsı kahverengi orta sertlikte oldukça temiz, sık dokulu) ve duvarların örgü kalitesi göz önüne alınmış, *Özel Yapı* olarak tanımlanmıştı (Erim Özdoğan, 2024, s.190-191, res.3).

KKB-GGD yönlü karemsi dörtgen planlı içten içe D-B 5,40 m, K-G yak. 4,70 m boyutlarında hafif kuzeye ve kuzeybatıya eğimli yapının güney kesimi bozulmuştur. Bu eğimin arazinin genel topoğrafyasından mı kaynaklandığı yoksa İTÇ dönemindeki şiddetli depremler nedeniyle tepenin bazı kesimlerinin kuzeye ve batıya mı eğimlendiği anlaşılamamaktadır. Yapının dolgusunun üst seviyelerindeki sıva parçaları duvarların kırmızı sıvalı olduğunu, sıvanın birkaç kez yenilendiğini ve yapı doldurulurken sıvaların da tahrip edilerek dolguya karıştığını veya dolguya serpiştirildiğini düşündürmektedir. Taş duvarların üzerindeki üst yapının niteliğiyle ilgili bir veriye rastlanmamıştır.

Kuzey duvarının hemen önünde ona bitişik koşut uzanan kaldırımı ve kuzey duvarı tam ortada 1.25x1.10 m çapında özellikle açılmış bir çukurla tahrip edilmiş, bu kesimin kuzeyindeki alan daha sonra İTÇ yerleşimcileri tarafından kullanılmıştır.

Yapının doldurma aşamalarını ve taban seviyesini saptayabilmek için 2022 kazılarında kuzey duvarının iç kesiminde duvar boyunca 20 cm genişliğindeki bir kesitte 20 cm derinleşmişti. 2023 kazılarında bu kesit 75x55 cm boyutlarına genişletildi ve aşamalı olarak 59 cm inildi (Resim: 1). Bu seviyelerde kızılsımsı ve orta sertlikteki dolgunun hiç değişmemesi doldurmanın tek seferde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Yapının kuzey duvarının alt seviyesine ulaşılmasına karşın herhangi bir taban izine rastlanmadı. Kesitin içinde 15 cm daha inilerek yapının oturduğu dolgunun niteliği saptanmaya çalışıldı. Bu seviyelerde yapının batısındaki yanmış kerpiç parçacıklı dolgunun olası devamı ve dağınık orta boy kireçtaşları, orta kesimlerinde de nemli gri sert bir dolgu mevcuttur. Kazı sonunda kesit elenmiş siyah toprakla doldurularak kapatılmıştır.

‘Özel Yapı’nın şimdilik Çayönü PPNB evrelerinden hangisine ait olduğu bilinmemekle birlikte Terrazo Yapısı’nın hemen 1.40 m kuzeydoğusunda ona koşut konumu, yapının daha doğusundaki Hücre Planlı Yapılar evresinden daha eski, Izgara Planlı, Izgara Planlı / Kanallı yapılar geçiş ile Kanallı ve Taş Döşemeli Yapılar evrelerine ait mimarinin varlığı nedeniyle Hücre Planlı Yapılar evresine ait olma olasılığı güçlüdür. Bir diğer destekleyici veri de yapının batı duvarı dışındaki alanda duvarın dibine kadar homojen nitelikli yanık kerpiçli bir dolgunun uzanmasıdır. 25-30 cm kalınlığındaki dolgu Hücre Planlı Yapılar (c1) evresindeki Toprak Meydan (Plaza) ile hem benzeşiyor hem de Plaza’nın bugüne kadar saptanmış en doğu 29L açmasındaki seviyesiyle de örtüşüyor. Ancak planının genel hatlarıyla *Saltaşı Döşemeli Yapı* gömüldükten çok sonra kısmen kuzey duvarının üzerine de oturan yapı tabanı olmayan Taş Döşemeli Yapılar evresine ait *Sekili Yapı* (Özdoğan, vd., 1993 s. 105, res. 18) ile benzerliğini de göz önüne alırsak ‘Özel Yapı’ Taş Döşemeli Yapılar son alt evrelerine de (cp2-3) ait olabilir.

31K Açması

‘Özel Yapı’yı korumak için doğusundaki kazı çalışmaları 2018’den beri açmanın doğu 5x10 m’lik yarısındaki basamakta sürdürülmektedir. Basamağın güneyinde doğudaki 32K açmasında bulunan yapılarla ilişkili kalıntılar, kuzey yarıda yaklaşık 10 m² alana yayılmış,

ortalama 35 cm kalınlığındaki yanık kerpiç parçacıklı bir alan ile 32İ açmasının güneybatısına doğru uzanan yığın görünümünde yanmamış kerpiçli yaklaşık 14 m²lik bir alan yer almaktadır. Anlamli bir iz vermeyen yanık kerpiçli alan geçen yıl kaldırıldı. Yanmamış kerpiçli alanda bu yıl da herhangi bir tanımlı ize rastlanmadı. Açmadaki mimarilerle bağlanamayan dağınık taş toplulukları, kısa taş dizileri, küllü alanlar gibi öğeler tepenin bu kesiminin PPNB ve daha sonraki süreçte kısmen PN ile İTÇ insanları tarafından yoğun kullanıldığına işaret etmektedir (Çizim: 2). Bu yıl saptanan sel tahribatı da bu karışıklığın olası nedenlerinden biridir. Açmanın bu karmaşık özellikler taşımasından ötürü çalışmalar oldukça yavaş ilerlemiştir.

Açmanın güneydoğu yarısında üst üste 3 yapı yer alır: Bunlar, 32K'dan buraya uzanan Kanallı Yapı'nın (EP/ch3) platformunun bozulmuş parçaları, onun altında yine 32K açmasından uzanan Izgara Planlı /Kanallı Yapılar Geçiş Evresine (g/ch) ait ER yapısının devamı ve her 2 yapının da üzerinde uzanan Taş Döşemeli ilk alt evresine (cp1) ait ET yapısı olarak sıralanabilir. ET yapısının oldukça bozulmuş taş döşemesi 2022 kazılarında kaldırılmıştı.

EP ve ER Yapıları

EP'nin en alt platformlarına ait veriler 2018-19 kazılarında 32K açmasında bulunmuş ve 31K açmasına uzandığı saptanmıştır. ET yapısı kaldırıldıktan sonra güneyde 32K ile 31K açmasının kesiştiği alanda yapının platformu 31K açmasında 0,60 m kadar oldukça bozulmuş olarak devam etmişti. 2023 kazılarında bu bozulmuş kesimler tamamen kaldırıldı ve ER yapısının devamı ortaya çıkartıldı. Kapak taşlarıyla kapatılmış D-B doğrultulu duvarlar açmanın 31K açmasının doğu çeyreğine kadar uzanmaktaydı (Resim: 2 , Çizim: 2). 2022 kazılarında açmanın güney profiline yakın kesimlerde yapının ızgara planlı yapıların güneyindeki küçük odalar gibi içlerinde bazalt aletlerin bulunduğu bir düzenlemeye sahip olduğu belirlenmişti. Bu işlik alanı görünümündeki kesim özellikle yapının kuzeybatısında daha belirgindir ancak öğütme taşları *in situ* değildir. ER'nin üzerine EP yapısı yapılırken altta dolgu malzemesi olarak kullanılmış gibi gözükmektedir. 2022'de açılmış 'oda' düzeneğinin özellikle güney profiline yakın kesiminde 2 evreli taban ve hemen yanındaki taşlarla çevrili dikme yuvası, bu alanda bir ara evre ya da bir onarım evresi olduğuna işaret etmektedir (Erim Özdoğan, 2024, s.192). Yapının batı uzantısı oldukça bozulmuştur, kapak taşları yerlerinden oynamış ya da kaymıştır.

Bu açmada 2023'de en ilginç durum ER yapısının batı uzantısı altında görünen bir Izgara Planlı Yapı'nın varlığıdır. Ancak bu kesim yukarıda sözüne ettiğimiz sel tahribatı alanına denk düştüğünden çevredeki dağınık taş ve taş dizilerinin bu evreye ait olup olmadığı anlaşılamamıştır. ER yapısının batı uzantısının altında küçük bir çocuğa ait olduğu düşünülen bir iskelet bulunmuştur ancak kemiklerin önemli bir kısmı ER'nin altında kaldığından tam açılmamış, hangi yapıya ait olduğu açıklığa kavuşmamıştır.

EU Yapısı

2022 kazılarında açmanın ortasındaki basamağın hemen önünde, büyük bölümü açmanın batı yarısında kalan dörtgen planlı bir yapıya ait yaklaşık D-B doğrultulu kuru taş tekniğiyle örülmüş bir duvar ve duvarın her iki bitiminde batıya uzanan 2 duvarın uçları ortaya çıkmıştı. 40-45 cm yüksekliğindeki duvarı tehlikeye atmamak için yanık olmayan mekân dolgusu kazılmamıştı. Bu yıl mekânın bölme duvarlarını biraz daha belirginleştirmek için yapı batı iç kısımdan ve dış çevresinden hafifçe kabartıldı (Çizim: 2). Güney duvarının 30 cm güneyinde olasılıkla *in situ* bazalt bir söve taşı yer almaktadır. Yapının açılan kısmının planı, Taş Döşemeli Yapılar evresinin 2. veya son evresini (cp2-3) işaret etmektedir (karş. Bıçakçı, 2001, tafel2/d; Erim Özdoğan, 2011, res. 30).

26M-N Açmaları (PPNA Sonları - Orta PPNB)

Bu açmaların 1972, 1984, 1986, 1987, 1988, 1990, 1991, 2016, 2017 kazılarındaki tabakalanma geçmişi ve bulgularıyla ilgili 43. KST yayınında ayrıntılı bilgi verildiğinden tekrarlanmayacaktır (Erim Özdoğan, 2024, s. 193-194).

1972 yılında ilk kez sınırlı bir alanda açılan 26M açması 1981’de 10x10 m boyutlarına tamamlanarak, 1988 ve 1991 yıllarında kazılmaya devam edilmişti. Açmanın üst tabakasındaki Toprak Meydan (Plaza) alttaki evrelerin üzerini tamamen kapatıyordu. Bu açmanın hemen doğusundaki son ızgara planlı yapılardan GR’nin üst evresi 1991’de onarılarak *Açık Hava Müzesi*’ne dahil edilmiş ve yapının batı duvarını korumak için 1,50-2 m genişliğinde bir alan bırakılmıştı (Özdoğan, vd., 1993 s. 106, res. 20). 2023’de bu alan, aşağıda ayrıntılandıracağımız kireçli alanlar ve RH ile ilişkisinin saptanabilmesi için GR yapısının batı duvarına 20 cm mesafe bırakılarak kazılmıştır. Üstteki 20 cm’lik dolgu kesekli sert kahverengi, altındaki 9-10 cm’lik dolgu ise yer yer yumuşak kireçli homojen olmayan bir niteliğe sahiptir (Resim: 3).

GR yapısının güneybatı köşesinin hemen önünde köşeyi teğet geçen 1,35x1 m boyutlarında 25-26 cm kalınlığında taş bir platform yer almaktadır (Resim: 4a). Platformun üst yüzeyi düz bir taş, çeperiyle bu taşın arası küçük-orta boy taşlarla düzgün döşenmiştir ve güneydeki kesitinden görüldüğü kadarıyla değişik dolguların üzerinde oturmaktadır (Resim: 4b). Niteliği ve işlevi konusunda kesin bir şey söylemek zor olmakla birlikte ilk Toprak Meydan’ın (Plaza) üzerine dikilmiş iki sıra halindeki dikilitaşlardan (Erim Özdoğan, 2011, res. 34, 44, 46) birinin platformu olabileceği öngörülmektedir.

1984, 1987 yıllarında kazılan 26N açmasında açmanın batısına doğru konumlanan ilk-orta ızgara Planlı Yapılar Evresi’ne ait GN yapısının 1 m’den daha geniş bir yatak açarak gelen kuzeybatı yönlü sel tarafından tahrip edildiği belgelenmişti. Sel, GN’nin doğusundaki diğer ızgara planlı yapı GM’nin batı kesimini de tahrip etmiştir. Sel taşıdığı çakılın bir kısmını açmanın güneydoğu kesimine ve 27/O açmasının kuzeyine yığmış ve zamanla Çayönü’nün bugün güneyinden akan Boğazçay’ın MÖ 3. binlerde yatağını açtıktan sonra erozyonla akıp gitmiştir (Erim Özdoğan, 2011, res. 12).

1991’de kısmen kazılan, güneye hafif eğimli arazide, dere taşkını veya sel tarafından tahrip edilmiş taş çeperli bir çukur barınağın yıkıntılarının içine oturtulmuş 3-3,50x2,50 m çapındaki söbe çukurun birkaç kez kullanılan Kanallı Yapılar Evresi’ne (ch) ait geniş bir ateş çukuru olduğu düşünülmüştü. Bu ön gözleme dayanarak 2017 kazılarında ‘düşük taşlar’ ayıklanarak barınağın (RH) tam çeperinin belirlenmesi işlemi 2022 kazılarında da sürmüştü. Taşların arasında özellikle alt kesimlere doğru yoğun, kömürleşmiş ince odun ve dal parçalarıyla birlikte kireçtaşlarının ateşin etkisiyle eriyerek/çözülerek kireçleşmeye başladıkları saptanmıştı (Erim Özdoğan, 2024, s. 193-194). Ayrıca çukurun çeperlerine doğru birbirinden kızılsı sert killi dolgularla ayrılan değişik kalınlıkta birkaç halkanın iç içe olduğu kalın kireç katmanları ortaya çıkmıştı. 2022 yılında bu alanın kazı sorumlusu tarafından bu halkaların iç içe iki farklı barınağın çeperi olduğu zannedilerek RH’nın ‘yapım veya dolma aşamalarını’ izlemek amacıyla ortasına KKB-GGD yönlü bir kesit bırakılarak önünde 40 cm derinleşmişti.

Ancak 2023’de açmanın çeşitli verileri ve fotoğrafları üzerindeki kapsamlı çalışma ve değerlendirmeler RH’nın aslında defalarca kullanılan bir kireç elde etme çukuru olduğu düşüncesini pekiştirmiştir. 2023 kazıları bu çerçevede ele alınmış ve RH’nın içi yerine çevresinde çalışılarak kireç çukurunun çeperi ve çevresiyle ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır. RH içindeki yegâne çalışma kesitin çok ayrıntılı belgelenmesi ile dolgudaki kömürleşmiş odunların, analiz için Dr. Eleni Asouti ile birlikte toplanmasıdır (Resim: 5-6).

RH’nin içinde de oldukça belirgin olan kızılsı sert killi dolgu(lar) RH’nın özellikle kuzey, doğu, batı ve kısmen güney çevresindeki alanları da kaplar. RH’nın kuzeyindeki alanda kızılsı sert killi dolgunun altından 2 evreli hafif kavisli uzanan KD-BGB yönlü 1,50 m uzunluğunda tek taş dizisi yer alır. Bu dizi hem batı profilinin önünde güneye dönen 0,75 m uzunluğundaki dizile hem de orta kesimlerinde bu duvara koşut uzanan 2. bir duvar ve iki taştan oluşan dizile birleşir. RH görüldüğü kadarıyla bu duvarların çevrelediği bir yapıyı (izgara planlı bir yapının orta mekânı?) keserek içine oturan bir çukurdur. Çukurun güneyinde ise yine güney yönlü uzanan kısa bir taş dizisi ve çevresinde dağınık taşlar bulundu.

RH’nın batısından güneye uzanan ‘L’ şeklindeki (2,10 ve 1,70 m uzunluğunda) duvar da büyük olasılıkla başka bir izgara planlı yapıya aittir. Şimdilik ortaya çıkan tablo çok kez kullanılmış kireç çukuru RH’nın izgara planlı bir yapının farklı evresini keserek 26M-N açmalarının keşiştiği yerdeki güneye hafif eğimli bir araziye açılmış olduğu anlaşılmaktadır, ki bu da bugüne kadar tespit ettiğimiz kuzeybatı sel akıntılarının yönüyle uyumludur. RH’nın ilk açıldığında boyutları tam kesinleşmemekle birlikte yaklaşık 4 m çapa sahip gibi gözükmektedir.

Bu açmadaki çalışmalar her ne kadar bitirilmemişse de ilk çalışmalarda yuvarlak planlı barınak olarak düşünülen RH’nın çok kez kullanılmış bir kireç elde etme çukuru olduğu düşüncesi kesinleşti. Bu çukur büyük olasılıkla PPNB başlarında (Izgara Planlı Yapılar’ın orta/son evrelerinde) ya da Orta PPNB’de (Kanallı Yapılar Evresi) açılmış ve Hücre Planlı Yapılar evresinin başlarına kadar kullanılmıştır. Buradaki kirecin Terrazo tabanlı yapıda kullanılan

kireç ile ilişkilendirilmesi için analiz çalışmaları Dr. Halit Canol (MSGÜ) uzmanlığında halen süregelmektedir. Çukurun işlevi bittikten sonra, üzerine *Plaza* yapılarak kullanım dışı bırakılmıştır.

Özellikle kızılsımsı sert killi dolgularda çakmaktaşı taşımaları, hayvan kemikleri ve az sayıda kemik alet parçası ile birkaç boncuk bulunmuştur. Bunların arasında bir Paleolitik alet parçasının varlığı ile çakmaktaşı taşımaları dahil hiçbir buluntuda yanık izlerinin bulunmayışı hepsinin sürüklenerek geldiğini düşündürmektedir. İlginç nokta, kemik aletlerin önemli bir kısmının Çayönü kemik alet çantasındaki aletlerden farklı oluşudur. Bu da ovanın daha kuzey kesimlerinde bugün tamamen kilitlenmiş başka bir (veya daha fazla?) PPN yerleşmesinin varlığına işaret etmektedir.

1. 2. İLK TUNÇ ÇAĞ (İTÇ I-II)

2021’de tepenin kuzeydoğusunda başlayan kazı çalışmalarında İTÇ ve olasılıkla Son Kalkolitik Dönem’e ait mimari ve alanın farklı sosyo-ekonomik yaşam modellerine sahip topluluklar tarafından kullanımıyla ilgili verilere ulaşılmıştı. Ayrıca Orta PPNB yerleşiminin kuzeydoğu yamacındaki alanın İTÇ I-II Dönemi’nde mezarlığa dönüştürülmüş olduğunu ortaya çıkartmıştık. Bu kesim aynı zamanda MÖ 3. binlerin başında gerçekleşen şiddetli deprem ve olasılıkla bu depremlerden kaynaklanan ovanın ortalarındaki akarsuyu ve çevresindeki bataklık bütünü dip dolgularının tepeyi kaplayacak şekilde güneye kütle halinde aktığını belirlemiştik. Bu kütle, bir başka anlatımla PPNB yerleşmesini kısmen ‘kilitleyerek’ korunmasını sağlamıştır (Erim Özdoğan, 2024, s.194-195).

PU Yapı Kompleksi

Bu yılki çalışmalar, yapının güney PU 2-36 mekânındaki homojen, sert, yağlı, siyaha yakın koyu kahverengi dolgu üzerine konumlanmış kullanım evresinde, temizlik yapmak, bozulmuş ve dağılmış kerpiç çamuru ile sıvalı iki direk altlığını kaldırmak; güney duvarı 2-11 ile ona koşut uzanan 2-38 duvarının arasındaki boşluğu temizlemekle sınırlı kalmıştır. Bu dar alanda siyah homojen bataklık dolgusunun altında bir sandık mezara ait olduğu düşünülen, yassı bir blok taş kısmen görülmektedir.

1. 2. 1. P32İ ve P32İ Açmaları

2023 kazılarında P32İ açmasında elde edilen çanak çömlek buluntuya dayanarak Çanak Çömlekli Neolitik Dönem’in (PN) eski evrelerine ulaşıldığı öngörülmekle birlikte bu alan aynı zamanda İTÇ I-II’de mezarlık olarak kullanılan bir yamaç olduğundan malzemenin ne kadarının güvenli dolgulara ait olduğunu anlamak güçtür. P31İ açmasında da kısmen benzer bir durum söz konusudur ancak buradaki topoğrafya, şimdiki verilere göre, daha düz olduğundan İTÇ mezarlığı daha geniş bir alan kaplar ve İTÇ çanakları, Neolitik parçalar artmakla birlikte, ağırlıktadır.

P32İ açmasının kuzey kesimindeki hafif nemli orta sertlikteki grimsi dolgu üzerindeki belirgin sınırları olmayan yaklaşık 2-2.50 m² büyüklüğündeki taşcıklı alan kuzeydoğuya yayılarak siyah homojen killi sert dolgunun altına doğru devam eder. Bu alandaki taşlar olasılıkla PPNB ve PN yerleşmelerinin kuzeydoğu yamacındaki erozyondan kaynaklanan akıntılardır. Bu seviyede mimariye rastlanmamıştır.

2021-22 yıllarında kazılan P32İ 1-19 kuyunun (Erim Özdoğan, 2024, s.197-198) içindeki malzeme İTÇ I-II Dönemi'ne ait olmakla birlikte ne zaman açıldığı anlaşılamamıştı. Bu yıl, kuyunun açılırken P32İ 3-106 çömlek mezarı tahrip ettiğinin belirlenmesi üzerine İTÇ koçerleri tarafından açılmış bir kuyu olduğu açıklık kazanmıştır.

P31İ açmasındaki çalışmalar, PU mekânının güney duvarı dışında kalan alanda yapıldı. P32İ 1-20 sahte mezarın kısmen altında taş çevirmeli 3. bir sandık mezar (P31İ 4-126) ile P31İ açmasının kısmen batı profili önünde yaklaşık yarısı açma dışında P30İ plan karesinde kalan bir sandık mezar (P31İ 5-60) daha saptandı. Ayrıca her iki açmada da 3 tane çömlek mezar (P31İ 4-127, P32İ 3-117 ve P32İ 3-106) ve bir basit toprak mezara (P32İ 3-128) rastlandı. Bunlar dışında PU mekânının güney duvarı 1-11 duvar ile 1-22 duvarın kesişim noktasında duvarların üzerinde oturduğu siyah homojen killi dolgunun 45-50 cm altında bir başka taş sandık mezara ait kapak taşının ucu görünmektedir (Resim: 7). Bu veri siyah homojen killi dolgunun İTÇ I-II mezarlık alanını tamamen örttüğü öngörümüzü kesinlikle doğrulamaktadır.

Koçerlerin kullanım alanı, yukarıda anlattığımız, mezarlık alanını da tamamen örterek kilitleyen siyah homojen sert dolgunun üzerindedir. Gerek mezarlardaki gerekse koçer yerleşimindeki kapların tipleri ve bezemelerinin birbirinden farksız olduğu göz önüne alındığında ovadaki doğal olaylar bu zaman diliminde gerçekleşmiştir. İTÇ tabakalarına ait iki C₁₄ örneği GÖ 4320±60 (ETH 7111: cal MÖ 2863) ve GÖ 4413±32 (TÜBİTAK 2536: cal MÖ 2917) tarihlerini vermektedir.

1. 2. 2. Mezarlar

2021 yılından beri yaklaşık 180 m² alanda 11 mezar açılmıştır: İki tane taş sandık mezar, bir taş çevirmeli sandık mezar, iki tane basit toprak mezar, dört tane çömlek mezar ve iki tane de 'sahte mezar'. Ayrıca üç tane sandık mezar üst seviyeleri belirmesine karşın konumları nedeniyle kazılamamıştır; P31İ 5-60'ın yarısı açma dışında; biri üzerinde mimari uzanan 50 cm kalınlığında siyah homojen dolgunun altında; diğeri de yukarıda sözünü ettiğimiz PU 2-36 mekânının iki duvarı arasındaki boşluktan kapak taşı görünen mezardır. Şimdiki tablo İTÇ I-II mezarlığının PPNB yerleşiminin kuzey yamacında doğu-batı doğrultusunda uzanmıştır (Resim: 8). Mezarlığın batı sınırının, kazılmamış 28İ açmasının doğu kesimine kadar uzandığını; doğuya da 30-35 m kadar devam ettiğini, höyüğün topografyasına dayanarak söyleyebiliriz.

Mezarlığın kullanım süreci henüz tam kesinleşmemekle birlikte mezarlardaki çanak çömlek verisi 200 yıl kullanıldığını düşündürmektedir. Çanak çömleğin özellikle Orta-Yukarı Fırat Havzası'yla yakın benzerliği buna karşın Dicle Havzası tipik malzemesinin hemen hemen hiç bulunmayışı Çayönü Tepesi'ni mezarlık olarak kullanan topluluğun (toplulukların?) Fırat Havzası'yla yakın ilişkisine işaret etmektedir. Topluluklar günümüzde Siverek ilçesi üzerinden giden doğal geçidi kullanmış olabilirler. Çanak parçalarının mineralojik incelemesi Dr. H. Canol tarafından sürdürülmektedir.

P32İ 2-75 sandık mezar

2022'de kazılmış sandık mezarın (Erim Özdoğan, 2024, s.196-197) dışında, doğu tarafta derinleştiğinde mezarın doğu yan yekpare taşına dışarıdan büyük yassı bir plakanın şevli olarak dayandığı görüldü. Mezarı tehlikeye düşürmemek için taşın en dip noktasına kadar kazılmadı ancak taşın mezarın alt seviyelerine kadar indiği öngörülmekte. Mezarın PPNB yerleşmesinin kuzeydoğu yamacında açıldığına istinaden taşı olasılıkla destek amaçlı yerleştirilmiştir (Resim: 9).

P31İ 4-126 Taş Çevirmeli Sandık Mezar

P31İ 2-89 ve P32İ 1-20 'sahte mezarların' kaldırılmasıyla P32İ 1-20 çukurunun KB köşe kesitinde görünen plaka biçimli taşın 4-126 mezarın kapak taşı olduğu ortaya çıktı. İnce kapak taşının kuzeydoğu köşesi kırılmış ve kırılan yerinden ortada kalan büyük parçası kuzeye eğimlenmiş, küçük parçası ise üstte kalarak güneye doğru kaymış. Kapak taşı kuzey, güney ve doğudan küçük kireç taşlarıyla desteklenmiştir (Resim:10).

Birey D-B doğrultulu, kafatası batıda, yüz güneye dönük, güneye doğru hafif eğimli yarı-katlanmış şekilde yatırılmıştır. Kapak taşı kırıldığında iskeleti de aşağı kaydırmış; kalça ile kafatası aynı seviyede, bacak ve kollar güneye eğimli duruyor. İskelet genel hatlarıyla iyi durumda; hemen hemen bütün kemikler mevcut. Kafatasının üzerindeki kapak taşı kırılarak içe göçtüğünden kafatası kısmen ezilerek kapak taşına yapışmış; çene içeri kaymış ve dişler kafatasının içine ve kaburgaların arasına dağılmıştır.

Kafanın hemen batısında yan yatmış *Cyma rekta* bir kâse ve hemen güneyinde kaideli saklı astar bezemeli bir kap durmaktadır. Topuzu omuza yakın duran bir tunç iğne ile, boyun-da, çenede ve kafatasının içinde dağınık 15 tane kuvarz ve 14 tane kireçtaşı boncuk bulundu.

P31İ 4-127 Çömlek mezar

P31İ 4-126 Taş çevirmeli sandık mezarın hemen doğusundadır (Resim: 10). İri bir koyu yüzüzlü ağız (KYM) çömlek karnı üzerine, ağız kuzeydoğuya dönük yatırılarak çevresi küçük/orta boy taşlarla desteklenmiş. Çömlek çatlak, üstü de içeri göçmüş, ağız kırık ve yerinden kaymış. İçindeki kemikler çok küçük ve dağınık. Hediyesi yok.

P32İ 3-117 Çömlek mezar

1-19 kuyunun 0,85 m kuzeybatısı, P32İ 2-95 çömlek mezarın 1,50 m kuzeydoğusundadır. Saklı astar bezemeli çömlek KD-GB yönünde, ağzı kuzeydoğuya dönük karnı üzerine yatırılarak, ağzı yassı bir taşla kapatılmış ve 2 orta boy yassı taşla desteklenmiş, ayrıca karına doğru 2 taraftan da taşlarla çevrelenmiş (Resim: 11). Çömlek çatlak ve karnın dip kesimi içi kaymış. Kemikler küçük parçalar halinde. Hediyesi yok.

P32İ 3-106 Çömlek mezar

1-19 kuyunun hemen batısında, kuyu açılırken tahrip edildiğinden çömleğin dibi yok. Orta boy üçgen tutamaklı bir KYM çömlek karnı üzerine ağzı doğuya dönük yatırılmış ve yekpare yassı bir taşla kapatılmış (Resim: 12). Kemikler çok küçük ve dağınık. Hediyesi yok.

P32İ 3-128 basit toprak mezar

P32İ 2-17 sandık mezarın güneyinde daha aşağı seviyededir. Mezar çukurunun çeperi belirlenememiştir. D-B doğrultulu, baş batıda, yüz güneye dönük, sol tarafına tam *hoker* şeklinde yatırılmış. Omurlar, ayak ve el parmakları eksik. İskelet biraz dağılmış; boyun omurları kafatasının içine kaymış. Bazıları eksik olan dişlerde belirgin aşınma var. Kafanın güneyinde bulunan obsidyen ok ucunun mezarla ilişkisi olup olmadığı kesinleştirilemedi (Resim: 13).

2. ARKEOBOTANİK ÇALIŞMALAR

Bu yıl 2021-2022 kazılarında 26N ve P32İ açmalarından alınan yaklaşık 50 litre toprak örneği suda yüzdürülmüştür.

Tohum kalıntıları çalışmaları 26M-N açmasındaki 12 farklı toplama biriminden alınan örneklerden elde edilen verilere dayanmaktadır. Kuru yemişler (yabani badem ve fıstık) %79 gibi oranla baskındır. Bunu %9 ile bakliyatlar, %7 ile tahıllar ve %5 oranı ile yabani otlara ait bitki kalıntıları izler. Ayrıca RH içindeki dolgularda yabani buğday ve bakliyatların yanı sıra evcilleştirilmiş formlar da mevcuttur. Mercimek baskın türdür.

Odun kömürü kalıntıları (antrakoloji) 2023 çalışmaları Prof. Dr. Eleni Asouti tarafından gerçekleştirilmiştir. Ağaç kullanımına ilişkin 22 farklı kontektsten (26M-N açmaları, RH) 1324 odun kömürü parçası incelenmiş ve teşhis edilen 1320 tanesi menengiç, badem, meşe, dişbudak ve cehri ağaçlarına aittir. RH dışı alanlarda baskın türler menengiç (%72,6) ve bademdir (%18,6) ayrıca dişbudak da mevcuttur. RH dolgularında ise, menengiç baskın tür olmaya devam ederken (%88,9), bademin oranı %1,7'ye düşmüştür.

TEŞEKKÜR

Çalışmalarımız Kültür ve Turizm Bakanlığı öncelikli olmak üzere Aris Madencilik, Di-mer Mermer, Diyar Maden, Elbat Madencilik, Medos İnşaat ve Madencilik ile Say Reklam-cılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti. tarafından desteklenmiştir. Diyarbakır Vali yardımcısı Sayın

İlyas Öztürk, Ergani Kaymakamı Sayın Ahmet Karaaslan ile Dışişleri Bakanlığı Diyarbakır temsilcisi Sayın Hakan Çakıl'ın kazımıza destekleri ve katkılarını yadsıyamayız.

KAYNAKÇA

Bıçakçı, E. (2001), *Çayönü Tepesi, Untersuchungen zu den Bauten und Siedlungsmustern der akeramisch-neolithischen Subphases 5 und 6*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Institut der Baugeschichte der Universität, Karlsruhe.

Erim-Özdoğan, A. (2011). Çayönü (Ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Kuniholm), *The Neolithic in Turkey new excavations & new researches, The Tigris Basin*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 185-269.

Erim-Özdoğan, A. (2024). Çayönü Tepesi 2023 Kazı Çevre Düzenleme Çalışmaları (Ed. Candaş Keskin), *43. Kazı Sonuçları Toplantısı / Cilt 4*, Ankara, s. 189-206.

Özdoğan, M., Özdoğan, A., Caneva, I., Davis, M. ve Koyunlu, A. (1993). 1991 Yılı Çayönü Kazıları, *Kazı Sonuçları Toplantısı XIV/I*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 81-106.

EKLER

Resim 1: Özel yapı ve iç dolgusuna açılan kesit.

Resim 2: 31K açması.

Resim 3: 26M-N açmaları.

Resim 4: GR yapısının önündeki; a. Platformun üstten görünümü, b. Platformun alt dolguları.

Resim 5: 26M-N, RH kireç çukuru.

Resim 6: RH kireç çukurunun kesit dolguları.

Resim 7: PU mekanının güney duvarı 1-11 ve 1-22 duvarların kesişim noktasında duvarların üzerinde oturduğu siyah homojen killi dolgunun 45-50 cm altında bir Taş Sandık Mezara ait kapak taşı.

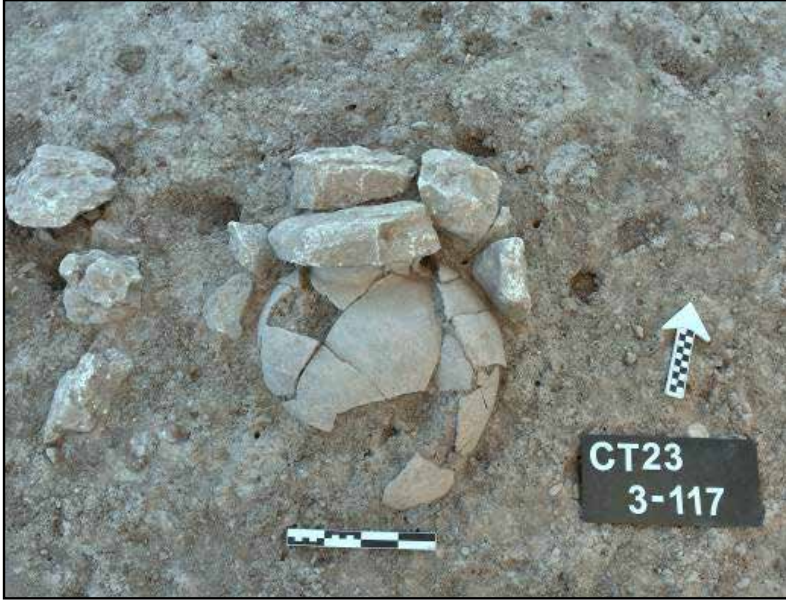
Resim 8: Doğu-batı uzantılı İTÇ mezarlık alanı.

Resim 9: P32I açması: 2-75 taş sandık mezarın önündeki destek taşı.

Resim 10: P31I açması, 4-126 taş çevirmeli sandık mezar ve 4-127 çömlek mezar.

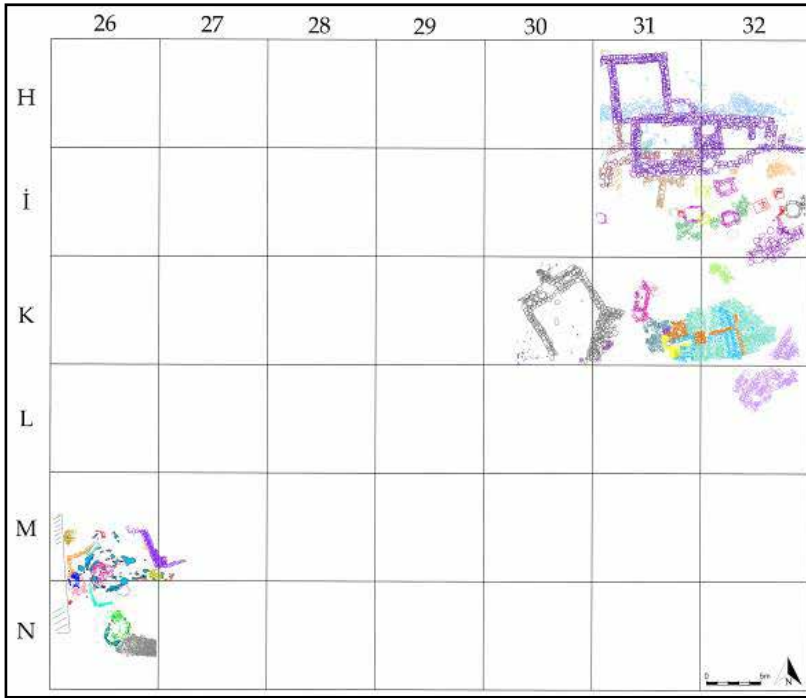
Resim 11: P32İ açması, 3-117 çömlek mezar.

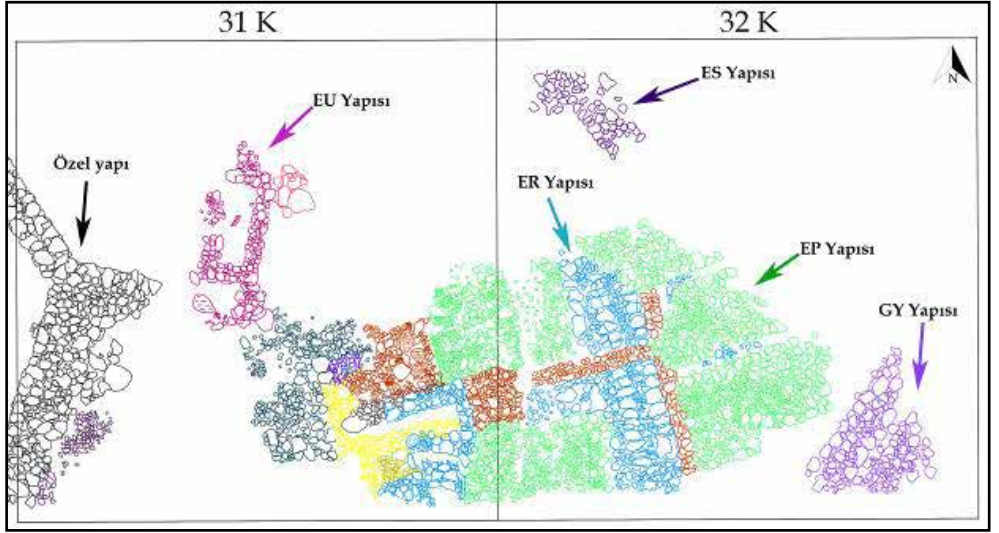
Resim 12: P32İ açması; kuyu tarafından kesilen 3-106 çömlek mezar.

Resim 13: P32İ açması, 3-128 basit toprak mezar ve kafatasının güneyinde bulunan İTÇ ok ucu.

Çizim 1: Çayönü Tepesi 2023 yılı çalışma alanları.

Çizim 2: 31K - 32K açmaları PPNB yapıları: ER, EP, EU, ES ve GY yapıları.

İKİZTEPE KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Aslıhan BEYAZIT*

Burhan GÜLKAN

Burçin AFŞAR

GİRİŞ

Samsun ilinin 55 km, Bafra ilçesinin 7 km kuzeybatısında yer alan İkiztepe, doğal bir yükselti üzerine kurulmuş dört höyükten oluşmaktadır (Harita: 1). İkiztepe 2023 kazı çalışmaları, 2021-2022 sezonlarında olduğu gibi yerleşimin en büyük tepesi olan Tepe I’de C20/IV6, C20/IV5, D1/IV6 ve D1/IV5 plankarelerinde yürütülmüştür. 2023 kazı çalışmalarının temel amacı; 2022 sezonunda açığa çıkartılan mimari evrelerin doğuya doğru yayılımını saptamak ve her evreden örnekler alınarak C14 yöntemiyle Tepe I’in tartışmalı kronolojisini anlamaya çalışmak olmuştur¹.

2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

2023 yılında C 20/IV6, 5 ile D 1/IV6 ve 5 plankarelerinden oluşan yaklaşık 100 m²lik alanda gerçekleştirilen kazılarda Geç Kalkolitik Çağ’a (GKÇ) ait 2 evre ile Geç Kalkolitik Çağ’ın 1. mimari tabakası içine gömülmüş Erken Tunç Çağı I (ETÇ) mezarları açığa çıkarılmıştır (Çizim: 1). Diğer taraftan İkiztepe’de 2021 yılından beri devam eden çalışmalar sonucu Tepe I’deki tabakalaşma değerlendirilmektedir (Tablo: 1).

İlk Tunç Çağı I Mezarları

2023 yılı kazılarında öncelikle bir önceki sezon saptanmış olan ve İTÇ I’in başlarına tarihlendirilen 4. mimari tabakayı takip etmek amacıyla C20 ve D1 plankarelerinde çalışmalar

* Doç. Dr. Aslıhan BEYAZIT, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34134 Laleli/İstanbul/TÜRKİYE; E-Posta: aslihanbeyazit@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0457-3351.

Burhan GÜLKAN (MA), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34134 Laleli/ İstanbul/TÜRKİYE; E-Posta: burhang511@gmail.com; ORCID: 0009-0000-5384-8425.

Burçin AFŞAR (MA), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34134 Laleli/ İstanbul/TÜRKİYE; E-Posta: tassinburcin@gmail.com; ORCID: 0009-0007-8260-1748.

1 2023 kazı çalışmalarına heyet üyeleri kazı başkan yardımcılar Hititolog Burçin Afşar, arkeolog desinatör Burhan Güllan ile Doç. Dr. Özgür Turak, arkeolog Melek Karya Yeşil ve 6 stajyer öğrenci Emirhan Kanbay, Tunahan Sazak, Elif Nur Yazıcı, Akça Özer ve restorasyon öğrencileri Demir Baran Tutkun ve Habib Adnan Sancaklı katıldı. Bakanlık kazı temsilciliğini ise Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesi uzmanlarından Hasan Dikmen yerine getirdi. İkiztepe Höyük sistematik arkeolojik kazılarını gerçekleştirmeme izin veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne teşekkür ederim. Kazılar için finansal destek sağlayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı ile Eti Bakır AŞ Samsun İşletmesine, kazı süresince yaptıkları yardım nedeniyle Bafra Belediyesi ile İkiztepe köyü Muhtarlığına teşekkürlerimi sunarım.

gerçekleştirilmiştir. Bu plankarelerde mimari kalıntıların yoğun sıva parçalarından ve yanmış tabandan oluştuğu gözlenmiş ve 4. mimari tabakanın C 20 olarak kodlanan açmanın sadece batısında devam ettiği anlaşılmıştır. Söz konusu moloz döküntü kaldırıldıktan sonra C20 ve D1 plankarelerinin güneyinde sıva parçalarından oluşan mimari kalıntılara ve yanık izlerine rastlanmıştır. Yaklaşık 50 cm kalınlığında kültür dolgusundan oluşan mimari kalıntıların plankarenin kuzey tarafında üst evreye ait mezarlar nedeniyle tahrip edilmiş olduğu görülmüştür. C20/IV5 plankaresinde bir alt evrenin moloz döküntüsü içine gömülmüş toplam 5 adet basit toprak mezar açığa çıkarılmıştır (Resim: 1). Söz konusu mezarlardan biri çocuk, dördü ise yetişkin bireylere aittir. Bu mezarlardan alınan kemikler üzerinde yapılan radyo-karbon sonuçları MÖ 3250-3100 tarih aralığını vermektedir. İskeletlerin gömülmüş olduğu evreden alınan organik örneklerin kalibre edilmiş radyokarbon sonuçlarına göre ise bu evre MÖ 3379-3326 yılları aralığına tarihlendirilmektedir. Söz konusu 5 gömütün 2'si hediyelidir. Bunlardan biri Sk. 720 olarak kodlanan güneydoğu – kuzeybatı uzantılı ve yüzü doğuya bakan 39,5 yaşlarında bir erkek iskeletidir².

Bu iskeletin sağ humerus kemiği yanında yaklaşık 35 cm uzunluğunda ve 5 kg ağırlığında arsenikli bakırdan bir mızrak ucu, bakır bir küpe ile bakır bir ustura ele geçmiştir (Resim: 2). İkiztepe kazılarında daha önce benzerine rastlamadığımız ve bir idolü andıran sap kısmıyla ünik bir örnek olan bu ustura, İkiztepe metal ustalarının zevkini yansıtmaması bakımından ilginçtir. Usturanın Alacahöyük'ün metalden yapılmış yassı idollerinin prototipi niteliğinde olduğu görülmektedir.

Hediyeli bir diğer mezar ise güney – kuzey uzantılı Sk. 721 No.lu kadın iskeletidir. Bu mezarda ise içi kahverengi, dışı siyah astarlı, dudak üzeri kabartma bezemeli ve omurgalı bir çanak, iskeletin başının yan tarafına bırakılmıştır (Resim: 3). İkiztepe'nin kadın mezarlarında oldukça yaygın görülen içi kahverengi/kırmızı dışı siyah astarlı ve omurgalı çanakların mezar kapları olarak bilinçli bir tercih olduğu görülmektedir. Diğer üç mezar da basit toprak gömüt şeklindedir. Mezarların tümünde baş güney ya da güneydoğuda, ayaklar ise kuzeye ya da kuzeybatıya doğru yerleştirilmiştir. Sk. 722 olarak kodlanmış, güney-kuzey yönlü yarı *hocker* pozisyonunda gömülmüş, yüzü kuzeye dönük iskelet ise 4-5 yaşlarında bir çocuğa aittir. 2023 kazı sezonunda açığa çıkartılan iskeletler üzerinde antropolojik çalışmalar devam etmektedir.

Geç Kalkolitik Çağ 1. Mimari Tabaka

GKÇ 1. Evre mimari kalıntıları, yukarıda da bahsedildiği gibi ETÇ I mezarları nedeniyle tahrip olmuştur. Söz konusu tabakada plankarelerin güney kesiminde net bir şekilde takip edilen yanık taban, alanın kuzeyinde izlenememektedir. Yaklaşık 50 cm kalınlıktan oluşan bu kültür dolgusunda yoğun moloz, tuğlalaşmış sıva parçaları ile yer yer yanık taban tespit

2 Sk. 720, Sk. 721 kodlu mezarlara ait değerlendirmeler, Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal ile yapılan sözlü görüşme ile edinilmiştir.

edilmiştir.

GKÇ 1. Evre'ye ait çanak çömlek ETÇ I çanak çömleği ile benzer özellikler göstermektedir. Bu tabakada ele geçen tamamı el yapımı, mineral ve bitki katkılı, gri, siyah, kahverengi ve kırmızı tonlarda astarlılar ile içi kahverengi dışı siyah ve genellikle parlak açıkılı çanak çömlekler, İkiztepe'de uzun yıllar devam eden bir çömlekçilik geleneğinin varlığını göstermektedir. Evre içinde açığa çıkartılan çanak çömlekte hamur ve teknik özelliklerine göre kırmızı, açık kahverengi ve koyu gri-siyah astarlı örnekler üç ana mal grup olarak öne çıkmaktadır. Kırmızı astarlıların sayıca az olmakla birlikte genellikle kaba mallarda kullanıldığı görülmektedir. Bu mal grubunda kapların ağız kenarı altında yatay oluk bezemeler ile dudak üzeri kerkit bezemeler oldukça tipiktir. Kahverengi astarlılar da ise iki tip bezeme vardır. Bunlardan ilki ince cidarlı, çok iyi açıklanmış, açık kahverengi tonlarında astarlı, yüzeyinde birbirini kesen verrev biçimli silinti bezemeli ve oldukça kaliteli çanak çömlek grubunu oluşturmaktadır. Diğerleri daha yoğun katkıya sahip kaba hamurlu, genellikle çömlek ile derin çanaklar gibi formlarda kullanılan ve kiminin ağız kenarı altında kabartma bant bezemeler yer alan örneklerdir. Üçüncü mal grubu olan koyu gri-siyah astarlılar ise evrenin en kaliteli malzemesi olarak öne çıkmaktadır. İnce mineral katkılı bu grupta içi ve dışı siyah astarlılar ile dışı siyah içi kahverengi/kırmızı astarlılar yer almaktadır. Üç mal grubunda da ortak özellik tek, çift veya çoklu şekillerde memecik kabartma bezemenin kullanılmasıdır (Çizim: 2). Ayrıca bu tabakada içi kırmızı dışı siyah astarlı, bitki ve mineral katkılı bir gövde parçası üzerinde kabartma tekniğinde kolları yukarı doğru kaldırılmış, bacakları bitişik insan figürü yer almaktadır (Çizim: 3). Söz konusu parçanın çok yakın benzeri Tepe I'de 1980 kazı sezonunda yapılan kazılarda açığa çıkartılmıştır (Alkım, vd., 2003, s. 134, Lev. LXXXIII/2).

Geç Kalkolitik Çağ 2. Mimari Tabaka

ETÇ I mezarları ve GKÇ 1. Evre moloz döküntüsünün kaldırılması ile yaklaşık 60 cm kalınlıktan oluşan kültür dolgusuna sahip 2. Evre'de kazı çalışmaları gerçekleşmiştir. Söz konusu evrede plankarenin tam ortasında çok tahrip olmuş oval planlı bir fırın kalıntısına (b. 4242) rastlanmıştır. Yaklaşık 2,5x2,5 m boyutlarındaki fırının korunagelmış yüksekliği 0,50 m'dir. Pişirme tabanının kat kat kil ile sıvanmış olduğu, fırının neredeyse tüm çevresinde üzerinde hatlı izleri bulunan sıva parçaları tespit edilmiştir. Bununla beraber doğu kısmında küllü toprak yapısının varlığı, fırının ağız kısmının doğuya baktığını göstermektedir. Ayrıca fırının hemen batısında *in situ* biçimde bir öğütme taşı, pişmiş toprak tüm bir çömlek ile kemik bir kazıyıcı ele geçmiştir. Fırının yanında ele geçen çömlek kırmızı hamurlu, hamuru renginde astarlı, dışı açılan ağızlıdır. Ağız kenarı altında üç adet yatay tutamak yer almaktadır. Fırının oturmuş olduğu yanmış tabanın höyüğün formasyonuna uygun olarak batıdan doğuya doğru 40 cm'lik dik bir eğimle devam ettiği anlaşılmıştır. Fırının yaklaşık 0,80 m kadar kuzeydoğusunda ise yaklaşık 1,5x1,5 m çapında kare planlı bir yapının kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Dört gözden oluştuğu anlaşılan bu yapının içinde bulunan 57 adet pişmiş toprak tezgâh ağırlığı kalıntının tezgâh ağırlığı depolama birimi olduğunu göstermektedir. Tezgâh ağırlıkları dışında yapının içinde bir adet pişmiş toprak *pintadera* ele geçmiştir. Diğer taraf-

tan fırın ve depolama birimi, söz konusu kompleksin bir işlik alanı olduğunu göstermektedir (Resim: 4). Fırın kalıntısından ve taban üzerinden alınan organik buluntuların kalibre edilmiş radyokarbon sonuçları ile bu evre MÖ 3642-3535 yıllarına tarihlendirilmektedir.

2. evrede bir üst evreye göre daha az çanak çömlek buluntusu açığa çıkartılmıştır. Ele geçen çanak çömlek üst evreler³ ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu evrede kırmızının farklı tonlarında astarlı ve dışa açılan ağızlı çanakların sayıca yoğun olduğu anlaşılmaktadır (Çizim: 4). Çömlekler ise ağırlıklı olarak içe kapanan ağızlı, kahverengi ya da dışı siyah içi kahverengi astarlı ve şişkin karınlı örneklerden oluşmaktadır. Evre içinde en yoğun mal grubunu dışı siyah içi kırmızı/kahverengi ve kırmızı astarlı çanak çömlek oluşturmaktadır. Bunlar dışında kahverengi, gri/siyah ve çok az bej astarlı örnek ele geçmiştir. Bezeme olarak her mal grubu ve her kalitede memecik kabartma en yoğun kullanılan tekniktir. Bunlar dışında iyi açıklanmış, ince, orta cidarlı ve oldukça kaliteli çanak çömleklerde silinti bezeme, kırmızı astarlılarda ağızda dalga, kahverengi astarlılarda ise kabartma dikey bant bezemeler yaygın olarak görülmektedir. Bezemeli örnekler arasında dışı siyah içi kahverengi, bitki ve mineral katkılı, orta cidar kalınlığına sahip bir gövde parçası üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış insan betimlemesi dikkat çekmektedir. Ayrıca S profilli, düzleştirilmiş dudaklı, halka dipli ve kırmızı astarlı bir çanağın tüm gövdesi üzerinde görülen *impresso* bezeme bu tabaka için ünik bir örnektir (Çizim: 5).

Arkeozoolojik Araştırmalar

2023 kazı sezonunda yapılan zooarkeolojik araştırmalarda⁴ toplamda 2374 kemik ve kemik parçaları üzerinde çalışılmıştır. Bu kapsamda ele alınan örneklerin neredeyse tamamı mezar dışı kontekstlerden ele geçmişken, 2023 sezonunda bazı mezarlarda insan kemikleri ile beraber domuz, koyun ve kuşlara ait az sayıda kemik tespit edilmiştir.

Araştırma ön sonuçları İkiztepe’de et tedarikinin öncelikli olarak büyükbaş hayvancılığa ve domuz yetiştiriciliğine dayandığını ancak küçük ölçekte de olsa koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvan, kuş avcılığı ile az sayıda geyik ve tavşan gibi yabani hayvan avcılığının da varlığını göstermektedir. Ayrıca yerleşmede midye ve yumuşakça kabukları içeren tabakaların varlığı, toplumun beslenme açısından deniz ürünleri ve tatlı su kaynaklarına da bağlı olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan önceki kazılarda ortaya çıkartılmış 60 insan iskeleti üzerinde gerçekleştirilmiş olan element ve izotop analizleri ile antropolojik çalışmalar da toplumun bitkisel besinden ziyade protein ağırlıklı beslendiğini doğrulamaktadır (Koruyucu, 2019, s. 50, 249).

İkiztepe’de bugüne kadar yürütülen çalışmalar, yerleşimde dokumacılığın önemli bir ge-

3 Tepe I’de ele geçen ETÇ I ve GKÇ çanak çömleği hamuru, astarı ve pişirme tekniği ile benzer özellikler göstermektedir.

4 Zooarkeolojik çalışmalar, Mardin Artuklu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Abu B. Siddiq tarafından gerçekleştirilmiştir.

çim kaynağı olduğunu göstermektedir. Ele geçen binlerce tezgâh ağırlığı, yüzlerce ağırşak, dokuma tarağı vb. tekstil buluntuları toplumun bu zanaat alanında oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir. İkiztepe’de 2023 sezonunda yürütülen arkeozoolojik araştırmalar yerleşimde koyun-keçi gibi küçükbaş hayvan faunasının oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda yerleşimde dokumacılıkta hayvan yünlerinden ziyade bitkisel liflerin kullanılmış olduğu 1974-2012 yılları arasında gerçekleştirilmiş kazı çalışmalarının sunduğu veriler ile de desteklenmektedir (Bilgi, 2001, s. 12).

Jeoarkeolojik ve Arkeomorfolojik Çalışmalar

İkiztepe’de 2023 sezonunda uzmanlar tarafından höyükte stratigrafik gözlemler yapılarak yerleşimin profillerinin çıkarılabilmesi için lokasyon tespiti yapılmıştır⁵. C19/IV7 – C19/IV6 plankarelerinde yaklaşık 2 m kalınlıktan oluşan ETÇ I’e ait 4 evrenin ve C20/IV6 – D1/IV6 plankarelerinde yaklaşık 1 m kalınlıktan oluşan GKÇ 1. ve GKÇ 2. evrenin kesitlerinde stratigrafik incelemeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kazı alanı ve çevresinin hava fotoğrafları alınarak yerleşimin yakın çevresinin genel coğrafi ve morfolojik yapısını belirlemek amacıyla CBS çalışmaları yapılmıştır (Harita: 2).

Önümüzdeki sezonlarda devam edecek olan jeoarkeolojik ve arkeomorfolojik araştırmalar, 2800 yıl aralıksız iskân edilmiş olan İkiztepe’de dönemsel olarak yaşanmış iklimsel değişiklikleri de anlamamıza olanak sağlayacaktır.

GENEL DEĞERLENDİRME

2023 kazı sezonunda Tepe I’in kuzey kesiminde 4 plankarede yürütülen çalışmalar sonucunda GKÇ’ye ait iki evre açığa çıkartılmış ve bu çalışmalar ile Tepe I kronolojisi hakkında bazı değerlendirmeler yapılabilmektedir. Tepe I’de ortalama 23,40 m derinliğinde başlatılan ve yaklaşık 50 cm kalınlıktan oluşan GKÇ 1. Evre’den alınan kömürleşmiş karbon örnekleri MÖ 3379-3326 tarihlerini vermekte olup, bu tabaka içine gömülmüş Sk.719 ve Sk.723 kodlu insan iskeletleri MÖ 3250-3100 aralığına tarihlenmektedir. Bunu takiben yaklaşık 22,90 m derinliğinde kazılan ve GKÇ 2. Evre’den alınan üç kömürleşmiş karbon örneği ise MÖ 3642-3535 yıllarına işaret etmektedir. 2023 sezonunda TÜBİTAK MAM laboratuvarlarında yapılmış olan C¹⁴ analizlerinin birbiri ile uyumlu sonuçları Tepe I’de Kalkolitik Çağ tabakalarına erişildiğini göstermiştir.

Diğer taraftan son 3 sezonda toplamda 175 m²’ye yayılan plankarelerin farklı evre ve derinliklerinde açığa çıkartılan 16 iskeletin 5’i üzerinde gerçekleştirilen radyokarbon sonuçlarına göre MÖ 3250-2900 yılları arasında bu alanın uzun süre mezarlık olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

5 Jeoarkeolojik ve arkeomorfolojik çalışmalar Niğde Üniversitesi, Jeoloji Mühendisi Prof. Dr. Ali Gürel, İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi Jeofizik Mühendisi Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet Yüksel (emekli) ve Marmara Üniversitesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi Dr. Emre Duman tarafından yürütülmektedir.

2023 sezonunda açığa çıkartılan çanak çömlek buluntusu ağırlıklı olarak GKÇ'ye ait 2 kültür tabakasına ve oldukça az sayıda ETÇ I mezarlarına aittir. Bununla beraber Tepe I'de bugüne kadar açığa çıkartılan (2021-2023) çanak çömlek buluntuları yerleşmede tutucu bir devamlılığın varlığını göstermektedir. Geç Kalkolitik Çağ tabakalarında ele geçen çanak çömlek örnekleri cidar kalınlığına ve hamur yapısına göre kaliteli, orta kaliteli ve kaba mallar olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda sayıca en yoğun çanak çömlek buluntuları hem çanak hem de çömleklerde kullanılan özlü pişmiş, orta yoğunlukta bitki-mineral-kavkı katkılı, neredeyse tamamı astarlı ve çoğu iyi perdahlanmış örneklerden oluşmaktadır. Kırmızı, kahverengi, gri/siyah ve dışı siyah içi kırmızı/kahverengi astarlı tüm mal gruplarında karşımıza çıkmaktadır. Orta kaliteli çanak çömlek üzerine memecik kabartma başta olmak üzere ağızda dikey bant kabartma, oluk, kerkit, kazıma, oyuk ve iyi perdahlanmış örneklerde birbirini vev kesen silinti bezeme teknikleri uygulanmıştır. İnce cidarlı oldukça kaliteli keramikler ise iyi pişirilmiş, hamuru arındırılmış, ince mineral katkılı ve çok iyi perdahlanmış çanaklardan oluşmaktadır. Bu çanaklar ağırlıklı olarak gri/siyah veya dışı siyah içi kırmızı/kahverengi astarlıdır ve bunlarda süsleme olarak genellikle geometrik silinti bezeme ile memecik kabartma bezeme kullanılmıştır. Kaliteli bu mal grubunda kırmızı astarlılar silinti veya ağızda dalga bezeme şeklinde görülmektedir. Kaba mallar ise ağırlıklı olarak yoğun bitki, mineral, kavkı, taşçık katkılı ve kırmızı astarlı çömleklerden oluşmaktadır. Kaba mallar arasında az sayıda kahverengi ve gri/siyah astarlı örnekler göze çarpmaktadır. Kaba mallara uygulanan bezeme tekniği ise yalnızca memecik kabartma şeklinde görülmektedir.

2023 kazı çalışmalarında ele geçen etütlük ve envanterlik küçük buluntuların büyük bir çoğunluğunu pişmiş toprak tezgâh ağırlığı, pişmiş toprak ve kemik ağırşaklar gibi dokumacılıkta kullanılan materyaller oluşturmaktadır⁶ (Resim: 5). Bununla beraber yine erken dönem kazı çalışmalarından bilinen bakır ve/veya arsenikli bakırdan üretilmiş nitelikli metal buluntular ETÇ I mezarlarında ele geçmiştir. Diğer taraftan taş buluntular arasında perdah taşları sayıca en yoğun grubu oluştururken öğütme taşı, ezgi taşı, bilek taşı, el baltası, havan eli ile az sayıda çakmaktaşı dilgi bulunmuştur. Kemik aletlere bakıldığında kazıyıcılar ve deliciler ağırlıkta olup ayrıca bir adet kemikten kın ile boynuzdan yapılmış sap ve deliciler açığa çıkarılmıştır. İkiztepe'nin bilinen pişmiş toprak figürin örnekleri ise 2023 sezonunda yalnızca GKÇ 1. Mimari Tabaka'da saptanmıştır.

6 Belgelenen 179 eserin 102'sini dokumacılıkta kullanılan aletler oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Alkım, U. B., Alkım, H., Bilgi Ö. (2003). *İkiztepe II, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları.

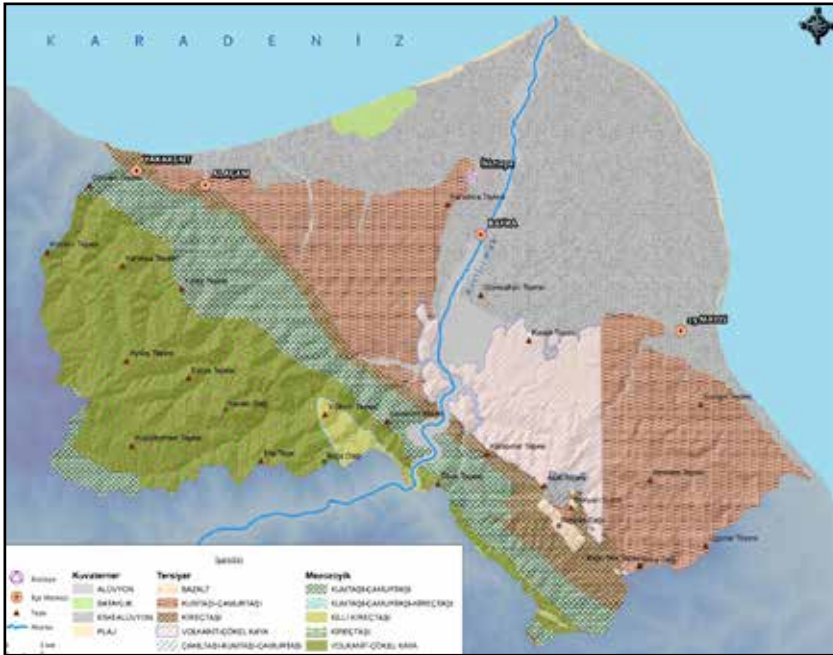
Bilgi, Ö. (2001). *Protohistorik Çağ'da Orta Karadeniz Bölgesi Madenciliği: Hint-Avrupalıların Anavatanı Sorununa Yeni Bir Yaklaşım/Protohistoric Age Metallurgists of the Central Black Sea Region, A New Perspective on the Question of the Indo-Europeans Original Homeland*, İstanbul.

Koruyucu, M.M. (2019). *Anadolu Erken Tunç Çağı Topluluklarında Ağız ve Diş Sağlığı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

EKLER

Harita 1: İkiztepe konumu.

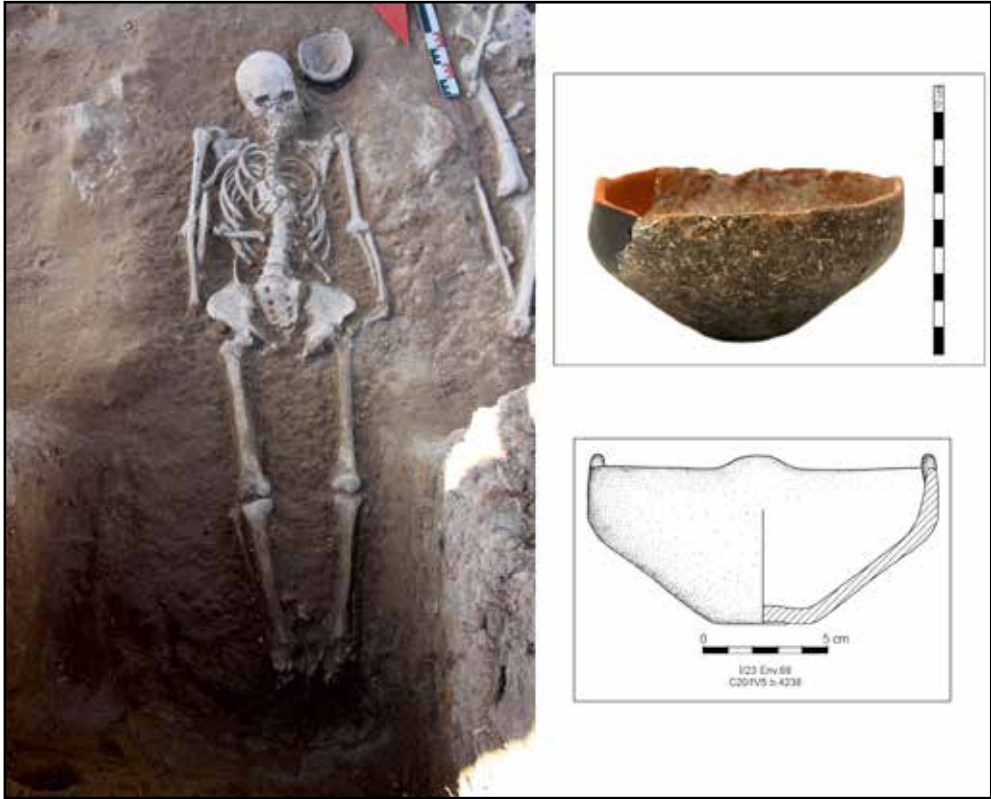
Harita 2: İkiztepe ve yakın çevresi.

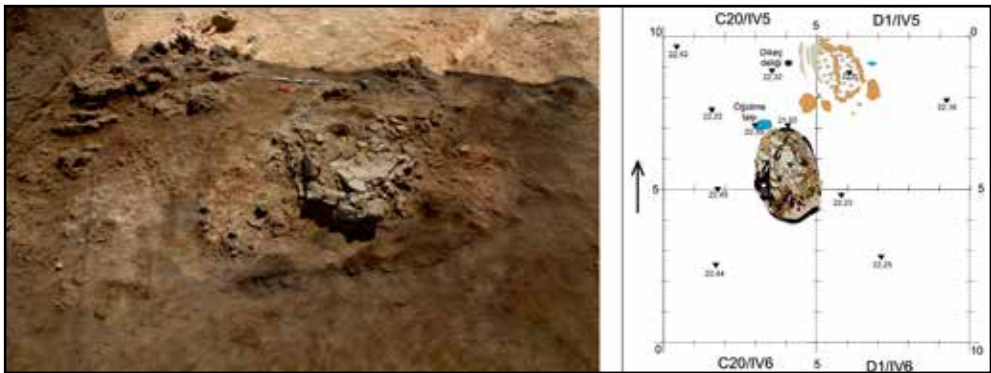
Resim 1: ETÇ I Dönemi Mezarları.

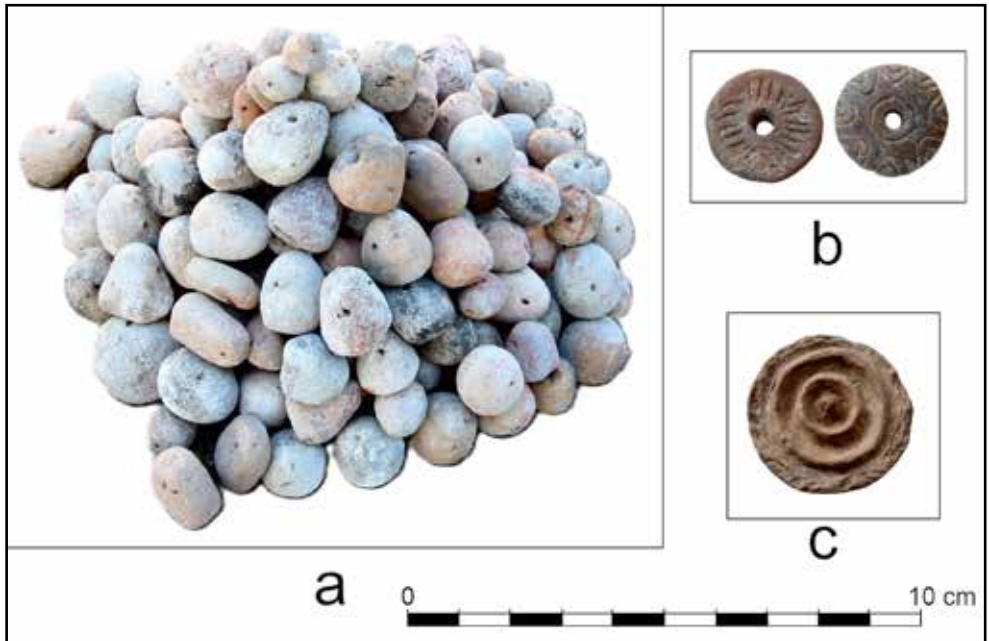
Resim 2: ETÇ I – Sk.720 hediyeli mezar.

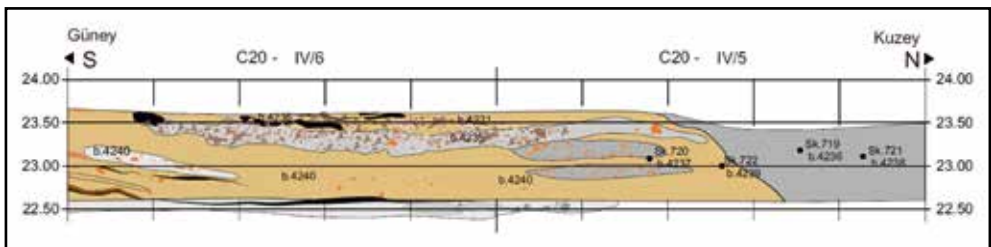
Resim 3: ETÇ I – Sk.721 hediyezi mezar.

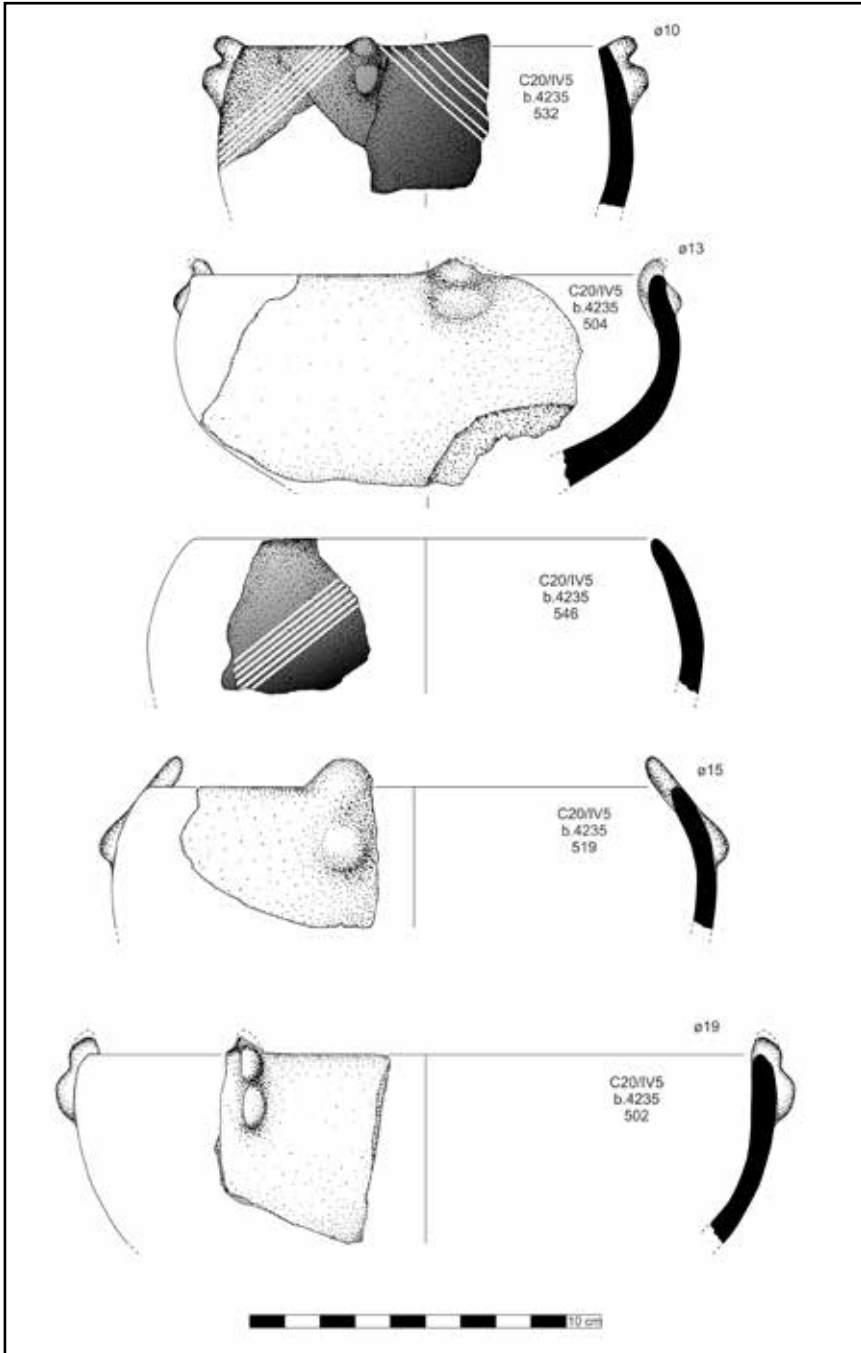
Resim 4: GKÇ 2. Mimari Tabaka fırın ve depolama biriminden oluşan ışık alanı.

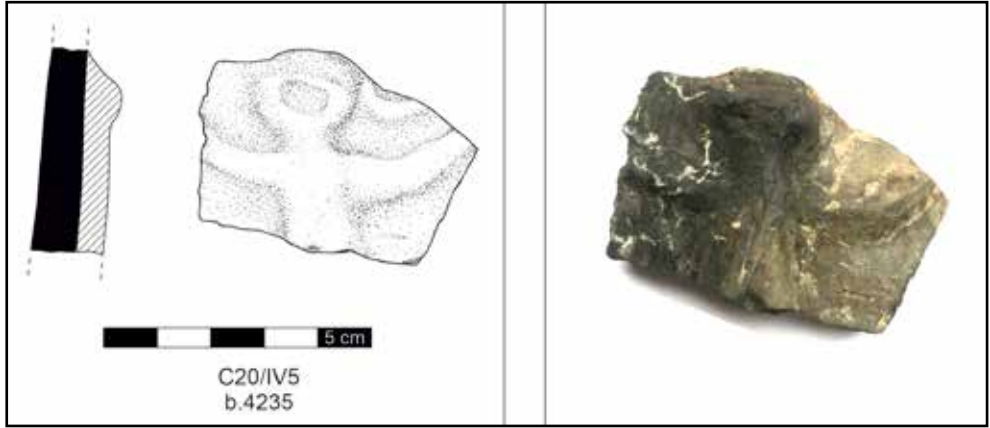
Resim 5: a) Tezgah ağırlıkları, b) Pişmiş Toprak örnekleri, c) *Pintadera*.

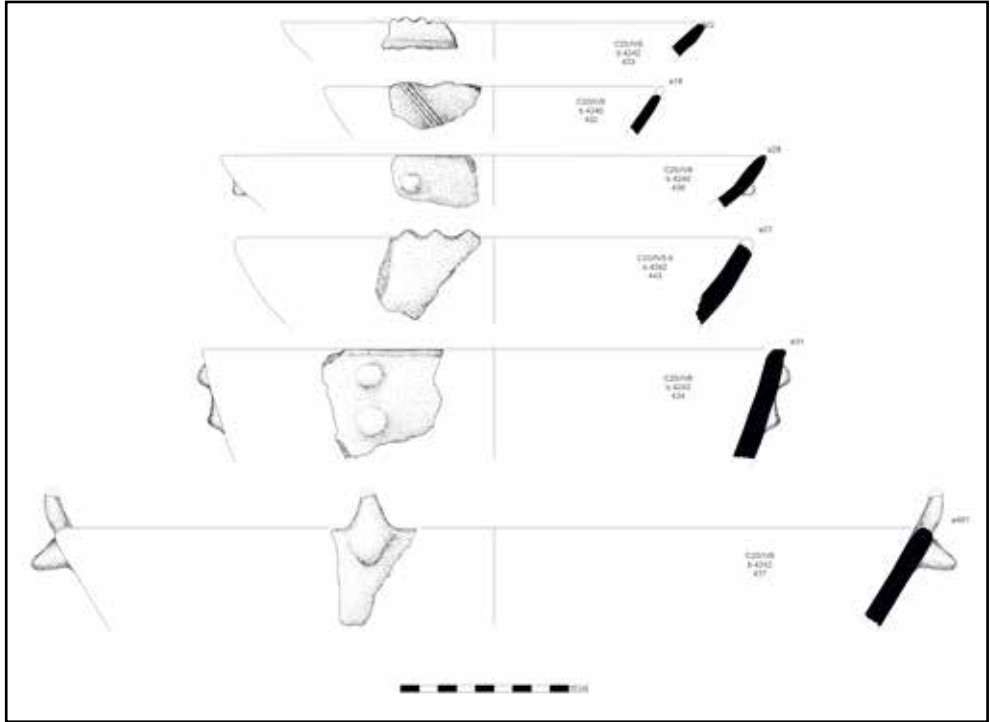
Çizim 1: 2023 Yılı Batı kesiti ve mimari evreler.

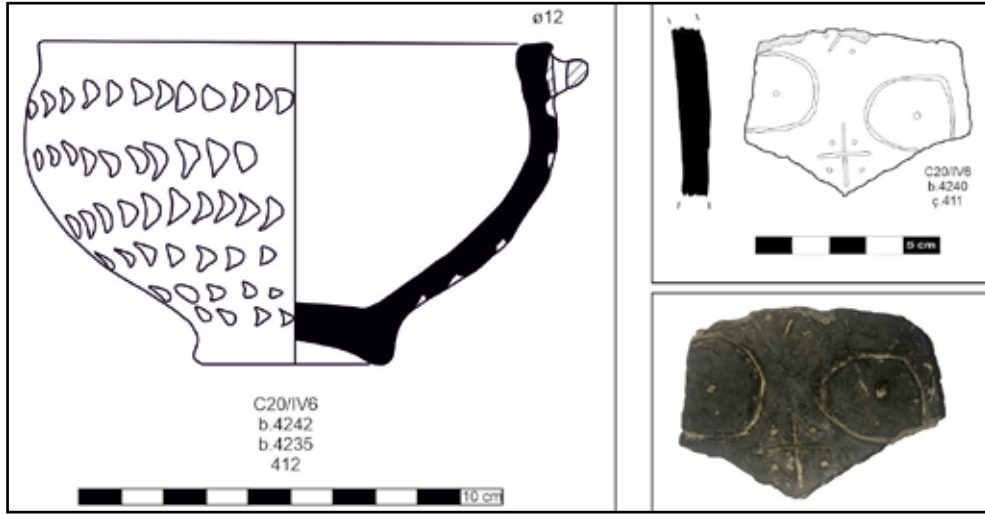
Çizim 2: GKÇ 1. Mimari Tabaka bezemeli çanak örnekleri.

Çizim 3: GKÇ 2. Mimari Tabaka kabartma insan bezemeli gövde parçası.

Çizim 4: GKÇ 2. Mimari Tabaka dışı açılan ağızlı çanak örnekleri.

Çizim 5: GKÇ 2. Mimari Tabaka kazıma insan yüzü ve *impresso* bezemeli örnekler.

DÖNEM	MİMARİ TABAKA	TARİHLEME (C ¹⁴)	PLANKARE	BULUNTU NUMARASI
1. Kültür Katı OTÇ	1	MÖ 1950-1700	C20/IV5 C20/IV6 D1/IV5 D1/IV6	
	2	MÖ 1950-1700	C20/IV5 C20/IV6 D1/IV5 D1/IV6	
2. Kültür Katı ETÇ I	1	MÖ 3000-2900	C19/IV7	b.4210
	2		C19/IV7 C19/IV6 C19/IV5	b.4215
	3		C19/IV7 C19/IV6 C19/IV5	b.4219
	4	MÖ 3100-3000	C19/IV7 C19/IV6 C19/IV5 C20/IV6 C20/IV5	b.4222
3. Kültür Katı GKÇ	1	MÖ 3379-3326	C20/IV6 C20/IV5 D1/IV6 D1/IV5	b.4235
	2	MÖ 3642-3535	C20/IV6 C20/IV5 D1/IV6 D1/IV5	b.4240

Tablo 1: 2023 Yılı Tepe I Tabakalaşması.

İZNIK HİSARDERE NEKROPOLÜ 2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Aygün EKİN MERİÇ*

Ali Kazım ÖZ

Gülşen KUTBAY

İznik Hisardere Mevkii olarak tapuda 29. parselde kayıtlı olan Nekropol Alanı, Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 16.11.1992 tarih ve 2811 sayılı karar ile I. Derecede Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir. 2023 yılı kazı çalışmaları; Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ve maddi desteği ile İznik Müzesi Müdürü Ahmet Türkmenoğlu başkanlığında, Dokuz Eylül Üniversitesi'nden Prof. Dr. Aygün Ekin Meriç'in Bilimsel Koordinatörlüğünde oluşturulan bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar, 08.11.2023–08.12.2023 tarihleri arasında, Kazı Çalışmaları, Seramik ve Küçük Buluntu Değerlendirme ve Konservasyon Çalışmaları olmak üzere üç aşamada gerçekleştirilmiştir.

KAZI ÇALIŞMALARI

2020 yılı Temmuz ayında, TÜBİTAK tarafından gerçekleştirilen yeraltı görüntüleme sistemi yardımıyla taranan alanın jeoradar verileri esas alınarak çalışma planı belirlenmiştir. Jeoradar tarama verileriyle birlikte, önceki yıllarda gerçekleştirilen kazı çalışmaları bir arada değerlendirilerek, öncelikli alanlar belirlenmiş ve çalışmalar L16-17 plankaresinde gerçekleştirilmiştir (Çizim: 1). Kazı çalışmaları, Prof. Dr. Aygün Ekin Meriç'in bilimsel koordinatörlüğünde, arkeolog Dr. Gülşen Kutbay tarafından yürütülmüştür.

L16-17 Plankaresi

Jeoradar verileri referans alınarak, alanın planı üzerinde yapılan çizimler neticesinde tespit edilen bazilikal planlı yapıya ait mimari unsurların takibi maksadıyla kazı çalışmalarının güney yönde sürdürülmesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda, 2022 yılı kazı çalışmaları sırasında açığa çıkarılan İHN'22 Hipoje 1'in güneyinde yer alan L16-17 plankaresinde 3,5x5 m ölçülerinde açma sınırları belirlenerek, 97,95 m seviyesinde kazı çalışmalarına başlanmıştır. Çalışmalar esnasında raslanan duvarın (Duvar 1) 0,85 m genişliğinde ve 3,50 m uzunluğunda olduğu tespit edilmiştir. Plankare içerisinde gerçekleştirilen çalışmaların daha sağlıklı yürütülmesi ve olası bir karmaşayı önlemek adına plankare ikiye bölünmüştür. Duvar 1'in Kuzeyi ve Duvar 1'in Güneyi şeklinde bölünen plankarenin iki aşamada kazılması planlanmıştır.

* Prof. Dr. Aygün EKİN MERİÇ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tınaztepe Kampüsü, 35160 Buca, İzmir, TÜRKİYE; aygun.ekin@deu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-1343-847X.
Prof. Dr. Ali Kazım ÖZ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tınaztepe Kampüsü, 35160 Buca, İzmir, TÜRKİYE; ali.oz@deu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-3005-323X.
Arkeolog Dr. Gülşen KUTBAY, İznik Roma Tiyatrosu Kazı Evi, 16860 İznik, Bursa, TÜRKİYE; kutbaygulsen@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9013-2266.

Duvar-1 Kuzey Açması

Plankare içerisinde tespit edilen duvar sırasının alanı ikiye bölmesi ve daha geniş çalışma alanı sağlaması sebebiyle, öncelikli olarak duvarın kuzeyinde kalan bölümün kazılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda Duvar 1'in Kuzeyi adı verilen açma, batı kesitten doğuya doğru kazılmaya başlanmıştır. Çalışmalar sırasında 97,50 m seviyesinde, batı kesitten 2,10 m, doğu kesitten 1,70 m içeride, kuzey-güney doğrultulu, tuğla ve harç ile örülmüş mimari kalıntılara rastlanmıştır. Çalışmalar alan içerisinde tespit edilen mimari yapının işlevinin anlaşılması amacıyla doğu kesitten sürdürülmüştür. Tuğla ve harç ile örülmüş, kavisli bir yapı görüntüsüne sahip olan yapının, 96,66 m seviyesi itibarıyla taş örgüsü ile devam ettiği anlaşıldığından, bu noktada çalışmalar durdurulmuş ve batı kesite yönlendirilmiştir. Batı kesitte sürdürülen çalışmalar esnasında, 96,89 m seviyesinde yapının devamına ulaşılmıştır. Mimari kalıntılar dikkate alındığında, bu yapının bir Hipoje'ye ait olduğu sonucuna varılmıştır. Kazılan alan içerisinde izlenen harç, taş ve tuğla kırıklarından oluşan yoğun moloz döküntüsü, alanın büyük bir bölümünün tahrip edildiğini göstermektedir. Söz konusu bu moloz yığınının içerisinden öbekler halinde mozaik parçaları ve boyalı duvar sıvaları ele geçmiştir. 95,89-95,44 m seviyeleri aralığında, yoğunluk Hipoje'nin doğu kesitinde olmakla birlikte, çok sayıda iskelet kalıntısı ele geçmiştir. İskeletlerde, Hipoje'nin tahribi nedeniyle yön birliğinin bulunmadığı gözlenmiş ve tamamen dağınık olmaları sebebiyle kaç bireye ait olduğu belirlenememiştir. Hipoje'nin doğu kesitine yığılmış olan iskeletlerin toplanması esnasında metal objeler ile birlikte bir adet bütün halde kandil ele geçmiştir (Resim: 1). Oda mezarın orijinal zemin seviyesine ulaşılmış ancak zeminde bulunması beklenen zemin döşemelerinin, kesitlerde gözlenen birkaç küçük parçası dışında, tamamının tahrip edildiği belirlenmiştir. Olasılıkla kaçak kazılar nedeniyle mezarın orijinal zemininin kaldırıldığı ve zeminin altındaki toprağın bile kazıldığı tespit edilmiştir.

Mezar içi çalışmaları, orijinal zemin seviyesinde temizlik ve tesviye işlemlerinin gerçekleştirilmesiyle tamamlanmıştır. Mezar alt seviyesi, kesitlerde kısmen korunmuş olan zemin plakalarına göre 95,24 m olarak ölçülmüştür. Yeraltı mezar odasına (*Hipoje*) ait olan yapı beşik tonoz formundadır (Resim: 2). Tonozun büyük bölümü tahribat dolayısıyla mevcut değildir. 2022 yılı kazı çalışmaları sırasında açığa çıkarılan Hipoje'ye göre oldukça küçük olan mezarın doğu-batı yönlü uzunluğu 2,80 m, kuzey-güney yönlü genişliği 2,20 m ve ölçülebilen yüksekliği ise 2,00 m olarak belirlenmiştir. Yapının kuzey *lunette* bölümü tuğla ve harç yardımıyla örülmüş duvar yapısı sergilerken, diğer duvarların tamamı almalı düzende inşa edilmiştir. Duvarlar üzerinde bulunması gereken sıvaların tamamına yakını kayıptır. Kazı çalışmaları esnasında, birden fazla rengin kullanıldığı bezemeli fresk parçaları ele geçmiş olsa da söz konusu mezara ait olduğunu kanıtlayacak bulguya ulaşılammıştır. Mezar içi belgeleme işlemlerinin tamamlanmasıyla birlikte bu alanda çalışmalar sonlandırılmıştır.

Duvar-1 Güney

Duvar-1'in kuzeyinde tespit edilen Hipoje-1'in kazı ve belgeleme çalışmalarının tamamlanmasının ardından, duvarın güneyinde kalan kısmın kazılması planlanmıştır. Bu doğrultuda, kazı çalışmaları sırasında batı kesitten 97,51 m seviyesinde tonozlu bir yapıya ait mimari kalıntılara rastlanmıştır. L16-17 plankaresi içerisinde açığa çıkarılan ve son ölçümlere göre 1,40 m genişliğinde olduğu belirlenen Duvar 1'e bitişik olan söz konusu mimari yapıya ait güney duvarı tespit edilmiştir. *Lunette* biçiminde, açık krem renginde sıvası bulunan güney duvarı ile Duvar 1 arasındaki mesafe 0,85 m olarak ölçülmüştür. Duvarın güneyinde kalan alan dar ancak söz konusu mimari yapının tamamını kapsaması sebebiyle, çalışmalar mimari yapı odaklı sürdürülmüştür. Duvarın kuzeyinde açığa çıkarılan Hipoje ile aynı aksta olması dolayısıyla, güney kesitteki kalıntıların Hipoje 1'e ait olduğu ihtimali üzerinde durulmuştur. Çalışmalar sırasında, Duvar 1'in kuzeyinde ele geçen mozaik ve *tessera* kalıntıları görülmesi de mozaiklere ait az miktarda harç kalıntısı izlenmiştir.

Hipoje'ye ait olan yapı kalıntısının doğu batı yönlü 2,70 m, kuzey-güney yönlü 1,05 m'lik bölümü, duvar sıvası ile birlikte korunmuş halde açığa çıkarılmıştır. Sıvalı olan duvarların zeminden yaklaşık 0,55 m'lik bölümünün sıvasız olduğu ve kabaca harç ile bırakıldığı gözlenmiştir (Resim: 3). Yapının kuzeydoğu köşesinde, zemine paralel 0,31x0,31 m ölçülerinde, bir bölümü korunmuş tuğla parçası tespit edilmiştir. Hipoje'nin güney bölümünü oluşturan kalıntılar üzerinde yapılan incelemeler neticesinde, yapının orijinal kullanım evresinde bu bölümde bir *klinen*in olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.

SERAMİK VE KÜÇÜK BULUNTU DEĞERLENDİRME

Seramik ve küçük buluntu değerlendirme çalışmaları Prof. Dr. Aygün Ekin Meriç'in koordinatörlüğünde, Dr. Nihal Kardoruk ve arkeolog Sevinç Gizem Memiş tarafından gerçekleştirilmiştir. 2023 yılı çalışma sezonunda; L16-17 açmasında ortaya çıkarılmış seramikler hakkındaki ilk inceleme sonuçları bu raporda değerlendirilmiştir. Çalışmalarda ele geçen seramik sayısı 208 adet iken, analizi yapıp alınan seramik sayısı 42 ve amorf seramik sayısı 166 adettir. 2023 yılı kazı çalışmalarında ele geçen seramiklerin çoğunluğu Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne (%67) tarihlenmiştir. Daha sonra sırasıyla Helenistik Dönem (%24) ve çok az sayıda Roma Dönemi (%9) seramikleri gelmektedir.

L16-17 açmasında yapılan kazı çalışmalarında analizi yapılan toplam iki poşet seramik vardır. L16-17 açmasından ele geçen seramiklerin genel yoğunluğu Geç Roma – Erken Bizans Dönemi'ne aittir (%88). Bu seramiklerin arasında özellikle Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen yerel tipte kandil kulpları (MS 4.-6. yüzyıl) ve pişirme kapları yer alır. Helenistik Dönem'e ait *firnisli* bir adet tabak parçası ele geçmiştir.

L16-17 Hipoje-1 açmasında yapılan kazı çalışmalarında analizi yapılan toplam dört poşet seramik vardır. L16-17 Hipoje-1 açmasından ele geçen seramiklerin genel yoğunluğu Geç Roma – Erken Bizans Dönemi'ne aittir (%58). Bu seramiklerin arasında özellikle Geç

Roma Dönemi'ne ait pişirme kapları, pişirme kapakları ve mermer seramiği (MS 3.-4. yüz-yıl) bulunmaktadır. Roma Dönemi'ne (%17) ve Helenistik Dönem'e tarihlenen tabaklarda bulunmuştur (Resim: 4).

L16-17 plankaresi Duvar-1 Kuzey açmasında yapılan kazı çalışmalarında analizi yapılan toplam iki poşet seramik vardır. L16-17 Duvar-1 Kuzey açmasından ele geçen seramiklerin genel yoğunluğu Geç Roma–Erken Bizans Dönemi'ne aittir (%67). Bu seramiklerin arasında özellikle Geç Roma Dönemi'ne ait pişirme kapları bulunmaktadır. Roma Dönemi'ne (%13) ait günlük kullanım kapları ve tabaklar ele geçmiştir.

L16-17 Duvar-1 Güney açmasında yapılan kazı çalışmalarında analizi yapılan toplam 3 poşet seramik vardır. Seramiklerin genel yoğunluğu Geç Roma–Erken Bizans Dönemi'ne aittir (%63). Bu seramiklerin arasında özellikle Geç Roma Dönemi'ne ait pişirme kapları ve tabaklar bulunmaktadır.

2023 yılı kazı çalışmalarında toplamda bir adet pişmiş toprak kandil ele geçmiştir. Kandil yıkama işleminden sonra hem buluntu hem de koşar numara verilip detay fotoğrafları çekilerek depoya yerleştirilmiştir. 2023 yılı kazı çalışmalarında toplamda iki adet metal eser ele geçmiştir. Eserlerden 1 adet envanterlik, 1 adet de etütlük olarak ayrılmış ve belgelenecek sınıflandırılmıştır (Resim: 5). Çalışmalar sırasında ele geçmiş olan 14 adet amorf nitelikli metal eser, sayılarak fotoğrafları çekilmiş ve açmalarına göre oluşturulmuş kasa sisteminde açılmış olan klasörlere yerleştirilmiştir.

2023 yılı kazı çalışmaları sırasında amorf niteliğindeki ele geçmiş olan 22 adet cam eser sayılıp fotoğraflanarak, açmalarına göre oluşturulmuş kasa sistemine yerleştirilmiştir. 2023 yılı kazı çalışmaları sırasında amorf niteliğindeki ele geçmiş olan 5 adet hayvan kemiği de sayılıp fotoğraflanarak, ilgili klasörlere konulmuştur. 2023 yılı kazı sezonu içerisinde amorf niteliğindeki ele geçmiş olan 115 adet fresk ve 276 adet *tessera* sayılıp fotoğraflanarak, açmalarına göre oluşturulmuş kasa sisteminde açılmış olan kasalara yerleştirilmiştir.

RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Çalışmalar Prof. Dr. Aygün Ekin Meriç koordinatörlüğünde, konservatör Tuğçe Güçlü tarafından gerçekleştirilmiştir. Hisardere Nekropolü'ne ait 1 adet pişmiş toprak kandil, 1 adet demir hançer ve bir adet bronz zincirin (2 parça) konservasyon işlemleri yapılmıştır. Eserler kayıt altına alındıktan sonra metal eserlerin temizliği için %50 safsu-alkol karışımı, eserlerin üzerine lokal olarak veya kontrollü bekletme yöntemi ile uygulanmıştır. Üzerlerindeki korozyon yumuşadıktan sonra mikroskop altında mekanik temizliklerine başlanmıştır. Metal eserlerin mekanik temizliklerinde bisturi, bambu çubuk, çeşitli fırçalar ve dişçi motoru gibi aletler kullanılmıştır. İşlem sırasında demir bıçağın uç kısmı kırılmış ve kırılan kısım %30 Paraloid B72 kullanılarak birleştirilmiştir. Son olarak temizliği biten eserlere %3 oranında Paraloid B72 uygulanmış ve uygun bir şekilde muhafaza edilmek üzere kaldırılmıştır.

Pişmiş toprak kandilin temizliğinde üzerindeki kalker tabakasının yumuşaması için %50 safsu-alkol karışımı ile eser paketleme yöntemi ile bekletilmiş ve kalker tabakasında yumuşama sağlandıktan sonra çeşitli bisturi uçları ile mekanik temizlik uygulanmıştır. Uygulaması biten eser uygun şekillerde muhafaza edilmek üzere teslim edilmiştir.

SONUÇ

Mezar çeşitliliği bakımından zengin olan Hisardere Nekropol alanı içerisinde, 2018-2022 yılları arasında, sekiz adet TPC oda mezar (Ekin Meriç-Kutbay 2021, s. 61-80), iki adet Hipoje, beş adet lahit (Kaya, Ekin Meriç, Türkmenoğlu, Kutbay 2023, s. 125-143; Ekin Meriç-Dreyer 2021, s. 47-63; Eraslan, Altın 2021, s. 269-286) ve dokuz adet basit nitelikli mezar (Kaya, Ekin Meriç, Türkmenoğlu, Kutbay 2023, s. 125-143) açığa çıkarılmıştır. Nekropol alanının MS 1. yüzyıldan Erken Bizans Dönemi'ne kadar kullanım gördüğü bilinmektedir. 2023 yılı kazı çalışmaları, önceki yıl açığa çıkarılan Hipoje (İHN'22 Hipoje 1) ile daha evvel kaçak kazıcılar tarafından ihlal edilmiş olan L18 plankaresindeki Hipoje'nin arasında kalan L16-17 plankaresinin kazılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Nekropol alanında bugüne kadar açığa çıkarılmış olan mimari unsurların takibi ve plan üzerinde belirlenen bazilikal planlı yapının bütününe ulaşmak amaçlanmıştır.

Çalışmalar sırasında, Bazilika'nın *narteks* bölümünün güney duvarı olduğu tahmin edilen, 1,40 m genişliğindeki, doğu-batı doğrultulu, alması düzende örülmüş olan duvar yapısı açığa çıkarılmıştır. Duvar örgüsünün açma içindeki konumu ve yönü dikkate alınarak, duvarın kuzeyi ve güneyinde ayrı ayrı kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Duvarın kuzeyinde gerçekleştirilen çalışmalar sırasında açığa çıkarılan, tonoz kısmının büyük bir bölümü yıkık halde olan Hipoje'nin, Bazilika'nın inşası esnasında yıkıldığı belirlenmiştir. Hipoje'yi bölen Bazilika duvarının kuzey yüzünde, mezar yapısına uygun biçimde örülmüş olan taş ve tuğla duvar sırasının varlığı, yapının yeniden onarım gördüğünün ve kutsiyetinin korunduğunun kanıtıdır. Ancak, Hipoje içerisinde yapılan kazı çalışmaları sırasında, mezarın orijinal seviyesine kadar, yoğun miktarda taş, tuğla, harç içeren moloz döküntüsü, az miktarda boyalı duvar resmi ile birlikte yoğun miktarda *tessera* ve öbekler halinde mozaik parçaları ele geçmiştir. Toprağın gevşek yapısı, mezar içindeki onarım izleri ve ele geçen mozaik parçaları dikkate alındığında, Hipoje'nin kaçak kazılar tarafından tahrip edilmiş olması mümkündür. Mozaikli taban döşemesinin Bazilika yapısıyla çağdaş olduğunun bilinmesi (Öz, Ekin Meriç, Türkmenoğlu, Kardoruk 2023, s. 303-314) ve Hipoje'nin onarım görmüş olması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte, mezarın zemininde bulunması beklenen zemin döşemesinin tamamına yakınının sökülüş ve altının kazılmış olması, yine zemin seviyesinde *tesseraların* görülmesi yakın zamanda yapının ihlal edildiği görüşünü destekler niteliktedir. Zira L18 plankaresinde belirlenen ve günümüz defineleri tarafından tahrip edildiği bilinen Hipoje içinde de benzer bir durumla karşılaşılmıştır.

Duvar yapısının güneyinde yapılan çalışmalarda, Duvar 1'in kuzeyindeki Hipoje'nin, güney bölümü açığa çıkarılmıştır. Bu alanda, kuzey yönde olduğu gibi yoğun miktarda moloz

döküntüsü ile birlikte az miktarda mozaik taban harcı tespit edilmiştir. Bu alanda sürdürülen kazı çalışmalarında, oldukça kötü durumda olan birkaç parça kemik dışında iskelet kalıntısına rastlanamamıştır. Hipoje'nin kuzey bölümde duvar sıvalarının tamamı dökülmüşken, güney bölümüne ait sıvalarının oldukça iyi korunduğu ve boyasız olduğu gözlemlenmiştir. Duvar sıvalarının yapının üç tarafında da zeminden yaklaşık 0,55 m yükseklikten itibaren kesilmesi ve kabaca bırakılmış olması, bu alanın Hipoje'nin *kline* bölümü olarak kullanıldığını göstermektedir. Söz konusu *kline*ye ait pişmiş toprak plakalardan yalnızca birinin küçük bir bölümü, yapının kuzeydoğu köşesinde tespit edilmiştir. *Klinenin* yıkımı olasılıkla duvar yapısının örülmesi sırasında gerçekleştirilmiştir.

L16-17 plankaresinde açığa çıkarılan mezar odası, yıkılmış ve ihlal edilmiş olmasına karşın ikincil kullanıma dair bulgular içermesi bakımından oldukça önem taşımaktadır. 2022 yılında açığa çıkarılan ve MS 3. yüzyıla tarihlendirilen mezar odasıyla yapı bakımından aynı niteliklere sahip olan Hipoje'nin onarım görmüş olması ve içinden MS 4.-5. yüzyıllara tarihlendirilen yerel tipte bir kandilin ele geçmiş olması, ikincil kullanımı kanıtlar niteliktedir.

KAYNAKÇA

Ekin Meriç, A. ve Kutbay, G. (2021). A Vaulted Chamber Tomb at the Necropolis of Hisardere in Nicaea. *Jahreshefte des Österreichischen Institutes in Wien*, 89, s. 61-80.

Ekin Meriç, A. ve Dreyer, B. (2021). Inschriften auf stein-sarkophagen von der Hisardere- nekropole von Nikaia. *Gephyra*, 21, s. 47-63.

Eraslan, Ş. ve Altın, A. A. (2021). Nikaia'dan (İznik) Alışılmışın Dışında Bir Sütunlu Lahit. *Olba*, 29, s. 269-286.

Kaya F. H., Ekin Meriç A., Türkmenoğlu A. ve Kutbay G. (2023). İznik/Hisardere Nekropolü'nde Bulunan Eros-Komos Bezemeli İki Lahit. *TÜBA-AR*, 32, s. 125-44.

Öz, A. K., Ekin Meriç, A., Türkmenoğlu, A. ve Kardoruk, N. (2023). İznik Hisardere Bazilikası Mozaikleri. *Journal of Mosaic Research*, 16, s. 303-314.

EKLER

Resim 1: Roma Dönemi kandili.

Resim 2: Hipoje Mezar.

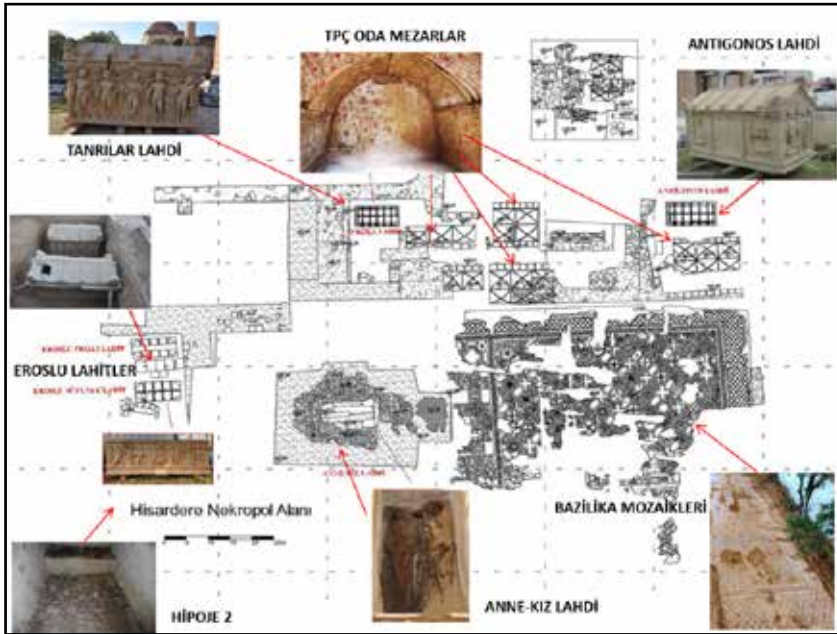
Resim 3: Hipoje Mezar güney *kline* bölümü.

Resim 4: 2023 yılı seramik buluntuları.

Resim 5: 2023 yılı metal buluntuları.

Çizim 1: Hisardere Nekropolü kazı alanı.

İZNİK ROMA TİYATROSU 2023 YILI KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Aygün EKİN MERİÇ*

Ali Kazım ÖZ

Nezihat KÖŞKLÜK KAYA

Fatih Hakan KAYA

Nihal KARDORUK

İznik (Nicaea) Tiyatrosu Kazı ve Restorasyon Çalışmaları; Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünce verilen izin ve destek ile Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü, Bursa Büyükşehir Belediyesi ve İznik Belediyesinin aynı destekleri ile sürdürülmektedir. 2023 yılı çalışmaları Prof. Dr. Aygün Ekin Meriç başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilmiş ve Bakanlık Temsilcisi olarak İl Kültür Turizm Müdürlüğünden Serpil Arık ile Sakarya Müzesinden Sevgi Erdoğan katılmıştır. 2023 yılı sezonundaki çalışmalar, Kazı Çalışmaları başta olmak üzere Seramik ve Küçük Buluntu Değerlendirme, Mimari Belgeleme ve Rölöve, ortaya çıkarılan buluntuların Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları olmak üzere dört grup altında gerçekleştirilmiştir.

KAZI ÇALIŞMALARI

2023 yılı İznik Roma Tiyatrosu kazı çalışmaları Kazı başkanı Prof. Dr. Aygün Ekin Meriç ve Araş. Gör. Dr. Fatih Hakan Kaya önderliğinde Sanat Tarihçisi Osman Yurteri, arkeolog Doruk Bayrak ve koordinatörlüğünde, arkeologlar; Okan Kayabey, Yusuf Emre Karakaya, İrem Değer, Sevinç Gizem Memiş, Elif Deniz Ayyıldız, Umut Berkay Çömlek, Veysel Geyik, Talha Kaygısız, arkeoloji öğrencileri; Yavuz Yıldız, Fatih Semih Selek, Azra Miray Evcı, Yağmur Kurt, Gülsel Kahraman, Tunahan Raci Kot, sanat tarihi öğrencileri; Melisa Kaya, Hediye Hacer Arslan, Kübra Karadağ, Yeşim Özden'in katılımları ile gerçekleştirilmiştir.

-
- * Prof. Dr. Aygün EKİN MERİÇ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tınaztepe Kampüsü, 35160 Buca, İzmir, TÜRKİYE; aygun.ekin@deu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-1343-847X.
Prof. Dr. Ali Kazım ÖZ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tınaztepe Kampüsü, 35160 Buca, İzmir, TÜRKİYE; ali.oz@deu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-3005-323X.
Prof. Dr. Nezihat KÖŞKLÜK KAYA, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Tınaztepe Kampüsü, 35160 Buca, İzmir, TÜRKİYE; nezihat.koskluk@deu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-2124-3314.
Araş. Gör. Dr. Fatih Hakan KAYA, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tınaztepe Kampüsü, 35160 Buca, İzmir, TÜRKİYE; fatih.kaya@deu.edu.tr; ORCID: 0000-0002- 2644-5345.
Arkeolog Dr. Nihal KARDORUK, İznik Müzesi, 16860 İznik, Bursa, TÜRKİYE; nihal.kardoruk@gmail.com; ORCID: 0000-0002-6299-1810.

23.03.2023 tarihinde alan temizliği ile başlayan kazılar; DT1, DT2 dış tonozları, TD1, TD3, TD4, TD5, TD6, TD7 (Tiyatro Doğu) açmaları ile T7, T8, T9, T10, U7, U8, U9, U10, V7, V8, W3, W7, W8 plankareleri, Doğu *Vomitorium*, Güneydoğu Kilisesi ve *Cavea* Kilisesi'nde sürdürülmüştür (Çizim: 1, Resim: 1).

Dış Tonoz Açmaları (DT-1, DT-2)

2023 yılı kazı sezonunda tiyatronun doğu bölümünde yola cephesi olan, V11-V12 plankare sınırları içerisindeki DT1 olarak adlandırılan dış tonozda kesit düzenleme çalışmalarına başlanmıştır. Kesit temizliği çalışmaları, 93,50-90,52 m seviye aralığında, 7,00 m uzunluğu, 1,00 m derinliği, 3,00 m yüksekliği olan bir alanda gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar genel olarak, seramik ve hayvan kemiği yoğunluğu fazla olan taşlı, tuğlalı kahverengi dolgu toprak tabakasında sürdürülmüştür. Kesitte ele geçen amorf malzemelere dönemsel olarak bakıldığında Bizans ve Osmanlı Dönemi'ne tarihlenen seramiklerin yoğunluğu oluşturduğu görülmüştür. Seviye indirme çalışmaları sırasında, açmanın güney bölümünde daha önce az bir kısmı ortaya çıkan oval formda ateşle ilgili bir yapı olması muhtemel bölümün bu açmada da devam ettiği gözlemlenmiştir. Açmanın batı bölümünde ise, DT1 olarak adlandırılan mekânın eşiği sağlam olarak ele geçmiş olup, eşiğin killi zeminle aynı seviyede (90,50 m) olduğu anlaşılmıştır.

Kazı çalışmalarına tiyatronun doğu bölümünde yola cephesi olan DT1 Dışı, DT2 Dışı, TD1 ve TD7 olarak adlandırılan bölümlerin sınırları içinde kalan kesitte, çevresel şartlardan dolayı oluşan toprak kaymasının engellenmesi için yapılacak olan istinat duvarı hattında başlanmıştır. Kesitteki çalışmalar, 92,76-90,15 m seviye aralığında, 12,50 m uzunluğu, 2,50 m yüksekliği ve 1,00-1,30 m derinliği olan ölçülerde ve U14, U13, V14, V13 plankarelerinin belirli kısımlarını içine alan bir alanda gerçekleştirilmiştir. Kesit düzenleme çalışmaları sırasında, açmanın kuzeyinden güneyine doğru sırasıyla *arşitrav* bloğu (92,73 m), iki adet kemer bloğu, plaster sütun başlığı, plaster sütun parçası gibi mimari bloklarla karşılaşmıştır. Açmanın güneydoğu bölümünde ise daha önce ortaya çıkmış olan paye temelini (91,55 m) kuzey bölümü ortaya çıkarılmış olup, doğu hattının kesitin altına doğru devam ettiği gözlemlenmiştir. Kazı çalışmaları sırasında amorf malzeme olarak, yoğun miktarda seramik ve hayvan kemiği ile karşılaşmıştır.

TD1, TD3, TD4, TD5, TD6, TD7 (Tiyatro Doğu) Açmaları

TD1 açmasında kesit düzenleme çalışmaları 92,86-90,10 m seviye aralığında, 6,80 m uzunluğu, 2,66 m yüksekliği ve 1,40-1,70 m aralığında değişen derinliği olan V15, V16, U15 plankarelerinin belirli kısımlarını içine alan bir kısımda gerçekleştirilmiştir. Yoğun taş kırıklı tabakanın altında 5 adet mimari blokla karşılaşmıştır. Ayrıca, 2022 kazı sezonunda çok az bir bölümü ortaya çıkan paye temelini oturmuş olduğu *ambulacrum*un doğu hattı ortaya çıkmıştır.

TD4 açmasındaki çalışmalar mimari blokların kaldırılmasından sonra açmayı düzenlemek ve tiyatronun özgün seviyesine ulaşmak amacıyla seviye düzenleme adı altında 91,15-90,07 m seviye aralığında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Açmanın kuzeyinden güneyine doğru plaster sütun başlığı (90,70 m) iki adet *arsitrav* bloğu ve güney kesitte kemer bloğu ortaya çıkmıştır. Kazı çalışmalarının devamında ise açmanın güneydoğu köşesinde paye temeline bitişik durumda taş dizisi de görülmüştür (90,15 m). Tiyatronun kuzeybatı ve güneybatı bölümlerinde bulunan paye temellerinin hatlarını çıkarmak için yapılan TD5 açmasında, seramik ve sikke yoğunluğunun fazla olduğu gözlemlenmiştir.

TD6 olarak adlandırılan açmada ise; S16-17, T16-17 plankare sınırları içerisinde, tiyatronun güney ile doğu bölümü arasındaki bağlantıyı sağlamak ve paye temellerinin hatlarını ortaya çıkarmak için kazı çalışmaları yapılmıştır. 91,40-90,80 m seviye aralığındaki açmanın orta bölümünde ayakları moloz taşlar üzerine oturtulmuş içinde kül olan, demirden imal edilmiş saç ayağı ile onun kuzeyinde devrilmiş vaziyette bronz testi ile karşılaşmıştır. Ayrıca açmanın güneydoğu köşesinde 2 adet bronz testi, 1 adet pişmiş toprak çift kulplu testi, biri tam biri kırık olmak üzere 2 adet *unguentarium*, 1 adet bronz obje ve çok sayıda birbirine yakın pozisyonunda sikke ortaya çıkmıştır.

TD7 açması V16-17-18, W16-17 plankarelerinin belirli kısımlarını içine almaktadır ve açmanın güneyine doğru tüme yakın 7 adet kandil ortaya çıkmış olup, çevresinde bol miktarda kandil parçalarına da rastlanmıştır. Kazı çalışmaları taş kaldırma işlemlerinden dolayı oldukça engebeli ve dağınık bir alanda, 93,25-90,07 m seviye aralığında kuzeyden güneye doğru kesit hattı boyunca gerçekleştirilmiştir.

W3, W7, W8 Plankareleri

W3 plankaresindeki çalışmalar, daha önce tespit edilen mimari yapının ortaya çıkarılması amacıyla yapılmıştır. Mekânın iç kısmında 90,71 m seviyesinde tam halde *pithos* kapağı ile karşılaşmış, kapak kaldırıldığında ise altında farklı seviyelerde 4 adet sikke bulunmuştur. Mekânın doğu bölümünde bulunan pişmiş toprak su havuzuna ait kanal bulunmuş ve Bazilika stylobatının içinden su yoluna bağlandığı gözlemlenmiştir.

W7 plankaresindeki çalışmalar, *Vomitorium* 1 olarak adlandırılan mekânın doğu beden duvarının hatlarını tam olarak ortaya çıkartabilmek ve istinat duvarı yapımı öncesi kesit hattını oluşturmak amacıyla başlatılmıştır. Tabaka içerisindeki seramik yoğunluğunu ağırlıklı olarak Osmanlı Dönemi seramikleri oluşturduğu gözlemlenmiştir. Seviye indirme çalışmaları sırasında açmanın orta bölümünde 91,80 m seviyesinde, dış hat ölçüleri 1,40x2,00 m ve çeper kalınlığı ise 0,30 m olan Osmanlı Dönemi Çini Fırını Ateşhane kalıntısı ile karşılaşmıştır. Ateşhanenin çeperi tuğla örgülü olup, iç kısmının ise külle kaplı olduğu gözlemlenmiştir.

W8 plankaresindeki çalışmalarda ise; *Vomitorium* 1 olarak adlandırılan mekânın doğu beden duvarının hatlarını tam olarak ortaya çıkartabilmek ve istinat duvarı yapımı öncesi kesit hattını oluşturabilmek için, 5,00x3,00 m'lik alanda gerçekleştirilmiştir. Açmanın kuzey

bölümünde tiyatronun beden duvarına bitişik halde 1,10x0,60 m ölçülerinde geç dönem kuru duvar kalıntısı ile karşılaşmıştır. Kalıntının güneyine doğru ise 90,23 m seviyesinde killi bir zemin ve bol miktarda sikkeler tespit edilmiştir.

Güneydoğu Kilisesi

Tiyatronun güneydoğu bölümünde kaynaklarda “Mezarlık Kilisesi” olarak adlandırılan yapıda, 1974-1975 yılları arasında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş ve kilisenin planı ortaya çıkarılmıştır. 2023 yılında ise; yapının üst kat planını ortaya çıkarmak ve restorasyona uygun hale getirmek için temizlik çalışmaları yapılmıştır. 94,30 m seviyesinde başlayan temizlik çalışmaları sırasında, kilisenin kuzey duvarında 3 adet mezar odası, kuzey duvarının dış bölümünde 4 adet mezar ve doğu bölümünde de kilisenin *apsisi* ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca kilisenin *apsis* kısmının batısında, birinin üzerinde haç motifi olan 2 adet Dorik başlıkla karşılaşmıştır. Önceki yıllarda ortaya çıkartılan bir sütun parçasının, bu iki başlıkla uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Kilisenin kuzey duvarının dışında ortaya çıkan mezarlar, koruma örtüsüyle kapatılıp üzerine elenmiş toprak dökülerek bulunduğu yerde koruma altına alınmıştır. 3 No.lu mezarda iki adet birey olduğu görülmüştür ve bireylerin sadece bacak kemikleri ve çene kemiği bulunmuştur. Kilise üstü ve çevresinin temizlik çalışmaları, 06.07.2023 tarihinde, 93,10 m seviyesinde tamamlanmıştır. Temizlik çalışmaları sonrasında kilise restorasyon çalışmalarına uygun hale getirilmiş ve yeni veriler ışığında kilisenin planı yeniden güncellenmiştir (Resim: 2, Çizim: 2).

Cavea Kilisesi Altı

Tiyatronun *cavea* alanının doğu bölümünde oturma sıraları üzerine yapılmış Bizans Dönemi (13. yüzyıl) kilisesine ait temel kalıntısı ile ilgili olarak, Bursa Kültür Varlıkları Koruma Kurulunun 25.08.2023 tarih 12655 sayılı kararı ile koruma projesi uygulanmıştır. Tiyatrodaki dönemsel eklentileri yerinde korumak amacıyla kilisenin *narteks* bölümüne ait temel kalıntısının alt bölümüne destek duvarı yapılmasına karar verilmiştir. R9, 10,11,12 ve S10 plankare sınırları içinde kalan 12,20x15,15 m ölçülerindeki alanda, 97,01-90,92 m seviye aralığında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar kilisenin *narteks* bölümünün statik durumu dikkate alınarak, herhangi bir olumsuzluğa sebebiyet vermemek amacıyla restorasyon eki-biyle koordineli olarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarla kilisenin *narteks* bölümüne ait temel kalıntısının sağlam olarak günümüze kadar ulaşmış kısımlarının yerinde korunması sağlanmıştır. Açmanın kuzey bölümünde, temel kalıntısının tahrip olduğu kısımda, toprak kaymasını engellemek amacıyla kuru duvar set yapılmıştır (Resim: 3). Ayrıca, açmanın kuzeyindeki Doğu *Tribunalia* bölümünde de temizlik çalışmaları yapılarak tüm hatları ortaya çıkarılmıştır.

Duvar Kaldırma Çalışmaları

Tiyatronun batı bölümünde, G7 plankare sınırları içerisinde, “*additus maximus*” olarak adlandırılan ana giriş bölümünde, moloz taş örgülü harçlı duvar kalıntısı, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 25/01/2023 tarih ve 12032 sayılı kararı ile kaldırılmıştır. 3,80 m uzunluğunda, 1,35 m yüksekliğinde ve 0,65 m genişliğindeki duvar kalıntısı, gerekli belgeleme çalışmaları yapıldıktan sonra kaldırılmaya başlanmıştır. Duvar kaldırma işlemi sırasında, duvar içerisinden çok sayıda devşirme mimari blok parçalar ele geçmiştir. Duvar kaldırma işleminden sonra Batı *Parodos* bölümünden tiyatro altyapısına giriş kesintisiz olarak sağlanmıştır.

Tiyatronun kuzeydoğu bölümünde, Doğu *Parodos*, Doğu *Additus* ve *Vomitorium* 1 olarak adlandırılan bölümlerin üzerine denk gelen alanda ise; tiyatronun özgün yapısına ait, yerinden kopmuş blokaj parçalarının kaldırılma işlemi, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulunun 24.08.2022 tarih ve 11538 sayılı kararı doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu karar neticesinde, kazı ve restorasyon çalışmalarını engelleyen büyük blokajlar, gerekli güvenlik önlemleri alınarak parçalar halinde kaldırılmıştır. U8/U9/U10 ve T7/T8/T9/T10 plankareleri arasında yer alan ve 96,75-92,52 m seviye aralığındaki çalışmalarda, tiyatronun orta *cavea*-sına (*media cavea*) ulaşan ana giriş (*vomitorium*) merdiveni ve çevresindeki duvarlar ortaya çıkarılmıştır (Resim: 4). Alt sırası oldukça iyi korunmuş bir şekilde ortaya çıkan merdiven basamaklarının üzerinde aşınma izleri mevcuttur. Ayrıca 3. basamağın batı bölümünde, kazıma yoluyla Yunanca bir yazıt ve Haç işareti olduğu tespit edilmiştir. Merdivenlerin kenarından geçen açık kanal yağmur suyunu drene etmek için kullanılmış olmalıdır.

SERAMİK DEĞERLENDİRME ÇALIŞMALARI

Kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan seramik ve pişmiş toprak küçük buluntular ile ilgili değerlendirmeler Prof. Dr. Aygün Ekin Meriç başkanlığında; Dr. Nihal Kardoruk, Arkeologlar Sevinç Gizem Memiş, Elif Deniz Ayyıldız, Sanat Tarihçi Zeliha Bıçakçı, Arkeoloji öğrencileri; Aycan Uçar, Ümrhan Tokat, Azra Miray Evcı tarafından yapılmıştır. Seramik değerlendirmesi, arazide yapılan kazı çalışmalarının sonunda ele geçen seramiklerin yıkanması ve cam, metal, kemik ve önemli buluntular şeklinde gruplanması ile başlamıştır. Daha sonra, form ve tarihleme konusunda yardımcı olabilecek eserlerin ayrılarak detaylı olarak analizinin yapılması, kasa fotoğrafının çekilmesi ve bilimsel çalışmalarda kullanılabilecek parçaların numaralandırılarak çizilmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

2023 yılı çalışma sezonunda kazılan açmalarda ortaya çıkarılmış seramikler hakkındaki ilk inceleme sonuçları bu raporda değerlendirilmiştir: Çalışmalarda ele geçen seramik sayısı 202.180 adettir. Analizi yapıp alınan seramik sayısı 27.494 adet iken, amorf olarak ayrılan seramik sayısı 174.686 adettir. 2023 yılı kazı çalışmalarında ele geçen seramiklerin çoğunluğu Roma Dönemi’ne (%50) tarihlenmiştir. Daha sonra sırasıyla Bizans Dönemi (%40) ve Osmanlı Dönemi (%6) ve çok az sayıda Helenistik Dönem (%4) seramikleri tespit edilmiştir (Resim: 5).

Ele geçen seramikler çoğunlukla, Geç Roma Dönemi'ne ait mermer seramikleri (3.-4. yüzyıl), yerel tip kandiller (4.-6. yüzyıl), Afrika *sigillata*ları (4.-5. yüzyıl), açık renkli seramikler (4.-6. yüzyıl), Filistin *amphoraları* (4.-7. yüzyıl), diğer *amphora* parçaları, testi parçaları, basit *firnisli* içe dönük ağızlı kaseler, geniş dudaklı tabaklar, günlük kullanım kapları, pişirme için kullanılmış tencereler, Bizans Dönemi beyaz hamurlu (9.-11. yüzyıl), kırmızı hamurlu (12.-13. yüzyıl) ile Osmanlı Dönemi kırmızı hamurlu tek renk sırlı ve Milet İşi seramikler şeklindedir.

KÜÇÜK BULUNTU DEĞERLENDİRME ÇALIŞMALARI

İznik Roma Tiyatrosu kazılarında 2023 yılında ortaya çıkarılan küçük buluntular, Prof. Dr. Aygün Ekin Meriç başkanlığında; Dr. arkeolog Nihal Kardoruk, Sanat Tarihçisi Osman Yurteri, arkeolog Doruk Bayrak ve restoratör Tuğçe Güçlü tarafından değerlendirilmiştir. Çalışmalar depo ve kazı çalışmaları olarak iki başlıkta toplanmıştır.

Depo çalışmasında; 2022 yılında kazısı yapılan Dış Tonoz 2, Dış Tonoz 2 Dışı, Dış Tonoz 3, Merdiven 2, Merdiven 3, TD1, TD2, TD4 çalışmalarında ele geçen seramik, cam, metal, kemik, *tessera*, harç, sikke ve mermer eserlerin tüm fotoğrafları çekilmiş ve kasa sistemine göre ayrılmıştır. 2022 yılı kazı sezonuna ait tüm eserlerin verileri ve birleştirilen kasa fotoğrafları ile birlikte analiz raporları File Maker envanter programı içerisine aktarılmıştır. 2016-2022 yılları arasına ait yapılan tüm kazı çalışmalarındaki etütlük ve envanterlik buluntu eserlerin koşar numara listelerindeki sıralamalarına uygun bir biçimde Kazı Genel Buluntu Defteri'ne aktarılmıştır. 2023 yılı ocak-mart aylarında yapılan depo çalışmasında 8 adet pişmiş toprak eser (1 adet figürin parçası, 1 adet minik kapak, 2 adet kâse (tümlemiş), 2 adet ağırşak, 2 adet minyatür pişirme kabı (tümlemiş); 1 adet kemik iğne parçası olmak üzere toplamda 9 adet eser 2023 yılı buluntu listesine alınmıştır.

Kazı çalışmasında ise; 2023 yılı kazı çalışmalarında toplamda 84 adet pişmiş toprak eser ele geçmiştir. Eserlere yıkama işleminden sonra hem buluntu hem de koşar numara verilip detay fotoğrafları çekilerek depoya yerleştirilmiştir. 16 adet eser (1 tanesi 2017 yılından) envanter listesine, 22 adet eser ise etütlük olarak ayrılmıştır (Resim: 6).

2023 yılı çalışmalarında toplamda 142 adet metal eser ele geçmiştir. Bu eserler hem buluntu hem koşar numara aldıktan sonra fotoğraflanarak depoya yerleştirilmiştir. Toplam 2.467 adet amorf nitelikli metal eser ise, sayılarak fotoğrafları çekilmiş ve ilgili klasörlere yerleştirilmiştir. 2023 yılında 19 adet (2 adet 2022 yılından) metal eser envanter, 28 adet (1 adet 2022 yılından) eser ise etütlük olarak ayrılmıştır. Kazı çalışmalarında ele geçen toplam 837 adet sikke hem buluntu hem koşar numara aldıktan sonra fotoğrafları çekilerek, dijital ortama aktarılmıştır. Toplam 25 adet (11 adet 2022 yılından) sikke envanterlik, 41 adet (2 adet 2022 yılından) sikke ise etütlük olarak ayrılmıştır (Resim: 7).

2023 yılı kazı sezonu içerisinde toplamda 34 adet cam eser ele geçmiştir. Bu eserler hem buluntu hem koşar numara aldıktan sonra fotoğraflanarak depoya yerleştirilmiştir. Kazı ça-

lışmaları sırasında amorf niteliğindeki ele geçmiş olan 3.729 cam eser de sayılıp fotoğraflanarak açmalarına göre oluşturulmuş kasa sisteminde açılmış olan klasörlere yerleştirilmiştir. 2023 yılında 2 adet eser envanter, 6 adet eser etütlük olarak ayrılmıştır.

Ayrıca kazılarda 75 adet kemik buluntu ele geçmiştir. Bu eserler hem buluntu hem koşar numara aldıktan sonra fotoğraflanarak depoya yerleştirilmiştir. Çalışmalar sırasında ele geçen amorf niteliğindeki 689 adet işlenmiş kemik artığı, sayılarak fotoğrafları çekilmiş ve elde edilen veriler, açmalarına göre oluşturulmuş kasa sistemine yerleştirilmiştir. 2023 yılında 20 adet eser envanterlik, 20 adet eser etütlük olarak ayrılmıştır (Resim: 8).

2023 yılı kazı sezonu boyunca toplam 12 adet mermer eser ele geçmiştir. Bu eserlere hem buluntu hem koşar numara aldıktan sonra fotoğraflanarak depoda düzenli bir şekilde muhafaza edilmiştir. Ayrıca kazı çalışmaları sırasında ele geçen kasalarda ve poşetlerde toplanan amorf niteliğindeki 7.961 adet mermer parçası sayılarak arazide uygun bir biçimde depolanmıştır. 2023 yılında 1 adet eser envanter, 1 adet eser etütlük olarak ayrılmıştır.

KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

İznik Roma Tiyatrosu konservasyon çalışmaları, 2022 yılı ve öncesinde bulunmuş sikkeler ve metal eserlerde görülen korozyonları yüzeyden uzaklaştırıp stabil hale getirilmesi, pişmiş toprak eserlerin temizliklerinin yapıp tamamlanması, ele geçen organik eserlerin ve cam objelerin temizliklerinin yapıp koruma altına alması ve arazide bulunup da yerinde koruma uygulanması gereken eserlerin sağlamlaştırması amacıyla konservatör Tuğçe Güçlü tarafından gerçekleştirilmiştir.

2023 kazı süresince ortaya çıkarılan sikkeler ve metal eserler mikroskop altında incelenerek, görülen korozyonları yüzeyden uzaklaştırıp, stabil hale getirmek amacıyla temizlikleri yapılmıştır. Mekanik temizlik için çeşitli bisturi uçları, fırçalar, bambu çubuk ve dişçi motoru kullanılmıştır. Gerekli görülen metal eserlerin ve sikkelerin kimyasal temizliği genellikle %50 safsu-alkol karışımı ile yapılmıştır. Korozyonun devam ettiği görülen sikkelerde ise; stabilizasyon amaçlı %3 oranında BTA+ethanol kimyasalı kullanılmıştır. Temizlikleri biten eserlere son olarak hava ile temasının kesilmesi için %3 oranında Paraloid B72 uygulanmıştır. 2022 kazı sezonuna ait 195 adet sikke, 2022 kazı sezonundan 150 adet sikke olmak üzere toplamda 345 adet sikke konservasyon işleminden geçmiştir. Sikkelerin çoğunluğunun materyali bronz olmakla birlikte üç adet gümüş sikke bulunmaktadır. Ayrıca 2023 kazı sezonundan 66 adet, 2022 kazı sezonundan 1 adet olmak üzere toplamda 67 adet metal obje konservasyon işleminden geçmiştir. Metal objelerin materyali genellikle bronz ve demirden oluşmakla birlikte 2022-2023 kazı sezonunda ele geçen ve altın kaplama olduğu düşünülen iki adet *fibula* vardır (Resim: 9).

2023 yılında ve geçmiş kazı dönemlerinde ele geçen pişmiş toprak eserlerin mekanik temizlikleri yapılmıştır. Pişmiş toprak eserlerde bulunan toprak ve kalker tabakası %50 safsu+ethanol, bambu çubuk ve pamuk yardımı ile temizlenmiştir. Temizleme işleminden sonra

birleşen parçalar kendi aralarında ayrılıp numaralandırıldıktan sonra %40 Paraloid B72 uygulanarak birleştirme işlemi yapılmıştır. Gerekli görülen eserlerde alçı ile tımlama işlemi uygulanmıştır. 2022 kazı sezonunda 6 adet pişmiş toprak eser işlem görmüştür.

2022 yılındaki arazi çalışmaları esnasında ele geçen kemik eserlerin mekanik temizlikleri bambu çubuk, pamuk ve %50 safsu+ethanol ile yapılmıştır. Kırık olan kemik eserlere %25 Paraloid B72 uygulanarak birleştirilmiştir. Kondisyonu kötü durumda olan eserler için %5 Paraloid B72 püskürtme yöntemi ile uygulanmıştır. 2023 yılına ait toplam da 31 eser işlem görmüştür. Ayrıca 2023 yılında ele geçen cam eserlerin mekanik temizlikleri bambu çubuk, pamuk ve %50 safsu+ethanol ile yapılmıştır. 2023 yılı kazı sezonunda 2 adet cam obje işlem görmüştür. 2023 yılında TD6 açmasında bulunan bir adet bronz testi ve bir adet demir üçayağın alandan kontrollü bir şekilde kaldırılması sağlanmıştır. Eserlerin sağlam bir şekilde taşınabilmesi için etrafı desteklenerek ve alt kısmındaki toprakla beraber alınmış ve içlerine destek oluşturulan kutulara konularak depoya teslim edilmiştir.

MİMARİ BELGELEME ÇALIŞMALAR

İznik Roma Tiyatrosu'nda 2022 yılında yapılan çalışmalar Mimar Prof. Dr. Ali Kazım Öz başkanlığında, Dr. Nihal Kardoruk, arkeologlar Doruk Bayrak, İrem Değer, Okan Kayabey, Mimarlık öğrencisi Neval Sarıtekin, Barış Erengül ve Damla Ülgü tarafından yürütülmüştür. Çalışmalar plan rölöve, mimari çizim ve yapı bloklarının analizi şeklinde sürdürülmüştür. Arazide buluntu numarası verilen bloklar öncelikle bulunduğu plankare numarasıyla birlikte adlandırılmıştır. Buluntu numarası verilen ve fotoğrafı çekilen bloklar, dijital ortamda klasör lenerek kayıt altına alınmıştır. 2023 kazı sezonunda ortaya çıkarılan mimari bloklar arasında en büyük yoğunluğu profilli bloklar oluşturmakta, sonrasında saçaklık, *arşitrav* ve kemer olarak kullanılan bloklar gelmektedir. Kazılarda az sayıda *korinth* başlığı, plaster sütun gövdesi ve yazıtlı blok da ele geçmiştir. Bütün bu mimari blokların, tiyatro dış cephesinin üst katlarına ait olduğu düşünülmekte ve buna göre bir restitüsyon önerisi hazırlanmıştır.

Mimari blokların çalışma yapılan alanlarda yıkılma yönlerini ve *in situ* durumlarını anlamak adına plan rölöveleri yapılmıştır. Plankareler, drone yardımıyla fotoğraflanıp 1/50 ölçeğe Autocad programı ile çizimleri yapılmış, ardından genel plan üzerine aktarılmıştır. Tiyatronun güneydoğusunda yer alan kilisenin kazı çalışmalarının bitmesinin ardından çizim işlemlerine başlanmıştır. 1980'lerde kazısı ve çizimleri yapılan kilisenin yapılan son dönem kazılarında toprak altında kalan bütün sınırları ortaya çıkarılmıştır. 2023 kazı sezonunda güncellenen planın hem mekânsal hem de boyutsal açıdan önceki plandan farklı olduğu anlaşılmıştır.

Tiyatronun doğu sütunlu galeri ve sahne binasına ait olabilecek mimari blokların analiz işlemleriyle başlatılan 3D modelleme çalışmaları, Agisoft, ArchiCAD, AutoCAD, Revit, SketchUp ve Blender programlarıyla yapılmıştır. Agisoft programı ile nesnenin 360 derecede her yönünden fotoğraflanmasıyla modelleme yapılırken, diğer programlarda mimari blokların çizimleriyle birlikte modellemesi yapılmıştır. Her iki yöntemle modellemesi yapılan mimari bloklar, Blender programına aktarılıp birleştirme işlemleri yapılarak yapıların üç boyutlu canlandırması gerçekleştirilmiştir (Çizim: 3).

RESTORASYON VE ÇEVRE DÜZENLEME PROJESİ

Bursa Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulunun 15.01.2020 tarih ve 9337 sayılı kararı ile onaylanan “İznik Roma Tiyatrosu Restorasyon ve Çevre Düzenleme Projesi”, Bursa Büyükşehir Belediyesi desteğiyle Aydınlanma İnşaat tarafından 2022-2023 yılları arasında uygulanmıştır. Öncelikle tiyatro altyapısını güçlendirmek amacıyla tonozlar içerisine, çelikten destek aparatların yerleştirilebilmesi için taban kazıları yapılmıştır. *Caveada* bitki temizliği sonrası oturma basamaklarının formunun açığa çıkarılması için yüzeyde küçük el aletleri ile toprak temizliği ve derz açma işlemi gerçekleştirilmiştir.

Yapıyı mevcut haliyle korumak amacıyla yapılan *capping* işlemi, özellikle *cavea* bölümündeki blokajlarda basamak hatları korunarak uygulanmıştır. Blokaj dolgunun olduğu tüm alanlarda derz açma işlemi gerçekleştirilmiş ve erişilmesi güç olan alanlarda bu işlemler iskele kurularak gerçekleştirilmiştir. Statik sorunları olan alanlarda ise, enjeksiyon ile çatlak ve boşluk doldurma işlemi gerçekleştirilmiştir. Enjeksiyon işlemleri sonrasında fazlalık gelen ve taşan enjeksiyonların tamamı temizlenmiştir. Tonozlardaki kaba dolgu dışında kesme taş bloklarla yapılan alanlarda su sızıntısını kesme amacıyla derz doldurma işlemi gerçekleştirilmiştir.

Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kuruluna sunulan rapor doğrultusunda gerekli izinler alınarak, *cavea* üzerindeki kilise duvarının altına istinat duvarı örülme işlemi yapılmıştır. Tiyatro yapısının üzerinde ve çevresinde bulunan kazı ve restorasyon çalışmalarını engelleyen özgün yerinden kopmuş ve âtıl durumda bekleyen birçok moloz taş bu iş için kullanılmıştır. Oturma basamakları arasındaki seyirci iniş-çıkış merdivenleri restorasyon projesindeki detaylara bağlı olarak üç hat halinde tamamlanmıştır. Tiyatro içindeki belirli alanlarda, özellikle *orkhestra* ve galerilerin zeminlerinde tesviye çalışması yapıldıktan sonra, altına jeotekstil yerleştirilerek mıcır dökme işlemi gerçekleştirilmiştir. Restorasyon projesinde bulunan aydınlatma işleri için galerilerde, *orkhestra* bölümünde ve sahne binasının ön tarafından enerji alınacak bölgeye kadar elektrik alt yapısı kurulmuştur. Tiyatronun ziyarete açılmasına olanak sağlayan ve ziyaretçilerin güvenle dolaşmaları için belirlenen gezi güzergahında çelik iskeletli ve ahşap kaplamalı merdiven ve seyir terasları yapılarak güvenli bir gezi rotası oluşturulmuştur. Genel temizlik, aydınlatma ve güvenlik çalışmaları yapıldıktan sonra İznik Roma Tiyatrosu Restorasyon ve Çevre Düzenleme Projesi tamamlanmıştır (Resim: 10).

SONUÇ

2023 yılı kazı sezonunda yapılan çalışmalar kazı çalışmaları, eserlerin (seramik, sikke, cam, taş, vs.) değerlendirilmesi, mimari çizim ve envanter çalışmaları, küçük buluntuların temizliği ve sağlamlaştırılması, kazı alanı içerisinde yapılan restorasyon çalışmaları şeklinde gerçekleşmiştir. Arazi çalışmaları 28 farklı açmada sürdürülmüş ve kamulaştırma işlemi henüz tamamlanmamış olan parsel dışında, bütün tiyatronun mimari sınırları ortaya çıkarılmıştır.

Seramik değerlendirmeleri, arazide yapılan çalışmalar ile senkronize şekilde devam etmiş ve ortaya çıkan tüm seramiklerin analizi yapılmıştır. Bu çalışma alanlarına ek olarak yapılan restorasyon ve konservasyon çalışmalarının yanı sıra, sondaj alanlarında yapılan çalışmalarda ele geçen seramiklerin analiz çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. 2023 yılında ele geçen seramiklerin büyük çoğunluğu Roma (%50) ve Bizans (%40) dönemlerine tarihlenmektedir. Daha sonra sırayla Osmanlı (%6) ve Helenistik (%4) Dönem seramikleri gelir. Yapılan çalışmalarda toplamda 202.180 adet seramik incelenmiş, bunlardan 27.494 adet analiz edilerek depolanmış, 174.686 adet ise gömülmek üzere alan içerisindeki seramik yığına bırakılmıştır.

Küçük buluntu çalışmalarının ilk aşaması, 2022 yılında ele geçen buluntuların File Maker programı yardımı ile dijital ortama aktarılması, tüm kazı ve restorasyon çalışmaları sırasında ele geçen kemik, metal, cam, pişmiş toprak gibi eserlerin kayıt altına alınması ve depolanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. 2023 kazı sezonunda ise; 84 adet pişmiş toprak, 142 adet metal, 837 adet sikke, 34 adet cam, 75 adet kemik, 12 adet mermer, 9 adet taş ve diğer grubunda 3 adet olmak üzere toplamda 1.196 adet eser kazı buluntu listesine girmiştir. Bunlardan 85 adedi envanterlik listesine, 120 adet eser de etütlük listesine alınmıştır.

Mimari belgeleme çalışmaları plan rölöve, mimari çizimler ve yapı bloklarının analizi ve restitüsyon çalışmaları şeklinde sürdürülmüştür. Kazısı yapılan tüm alanlar tiyatro genel rölöve planı üzerine işlenmiştir. Buluntu numarası verilen bloklarda en büyük yoğunluk, profil veren fakat işlevi anlaşılamayan mimari elemanlardan oluşmaktadır. Daha sonra sırasıyla *arşitravlar*, *kemerler* ve *saçaklıklar* yer alır. Tüm mimari sınırları ortaya çıkarılan tiyatrodan özellikle sahne binası ve çevresinin restitüsyon çalışmalarına başlanmıştır.

Konservasyon kapsamında ise; 2023 yılı ve öncesinde bulunmuş sikke, metal, cam, pişmiş toprak, kemik vb. eserlerin temizliklerinin yapıp, tama yakın olanların bütünlendirilmesi şeklinde çalışmalar yapılmıştır. 2023 yılında 345 adet sikke, 67 adet metal, 6 adet pişmiş toprak, 31 adet kemik, 2 adet cam, olmak üzere toplamda 451 adet eser işlem görmüştür. Ayrıca arazi çalışmaları kapsamında bronz testi ve seramik fırını için yerinde sağlamlaştırma çalışmaları da gerçekleştirilmiştir.

Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından ihale edilen “İznik Roma Tiyatrosu Restorasyon ve Çevre Düzenleme Projesi” 2023 yılı sonunda bitme aşamasına gelmiştir. Proje kapsamında; bitki ve toprak temizliği, duvarlarda *capping*, çatlaklara sıvı bağlayıcı enjeksiyonu, derz dolguları, uygun malzeme ile tamamlama, aydınlatma sistemi, mıcır dolgu, çelik destek kemerleri, yürüyüş platformları, istinat duvarı gibi işlemler gerçekleştirilmiştir. Restorasyon projesi tamamlanan, güvenlik önlemleri alınan ve gece aydınlatması yapılan İznik Roma Tiyatrosu, 20 Mart 2024 günü gerçekleştirilen bir törenle ziyarete açılmıştır (Resim: 11).

EKLER

Resim 1: Tiyatro hava fotoğrafı üzerinde kazılan alanlar.

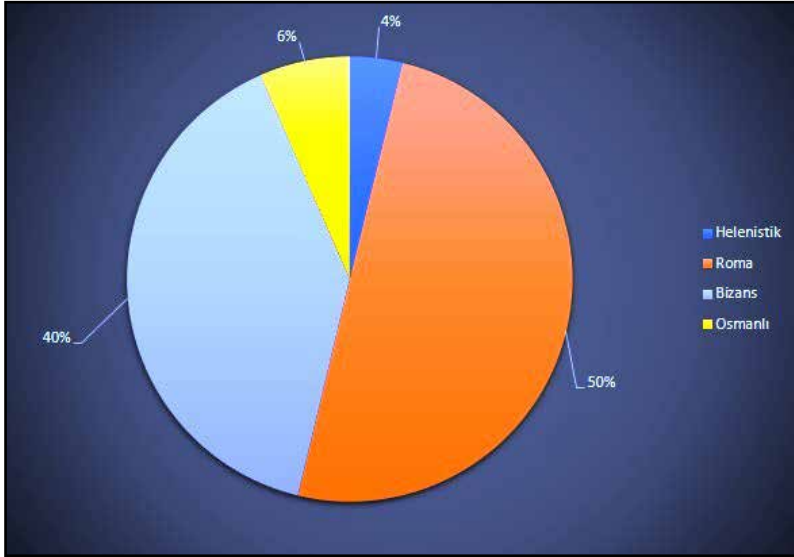
Resim 2: Güneydoğu Kilise havadan görünüm.

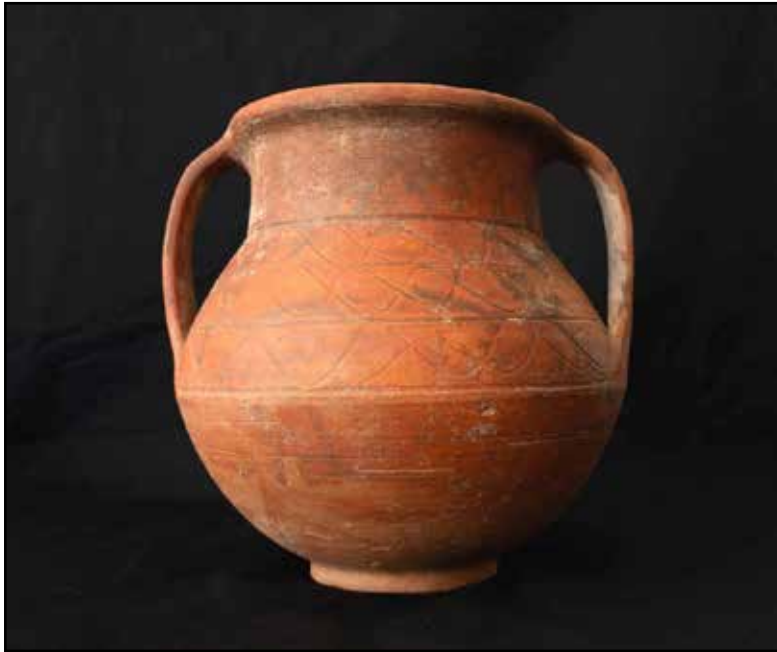
Resim 3: *Cavea* Kilisesi altına yapılan istinat duvarı.

Resim 4: *Vomitorium* 1 basamakları.

Resim 5: 2023 yılında ele geçen seramiklerin dönemsel yoğunlukları.

Resim 6: Pişmiş toprak kap örneği.

Resim 7: Sikke örneği.

Resim 8: Kemik buluntu örneği.

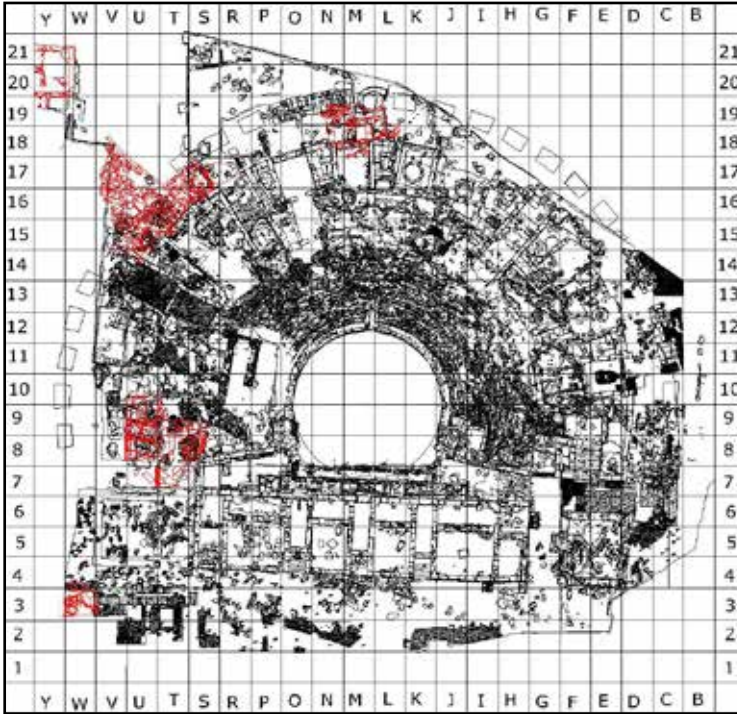
Resim 9: Altın kaplama fibula.

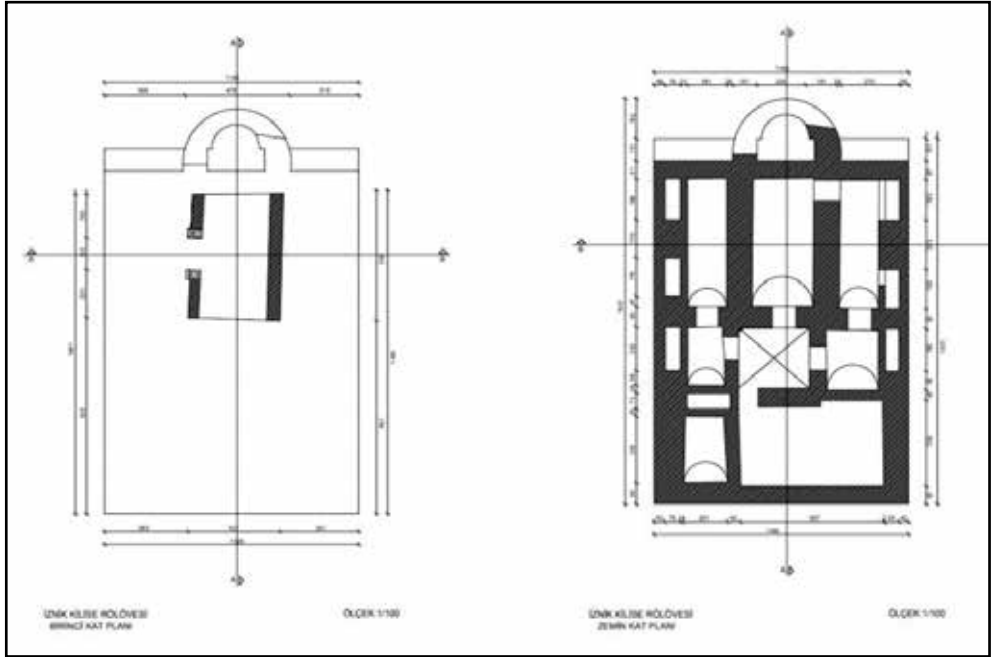
Resim 10: Restorasyon ve çevre düzenleme projesi sonrası tiyatro.

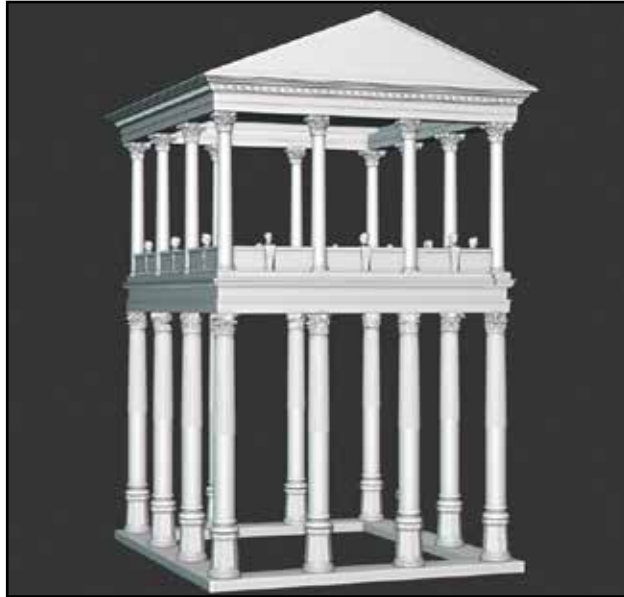
Resim 11: Tiyatronun ziyarete açılması.

Çizim 1: Tiyatro planı üzerinde plankareler ve kazı alanları.

Çizim 2: Güneydoğu Kilise planı.

Çizim 3: Sütunlu Galeriler 3D modelleme çalışmaları.

ÇALTILAR HÖYÜK 2023 YILI KAZILARI

Ayşegül AYKURT*

Kadir BOYÜKULUSOY

Umay OĞUZHANOĞLU

Çaltılar Höyük Muğla ili, Seydikemer ilçesinin 56 km kuzeydoğusunda; Elmalı ilçesinin 30 km kuzeybatısında; Çaltılar Mahallesi'nin güneyinde ve bitişik bir konumda, en yüksek noktası denizden yaklaşık 1.287 m yüksekliktedir. Höyük kuzey-güney 175 m, doğu-batı doğrultusunda 160 m'lik boyutları ile yaklaşık 3 hektarlık bir alanı kaplamaktadır (Plan: 1, Resim: 1). En yüksek bölümü ova seviyesinden 11 m yüksekliğinde olup, kuzey bölümü güneyinden daha yüksektir. Höyüğün doğusundan Küçükklü Çayı geçmekte, 300 m kuzey/kuzeybatısında ise Kırkpınar olarak tanımlanan su kaynağı bulunmaktadır. Küçükklü Çayı, höyüğün 2,5 km güneybatısında Karaçulha Çayı ile birleşerek Seki Ovası'na girmekte ve Eşen Çayı'nı oluşturmaktadır. Antik Dönem Xanthos nehir sisteminin (Eşen Çay) üst kısımlarında bulunan höyük, Oinoanda'nın 15 km kuzeydoğusunda, Balboursa'nın ise 10 km güneydoğusundadır. Çaltılar Höyük ve çevresi, Hitit metinlerinde Lukka olarak anılan bir coğrafi bölgeye ve ötesine uzanan bir alanı kapsamaktadır (Mellink, 1995; Hawkins, 1998; Niemeier, 1999; Bryce, 2005). Romalılardan önce ise Kabalia olarak adlandırılan bir bölgeye ait olan yöre, Roma Dönemi'nde kuzeyin bir parçası olmuştur (Coulton, 1993; 1998, s. 226).

KAZI ÇALIŞMALAR

Çaltılar Höyük'te 2023 yılında dört alanda kazılar gerçekleştirilmiştir (Resim: 1)¹.

I-İ/8 karelerinde yapılan kazılar

Çaltılar Höyük'te 2023 yılında ilk olarak höyüğün tepe düzlüğünün kuzeyinde yer alan I-İ/8 karelerinde çalışılmıştır (Plan: 1, Resim: 1). Höyükte 2021-22 yıllarında yapılan kazılarda belirtilen karelerin güneyinde I-İ/9 karelerinde yapılan kazılarda Arkaik Dönem'e tarihlenen bir mekân açığa çıkartılmıştır (Aykurt vd. 2023, s. 314-315, res. 3; 2024, s. 338-340, res. 10). 2023 yılında buradaki yerleşim dokusunun kuzeyinde çalışılmış ve Arkaik Dönem'in iki evresine ait veriler elde edilmiştir.

* Prof. Dr. Ayşegül AYKURT, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara-TÜRKİYE; E-Posta: aysegulaykurt@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7252-4784

Dr. Öğr. Görevlisi Kadir BÖYÜKULUSOY, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sivas-TÜRKİYE, E-Posta: kadirbuyukulusoy@gmail.com; ORCID: 0000-0002-8641-6802

Dr. Öğr. Üyesi Umay OĞUZHANOĞLU, Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli-TÜRKİYE; E-Posta: umay_o@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-2787-087X

1 2023 kazılarına Doç. Dr. Fatma Şahin (Çukurova Üniversitesi), doktorantlar Nurçin Göçmen, Mertcan Kavas, lisans öğrencilerinden Ayşe Sakallıoğlu, Efe Gökçen, Ceren Çetiner, İpek Hilal Önsal, Galipcan Olcay, Efsane Tan, Nilaynur Anayurt, Ezgi Ceylan Çetin, Yağmur Kulaksız, Mehmet Salih Ağgün, Adriana Tarcen, Suat Babatlı, Bakanlık Temsilcisi olarak Esra Çetin (Aksaray Müzesi) ve Fuat Durmuş (Muğla Müzesi) katılmışlardır.

1. 1b mimari tabakası (Arkaik Dönem)

I-İ/8 karelerindeki çalışmalarda M-1 mekânının kuzeybatısında M-7 mekânı, M-1 mekânının kuzeydoğusunda bir duvar (D-23) ve M-1 mekânının kuzeyinde-M-7 mekânının doğusunda döküntü niteliğinde taş grupları açığa çıkartılmıştır (Resim: 3).

Kuzey ve doğu duvarının bir bölümü açığa çıkarılan kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu M-7 mekânı, M-1 mekânının kuzeybatısına inşa edilmiştir (Resim: 3). Mekânın kuzey duvarı (D-12) kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda olup, duvarın batısı kuzey profilinin içine girmekte, doğusu ise I/İ-8 karelerinin arasında yer alan kontrol profilinden geçerek İ/8 açmasında kısmen devam etmektedir. Kuzey duvarının (D-12) ortaya çıkartılan kısmı 2,90 m uzunluğunda, 0,60-0,80 cm genişliğinde, korunan 3-4 sırası 0,45 m yüksekliğindedir. Kenarlarında büyük ve orta boyutlu taşların kullanılmış, araları ise küçük taşlarla doldurulmuş olan duvar, güneye doğru hafif kavis yapmaktadır. Mekânın batı duvarı (D-17) ise kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda olup, kuzey uzantısı I/8 doğu profilinin içine girmekte, güney uzantısı ise herhangi bir mimariye bağlanmadan bitmektedir. Doğru duvarının profilin içine giren kısmı olasılıkla I/8 ile İ/8 karelerinin arasındaki kontrol profilinin içinde kuzey duvarının doğu uzantısı ile çıkışarak M-7 mekânının kuzeydoğu köşesini oluşturmaktadır. Batı duvarının açığa çıkartılan ve korunan kısmı 2,90 m uzunluğunda, korunan 7 sırası 0,68 m yüksekliğindedir. Mekânın içine bakan batı yüzü yıkılmış olan bu duvarın güney uzantısının ayrıca batıya doğru yattığı görülmüştür. Kuzey ve doğu duvarlarının açılan ve korunan kısımları itibarıyla M-7 mekânı 6 m genişliğinde, 3,85 m uzunluğundadır. Mekân içinde yapılan kazılarda çok sayıda parçalanmış öğütme taşı ile monokrom kap parçaları ele geçmiştir. Kap parçalarının içinde *Black on Red Pottery* grubu örnekleri de bulunmaktadır. M-7 mekânının doğu duvarı ile M-1 mekânının batı duvarı arasında yol/sokak olabilecek 1,90-1,95 m bir boşluk bulunmaktadır.

M-1 mekânının kuzeydoğusunda, M-7 mekânının ise doğusunda açığa çıkartılan orta boy döküntü taşların ise doğu profilinde, kuzeydoğudan-güneybatıya doğru kavis yaptığı görülmüştür. Bu döküntünün nasıl bir mimariye ait olduğu İ/8 karesinin doğu kısmında yapılacak kazılarla sonucunda anlaşılabacaktır.

I.1b evresi, 2021-22 yılında açığa çıkartılan M-1 mekânındaki (Aykurt vd., 2023, s. 314) gibi bölgede meydana gelen deprem sırasında oldukça tahrip olmuştur. Deprem sonrasında M-7 mekânının kuzey duvarı (D-12) mekânın içine doğru kavis yapmış, doğu duvarının (D-17) batı yüzü yıkılmış, doğu yüzü batıya doğru yatmış ve güney uzantısı ise yıkılmıştır. M-7'nin doğusunda, M-1'in kuzeyindeki kalıntılar ise deprem sırasında tamamen yıkılmış mekân/yapılara ait olmalıdır. Bunun yanı sıra M-1 ve M-7 mekânı arasında yer alan ve yol olduğu düşünülen (Resim: 2-3) alanda çok sayıda kap parçası (Resim: 3), öğütme taşı parçaları ile pişmiş topraktan boğa figürini (Resim: 4) ele geçmiştir. Bu bağlamda yerleşimin geçirdiği deprem sonrasında M-1 mekânı içinde kırılan kaplar ile bir grup eşyanın M-1 ve M-7 arasında yer alan boşluğa atılmış olduğu düşünülmektedir.

M-1 ve M-7 mekânları arasındaki boşlukta yer alan ve bu evreye ait olan bu kaplar I.1b evresinin tarihlenmesi bakımından önemlidir. Kap parçaları içinde *Black on Red Pottery* grubundan iki çömlek, *Red Bichrome Pottery* grubundan kısa ve uzun boyunlu çömlekler, *White Bichrome Pottery* seramik grubundan iki çanak, üç krater ve bir çömlek, *Monochrome Pottery* grubundan bir çömlek ile bir tane kapalı kap bulunmaktadır (Resim: 5). *Black on Red Pottery*, *Red Bichrome Pottery* ve *White Bichrome Pottery* grubundan üretilen beş çömlek düz ağızlı, kısa ve geniş boyunlu ve omuz kısmından karına bağlanan çift dikey kulpludur. Bu çömleklerin boyun kısımlarında genelde yatay bant/bantlar, gövdenin üst kısmında *metoplar* içinde çoğunlukla dörder 3-5 konsantrik daireler, askıda konsantrik çengel/kanca motifi, askıda 3-7 yarı konsantrik daireler bulunmaktadır. Bu çömleklerin form bakımından benzerleri Çaltılar Höyük'ün kuzeydoğusunda Çaylak Tepe'de yer alan İntaş Mağarası'nda (French, 2012, s. 11, 19, fig. 11.12: 7-9, 12), Göller (French, 2012, s. 11, 19, fig. 11.12:10), Troya (MÖ 700-650/625) (Aslan, 2002, s. 107, no. 77), Akalan (Cummer, 1976, no. 1-11) ve Yunanistan'da Argolis bölgesinden (Langdon, 1995, no. 1103, 1114-25, 1189, 1202-03) bilinmektedir. Bu çömleklerden *Red Bichrome Pottery* içinde değerlendirilen bir örneğin dışını süsleyen sarkık *konsantrik* çengel/kancalar ve *konsantrik* yarım daire bezemeler Lidya seramiğinde Kırmızı Bikrom (*Red Bichrome*) grubunda görülmektedir. Bu motiflerin ilk örnekleri MÖ 9. yüzyılın ortalarında/Kıbrıs Geometriği III'ün başlarında; MÖ 8. yüzyıl ortalarında/Geç Geometrik Dönem'de Kilikya ve Ege Adaları'nda görülmektedir. Sard'da ise MÖ 7. yüzyıldan itibaren kullanıldığı bilinmektedir (Gürtekin, 1998, s. 295). Bu veriler doğrultusunda; Çaltılar Höyük *Red Bichrome Pottery* içinde yer alan ve yerel üretim olduğu düşünülen çömleğin, motif olarak Kıbrıs ya da Lidya *Bichrome* örneklerinden etkilendikleri ve MÖ 7.-6. yüzyıla tarihlendikleri düşünülmektedir. Çömleklerin dışında, *White Bichrome Pottery* içinde yer alan bant bezemeli iki çanağın benzerleri ise Troya (MÖ 625-600/575) (Aslan, 2002, s. 112, no. 124), Assos (MÖ 620-590) (Utili, 1999, s. 288, no. 45, fig. 3), Klazomenai (Ersoy, 1993, no. 299, pl. 71) ve Tocra'da (MÖ 620-590) (Boardman ve Hayes, 1966, no. 2015, 2018) bulunmuştur. Bu örneklerin geneli ise MÖ 7. yüzyılın son çeyreği – MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmektedir.

I. 1a mimari tabakası (Arkaik Dönem)

I.1b evresindeki deprem sonrasında M-1 ve M-7 mekânının arasında kalan boşluğa/yol-so-kağa? bu evreye ait mekânlar içinde kırılan kaplar atılmış; bu kalıntıların hemen güneyine 1,90 m uzunluğunda, 0,54 m yüksekliğinde bir duvar (D-18) örülmüştür. Orta ve büyük boy taşlardan örülen bu duvar, örüldükten sonra bir nevi mekân (M-5) oluşturan bu alan taş ve toprakla doldurularak kapatılmıştır.

M-1'in kuzeydoğu duvarının kuzeyinde devam eden kazılarda bu duvara paralel olarak yapılmış, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan ve güneydoğuda oldukça tahrip olmuş yeni bir duvar (D-12) açığa çıkartılmıştır (Resim: 1-2). Bu duvarının güneydoğu uzantısının bitiminde kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan bir başka duvar (D-13) daha ortaya çıkartılmıştır. Doğuya doğru yatan D-13 duvarının güneybatı uzantısı ise D-4 duvarına bağ-

lanarak M-1 mekânının kuzeyinde içinde çok sayıda kap parçası bulunan yeni bir mekân (M-2) oluşturmuştur. M-2 mekânının kuzeyinde ise, oldukça dağılmış olası bir başka mekâna ait yıkıntı taşlar açığa çıkartılmıştır. Bu taşların doğusunda yıkıntı taşlarla birlikte çift kulplu bir çömleğe ait parçalar ele geçmiştir. Kırmızı *bikrom* mal grubu içinde değerlendirilen çömleğin karın kısmından itibaren üst kısmı metoplara ayrılmış *konsantrik* dairelerden oluşan gruplarla bezenmiştir.

D-12 duvarının kuzeybatısının güneyinde, D-10 duvarının batısında da tahrip olmuş duvarlara ait taş yığınları ile ağaç-dal örgüden oluşan duvarlara ait dikme delikleri açığa çıkartılmıştır (Resim: 2). Bu deliklerin boyutları (çapları: 9-11 cm, derinlikleri 12-15 cm) ve konumlarından, güneybatıdakilerinin kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan bir mekânın (M-3) kuzey ve batı duvarını oluşturdukları belirlenmiştir. M-3 mekânının kuzeyinde yer alan ağaç dikme deliklerinin (çapları: 8-10 cm, derinlikleri 9-11 cm) ise, M-3 mekânının kuzey duvarının bir bölümünü de kullanarak yine aynı doğrultuda 2,25x3,40 m korunan boyutlarda bir mekân (M-4) oluşturdukları anlaşılmıştır.

M-4 mekânının kuzeydoğusunda kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda sıralanan mimari düzenlemesi anlaşılamayan ağaç dikme delikleri açığa çıkartılmıştır (çapları: 10-12 cm, derinlikleri 9-13 cm). Bu kalıntıların güneydoğusunda döküntü/yıkıntı? olarak tanımlanabilecek taşlar açığa çıkartılmıştır. Bu taşların arasında çift kulplu bir çömleğe ait parçalar dağılmış durumdadır. Kırmızı *bikrom* mal grubu içinde yer alan bu kabın, karın kısmından itibaren üst kısmı *metoplara* ayrılmış *konsantrik* dairelerden oluşan gruplarla bezenmiştir.

M-2 mekânı: Bu mekânın da yine I.1b'nin sonunda meydana gelen depremde meydana gelen yıkımdan sonra doğusunun iki duvarla kapatıldığı anlaşılmıştır (Resim: 2). Mekân içinde yapılan kazılarda çok sayıda kap parçası ile pişmiş topraktan yapılmış bir ağırlık ve öğütme taşı parçaları ele geçmiştir.

Ğ/15-16 karelerinde yapılan kazılar

Bu alanda 2021 yılında Ğ/16 karesinin güneydoğu kısmında yapılan kazılarda Arkaik Dönem'e tarihlenen bir yolun bir bölümü açığa çıkartılmıştır (Aykurt vd. 2023, s. 317, res. 5). 2023 yılında söz konusu kalıntıların batı ve kuzey uzantılarını açığa çıkartmak amacıyla Ğ/16 karesinin batı ve kuzey kısmı ile Ğ/15 karesinde kazılar gerçekleştirilmiştir (Plan: 1, Resim: 6).

Belirtilen alanda yapılan kazılarda Arkaik Dönem'e tarihlenen I.1a ve I.1b mimari tabakalarına ait kalıntılar açığa çıkartılmıştır.

I. 1b mimari tabakası (Arkaik Dönem)

2021 yılında bu alanda yapılan kazılarda kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan bir yol tespit edilmiştir. 2023 yılında yapılan kazılarda bu yolun kuzeybatı uzantısı ortaya çıkarılmıştır (Resim: 6). 1,80-2,10 m genişliğinde olan yolun açığa çıkartılan kısmı 9 m uzunluğundadır. Farklı boyutlarda şekilsiz kalın levha taşlar ile orta ve küçük boyutta toplama taş-

lardan yapılan yolun bu kısmında güneydoğudan kuzeybatıya doğru yükseldiği görülmüştür. Yolun üzerindeki iki alanda döküntü taş gruplarının yolu tahrip ettiği görülmüştür. Bu döküntü taşların kaldırılması sırasında bronzdan yapılmış yarım küre başlı süs iğnesi bulunmuştur.

Yolun hemen güneyinde yapılan kazılarda, yola paralel olarak uzanan bir duvarın (D-19) yer aldığı görülmüştür. Duvarın açığa çıkartılan kısmı 5,90 m uzunluğunda, 0,73 m genişliğinde, korunan tek sırası ise 0,30 m yüksekliğindedir. Kuzeybatı uzantısı profilin içine giren duvarın güneydoğu uzantısı tahrip olmuştur. Söz konusu duvar yola paralel uzanan bir yapının kuzey duvarı olmalıdır.

Yolun kuzeydoğusunda yapılan kazılarda da yol ile aynı doğrultuda uzanan ve kalın levha taşlardan yapılmış bir döşeme açığa çıkartılmıştır (Resim: 6). Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan bu taşların iki uzantısı da profil içine girmektedir. Oldukça tahrip olan bu döşeme kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 5,10 m, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda ise 2,40-2,45 m'lik bir alana yayılmıştır. Döşemenin üzerinden kap parçalarından yapılmış ağırlıklar, kuzeyinden bronzdan gözlü bir süs iğnesi, güneyinden pişmiş toprak bir boncuk ele geçmiştir.

Levha taşlardan oluşan döşemenin kuzeyinde ise farklı boyutlarda şekilsiz kalın levha taşlardan yapılmış ve yer yer tahrip olmuş bir döşeme daha açığa çıkartılmıştır (Resim: 6). I.1b mimari tabakasına ait bu döşeme, Ğ-16 karesinin kuzeydoğu kısmında açığa çıkartılan döşemenin kuzey uzantısını oluşturmaktadır. Döşemenin Ğ-16 karesinde açığa çıkartılan yol ile aynı doğrultuda olduğu ve doğu profilinin içe girdiği görülmüştür.

I. 1a mimari tabakası (Arkaik Dönem)

Kazi alanının genelinde de tanımlanan bu mimari tabaka, I1b'nin sonunu getiren deprem sonrası evreyi kapsamaktadır. Ğ/16 karesinde yapılan kazılarda alanın kuzeydoğu kısmında I1a mimari tabakasına ait bir duvar parçası ile yuvarlak plan veren taş kümeleri açığa çıkartılmıştır (Resim 6). Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan duvarın (D-20) kuzeydoğu uzantısı profilin içine girmektedir. Duvarın güneybatı uzantısı ise tahrip olmuştur. I1b mimari tabakasına ait çoğunluğu şekilsiz kalın levha taşlardan oluşan döşemenin üzerine oturan bu duvar tahrip olmuştur. Bu duvarın güney ve güneybatısındaki çalışmalarda ise çoğunluğu orta ve küçük boy taştan örülmüş yuvarlak form veren taş kümeleri tespit edilmiştir (Resim: 6). Dört küme oluşturan bu taşların hem I1b hem de II. tabakayı tahrip ettiği anlaşılmış ancak hangi amaçla yapıldığı henüz tespit edilememiştir.

Alanın güneybatısında bu mimari tabakaya ait bir M-6 mekânının kuzeybatı kısmı açığa çıkartılmıştır. Mekânın kuzey duvarı (D-21) kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanmakta olup duvarın kuzeybatı uzantısı düz kesilmekte, güneydoğu uzantısı güney profilinin içine girmektedir (Resim: 6). Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 8 m uzunluğunda olan mekânın kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda korunan kısmı ise 2,50 m'dir. Duvarın Ğ-15 ve Ğ-16 karelerinin arasında yer alan kontrol profilinin içinde Ğ-16 karesinde açığa çıkartılan

D-20 duvarının kuzeydoğu uzantısı ile köşe oluşturduğu kesindir. D-21 (uzunluğu 7,85 m) duvarının kuzeybatı uzantısının güneyinde açığa çıkartılan diğer duvar (D-22) ise bu yapının batı duvarıdır. D-20 duvarı ile aynı doğrultuda olan bu duvarın güneybatı uzantısı batı profilinin içine girmekte, kuzeydoğu uzantısı ise D-21 duvarının 60 cm güneyinde bitmektedir. Söz konusu 0,60 m'lik boşluğun M-6'nın kapı açıklığı olduğu düşünülmektedir. Kapı açıklığından itibaren 1,40-145 m kuzeybatıya doğru devam eden kuzey duvarının bu kısmı ante oluşturmaktadır. Bu da yapının megaron planlı olduğunu göstermektedir. Mekânın içinde bulunan çok az miktarda seramik parçası monokrom ve *Black on Red Pottery* olarak tanımlanan kaplara aittir. Çakmaktaşıdan bir dilgi ile aşık kemiğinden oyun taşı mekân içi buluntularıdır.

K-L/7 karelerinde yapılan kazılar

Kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği üçüncü alan höyüğün kuzeydoğu yamacında yer almaktadır (Plan: 1, Resim: 1,7). Bu kısımda L/7 karesinin güneybatı köşesi ile K/7 karesinin doğu kısmında çalışılmıştır.

IV. 2. mimari tabaka

Erken Tunç Çağı II sonuna tarihlenen bu mimari tabakaya ait çakıllı ve kireçli bir taban ile yanmış kerpiç parçaları ve batı profilinde ağaç dikmelere ait delikler tespit edilmiştir (Resim: 8). Bu deliklerin üstte olanlarının yatay uzandığı, bunların altında bir yatay ve bir çapraz, üstte yatay uzananların güneyinde kalanların ise dikeye yakın oldukları tespit edilmiştir.

Taban üzerinde bulunmuş kap parçalarından olan büyük bir gaga ağızlı testi parçası (Resim: 9) kırmızı astarlı ve boya bezemelidir. Benzerleri Erken Tunç Çağı II'nin geç safhasında Karataş-Semayük'te çoğunluğu karışık depositten, bir örneği V.2 (?) tabakasından gelmiştir (Eslick, 2009, s. 191-193, pl. 62, KA 193, 195-196, KA 200). Kırmızı astar üzerine ağız kenarı dışında iç içe *konsantrik* yarım dairelerle bezemeli çanağın benzeri Karataş-Semayük'te V.2 tabakasından (Eslick, 2009, s. 144, pl. 43: KA 595; pl. 81c, KA 595), sarımsı kahverengi örneği Karataş-Semayük'te V.3 tabakasından (Eslick, 2009, s. 157, pl. 48: KT 445, KT 447) bilinmektedir. Yapılan bu karşılaştırmalar doğrultusunda bu taban Erken Tunç Çağı II'nin geç safhası-Erken Tunç Çağı III'ün başına tarihlenebilir.

IV. 3. mimari tabaka

Bu mimari tabakaya ait çakıllı ve yer yer beyaz sıvalı bir taban açığa çıkarılmıştır (Resim: 8). Taban üzerinden olasılıkla bir testiye ait gövde parçası açık kahverengi astarlı ve krem boya bezemelidir. Karataş-Semayük'te V.2 (?) tabakasından kırmızı astarlı bir testi de benzer bezemeye sahiptir (Eslick, 2009, s. 192, pl. 91b, KA 198). Karataş-Semayük testileri Erken Tunç Çağı II'nin geç safhasına tarihlendirilmiştir. Çaltılar Höyüğü IV. 2. Mimari tabakası içinde benzer bir tarih önerilebilir.

IV. 4. mimari tabaka

Dördüncü mimari tabakaya ait kalıntılar çakıllı taban üzerinde açığa çıkartılan ağaç dikmelere ait deliklerden oluşmaktadır (Resim: 8). Bu taban üzerinden Erken Tunç Çağı II'nin geç safhasına tarihlenen boya ve çizi bezemeli kap parçaları bulunmuştur.

IV. 5. mimari tabaka

Tahrip olduğu saptanan bu mimari tabakaya ait sıkıştırılmış topraktan oluşan taban parçası tespit edilmiştir (Resim: 8). Taban ile bağlantılı çanaklar içindeki siyah astarlı ve ağız kenarının dışında vev bezemeler bulunan örneğin siyah astarlı ve benzer bezemeli örnekleri Karataş-Semayük'te Erken Tunç Çağı II sonuna tarihlenen V.3. tabakasından bilinmektedir (Eslick, 2009, s. 157, 208, pl. 48, KT 431). Benzer örneğinden yola çıkarak Çaltılar Höyük'ün IV.4. mimari tabakası içinde benzer bir tarih önerilebilir.

IV. 6. mimari tabaka

2022 yılında L-7 karesinin güneybatı köşesinde açığa çıkartılan taş *glacisin* batı uzantısının gelmesinin beklendiği bu seviyede, taş *glacise* ait kalıntılar saptanmamıştır. Taş *glacisin* bu karede olması gereken devamının MÖ 2. binde mezarlık alanı olarak kullanılması nedeniyle tamamen yok edildiği; ancak MÖ 2. bine tarihlenen mezarların da köylüler tarafından yapılan kaçak kazılarda tamamen boşaltılıp parçalandığı anlaşılmıştır (Resim: 8,10).

Tahrip olmuş küp mezarların arasında ve altında yapılan kazılarda da şiddetli bir yangın geçirmiş bir yapı katının kalıntılarına ulaşılmıştır (Resim: 8, 10). Bu yangına ait kalıntılar profil boyunca yer yer uzanan yanmış kerpiç, *pisé* parçaları ile yüksek ısı nedeniyle çatlamış olan farklı boyutlardaki taşlarda da izlenmiştir (Resim: 10). Bu kalıntılar arasında geometrik bezeli bir damga mühür², kemik boncuk, iki adet pişmiş toprak boncuk, bir ağırşak, iki adet kap parçasından yapılmış ağırlık, üç adet öğütme taşı, bilek taşı, ezme taşı, dört adet çakmaktaşı dilgi ile seramik kap parçaları ele geçmiştir. Bu evre seramiğinin daha çok siyah ve tonlarında kendinden astarlı olduğu, kırmızı astarlı seramiğin azaldığı, boya bezemenin siyah ve tonlarına uygulandığı tespit edilmiştir. Seramik içinde yer alan minyatür kabın benzeri Karataş-Semayük'te Erken Tunç Çağı'na (Eslick, 2009, pl. 96:a, b), siyah astarlı omurgalı beyaz boya bezemeli çanakların benzeri Karataş-Semayük'te karışık depozitte (Eslick, 2009, pl. 58, KT 500, KA 181), siyah astarlı burma kulplu çanağın benzeri ise Beycesultan'da Erken Tunç Çağı II'de (Lloyd, Mellaart, 1962, pl. 21c: 13, 15, 22) bulunmaktadır.

Tüm veriler Erken Tunç Çağı II'ye tarihlenen 6. mimari tabaka yerleşiminin şiddetli bir yangın geçirdiği, yangın sonrasında yeni taş *glacisin* yapıldığı, *glacisin* bu kısmının Geç

2 Benzerleri Bademağacı (Duru 2003, lev. 49.13) ve Karaoğlan'da (Özgüç 1987, res. 20a-b) Erken Tunç Çağı II, Beyşehir-Kuşluca (Çokbanker 1974, res. 13) ve Ahlatlıbel'de (Koşay 1934, 71-72) Erken Tunç Çağı II-III'e tarihlenmektedir.

Tunç Çağı'nda mezarlık alanı olarak kullanılması sırasında tahrip olduğu, mezarlığın ise köylülerce kazılarak yok edildiği anlaşılmıştır.

L/6 karesinde yapılan kazılar

2023 yılındaki son kazı çalışması höyüğün kuzeydoğu eteğinde yer alan L/6 karesinde gerçekleştirilmiştir. Höyükte 2022 yılında yapılan kazılarda L-M/6 karelerinde Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenen yığma taştan oluşan bir su basmanı (V.0. tabaka) ile L-M/7 karelerinde Erken Tunç Çağı'na tarihlenen yerleşimin (IV. tabaka) yığma taştan oluşan (*glacis*) savunma sisteminin bir bölümü açığa çıkartılmıştır (Resim: 7). 2023 yılında Erken Tunç Çağı savunma sisteminin batı uzantısı ile Geç Kalkolitik Dönem su basmanının nasıl çakıştığı anlamak amacıyla L/6 karesinin güneybatı köşesinde çalışılmıştır. Yapılan çalışmalarda Erken Tunç Çağı yerleşiminin savunma sistemini oluşturan taş *glacisin* batı uzantısı açığa çıkartılmış, Geç Kalkolitik Dönem su basmanının, Erken Tunç Çağı *glacisinin* 1 m kadar güneyinden kavis yaparak höyüğün içine doğru yöneldiği görülmüştür.

DEĞERLENDİRME

Çaltılar Höyük'te 2021-23 arasındaki çalışmalar höyükteki tabakalanma şimdilik aşağıdaki tablodaki gibidir:

Kültür Katı	Mimari Tabaka	Dönem	C14
Demir Çağ	I.1a.	Arkaik Dönem Geç Safha	
	I.1b.	Arkaik Dönem Erken Safha	
Geç Tunç Çağı	II.	Geç Tunç Çağı	MÖ 1628–1506
Orta Tunç Çağı	III.	Orta Tunç Çağı	MÖ 1888–1741
Erken Tunç Çağı	IV.1.	Erken Tunç Çağı II Geç Safha / IIIA	
	IV.2.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.3.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.4.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.5.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.6.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.7.	Erken Tunç Çağı II	
Kalkolitik Çağ	V.0.	Geç Kalkolitik Dönem	MÖ 3351–3097
	V.1.		MÖ 3363–3102
	V.2.		
	V.3.		

Tablo1: Çaltılar Höyük kronoloji tablosu.

Höyüğün Arkaik Dönem yerleşimini anlamaya yönelik yapılan kazılarda önemli sonuçlara ulaşılmıştır. 2021-2022 yılında yapılan kazılarda höyüğün tepe düzlüğünün kuzeyinde MÖ 7. yüzyılın sonuna-MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen bir mekân açığa çıkartılmıştı. I.1b tabakasına ait olan mekânın bir deprem sonucunda yıkıldığı, sonrasında ise M-1'in yapılan düzenlemelerle kullanımına devam edildiği tespit edilmiştir. 2023 yılında yapılan kazılarda, bu deprem sonucunda kırılan kapların atıldığı alanlar tespit edilmiştir. Bu kaplar üzerinden yapılan değerlendirmeler sonucu I.1b evresinin MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına; Erken Arkaik Dönem'e tarihlendiği anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra deprem sonrasında I.1a tabakasında, höyüğün kuzeyinde kazılan alanda ağaç dikme delikleri korunmuş yapılara ait kalıntılar açığa çıkartılmıştır. Söz konusu mimari Çaltılar Höyük'te Geç Kalkolitik Dönem'den itibaren görülen mimari geleneğin devamını oluşturması bakımından önemlidir. Höyüğün tepe düzlüğünün güneyinde yapılan kazılarda da Arkaik Dönem tabakasının, kuzeydeki gibi iki evreli olduğu saptanmıştır. Kazılarda, 2021 yılında açığa çıkartılan taş döşemenin kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan bir yola ait olduğu anlaşılmıştır. Bu yolun kuzeyinde I.1b evresine ait taş döşeli bir alan ile I.1a evresine sadece kuzey kısmı korunmuş, işlevi bilinmeyen ve *megaron* planlı bir yapı ortaya çıkartılmıştır. Arkaik Dönem tabakalarında ele geçen seramik içinde önceki yıllardan farklı olarak, Lidya Seramiği olarak tanımlanan Çizgili Seramik-Damarlı Boya Bezemeli Seramik (*Streaked Ware*) örneklerinin yerleşimde hem yerel hem de ithal örneklerinin olduğunun belirlenmesi, bölgede yerel örneğinin ilk defa bulunması bakımından önem taşımaktadır.

Höyükte 2021 yılında yapılan kazılarda da kuzeydoğu eteğinde Geç Tunç Çağı'nın başına tarihlenen bir küp mezar açığa çıkartılmıştı. Höyüğün kuzeydoğu yamacında 2023 yılındaki çalışmalarda kaçakçılar tarafından parçalanan Geç Tunç Çağı'na tarihlenen küp mezarlar açığa çıkartılmıştır. Tüm bu veriler höyüğün kuzeydoğu yamacı ve eteğinin Geç Tunç Çağı'nda mezarlık olarak kullanıldığını göstermektedir.

Erken Tunç Çağı yerleşiminin araştırıldığı kuzeydoğu yamacında yapılan kazılarda; höyüğün ovadan 11 m yükseklikte olan kuzey konisinin, şimdilik 9 m'lik konisinin Erken Tunç Çağı katmanlarından oluştuğu anlaşılmıştır. 2021-2023 yılında yapılan kazılar birlikte değerlendirildiğinde, höyükte şimdilik, Erken Tunç Çağı'na tarihlenen yedi tabakanın olduğu saptanmıştır. Bu tabakalarda ele geçen seramik örnekleri üzerinden yapılan karşılaştırmalar üzerinden, IV.1. mimari tabakanın Erken Tunç Çağı II sonu-Erken Tunç Çağı III'e, IV.2-7 mimari tabakaların ise Erken Tunç Çağı II'ye tarihlendirilmiştir. Araştırılan kısımlarında mimari tabakalarda dik olarak saplanan ağaç-dalların etraflarının saman katkılı çamurla doldurulmasıyla yapılmış (*wattle and daub*) duvarlara ait ağaç dikme delikleri açığa çıkartılmıştır. Höyükte 2021 ve 2022 yılında yapılan kazılarda da Erken Tunç Çağı tabakalarında da aynı mimariye ait kalıntılar açığa çıkartılmıştı. İlk örneklerini yerleşimde Geç Kalkolitik Dönem'de gördüğümüz bu mimari uygulama yerleşimde uzun yıllar bir gelenek olarak devam etmiştir. Tabakalarda ele geçen seramik örnekleri, yerleşimin Karataş-Semayük ile bağlantılı olduğunu ve seramikte benzer bir gelişim-değişim gösterdiğini ortaya koymuştur.

TEŞEKKÜR

Kazımıza verdikleri desteklerden dolayı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Muğla Valisi Orhan Tavlı, Türk Tarih Kurumu, Hacettepe Üniversitesi, Seydikemer Belediyesi, Fethiye Rotary Kulübü, Bakanlık Temsilcisi Fuat Durmuş ve kazı ekibimize teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Aslan, C.C. (2002). Ilion before Alexander: Protogeometric, Geometric and Archaic pottery from D9, *Studia Troica* 12, s. 81–129.

Aykurt, A., Büyükkulusoy, K. ve Oğuzhanoglu, U. (2023). Çaltılar Höyük 2021 Yılı Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 42(1), s. 313-327.

Aykurt, A., Büyükkulusoy, K. ve Oğuzhanoglu, U. (2024). Çaltılar Höyük 2022 Yılı Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 43(4), s. 333-351.

Boardman, J. ve Hayes, J. (1966). Excavations at Tocra 1963-1965. The Archaic Deposits I and Later Deposits. *Annual of British School of Archaeology at Athens, Supplemantary vol. 10*. London.

Bryce, T.R. (2005). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford: OUP.

Coulton, J.J. (1993). North Lycia before the Romans. (Ed. Jürgen Borchhardt, Gerhard. Dobesch), *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums*, Wien, 6.–12. Mai 1990. Vienna: VÖAW, s. 79–85.

(1998). Highland cities in south–west Turkey: the Oinoanda and Balboursa Surveys. (Ed. Roger Matthews), *Ancient Anatolia. Fifty Years' Work by the British Institute of Archaeology at Ankara*. London: British Institute at Ankara, s. 225–236.

Cummer, W. (1976). Iron Age pottery from Akalan, *Istanbulur Mitteilungen*, 26, s. 31–39.

Çokbanker, E. (1974). Beyşehir Kuşluca Köyü Buluntuları, *TAD XXI*, 2, s. 31–39.

Duru, R. (2003). Bademağacı Kazıları 2000 ve 2001 Yılları Çalışma Raporu, *Belleten LXVI*(246), s. 249–294.

Ersoy, Y. (1993). *Clazomenai: The Archaic Settlement*, Unpublished Dissertation. Bryn Mawr College.

Eslick, C. (2009). *Elmalı-Karataş V. The Early Bronze Age Pottery of Karataş: Habitation Deposit*. Oxford: Bryn Mawr College.

French, D. H. (2012). Pre–Hellenistic Pottery of Seki–Çaltılar Area (Ed. John James Coulton), *The Balboursa survey and Settlement in Highland Southwest Anatolia. 2. The Balboursa survey: Detailed Studies and Catalogues*. London: British Institute at Ankara, s. 1–30.

Gürtekin, R. G. (1998). *Lydia Seramiğinde Yabancı Etkiler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Hawkins, J. D. (1998). Tarkasnawa king of Mira: “Tarkondemos”, Boğazkoy sealings and Karabel, *Anatolian Studies*, 48, s. 1–31.

Koşay, H. Z. (1934). Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâletince Yaptırılan Ahlatlıbel Hafriyatı, *Türk Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, II, s. 3–102.

Langdon, S. (1995). The pottery of the Early Iron Age and Geometric periods. (Ed. Curtis Runnels, Daniel Pullen, Susan Langdon), *Artifact and Assemblage: The Finds from a Regional Survey of the Southern Argolid, Greece I. The Prehistoric and Early Iron Pottery and the Lithic Artifacts*. Stanford, s. 57–73.

Lloyd, S. ve Mellaart, J. (1962). London: The British Institute of Archaeology at Ankara.

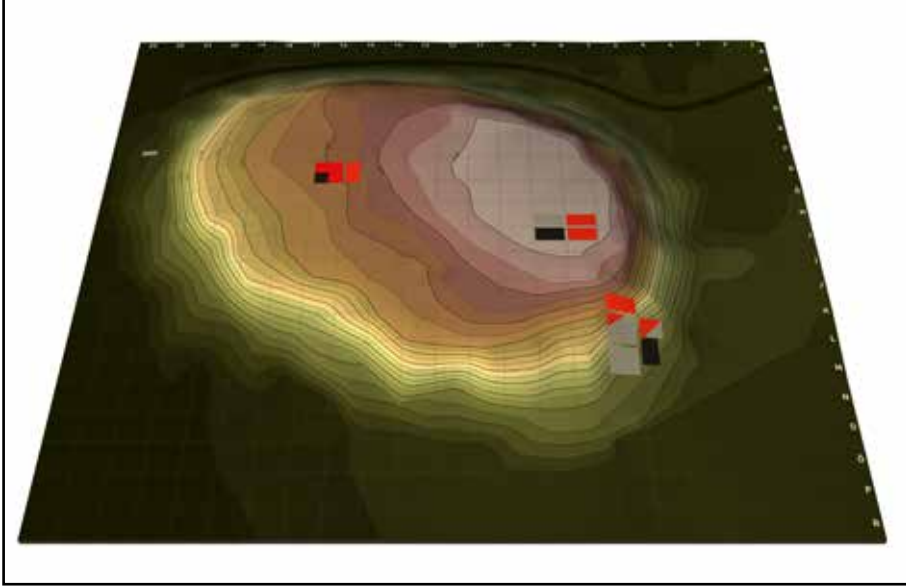
Mellink, M. J. (1995). Homer, Lycia, and Lukka (Ed. Sarah Morris, Jane Carter), *The Ages of Homer. A Tribute to Emily Townsend Vermeule*. Austin: University of Texas, s. 33–42.

Niemeier, W. D. (1999). Mycenaeans and Hittites in war in western Asia Minor (Ed. Robert Laffineur), *POLEMOS: Le contexte guerrier en Egee a l'age du Bronze. Actes de la 7e Rencontre egeenne internationale Universite de Liege, 14–17 avril 1998*, Liege Aegaeum 19, s. 141–155.

Özgüç, N. (1987). Karaoğlan Mühürleri. *Remzi Oğuz Arık Armağanı*. Ankara: DTCF Yayınları, s. 19–31.

Uthli, F. (1999). *Die archaische Necropole von Assos (Asia Minor Studien 31)*. Bonn.

EKLER

Plan 1

Resim 1

Resim 2

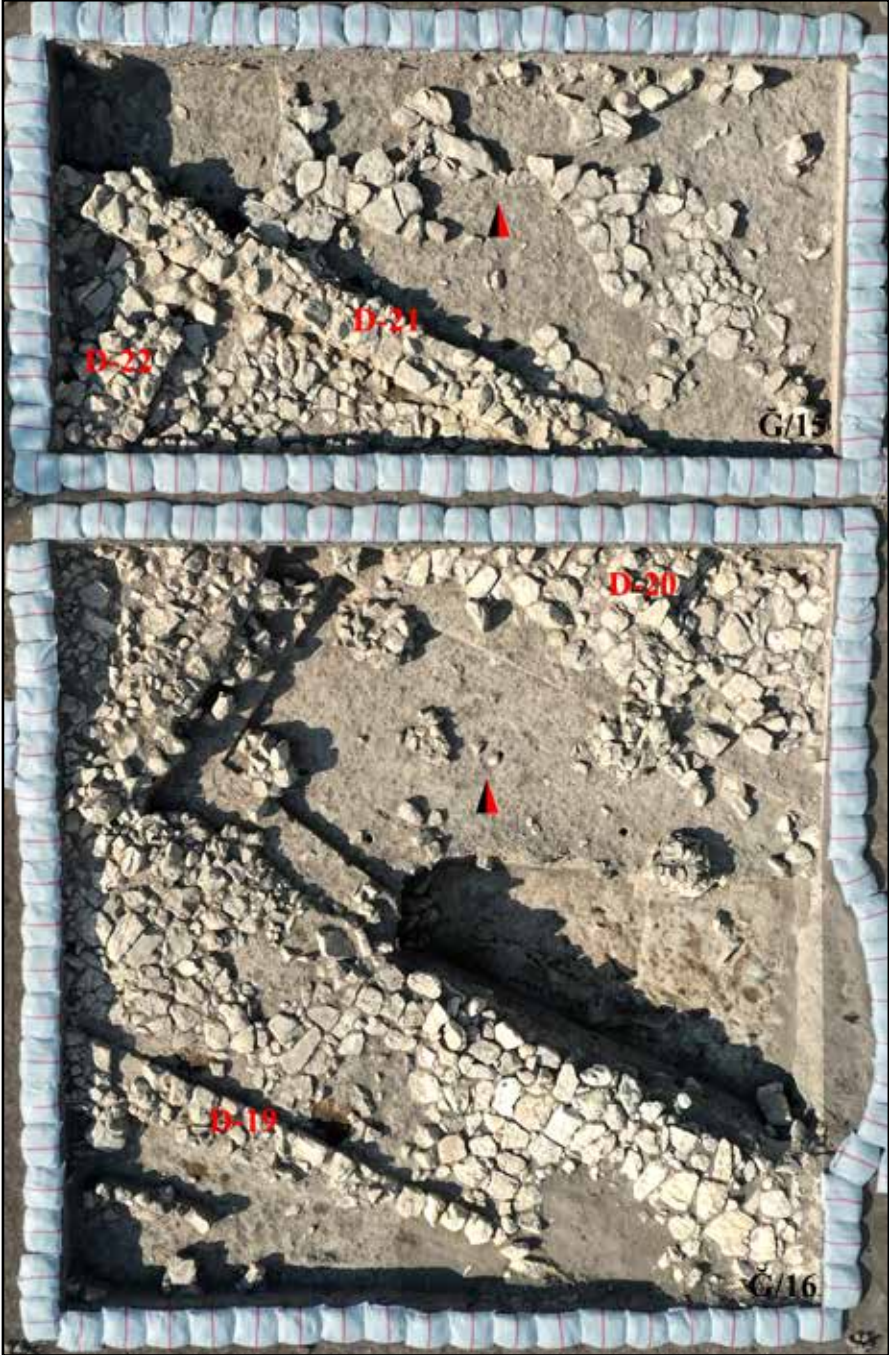
Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

ZERZEVAN KALESİ 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Aytaç COŞKUN*

Şıvan AYUS

Fatma DURMA

Diyarbakır ili, Çınar ilçesine 13 km uzaklıkta, Demirölçek köyüne 1 km mesafede yer alan Zerzevan Kalesi arkeolojik kazı ve restorasyon çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izinleri ile Prof. Dr. Aytaç Coşkun Başkanlığında 09.01.2023-31.12.2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Zerzevan Kalesi'nde yürütülen bu büyük projenin tarafıma verilmesinden dolayı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, desteklerinden dolayı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, Türk Tarih Kurumuna, sponsorumuz Safir Tuz'a, Diyarbakır Valiliğine, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesine, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne, Diyarbakır Müze Müdürlüğüne, Çınar Kaymakamlığına, Dicle Üniversitesine, Karacadağ Kalkınma Ajansına, GAP İdaresi Başkanlığına, Türkiye İş Kurumuna (İŞKUR), Türkiye Jockey Kulübüne¹ teşekkürü bir borç bilirim.

Kültür ve Turizm Bakanlığımızın özel projesi ile Zerzevan Kalesi kazı ve restorasyon çalışmaları 12 ay boyunca devam etmektedir. Zerzevan Kalesi onuncu dönem kazı, belgeleme ve restorasyon çalışmalarına Bakanlık Yetkili Uzmanı olarak; Esmâ Uslu Şimay, Murat Aktay, Yunus Emre Efe katılmıştır. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından sürekli olarak istihdam edilen heyet üyeleri, hizmet alımı kapsamında alınan ve İŞKUR projesi kapsamında Çınar Kaymakamlığı tarafından istihdam edilen işçiler çalışmalara katılmıştır².

* Prof. Dr. Aytaç COŞKUN, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 21280 Diyarbakır/ TÜRKİYE; aytaccoskun@gmail.com, www.zerzevan.org

Şıvan AYUS, Zerzevan Kalesi Kazı Heyet Üyesi, sivanayus@gmail.com

Fatma DURMA, Zerzevan Kalesi Kazı Heyet Üyesi, fatmadurma88@gmail.com

1 Zerzevan Kalesi kazılarına sağladıkları izin ve sonsuz destekleriyle Kültür ve Turizm Bakanımız Sayın Mehmet Nuri Ersoy'a, Bakan Yardımcılarımız Sayın Gökhan Yazgı, Sayın Batuhan Mumcu'ya ve Sayın Nadir Alpaslan'a, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Birol İnceciköz'e, Genel Müdür Yardımcısı Sayın Bülent Gönültaş'a, Kazılar Daire Başkanımız Sayın Umut Görgülü'ye, Kazılar Şubesi Müdürü Sayın Nihal Metin'e, Kazılar Şubesinden Sayın Gizem Alpaslan'a; desteklerinden dolayı Safir Tuz Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Nihat Özpınar'a, Diyarbakır Valisi Sayın İli İhsan Su'ya, Diyarbakır Vali Yardımcısı Sayın İlyas Öztürk'e; Diyarbakır İl Kültür Müdürü Sayın Sabahattin Genç'e, Diyarbakır Müzesi Müdür Vekili Sayın Müjdat Gizligöl'e ve tüm müze çalışanlarına, büyük bir özveri ile bizi hiç yalnız bırakmayan Çınar Kaymakamı Sayın Muhammed Fatih Günlü'ye, Dicle Üniversitesi Rektörü Sayın Mehmet Karakoç'a, Karacadağ Kalkınma Ajansı Genel Sekreteri Sayın Yunus Çolak'a, GAP İdaresi Başkanı Sayın Hasan Maral'a ve Hipodrom Müdürü Sayın Yılmaz Çelik'e teşekkürlerimi sunarım.

2 2023 sezonu çalışmalarına Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümünden Prof. Dr. Neslihan Dalkılıç, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Coğrafya Bölümünden Prof. Dr. Sabri Karadoğan, Dicle Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümünden

Zerzevan Kalesi'nde yıl boyu devam eden çalışmaların daha etkin yapılabilmesi için Çınar ilçesinde bulunan eski cezaevi kazı evi olarak kullanılmaktadır (Coşkun, 2017a, s. 405; Coşkun, 2019a, s. 568) Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün onayı, GAP İdaresi Başkanlığı ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesinin finansı ile Zerzevan Kalesi'nin girişinde yer alan Ziyaretçi Karşılama Merkezi'nin inşaa faaliyetlerine başlanmış ve bu alandaki çalışmalar devam etmektedir.

2023 yılı çalışmaları sonucunda Diyarbakır Müzesine 26 envanterlik ve 27 etüdlük eser kazandırılmıştır.

Zerzevan Kalesi'nin önemli bir destinasyon merkezi haline gelmesiyle birlikte, her yıl yüzbinlerce yerli ve yabancı ziyaretçi kaleyi ziyaret etmektedir. Önceki yıllarda ziyaretçilerin bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi amacıyla gezi güzergâhlarına yerleştirilen Türkçe-İngilizce hazırlanan bilgi panoları güncellenmiştir. Bilgi panolarında güncel dijital çizimler, fotoğraf ve yeni bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca girişteki ve sur içindeki yönlendirme panoları da revize edilmiştir. Ziyaretçilere verilmek üzere hazırlanan Türkçe ve İngilizce broşürler, yeni bilgi, dijital çizim ve görsellerin eklenmesi ile revize edilerek yeniden basılmıştır.

Zerzevan Kalesi'nin bağlı olduğu Çınar ilçesinde, Türkiye'nin en büyük Hipodromu bulunmakta ve her yıl burada önemli yarışlar yapılmaktadır. 8 Ekimde Diyarbakır Hipodromu'nda "Zerzevan Kalesi Kupası Koşusu" düzenlenmiştir. 2023 yılında tanıtım çalışmaları yapılmış, ulusal kanallar alanda canlı yayın yapmış, görsel basın çalışmaları yakından takip ederek gelişmelere oldukça ilgi göstermiştir.

Kazılar öncesi ziyaret edilmeyen ve çok fazla bilinmeyen antik yerleşimin bu yılki yerli-yabancı ziyaretçi sayısında önemli bir artış olmuştur. Ulaşılan sonuçlar ulusal ve uluslararası alanda da büyük yankı uyandırmıştır.

BELGELEME ÇALIŞMALARI

Sayısal Kent Planı ve Mimari Belgeleme

Çevresel koşullarıyla bir bütün halinde değerlendirildiğinde konum gereği oldukça stratejik bir noktada yer alan Zerzevan Kalesi, Mardin-Midyat Platosu ile Diyarbakır Havzası sınırında yer almaktadır (Karadoğan ve Coşkun, 2017; Karadoğan ve Coşkun 2018; Karadoğan ve Coşkun, 2022; Dursun ve Coşkun, 2020, s. 3; Dursun vd. 2023).

Askeri yerleşimin sayısal kent planının çıkarılması ve buna yönelik ilk çalışmalar, 2014 yılında başlanmış (Coşkun, 2015, s. 102; Coşkun, 2016, s. 126; Coşkun, 2017b, s. 406; Coş-

Prof. Dr. Vedat Toprak, Dicle Üniversitesi, Maden Mühendisliği Bölümünden Dr. Öğr. Üyesi Felat Dursun, Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümünden Doç. Dr. Can Yünni Gündem, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümünden Doç. Dr. Cüneyt Öz, Doç. Dr. Deniz Oğuz Kırca, Arkeologlar Fatma Durma, Şıvan Ayus, Mehmet Bilen, Pınar Şenol, Restoratör Recep Özger, Helin Çetin, Mimar Sultan Yılmaz katılmıştır.

kun, 2019b, s. 568), 2023 yılı kazı sezonunda da rölöve ve kesit çizimlerinde mevcut eksikler total station kullanılarak tamamlanmış ve ana plana eklenmiştir (Çizim: 1). 2023 yılı kazı çalışmaları, Mithras Kutsal Alanı ve Mithras Kutsal Alanı'nın girişi olduğu düşünülen iki farklı alanda gerçekleşmiştir (Coşkun ve Kırca 2022, Coşkun ve Kırca 2023). Kazı çalışmalarından önce mevcut alanlarla ilgili gerekli çizimler yapılmıştır. Sonraki süreçte, kazılar devam ettikçe ortaya çıkarılan duvarlar, mimari bloklar ve küçük buluntuların detaylı belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Kuzey Kule yakınında ortaya çıkarılan oyun taş bloklarının (*mangala*), ölçüleri alınarak gerekli çizimleri yapılmıştır. Ayrıca yerleşimin topografyasıyla birlikte surlar ve sur içindeki yapıların, bilgisayar ortamında 3D rekonstrüksiyon çalışmalarına devam edilmiştir (Coşkun, 2023).

KAZI VE ÇEVRE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Temizlik ve Çevre Düzenlemesi Çalışmaları

2023 sezonunda öncelikli olarak alanın genelinde (sur içi, sur dışı) ulaşımın daha rahat sağlanması amacıyla çevre düzenlemeleri yapılmıştır. Ziyaretçilerin kullandığı gezi rotalarını daha konforlu hale getirmek için; Mithras Kutsal Alanı (Mithraeum), Yeraltı Yapısı, Güney Kule, Yeraltı Kilisesi, Kaya Sunağı, A, B, J, K, L, M, N, G, Y konutları, Büyük Kilise, Sunu Çanakları, Tonoğlu Sarnıç, Su Kanalı, Kaya Mezarları, Tonoğlu Mezar ve Lahit Mezar'larında bitki ve alan temizliği yapılmıştır. Yapı içlerinde, gezi güzergâhından ve ziyaretçiler için belirlenen alanlarda düzenlemeler yapılmıştır. Öncelikle fiziki olarak arkeolojik kazının yapılmadığı alanlarda çıkan yabancı otlar temizlenmiştir. Ziyaretçi yolları, patika yollar ve gezi güzergâhını oluşturan diğer rotalarda meydana gelen deformasyonlar kazı sezonu boyunca periyodik olarak onarılmıştır. Kaleye ulaşımı sağlayan araç yolu tekrar elden geçirilmiş olup yapılan tüm çalışmalar belgelenmiştir. Mithras Kutsal Alanı'ndaki yapılar ve Yeraltı Kilisesi'nin içerisine su girmemesi için yağışlı günlerde geçici koruma önlemleri alınmıştır.

Askeri yerleşimde yapılan temizlik çalışmaları esnasında 8. ve 9. burçların doğusunda AK 34/3 karelağında yüzeyde CBK kodlu bir adet ok ucu (demir), Büyük Kilise'nin doğusunda AU 33/2 karelağında yüzeyde CBL kodlu bir adet ok ucu (demir), I Yapısı'nın (Yeraltı Kilisesi) batısında AJ 28/4 karelağında yüzeyde CBM kodlu bir adet ok ucu (demir) ve bir adet kemer tokası, demir (Resim: 9)³, Yeraltı Yapısı'nın güneybatısında Z 23/2 karelağında yüzeyde CBN kodlu bir adet ok ucu (demir), B Yapısı'nın batısında AR 25/3 karelağında yüzeyde CBO kodlu bir adet bilezik parçası (bronz) ve bir adet aplik parçası (demir), B Yapısı'nın kuzeybatısında AR 25/2 karelağında yüzeyde CBP kodlu bir adet cam parçası, Büyük Kilise'nin batısında AS 29/2 karelağında yüzeyde CBR kodlu bir adet ok ucu (demir) ve bir adet kapı aksamı (demir), P Yapısı'nın batısında AA 26/3 karelağında yüzeyde CBS kodlu bir adet yüzük parçası (demir). P Yapısı'nın batısında AA 26/2 karelağında yüzeyde CBT kodu verilen 2 adet

3 Üst kısmı oval formulu aşağıya doğru hafif daralmakta olup, ortası boş olarak verilmiştir. Yüzeyinde bozulmalar, kırılmalar görülmektedir (MS 5.-6. yy.).

cam parçası (bilezik, kaide), Arsenal'in kuzeyinde AN 28/3 karelağında yüzeyde CBU kodlu bir adet sikke (bronz), Mithraeum'un kuzeybatısında S 25/3 karelağında yüzeyde CBV kodu verilen bir adet sikke (bronz), Arsenal'in güneyinde AR 30/2 karelağında yüzeyde CBY kodlu bir adet düğme parçası (bronz), Büyük Kilise'nin doğusunda AR 32/3 karelağında yüzeyde CCA kodlu mızrak ucu (demir) ve cam parçası, Arsenal'in doğusunda AN 31/2 karelağında yüzeyde CBZ kodlu iki adet ok ucu (demir), Güney Kule'nin batısında BC 31/4 karelağında yüzeyde CCB kodlu bir adet bilezik parçası (bronz), Büyük Kilise'nin güneydoğusunda AU 31/3 karelağında yüzeyde CCC kodlu bir adet sikke (bronz), Kaya Sunağı'nın batısında AY 29/3 karelağında yüzeyde CCD kodlu bir adet ok ucu (demir), Arsenal'in kuzeyinde AL 29/2 karelağında yüzeyde CCE kodlu bir adet iğne parçası (bronz), A Yapısı'nın güneybatısında AK 30/1 karelağında yüzeyde CCF kodlu bir adet ok ucu (demir), bir adet anahtar, demir (Resim: 10)⁴, Tonozlu Sarnıç'ın batısında AA 26/4 karelağında yüzeyde CCG kodlu bir adet ok ucu parçası/çivi parçası (demir), Arsenal ile A Yapısı'nın orta kesiminde AK 25/3 karelağında yüzeyde CCH kodlu bir adet tıkaç (pişmiş toprak), Mithraeum Kutsal Alanı'nın güneyinde Z 23/2 karelağında yüzeyde CCI kodlu bir adet ok ucu, Mithras'ın güneybatısında Y 24/3 karelağında yüzeyde CCK kodlu bir adet saplama parçası (demir), Mithras'ın güneybatısında Z 26/3 karelağında yüzeyde CCL kodlu bir adet ok ucu (demir), Mithras'ın güneybatısında T 25/3 karelağında yüzeyde CCM kodlu seramik parçası ve cam parçaları, Tonozlu Sarnıç'ın batısında AA 28/3 karelağında yüzeyde CCU kodlu bir adet tıkaç (pişmiş toprak), bir adet ok ucu (demir) ve obje parçası (bronz), Tonozlu Sarnıç'ın doğusunda AC 29/2 karelağında yüzeyde CDL kodlu bir adet sikke (bronz), I Yapısı'nın batısında AJ 28/2 karelağında yüzeyde CDM kodlu 2 adet ok ucu ele geçmiştir.

Mithras Kutsal Alanı Güney Yapısı ve Giriş Bölümü Kazı Çalışmaları

2023 yılında kazı çalışmaları, Mithraeum Kutsal Alanı'nda yoğunlaşmıştır. Söz konusu alanda gerçekleştirilen çalışmalar nedeniyle mevcut kullanılan ziyaretçi yoluna alternatif başka bir yol sağlamak amacıyla, yeni bir çalışma yapılmıştır. Alternatif yol, konut alanından kutsal alana bağlantı kurmaktadır. Belirlenen alanda öncelikli olarak ot temizliği yapılarak, geçici olarak kullanılmak üzere basamaklı bir yol yapılmıştır. Kalenin kuzeyinde konumlanan bu kutsal alan tapınak, yeraltı yapısı ve tören için gelenlerin konaklama alanlarını içermektedir (Coşkun ve Kırcı 2022; Coşkun ve Kırcı, 2023).

Zerzevan Kalesi kazı çalışmaları kapsamında Mithras Kutsal Alanı Güney Yapısı'nda T24/2 B-5 karelağlarında başlanıldı (Çizim: 2-3, Resim: 1-3). Çalışma kapsamında belirlenen alanın arazi meyili dikkate alınıp, P11 (poligon) referans kabul edilerek alınan ilk derinlikler 893.838 m ile 893.568 m kodları arasında ölçüldükten sonra seviye indirme çalışmalarına yapıldı. Son derinlikler ise 888.078 m kotlarında ölçülmüştür. 2022 yılı kazı çalışmalarında T25-1/U25-1 karelağlarında, 893.838 m ile 893.568 m kotları aralığında, 0.80 m genişliğinde

4 Kilit içerisine giren dil kısmı vurgulanmış, üst kısımda asmak amacıyla kullanılan bir delik yer alır. Yüzeyinde bozulmalar görülmektedir (MS 3.-6. yy.).

11.5 m uzunluğunda, moloz taş ve kesme taşlardan örülü, doğu batı yönlü uzanan ve yakın döneme tarihlenen duvar örgüsü tespit edilmiş, 2023 kazı sezonunda bu duvar örgüsü belgeleme işlemlerinin ardından kaldırılmıştır. Kaldırılan duvara bitişik olan ve yakın döneme tarihlendirilen kapının doğudaki ilk sövesi 893.308 m kotunda, iki söve arasındaki zeminde yer alan blok, 892.528 m kotundadır. Batıda kalan söve ise 893.918 m kotunda, kapının oturması için yapılan oyuk, 8 cm kalınlığında olup, 24 cm genişliğindedir. Seviye indirme çalışmaları esnasında 290x150 cm boyutlarında, yakın döneme tarihlendirilen ve çatı kiremitlerinden oluşan taban döşemesi ortaya çıkartılmış, döşeme malzemesi olarak kullanılan kiremitler, belgelemenin ardından kaldırılmıştır.

Mithraeum Kutsal Alanı Güney Yapısı kazı çalışmalarında açığa çıkarılan özellikli mimari bloklara, toplam 12 ünit numarası verilerek kimliklendirilmiş, belgelenen bloklar belirlenen taş rezerv alanına taşınmıştır. Ünitler, 270-282 aralığında numaralandırılmıştır. Mithraeum Güney Yapısı'nda yapılan kazı çalışmalarında çok sayıda eser açığa çıkarılmıştır. Bu eserler; T 24/2 karelaında B5 konumunda 893.558 m kotunda, CCN kodlu bir adet cam boncuk ve bir adet bronz sikke, T 24/4, D2, 893.385 m, CCO kodlu bir adet ok ucu (demir), T 24/4, C1, 893.398 m, CCP kodlu bir adet ok ucu (demir), T 24/4, E5, 892.908 m, CCR kodlu cam parçaları, T 24/4, C5, 892.546 m, CCS kodlu bir adet aksamı (demir), T24/4, D4, 892.968 m, CCT kodlu bir adet yassı uçlu sonda (bronz) (Resim: 4)⁵, bir adet yassı uçlu sonda/*stylus* (bronz) (Resim: 5)⁶, T 24/2, C1, 893.388 m, CCY kodlu demir çivi parçaları ve aplik parçası bulunmuştur, T 24/2, C2, 893.402 m, CCV kodlu seramik parçaları, T 24/2, C1, 893. 398 m, CCZ kodlu kaide parçası (cam), T24/4 (çalışma alanı genelinde), 890.048 m, CDC kodlu cam parçaları, seramik parçası ve sap parçası (demir), T 24-2/4, 890.318 m, CDA kodlu bir adet ok ucu (demir), T 24/2, D5, 890.118 m, CDB kodlu cam halka parçaları, T24/4, 887.910 m, CDD kodlu seramik parçaları, T24/4, B5, 887.278 m, CDE kodlu ok ucu (demir), T24/4, 887.278 m, CDF kodlu hayvan kemikleri, U25/3, A1, 890.048 m - 887.278 m, CDG kodlu boncuk (cam), T24/4, B4-D5, 892.783 m - 892.508 m, CDH kodlu seramik parçaları, T24/2, B4, 892.518 m, CDI kodlu haç kolye ucu (bronz) (Resim: 6)⁷ ve cam parçası, T24/2, B4, 892.518 m, CDJ kodlu küpe (bronz), T24-2/4, A3, 892.498 m, CDK kodlu ağırşak (klorit) (Resim: 7)⁸ boncuk (cam), cam bilezik parçaları ve cam ağız parçası, T24/2, B5, 889.778 m, CDN kodlu spatula parçası (demir), T25/2, E1, 895.258 m, CDO kodlu taban döşeme parçaları, T 25/1, A5, 888.498 m, CDP kodu verilen bir adet ok ucu, T 25/4, B2 konumunda 888.518 m, CDR kodlu kandil parçaları, T 25/4, B1, CDT kodlu bir adet tıkaç

- 5 Sivri ucu delici, yassı ucu ise keski, kaldırıcı ve spatula olarak kullanılmıştır. Yassı kısmı U biçimli ve gövdeden uca doğru incelmekte, eğik ve uç kısmı sivridir (MS 2.-5. yy.).
- 6 Yassı kısmı iki kısımdan oluşur. Dikeyde ters üçgen kesitli yassı, ucun ortaldan sonra iki yana doğru eğimlidir. Gövde kısmında spiral bezemeler ile süslenmiş ve uca doğru daralıp uç kısmı kırık ve eksiktir (MS 2.-5. yy.).
- 7 Ön yüzünde yukardan aşağıya ve soldan sağa üç, toplamda beş tane daire ve daireler içinde göz, kolyenin uç kısmında ise bağlama deliği bulunmaktadır (MS 6.-7. yy.).
- 8 Silindirik gövdeli ağırşak. Üst kısımdan aşağı doğru genişleyerek devam etmektedir. Orta kısmında mekanizmanın girişini sağlayan bir delik bulunmaktadır. Alt kısmı düz olarak yapılmıştır (MS 4.-6. yy.).

(pişmiş toprak), T 25/1,2,4, 891.778 m – 888.078 m, CDU kodlu seramik parçaları ve cam parçaları, U 25/1, A5, 889.248 m, CDS kodlu bir adet obje/boncuk (?), (kireç taşı), T 25/1, E1, 892.168 m, CDV kodlu iğne parçası (bronz), T 24/4, E1, 891.708 m, CDY kodlu bir adet cımbız (bronz) (Resim: 8)⁹, T 24/4, D1, 891.808 m, CDZ kodlu iki adet cam bilezik parçaları ortaya çıkarılmıştır.

Zerzevan Kalesi'nin kuzeyinde yer alan Mithraeum yer altına ana kaya oyularak inşa edilmiştir. Yapının doğu duvarında ana kayaya oyulmuş sütunlar ve ortada büyük, yanlarda iki küçük niş bulunmaktadır. Ortadaki büyük niş etrafındaki iki sütunun üzerinden yükselen kuşak üzerinde boya kalıntıları izlenebilmektedir. Muhtemelen söz konusu kuşakta Mithras'a ait semboller bulunmaktaydı. Mithras'ın boğayı kurban ettiği sahnenin yer aldığı plaka da yine bu ortadaki büyük nişe konulmaktaydı. Doğru duvara Mithras'ın sembollerinden olan ışın tacı motifi de kazınmıştır. Küçük nişlerden birisinde oldukça düzgün oyulmuş su veya kan çanağı ve hemen önünde zeminde havuz bulunmaktadır. Su veya kan çanağı ile havuz duvarın içinden geçen bir kanal ile bağlantılıdır ve Mithras dini törenlerinde su veya kan kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca tavan kısmında simetrik olarak yapılmış dört adet hayvan bağlama yeri de bulunmaktadır. Bağlama yerleri Mithras ayinlerinde kurban törenleri için kullanılmış olmalıdır. Yapı, Roma İmparatorluğunun doğu sınırında tespit edilen ilk ve tek Mithras tapınağıdır. Yapının giriş kapısında ise yazıt ve semboller açık bir şekilde görülmektedir. Tapınağın yanındaki yeraltı yapısı, iki bölümden oluşmakta, tavan kısmında 5 kare açıklığa ve döner merdivenli bir girişe sahiptir. Her bir açıklığın altında çok düzgün oyulmuş yuvarlak çanaklar bulunmaktadır. Boğa kurban törenleri ve bazı ritüeller tapınağın hemen dışındaki bu yapıda gerçekleştirilmiş olmalıdır. Yukarıda dışarıda kurban edilen boğaların kanları içerideki çanaklara akıyor ve böylece ritüel gerçekleşiyor olmalıdır. Ayrıca bazı gizli-gizemli Mithraik törenlerin bu yapının içinde gerçekleşmesi büyük olasılıktır. Tapınağın çevresindeki diğer yapılar ise kutsal alana tören için gelenlerin konakladıkları yerler olarak değerlendirilmektedir. Coğrafi konumu da dikkate alındığında Mithras Kutsal Alanı, planı ve *in situ* vaziyetteki mimari unsurlarıyla şimdilik Roma'nın en erken mithraeumlarından biri olarak değerlendirilmektedir (Coşkun ve Kırca 2022; Coşkun, 2023).

Hint-Pers kökenli olan tanrı Mithras “anlaşma ve dostluk” kavramlarının tanrısıdır, “aracılık eden” anlamına gelir. Mithras güneş tanrısıdır ve kültü güneş ile bağlantılıdır. Ayrıca ışığın, savaşın, adaletin ve inancın da simgesidir. MS 2. ve 3. yüzyılda Roma İmparatorluğunda oldukça yaygınlaşmıştır. MS 4. yüzyılda Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte ise yasaklanmıştır. Gizem dini Mithraizm Roma'nın egemen olduğu bütün topraklarda özellikle askerler, tüccarlar ve aristokratlar arasında oldukça yaygındır. Öğretisi dünyanın yaratılışı üzerinedir ve evreni kontrol eden tanrı olarak da bilinir. Dinsel törenleri gizlidir ve dışarıya tamamen kapalıdır. Mithras dinine katılacak kişi on iki eziyeti çekmek zorundadır. Sadece erkeklerin kabul edildiği bu dine katılanlar yedi aşamadan geçmektedirler. Törenler yeraltın-

9 Tek parçadan meydana gelen eser elle rahat ettirilebilecek bir formda verilmiştir. Tutucu ağızları hafif içe dönüktür (MS 5.-6. yy.).

da mağaralarda veya tapınaklarda gerçekleştirilmektedir (Coşkun, 2022, s. 168-170; Coşkun ve Kırca 2023).

KAZI EVİ FAALİYETLERİ

Laboratuvar Çalışmaları

Kazı evi deposunda bulunan ve kazı çalışmaları esnasında ortaya çıkan eserlerin restorasyon ve konservasyon çalışmaları yapılmıştır. Çalışmalar süresince yüzeylerinde toprak kalıntısı, toprağa yapışan taş parçacıkları, demir oksitlenme bozulmaları, paratakamit, malahit, azurit, cuprit gibi korozyon tipleri görülen eserlerin tek tek ağırlıkları alınıp, boyutları ölçülmüştür. Metal eserlerin üzerinde bulunan toprak ve diğer kalıntılar, %50 oranında alkol ve %50 oranında aseton maddeleriyle yumuşatılarak ahşap kazıyıcılar ve dişçi aletleri ile mekanik olarak temizlenmiştir. Demir eserler üzerinde bulunan demir oksit tabakaları mekanik olarak koruma kabini içinde bisturi ve dişçi motorunun çeşitli başlıkları ile temizlenmiştir. Dişçi motorunun temizleyemediği yerlerde kavitron kullanılmıştır. Bronz eserlerde görülen korozyon tabakaları ise mikroskop altında bisturi, bambu çubuğu ile mekanik olarak temizlenmiştir. Metal eserler üzerinde bulunan toz kalıntıları alkollü pamuk ile alınmıştır. Kırık olan ve parçaları tespit edilen buluntular, Paraloid B72 %45-50 oranında hazırlanarak birleştirilmiştir. Birleştirme işlemi tamamlandıktan sonra eserlerin havayla temasını kesmek ve tekrar bozulmasını önlemek amacıyla %3 oranında Paraloid B72 hazırlanmıştır. Aseton ve Paraloid B72 karışımına eser daldırılarak, restorasyon ve konservasyon işlemleri tamamlanmıştır. İşlemleri biten diğer eserlerin ağırlık ve boyutları tekrar ölçülmüştür. Depoda yer alan ve kazı çalışmalarında bulunan cam eser genelinin yüzeyinde toprak kalıntısı, pul pul dökülmeler, irizasyon bozulma ve çatlaklar yer almaktadır. Temizliği biten eserin ağırlık ve boyutları tekrar ölçülüp, hava ile temasını kesip koruma altına almak için %1 oranında hazırlanan Paraloid B72 eserlerin yüzeyine sürülmektedir. Kazı deposunda yer alan amorf buluntular ve 2023 yılı kazı sezonunda ortaya çıkarılan eserler üzerinde konservasyon çalışmaları tamamlanmıştır.

Eser Deposu Çalışmaları

Zerzevan Kalesi kazı evi eser deposunda muhafaza edilen 2014-2023 yılları kazı sezonlarına ait çalışma grubu seramikler değerlendirilmiştir. Öncelikle özel kasa kod sistemine sahip torbalarda yer alan eserlerin seçimine başlanmış olup çizim, tarihlendirme ve tanımlanabilme özelliğine sahip örnekler tercih edilmiştir. Ayrıca herhangi bir form kriteri olmayan fakat bezemeli olan örnekler de değerlendirilmeye alınmıştır. Tarihlendirme ve tanımlanabilme kriteri olmayan amorf örnekler de sayısal olarak tablolara eklenmiş olup yıllara göre sayısal istatistikler tutulmuştur. Çalışma kapsamında 300 adet çalışma grubu seramik eser belirlenmiş olup, 200 eserin el çizimi, dijital çizimi ve bilgi kataloğu hazırlanmıştır. 2014-2023 yılı kazı çalışmaları ile ortaya çıkan çalışma gruplarından metal eserler için oluşturulan veri tabanı çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Konservasyonu yapılan eserlerin manuel ve digital

çizimleri tamamlanmıştır. Kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılan cam eserler için “ayrı bir veri tabanı” oluşturulmuştur.

Arkeozoolojik Çalışmalar

2023 yılı Arkeozoolojik çalışmalar kapsamında, 2022 yılında ele geçen hayvan kemik kalıntıları incelenmiştir. Kemiklerin üzerinde bulunan kasaplık ve çiğneme gibi izlerin saptanabilmesi, ölçümlerin ve ağırlıkların daha sağlıklı koşullarda alınabilmesi için kemikler ilk etapta yıkanmıştır. Yıkanan kemikler sınıflarına ayrılarak incelenmiş, kayıt altına alınarak torbalanmış, kasalarına yerleştirilerek tekrar depolanmıştır. Hayvan kemik kalıntılarının incelenmesinde temel olarak “Görsel Tanımlama Metotları” kullanılmış, kemik kalıntısının ait olduğu türün tanımlanması, kemik kalıntısının ait olduğu iskelet elementinin tespit edilmesi, kemik kalıntılarının hepsinin tek tek ağırlıklarının alınması, hayvan kalıntısının verdiği bilgiler dâhilinde eklem ve diş yaşlandırması, kemik kalıntılarının üzerinde yer alan kasaplık izlerinin tespit edilmesi, kemik kalıntılarının üzerinde var olan patolojik, yanık vb. gibi izlerin belgelenmesi, kemik kalıntılarından gerekli görülenlerinin tekrardan bir araya getirilmesi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Mithras Kutsal Alanı’nda, T25/1 ve T25/3-U25/1 karelaajlarında bulunan 81 adet hayvan kemiği buluntusu incelenmiş ve bu buluntular yaklaşık olarak 4,6 kg’a denk gelmektedir. Buluntu grubu içinde çoğunlukla sığır ve atgillere ait bölünmüş uzun kemikler yer almaktadır. Bazı uzun kemiklerde ise boydan boya derin çatlaklar bulunmaktadır. Büyük baş hayvanlara ait parmak kemiklerinin bir kısmında da kasaplık izleri görülmektedir. Aynı zamanda sığır ve atgillere ait çene ve kafatası kemikleri de çalışma grubu içinde yer almaktadır. Kemikler arasında koyun, keçi ve domuz kemikleri de bulunmaktadır. Koyun/keçi bireylere ait uzun kemiklerde de kasaplık ve kesik izleri görülmektedir. Domuz buluntuları ise bu grup içinde en az görülen hayvan sınıfına girmektedir (Gündem 2023, 82-101).

KAYNAKÇA

Coşkun, A. (2016). Zerzevan Kalesi 2014 Yılı Kazı Çalışmaları: İlk Sezon, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 37, 1, s.101-128.

Coşkun, A. (2017a). Zerzevan Kalesi 2015 Yılı Kazı Çalışmaları: 2. Sezon, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 38, s.125-150.

Coşkun A. (2017b). Zerzevan Castle in the Light of Recent Archeological Researches, *Anadolu / Anatolia* 43, s.91-110.

Coşkun, A. (2018). Zerzevan Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları: 3. Sezon, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 39, 2, 405-422.

Coşkun, A. (2019a). Zerzevan Kalesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 41, 1, s.567-586.

Coşkun, A. (2019b). *Zerzevan Kalesi - Roma'nın Sınır Garnizonu / Zerzevan Castle - Roman Border Garrison*, Diyarbakır Valiliği.

Coşkun, A. (2021a). Diyarbakır’da Roma’nın Gizem Dini Mithras İnancı, *Diyarbakır*, 2, s.109-111.

Coşkun, A. (2021b). Roma’dan Bugüne Zerzevan Kalesi”, *Diyarbakır*, 1, s.88-97.

Coşkun, A. (2022). Diyarbakır Zerzevan Kalesi’nde Bulunan Mithras Kültü Üzerine Değerlendirmeler, *Diyarbakır’ın Portresi*, ed. M. Bulut, Detay Yayıncılık, Ankara, s.167-175.

Coşkun, A., Oğuz Kırca, E.D. (2022). Beyond The Roman East: An Archaeological Evaluation Of The Mithraeum Based On Its Architectural Authenticity At Castrum Zerzevan (Diyarbakır, Turkey), *Journal of Ancient History and Archaeology*, 9.2, s. 94-104.

Coşkun, A. (2023). “Zerzevan Kalesi Kazılarının Dünü ve Bugünü / The Past and Present of Zerzevan Castle Excavations”, *Roma’nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi-Geçmişten Geleceğe / Roman Border Garrison Zerzevan Castle – From Past to the Future*, ed. A. Coşkun, Orient Yayınları, Ankara, 2-26.

Coşkun, A., Oğuz Kırca, E.D. (2023), “Benzersiz Bir Kaya Oygu Yapılar Kompleksi Olarak Zerzevan Kalesi’ndeki Mithraeum / The Mithraeum At Castrum Zerzevan as a Unique Complex of Rock Hewn Structures, *Roma’nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi-Geçmişten Geleceğe / Roman Border Garrison Zerzevan Castle – From Past to the Future*, ed. A. Coşkun, Orient Yayınları, Ankara, 2023, 46-76.

Coşkun, A., Ayus, Ş., Durma, F. (2024). Zerzevan Kalesi 2022 Yılı Kazı Çalışmaları, *Kazi Sonuçları Toplantısı* 43, 1, s. 161-173.

Dursun, F., Coşkun, A. (2020). A Preliminary study on material properties of the Zerzevan Castle, Turkey, *Materials Science and Engineering* 949, s. 1-8.

Dursun, F., Oğuz-Kırca, E. D., Toprak, V., Coşkun, A. (2023). Reconstruction of an ancient hill used as an On-Site quarry: Castrum Zerzevan (SE-Türkiye). *International Journal of Architectural Heritage*, s. 1-19.

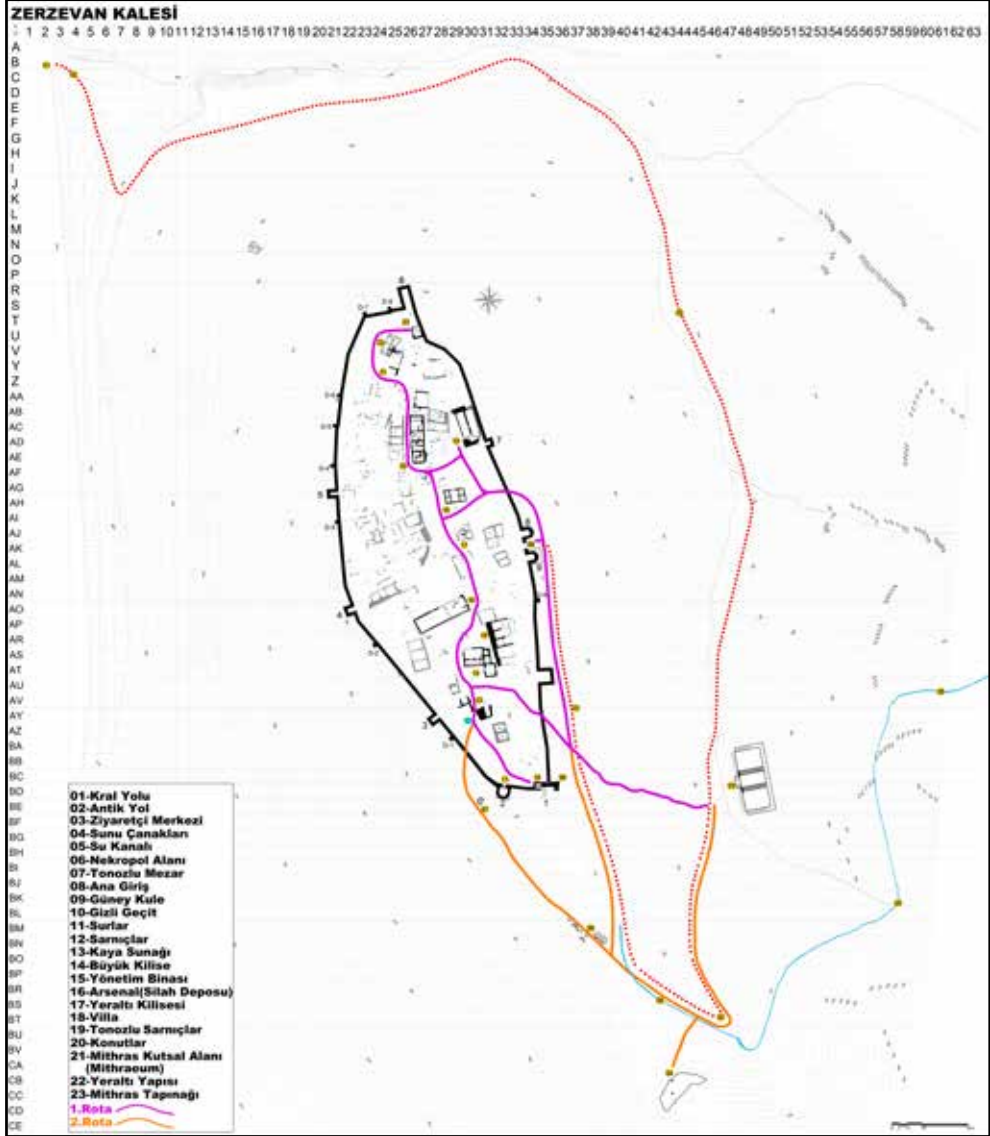
Gündem, C.Y. (2023). Zerzevan Kalesi’nin İlk Arkeozoolojik Çalışmalar Sonrası Sürü ve Besin Ekonomisi/ Herd and Food Economy of Zerzevan Castle After The First Archaeozoological Studies, *Roma’nın Sınır Garnizonu Zerzevan Kalesi-Geçmişten Geleceğe / Roman Border Garrison Zerzevan Castle – From Past to the Future*, Orient Yayınları, Ankara, 2023, 82-101.

Karadoğan, S., A. Coşkun (2017). Çevresel Koşulları ve Konumu Açısından Zerzevan Kalesi (Diyarbakır), *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, s. 115-134.

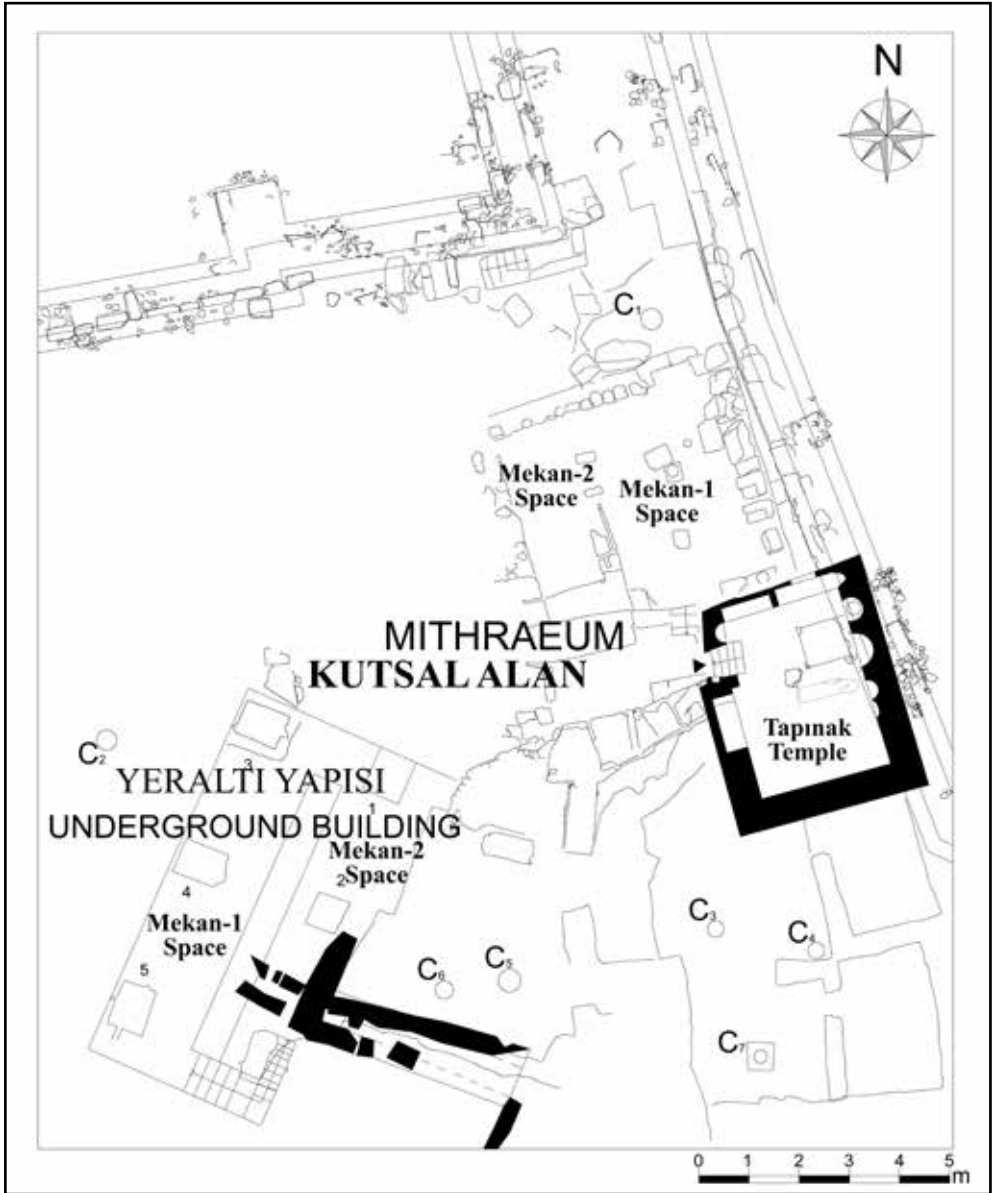
Karadoğan, S., A. Coşkun (2018). Zerzevan Kalesi ve Çevresinde Jeomorfoloji Araştırmaları, Diyarbakır, Mekan, Toplum, Ekonomi, İstanbul, s. 1-15.

Karadoğan, S., A. Coşkun (2022). Güneydoğu Anadolu’da Önemli Bir Kültürel Peyzaj Alanı: Zerzevan Kalesi ve Mithraeum, *Ayhan Sür ve Özdoğan Sür Anısına Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları I*, ed. E. Öner, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, s. 407-416.

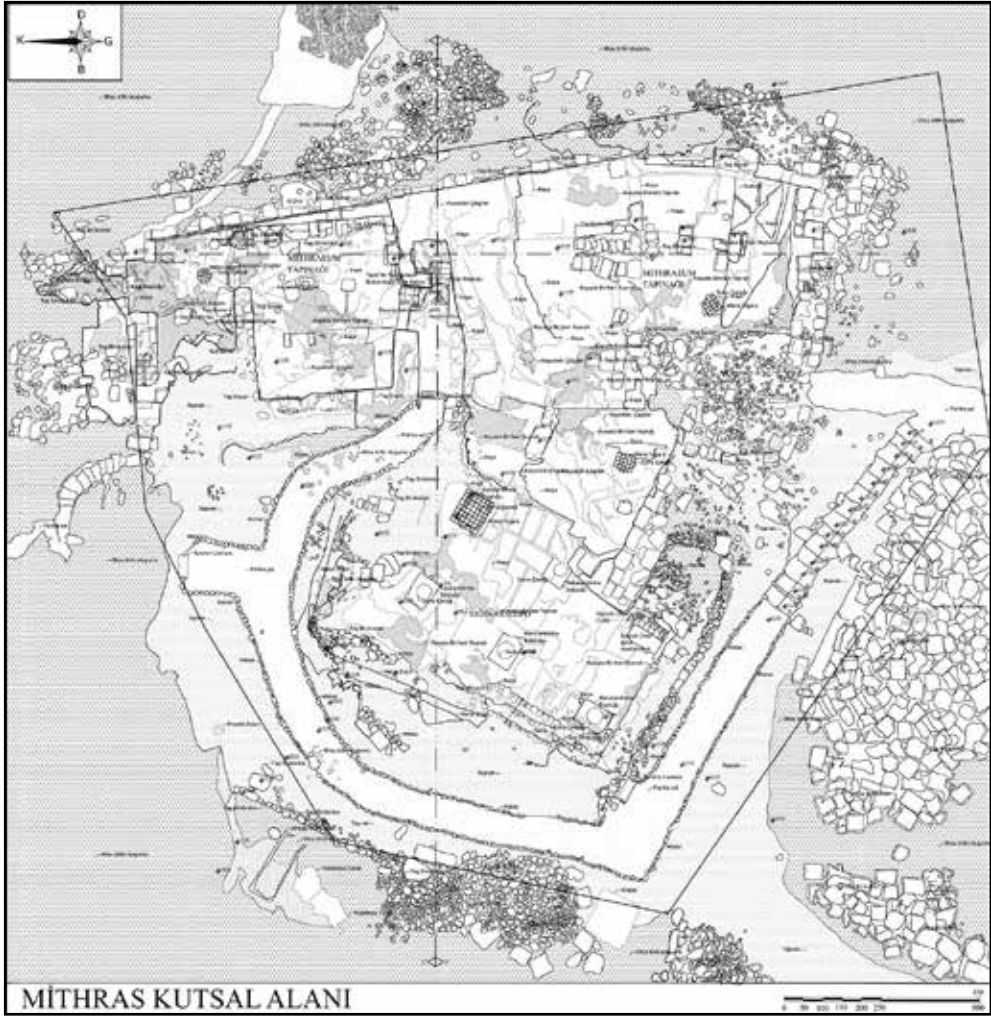
EKLER

Çizim 1: Zerzevan Kalesi, topografik plan 2023.

Çizim 2: Mithras Kutsal Alanı planı.

Çizim 3: Mithras Kutsal Alanı.

Resim 1: Mithras Kutsal Alanı kazı sonrası.

Resim 2: Mithras Tapınağı.

Resim 3: Yeraltı Yapısı.

Resim 4: Yassı uçlu Sonda/*Stylus*.

Resim 5: Yassı uçlu Sonda.

Resim 6: Kolye ucu.

Resim 7: Ağırşak.

Resim 8: Cımbız.

Resim 9: Kemer tokası.

Resim 10: Anahtar.

TRIPOLIS 2023 YILI KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Bahadır DUMAN*

Arzu Deniz DUMAN

I- GİRİŞ

Tripolis Antik Kenti, Denizli ili, Buldan ilçesinde yer almaktadır (Duman, 2013, s. 179-200). Kentin kamu ve sivil mimariye ait kalıntıları Büyük Menderes Nehri'nin kenarında geniş tarım topraklarına sahip, oldukça sulak ve verimli bir alanın etrafında yayılım göstermektedir (Duman, 2017, s. 1-16). Kentin doğu ve güneydoğusunda yer alan Hamambükü ve Yenice/Akkaya Höyük'te gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında elde edilen arkeolojik veriler, Tripolis'in konumlandığı alandaki yerleşim izlerinin Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Dönem'e dayandığını desteklemektedir (Konakçı, 2017, s. 23-46). Bölge, Menderes Vadisi'ni kullanarak Anadolu'nun içlerine ulaşmaya çalışanlar için hem önemli bir geçiş rotası hem de askeri bakımdan stratejik bir noktadır (Resim: 1). Pergamon ve Smyrna başlangıçlı iki ana yol Sardis'te birleşerek Philadelphia üzerinden Tripolis'e ulaşır ve buradan Hierapolis-Lao-dikeia güzergâhında ilerleyerek Anadolu içlerine devam eder (Duman, 2013, s. 181). Hem bu ticaret yolu hem de kentin bitişiğindeki Büyük Menderes Nehri (*Maiandros*) Tripolis'in Lydia bölgesinin güneydeki son sınır kenti olarak stratejik ve jeopolitik anlamda önemini çağlar boyunca korumasına olanak sağlamıştır (Duman, 2017, s. 7).

II-2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Çalışmalar 2023 yılı kazı programı dâhilinde; Konut Alanı, Doğu Sur Duvarı, Taş Kesme Atölyesi Güneyi, Devlet Agorası Doğu Portik ve Tiyatro Tepesi'nde gerçekleştirilmiştir (Çizim: 1).

II. I Konut Alanı Kazı Çalışmaları

Tripolis kent merkezinin güney doğusunda konut mimarisinin yoğun olarak görüldüğü bir alan olup, muhtemelen Tripolis halkının kent kurulduğundan bu yana en önemli iskân alanlarından birini oluşturmaktadır. Yapılan çalışmalar sonrası elde edilen bilgi ve bulgular, bu yapılaşmanın, Geç Helenistik Dönem'den başlayarak MS 6.-7. yy.a kadar çeşitli onarımlar ve plân değişiklikleriyle uzun süre kullanıldığını göstermektedir. 2023 yılı kazı programı dâhilinde Güney Sokak Konut 1 ve Güney Sokak Konut 2 yapılarında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

* Prof. Dr. Bahadır DUMAN, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Arkeoloji Bölümü, 20160 Pamukkale-Denizli/TÜRKİYE; E-Posta: bduman@pau.edu.tr; ORCID: 0000-0002-4330-2178. Dr. Arzu Deniz DUMAN, Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü, 20160 Pamukkale-Denizli/TÜRKİYE; E-Posta: arzudenizkarabeyi@yahoo.com; ORCID: 0000-0002-7735-0450.

II. I. I Güney Sokak, Konut 1 Kazı Çalışmaları

Konut Alanı Güney Sokak ile Doğu Sokak 2 kavşağının kuzeydoğu köşesinde yer alan yapı kompleksi, Konut Alanı Güney Sokak Konut 1 olarak adlandırılmış ve bu konuta ait Mekân 1 ve Mekân 3'te kazı çalışmaları yapılmıştır (Resim: 2). Mekân 1, yaklaşık 3,50x3,30 m ölçülerine sahiptir. Kazı çalışmaları mekân zemininin üzerini kaplayan yaklaşık 2 m yüksekliğindeki toprak tabakasında stratigrafi takip edilerek sürdürülmüştür. Mekân 1 içerisinde alt kotlara doğru devam ettirilen çalışmalarda mekânın duvarlarından düşen küçük ve orta ölçekli çay taşları, traverten ve mermer parçaları, kalınlıkları 5-6 cm arasında değişen tuğla parçaları ile çatı kiremidi parçaları tespit edilmiştir. Ayrıca aynı alanda depolama-taşıma-karıştırma-ezme ve pişirme gibi işlevlere sahip günlük kullanım kaplarına ait seramik parçaları bulunmuştur. Mekân 1'in kireç harç kullanılarak örülen 60 cm kalınlığındaki batı duvarının, güneyden kuzeye 2. metresinde kireç harçla duvar üzerinin düzleştirildiği yaklaşık 50 cm genişliğindeki bölümün pencere boşluğu olduğu düşünülmektedir. Mekânın zemini kireç harçtan oluşmaktadır. Ancak mekânın güneydoğu köşesinde ve kuzey bölümünde büyük bir kısmı tahrip olmuş tuğla zemin düzenlemesi yer alır. Dolayısıyla aynı mekân içerisinde zamanla bozulan kireç harçlı zeminin bir süre sonra tuğla plakalarla onarıldığı anlaşılmaktadır.

Mekân 3, yaklaşık 4x4 m ölçülerine sahiptir. Kazı çalışmaları yaklaşık 2 m yüksekliğindeki toprak tabakasının kazılmasına yönelik olarak sürdürülmüştür. Yüzey toprağından zemine doğru ilk 1 m'lik toprak tabakası içerisinde mekân duvarları üzerinden yıkıldığı düşünülen çay taşı ve traverten parçaları açığa çıkartılmıştır. Alt kotlara doğru ise yıkıntı tabakasının yoğunluğu artmaktadır. Söz konusu tabaka içerisinde küçük ve orta büyüklükte çay taşları, traverten ve mermer, çatı kiremidi, tuğla, günlük kullanım ve depolama kaplarına ait seramik parçaları tespit edilmiştir. Seramik parçalarının çoğunluğunu yerel üretim *amphora*, *lekane*, çömlek gibi formlar oluşturmaktadır. MS 5.-6. yy.a tarihlendirilen söz konusu seramik parçaları içerisinde az sayıda Afrika Kırmızı Astarlı ve Sagalassos Kırmızı Astarlıları olarak nitelendirilen ithal seramik formları da bulunmuştur. Mekân 3'ün 60-65 cm kalınlığındaki güney, batı ve doğu duvarları; küçük ve orta ölçekli çay taşları, traverten parçaları, yer yer tuğla parçaları, devşirme mermer parçaları ile toprak/çamur harç kullanılarak örülmüştür. Mekânın kuzey duvarı ise henüz açığa çıkartılmamıştır. Mekân zemini kireç harç ile oluşturulmuştur.

II. I. II Güney Sokak, Konut 2 Kazı Çalışmaları

Mozaikli Konut Güney Sokak ile Doğu Sokak 2'nin kesiştiği kavşağın batı yarısında Konut 2 olarak adlandırılan yapı içerisinde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda kare ve dikdörtgen planlı, taş duvarlı, sıkıştırılmış toprak zeminli 4 mekân açığa çıkartılmıştır (Resim: 2). Mozaikli Konut Güney Sokağın batıdan doğuya doğru 23. metresinin kuzey bitişiğindeki oda Mekân 1 olarak kodlanmıştır. Doğu-batı uzantılı, dikdörtgen planlı, taş duvarlara sahip mekânın içten içe ölçüsü; 5,5x6,70 m'dir. Mekânın 55-60 cm arasında değişen kalınlığa sahip güney duvarının zemin bölümüne yakın kısımları üç sıra yatay şekilde konumlandırılan tuğlalar ile örülürken, üstte doğru duvar örgüsü düzgün kesilmiş traverten

bloklar, çay taşları, moloz taşlar, tuğla parçaları ile inşa edilmiştir. Duvar üzerinde mekânın geç kullanım evresinde kullanım dışı kaldığı görülen 2,5 m genişliğinde kapı aralığı ve 230x70x30 cm ölçülerinde traverten eşik bloğu tespit edilmiştir. Mekân 1'in 60 cm kalınlığındaki doğu duvarı da benzer malzeme ve teknikte yapılmıştır. Bu duvarın güneyden kuzeye 2. metresinde 80x45 cm ölçülerinde dikdörtgen formlu, zemini yassı çay taşlarıyla yapılmış bir niş yer almaktadır. Mekân 1'in 60 cm kalınlığındaki kuzey duvarının doğudan batıya 2. metresinde ise Mekân 1'den kuzeydeki mekâna geçişi sağlayan 120 cm genişliğinde kapı bulunur. Kapı aralığının doğusunu traverten söve sınırlamaktadır fakat batısında söve yer almamaktadır. Kapı aralığının güney bitişiğinde sıkıştırılmış topraktan oluşturulan zemin üzerine devşirme mermer ve traverten parçaları ve yer yer çay taşlarıyla oluşturulmuş 1,5x1 m'lik bir merdiven düzenlemesi bulunmaktadır. Duvarın doğudan batıya 4. metresinde de 80x40 cm ölçülerinde dikdörtgen şekilli, zemini tuğla parçalarıyla düzenlenmiş bir niş yer almaktadır. Mekân 1'in 60 cm kalınlığındaki batı duvarı üzerinde yaklaşık 1,5 m genişliğinde, doğu ve kuzey duvarlarda olduğu gibi tahrip olmuş bir niş daha açığa çıkartılmıştır. Duvarların mimari özellikleri dikkate alındığında batı ve kuzey duvarlarının yapının erken evresine ait olduğu söylenebilir. Mekân 1'in güney duvarının 1 m kuzeyinde, batı duvarının 1,20 m doğusunda içten içe ölçüsü 90x50 cm olan tuğla zeminli ocak düzenlemesi tespit edilmiştir. Mekânın batı duvarının doğu yüzüne sonradan devşirme traverten parçaları ve çay taşlarıyla tek sıra halinde toprak/çamur harçla örülmüş bir hat açığa çıkartılmıştır. Doğ-batı yönlü uzanan bu hattın farklı ocak düzenlemesi ya da ışık tezgâhı olarak kullanım gördüğü düşünülmektedir. Mekânın güneydoğu iç köşesinde ise mekânın güney duvarının kuzey bitişiğindeki 2x1 m'lik alanda çay taşlarıyla tek sıra çevrilmiş basit depolama alanı tespit edilmiştir (Resim: 3).

Mekân 1'in kuzeybatı bitişiğinde, zemini sıkıştırılmış toprak olan Mekân 2'nin içten içe ölçüsü 2,60x3,10 m'dir. Kare plana yakın mekânın beden duvarları çay taşı, traverten ve tuğla parçalarının kireç harç ile örülmesiyle yapılmıştır. Mekânın kuzeybatı iç köşesinde zemin üzerine tek sıra tuğla parçaları ve yassı çay taşları ile örülmüş 1,15x1,30 m ölçülerinde mimari düzenleme tespit edilmiştir. Düzenlemenin güneybatı köşesinde, düzensiz örülmüş güney duvarı ile mekânın batı duvarı arasında kalan 20 cm genişliğindeki boşluğun ise depolama alanı ya da üretim işliği olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Mekân 2'nin mevcut durumu göz önüne alındığında mekân duvarları, duvar örgü tekniği ve malzemeleri bakımından diğer mekânlarla benzerdir. Mekânın zemini sıkıştırılmış topraktır. Mekân 1'in batı bitişiğine inşa edilmiş olan ve Mekân 4 olarak adlandırılan odanın batı duvarının açığa çıkartılmaması nedeniyle sınırları netleşmemiştir. Mekân 4'ün açığa çıkartılmış 60 cm kalınlığındaki kuzey, güney ve doğu duvarlarının örgü tekniği ve duvarda kullanılan yapı taşları diğer mekânların duvar örgüsü ile benzer özelliktedir. Duvarın güneyden kuzeye 3. metresinde yaklaşık 1,5 m genişliğinde Mekân 1 ile Mekân 4 arasında geçişi sağlayan kapı aralığı yer almaktadır. Ayrıca mekânın kuzey sınır duvarının güney yüzü önünde 35 cm uzunluğa sahip künklerin üst üste yığılmasıyla oluşturulan düzenleme tespit edilmiştir (Resim: 3).

II. II Doğu Sur Duvarı Kazı Çalışmaları

Tripolis Antik Kenti doğusunda, ofis ve malzeme deposu olarak kullanılan konteynerlerin doğu bitişiğine, dolgu toprak üzerine herhangi bir müdahale yapılmadan, istenildiği taktirde taşınabilen, kazı ve restorasyon malzemelerinin depolanması amacıyla kullanılacak örtü sisteminin yapılması amacıyla bu alanda kazı çalışmaları planlanmıştır. Söz konusu Doğu Sur Duvarı, Aşağı Kale Batı Bitişiği olarak adlandırılmıştır. Kuzeyden güneye doğru devam ettirilen kazı çalışmalarında toprak tabakasının içerisinde sur duvarı üzerinden yıkıldığı tespit edilen çok sayıda irili ufaklı çay taşı açığa çıkartılmıştır. Kazı çalışmalarının ilerlemesiyle doğu kesit boyunca kuzeyden güneye düzensiz şekilde, ortalama 75x300 cm ölçülerindeki alan içerisinde yer yer çay taşlarının devam ettiği görülmüş ve kireç harçlı bir hat tespit edilmiştir. Söz konusu kalıntı, Aşağı Kale Batı Sur Duvarı harcının mukavemetini yitirerek batıya doğru yıkılmasının sonucunda oluşmuştur. Kazı çalışmalarının tamamlanmasıyla açılan alanın zeminine koruma amaçlı çakıl taşı serilmiş, zeminden bağımsız şekilde metal profil ve saçlarla koruma çatısı yapılmıştır (Resim: 4).

II. III Taş Kesme Atölyesi Güneyindeki Kazı Çalışmaları

Taş Kesme Atölyesi güneyindeki kazı çalışmaları; Ana Cadde Doğu Portik Mekân 3 ile Kireç Söndürme Odası olarak adlandırılan mekânlarda gerçekleştirilmiştir (Resim: 5).

Mekân 3; Taş Kesme Atölyesi'nin güneyinde, 13,5x4,5 m ölçülerindedir. Mekânın batı yarısında zemin üzerinde yapılan kazı çalışmaları sonunda mekân zemininin sıkıştırılmış topraktan yapıldığı ve zemin üzerinde bu mekânın bitişiğindeki Taş Kesim Atölyesi'nde görüldüğü gibi kesim artığından kalan sarımtırak toprak tabakasının olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Ana Cadde Doğu Portiği üzerinden geçişi sağlayan eşik düzenlemesinin doğusunda kuzey-güney yönlü devam eden çay taşları ve kireç harçla kaplı bir düzenleme açığa çıkarılmış ve bu düzenlemenin mekânın batı duvarının erken kullanım evresine ait temel bölümü olduğu anlaşılmıştır. Mekânın kuzey duvarın güney yüzü üzerinde 14x15 cm ölçülerinde ahşap yuvası bunun güney bitişiğinde ise 15 cm çapında, 35 cm derinliğinde ahşap dikme yuvası açığa çıkartılmıştır. Söz konusu yuva; duvar üzerindeki ahşap yuvasının zemin üzerine sabitlenmesiyle ilgili olmalıdır (Resim: 6). Mekânın zemini üzerinde yapılan kazı çalışmaları sırasında oldukça basit olarak yapılan bir ocak düzenlemesi tespit edilmiştir. Zemin üzerinde İmparator Phokas Dönemi'ne (MS 602-603) tarihlendirilen bronz sikke buluntusu dikkate alındığında mekânın kuzey bitişiğindeki Tuğla Tonozlu Yapı olarak adlandırılan taş kesim atölyesiyle aynı dönem ve amaçla kullanıldığı söylenebilir.

Kireç Söndürme Odası; Taş Kesme Atölyesi güneyinde tespit edilen bu alan kireç söndürme mekânı olarak tanımlanmıştır (Resim: 7). Çalışmalar yapının yüzey seviyesinden başlayarak alt kotlara doğru yaklaşık 2 m'lik bir tabaka içerisinde kademeli olarak sürdürülmüştür. Bu çalışmalarda MS 9.-10. yy.lara ait günlük kullanım kaplarına ait seramik parçalarının yanı sıra çok sayıda mermer plaka, sütun, arşitrav gibi mimari bloklara ait irili ufaklı parçalar bulunmuştur. Kazı çalışmalarının batıdan doğuya doğru devam ettirilmesiyle alanın doğu kısmında kuzey-güney yönlü devam eden tahıl ambarlarının batı duvarına bitişik inşa

edilmiş 180 cm kalınlığında duvar açığa çıkartılmıştır. Ayrıca yapının üst örtüsünden kopan çay taşları ve pişmiş topraktan yapılmış 33x32x5 ve 32x16x5 cm ölçülerine sahip çok sayıda tuğla parçaları alan içerisinde dağınık halde ele geçmiştir. Burada yapılan kazı çalışmalarının ardından mekânın 12 m uzunluğunda 3,5 m genişliğinde ve duvar yüksekliklerinin 3 m olduğu dikdörtgen planlı bir mekân olduğu tespit edilmiştir. Mekâna giriş batı yönde yer alan ve Ana Cadde'nin doğu bitişiğinde konumlanan sütunlu galeri içerisinde oluşturulan avluda yer alan merdivenle sağlanmaktadır. Dikdörtgen formulu, düzgün kesilmiş traverten bloklarla oluşturulmuş 116 cm genişliğindeki 5 basamaklı bu merdivenin ardından 2 m uzunluğunda ve 1,13 m genişliğindeki bir koridor geçilerek asıl mekâna geçiş sağlanır. Zemini pişmiş toprak tuğlalar ile oluşturulan mekânın kireç söndürme alanı olarak tanımlanmasındaki en önemli buluntular; mekânın doğu kısmında yer alan ve birisi sütun tamburlarıyla bir diğeri dörtgen taşların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş yaklaşık 50 cm derinliğindeki kare şekilli iki teknenin olmasıdır. Nitekim bu teknelerden kuzey duvarına bitişik olanın dış kısmında söndürülmüş kireç kalıntılarının yanı sıra teknenin içerisinde suyu ve kireci karıştırmak amacıyla kullanılan bir demir karıştırıcı tespit edilmiştir.

II. IV Devlet Agorası Kazı Çalışmaları

Kent merkezinde inşa edilmiş kamusal alanlardan birisi olan Devlet Agorası, 40x80 m ebatlarında iki *insulaya* doğu-batı doğrultulu yerleştirilmiş, dikdörtgen planlı, ortada geniş bir avlusu olan ve sütunlu galerilerle çevrilmiş şekilde MS 2. yüzyılda inşa edilmiştir. İnşası her ne kadar MS 2. yy. ortalarına dayansa da MS 4. yy. ve sonrasında meydana gelen depremlerin ardından çeşitli onarımlarla kullanım gördüğü anlaşılmaktadır. 2023 yılında bu alanda yapılan kazı çalışmalarının asıl amacı Kutsal An/Devlet Agorası'nın doğu bitişiğinde yer alan Anıtsal Çeşme'nin restorasyon projelerine yönelik olarak çeşmenin statüğüyle ilgili bilgi edinebilmektir. Kazı çalışmaları Devlet Agorası Doğu Portik üzerinde doğu-batı yönlü 2 m, kuzey- güney yönlü 3 m genişliğindeki alan içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda I. Theodosius (MS 380-381) Dönemi'ne tarihlendirilen 2 adet bronz sikke tespit edilmiştir. Ayrıca farklı kotlarda ayrı zaman dilimlerinde bu alana döşendiği anlaşılan künk hatları açığa çıkartılmıştır. Bu alandaki diğer buluntular arasında çeşitli formlara ait seramik parçaları, yoğun korozyonlu demir ve cüruf parçaları, az sayıda cam parçaları, kemik parçaları, mermer plaka parçaları da yer almaktadır. Buluntular arasında yer alan Geç Helenistik Dönem'e tarihleyebileceğimiz tümlenebilir nitelikteki kabartmalı kâse parçaları hem Kutsal Alan'ın hem de Anıtsal Çeşme'nin Geç Helenistik Dönem'e işaret eden bir mimari yapılanmayla ilişkisi içerisinde olduğunu göstermiştir (Resim: 8).

II. V Tiyatro Tepesi Kazı Çalışmaları

Kent merkezinin kuzeybatısında tiyatronun yaslandırıldığı doğal yükselti, Tiyatro Tepesi olarak isimlendirilmiştir. Tepenin üzerinde Millî Mücadele Dönemi mevzilerinde, Tiyatro Tepesi Kilisesi'nde ve 10N2C plankaresinde kazı çalışmaları yapılmıştır.

II. V. I Millî Mücadele Denemi Mevzileri Kazı Çalışmaları

Tiyatro Tepesi üzerinde, daha önceki yıllarda uydu ve hava fotoğraflarından tespiti yapılan ancak 2023 yılında gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda varlığı kesinleştirilen Millî Mücadele Dönemi'nde kullanılan mevziiler yer almaktadır. 224,51 m yüksekliğe sahip tepenin yamaçlarında doğu, güney ve batı yönlerinde Millî Mücadele Dönemi'nde Yunan işgal güçlerince kullanım gördüğü bilinen “zik zak” formundaki Mevzi hattında yer alan tüm geçiş koridorlarına, kuzeyden güneye doğru sırasıyla koridor numarası verilerek (KN1-KN40) kayıt altına alınmış olup 104 m uzunluğundaki 25 koridorda kazı çalışması gerçekleştirilmiştir (KN1-KN25). 94 m uzunluğa sahip KN26-KN40 koridorları ise mevcut haliyle korumaya alınmıştır. Siperlerin çevrelediği toplam alan 4344 m²'dir. Mevzii hattı üzerinde çalışmalar karelej sistemine göre sürdürülmüştür (Çizim: 2). Çalışmalara Tiyatro Tepesi'nin kuzeydoğu ucunda 10x10 m'lik 9N5E plankaresi içerisindeki kuzey-güney yönlü Koridor 1'den başlanmıştır. Çalışmalarda mevzii hattının çukur siper tekniği uygulanarak direkt toprağa kazılma yöntemiyle oluşturulduğu, siper önlerine dikenli teller çekilerek güvenliğin artırıldığı anlaşılmıştır. Mevzii hattının hazırlanması aşamasında 90 cm kazılıp derinleştirilerek alınan toprağın mevzii koridoru önüne ortalama 40 cm yüksekliğinde bombeli bir şekilde yığıldığı saptanmıştır. Mevzii koridoru önündeki yükseklikle beraber mevzii derinliği ortalama bir askerin göğüs hizasında atış yapabileceği ve karşı hattı gözetleyebileceği bir derinliğe ulaşmıştır. Kazılarak açığa çıkartılan mevzii koridor uzunlukları 2,55-9,40 m arasında, genişlikleri ise 80 cm ile 1,5 m arasında değişiklik göstermektedir. Bu düzenlemenin yanı sıra Sarayköy-Denizli Ovası'na hâkim noktalarda Koridor 5, Koridor 12, Koridor 20 ve Koridor 22 içerisinde yarım daire şeklinde düzenlenmiş gözetleme amacıyla kullanılan nöbetçi siperliklerinin oluşturulduğu tespit edilmiştir (Resim: 9). Mevzilerin hazırlanması aşamasında Roma-Erken Bizans Dönemi'ne ait tahrip edilmiş durumda duvar ve mozaik kalıntılarıyla karşılaşmıştır. Tiyatro Tepesi'nin güney yamacında mevzilenen askerlerin barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla, siperlerin gerisine 7,5x3,5 m ölçülerinde dikdörtgen planlı 26 m²'lik bir mekân inşa edilmiştir. Mekânın zemini sıkıştırılmış toprak olup, güney duvarı üzerinde duvarın orta bölümünde 60 cm genişliğinde, 40 cm derinliğinde ocak düzenlemesi yer almaktadır. Siperlerde ve dikdörtgen planlı mekânda çoğunluğu uzun namlulu olmak üzere kısa namlulu ve otomatik silahlara da ait çok sayıda Yunan, Alman ve Fransız menşei pirinç mermi ve mermi/fişek kovanları, şarjör tabanı, gaz lambası parçaları ile farklı tip ve ebatlarda Uruguay üretimi sığır eti ve Portekiz üretimi sardalye balığı konservelelerine ait parçalar, mevzii sınırlarının güvenliğinin sağlanması amacıyla kullanılan dikenli tel parçaları bulunmuştur. 22 Haziran 1920'de Batı Cephesi'nde başlayan Yunan taarruzu 5-7 Temmuz'da güney yönünde Buldan'a kadar ilerlemiş ve bu hatta duraklamıştı, ardından 16 Ağustos'ta Alaşehir'den gelen Yunan taburu Buldan'da konuşlanarak Geleyle Dağı'nın doğu, batı ve güneyini kontrol edecek şekilde aralarında Çatak ve Bölmekaya'nın da yer aldığı bazı köylere ileri karakollar kurarak, özellikle Yenice ve Bölmekaya köylerinin ovaya hâkim yüksek kesimlerini Yunan Topçu birliklerinin merkezi haline getirmiştir. 2023 yılında bilimsel yöntemler kullanılarak arkeolojik kazı çalışması yapılan bu siperler, yaklaşık 100 yıl önce

Yunan askerleri tarafından Buldan'dan zorla getirilen Türkler tarafından kazılan istihkâmlardır (Duman, 2023, s. 66-68).

II. V. II Tiyatro Tepesi Kilisesi Kazı Çalışmaları

Tiyatro Tepesi'nin zirvesinde 224,51 m yüksekliğe sahip düzlük bir alanda dikdörtgen planlı bir yapının doğu duvarı geçtiğimiz yıllarda hava fotoğraflarından tespit edilmişti. Bir önceki bölümde bahsedilen siperlerin gerisinde yer alan bu yapı ve çevresinde yapılan jeo-radar taramaları sonucunda önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre yapı doğu batı doğrultusunda 44 m, kuzey güney doğrultusunda 38 m ölçülere sahip 1672 m² lik alanı kaplayan bir kilise olmalıdır. Yapının doğu ucunda yarım daire şekilli *apsisi*, tam karşısında batı yönde ise 6 m genişliğinde anıtsal bir kapıya ait olması gereken kapı boşluğu yer almaktadır. Söz konusu kilise Roma Dönemi Tiyatrosu'nun yaslandığı tepenin zirvesinde yer aldığı için "Tiyatro Tepesi Kilisesi" olarak isimlendirilmiştir (Resim: 10). Çalışmalara kilisenin çevre duvarlarının belirlenebilmesi amacıyla 10x10 m'lik 9N6J plankaresi içerisinde başlanmıştır. Doğü-batı yönlü uzanan kilisenin 80 cm kalınlığındaki güney duvarının tamamı açığa çıkarılmıştır. Duvar çay taşı, traverten ve mermer parçaları ile kireç harç kullanılarak yapılmıştır. Duvarın doğudan batıya 5. metresinde duvar üzerinden kuzey-güney yönlü geçişi sağlayan 70 cm genişliğinde kapı aralığı ve üzeri kireç harçla düzleştirilmiş eşik düzenlemesi tespit edilmiştir. Çalışmalar kilisenin doğu sınırının netleştirilmesi amacıyla 36 m uzunluğunda, 75 cm kalınlığındaki doğu duvarı üzerinde devam etmiştir. Bu bölümde yapılan çalışmalarda çoğunluğu günlük kullanım ve depolama kaplarına ait Geç Roma-Erken Bizans Dönemi karakterli seramik parçaları tespit edilmiştir. Kilisenin doğu-batı yönlü uzanan 75 cm kalınlığındaki kuzey duvarı üzerinde yapılan kazı çalışmalarında duvarın batı ucundan doğuya doğru 5. metresinde kuzey duvarın güney yüzüne bitişik durumda 130x130 cm ölçülerinde bir kemer ayağı açığa çıkartılmıştır. Ayağın batı bölümü 60 cm kalınlığındaki duvarla güneye doğru 50 cm daha uzatılarak "L" formunda inşa edilmiştir. Olasılıkla "L" formunda inşa edilmesinin nedeni kilisenin *narteks*, kuzey *nef* ve kuzey duvarını birbirine bağlamaktır. Kemer ayağından doğuya doğru 1,90 m ara ile aynı örgü stiliyle örülmüş kalınlıkları 50 ile 70 cm, uzunlukları 120 ile 130 cm arasında değişen dört adet daha kemer ayağı açığa çıkarılmıştır. Kemer ayaklarının arasında ise dik olarak yerleştirilmiş çatıdaki suyun aktarımıyla ilişkili birer adet künk hattı tespit edilmiştir. Kilisenin batı sınırının netleştirilmesi amacıyla yapının 75 cm kalınlığındaki batı duvarı üzerinde kazı çalışmalarına devam edilmiştir. 9N9I plankaresi içerisindeki batı duvarın kuzeye doğru 16 m'lik kısmının kesintisiz olarak devam ettiği görülmüştür. Batı duvarın 9N9H plankaresi içerisinde kalan 6,30 m'lik bölümünde ise kilisenin orta *nefine* doğu-batı yönlü geçişi sağlayan bir giriş ve havuz düzenlemesi tespit edilmiştir. Havuzun güneyini ve batısını doğu-batı yönlü uzanan mekân duvarları sınırlandırmaktadır. Havuzun kuzey duvarını ise tek sıra çay taşı, traverten ve tuğla parçalarının kireç harç kullanılarak örülmesiyle yapılmış bir hat oluşturmaktadır. Havuz kuzey duvarı ile kilise batı duvarı arasında havuzun kontrollü boşaltımıyla ilişkili olduğu düşünülen 17 cm genişliğinde bir boşluk yer almaktadır. Havuzun zemini 32x33 cm 16x32 cm ölçülerinde tuğlaların yatay olarak döşenmesiyle oluşturulmuştur.

II. V. III Tiyatro Tepesi 10N2C Plankaresi Kazı Çalışmaları

Tiyatro Tepesi Kilisesi'nin kuzeybatısında, 10x10 m'lik 10N2C plankaresi içerisinde 6x4 m'lik alan içerisinde sürdürülmüştür. Çalışmalarda güney kesit boyunca doğu-batı yönlü devam eden duvar hattı açığa çıkartılmıştır. Doğu-batı yönlü duvarın 1 m kalınlığındaki alt duvar bedeni kaba yonulu düzgün kesilmiş traverten bloklarla örülmüş olup, örgü tekniği göz önüne alınarak MS 2. yy.a tarihlendirilmiştir. Aynı duvarın son evresine ait 80 cm kalınlığındaki üst bedeni ise çay taşları, traverten parçalar ve yer yer devşirme mimari blok parçalarının kireç harç kullanımıyla örülmüştür. Söz konusu duvarın kuzey yüzüne sonradan yaslandırılarak örülmüş kuzey-güney yönlü bir duvar hattı yer almaktadır. Benzer örgü tekniği ve malzemeye örüldüğü gözlemlenen duvarın kalınlığı 60 cm'dir Doğu-batı yönlü duvarın kuzey, kuzey-güney yönlü uzanan duvarın batı yüzündeki 3x2 m'lik alanda sıkıştırılmış topraktan oluşturulan seviyeye ulaşılmıştır (Çizim: 2).

III- 2023 YILI KORUMA VE ONARIM ÇALIŞMALARI

III. I Latrina Restorasyon Çalışmaları

Yapı; 8,5x8,1 m ölçülerinde, kare planlıdır. Yaklaşık 45 kişilik olan *Latrina* merkezinde 8 sütunlu *peristilli* bir havuz bulunur. Restorasyon çalışmaları ilk olarak yapının beden duvarlarının yüzey temizliği ile başlamıştır. Yüzey temizliği tamamlanan duvar örgü taşlarının tahrip olan kısımları ile duvar derz aralarında bağlayıcı özelliğini yitirmiş harçlar tespit edilmiş, temizlenmiş ve ölü harcın alınmasıyla oluşan derz boşlukları orijinal harca uygun harç ile yenilenmiştir. Ayrıca tahrip olmuş duvar örgüsünün eksik ve boşalmış kısımları orijinal harca uygun hazırlanmış kireç harç ve orijinal duvar taşları ile sağlamlaştırılmıştır. Kuzey duvar taşı olarak kullanılan bir traverten blok üzerinde büyük bir kısmı tahrip olmuş *fresk* tespit edilmiştir. Söz konusu blok yüzeyindeki *fresk* duvara eklenmeden önce kenarlarındaki topraklar temizlenerek duvar yüzeyinden düşmemesi için bordür uygulaması yapılmıştır. *Latrina* havuzu zemininde bulunan tuğla döşemelerinin büyük bir kısmının yüzeylerinde tahribatlar ve derin çatlaklar olduğu ya da orijinal yerinden koparak havuz zeminine kırık ve parçalı şekilde dağıldığı belirlenmiştir. İlk olarak zemindeki lokal eksiklikler orijinale uygun tuğla ile tamamlanmıştır. Zemin döşemesi derzlerindeki bağlayıcı özelliğini yitirmiş harçlar ise mekanik olarak temizlenerek özgün harca uygun nitelikteki harç ile derz boşlukları yenilenerek sağlamlaştırılmıştır. Ayrıca *Latrina*'nın oturma bloklarının altındaki atık su kanalının duvar derz aralarındaki bağlayıcı özelliğini yitirmiş harçların tamamı yenilenmiştir (Resim: 11).

III. II Anıtsal Çeşme Restorasyon Çalışmaları

MS 2. yy.a tarihlendirilen yapı 'U' planlı, düz temelli, podyumlu ve üç katlı olarak inşa edilmiştir. Çeşmenin cephe süslemesi *İon*, *Korinth* ve *Kompozit* düzenin bir arada kullanıldığı anıtsal bir yapıyı oluşturmaktadır. Anıtsal Çeşme'de sürdürülen restorasyon çalışmaları; yapıya ait mimari blokların kırık olan parçalarının tespit edilerek orijinal yerlerine sabitlenmesi

ve sağlamlaştırma uygulamalarını kapsamaktadır. 2023 sezonunda Anıtsal Çeşme'nin havuz duvarlarında yer yer harç boşalmaları, parça kayıpları tespit edilmiştir. Dayanım özelliğini yitiren ve tahrip olmaya açık olan havuz duvarları yüzeyinde bulunan sıvaların bağlayıcılık özelliği artırılmıştır. Ayrıca çeşme havuzu duvarları üzerindeki sıvalarda lokal tuzlanma tespit edilerek temizlenmiştir. Duvarda oluşan boşluklar ise yapının özgün harcına uygun bir harçla onarılmıştır. Anıtsal Çeşme'nin batı duvarının arka cephesinde sürdürülen restorasyon çalışmalarında ise biyolojik oluşumlar sebebiyle duvar harcının dayanım mukavemetinde azalma tespit edilmiştir. Mukavemeti azalan ya da tamamen ortadan kalkan bölgelerde onarım ve yenileme uygulamaları yapılmıştır. Anıtsal Çeşme 2023 yılı içerisinde gerçekleştirilen diğer bir restorasyon çalışması ise Anıtsal Çeşme'ye ait mimari blokların kırık olan parçalarının tespiti ve onarımıdır (Resim: 12).

IV- Mimari Çizim-Belgeleme Çalışmaları

Kazı çalışmaları sırasında açığa çıkarılan mimari kalıntıların ve yapılara ait blokların karakalem ve dijital çizim çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca yapıların kent planı üzerine işlenmesi amacıyla 2,5 km² lik alan 13 bölüme ayrılmış ve referans noktaları oluşturulmuştur. Referans noktalarının hazırlanması ve koordinatların GNSS uydu alıcısıyla tespit edilmesinin ardından insansız hava aracı kullanılarak arazi topografyası ve mimari kalıntıların hassas konumlarının tespiti için alan *gridlere* bölünmüştür. *Gridler* üzerinden belirli periyotlarla hava fotoğraflama çalışmaları yapılmıştır. Elde edilen fotoğraflar dijital ortamda daha önce GNSS yardımıyla elde edilen koordinatlar ile birlikte işlenerek ortofotolar elde edilmiştir. Elde edilen ortofotolar ise koordinatlı kent haritası üzerine işlenmiştir (Çizim: 3).

Teşekkür

Çalışmalar başta Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü olmak üzere, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi, Denizli Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü ve Buldan Belediyesi tarafından desteklenmiştir. Çalışmalara Heyet Üyesi olarak Prof. Dr. Ahmet Tolga Tek, Prof. Dr. Tamer Koralay, Prof. Dr. Gürkan Semiz, Doç. Dr. Işıl Uçman Altınışık, Doç. Dr. Barış Semiz, Doç. Dr. Çetin Şenkul, Dr. Tommaso Ismaelli, Dr. Sara Bozza, Dr. Alister Filippini, Dr. Giacomo Casa, Öğr. Gör. Dr. Çağrı Murat Tarhan, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet İhsan Aytek, Arş. Gör. Dr. Alper Yener Yavuz, Dr. Mustafa Doğan, Dr. Ayşegül Soslu, Uzm. Mehmet Aksu, Uzm. Sezer Sayan, Uzm. Serkan Katırcı, Uzm. Ali Ilgaz, Selim Voyna, Zuhale Sal, Ömer Can Taşpınar, Muhammet Ergenç, Tolga Abalı, Emre Avcı, Burçin Aydın Aksu, Hilal Havva Çakır, Songül Körhan, Seda Şen, Yaren Keskin, Damla Dinç, Ebrar Yağcı, Ayşegül Ordu katılmıştır. Özverili çalışmalarından dolayı tüm ekip üyelerine ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Bakanlık Yetkili Uzmanı olarak görev yapan Denizli Müzesinden Murat Altun ve Salim Yılmaz'a katkı ve destekleri için teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Duman, B. (2013). Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis ad Maeandrum”. *Cedrus I*, 179-200.

Duman, B. (2017). Tripolis’in Yeri, Önemi ve Kısa Tarihi”, (Ed. B. Duman), *Tripolis ad Maeandrum I, Tripolis Araştırmaları*, İstanbul, 1-16.

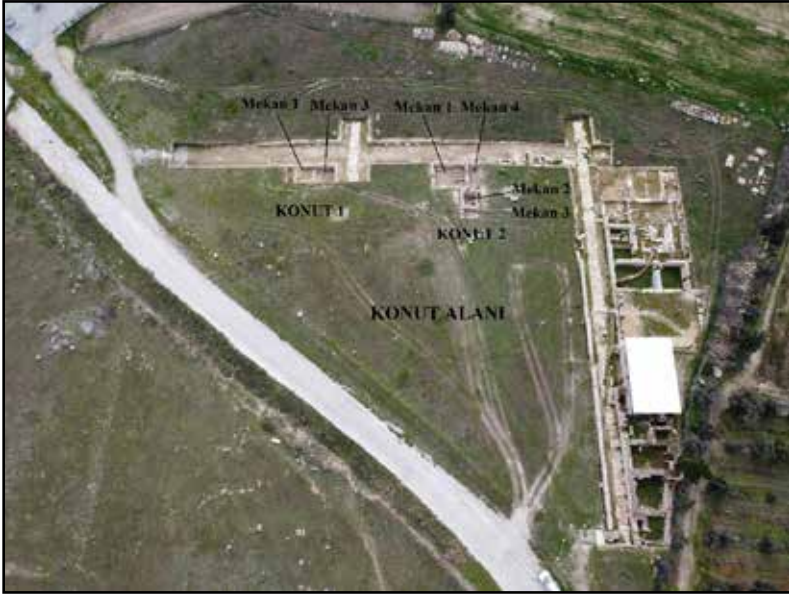
Konakçı, E. (2017). Prehistorik Tripolis: Akkaya (Yenice) ve Hamambükü Höyük”, (Ed. B. Duman), *Tripolis ad Maeandrum I, Tripolis Araştırmaları*, İstanbul, 23-46.

Duman, B. (2023). B. Duman, “Tripolis’teki (Denizli-Buldan) Askeri Tahkimatın Kronolojisi”, (Ed. C. Şimşek), *Cumhuriyetimizin 100. Yılı Anısına Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Yazıları*, İstanbul, 63-80.

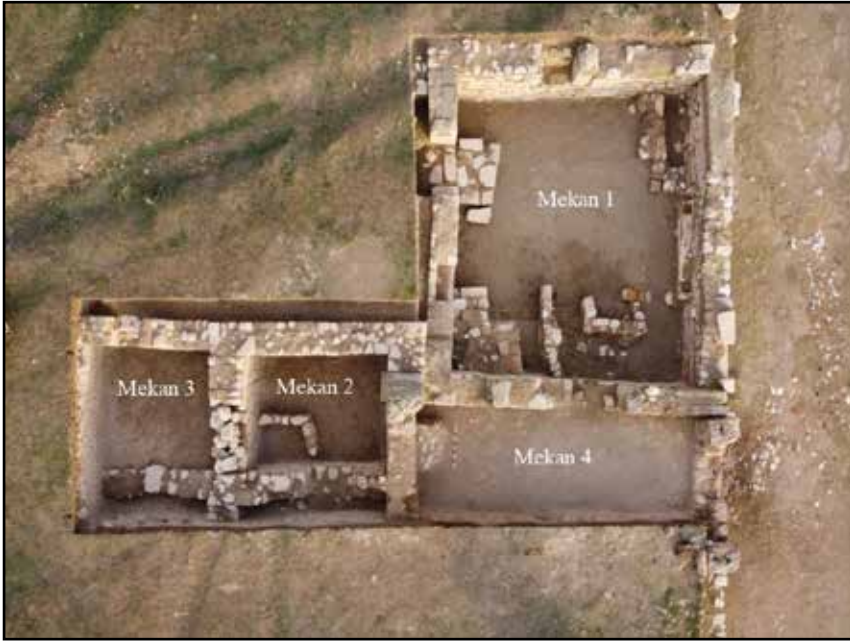
EKLER

Resim 1: Tripolis kent merkezinin genel görünümü.

Resim 2: Konut Alanı Güney Sokak, Konut 1 ve Konut 2'nin havadan görünümü.

Resim 3: Konut Alanı Güney Sokak Konut 2: Mekân 1-4 havadan görünümü.

Resim 4: Doğu Sur Duvarı konumu.

Resim 5: Taş Kesme Atölyesi Güneyi, Mekân 3 ve Kireç Södürme Odası.

Resim 6: Taş Kesme Atölyesi Güneyi, Mekân 3.

Resim 7: Taş Kesme Atölyesi Güneyi, Kireç Söndürme Odası.

Resim 8: Devlet Agorası Doğu Portik kazı çalışması sonrası.

Resim 9: Tiyatro Tepesi, Millî Mücadele Dönemi Mevzileri.

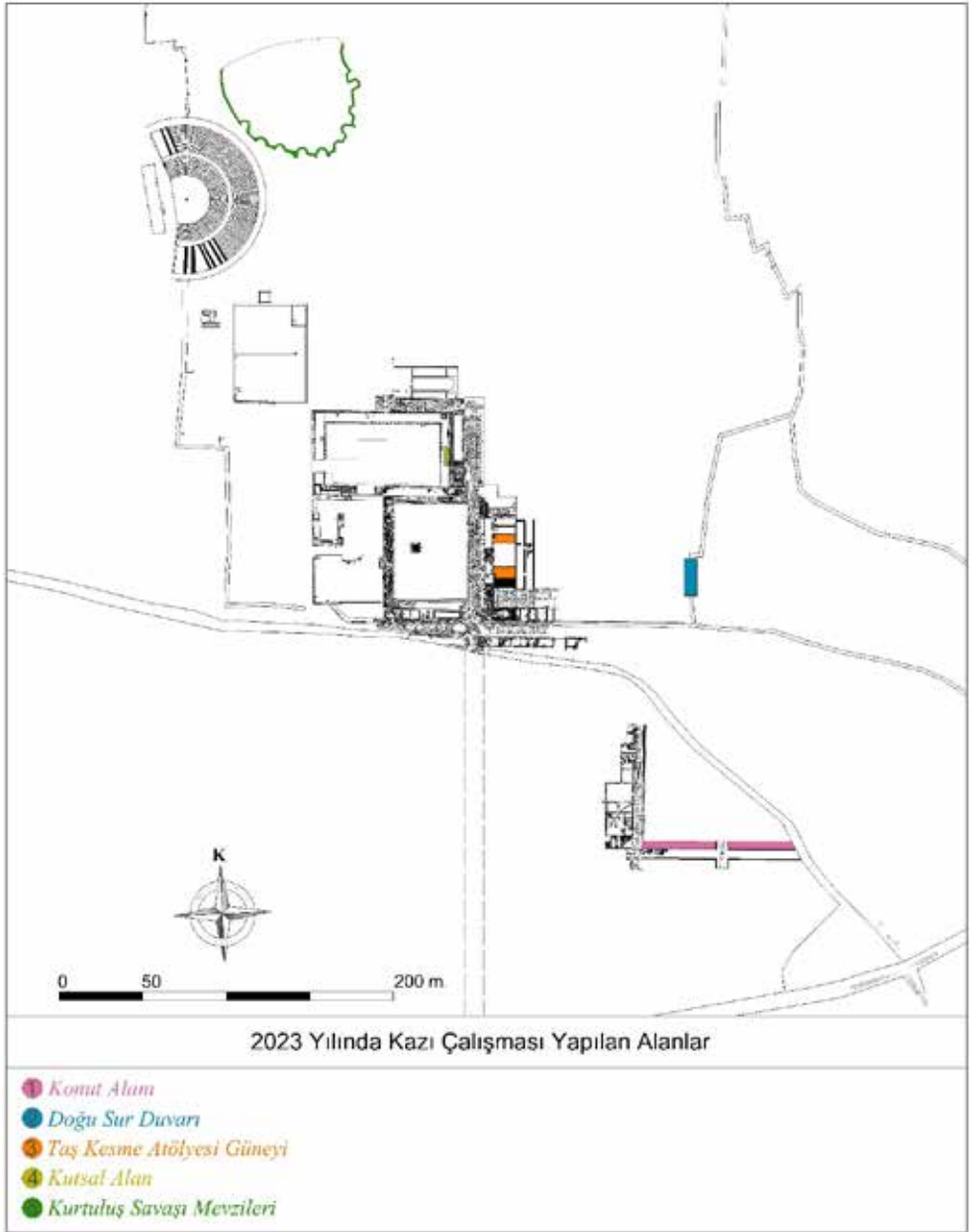
Resim 10: Tiyatro Tepesi Kilisesi kazı çalışmaları sonrası.

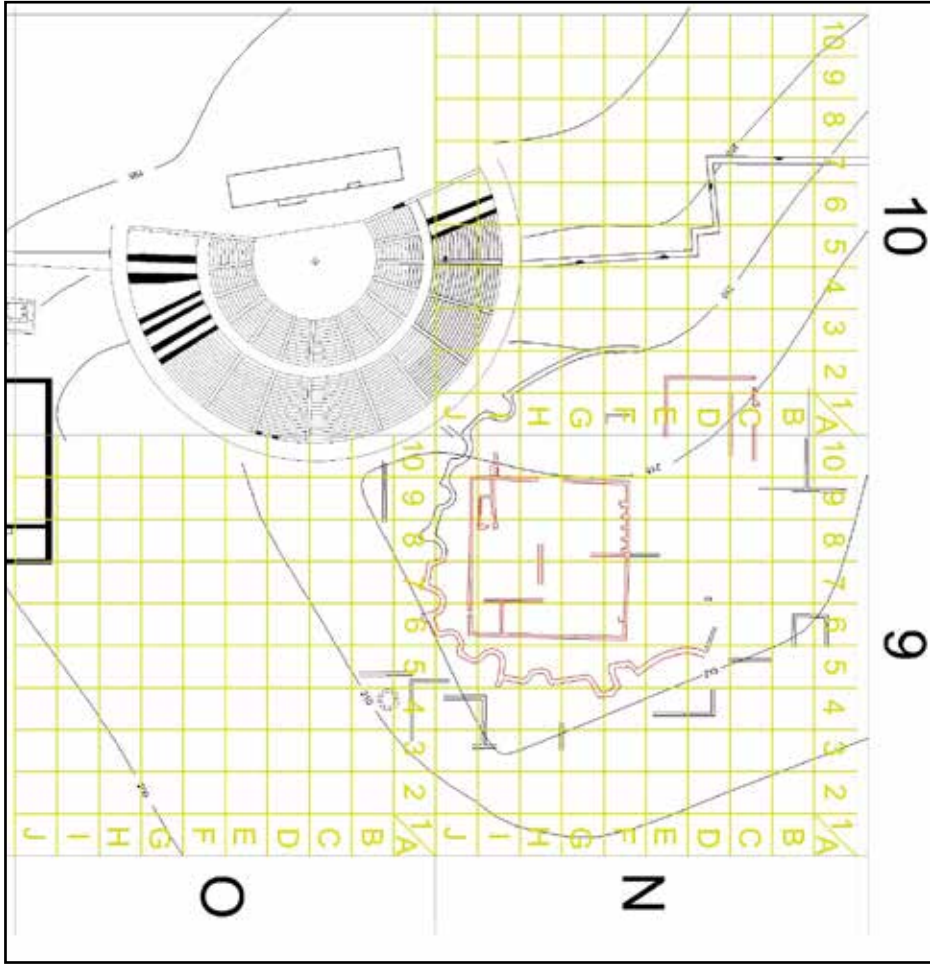
Resim 11: *Latrina* restorasyon çalışmaları sonrası.

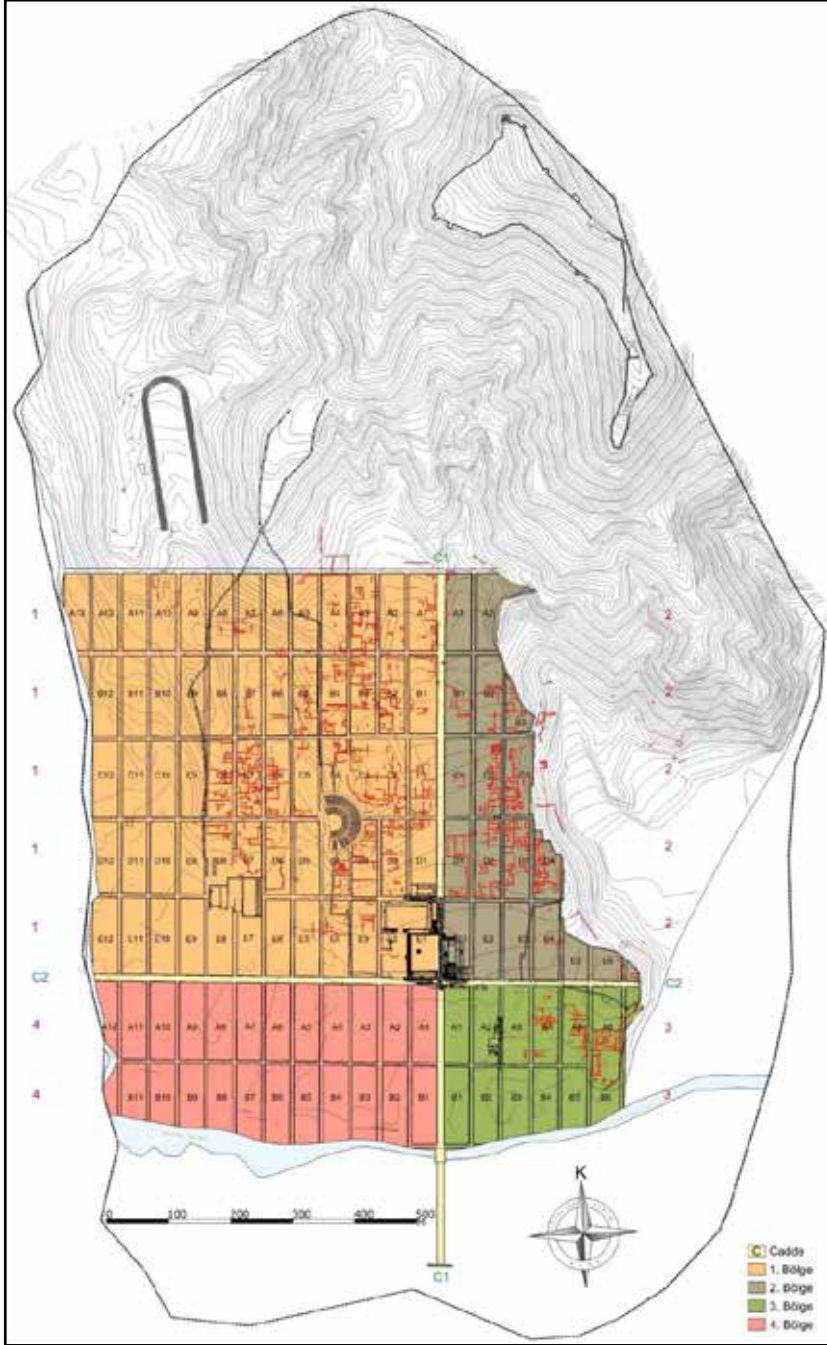
Resim 12: Anıtsal Çeşme.

Çizim 1: Çalışma yapılan alanlar.

Çizim 2: Koordinat sistemi üzerinde Milli Mücadele Dönemi Mevzileri ve Tiyatro Tepesi Kilisesi.

Çizim 3: Haritalandırma çalışmaları sonrası.

İZNİK ÇİNİ FIRINLARI KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI

V. Belgin DEMİRSAR ARLI*

İznik Çini Fırınları Kazısı'nın 2023 yılı çalışmaları, İstanbul Üniversitesi öğretim üye ve öğrencilerinden oluşan ekiple 06 Temmuz 2023 tarihinde başlamıştır. Alandaki aktif kazı çalışmaları 08 Eylül 2023 tarihine kadar devam etmiş, Genel Müdürlüğün uygun görüşü ile İznik Müzesi denetiminde yıl sonuna kadar sürdürülen çalışmalarda ise kazı alanın çiziminin yapılması, çevre düzenlenmesi ile gerekli yerlere sundurma yapılmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 2023 yılı çalışmaları Bakanlık ve Türk Tarih Kurumu ödeneği dışında AYGAZ ile Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından desteklenmiştir. İznik Belediyesi de gereken desteği vermektedir.

ALAN ÇALIŞMALARI

2023 yılı sezonunda BHD Kazı alanında Z9, I13, I14, H13 ve H14 plankarelerinde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Çizim: 1, Resim: 1).

2023 kazı sezonunda alanın güney kısmında, 2020 yılında gerçekleştirilen kamulaştırma sonucunda o bölgede daha önceleri batı kısımları kazılabilen, I ve H kodlu plankarelerin o zaman için kazı alanı sınırları dışında kalan bölgelerinde çalışılmıştır. I14 ve H14 plankarelerinde kerpiç evlerin temelini oluşturduğu anlaşılan çamurla bağlanmış altyapı izlerinin devam ettiği görülmüştür. Farklı dönemlere ait olduğu anlaşılan birbirlerini kesen ya da farklı kotlarda ilerleyen bu altyapı izlerinin çevre plankarelere doğru devam ettiği anlaşılmaktadır. Genel olarak yaklaşık -2.85 m kotunda, sıkıştırılmış toprak zeminle sonuçlanan bu bölümdeki kazı çalışmaları çevre plankarelerde yapılacak çalışmalarla genişletilmek üzere bu yıl için sonlandırılmıştır (Resim: 2).

2023 yılında, 2019, 2021 ve 2022 kazı sezonlarında, alanın kuzey kısmında (Z10, A9, A10 ve A11) yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılan Bizans Dönemi'ne ait kilisenin Z9 plankaresindeki kısmı kazılmıştır¹. Kuzeybatı bölümünün de kazılmasıyla yapı ortaya çıkmıştır. Boyutlarından dolayı ortaya çıkarılan yapının (içten genişliği yaklaşık 5.15 m, boyu *apsis* kısmı hariç 5.50 m) bir yan şapel olduğu düşünülmektedir (Resim: 3). İznik Ayasofyası'nın güney duvarına bitişik, neredeyse aynı ölçüdeki şapelle de çok benzeştiği görülmüştür. -2.90 m kotuna kadar inilerek zemin kotuna ulaşılmıştır. Şapelin zemin kotunda önemli ölçüde tahribat tespit edilmiştir. Geçtiğimiz yıl ortaya çıkarılan lahdin kuzeyinde, ku-

* Doç. Dr. V. Belgin DEMİRSAR ARLI, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 34134 Laleli-Fatih/ İstanbul/TÜRKİYE; E-Posta: beldemar61@yahoo.com; ORCID: 0000-0002-2656-9962.

1 Bu kilisenin kaynaklarda ismi geçen ve çömlekçiler mahallesinde olduğu için "Kerameon Manastırı" adı ile bilinen komplekse ait olan bir birim olduğunu düşünüyoruz. *apsis* kısmındaki *opus-sectilenin* İznik Ayasofya'sı *apsis*indeki *opus-sectile* ile benzerliğinden ve onun 5.-6. yüzyıla tarihlenmesinden dolayı bu yapıyı da aynı yıllara tarihlenmenin doğru olacağı kanısındayız. Yapıyla ilgili olarak hazırlanan makalenin baskı çalışmaları sürmektedir.

zey-güney doğrultulu, iç cidarının temiz ve düzgün sıvalı olduğu görülen hücrenin su kanalı olduğu anlaşılmıştır (Resim: 4a-b). Bu kanala ve buna bağlanan daha dar, doğu-batı doğrultulu iki kanala bireylerin düzensiz ve yığınlar şeklinde konulduğu tespit edilmiştir. Kanallar temizlenmiş ve içlerinden çıkan iskelet parçaları yapının güneyinde yer alan (A9 plankaresi) kuyu içine etiketlenerek gömülmüştür.

Yapının zemin seviyesinin altında, farklı dönemlere ait olduğu anlaşılan lahit, çatki ve sandık tipinde 12 adet mezar tespit edilmiştir. Bu yıl ve geçtiğimiz yıl ortaya çıkan mezar hücreleri temizlenmiş ve bu hücrelerden -3.45 m kotlu olanlar içindeki bireyler yerlerinde bırakılarak geotekstil, elenmiş toprak ve pomza taşıyla örtülmüştür (Resim: 5a-b). Osmanlı Dönemi'nde bu şapelin ve bağlı bulunduğu esas kilisenin üzerine çini fırınları ve atölyelerin diğer unsurlarının kurulması nedeniyle şu an için daha fazlasını söyleyebilmek mümkün değildir. Çalışmaların tamamlanmasının ardından yapının üzeri alanın pek çok yerinde uygulandığı gibi koruyucu üst örtü ile kapatılmıştır.

ÇEVRE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Kazı çalışmalarının ardından yukarıda sözü edilen yapı ve mezarların üzeri alanın pek çok yerinde uyguladığı gibi koruyucu üst örtü ile kapatılmıştır (Resim: 6a-b). Önceki yıllarda yapılan sundurmaların bakımları yapılmış, tanıtım levhaları yenilenen bilgiler ışığında güncellenmiştir.

Kazı evi bahçesinde yer alan, etütlük eser deposu olarak kullanılan konteyner depo artık kapasitesini tamamen doldurduğundan buna ek olarak yeni bir konteyner alınmıştır. Yer kaybını önlemek için ilk deponun üzerine yerleştirilen bu konteynere ulaşım için bir sahanlık ve merdiven yapılmıştır (Resim: 7).

Kazı evi bahçesinin güneyinde yer alan tel çitin altındaki duvar yükseltilmiş ve üzerindeki çit yenilenmiştir. Aynı şekilde bahçe çitlerinin tamamı da elden geçirilmiş ve zamanla bozulan kısımlar ve iç kapı sağlamlaştırılmıştır.

Kazı alanının doğu tarafında bulunan 2020 yılında yaptırılan sundurma depolama alanı 2022 yılında güneye doğru genişletilmişti. Artan ihtiyaç nedeniyle bu alan daha da genişletilerek kazı alanının güneydoğu köşesinde yer alan deponun eve kadar uzatılması gerekmektedir. Bu nedenle söz konusu kısmın altyapısı 2023 kazı sezonunda hazırlanmış, önümüzdeki yıl üst örtüsünün tamamlanması planlanmaktadır.

Alanda kazı mevsimi boyunca otla mücadele için belli aralıklarla ilaçlama yapılmış ve gerekli görüldükçe de tekrarlanmaktadır.

Kazı çalışmalarının tamamlanmasından sonra ve ödeneğin kullanıma açılmasıyla 2023 yılı Aralık ayında alan için rölöve alımı yapılmıştır. Ödeneğin kullanıma açılması geciktirildiğinden ve o dönemde de mevsim şartları izin vermediğinden 3d taraması ve drone çekimleri yapılamamış, Total Station ölçüm aleti ile nokta okumaları yapılmış, şerit metre ile gerekli

ölçüler alınmıştır. Alanda fotoğraf çekimi de yapılarak elde edilen veriler bilgisayara aktarılarak archicad programında rölöve çizimleri yapılmıştır. Rölöve paftalarında öncelikle vaziyet planı şeklinde, komşu parsellerin de işlendiği 1/100 ölçekli kazı alanı planı çizilmiştir.

ENVANTER ÇALIŞMALARI

2023 yılı kazı sezonu sonunda yüzlerce parça arasından form ve desen özelliklerine göre seçilen toplam 158 parçanın detaylı envanter fişleri hazırlanmıştır. Bunlardan 4 tanesi Müze için seçilmiş ve alınmış, kalan parçalar ve etütlük malzeme listelenerek İznik Müzesi uzmanları ve Bakanlık Temsilcisi nezaretinde depoya yerleştirilmiş, depo mühürlenmiş ve anahtarları Müze Müdürlüğüne teslim alınmıştır. Tüm bunların yanı sıra daha önceki kazı sezonlarında olduğu gibi bu yıl da yoğun miktarda ele geçen fırın malzemesi ve kırmızı hamurlu sırsız/sırlı seramik parçaları plankarelere ve türlerine göre tasnif edilerek kasalanmış ve kazı alanında koruma altına alınmıştır.

2014 yılından itibaren çalışılan alanın kuzey kısmı, daha önce de belirtildiği gibi gerek sırlı tuğla gerekse de kırmızı hamurlu seramikler açısından çok zengin buluntu vermektedir. Çeşitli biçim ve renkteki örnekler arasındaki kabartma bezemeli firuze sırlı tuğlanın (Resim: 8) bir eşine 1982 yılında aynı bölgede yapılan bir sondajda rastlanmıştı (Aslanapa vd, 1989, s. 92).

Yine yapılan kazı çalışmalarıyla İznik'te kalıp-baskı dekorlu kapların bilinenin ötesinde yaygın olarak üretildiği kanıtlanmıştır. Bu yıl ele geçen ilginç formlu parçalar arasında pişmiş toprak bir kalıp parçası da bulunmaktadır. Z9 plankaresinde ele geçen bu kalıp parçası, ayaksız düz ve kalın kaideli oluşuyla İznik'te ele geçen diğer kalıp örneklerine (Demirsar Arlı ve Kaya, 2018) benzemektedir. Ancak burada dışta dairesel kaidenin kenarları altıgen oluşturacak biçimde düzgünce pahlanarak diğerlerinden farklı bir ayak kaidesi oluşturulmuştur (Resim: 9a-b).

Orta Çağ boyunca gerek Anadolu'da gerekse yakın coğrafyada en yaygın kullanılan seramik tekniği, desenin astar üzerine kazınarak yapıldığı *Sgraffito*dur. İznik Çini Fırınları Kazısı'nda bu teknikte bulunan seramik parçaları arasında ise Osmanlı öncesi döneme ait olanlar azımsanmayacak miktardadır. Bizans Dönemi *Sgraffito*ları arasında en sık karşılaşılan örnekler, 12.-13. yüzyıllara tarihlenen *Zeuxippus* grubuna aittir. Sır renklerine göre alt tipleri bulunan *Zeuxippus* seramikleri arasında Tip I grubuna giren sarı, hardal sarısı ve yeşil parlak sırlı parçalar², iç içe geçmiş dairesel bezemeleri ve İznik'e özgü olan ağzından su damlayan kuş figürü ile kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Bunlar dışında Anadolu'da 12. yüzyıl ortalarından 14. yüzyıl aralığına tarihlendirilen Bizans ve Türk Dönemi seramiklerinde yeşil, kahverengi, mor tonlarında boyamalar önem kazanmış, bunlar geçiş dönemi seramikleri olarak da nite-

2 2021 yılında Granada'da toplanan Uluslararası seramik kongresi AIECM3'te İznik Çini Fırınları Kazısı'nda bulunan *Zeuxippus* Tip I sınıfına giren seramikler üzerinde yapılan p(XRF) analizlerine yer verilen poster sunumu baskıya hazırlanmıştır. (Belgin Demirsar Arlı-Şennur Kaya-Gülsu Şimşek Franci-Hakan Arlı, "A Group of Medieval Byzantine Ceramics (Zeuxippus Ware) and its pXRF Analysis", 13. *International Congress on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics (AIECM3)*, (8-13 November 2021), Granada/ SPAIN).

lendirilmiştir. İznik'teki kazı çalışmaları sırasında boyalı *Sgraffito*lara ait önemli parçalara rastlanılmaktadır. İznik'te de geçiş döneminde (13.-14. yüzyıl) üretildiği tahmin edilen bu seramikler arasında desen ve form bakımından kesin olarak Bizans Dönemi'ne mal edilebilecek örneklerden biri Z9 plankaresinde bulunmuştur. Kenar kısmındaki eksikler dışında tüme yakın hale gelen halka ayak kaideli, yayvan konik açılan gövdeli ve dışa dönük kenarlı olan bu *Sgraffito* tabağın dip kısmına yayılan üç dilimli geçmenin araları basit çizgisel şekillerle hareketlendirilmiş yeşil ve mor renkli boyama uygulanan dekorlu yüzeyi açık yeşil, dış yüzeyi yalnızca yeşil sırla kaplanmıştır (Resim: 10).

Kırmızı hamurlu seramik örnekleri arasındaki az sayıda astar boyalı parça da bulunmaktadır ve bunların daha çok kapalı formlu kaplara ait olduğu gözlenmektedir. Bunların içerisinde Bizans Dönemi'ne tarihlenen düz dipli, üzerine astarla spiral kıvrımlı stilize bitkisel desenlerin uygulandığı küresimsi gövdeli kap, boyutu ve formu bakımından önemli bir örnek-tir (Resim: 11).

Kırmızı hamurlu seramiklerin en yoğun grubunu, Milet İşi olarak tanınan kırmızı hamurlu Osmanlı seramikleri oluşturmaktadır. İznik'te üretildiği oldukça çok sayıdaki fırın artığı seramik fragmanı ile kesinleşmiş olan Milet İşi dekorlu seramiklerin bu yıl ele geçen örnek-leri, yine büyük oranda açık formlu kâse ve tabak parçalarına aittir. Milet İşi dekorlu tabak ve kâse formlu bu kaplarda geometrik geçmeler, ortadaki bitkisel ya da geometrik madalyondan gövdeye yayılan selvi, kozalak, soyut bitkiler, radyal çizgiler ve örgülerle sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bunların bu kazı sezonunda tüm tabak ve kâse formu oluşturacak biçimde birleşen örnekleri, Z9 plankaresinde bulunmuştur (Resim: 12a).

2023 çalışmalarında bulunan Milet İşi olarak tanınan parçalar arasında, geçen yılın etüt-lük envanterli parçalarıyla birleşenler de olmuştur. Bunlardan biri olan ve bu yılki parçaları Z9 plankaresinde bulunan Milet İşi tabağı önemli kılan asıl unsur ise dip kısmına uygulanan kompozisyonudur. İki sıra düzgün daire içerisine alınmış olan ve beyaz astar üzerine mavi boya ile yapılan bu kompozisyonda tabağın merkezindeki 12 yapraklı bir çiçek deseninden yükselen dalların atlamalı olarak palmet ve iki yöne bakan yaprak desenlerini taşıdıkları gö-rülmektedir. Oldukça kaliteli bir işçilikle ve zarif bir üslupla oluşturulan bu kompozisyonu, tabağın gövde kısmına uygulanan Milet İşi dekorlu parçalarda yaygın görülen kafes ve dikey radyal düzenlemeler çevrelemektedir (Resim: 12b).

Milet İşi olarak tanınan teknikle kapalı formlu kaplara ait parçalara her kazı döneminde olduğu gibi bu yıl da az da olsa rastlanılmıştır. 2021 kazı sezonunda bulunarak restorasyonu tamamlanan ve İznik Müzesi'ne teslim edilen küp ise bunların tüm hale getirilmiş önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Bilinen başka bir örneği bulunmayan bu küpün önemine istinaden de Milet İşi'nin uygulandığı kapalı formlu diğer buluntu örnekleriyle birlikte Türk Sanatı alanında oldukça prestijli bir kongre olan Türk Sanatı Kongresi'nde tanıtılmasının uygun olacağına karar verilmiştir. Kongreye yapılan başvurunun kabulünün ardından, 2022 ve 2023 yıllarında aktif kazı dönemlerini de kapsayacak biçimde kazı arşivi taranmış, kazı deposun-dan ulaşılabilen eski yıllara ait parçalar alınarak son buluntularla birlikte bir kez daha değer-

lendirilmiş, fotoğraflama ve çizim aşamaları tamamlanarak bildirinin içeriği oluşturulmuştur. Farklı çalışma dönemlerinde bulunan Milet İşi testi, sürahi, küp, kavanoz/albarellö, kapak ve kandil parçalarının tanıtıldığı “A Rare Group of Ottoman Ceramics Unearthed at Iznik Tile Kilns Excavation: Closed Form Ceramics known as Miletus Ware Technique)” başlıklı bu bildiri, 18-21 Eylül 2023 tarihlerinde Varşova’da toplanan 17. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi’nde sunulmuş ve baskı çalışmaları devam etmektedir.

2023 kazı sezonunda beyaz hamurdan üretilmiş parça miktarının, kırmızı hamurlulara oranla daha az olduğu görülür. Beyaz hamurlu Osmanlı seramiklerinin Şam işi olarak da bilinen, beyaz ve mavi tonlarına mor ile puslu yeşilin eklendiği sır altına çok renkli üretimlerine ait seramiklerin bu yıl bulunan ilgi çekici örneği, armudi gövdeli bir vazoya aittir. H14 plankaresinin 2023 yılı kazı sezonunda kazılan doğu yarısında ele geçen bu parça 2015 yılında aynı plankarenin batı kısmında ele geçen parça ile birleşmiştir. Böylelikle gövdesinin 1/2’lik kısmı tamamlanan vazoun silindirik daralan üst yarısı yoktur. Gelecek kazı dönemlerinde bitişik plankarelerde yapılacak kazılar sırasında bu vazoya ait diğer parçalara da ulaşılması mümkündür. Uygulanan kompozisyon açısından da dikkat çekici olan vazoun gövdesi, ortaları üç benek bezemeli rumili şemseler ile bunların aralarına altta ve üstte karşılıklı yapılan iri nar deseniyile bezelidir (Resim: 13).

Kabarık mercan kırmızısının öne çıktığı Rodos İşi olarak tanınan teknikli küçük bir kâse- nin iç kısmına ve siyah boya ile tek satırlık, yazı izlenimi veren bezeme yapılmıştır. Bu harf benzeri işaretlerin bir anlam ifade etmediği incelemeler sonucunda kesinleşmiştir (Resim: 14 a-b).

ANALİZ ÇALIŞMALARI

İznik Çini Fırınları Kazısı’nda 2018 kazı sezonundan itibaren analiz çalışmalarına ağırlık verilmektedir. Eserlere herhangi bir zarar verilmeden sır, hamur ve renk kimyasallarının belirlendiği *pXRF* analizleri Koç Üniversitesi KUYTAM’da görevli Doç. Dr. Gülsu Şimşek Franci tarafından yapılmaktadır. Analizlerin çoğunluğu daha kapsamlı analiz gerektiren bazı parçalar haricinde kazı laboratuvarında gerçekleştirilmektedir.

2023 kazı döneminde çalışmalarında, 141 parça amorf seramik ve çini örneğinin digital micrometre ile kalınlık ölçümleri alınmıştır. Örneklerin kalınlıkları minimum 3 mm maksimum 20 mm’dir. Buradaki amaç, aynı ve farklı üretim gruplarını tespit edebilmektir. Bu amaçla örnekler seçilmiştir. Başlıca iki grup yer almaktadır. Bunlardan ilki farklı renk (kırmızı, firuze, mavi, yeşil, siyah) denemelerinin yapıldığı sırlı çini ve seramiklerdir. Diğer grup ise Kütahya üretimine benzer İznik atölyelerinde üretilmiş mavi-beyaz çinilerdir. Bu iki grubun karakterizasyonuna ve bilimsel soruların cevaplanmasına yönelik olarak çalışmalar yapılacaktır. Karakterizasyon çalışmaları için, dijital mikroskop, konfokal Raman mikroskobu taşınabilir el tipi XRF cihazı kullanılacaktır.

Parçalarla ilgili çalışmalara kış döneminde de devam edilmekte, grafikler hazırlanmakta

ve bunların sonuçları makale ve sunulan bildiri/posterlerle bilim çevreleri ile paylaşılmaktadır. Bu kapsamda, “17. Türk Sanatları Kongresi”ne ikinci bir sunum olarak “An assessment study of ceramics at Iznik Tile Kilns Excavation: The case of (Miletus Ware)” isimli bir bildiri ile katılmış, bildirinin baskı çalışmaları devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Aslanapa O., Yetkin Ş., Altun A. (1989). İznik Çini Fırınları Kazısı (1981-1989) II. Dönem. İstanbul.

Demirsar Arlı V.B, Kaya Ş. (2018). “İznik Çini Fırınları Kazısı’nda Ortaya Çıkarılan Pişmiş Toprak Kalıp Parçalarının Değerlendirilmesi”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 27 (1), 35-51.

EKLER

Çizim: 1- İÇFK 2023 BHD Kazı alanı.

Resim 1: İÇFK 2023 BHD Kazı Alanı, Genel görüntü.

Resim 2: İÇFK 2023 BHD I13,I14,H13,H14 Plankareleri.

Resim 3: İÇFK 2023 BHD Z9 Mezar Hücreleri, temizlik sonrası.

Resim 4a: İÇFK 2023 BHD Z9 Mezar Hücresi Olarak da kullanılan kuzey-güney doğrultulu Su Kanalı'nın temizliği.

Resim 4b: İÇFK 2023 BHD Z9 Mezar Hücresi olarak da kullanılan kuzey-güney doğrultulu Su Kanalı, temizlik sonrası.

Resim 5a-b: İÇFK 2023 Mezar Hücrelerinin temizlenip koruma altına alınması.

Resim 6a: İÇFK 2023 Kazı Alanı, Sundurma yapımı.

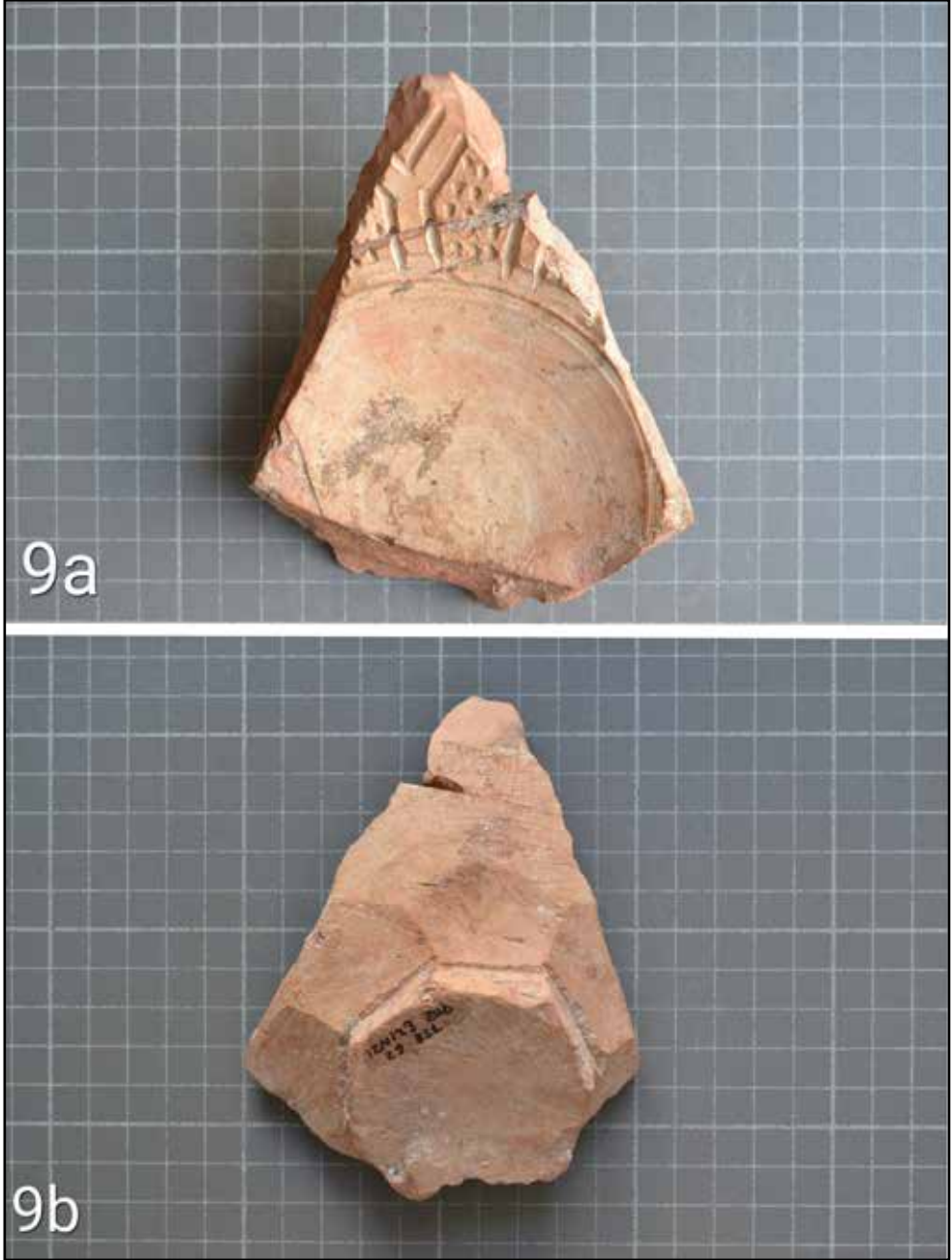
Resim 6b: İÇFK 2023 Kazı Alanı, Koruma Amaçlı Geçici sundurmalar.

Resim 7: İÇFK 2023 Yeni Konteyner Depo ve ona ulaşmak için yapılan merdiven ile sahanlık.

Resim 8: İÇFK 2023 Kabartma dekorlu sırlı tuğla parçası.

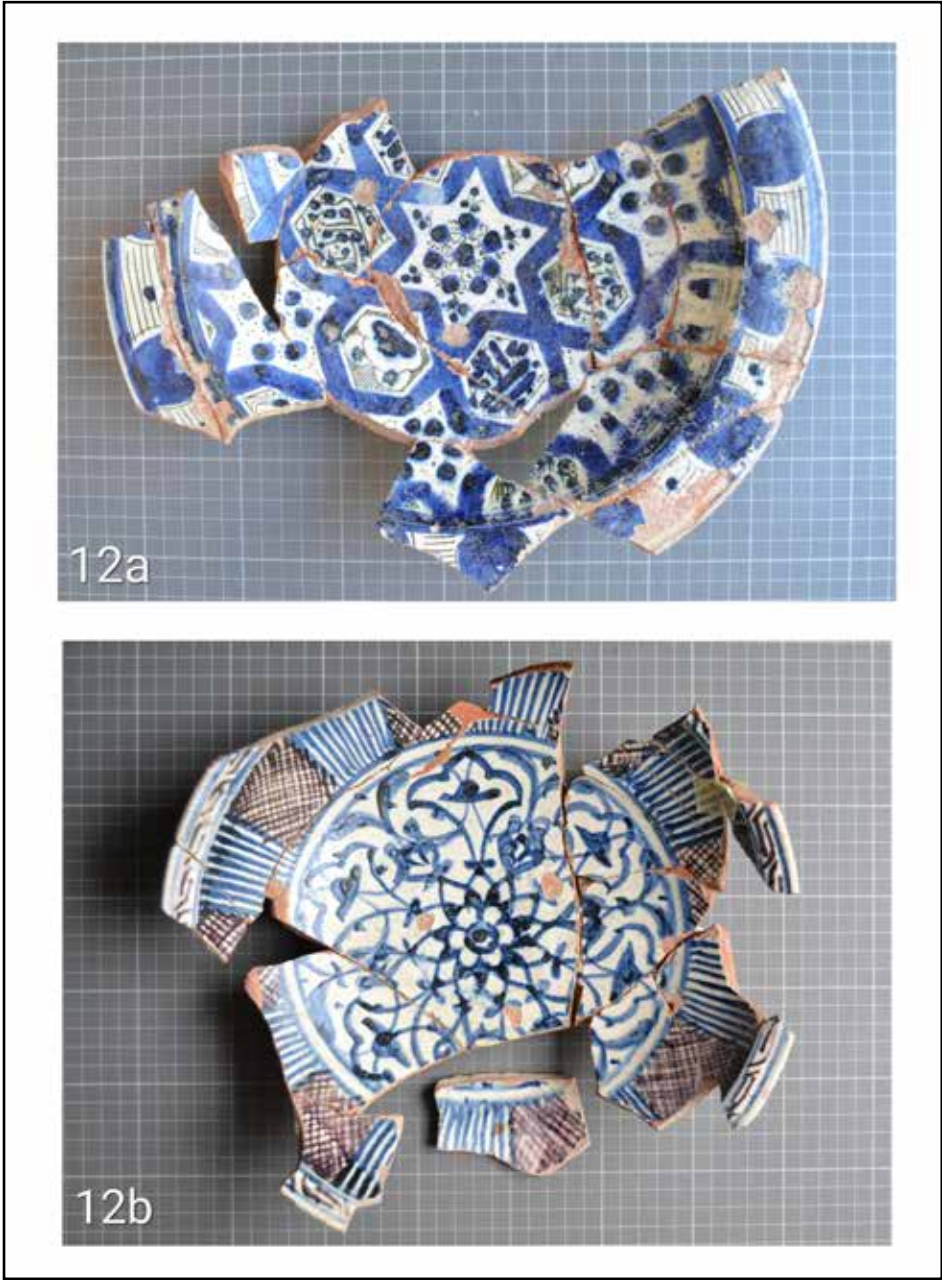
Resim 9a- b: İÇFK 2023 Kalıp parçası.

Resim 10: İÇFK 2023 Yeşil-mor boyalı *Sgraffito* tabak.

Resim 11: İÇFK 2023 Astar boyama teknikli kapalı formulu kap.

Resim 12a: İÇFK 2023 BHD Z9 Milet İşi olarak tanınan teknikte tabak parçası.

Resim 12b: İÇFK 2022 ve 2023 Kazı sezonlarında bulunarak birleştirilen Milet İşi olarak tanınan teknikte tabak.

Resim 13: İÇFK 2015 ve 2023 Kazı sezonlarında ele geçen Şam İşi olarak tanınan teknikte vazo gövdesi.

Resim 14a- b: İÇFK 2023 Yazı taklidi bordürle bezenmiş Rodos İşi olarak tanınan teknikte kâse parçası.

SİNEKKAYA MAĞARASI (ORHANELİ-BURSA) KAZISI 2023

Berkay DİNÇER*

Çiğdem DURAKOĞLU

Serkan ŞAHİN

Çiler ÇİLİNGİROĞLU

İbrahim ARCAGÖK

Sinekkaya Mağarası, Bursa'nın "Dağlık Bursa" olarak da adlandırılan Dağ Yöresi'nde, Orhaneli ilçesinin 6 km kuzeybatısında, Girencik Mahallesi'nin 2,6 km güneydoğusunda, Kusumlar Mahallesi'nin 2,8 km kuzeybatısında, bu iki mahalle arasındaki yolun 160 m doğusunda yer almaktadır (Harita: 1).

Sinekkaya Mağarası, 709 m rakımlı Buğluk Tepesi'nin kuzeydoğu yamacında yer alan Arı Kayası Mevkii'nde yer alır (Resim: 1). Mağara, Oba Deresi'ne doğru alçalan alandaki kireçtaşı kayalıkların içinde oluşmuştur. Bu kayalıkların üstündeki aşınmamış düz alan derenin güncel vadisinden yaklaşık 20-25 m yukarıda, 370-400 m rakımda yer alır. Mağara esasen kireçtaşı oluşumlarında yer alır. Sinekkaya Mağarası'nın oluşumu bir fay kırığıyla ilişkilidir. Mağaranın yakın çevresinde günümüzde aktif olmayan termal su kaynakları da tespit edilmiştir (Gülmez Yıldırım ve Ünal Ercan 2023, kişisel görüşme).

Mağaranın ağızı doğu-güneydoğu yönüne açılır ve üçgen bir çapraz kesite sahiptir. Mağarayı oluşturan fay kırığı mağaranın girişinde yaklaşık 2 m genişliğinde, 6 m uzunluğunda bir koridor oluşturmıştır (Çizim: 1, Resim: 2). Koridorun ardından yaklaşık 9,5x8 m genişliğinde oval bir galeri bulunmaktadır. Bu dar koridor mağaranın içine büyük miktarda dolguların girmesine engel olmaktadır. Bu nedenle mağara dolgularının büyük kısmı rüzgarla taşınmış (*coliyen*) dolgulardır. Şimdilik gözlemlenebildiği kadarıyla Sinekkaya Mağarası'nın tek girişi mevcut girişidir. Mağaranın çevresinde ağaç ve çalılıklar olduğu için mağara uzaktan görülmemektedir. Mağaranın yakın çevresinde mağaradaki dolgulara benzer arkeolojik nitelikte başka kaya sığınakları da mevcuttur ve bunlar bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Mağaranın doğusunda Oba Deresi ve Orhaneli Çayı'nın da yer aldığı vadide günümüzde krom madenleri bulunmaktadır.

* Doç. Dr. Berkay DİNÇER, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Laleli, Fatih, İstanbul/TÜRKİYE; E-Posta: berkay.dincer@istanbul.edu.tr; ORCID: 0000-0001-8240-5973.

Çiğdem DURAKOĞLU, Bursa Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü, Gaziakdemir Mah. Çekirge Cad. No:4/11 Kültürpark içi 16050 Osmangazi, Bursa/TÜRKİYE; E-Posta: bursamuzesi@ktb.gov.tr.

Doç. Dr. Serkan ŞAHİN, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Merkez, Kırşehir/TÜRKİYE; E-Posta: serkansahin@ahievran.edu.tr; ORCID: 0000-0002-5137-805X.

Prof. Dr. Çiler ÇİLİNGİROĞLU, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova, İzmir/TÜRKİYE; E-Posta: ciler.cilingiroglu@ege.edu.tr; ORCID: 0000-0002-2936-3732.

İbrahim ARCAGÖK, Bursa Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü, Gaziakdemir Mah. Çekirge Cad. No:4/11 Kültürpark içi 16050 Osmangazi, Bursa/TÜRKİYE; E-Posta: ibrahim.arcagok@ktb.gov.tr; ORCID: 0000-0001-8064-7979

Sinekkaya Mağarası'nın arkeolojik önemi ilk kez Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümünden Prof. Dr. Mustafa Şahin başkanlığında gerçekleştirilen, “Bursa İli ve Çevresi Yüzey Araştırması” sırasında, 2009 yılında tespit edilmiştir (Dinçer 2010, s. 10; Şahin vd. 2011, s. 105). İlk yayınlarda burası “Sinekkayası 2 Mağarası” veya “2. Sinekkaya Mağarası” olarak adlandırılmıştır. Bunun nedeni aynı araştırmalar kapsamında daha önce Sinekkaya bölgesinde, mağaranın yaklaşık 300 m kuzeyinde İlk Tunç Çağı'na ait bir buluntu yeri tespit edilmiş olmasıdır.

Sinekkaya Mağarası'nın girişinde ilk tespit edildiği 2009 yılında Neolitik Dönem'e tarihlenilebilecek bir yonga bulunmuştu. Ayrıca mağaranın içindeki toprak dolgularında yer yer 1,5 m derinliğe ulaşan defineci çukurları mevcuttu. Bu çukurların kesitlerinde yanmış tabakalar da gözlemlenmişti (Dinçer 2010, s. 10). 2009 yılındaki ilk gözlemlerde mağaranın Paleolitik Çağ'a ait önemi hakkında herhangi bir gözlem yapılmamıştı ve dolguların ne derinlikte olduğu tespit edilememişti. 2013 yılında Sinekkaya Mağarası bir doktora tezi kapsamında gerçekleştirilen arazi çalışmasında yeniden ziyaret edildiğinde burada definecilerin doğu-batı yönlü 9 m uzunluğunda ve yer yer 1,5 m genişliğe ulaşan derin bir çukuru kazdıkları gözlemlendi (Resim: 3, Çizim: 1). Bu çukurun en derin yeri yaklaşık 4 metreydi. Bu çukurun kesitlerinde yapılan gözlemler, Sinekkaya Mağarası'nın Orta Paleolitik Dönem'e ait önemli dolgular barındırdığını açığa çıkardı.

Kesitlerdeki gözlemler Sinekkaya Mağarası'nın özellikle Balkanlar'da Orta Paleolitik Dönem'in sonlarında ortaya çıkan yaprak biçimli iki yüzeyli uçlarla da (Dinçer 2023) ilgili olabilecek tabakalara sahip olabileceğini ortaya koydu. Bilindiği gibi 2007 yılında yine Orhaneli'nde bulunan Şahinkaya Mağarası'nda tespit edilmiş yaprak biçimli bir uç bölgenin Balkanlar ve Orta Avrupa ile daha önce hiç bilinmeyen bir ilişkiye sahip olabileceğini açığa çıkarmıştı (Şahin vd. 2009; Dinçer 2014). 2023 yılı Sinekkaya Mağarası çalışmaları Bursa ve yakın çevresindeki Paleolitik Çağ arkeolojisini anlamak ve defineciler tarafından tahrip edilmiş bu önemli kültür varlığını kurtarmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

KAZI ÇALIŞMALARI

Definecilerin kazmış olduğu çukurun hacmi yaklaşık 13 metreküptür (Resim: 3, Çizim: 1). Buradan çıkan toprak mağaranın içinde, özellikle kenarlara yakın alanlarda istiflenmiş durumdaydı. 2023 kazı çalışmaları, sonraki yıllarda gerçekleştirilecek çalışmalara da bir hazırlık olması açısından bu toprağın içinde yer alan arkeolojik malzemenin kurtarılarak mağaradan tahliye edilmesini hedeflemiştir.

Sinekkaya Mağarası'nın bilimsel çalışmalar başlamadan önceki hâlinin belgelenmesi de 2023 çalışmalarının ana konularından bir tanesiydi. Bu amaçla mağarada fotogrametri yöntemleriyle belgeleme yapılmış, mağaranın üç boyutlu bir modeli elde edilmiştir (Resim: 4). Ayrıca mağaranın 1/50 ölçeğinde plâni çizilmiştir. Dijital imkânların artmış olmasının getirdiği avantajla mağaranın pek çok dijital fotoğrafı hem cep telefonu gibi yüksek çözünürlüklü mobil cihazlarla, hem de profesyonel nitelikteki fotoğraf makineleri ile çekilmiştir. Böyle-

likle Sinekkaya Mağarası'nın hem çağdaş hem geleneksel yöntemlerle belgelenmiş olması hedefine ulaşılmıştır.

Kazı çalışmalarının verimli bir şekilde sürdürülebilmesi açısından belgeleme çalışmalarıyla eş zamanlı olarak definecilerin çıkarmış olduğu toprağın elenmesi de gerçekleştirmiştir. 2023 kazı çalışmalarının tüm süresi boyunca yaklaşık 9 metre küp toprak elenmiştir. Bu dolgular karışık olarak atılmış olduklarından hangi toprağın hangi tabakadan veya mağaranın tam olarak neresinden geldiği tam olarak bilinmemektedir. Bu nedenle tahribat sonucu ortaya çıkarılmış bu toprak birimi başka herhangi bir tabaka ile karışmaması için “X” harfi ile isimlendirilmiştir.

Definecilerin kazmış olduğu çukur da çeşitli birimlere ayrılmış, bunlar da A, B ve C olarak isimlendirilmiştir. Bu ayrım kesitler temizlenirken buluntuların birbirinden ayrılması için yapılmıştır. Mağarada ilk tespit edildiği günden beri aralıklarla gerçekleştirilmiş gözlemler, definecilerin değişik zamanlarda kazdıkları toprağı farklı yerlere atmış olduklarının anlaşılmasını sağlamaktadır. 2023 yılında kesit temizliği için sadece A sektöründe çalışılmış, buradaki çalışmalar bitirilmemiştir.

SERAMİKLER

X biriminde tespit edilen seramikler parçaları için bir ön çalışma yapılmıştır. Toplam 27 parça seramik kırık parçası tespit edildi. Bunlardan 2'si çark, 23'ü el yapımıdır. 2 çanak çömlek parçasının yapım tekniği ise belirlenememiştir.

Seramik buluntulardan 22'si Prehistorik, 3'ü Antik Dönem'e aittir. İki buluntunun ait olduğu dönem anlaşılamamıştır.

Prehistorik Dönem'e atfedilen parçaların 3'ü profil verir, geriye kalanlar gövde parçasıdır. Profil veren parçaların ikisi ağız kenarı biri çift memeli tutamaktır. Tamamı el yapımıdır. Yüzeyler kahve, koyu kahve ve kızıl-kahve tonlarındadır. Cidar kalınlıkları 4-10 mm arasında değişir. Yüzeyler çoğunlukla açık ve parlaktır. Bazı parçaların hem iç hem dış yüzeyleri açıktır. Mal grubu olarak “yalın açık mallar” adıyla nitelenebilir (*plain burnishedware* veya *monocrom ware*) parçalar üzerinde bezeme yoktur. Prehistorik malzeme genel olarak, mineral katkılı ve organik ve mineral katkılı gruplar şeklinde iki alt gruba ayrılabilir.

Organik malzeme iç ve dış yüzeyler üzerindeki ince, uzun gözenekler sayesinde görülür. Bunlar fırınlanma esnasında yanmış olan saman ve benzeri organik malzemenin kalıntılarıdır. Mineral katkılar çıplak gözle kuvars, mika ve kireç taşı olarak gözlemlenmiştir. Kireçtaşı malzeme dış yüzeyi parçalanmıştır. Bu nedenlerle yüzeyler çok gözeneklidir. Hamurlar az-orta sertlikle orta-yoğun katkılıdır. Hamur rengi kahve, gri, koyu-gri, siyahtır. Ağız kenarı olasılıkla daralan ağızlı çanağa aittir (*holemouth*). Diğer ağız kenarı parçası düzensiz ve hafifçe dışa kalınlaştırılmıştır. Memecikli parça 12 mm genişliğindedir.

Genel olarak bakıldığında Prehistorik seramik parçalarının bölgeden iyi bilinen Fikirtepe seramiklerinden olduğu, Neolitik Dönem’e tarihlenebileceği söylenebilir.

YONTMA TAŞLAR

Sinekkaya Mağarası 2023 yılı çalışmaları esasen mağaranın içinde dağınık olarak bulunan defineler tarafından tahrip edilmiş dolguların elenmesi ve buradaki arkeolojik malzemenin kurtarılmasını hedeflediği için hiçbir buluntu *in situ* olarak tespit edilmemiştir. Bunlar tahribat yüzünden karışık olsalar da tekno-tipolojik analizler sayesinde buluntuların belirli dönemlere atfedilmesi mümkün olmaktadır. Yine de burada sunulmakta olan verilerin ilk gözlemleri yansıtmakta olduğu ve zaten kazının asıl amacının bu buluntuları tabakalar içinde açığa çıkararak Bursa ve Kuzeybatı Anadolu için bir kronoloji oluşturmak olduğu özellikle vurgulanmalıdır.

Toplam 560 yontma taş buluntu tespit edilmiştir (Tablo: 1). Bunların yapımında kullanılmış ham maddeler oldukça çeşitlidir. Bunlardan bir kısmı dere çakılı gibi, drenaj havzasında taşındıkları için farklı niteliklerde olanları aynı yerde bulunabilecek ham maddeler olsa da taşınmamış, jeolojik olarak birinci nitelikte farklı kaynaklar da mevcuttur. Bu durum da değişik dönemlerde Sinekkaya Mağarası’na farklı yerlerden ham maddelerin getirilmiş olduğunu göstermektedir.

Siyah/koyu kahve renkli birincil ham maddenin daha çok Neolitik Dönem’e atfedilen buluntuların üretiminde kullanılmış olduğu söylenebilir. Bu ham maddenin kaynağının Sinekkaya Mağarası’na yakın olup olmadığını henüz bilememekteyiz ancak bu ham maddeden yapılmış çekirdeklerin olmaması bunun mağaraya uzakta konumlandığını düşündürmektedir. Bu ham madde kullanılarak daha çok dış yüzündeki çıkarımları proksimal yönden paralel yönlü olan dilgiler üretilmiştir (Resim: 5). Bunlar içinde hafif olarak düzeltili olanlar bulunmaktadır. Aynı zamanda bu ham maddeden yapılmış taşımaların en azından bir kısmının oldukça yüksek ısılarda yanmış olduğu da gözlemlenmiştir.

Genel ve geniş anlamıyla Üst Paleolitik Dönem’e ait teknolojilerin de dilgisel olduğu kabul edilmektedir (tartışma için bakınız: Çilingiroğlu ve Dinçer 2021). Üst Paleolitik Dönem’e ait olabilecek buluntularda kullanılmış ham madde Neolitik Dönem’e göre çok daha çeşitlidir. Bunlar arasında hem birincil hem de ikincil kaynaklar bulunur. Buluntular arasında dilgiler, dilgicikler ve düzeltili yongalar vardır. Üst Paleolitik Dönem’in başlangıcına işaret edebilecek bir adet Dufour dilgisi (Resim: 6) tespit edilmiştir. Bu döneme ait buluntuların şimdilik oldukça az sayıda olduğu özellikle vurgulanmalıdır. Bu durum Üst Paleolitik Dönem’in tüm Türkiye’de kanıtı en az olan Paleolitik Dönem olmasıyla da ilişkili olabilir.

Tablo 1: Sinekkaya Mağarası 2023 Yılı yontma taş Buluntuları.

	Belirsiz	Orta Paleolitik	Orta/Üst Paleolitik	Üst Paleolitik	Üst Paleolitik -Neolitik	Neolitik	Toplam
Doğal Parça	3	-	-	-	-	-	3
Dilgi	15	2	3	2	30	40	92
Dilgicik	-	-	-	-	1	-	1
Kemik Yonga	3	-	-	-	-	-	3
Korteksli Yonga	4	-	-	-	-	-	4
Dufour Dilgisi	-	-	-	1	-	-	1
Soyons Ucu	-	1	-	-	-	-	1
Levallois Yonga	-	7	-	-	-	-	7
Mikro uç	-	1	-	-	-	-	1
Parça	46	-	-	-	-	-	
Yarı Omurgalı Dilgi	-	-	-	-	-	2	2
Yonga	224	106	5	2	17	23	377
Yonga Parçası	10	-	-	-	-	-	10
Çekirdek	3	6	-	-	2	1	12
TOPLAM	308	123	8	5	50	66	560

Orta Paleolitik Dönem'e atfedilen buluntular çok çeşitli ham maddelerden yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi Sinekkaya Mağarası'na kuş uçuşu 43 km (yürüyerek 9 saat) uzaklıktaki Harmanlık ilçesi, Çakmak köyünde yer alan çakmaktaşı kaynağındandır. Bu örnek Batı Anadolu Orta Paleolitik Dönemi ile ilgili en eski ham madde/alet dolaşımının kanıtıdır. 2023 yılı çalışmalarının açığa çıkardığı kadarıyla Sinekkaya Mağarası'nın en zengin dolguları Orta Paleolitik Dönem'e aittir (Resim: 7). Bu durum sadece buluntuların sayısı ile değil, aynı zamanda buluntuların niteliği ile de ilgilidir. Buluntular içinde bölgeden (Dinçer 2014) pek bilinmeyen nitelikte *Soyons* uçları, *Levallois* yongalar gibi yüzey araştırmalarında çok sayıda tespit edilmemiş türden buluntular önemlidir. Çekirdekler azdır, ancak yine de yontma taş buluntuların en azından bir kısmının mağarada üretilmiş olduğu söylenebilir. Düzeltile aletler genel olarak çok az düzeltiye sahiptir, bunlar oldukça az oranda tükenmiş, düzeltile taşımalarının kenarlarındaki küçük alanlarla sınırlı kalmıştır. Çoğu zaman düzeltisiz yongalar bulunur ancak bunların bir kısmında kullanımla ilgili küçük kırıklar ve aşınmalar tespit edilmiştir. Bu durum Sinekkaya Mağarası'nın ileride gerçekleştirilebilecek iz analizi çalışmaları için uygun nitelikte malzemeye sahip olduğunu göstermektedir.

HAYVAN KALINTILARI

Kaçak kazılar nedeniyle ortaya çıkan toprağın elenmesi sonucunda açığa çıkarılan kemikler oldukça parçalı durumda ele geçmiştir. Bu kemikler arasında kafatası parçaları oldukça azdır. Ayrıca uzun kemikler sadece küçük parçalar halinde gözlemlenmiştir. Hayvanlara ait boynuz parçaları ise neredeyse yok denecek kadar azdır. Elenen toprağa göre buluntuların sayısı göreceli olarak azdır. Bu durum mağaranın yıl içinde kısa dönemli iskân için kullanıldığının bir göstergesi olabilir. Kafatası parçaları az olmasına rağmen oldukça fazla diş ele geçmiştir. Bu durum dişlerin daha iyi korunmasıyla alakalı olabilir. Elenen toprak içerisinde küçük memeli hayvanlara da oldukça fazla sayıda rastlanmıştır. Yapılan ön çalışmalar neticesinde mağarada 450.000 ila 14.000 yıl önce Avrasya’da yayılım gösteren *Panthera spelaea* (mağara aslanı), soyu muhtemelen 24.000 yıl önce tükenen *Ursus spelaeus* (mağara ayısı), Avrupa’da bilinen en geç örnekleri yaklaşık 31.000 yıl önce yok olan *Crocota crocuta spelaea*’nın (mağara sırtlanı-Buzul Çağı benekli sırtlanı) (Resim: 9) varlığı tespit edilmiştir. Buzul döneminde yaşayan bu türlerin yanı sıra günümüzde de varlığını devam ettiren *Canis lupus* (gri kurt), *Vulpes vulpes* (kızıl tilki), *Cervus elaphus* (kızıl geyik) (Resim: 10), *Dama dama* (alageyik), *Equus caballus* (at), *Bos taurus* (sığır), *Ovis aries* (koyun) gibi türlerin yanı sıra kemiklerin çok parçalı bir şekilde ele geçmesi nedeniyle tür tayini yapılamamış *Testudae* indet (kaplumbağa), *Castor* indet (kunduz), *Aves* indet (kuşlar), *Pisces* indet (balıklar), *Rodentia* indet (kemiriciler) de ele geçmiştir.

Yapılan ön incelemeler sonucunda mağarada Orta Paleolitik Dönem’e denk gelen zamanda insanlarla dönüşümlü olarak *Panthera spelaea*, *Ursus spelaeus*, *Crocota crocuta spelaea* gibi büyük mağara hayvanları yaşarken yaklaşık olarak 31 bin önce, özellikle iklimin kötüleşmesi karşısında fizyolojik olarak soğuğa tahammülsüzlüğün yanı sıra, bitki örtüsünün verimliliğinin azalmasına bağlı olarak av bolluğunun azalması ve muhtemelen modern insanların gelişiyle daha da şiddetlenen insanlarla gıda veya alan için artan rekabet nedeniyle soyları tükenmiştir. Soyu 31 bin yıl önce tükenmiş bu hayvan türlerinin Sinekkaya Mağarası’ndaki varlığı bu kalıntıların Paleolitik Çağ’a ait olduğunu göstermektedir. Mağarada daha sonraki dönemlerde ise Neolitik Dönem’e tarihlendirilebilecek *Canis lupus*, *Vulpes vulpes*, *Cervus elaphus*, *Dama dama*, *Equus caballus*, *Bos taurus*, *Ovis aries* gibi hayvanların kalıntılarına rastlanması dönem insanların bu hayvanlardan beslenme amaçlı yararlandıklarının bir göstergesi olabilir.

TABAKALANMA

Mağara tabakalarını oluşturan matrisler genel olarak hep aynı nitelikte olduklarından bunların kesitlerde ayrılması henüz mümkün olmamıştır. Bunun nedeni mağaranın girişinin dar olması ve mağara dolgularının rüzgarla taşınan tozlar olmasıdır. Sinekkaya Mağarası tabakalaşması hakkında henüz sadece X biriminde tespit edilen arkeolojik malzemenin ayrımı ile bir takım çıkarımlar yapılmıştır.

Buna göre mağaranın en yeni tabakaları Neolitik Dönem'e (MÖ 6. binyıl) aittir. Antik Dönem'e ait birkaç seramik parçası mevcut olsa bile, bunların henüz bir tabakayla ilişkili olup olmadıklarını tespit etmek mümkün olmamıştır. Neolitik tabakanın yer yer 40-50 cm kalınlıkta olduğu söylenebilir. Burada seramik buluntuların sayıca çok az olduğu vurgulanmalıdır. Neolitik Dönem'e ait olduğu düşünülen yontma taş buluntular da az sayıdadır (60-120 adet). Bunlar genel olarak dilgisel niteliktedir ve bunların çoğunluğu bölgede kaynağını henüz bilmediğimiz siyah/koyu gri renkli bir çakmaktaşı ham maddeden yapılmıştır. Hayvan kalıntıları arasında *Ovis*, *Bos* ve *Equus* kemiklerinin bu tabakayla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

X birimindeki yontma taş buluntulardan yola çıkılarak mağarada oldukça kısa süreli veya definecilerin kazdığı alanda fazla kalıntısı bulunmayacak nitelikte bir Üst Paleolitik tabakadan bahsetmek mümkündür. Bu tabakaya ilişkin sadece az sayıda yontma taş bulgu söz konusudur. İleride kazılar sürdürüldüğünde tüm Türkiye'de çok az bilinen bu döneme ait önemli veriler elde edilebilir.

Sinekkaya Mağarası'nın en uzun süreli kullanımının Orta Paleolitik Dönem'de olduğunu söylemek mümkündür. Esas olarak en fazla sayıda yontma taş buluntu bu döneme aittir. Şimdilik gözlemlenebildiği kadarıyla bu dönem içinde hangi zaman aralığına ait kalıntıların mağarada olduğu ancak tarihlleme çalışmaları ile anlaşılabilir.

Şu anda definecilerin mağarada ana kayaya ulaşmış ulaşmadığına dair herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. İş güvenliği açısından gerekli önlemler alınmadan onların kazmış olduğu çukurun en derin yerinde çalışma yapılması henüz plânlanmamıştır. Dolayısıyla Sinekkaya Mağarası'nın en eski arkeolojik tabakasının şimdilik Orta Paleolitik Dönem'e ait olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇLAR

2009 yılında ilk kez keşfedilmesinin ardından geçen zaman içinde Sinekkaya Mağarası burada bilinçsizce define arayanların hedefi olmuş ve bu mağaranın yaklaşık yüzde 30 alanının tahrip edilmesine neden olmuştur. Bu kaçak kazıların açığa çıkardığı dolguların büyük kısmı 2023 yılı çalışmaları ile incelenmiş ve bunun içindeki yontma taş, kemik ve seramik parçaları yok olup gitmekten kurtarılmıştır.

İlk gözlemler buradaki arkeoloji buluntuların sayıca az olduğunu, fakat mağaranın çok uzun bir geçmişe ait kalıntılar barındırdığını ortaya koymuştur. Buluntuların, özellikle de yontma taşların durumu mağaradaki dolguların oldukça iyi korunmuş olduğunu göstermektedir. Ayrıca daha önceden bölgeden bilinmeyen nitelikte Orta ve Üst Paleolitik dönemlere ait buluntuların da açığa çıkarılması Sinekkaya Mağarası'nın kuzeybatı Anadolu'da önemli bir kronolojik ve kültürel boşluğu doldurabilecek potansiyele sahip olduğunu göstermiştir. Burada çalışmaların sürdürülmesi ve mağaradaki tabakaların kazılması sayesinde Bursa ve yakın çevresinin son 100 bin yılının çok daha iyi anlaşılacağı rahatlıkla söylenebilir.

TEŞEKKÜR

Ekibimize belediye otelinde konaklama imkânı sağlayan Orhaneli Belediye Başkanlığına ve personeline, çalışmalarımızla yakından ilgilenen Orhaneli Kaymakamlığına, mağaranın güvenliğini sağlayan Orhaneli İlçe Jandarma Komutanlığına müteşekkirimiz. Bölgede yaptıkları jeolojik arazi çalışmaları sırasında değerli bilgi ve gözlemlerini bizimle paylaşan İstanbul Teknik Üniversitesinden Dr. Fatma Gülmez Yıldırım ve Konya Teknik Üniversitesinden Dr. Hatice Ünal Ercan’a; kazı çalışmalarına özveriyle katılan İstanbul Üniversitesi Antropoloji Bölümü öğrencileri Ahmet Arda Sıbiç, Ahmet Yusuf Bektaş, Ceyda Koca, Elif Çağla Doğu ve Zeynep İçel’e; Mağaranın üç boyutlu modellemesini yapan Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğrencisi Özlem Kaya’ya; kazı sonrasındaki çalışmalara katılan arkeolog Zeynep Kelpetin ve Ece Sezgin’e; ilk yıl çalışmalarımızı videolar ile belgeleyerek yayınlayan ArkeolojiHaber ve editörü Murat Başlar’a; Orhaneli/Beyce Kadın Kooperatifine çok teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Çilingiroğlu, Ç., ve Dinçer, B., (2021). Two Possible Upper Paleolithic Sites on the Karaburun Peninsula, Turkey, *Journal of Paleolithic Archaeology* 4: Article number: 12. <https://doi.org/10.1007/s41982-021-00089-2>.

Dinçer, B. (2010). Bursa ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2008-2009 Tarihöncesi Buluntuları, *Arkeoloji ve Sanat*, 134, s. 1-16.

Dinçer, B., (2014). Dağlık Bursa Paleolitiği (Ed. M. Şahin), *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri -I: Olympos Araştırmaları*, Bursa: Bursa Kültür AŞ, s. 159-177.

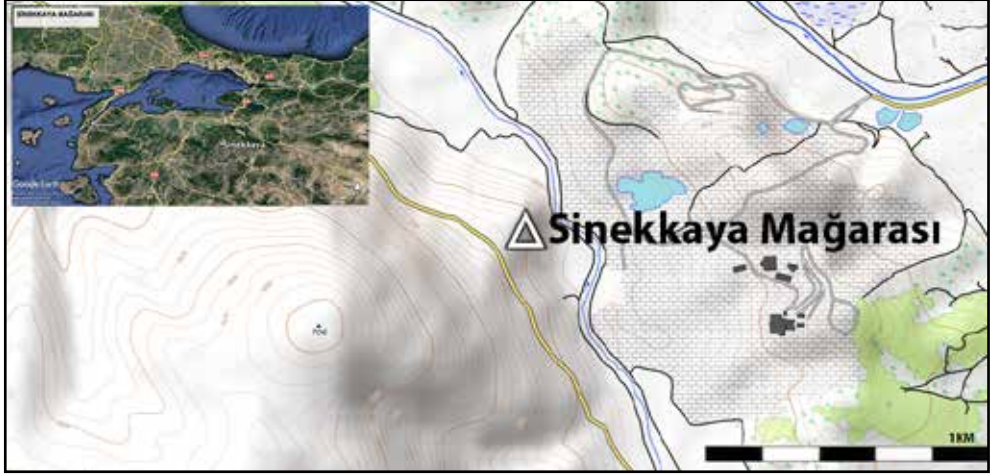
Dinçer, B., (2023). Kocaeli (Cebeci ve Kurtyeri) Paleolitik Yaprak Biçimli Uçları (Ed. Y. Aydın, E. Erbil, G. Kartal), *Prehistoryanın “Abi”si*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s. 131-143.

Gülmez Yıldırım, F. ve Ünal Ercan, H. (2023). Kişisel görüşme, 15.08.2023.

Şahin, M., Dinçer, B., ve Zimmermann, T. (2009). Neue Fundlätze des Älteren Paläolithikums bei Bursa in Nordwestanatolien (Türkei), *Archäologisches Korrespondenzblatt* 2009 (2), s. 153-162.

Şahin, M., Mert, İ. H., ve Şahin, D. (2011). Bursa ve Çevresi Yüzey Araştırması 2009 – Keles ve Orhaneli, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 28 (1), s. 99-114.

EKLER

Harita 1: Sinekkaya Mağarası'nın konumu (ölçek 1 km).

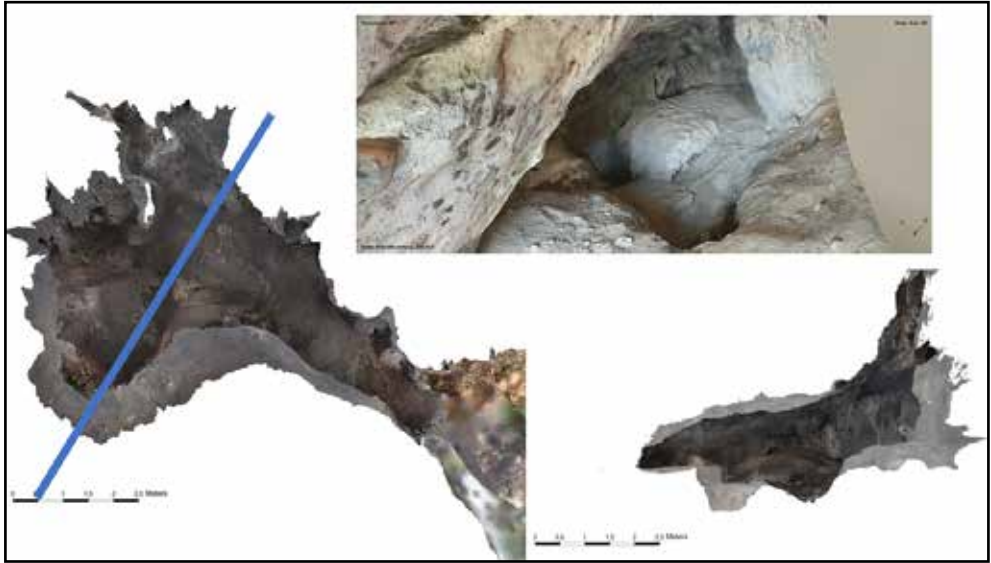
Resim 1: Sinekkaya Mağarası'nın konumu.

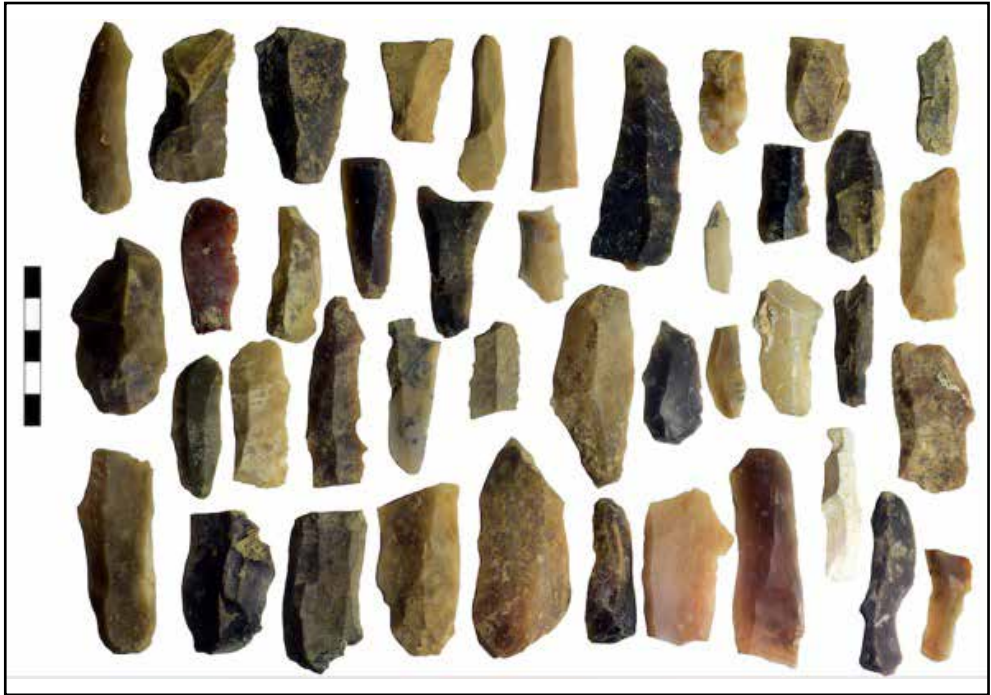
Resim 2: Sinekkaya Mağarası'nın girişi (içeriden çekilmiştir).

Resim 3: Definecilerin yaptığı tahribat.

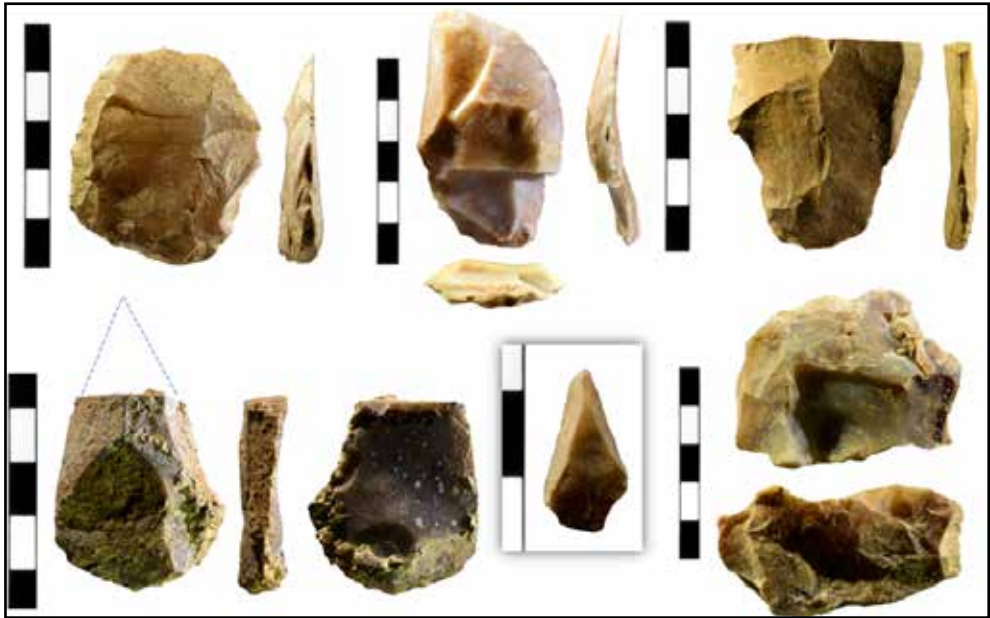
Resim 4: Sinekkaya Mağarası'nın üç boyutlu (3B) modelinden görüntüler.

Resim 5: Neolitik ve Üst Paleolitik dönemlere atfedilen dilgisel taşmalar (ölçek 5 cm).

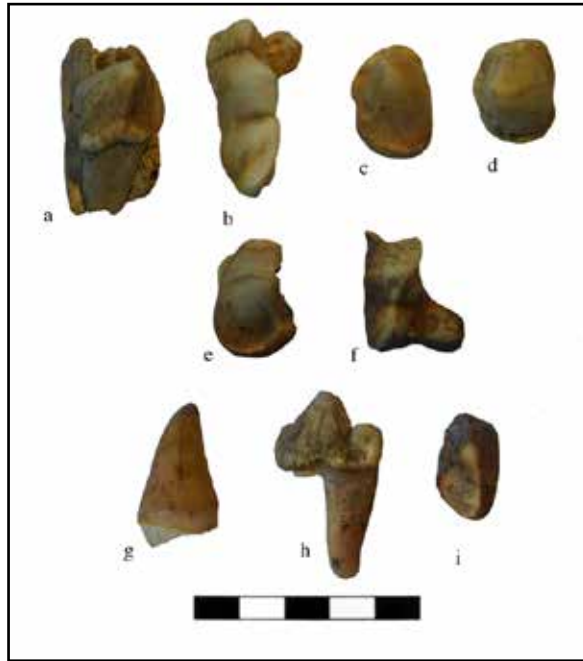
Resim 6: Üst Paleolitik Dönem'e ait buluntular (ölçekler değişkendir, cm).

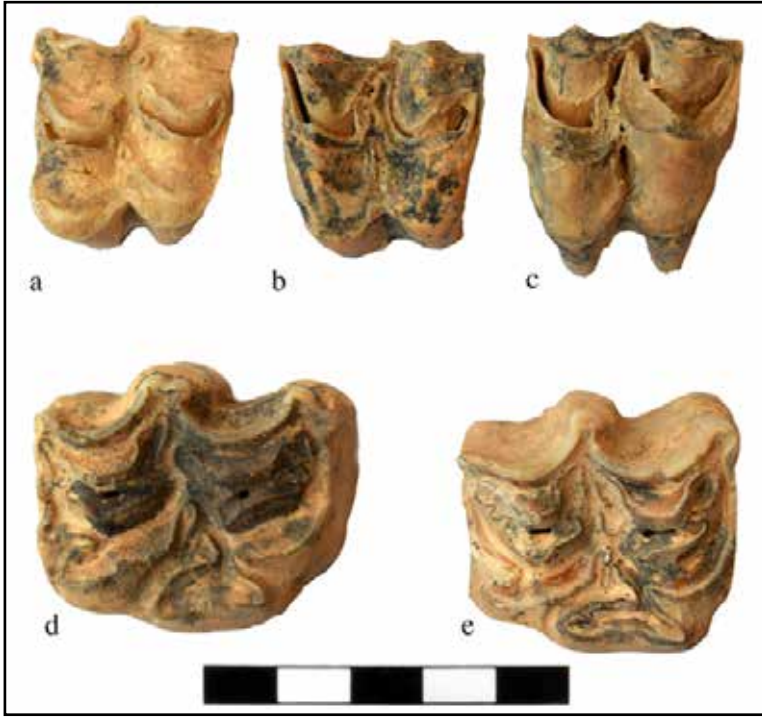
Resim 7: Orta Paleolitik Dönem'e ait buluntular (ölçekler değişkendir, cm).

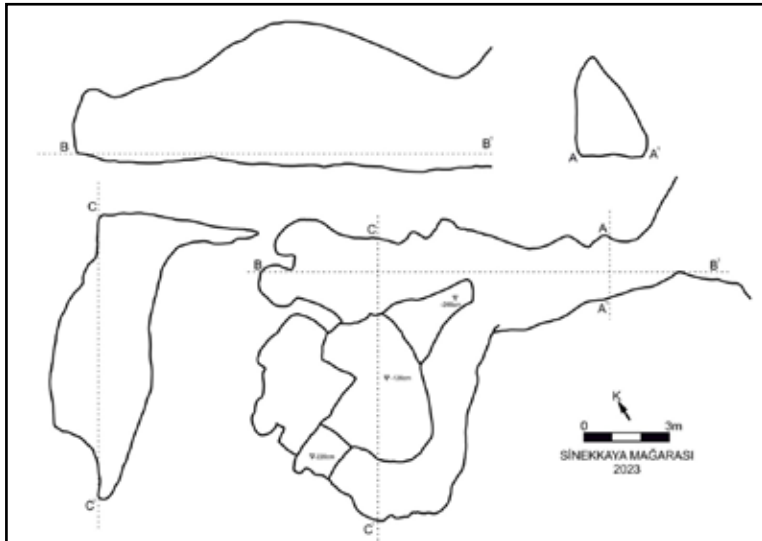
Resim 8: Seramikler (ölçek cm).

Resim 9: *Crocota crocota spelaea* (a-f), *Panthera spelaea* (g-i) (ölçek cm).

Resim 10: *Cervus elaphus* (a-c), *Equus caballus* (d-e) (ölçek cm).

Çizim 1: Sinekaya Mağarası'nın plânı.

ELBİSTAN KARAHÖYÜK VE HAMZATEPE KAZILARI 2023

Bora UYSAL*

Ali ÇİFÇİ

Elbistan Karahöyük ve Hamzatepe 2023 yılı kazıları 17.07.2023 ile 15.09.2023 tarihleri arasında yapılmıştır¹. Kahramanmaraş ilinde 06.02.2023 tarihinde meydana gelen Pazarcık ve Elbistan depremleri sonucu, Elbistan Karahöyük'ün güney yarısını kaplayan çoğunluğu kerpiç kamulaştırılmış evlerin tamamı yıkılmıştır. Bununla birlikte, burada yaşayan bazı aileler devlet tarafından verilen konteyner ve çadırları yıkılan evlerinin yanına yerleştirilerek oturmaya devam etmektedir. Höyük üzerinde Cumhuriyet Dönemi'ne ait bir tabakanın oluşması için buradaki enkazın en kısa zamanda kaldırılması gerekmektedir. Kazı ekibinin 2015 yılından beri kazı evi olarak kullandığı Karahöyük Mahallesi sağlık ocağı, hastane binası ve lojmanları, taştan yapılmış kalın duvarlı yapılar olmaları sayesinde önemli bir hasara uğramamıştır. Ancak, hastane binasının depremzede ailelerin kullanımına verilmesi mecburiyeti, içinde bulunan kazı eşyası ve alt yapının zarar görmesine neden olmuştur. Belirtilen tüm bu olumsuzluklar sebebiyle 2023 yılında küçük bir kazı ekibiyle çalışılmıştır. Kazılar Elbistan Karahöyük'te yer alan P8 açmasında yürütülmüş, Hamzatepe'de herhangi bir çalışma yapılmamıştır (Resim: 1).

Bilindiği gibi, Elbistan Karahöyük'te son yıllarda yapılan kazılar Orta Tunç Çağı tabakalarına ulaşabilmek amacıyla Kuzey kazı alanının Kuzeydoğu yamacında sürdürülmektedir. Orta Tunç Çağı tabakalarının kazılabilmesi için Kuzeydoğu yamacının avantajlı bir durum sergilemesine karşılık, P8 açmasında yapılan kazılar geçmiş dönemlerde yaşanmış sel felaketleri nedeniyle bir olumsuzluğa da var olduğunu ortaya koymuştur.

Elbistan Karahöyük kazılarının yeniden başladığı 2015 yılında, yerleşmenin uğradığı tahribatı belirlemek amacıyla yaptığımız incelemeler sonucu, höyüğün etrafının asfalt bir yol tarafından çevrelendiği ve özellikle kuzey kesiminin tamamen tıraşlanmış olduğunu daha önce belirtmiştik (Uysal, 2017, s. 255; Uysal ve Çifçi, 2017, s. 37; 2021, s. 102). Söz konusu tıraşlama nedeniyle dik bir hale gelmiş alanlarda, özellikle kuzeydoğu yönünde, üst kısımlarda taşkın katmanlarının olduğu ve daha altta olasılıkla yangın geçirmiş bir tabakanın bulunduğu görülebilmektedir (Uysal ve Çifçi, 2021, s. 102; 2022, s. 357, res. 9).

Kuzeydoğu yamacında yapılan kazılar sonucu bugüne kadar iki taşkın katmanı saptanmıştır. Bunlardan daha yeni olan birinci taşkın katmanı, 2021 yılı kazılarında P9 açmasında

* Doç. Dr. Bora UYSAL, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 58140, Sivas/TÜRKİYE; bora.uyasal@cumhuriyet.edu.tr; ORCID: 0000-0001-5427-4662.

Dr. Öğr. Ü. Ali ÇİFÇİ, Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, 34722, İstanbul/TÜRKİYE; ali.cifci@marmara.edu.tr; ORCID: 0000-0002-1404-9820.

1 Elbistan Karahöyük ve Hamzatepe kazıları 2023 yılı kazı ekibi; Doç. Dr. Bora Uysal, Doç. Dr. Ali Çifçi, Arkeolog Seda Sengir ve Eda Kaya, Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencileri Rıdvan Feyyaz Akın ve Eda Engür, İğdır Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğrencileri Sena Nur Karaköse ve Sefa Kurt'tan oluşmuştur.

Geç Tunç Çağı'na tarihlenen 7. tabakada belirlenmiştir (Uysal ve Çifçi, 2023, s. 472, res. 3). Daha eski olan ikinci taşkın katmanı ise 2020 yılı kazılarında N9 açmasında ve 2022 yılı kazılarında da O9 açmasında 8. tabakada tespit edilmiştir (Uysal ve Çifçi, 2021, s. 102, fig. 8-9; 2022, s. 357, res. 8; 2024, s. 224, res. 3).

Elbistan Karahöyük'te şimdiye kadar açığa çıkarılan en eski yerleşim olan 8. tabaka ilk kez kazıldığı zaman, Geç Tunç Çağı tabakalarının sayısını bir artıracığı ya da Orta Tunç Çağı'nın son tabakası olacağı düşünülmüştür (Uysal ve Çifçi, 2021, s. 102; 2022, s. 357). Daha sonra, 8. tabakadan alınan bir örneğe ait radyokarbon analiz sonucunun bilgi verilmeden kalibre edilmemiş bir şekilde gönderilmesi, tabakanın Geç Tunç Çağı'na ait olduğu şeklinde değerlendirilmesine neden olmuştur (Uysal ve Çifçi, 2024, s. 224). Bununla birlikte, söz konusu örneğin kalibre edilmiş sonucu Orta Tunç Çağı'nın sonlarına ait olduğunu göstermektedir. 8. tabakanın kesin tarihlendirilmesi için, bu tabakanın yeni açmalarda kazılması ve yeni radyokarbon analiz sonuçlarının alınması beklenecektir.

Elde edilen verilere göre, 7. tabakanın son sel felaketini yaşadığı anlaşılmaktadır. 8. tabaka ise bir önceki sel felaketi bittikten sonra, selin bıraktığı taşkın katmanının üzerine kurulmuştur. Bu iki tabaka arasındaki seviye farkı yaklaşık 1 m civarındadır.

P8 açmasında 2023 yılında yapılan çalışmalar büyük ölçüde taşkın katmanlarının kazılması şeklinde gerçekleşmiştir. Yüzey toprağının kaldırılmasının sonra açığa çıkarılan tabaka, 2021 yılında P9 açmasında tespit edilen 7. tabakanın devamıdır. Yüzeye yakın olması nedeniyle iyi korunmamış olan bu tabakadaki mimari bazı temel taşlarından ibarettir. Temel taşlarıyla P9 açması arasında kademeler halinde görülen birinci taşkın katmanı, bunların kuzeyinde kalan geniş alanın yüzeyini de kaplamaktadır (Resim: 2).

Belirlenen mimari kalıntıların kaldırılmasının sonra, açmanın güney yarısında sürdürülen çalışmalar sonucu, kademeli taşkın katmanlarının altında, alanın güneybatı köşesinde yine 7. tabakaya ait bir duvar kalıntısının daha bulunduğu görülmüştür (Resim: 3). Söz konusu duvarın taşkın tarafından yıkıldığını gösteren bir belirtiye rastlanmamıştır. Bu durumda ya 7. tabaka zamanında kullanılmaktan vazgeçilmiş bir duvar olması ya da 7. tabakanın bu kesimde iki yapı katından oluşmuş olması gerekmektedir.

P8 açmasında bundan sonra yapılan kazılar, açmanın güney yarısının batı bölümünde sürdürülmüştür (Resim: 4). Önceki yıllarda bitişik açmalarda tespit edilen 8. tabaka P8 açmasının çalışılan bölümünde bulunmamaktadır. Çoğunlukla çakıl, kum ve milden oluşan bir taşkın katmanı kazılmıştır. Son olarak açmanın güneybatı köşesinde 1.5x1.5 m'lik küçük bir sondaj açılmış, 7. tabaka seviyesinden itibaren toplamda 3 m kadar derinleşilmesine rağmen mimari bir unsura rastlanmamıştır (Resim: 5). Bununla birlikte, kesitlerde görülen bazı renk değişimleri nedeniyle, kazılan dar alanda rastlanmayan bir tabakanın bulunma ihtimali de vardır. Kuzeydoğu yamacında taşkın katmanlarının sona erdiği seviyeden sonra Orta Tunç Çağı tabakalarının ortaya çıkma olasılığı yüksektir. 2022 yılı kazıları sırasında, O9 açmasında yüzeye çok yakın bir seviyede ele geçen Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait Eski Assur

stilinde yapılmış silindir mühür bu konuda önemli bir veri oluşturmaktadır (Uysal ve Çifçi, 2024, s. 223-224, res. 2).

Elbistan Karahöyük'te 2015 yılından beri varlığı bilinen ve yapılan kazılarda 2020 yılından itibaren gündeme gelen taşkın konusu önümüzdeki yıllarda da karşımıza çıkmaya devam edecektir. Bu taşkınların kaç defa gerçekleştiği ve tarihlendirilmeleri çalışmalarımızın ilerlemesiyle mümkün olabilecektir. Elbistan Ovası'ndaki önemli akarsulardan biri olan Hurman suyu, günümüzde sakin akıyor gibi görünmekle birlikte geçmiş yıllarda büyük yıkımlara neden olmuştur. 1980 yılında meydana gelen büyük sel felaketi yüzünden Afşin ve Elbistan ilçelerindeki bazı yerleşim yerleri yer değiştirmiştir (Afad, 2020, s. 33-34, 107-108; Dinç vd., 2022, s. 253-258). Bu felaketi yaşayan Karahöyük Mahallesi sakinleri, evlerin yıkıldığını ve mahallenin büyük ölçüde sularla kaplandığını anlatmaktadır. Hamzatepe'nin güneyinde yer alan, Karahöyük Mahallesi'ne bağlı Beştepe mezrasındaki evlerin bir kısmı bu olay üzerine "felaket evleri" olarak yapılmıştır.

Kazılarımızın gerçekleştirilmesini sağlayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne teşekkür ederiz. Değerli katkılarından dolayı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğüne, Türk Tarih Kurumu Başkanlığına, Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne, Elbistan Şehir Müzesi Müdürlüğüne ve Bakanlık Temsilcimiz, Elbistan Şehir Müzesi personeli Arkeolog Makbule Arslantaş'a da teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

AFAD. (2020). *Kahramanmaraş İl Afet Risk Azaltma Planı*. Kahramanmaraş: T.C. Kahramanmaraş Valiliği, İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü.

Dinç, Y., Adıgüzel, F. ve Avcı, T. (2022). Kahramanmaraş İlinde Yer Değiştiren Yerleşmeler (Eds. M. A. Ceylan ve Y. Dinç), *Seçilmiş Örneklerle Türkiye'de Yer Değiştiren Yerleşmeler*. İstanbul: Kriter Yayınevi, s. 245-274.

Uysal, B. (2017). Elbistan Karahöyük'te Yapılan Yeni Kazılar Hakkında Genel Bir Değerlendirme (Eds. S. Özkan, H. Hüryılmaz ve A. Türker), *Samsat'tan Acemhöyük'e Uygarlıkların İzinde, Aliye Öztan'a Armağan. From Samosata to Acemhöyük Trailing the Ancient Civilizations, Studies Presented to Honour of Aliye Öztan*. İzmir: Ege Üniversitesi, s. 255-263.

Uysal, B. ve Çifçi, A. (2017). Elbistan Karahöyük Kazısı 2015, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 38(2), s. 35-46.

Uysal, B. ve Çifçi, A. (2021). Elbistan Karahöyük and Hamzatepe Excavations 2015-2020: A Hittite Settlement and Cemetery in the Elbistan Plain (Eds. S. R. Steadman ve G. McMahon), *The Archaeology of Anatolia 4, Recent Discoveries (2018-2020)*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, s. 96-107.

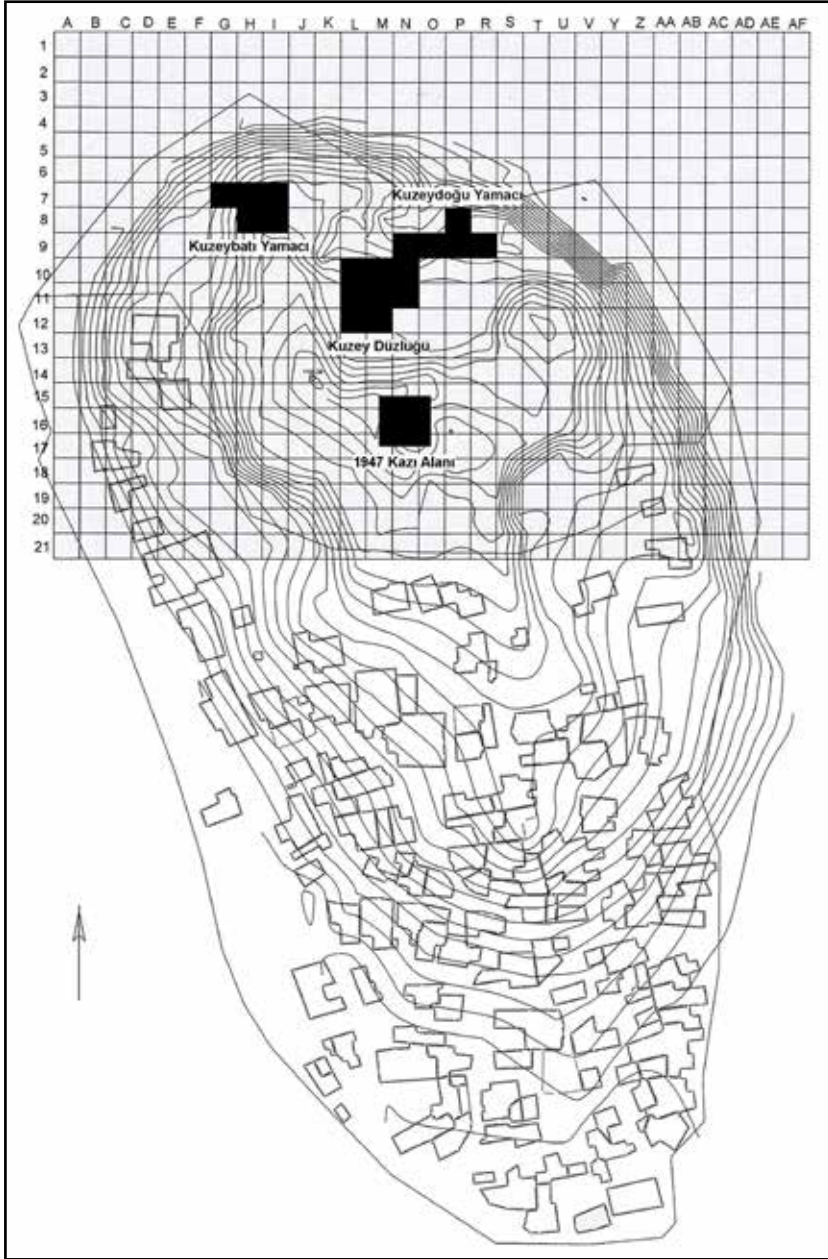
Uysal, B. ve Çifçi, A. (2022). Elbistan Karahöyük Kazısı 2019-2020 (Ed. A. Özme), *2019-2020 Kazı Çalışmaları 1*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.

355-366.

Uysal, B. ve Çifçi, A. (2023). Elbistan Karahöyük ve Hamzatepe Kazıları 2021, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 42(1), s. 471-480.

Uysal, B. ve Çifçi, A. (2024). Elbistan Karahöyük ve Hamzatepe Kazıları 2022, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 43(1), s. 223-231.

EKLER

Resim 1: Elbistan Karahöyük 2023 topoğrafik plan.

Resim 2: Elbistan Karahöyük P8 açması 7. tabaka.

Resim 3: Elbistan Karahöyük P8 açması 7. tabaka.

Resim 4: Elbistan Karahöyük P8 açması taşkın katmanları.

Resim 5: Elbistan Karahöyük P8 açmasında açılan sondaj.

2023 YILI LAODIKEIA ÇALIŞMALARI

Celal ŞİMŞEK*

Denizli ili, Merkezefendi ve Pamukkale ilçeleri Eskişehir, Bozburun, Goncalı ve Korucuk mahalleleri sınırları içinde yer alan ve MÖ 5500 yılından itibaren MS 7. yy.da meydana gelen büyük depreme kadar kesintisiz yerleşimlerin devam ettiği Laodikeia Antik Kenti'nde¹ 2023 yılında; Güney Agora Sokağı'nda kazı, Traian Nymphaeumu Meydanı Batı Caddesi'nde kazı ve restorasyon, Batı Tiyatrosu Sahne Binası'nda, Traian Nymphaeumu'nda ve Asopos Roma Köprüsü'nde restorasyon, Kuzey (Kutsal) Agora Batı Portik Kuzey Uçta Yer alan Mozaikli Alan'da restorasyon-konservasyon çalışmaları yapılmıştır (Resim: 1).

1)- GÜNEY AGORA SOKAĞI KAZILARI (Resim: 1-2)

Laodikeia Antik Kent planı içerisinde Stadyum Caddesi'nin güney sonunda yer alan Traian Nymphaeumu ve Traian Nymphaeumu Meydanı'na açılan Doğu Sokak'ta sırasıyla 2017 ve 2019 yıllarında kazı çalışmaları yapılmıştır². Traian Nymphaeumu Meydanı Doğu Sokak'ta yapılan kazı çalışmalarında, sokağı kuzey-güney yönünde kesen bir sokağın varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen sokak "Güney Agora Sokağı" olarak adlandırılmış olup bu alanda 2019 ve 2022 yıllarında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda sokağın 92m'lik bölümü açığa çıkartılmıştır³. 2023 yılında da sokaktaki kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Çalışmanın amacı; Traian Nymphaeumu ve Meydanından başlamak üzere kente gelen ziyaretçilerin antik sokak içinden yürüyerek Güney Agora, *Bouleuterion*, *Prytaneion*, I. Su Dağıtım Terminali, Güney Hamam Kompleksi ve Stadyuma ulaşımının sağlanmasıdır.

* Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Pamukkale-Denizli/TÜRKİYE; E-Posta: csimsek@pau.edu.tr

1 Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Pamukkale Üniversitesi adına yürütülen kazı ve restorasyon çalışmalarında Bakanlık Yetkili uzmanları olarak Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesinden Penpe Gürsoy ve Uşak Arkeoloji Müzesinden Firdevs Koçer Sağlan görev yapmıştır. Katkılarından dolayı kendilerine teşekkür ederiz. Ayrıca Laodikeia kazı ve restorasyon çalışmalarına destek sağlayan başta Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, DÖSİMM, Valilik (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü), Denizli Büyükşehir ve Pamukkale Belediye Başkanlıklarına, Pamukkale Üniversitesi Rektörlüğüne, tüm kamu kurum ve kuruluş yetkilileri ile Denizli STK'na (Sanayi Odası, Ticaret Odası, Borsa, Pasvak, Fernas İnşaat AŞ) içten teşekkür ederim. Bunun yanında kazı başkan yardımcıları olarak Doç. Dr. Umay Oğuzhanoglu Akay ve Araş. Gör. Dr. M. Ayşem Sezgin görev almıştır. Kazı ve restorasyon çalışmalarına katılan tüm öğretim üyesi/görevlisi, arkeolog, restoratör, mimar, sanat tarihçi, usta, işçi ve öğrencilerimize ayrıca teşekkür ederim.

Şimşek, C., *Laodikeia (Laodicea Ad Lycum)*, *Laodikeia Çalışmaları 2*, İstanbul, 2013, 47-58, 70-77, Res. 68-74; Şimşek, C., "Laodikeia'da Kazı ve Restorasyon Çalışmalarının 15 Yılı", *15. Yılında Laodikeia (2003-2018)*, *Laodikeia Çalışmaları 5*, İstanbul, 2019a, 7-11, Res. 3-8.

2 Şimşek 2019a, 68, Res. 106-108; Şimşek, C., "2017 Yılı Laodikeia Çalışmaları", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, Ankara, 2019b, 456-458, Res. 8, 10.

3 Şimşek 2019a, 70, Res. 107-108; Şimşek, C., "2022 Yılında Laodikeia'da Yapılan Çalışmalar", *43. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 4*, Ankara, 2024, 473-475, Res. 2-4.

2023 yılında Güney Agora Sokağı'nda kuzey-güney yönlü 16 m uzunluğunda ve 6,5 m genişliğinde bir alan açılarak toplamda 108 m'lik kısmının kazısı tamamlanmıştır. Sokağın 86-92 m aralığındaki bölümünde yapılan sondajda 285,90 m kot seviyesinde sıkıştırılmış sert toprak zemini açığa çıkartılmış olup veriler Geç Antik Çağ'da altta yer alan kanalizasyon sistemi üzerinde düzenleme yapıldığını ve İmparator Focas (MS 602-610) depremine kadar alanın sürekli kullanıldığını göstermiştir. Çalışmaların yapıldığı bölümde sokak genişliği 4,7 m, batı duvarı kalınlığı 75 cm, doğu duvar kalınlığı ise 85 cm olarak ölçülmüştür. Diğer taraftan sokağın kuzeyden güneye doğru 92 m ve 102 m aralığında, 288,25 m ve 286,87 m kot aralığında yer alan bölümünde tarımsal faaliyetler sonucunda meydana gelen batı duvarının yıkıntısıyla karşılaşmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalarda 285,77 m kot seviyesinde sıkıştırılmış zeminin altında orijinal sokak taban döşemesi tespit edilmiştir.

2023 yılında yapılan çalışmalarda doğu duvarı önünde altı, batı duvarı önünde ise iki adet kuzey-güney yönlü sıralanan toplamda sekiz adet dikdörtgen sövenin (yükseklikleri 2,02 m ve 1,90 m, genişlikleri ise 0,60 m ve 0,66 m arasında değişmektedir) alandan başka bir yere taşınması amacıyla toplanmış olduğu anlaşılmıştır. Sokak üzerinde belirli aralıklarla mekân girişleri için kapı eşikleri önüne yerleştirilen ikişerli basamakların varlığı (altta bulunan basamağın yüksekliği 20 cm, genişliği 1,06 m, üstte bulunan basamağın yüksekliği 22 cm, genişliği 1,64 m, kapı eşiğinin genişliği ise 1,7 m'dir) ortaya çıkartılmıştır.

II)- TRAIAN NYMPHAEUMU BATI CADDESİ KAZI VE RESTORASYONU (Resim 1, 3-6)

a)- Kazı Çalışmaları (Resim 3, 5)

Traian Nymphaeumu'nun batısında bulunan ve meydanla entegre olan güneydoğu-kuzeybatı yönlü devam eden Batı Caddesi, kent içerisinde ızgara (*hippodamik*) plan sistemine aykırı çapraz şekilde Batı Agorası'na ulaşmaktadır. Traian Nymphaeumu Batı Caddesi'nin 2017 ve 2022 yıllarında 49,50 m'lik bölümü, 2023 yılında ise 7 m'lik bölümü açığa çıkarılmıştır. Kazı çalışmalarının tamamlandığı alan 56,50 m uzunluğa (doğu-batı) ve ortalama 13,5-14,75 m arasında genişliğe sahiptir⁴. Batı Caddesi'nde yüzyıllar içinde yapılan düzenlemelerde cadde ortasında yer alan kanalizasyon hattının batıya devam edildiğinde kuzey portiklerin altına doğru kaydığı, ayrıca yapılan alan düzenlemelerinin kapak taşlarının üzerinden ikinci sıra taş döşemelerinin yapılmasından da izlenebilmektedir. Özellikle en son yapılan düzenlemede kuzey portik sütunlarının kaideleri portik altına giden kanal hattı üzerine yerleştirilmiştir. Güney portik dükkanlarından gelen kanal hattı portik içinden batıya doğru geçirilerek daha sonra kuzeye kaydırılan ana kanal hattına bağlanmıştır.

Kazı çalışmaları Batı Caddesi'nin güneydoğudan kuzeybatıya doğru genişleyerek devam ettiğini, güney ve kuzey duvar kalınlıklarının ise 0,80 m olduğunu ortaya koymuştur. Diğer taraftan caddenin kuzey portik genişliğinin 2,80 m olduğu, sütun kaidelerinin de 2.50 m

4 Şimşek 2019b, 454-456, Res. 7-8; Şimşek 2024, 475-479, Res. 2, 5-6.

aralıklarla yerleştirildiğini, farklı tiplerdeki kaidelerin, sütun ve başlıkların caddenin daha önceki yıllarda kazılan bölümlerinde olduğu gibi Geç Antik Çağ düzenlemesiyle devşirme olarak kullanıldığını göstermiştir. Özellikle Güney Portik yıkıntısı içinde ele geçirilen kırmızı boyayla yapılan Grekçe yazıtlı kiremit İmparator Marcianus zamanına tarihlenmekte (MS 5. yy. ortaları) olup alanın uzun süre düzenlemeler yapılarak kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum Traian Meydanı ile bağlantılı olan Batı Caddesi'nin kentin önemli akslarından biri ve her dönemde yoğun kullanıma sahne olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

TONΔΕCΠOTHNM

APKIAN KAIMAE

ICTOPANAPXON

TANNOYMEROYN

EI . ΨA . ON[.] . vacat

Tὸν δεσπότην M-

αρκιανὸ(ν) καὶ μαε-

ίστοραν ἄρχον-

ταν νουμέρου δα-

EI . ΨA . ON[.] . vacat

Hakim Marcianus ve birimin yönetici komutanı⁵. MS 450-457

Caddenin kuzey duvarında 1,50 m ve 1,80 m genişliğe sahip iki adet kapı tespit edilmiştir. Portiğin kuzeydoğusunda bulunan kapı girişinde 288,32 m kot seviyesinde *opus spicatum* zemin döşemesi bulunmaktadır ve döşeme mekân içerisine doğru devam etmektedir. Kuzey portik tabanı yer yer büyük boyutlu taban döşemeleriyle yer yer de sıkıştırılmış sert toprak ile düzenlenmiştir. Farklı kot seviyelerinde çıkan taban döşemeleri, kuzeybatıda bulunan kapı girişinin bulunduğu bölümün ön kısmında zaman içerisinde farklı kullanım evrelerinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çalışmalarda Güney Portik üzerinden, caddeye güneyden gelen, çapraz dar bir sokağın bağlandığı ortaya konmuştur. Aynı zamanda bu ara sokak tabanında yer alan traverten döşemeli kanalizasyon sistemi, kuzeye doğru devam ederek ana caddede yer alan kanalizasyona bağlanmıştır.

5 Yazıt çevirisi ekip üyesi Prof. Dr. Francesco Guizzi tarafından yapılmıştır.

Çalışmalarda caddenin 48,50 m'sinde Güney Portik üzerinde 2,70 m genişliğinde bir mekân tespit edilmiştir. Mekân tabanı sıkıştırılmış sert toprak zeminden yapılmış olup taban içerisinde çok az miktarda dağınık halde *tessera* bulunmaktadır. Dağınık halde bulunan *tessera*ların alanın, yapılan son düzenlemede mekân haline getirilmeden önce, portik olarak kullanıldığını ve mozaik döşemeli olduğunu göstermektedir. Mekân, güneyden portik duvarıyla bitişik olan bir sekiyle, kuzey bölümünden ise bir duvarla sınırlandırılmıştır. Portik duvarının önünde tuğla+çaytaşlarıyla oluşturulan ve kısmen sıvalı halde bulunan sekinin (yüksekliği 40 cm, genişliği ise 40 cm) geç dönemde son kullanım evresinde yapıldığını göstermiştir. Mekânın kuzeyini sınırlandırılan ve kısmen sıvalı olan duvar ise tuğla+çaytaşı ve travertenden yapılmış olup portik üzerinde yer alan bir adet paye ve bir adet sütun kaidesi, bu duvar içine alınmıştır (yüksekliği 40 cm, genişliği 70 cm, sütun ve traverten paye aralığı ise 2,50 cm'dir). Mekânın güney duvarında iki adet kapı aralığı tespit edilmiş olup güneydoğusunda bulunan kapı aralığı 1,50 m olarak ölçülmüştür. Mekân içinde son kullanıma ait bir sütunun kesilerek oyulmasıyla yapılan derin *mortar*-dibek taşı ele geçirilmiştir. Söz konusu bu düzenlemeler kentin tamamen terk edilmesi sırasında son kullanım verileri olarak kalabilmiştir.

b)-Batı Cadde Restorasyon Çalışmaları (Resim 4, 6)

Traian Nymphaeumu restorasyonu ile eş zamanlı olarak yürütülen Batı Caddesi'nin güney ve kuzey portiklerine ait *in situ* olarak yıkılmış şekilde tespit edilen sütun kaideleri, sütun tamburları, sütun başlıkları %100 orijinal *anastylosis* esas alınarak ayağa kaldırılmıştır. Caddenin portik sütunlu galerilerine ait olan orijinal kırık parçaları epoksi reçine ile yapıştırılmış ve krom-çelik kenetlerle birleştirilmiştir. Sütunların ve başlıkların kırık ve eksik bölümlerinin tamamlanmasında ise özgününe yakın yeni doku ve renkte (Tripolis bantlı traverten, gri damarlı mermer ve sıkı dokulu traverten gibi) doğal malzeme ile uygulamalar yapılmıştır.

Batı Caddesi'nde yapılan kazı çalışmaları sonucu çoğunluğu devşirme olarak tekrardan kullanılan ve *in situ* halde yıkılmış şekilde tespit edilen sütun kaideleri, sütun tamburları, sütun başlıklarının genişlik ve yüksekliklerinde farklılıklar olduğu görülmüştür. Özellikle sütun başlıklarının üzerinde tespit edilen harç kalıntıları ve cadde ortasına yıkılmış halde başlıkların üzerinde orijinal şekliyle kalabilen harçlı tuğlalar ile galerinin eşitlendiği, aynı zamanda yıkılmış olan tuğla kemerlerin kullanılmasıyla da cephenin yükseltildiği tespit edilmiştir. Bunun yanında Batı Caddesi kuzey ve güney portiklere ait bazı sütun tamburlarının üzerinde boya ile yapılan yazıtlar ortaya çıkartılmıştır. Söz konusu yazıtların cadde portiklerinin hemen arka bölümünde yer alan dükkân sahiplerinin adları olduğu anlaşılmıştır. Sütunlarda yer alan ve kırmızı boya ile yapılan yazıtların dükkân sahiplerinin değişmesi durumunda üzerine çok ince bir sıva çekilerek yeni sahiplerin isimlerinin yazıldığı, bu şekilde yapılan düzenlemede dört kat halinde yazıtların varlığı tespit edilmiştir. Batı Caddesi'nde yapılan kazı çalışmaları sonucunda tespit edilen sikkeler ve boyalı kiremitler ile sütun tamburları üzerinde yer alan kırmızı boyalı yazıtlar caddenin MS 4.-6. yy.da düzenlemeler yapılarak kullanıldığını ve bunun MS 7. yy. başında meydana gelen depreme kadar devam ettiğini anlamamızı sağlamıştır.

Traian Nymphaeumu Meydanı Batı Caddesi'nde tamamlanan kazı çalışmaları sonrasında güney ve kuzey portiklerde *stylobat* bloklarının yüksekliklerinin 20 cm ile 35 cm arasında değiştiği tespit edilmiştir. Ayrıca *in situ* olarak tespit edilen sütun kaidelerinden *postamentli* olanların yükseklikleri 35-70 cm, genişlikleri 35-50 cm arasında değişiklik göstermektedir. *Attik-Ion* kaidelerin yükseklikleri 30-35 cm, genişlikleri ise 50-60 cm arasında farklılıklar gösterir. Cadde portiklerinde yer alan sütunların arasındaki mesafe 3,30 m, sütun tamburlarının çapları ise 40-45 cm arasında değişmektedir. Sütun yükseklikleri ise 2,80 m ile 2,85 m arasındadır. Söz konusu farklılıklar Geç Antik Çağ'da alanda yapılan düzenlemelerle sütun, kaide ve başlıkların devşirme olarak, bir kısmının ise var olan malzemenin *impost* şeklinde tekrardan yontularak burada kullanıldıkları ortaya koymuştur. Bu nedenle cadde sütunlarında, kaidelerinde ve başlıklarında dil birliği olmayıp elde olan mimari bloklar direkt ya da düzenlenerek kullanılmıştır. Sütunlar traverten, Tripolis bantlı traverten ve mermerden monolit ya da iki parçadan meydana getirilmiştir. Devşirme düzenlemeye paralel olarak kaideler *Attik-Ion*, *postamentli*, *impost*, başlıklar ise *Korinth*, *kompozit*, *Dorik* ya da *impost* şeklinde karışık kullanılmıştır.

Batı Caddesi'nde kazı çalışmaları tamamlanan bölümde *anastylosis* esaslı restorasyon çalışmalarına cadde zemininde yer alan kanalizasyon kapaklarında başlanmıştır. Kanalizasyon kapaklarının bazı bölümlerinin çöktüğü ve kırıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca Geç Antik Çağ düzenlemelerinde cadde ortasında olması gereken kanalizasyon hattının batıya devam edildiğinde kuzeye ve portik altına doğru kaydığı, kanal sisteminde zaman içinde çeşitli yükseltmelerin yapıldığını ortaya koymuştur. Hatta yer alan kanal kapak taşları belgelenenlerden sonra kaldırılıp ahşap takozlar üzerine alınmış, kırık olanlar hazırlanan epoksi reçine ile yapıştırılmıştır. Kanalizasyon bölümünün temizlik çalışmaları sırasında tarihlere ışık tutacak bronz sikkeler bulunmuştur. Yapılan temizlik çalışmaları sonrasında kanalizasyon derinliğinin 1,10 m, genişliğinin ise 55-60 cm olduğu anlaşılmıştır. Çalışmalar sonunda elde edilen arkeolojik veriler İmparator Valens (MS 364-378) Dönemi'nde Traian Nymphaeumu Meydanı'nda yapılan düzenlemelerin eş zamanlı olarak Batı Caddesi'nde de sürdürüldüğünü ortaya koymuştur. Bu dönemde Traian Nymphaeumu Meydanı'nda traverten taban üzerine 30 cm kalınlığında mermer plaka bloklarla yükseltme yapılmıştır. Benzer şekilde Batı Caddesi kanalizasyon bölümünde de yan duvarlar traverten bloklarla örülerek 30 cm yükseltilmiştir. Caddenin kanalizasyon sistemini yükseltmek için iki yanda dere taşı, tuğla ile almalı bir duvar örülmüştür. Kanalizasyon bölümünde yapılan restorasyonda mukavemetini kaybetmiş olan taşlar tasniften seçilen taşlar ve hazırlanan duvar harcı ile örülüp sağlamlaştırıldıktan sonra kanalizasyon kapakları orijinal yerlerine koyulmuştur.

Traian Nymphaeumu Meydanı Batı Caddesi kuzey portik bölümünde yer alan kanalizasyon sisteminin üzerindeki devşirme malzeme olan *stylobat* bloklarının önce demo çalışmaları yapılmış ve hazırlanan harç ile bloklar yerlerine sabitlenmiştir. Batı Caddesi güney ve kuzey portik bölümündeki sütun tamburlarının ve sütun başlıklarındaki kırık parçalar hazırlanan epoksi reçine ile yapıştırılmıştır. Sonrasında sütun tamburları ve sütun başlıkları

tespit edilen orijinal yerlerine yıkıldığı yazıtlı yönleri de dikkate alınarak sabitlenmiştir. Sütun tamburlarının ve sütun başlıklarının alt bölümlerine orijinal donatı yuvalarına uygun ölçülerde ebatlanmış olan krom-çelikli donatılar yerleştirilip kurşunla sabitlenmiştir. Tamburların ve sütun başlıklarının bazılarının kırık ve eksik olduğu gözlemlenmiş ve söz konusu bloklar yeni malzeme ile pantograf yapılarak tespit edilen orijinal yerlerine dikilmiştir.

Traian Nymphaeumu Meydanı Batı Caddesi güney portik bölümünde yer alan traverten ayak blokları orijinal yerlerinde demo çalışması yapıldıktan sonra tekrar indirilmiş, merkezlerine krom-çelikli donatılar yerleştirilip hazırlanan epoksi reçine ve harç ile yerlerine sabitlenmiştir. Söz konusu traverten ayak yüksekliği 3,40 m, genişliği 70x75 cm olarak ölçülmüştür. Traverten ayağın en üst bölümünde başlık olarak değerlendirilen bloğun 20 cm kalınlığında olduğu anlaşılmıştır.

Kazı çalışmaları sırasında güney portik kısmında kuzey-güney yönlü Geç Antik Çağ'da yapıldığı anlaşılan açılı bir sokak tespit edilmiştir. Açılı sokağın genişliği 2,50 m (doğu-batı) olarak ölçülmüştür. Söz konusu sokakta kuzey-güney yönünde 4,00 m'lik bölümde kazı çalışmaları tamamlanmış ve kazı çalışmaları sırasında sokağın yan duvarlarına ait olan bloklar yıkıldığı şekilde ortaya çıkartılmıştır. Söz konusu blokların orijinal harcından alınarak yapılan analiz sonucuna uygun hazırlanan kireç harcıyla *anastylosis* esas tekrar örülmüş ve eksik olan bölümleri tasniften seçilen traverten bloklarla tamamlanmıştır. Son aşama olarak Batı Caddesi güney ve kuzey portiklerin *stylobat* bloklarında temizlik ve sağlamlaştırma çalışmaları yapılmış hazırlanan harçla mukavemetini kaybetmiş olanlarda gerekli olan sağlamlaştırmalar yapılarak restorasyon çalışmaları tamamlanmıştır.

III)- TRAIAN NYMPHAEUMU RESTORASYON ÇALIŞMALARI (Resim 1, 7-15)

Traian Nymphaeumu, Stadyum Caddesi'nin güney sonunda yer alan Traian Meydanı'na bakar şekilde dıştan, kareye yakın dikdörtgen, içten *apsidal* planlı ve tek katlı olarak *Korinth-kompozit* düzenli başlıklar taşır. Anıtsal çeşme, yazıtına göre İmparator Traian ve Zeus Savior'a adanarak MS 113-115 yılları arasında tamamlanmıştır⁶. Yapı, Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 27.01.2023 tarih ve 14822 sayılı kararıyla revize edilerek onaylanan projesi kapsamında öncelikle mevcut *apsidal* havuzu oluşturan traverten bloklarda gerekli olan sağlamlaştırma çalışmaları, havuz duvarı üzerinde çok azı kalabilen *meander* süslemeli *stylobat*ların restore edilmesi şeklinde planlanmıştır. Bununla birlikte profilli taşlar, kaideler, sütunlar, başlıklar, *arşitrav*-frizler, *geison*lar ve alınlıklara ait mermer mimari blokların kırıklarının birleştirilmesi, eksik olan bölümlerinin pantograf tekniği ile özgül malzeme kullanılarak tamamlanması, alınlıkların ise *arşitrav*-frizlerinin

6 Şimşek 2019a, 63-65, Res. 99-101; Şimşek, C., "Zırhlı Traian Heykel Grubu", 15. Yılında *Laodikeia* (2003-2018), *Laodikeia Çalışmaları* 5, İstanbul, 2019c, 91-100, Res. 1-13; Guizzi, F., "Buildings", *Laodikeia (Laodicea on the Lycus) Greek and Latin Inscriptions Found in the Excavation 2003-2021, Laodikeia Çalışmaları* 7 (Edited C. Şimşek), İstanbul, 2022, 32-35, No. 16; Şimşek 2024, 479,

arka kısmında beden duvarlarına oturacak olan bölümlerinin yapılması şeklinde bir çalışma programı hedeflenmiştir. Tamamlanan restorasyon çalışmaları Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 22.12.2023 tarih ve 16323 sayılı kararıyla kabul edilerek onaylanmıştır⁷.

Anıtsal çeşmenin ana *apsidal* havuzunu 8 adet, güneyde batı ve doğu alınlıklarda 4 adet, doğu ve batı yanlarda yer alan dikdörtgen çeşmelerin de iki ucunda birer adet olmak üzere toplamda 16 adet sütun üç tarafını çevirir. Kuzeyde yer alan ana alınlık başlıkları kompozit olup diğer başlıklar *Korinth* düzenindedir. Güney yönün iki yanında ve kuzeyde daha yüksek olan ana alınlık kırma, *apsidal* havuzun içinde doğu ve batıda yer alan iki alınlık ise yarım daire Suriye tipi alınlıklardan oluşur. *Apsidal* havuz içinde yer alan 4 sütun granit, 2 sütun içi oniksli olan bandlı taraverten ve ana alınlığı taşıyan 2 sütun, gri damarlı mermerden yapılmış olup güney önün iki yanı ile batı ve doğu çeşmeleri sınırlandıran sütunlar ise gri ve kahverengi-mor benekli mermer sütunlardan, *arşitrav-frizler* ve alınlıklar beyaz Dokimeian (İscehisar) mermerinden yapılmıştır.

Laodikeia Traian Nymphaeumu'nda projesine uygun mevcut *apsidal* havuzu oluşturan traverten bloklarda gerekli olan sağlamlaştırma çalışmaları, havuz duvarı üzerinde çok azı kalabilen *meander* süslemeli *stylobat*ların restore edilmesi, profilli taşlar, kaideler, sütunlar, başlıklar, *arşitrav-frizler*, *geison*lar, alınlıklara ait mermer mimari blokların kırıklarının birleştirilmesi, eksik olanlarının ise pantograf tekniği ile özgün malzeme kullanılarak tamamlanması, alınlıkların *arşitrav-frizlerinin* arka kısmında beden duvarlarına oturacak olan bölümlerinin yapılması şeklinde bir çalışma programı yapılmıştır. Sütunlarda orijinale yakın olan kendi doğal mermerleri ve granitleri, diğer tüm mimari cephede ve beden duvarlarında soft sıkı dokulu traverten tercih edilmiştir⁸. Anıtsal çeşmenin restorasyon çalışmalarında blokların birleştirilmesi, kalıp alınması, kenetlenmesi çalışmalarında; 18-10 krom nikel çelik çubuklar, kurşun, epoksi, alçı, hidrolik kireçli harç kullanılmıştır. Bunların uygulanması ve yapılması için pantograf makinesi, farklı çaplarda spiraller, hilti, kompresör, taş kesme makinesi, karot makinesi, ipek ve polyester sapanlar gibi malzemeler ile blokların kaldırılması için iki adet vinç kullanılmıştır.

2015 yılı kazı sezonunda açığa çıkarılan ve fotoğraflarla belgelendirilerek tasnif alanına taşınan, kırık ve eksik durumdaki mimari blokların tasnif çalışması, demo ve yapıştırma işlemlerine 2021 yılında başlanmıştır. Ayrıca alanın doğusunda yer alan ve *nymphaeum* yapısıyla alakalı olan mimari blokların (başlık, *arşitrav*, *stylobat*, *korniş*, *geison-sima*, kaset, kaide, alınlık ve sütun parçalar vb.) deneme, eksik bölümlerin ise doğal taşla pantograf tekniğinde yapılan çalışmaları tamamlanmıştır.

Tasnif çalışmaları sonucu tespit edilen başlık, *stylobat*, *korniş*, *arşitrav-friz*, kaide, tavan kaseti, alınlık ve sütun parçaları alanda bulunan bloklara demolama çalışmalarıyla uygun

7 Şimşek 2024, 479-486, Res.7-12.

8 Şimşek 2024, 479-480. Res. 10-12.

olan parçalar ayrılıp, birleştirilmek üzere temizlik çalışmaları yapılmış ve sonrasında hazırlanan epoksi reçine ile yapıştırma işlemlerine geçilmiştir. Yapıştırma işleminde blokların büyüklüğü ve mukavemeti göz önünde bulundurularak çelik donatı ve kenetler ile epoksi kullanılmıştır. Traian Nymphaeumu restorasyon çalışmalarında blokların üzerinde bulunan Antik Dönem inşa izleri tespit edilerek belgelenmiş olup buna göre tamirat, donatı ve kenet yuvaları, kaydırma ve kaldırma delikleri dikkate alınarak orijinal yerlerine sabitleme çalışması gerçekleştirilmiştir.

Traian Nymphaeumu restorasyon çalışmalarında kırık blokların yapıştırılması ve eksik kısımların pantograflarının yapılması esas alınmıştır. Ancak hiç parçası olmayan ve yapılması zorunluluk arz eden mimari elemanlar başta olmak üzere uluslararası restorasyon kriterleri göz önünde bulundurularak, bölgede yoğun bulunan soft ve sıkı dokulu travertenle tamamlanması kazı ve restorasyon heyeti tarafından kararlaştırılmıştır. Bu plan doğrultusunda restorasyon çalışmaları titizlikle uygulanmış ve çalışmalar etaplar halinde gerçekleştirilmiştir.

a)- Güneydoğu Podyumda Yapılan Çalışmalar

Güneydoğu podyumda bir önceki yılda demosu yapılan mimari blokların sabitleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu podyumda yer alan orijinal yazıtlı *arşitrav-friz* bloğunun *fascia* bölümünde yer alan yazıt düzenlemesi göz önünde bulundurularak harfler içinde kalabilen renk pigmentleri belirlenmiş ve orijinaline uygun doğal kök boya ile tekrar renklendirilme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Güneydoğu podyuma ait olan alınlık bloğunun iki parça halinde olduğu yapılan tasnif çalışmaları sonucu tespit edilmiştir. Alınlık bloğunun batı köşe parçası yeni soft tonlu traverten blok kullanılarak pantograf çalışması tamamlanmış, ardından detay işleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Blok arkeolojik alanda kullanıma uygun ipek halatlar yardımı ile bağlanıp vinçle kaldırılarak ahşap takozlar üzerine alınmış ve ters çevrildikten sonra alt bölümüne iki adet 3 cm kalınlığında 10 cm uzunluğunda krom donatı çelikleri yerleştirilmiştir. Sonrasında blok podyum üzerindeki tespit edilen orijinal yerine yerleştirilmiş, kurşun akıtma yuvalarından kurşun eritilip dökülerek alınlık bloğunun batı köşe parçası yerine sabitlenmiştir. Sabitlemesi yapılan alınlık bloğunun herhangi bir olumsuz durumda öne doğru hareket etmesini önlemek amacıyla üzerinde bulunan orijinal taşıma yuvası kullanılarak arka duvara, taşıma kapasitesi yüksek paslanmaz 10'luk krom çelik halatlarla bağlanmıştır. Ayrıca hazırlanan harç ile alınlık bloğunun üzerinde bulunan taşıma yuvaları su birikimini önlemek amacıyla kapatılmıştır.

b)- Güneydoğu Apsidal Havuz İçi Birinci Podyum Çalışmaları

Önceki yılda yapılan çalışmalarda *geison* bloklarının üzerindeki inşa izlerine ve kelebek biçimli donatı yuvalarına göre demo çalışmaları gerçekleştirilen ve kırık parçaları epoksi reçine ile yapıştırılan alınlık bloğu ipek halatlarla bağlanıp vinçle kaldırılarak, tespit edilen bölüme yerleştirilmiş ve sabitleme çalışması gerçekleştirilmiştir. Traian Nymphaeumu Güneydoğu *apsidal* havuz içi birinci podyuma ait yarım daire alınlık bloğunun herhangi bir

olumsuz durumda öne doğru hareket etmesini önlemek amacıyla, alınlık bloğunun üzerinde merkez noktasında bulunan orijinal taşıma yuvası kullanılarak arka duvara, taşıma kapasitesi yüksek paslanmaz 10'luk krom çelik halatlarla bağlanmıştır. Ayrıca hazırlanan harç ile alınlık bloğunun üzerinde bulunan taşıma yuvaları su birikimini önlemek amacıyla kapatılmıştır.

Traian Nymphaeumu Güneydoğu *apsidal* havuz içi birinci podyum bölümünde yer alan iki adet granit sütun tamburunun arasına gelen bölümde orijinal plaster parçalarının kalınlıkları ve yüksekliklerinden yola çıkılarak yeni üretilen traverten bloklarda plaster çıkıntıları ebatlanmış ve duvar bu doğrultuda örülmüştür. Örme aşaması tamamlandıktan sonra plaster çıkıntıları ve nişler rötuşlanarak belirginleştirilmiştir.

c)- Güneybatı Podyum'da Yapılan Çalışmalar

Güneybatı podyumunda yer alan orijinal yazıtlı *arşitrav-friz* bloğunun üzerindeki yazıtların düzeninin tespiti yapıldıktan sonra orijinal *arşitrav-friz* üzerindeki renk pigmentleri belirlenerek doğal kök boya ile harflerin renklendirilme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu podyumda merkez *arşitrav-friz* üzerine gelen *geison* bloklarından biri yapılan tasnif çalışmaları sonucu bulunmuş ve podyumun doğu köşesinde demo çalışması gerçekleştirildikten sonra alt bölümlerine krom-çelik dübelleri yerleştirilip podyum üzerinde tespit edilen orijinal yerine kurşun akıtma yuvalarından kurşun eritilerek sabitleme çalışması gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Batı Caddesi yönüne bakan *geison* bloğu orijinal bölümüne sabitlenmiştir. Tasnif çalışmaları sonucu çok azı korunmuş durumda olan diğer *geison* blokları ise bu bölüme uygun belirlenen ölçülerde yeni travertenden yapılmıştır. Ön bölümde yer alan *geison* bloklarının yüksekliği 25 cm, iç kısımda yer alan *geison* bloklarının yükseklikleri ise 26 cm olarak ölçülmüştür.

Güneybatı podyuma ait alınlık bloğunun batı köşe parçası tasnif çalışmaları sonucu tespit edilmiş ve yerine sabitlenmiştir. Ayrıca söz konusu alınlık bloğu parçasının herhangi bir olumsuz durumda öne doğru hareket etmesini önlemek amacıyla alınlık bloğunun üzerinde merkez noktasında bulunan orijinal taşıma yuvası kullanılarak arka duvara, taşıma kapasitesi yüksek paslanmaz 10'luk krom-çelik halatlarla bağlanmıştır. Ayrıca hazırlanan harç ile alınlık bloğunun üzerinde bulunan taşıma yuvaları su birikimini önlemek amacıyla kapatılmıştır.

d)- Güneybatı Apsidal Havuz İçi Birinci Podyum Çalışmaları

Arşitrav-friz bloklarının üzerinde kırık parçaları epoksi reçine ile yapıştırılan ve eksik bölümleri yeni traverten blokla pantograf çalışması yapılarak tamamlanan orijinal *geison* blokları demo çalışmaları sonrası sabitlenmiştir. Söz konusu *geison* bloklarının üzerinde yer alan yarım daire alınlık bloğunun üst bölümünde tespit edilen kılcal çatlaklar hazırlanan epoksi reçine ve harç ile sağlamlaştırılmıştır. Güneybatı *apsidal* havuz içi birinci podyuma ait yarım daire alınlık bloğunun herhangi bir olumsuz (deprem, fırtına vb.) durumda öne doğru hareket etmesini önlemek amacıyla üzerinde merkez noktasında bulunan orijinal taşıma yuvası kullanılarak arka duvara, taşıma kapasitesi yüksek paslanmaz 10'luk krom-çelik halatlarla

bağlanmıştır.

Traian Nymphaeumu Güneybatı *apsidal* havuz içi birinci podyum bölümünde yer alan 2 adet granit sütun tamburunun arasına gelen bölümde orijinal plaster parçalarının kalınlıkları ve yüksekliklerinden yola çıkılarak yeni üretilen traverten bloklarda plaster çıkıntıları ebatlanmış ve duvar bu doğrultuda örülmüştür. Örme aşaması tamamlandıktan sonra plaster çıkıntıları ve nişler rötuşlanarak belirginleştirilmiştir.

Apsidal havuzun etrafını çıkıntılı payeler üzerinde çeviren ve iki yanda yer alan yarım daire alınlıklar ile üçgen ana alınlık arasında ve kırık şekilde ele geçirilen 2 adet Tripolis bantlı traverten sütunların kırık parçaları birleştirilmiş ve eksik olan kısımları yine benzer doğal malzeme ile pantograf tekniğinde tamamlanmıştır. Çok renkli bantlı travertenden yapılan her iki sütunun yüksekliği 3,55 m olarak ölçülmüştür. Yapılan tasnif çalışmaları sonucunda söz konusu sütunlardan batı bölümde yer alanın üst mimarisine ait çok az parçanın korunduğu tespit edildiği için arka duvarının örülmemesine karar verilmiştir. Daha sonra sütun tamburunun alt ve üst merkezlerine krom-çelik çubuklar yerleştirilip epoksi reçine ile birleştirilmiş, daha sonra *Attik-Ion* sütun kaidesine kurşun akıtma yuvasından kurşun eritilerek sabitlenmiştir.

Traian Nymphaeumu'nun *apsidal* havuz içinde batı bölümde yer alan birinci podyuma ait merkez *arşitrav-friz* bloğunun kuzeyinde yeni soft travertenden üretimi tamamlanan duvar üstü *arşitrav-friz* bloğu yerine koyularak, üzerine orijinal *geison* yerleştirilip epoksi reçine ile sabitlenmiştir. Diğer taraftan Tripolis bantlı traverten sütunlarından *apsidal* havuzun doğu bölümde yer alanın sabitlemesi tamamlanmıştır. Sonrasında sütunun üzerine gelen üç yönlü orijinal *geison* bloğu yapılan tasnif çalışmaları sonucu çok parçalı olarak bulunduğundan, kırık parçaları epoksi reçine ile yapıştırılmıştır. *Geison* bloğunun ve Tripolis bantlı traverten sütun arasında eksik olan sütun başlığı ve üç yönlü duvara saplanan *arşitrav-friz* bloğu da yeni travertenden üretilmiş ve onaylanan yerine sabitlenmiştir. Sonrasında üç yönlü *geison* bloğunun alt bölümüne krom-çelikli dübeller yerleştirilip kurşun akıtma yuvalarından kurşun akıtılarak monte edilmiştir. Söz konusu bölümde kavisli *arşitrav-friz* bloklarının eksik olduğu ve çok az orijinalinin korunduğu tespit edildiğinden, zorunlu olarak yeni soft travertenden üretilerek podyum üzerindeki yerine vinçle kaldırılarak koyulmuştur. Devamında bu blokların hemen üzerinde yer alan orijinal kavisli *geison* bloklarının demo çalışmaları tamamlandıktan sonra kurşun akıtma yuvalarından kurşun eritilerek krom-çeliklerle sabitlenmiştir (her donatıda yaklaşık olarak 350-400 gr kurşun kullanılmıştır).

Traian Nymphaeumu'nun merkez podyum alınlığının batısında yer alan bölümde eksik olan ve yeni soft travertenden imal edilen duvar üstü *arşitrav-friz* bloğu ile üzerine konacak olan orijinal *geison* bloğu, epoksi reçineli krom-çeliklerle sabitlenmiştir.

e)- *Apsidal Havuz Merkezi Alınlık Podyumunda Yapılan Çalışmalar*

Anıtsal çeşmede merkezi alınlığı taşıyan iki adet mermer sütunun kırık bölümleri hazırlanan epoksi reçine ile yapıştırılmış, eksik olan kısımlarında yeni malzeme ile pantograf çalış-

maları yapılmış ve krom-çelik donatılı olarak tamamlanmıştır. Ana alınlık sütunların taşıyacağı mimari blokların büyük ve ağır olması nedeniyle sütun tamburlarının merkezi noktaları belirlenip karot makinesi ile delik açılmış, üst ve alt tamburlar birbirine krom-çelik dübel ile bağlanıp sağlamlaştırılmıştır. Merkez podyum arka duvarının, orijinal sütun tamburlarının, kompozit sütun başlıklarının podyum üzerinde orijinal yerleri tespit edilerek kurşun akıtma yuvalarından kurşun eritilerek sabitleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Merkezi alınlık podyumuna ait *Attik-Ion* kaidelerin yüksekliği 30 cm, sütun tamburlarının yükseklikleri 4,10 m, tamburların çapları üst bölümde 50 cm, alt bölümde ise 53 cm olarak ölçülmüş ve orta kısımda *estasisin* 3 cm olduğu gözlemlenmiştir. Sütun tamburlarında üst bilezik çıkıntısı 2 cm, alt pabuç çıkıntısı 3 cm olarak ölçülmüş, *kompozit* sütun başlıklarının yükseklikleri ise 60 cm olarak ölçülmüş ve merkez podyum arka duvarının yüksekliği 5 m olarak belirlenmiştir. Ana alınlığı arkada taşıyacak olan duvar yeni traverten malzemeden ebatlanıp kesilmiş ve birbirlerine krom-çelik kenetler ile kurşun akıtılarak bağlanıp sabitlenmiştir. Orijinalde atkılı çift sıra dikdörtgen traverten bloklardan örülen arka duvarda Stadyum Caddesi yönüne bakan dış kısımda mevcutta kalabilen orijinal bloklar, iç kısımda ise aynı ebatlarda kesilmiş traverten bloklar kullanılmıştır. Böylece ana caddeden gelenlerin duvar cephesini tamamen orijinalde olduğu gibi görmeleri sağlanmıştır.

Traian Nymphaeumu merkez podyuma ait orijinal yazıtlı *arşitrav-friz* bloğunun eksik olan bölümü yeni traverten malzeme ile pantograf çalışması yapılarak tamamlanmış orijinal olan *arşitrav-friz* bloğu hazırlanan epoksi reçine ile yapıştırılmıştır (yüksekliği 0,85 m, genişliği ise 3,50 m). *Arşitrav-friz* bloğunun pantograf çalışması yapılan bölümünde ebatlama ve bezeme detaylandırma çalışmaları tamamlandıktan sonra *fascia* bölümünde yer alan iki sıra yazıt düzeninin tespiti yapılmış ve yazıtın devamı orijinaline uygun olarak taş kalemi keski kullanılarak işlenmiştir. Ayrıca orijinal *arşitrav-friz* üzerindeki renk pigmentleri belirlenerek doğal kök boya ile harflerin renklendirilme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu blok ipek halatlarla bağlanıp vinçle kaldırılarak podyum üzerine demo çalışması yapılmış ve sonrasında yerleştirilmiştir.

Arkada taşıyıcı duvara bağlanan *arşitrav-friz* bloklarında yapılan tasnif çalışmalarında çok az orijinal malzeme korunduğu anlaşıldığından yeni traverten bloklarla tamamlamaları yapılarak orijinal yerlerine yerleştirilmiştir. Söz konusu merkez podyuma ait olan alınlık bloğunun eksik ve kırık parçaları bulunarak hazırlanan platform üzerine demosu gerçekleştirildikten sonra eksik parçasının pantografi tamamlanıp sonrasında detay işleme ve form verme çalışmaları yapılmıştır. Ana alınlığın herhangi bir olumsuz durumda öne doğru hareketini önlemek amacıyla üst bölümünde yer alan orijinal taşıma yuvaları kullanılarak arka duvara taşıma kapasitesi yüksek olan paslanmaz 10'luk krom-çelik halatlarla bağlanması yapılmıştır. Ayrıca hazırlanan harç ile alınlık bloğunun üzerinde bulunan taşıma yuvaları su birikimini önlemek amacıyla kapatılmıştır.

Traian Nymphaeumu merkez podyumda tavan kaseti bloğunun orijinalde iki parça olarak yapıldığı tespit edilmiştir. Bloklardan biri orijinal olarak tam bulunmuş olup eksik olan ikinci

kısmı ise yeni traverten malzemeden yapılarak, *arşitrav-friz* bloklarının iç bölümlerinde bulunan ceplere yerleştirilmiştir.

f)- *İmparator Traian Heykel Grubunun Taşınması ve Yerine Yerleştirilmesi*

Traian Nymphaeumu merkez podyumda orijinal yeri ana alınlığı taşıyan iki sütun arasında olduğu tespit edilen İmparator Traian ile Dacialı esirden oluşan heykel grubunun yerlerine taşınmasına karar verilmiş ve bunun için Bakanlıktan gerekli olan izinler alınmıştır. Daha önce kazı evinde restorasyonları tamamlanarak ayağa kaldırılan heykel grubuna herhangi bir temas uygulanmadan asansör kabini şeklinde çelik bir kafes yapılarak taşınmasına karar verilmiş bu doğrultuda işlemlere başlanmıştır⁹. Söz konusu çelik kafes 1,80x1,15 m genişliğinde ve 2,40 m yüksekliği ve üstte taşıma kancaları olacak şekilde tasarlanmıştır. Çelik asansör yapıldıktan sonra daha önceden heykel grubunun restorasyonunda planlanan ve grubun alt bölümüne taşınmayı kolaylaştırmak için 20 cm yüksekliğinde olan dikdörtgen yeni traverten malzemeden yapılan heykel kaidesinin belirlenen üç bölümü karotla yatay delinmiş ve bu deliklere krom-çelikler yerleştirilmiştir. Asansör çelik kafes yukarıdan tabana indirilerek vidalı çelik çubuklarla alttan bağlanmıştır. Uygulamayla heykel grubuna hiç dokunulmadan kafes içine yerleştirilmiştir. Daha sonra heykel grubu, taşıma sırasında olası bir sallanma sırasında sabit kalması için belirli bölgelerinden bezlerle sarılıp, bu bezlerin üzerinden güçlü çeki bandları yardımıyla yüksekliği 85 cm, genişliği ise 3,50 m ile heykel için hazırlanan çelik kafese dört cephesinden bağlanmıştır. İmparator Traian Heykel Grubu vinçle üstteki halkalardan bağlanarak kasasının üzerine koyulup taşınmıştır. Daha sonra Grup, Traian Nymphaeumu'ndaki orijinal yerine dikkatlice yerleştirilmiştir. Çalışma sonunda önceden heykelin koyulması için kaldırılan *arşitrav-friz* ile ana alınlık, vinçle tekrardan kaldırılarak başlık üzerindeki kenet yuvasına kurşun akıtılıp, krom çelikli sabitlenmiştir.

g)- *Apsidal Merkez Havuz, Parapetlerinde Yapılan Çalışmalar*

Traian Nymphaeumu'nun ana havuz bölümünde MS 4. yy.da Hristiyanlığın serbest bırakılmasına (MS 313) bağlı olarak *parapet* blokları ve babaları üzerine haçlar kazınmıştır. Sonrasında alanın önündeki meydanın önemi ve MS 5. yy. itibarı ile meydanın güneyinde yönetici binası ile meydanın iki yanına resmi ofislerin yapılmasına bağlı olarak *apsidal* havuz oturma amaçlı *eksedraya* dönüştürülmüştür. *Eksedraya* dönüştürme evresinde havuza ait olan ön *parapet* blokları ve babaları ile taç blokları oturma basamağı olarak kullanılmıştır. Bu kullanımda İmparator Traian ve Dacialı esirden oluşan heykel grubu, Hristiyanlığı serbest bırakan Büyük Constantinus'a benzetildiği için *eksedranın* güneydoğu kısmında bir kaide üzerinde sergilenmeye devam edilmiştir¹⁰. *Eksedra* içine MS 494 yılında yaşanan depremle birlikte tüm mimari cephe yıkılmış olup kazı çalışmalarında ortaya çıkartılmıştır.

Öncelikli olarak *apsidal* havuzun içerisinde yer alan güneybatı ikinci niş içerisinde *ek-*

9 Şimşek 2019c, 106-137, Res. 13, 20-83.

10 Şimşek 2019c, 98-99, Res. 11-13.

sedra evresinde oturma basamağı olarak kullanılan baş ve kolları eksik giyimli kadın heykeli belgelendirildikten sonra arkeolojik alanda kullanıma uygun ipek halatlar ile bağlanıp vinçle kaldırılarak gerekli bakımları yapıldıktan sonra kazı eser deposuna teslim edilmiştir.

Diğer taraftan *apsidal* havuzun içerisinde güneybatı birinci niş ve güneydoğu birinci niş bölümünde taşıyıcı paye çıkıntıları arasında *eksedra* evresinde oturma basamağı olarak kullanılan ve *parapet* sisteminden farklı olan “L” kesitli iki oturma bloğu temizlik ve sağlamlaştırma çalışmaları tamamlandıktan sonra, bir dönemi yansıtmaları için Geç Antik Çağ’da *eksedra* evresinde kullanıldığı şekliyle yerlerinde bırakılmıştır.

*Eksedra*da oturma basamağı olarak son evrede kullanılan ana havuzun orijinal *parapet*, *parapet* babaları ve taç blokları belgelendirildikten sonra arkeolojik alanda kullanıma uygun olan ipek halatlar ile bağlanıp, vinçle olduğu yerlerden kaldırılarak ahşap takozlar üzerine alınmış ve ilk demo çalışmaları takozlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Demo çalışmaları, havuzun ön bölümünde bulunan orijinal *toikhobut* üzerinde yer alan Antik Dönem donatı yuvaları dikkate alınarak gerçekleştirilmiş ve söz konusu *parapet* bloklarının eksiksiz olduğu anlaşılmıştır. Bazı *parapet* bloklarının orijinalde *softli arşitrav* ve konsollu *geison* blokları olduğu ve burada tıraşlanıp devşirme olarak kullanıldıkları tespit edilmiş. Söz konusu blokların kırık parçaları epoksi reçine ile birleştirilmiş ve gerekli olan sağlamlaştırma çalışmaları yapılmıştır. Daha sonra orijinal donatı yuvalarının ölçüleri belirlenip, buna uygun krom-çelik donatılar yerleştirilmiştir. Buradaki donatı yuvalarının orijinalde büyük olmasının sebebi, havuz içerisinde yer alan suyun basıncından kaynaklı yapıldığı anlaşılmaktadır. *Nymphaeum*’a ait olan *parapet* blokları orijinal Antik Dönem donatı yuvalarına krom-çelikli dübeller yerleştirildikten sonra kendi kurşun akıtma yuvaları kullanılarak eritilen kurşunla sabitlenmiştir (her donatıda yaklaşık olarak 350-400 gr kurşun kullanılmıştır). *Parapet* blokları üzerinde yer alan orijinal taç blokları yerlerinden kaldırıldıktan sonra ahşap takozlar üzerine alınmış ve belgelenme çalışmaları arkasından altında yer alan Antik Dönem kenet ve donatı yuvaları dikkate alınarak yerlerinde demoları yapılmıştır. Daha sonra taç bloklarının alt bölümlerinde yer alan orijinal donatı yuvalarına göre krom-çelikli donatılar yerleştirilmiş ve eritilen kurşunla kendi akıtma yuvaları kullanılarak yerlerine sabitlenmiştir. Söz konusu taç bloklarının üzerinde tespit edilen Antik Dönem kenet yuvaları belgelenerek çelik kenetler ebatlanmış ve eritilen kurşunla sabitleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Çalışmalarda ana havuz içerisinde güneybatı köşede tabanda yer alan havuzun gideri olarak değerlendirilen künk sisteminin tahrip olduğu gözlemlenmiş ve belgelendirildikten sonra sağlamlaştırma çalışmaları yapılmıştır. Bu bölümde havuzun su boşaltımını sağlamak amacıyla 70 cm uzunluğunda, 10 cm kalınlığında pişmiş toprak yeni yapılan künk yerleştirilip hazırlanan harç ile sabitlenmiş ve havuzun su gideri işlevsel duruma getirilmiştir.

h)- Stadyum Caddesi Üzerinde Doğu Kullanım Havuzunda Yapılan Çalışmalar

Anıtsal çeşmenin doğu bölümdeki havuza ait tasnifte kırık olarak tespit edilen sütun kaide parçası ve sütun tamburlarının eksik olan bölümleri pantograf çalışması yapılarak ta-

mamlanmış ve sonrasında yerlerine montajları yapılmıştır. Bu bölümde yer alan ve eksik olan havuzun taç bloklarının üst kısmındaki *meander* motifli *stylobat* bloklarının yeni doğal travertenden üretimi yapılmış ve detay işlemleri tamamlandıktan sonra vinçle kaldırılarak belirlenen bölümlere sabitlenmiştir.

Traian Nymphaeumu'nun doğu bölümünde Stadyum Caddesi üzerinde yer alan dik-dörtgen kullanım havuzunun ana duvarı üzerinde, İmparator Valens (MS 364-378) Dönemi onarım ve inşa izleri dikkate alınarak son imar çalışmalarında düzenlendiği anlaşılan *ar-şitrav-friz* ve *geison* blokları ipek halatlarla bağlanıp, vinçle kaldırılarak demo çalışmaları gerçekleştirildikten sonra krom-çelikli donatılarla sabitlenmiştir.

Traian Nymphaeumu'nun Stadyum Caddesi üzerinden görülen kuzey dış duvarı tamamen orijinal traverten bloklarla örülmüştür. Bu cephe duvarının üst bölümüne ait üzerinde hatlı yuvaları bulunan orijinal traverten duvar bloklarının sabitleme çalışmaları hazırlanan duvar harcı ile gerçekleştirilip, derzleri yapılmış ve derzlerin kaymak alma işlemleri tamamlanmıştır. Sonrasında bu alanda arka ve ön duvar bloklarının arasında en üst kısımda yer alan boşluklar tasniften seçilen dere taşları ve hazırlanan duvar harcı ile yağmur sularının birikmesini önlemek amacıyla eğimli olarak *opus caementicium* tekniği şeklinde döşeme yapılmış ve bu bölümde çalışmalar tamamlanmıştır. Ayrıca Traian Nymphaeumu batı yönünde yer alan ve erken evrede batı havuzuna ait su tahliye sisteminin künk hattında tahrip olan bölümlerde sağlamlaştırma ve derz çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Son olarak Traian Nymphaeumu ana havuzun içerisinde ve *Nymphaeum* etrafında genel temizlik, çevre düzenleme ve güvenlik önlemi çalışmaları yapıldıktan sonra açılışı gerçekleştirilen Traian Nymphaeumu gezi güzergahına dahil edilmiştir.

Traian Nymphaeumu ve Batı Cadde restorasyon çalışmalarında iki yıllık çalışmalar sürecinde toplam 7,150 kg hidrolik kireç, 9,750 kg kaymak kireç ve 150 kg epoksi (mermer yapıştırıcısı) kullanılmıştır. Kenet ve donatılar için ise çeşitli kalınlıklara sahip 850 kg krom-çelik ve malzemelerin sabitleme çalışmaları için 980 kg kurşun kullanılmıştır. Traian Nymphaeumu'nda eksik olan duvar bloklarının yeni traverten malzemeden örülme işlemi yapılmış ve söz konusu yeni traverten malzemelerle orijinal bloklardan alınan ölçüler doğrultusunda (140x50x50-100x50x50-70x50x50-70x90x50 cm ebatlarında) 220 adet yeni traverten blok kullanılmıştır.

EKLER

Resim 1: 2023 yılında Laodikeia’da yapılan kazı ve restorasyon çalışma alanları.

Resim 2: Güney Agora Sokağı’nda yapılan kazı çalışmaları sonrası durumu.

Resim 3: Traian Nymphaeumu restorasyonu ve Batı Caddesi'nin kazılar sonrası hali.

Resim 4: Batı Caddesi'nde yapılan restorasyon çalışmaları.

Resim 5: Batı Caddesi Güney Portik, yazıtlı kiremit (*stroter*), Marcianus MS 450-457.

Resim 6: Batı Caddesi'nin restorasyon çalışmaları sonrası genel görünümü.

Resim 7: *Nymphaeum* ana havuz *parapet*lerinde yapılan restorasyon çalışmaları.

Resim 8: Traian Nymphaeumu kuzey arka duvarda yapılan restorasyon çalışmaları.

Resim 9: Traian Nymphaeumu'nda restorasyonu tamamlanan kuzey arka duvar.

Resim 10: Traian Nymphaeumu'nda ana alınlıkta yapılan restorasyon çalışmaları.

Resim 11: Traian heykel grubu için çelik asansör kabin yapılarak alana taşınması.

Resim 12: Traian heykel grubunun ana alınlık içinde orijinal yerine yerleştirilmesi

Resim 13: Restorasyonu tamamlanan Traian Nymphaeumu ve orijinal heykel grubu.

Resim 14: Restorasyonu tamamlanan Traian Nymphaeumu ve orijinal heykel grubu.

Resim 15: Traian Nymphaeumu'nun 3D olarak modellenmesi.

GORDION 2023

C. Brian ROSE*

Günsel ÖZBİLEN GÜNGÖR

Gordion'da 2023 sezonu, yaklaşık olarak üç ay sürdü ve bu sezonu şimdiye kadar ki en başarılı kazı sezonlarından biri olarak görüyoruz.¹ Kazı çalışmaları sırasında güney kale kapısının girişini kontrol eden binayı en sonunda ortaya çıkardık. Bir diğer çalışma alanı olan Mozaikli Bina'da devam eden kazılarda, muhtemelen ahşap bir tahtı süsleyen, kanadı, kuyruk ucu ve saçları altın varaklı fildişi bir sfenks ele geçirdik.

Mimari konservatörler, Teras Binaları Kompleksi'ndeki çalışmalarını neredeyse tamamladılar. Teras binalarında yürütülen çalışmaların ardından, MÖ 9. yüzyıla tarihlenen ve megaronların en büyüğü olan Megaron 3'te yeni bir konservasyon projesine başladılar (Resim: 1-3). Bu çalışmalarla eş zamanlı olarak höyüğün kuzeyinde yer alan ziyaretçi yolu tesviye edilerek çevresine yeni galvanizli çelik çitler çekilmiştir. Her zamankinden daha uzun süren uzaktan algılama çalışmaları, yeni keşfedilen doğu Dış Şehir'in büyüklüğünü hesaplamamıza olanak sağladı; bu da Orta Frig Dönemi yerleşiminin (MÖ 8.-6. yüzyıllar) boyutlarının 110 hektarın üzerinde olduğunu gösterdi.

Ayrıca bu yıl hem Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yıldönümünü kutlamak, hem de Gordion'un Dünya Mirası Alanı olarak önemini vurgulamak istiyorduk. Bu nedenle hem arkeoloji hem de koruma konularına odaklanan "Orta Frig Dönemi"nde (MÖ 800-540) Gordion ve Komşuları" konulu bir günlük sempozyum düzenledik.

En gurur verici başarımız ise sezonun sona ermesinden birkaç hafta sonra, Gordion'un UNESCO Dünya Miras Alanları Listesi'ne girmesiyle gerçekleşti. Bu karara 18 Eylül'de Riyad'da düzenlenen UNESCO toplantısında varıldı ve karar, yaklaşık dört yıl süren başvuru sürecinin mükemmel bir sonucuydu. Aşağıdaki bölümlerde sırasıyla konservasyon çalışmaları, kazı çalışmaları, uzaktan algılama, UNESCO bildirgesi ve Kültürel Miras Eğitim Projesi'den bahsedeceğiz.

* Prof. Dr. Charles Brian ROSE, Pennsylvania Üniversitesi, Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi, Akdeniz Bölümü, 3260 South St., Philadelphia, PA 19104/ABD; E-Posta: roseb@sas.upenn.edu; ORCID: 0000-0003-2179-5108. Dr. Günsel ÖZBİLEN GÜNGÖR, Evka 3 Mah. 119/8 Sok. Yasemin Apt. No:4/4 Daire: 13 Bornova-İzmir/ TÜRKİYE; E-Posta: gungelgungor@gmail.com; ORCID: 0000-0002-1018-0389.

1 Gordion 2023 yılı kazı çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile gerçekleştirilmiştir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi uzmanlarından Tolga Çelik, Bakanlık Temsilcisi olarak çalışmalarımıza destek vermiştir. Kendilerine teşekkürlerimizi sunarız.

RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Megaron 3

Megaron 3, bugüne kadar Gordion iç kalesinde kazılan alanda keşfedilen en büyük megaron olup, muhtemelen MÖ 9. yüzyılda toplantı salonu olarak kullanılmıştır (Resim: 1 ve 3). Diğer iç kale yapılarında olduğu gibi, Megaron 3 de, MÖ 800’de meydana gelen yangında ciddi şekilde hasar görmüştür. Megaron 3 açığa çıkarıldıktan sonra, koruma amaçlı olarak üzeri moloz ve toprakla örtülmüş, bu da ziyaretçiler tarafından Megaron 3’ün görülmesini ve anlaşılmasını zorlaştırmıştır.

2023 yılında yürütülen konservasyon çalışmaları, Megaron 3’ün ön odasını ana odadan ayıran güneydoğu iç duvarında gerçekleştirildi. MÖ 9. yüzyıla tarihlenen zayıf duvarların etrafını, koruma altına alma amacıyla taş duvarlarla çevreledik (Resim: 6). Özgün duvar örgüsünde olduğu gibi yeni duvarlar da birbirinden nişlerle ayrılarak, kireçtaşı bloklar kullanılarak örüldü. Tüm bu işlemler yapılırken megaronun orijinal duvarları önce jeotekstil ile kaplandı. Yeni duvar örgüsünde kullanılan kireçtaşı bloklar, harç kullanmak yerine birbirlerine paslanmaz çelik çubuklarla bağlandı.

Bu yöntem, megaronun planını ziyaretçilerin anlayabileceği bir hale getirmiştir. Ayrıca orijinal duvar kalıntıları oldukça iyi korunurken, tamamen geri dönüşümün yapılabilmesi büyük bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tekniğin sonuçlarını 2024 yılının başında değerlendireceğiz ve başarılı olması halinde binanın geri kalanına da uygulamak üzere planlama yapacağız.

Teras Binaları Kompleksi

MÖ 9. yüzyıl yapısı olan Teras Binaları Kompleksi (Resim: 1, 2), Anadolu’nun en büyük antik üretim merkezlerinden biridir (Del Bono 2011, s. 106-137; Rose, 2017, s. 154-157). Öncelikle tekstil üretimi, tahıl işleme ve yemek pişirmeye ayrılmış iki uzun bina sırası, 23 m genişliğindeki bir avlu ile birbirinden ayrılmıştır. Kompleks, MÖ 800’deki yangında ciddi şekilde yanmıştır. 2009’dan beri, güney binasının taş duvarlarını korumak için çalışmamızı sürdürüyoruz. Bu binada sekiz birim yer almaktadır ve 2023’te yedinci birimin konservasyonu tamamlanmıştır.

Başvurduğumuz yöntemler arasında yapıştırıcıların (epoksi reçineler) yanı sıra, çatlamış taşlara uygulanan kireç bazlı harç enjeksiyonları da yer almaktadır. Konservasyonu yapılan duvarların iç yüzeylerine, gelecekte oluşabilecek esnemeleri önlemek için, çelik kablolar yerleştirildi ve duvarların üzeri, sık köklü bitkilerin olduğu kerpiçten doğal bir malzeme ile kaplandı.

KAZI ÇALIŞMALARI

Güney İç Kale Kapısı

Gordion'da 2013 yılında, yeni kazı döneminin başlangıcından bu yana, temel hedeflerimizden biri iç kale höyüğünün güney tarafının, özellikle de güney kapısı ve bitişiğindeki Mozaikli Bina'nın planını netleştirmek olmuştur (Resim: 1, 4, 5), (Rose, 2017, s. 160-171). Bu alanların her ikisi de 2023 yazında devam eden kazılara tanıklık etti ve sonuçlar umduğumuzdan daha iyiydi. İlk kez 2013 yılında keşfettiğimiz güney kapısındaki kazılan alan artık 105x40 m boyutlarında bir alanı kaplamaktadır. Bu kapının, MÖ 9. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başladığını ve yaklaşık olarak MS 4. yüzyıla kadar, yani 1200 yılı aşkın bir süre boyunca Gordion'un ana kale kapısı olarak hizmet verdiğini artık söyleyebilmekteyiz.

Kazılar devam ettikçe, kapının planının Anadolu'daki diğer Demir Çağ iç kale kapılarından çok daha büyük ve karmaşık bir yapıda olduğunu fark ettik. Kapı, birbiriyle kesişen iki yola sahipti: biri doğu-batı yönünde uzanırken, diğeri doğrudan iç kaleye açılan kuzey-güney yönündeydi. Geçen yaz kuzey-güney yolunun bir kenarını bulduğumuzu düşünmüştük ancak kapı kontrol binasını tespit edememiştik. Neyse ki, 2023 kazı sezonu sırasında, sadece yolun tamamını değil, aynı zamanda kalenin girişini kontrol eden binayı ve onun doğusundaki bir avluyu da ortaya çıkarmayı başardık. Burada kapının gelişiminin bir özetini sunuyor olsak da, kapının planının bin yıldan uzun bir süre boyunca sürekli olarak değiştirilmesi onu anlaşılması zor bir anıt haline getirmiştir.

İç kaleye gelen ziyaretçiler kapıya Aşağı Şehir'deki yerleşim alanından giriyordu. Doğu-batı yönlü yaklaşım yolu 70 m uzunluğundaydı ve bu noktada kuzeye doğru açı yaparak kapı girişindeki kontrol binasına kadar 24 m daha devam ediyordu. Doğu-batı yönlü yaklaşım yolunun güney tarafını sınırlayan yaklaşık 3 m genişliğinde bir sur duvarı vardı ve yaklaşım yolundaki iki viraj (biri girişten yaklaşık 10 m sonra, diğeri 60 m sonra) şüphesiz işgalci bir ordunun ilerleyişini yavaşlatmak için tasarlanmıştı.

Gordion'un *polikrom* kapı kontrol binasına açılan doğu kale kapısındaki yol da aynı genişliktedir (yaklaşık 10 m) ve bu iki kapının birbiriyle çağdaş olması mümkündür. Yeni keşfedilen kapı kontrol binası 8,20 m derinlik x 11 m genişlikte olup, doğudaki *polikrom* kapı kontrol binasının ölçülerinden biraz daha ufaktır. İç mekânı 5,85 m genişliğinde bir ana odaya ve 2.30 m genişliğinde yan odalara bölen, ahşap kirişli temeller üzerine inşa edilmiş iki kerpiç duvar vardır. Yanmış kiriş parçaları hâlâ bu duvarların temellerinin bulunduğu yuvalarda bulunmakta olup, benzer bir iç mekân organizasyonunun *polikrom* kapı kontrol binasında da kullanıldığını belirtmek gerekir.

Güney kapı kontrol binasının zemini taş döşeliydi ve binanın taşları 19. yüzyılda çalınmış olmasına rağmen kuzeybatıdaki duvarlar hâlâ 1,65 m yüksekliğe kadar ayakta kalmıştır. Binanın her iki yanında duvarlarla çevrili avlular vardı ancak bunların sadece bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Güney kapısının doğu avlusunda yapılan kazılarda kuzeyde taş döşeli

bir giriş ortaya çıkarıldı; bu giriş 17 m derinlikte ve en az 15 m genişlikte olduğu anlaşılan bir avluya açılıyordu. Yine aynı şekilde duvarlı avlularla çevrili, kapalı kapı kontrol binasının tasarımı, avlunun genel büyüklüğünde olduğu gibi doğu kale kapısıyla paralellik gösterir.

MÖ 800’de çıkan ve kalenin doğu yakasının büyük bölümünü kasıp kavuran yangın güney kapısına ulaşmamış olsa da, bunun ardından yerleşimin 5 m daha yüksek bir seviyede yeniden inşa edilmesi, kapının görünümünde birkaç önemli değişikliğe yol açmıştır. Yolu doğu tarafını çevreleyen duvar onarılmıştır ve kapı kontrol binasının iç tarafında inşa edilen yeni bir duvar, MÖ 8. yüzyılın başlarında kalenin bu tarafının yeniden güçlendirildiğini göstermektedir.

Bu dönemde yapılan başlıca değişiklik, doğu-batı yolunun batı tarafına inşa edilen yeni bir yapıdır. Bu yapı, yol boyunca uzanan ve uzunluğu 15 m’yi aşan, moloz taştan inşa edilmiş muazzam bir trapez temeldi. Bu moloz temelin doğu tarafı, doğu-batı yolunun kuzey tarafındaki Erken Frig Dönemi duvarını keser. Ayrıca doğu tarafı, üzerinde inşa edildiği doğu-batı yolundan ziyade kuzey-güney yoluna paraleldir. Daha önce ya bir burç ya da başka bir kapı kontrol binası olarak düşündüğümüz bu yapının kesin işlevini belirlemekte hâlâ güçlük çekiyoruz, ancak MÖ 8. yüzyılın başlarına ait olduğu kesin görünmektedir. Ayrıca, iki yolun farklı doğrultuları arasında bir geçiş sağlamak ve köşeyi dönüp iç kaleye doğru ilerlerken yolun seviyesini yükseltmek için tasarlandığını da söylemek mümkündür.

Ayrıca güney kale kapısının iç kale ve çevresindeki diğer yollarla bağlantısını artık daha iyi anlıyoruz. Batı avlunun güneyinde uzaktan algılamanın (Elektrik Özdirenc Tomografisi veya ERT) kullanılması, Aşağı Şehir’in batı tarafından kapıya giden başka bir doğu-batı yolunun varlığına işaret etmektedir. Kaleye giriş kontrol binasının kuzeyinde, uzaktan algılama çalışmaları da kuzey-güney yolunun kuzeye doğru yaklaşık 100 m daha devam ettiğini ve Rodney Young’ın güney açmasının doğu köşesinin hemen ötesinde sona erdiğini gösterdi. Böylelikle MÖ 1. binyılın başlarındaki iç kalenin planı yavaş yavaş netleşmeye başlamıştır.

Güney kale kapısının çevresi, MÖ 540 yılındaki Pers istilası sırasında komşusu Küçük Höyük kalesinin alev alıp yıkıldığı dönemde zarar görmüştür. Rodney Young, saldırıdan 2.500 yıl sonra yaptığı kazılarda kerpiç duvarlarda hâlâ gömülü halde yüzlerce Pers ok ucu bulmuştu. Saldırının ardından, Gordion’un iç kalesi artık Perslerin kontrolü altındayken, kapının doğu girişine iki yeni burç eklenmiş, ancak bunun dışında göze çarpan başka bir değişiklik olmamıştır.

Bir sonraki büyük inşaat evresi, Gordion’un muhtemelen Vinda veya Vindia adlı Roma askeri üssü olarak işlev gördüğü MS 4. yüzyılın başlarındaki Geç Roma Dönemi’ne kadar gerçekleşmeyecekti. Bu dönemde, doğu-batı yoluna yaklaşık 11 m uzunluğunda, 1,50 m aralıklarla tekerlek izleri bulunan, devşirme taşlarla döşenmiş bir rampa eklenmişti. 2023 sezonunda, kapı giriş kontrol binasının hemen güneyindeki kuzey-güney yolunda benzer ve çağdaş bir taban bulduk. Çakıl ve taş döşemeli tabanda iki adet, geniş ve derin tekerlek izi vardır ayrıca doğu tarafında da bir drenaj bulunmaktadır. Bu taban, kapı kontrol binasının kuzeyinde, yolun üzerinde bulunan iki taş duvarın inşasıyla çağdaş olabilir. Bu duvar düzeni

kalenin girişini daha da daraltmaktadır ve Roma askeri kampıyla bağlantısının olabileceğini düşündürmektedir.

Bu kampın ne kadar süre faaliyet göstermeye devam ettiği belirsizdir, ancak güney kapısı açmalarında, sonradan çıkan bir yangına dair kanıtlar vardır. Kapının en yüksek noktası, MS 12.-14. yüzyıllarda, muhtemelen kalenin güneybatı tarafının tamamına yayılan bir mezarlık olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mezarlık en azından 100 m genişliğinde bir alana yayılmış gibi görünürken, güney kapı kontrol binasının ve bitişiğindeki yolun mezarlığın doğu sınırını belirlediği anlaşılmaktadır. 2023 yılında, güney kale kapısı açmalarında on altı mezar ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan dokuzu İslam inancına, dördü Hristiyan inancına göre gömülmüştür ve üçü de ölenlerin hangi dine mensup olduğu konusunda bir yargıya varılamayacak kadar kötü bir şekilde tahrip olmuştur.

Mozaikli Bina

Mozaikli Bina, MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda iç kaledeki en özenle dekore edilmiş ve mekânsal açıdan en karmaşık plana sahip bir yapı gibi görünmektedir (Resim: 1, 4, 6), (Young, 1953, s. 9-17; Young, 1965, s. 5-7; Mellink, 1988; Glendinning, 1996, s. 23-25; Burke, 2012, s. 202-218; Rose, 2021, s. 50-51). Kompleksi ilk keşfeden Rodney Young idi ve buradaki kazılara 2019, 2022 ve 2023 yıllarında devam ettik. Yapı adını, tamamı beyaz zemin üzerine mavi renkte çengel *meander* motifi ile bezenmiş çakıl taşı mozaik tabandan almaktadır.

2019 ve 2022 yıllarındaki kazılar sırasında, yapının tarihinin düşündüğümüzden çok daha karmaşık olduğunu fark etmiştik. Burada Erken Frig Dönemi'nde (MÖ 9. yüzyıl), muhtemelen 19x9,50 m boyutlarında içi sütunlu megaron şeklinde bir yapı vardı. MÖ 800 yılındaki yangından sonra, Erken Frig Dönemi megaronunun yerine başka bir yapı inşa edilmiş olup bu yapının planı belirsizdir, ancak MÖ 6. yüzyılın başlarında onu takip eden yapıya dair elimizde pek çok kanıt bulunmaktadır. Bu sırada Gordion Lidya'nın kontrolü altındaydı ve Lidya'nın mali desteği muhtemelen iç kale boyunca mimari *terrakotalı* yeni çatıların eklenmesini mümkün kılmıştı (Resim: 7). Yeni Mozaikli Bina'da taş döşeli bir avlu, renkli çakıl taşı mozaik tabanlı birkaç oda ve Young'ın "Güney Bina" olarak adlandırdığı, iki tarafı taş yarım sütunlarla çevrili kareye yakın bir yapı bulunuyordu.

Young, kompleksin bölgenin Pers kontrolü altında olduğu MÖ 5. yüzyıl başlarına tarihlebileceğini düşünüyordu ancak yıkım tabakasındaki seramik ve küçük buluntuların yeniden incelenmesiyle, yapının yaklaşık MÖ 540'taki Pers saldırısında ağır hasar aldığı ve büyük bir bölümünün o dönemde kullanım dışı kaldığı anlaşılmıştır.

Güney Bina, Pers saldırısından sonra büyük ölçüde yeniden inşa edilmişti; bu yeni inşa faaliyeti sırasında gri ve kırmızı renkli Orta Frig Dönemi duvar bloklarının yeniden kullanıldığı açık olarak görülmektedir. Güney Bina'nın içinde, arka duvara yaslanmış büyük taş kaside, belki de İskender'in 333'teki ziyareti sırasında kestiği Gordion Düğümü'nün bulunduğu antik arabanın sergilenmesi için tasarlanmıştı.

Güney Bina'dan çıkan bir basamak, en azından 19 m (kuzey-güney) ve 12,5 m (doğu-batı) boyutlara sahip olan bir avluya açılmaktadır. Pers Dönemi'nde bahçelere duyulan ilgi ve avlunun büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda, bu alanda bir bahçenin yer almış olması muhtemeldir; bu alandaki dolguların paleobotanik analizleri, bu bahçeyi en azından kısmen yeniden canlandırmamızı sağlayacaktır. Avlunun batı tarafı, büyük ölçüde gri granit ve beyaz kireçtaşı bloklardan oluşan 1,30 m genişliğinde bir duvarla sınırlanmıştır. Bu duvar en az 20 m boyunca devam etmekte olup kuzey ucunu henüz bulabilmiş değiliz. Büyük blokların hepsi Lidya'nın başkenti Sardis'teki mimarların kullandığı sisteme uygun olarak sıralı bir sayı dizisi içeriyordu, ancak burada da yeniden kullanım izleri vardır. Duvarı oluşturan bloklar muhtemelen iç kaledeki MÖ erken 6. yüzyıla ait bir yapıdan geliyordu ki hangisi olduğu hâlâ belirsizdir ve Pers saldırısından sonra Güney Bina yeniden inşa edilirken buraya yerleştirilmiş olmalıdır. Yine de, yeniden kullanıldıkları durumda bile, sayı dizisi titizlikle takip edilmiştir ve bunlar Frig mimarisinde korunmuş tek numaralandırma sistemini temsil etmektedir.

Duvarın güneybatı dış tarafında, 3 m arayla duvardan çıkıntı yapan iki adet iyi kesilmiş kireçtaşı blok tespit edildi. Bunların kireçtaşı sütunlara ait kaideler olduğu anlaşıyordu ve sütunlardan biri kaidelerin önünde yatar vaziyette bulunmuştur (Resim: 8). Sütun gövdesi ikiye ayrılmıştı, ancak bu temiz bir kırık ve sütunun toplam yüksekliği 3,20 m idi. Sütunların, geçen yıl bulduğumuz taş *omphalos* veya göbeğin sergilendiği nişi çevrelediği artık açıktır. Yüksekliği 0,57 m ve çapı 0,49 m olan *omphalos*, Anadolu'da bulunan tek *omphalos*-tur. Bu *omphalos* sunağının her iki yanında birer kapı bulunuyordu, dolayısıyla ziyaretçilerin girmek üzere oldukları avlunun kutsallığını vurgulamak için yapılmış olmalıdırlar.

*Omphalos*un bulunduğu duvarın karşı iç tarafında yapılan kazılar, görünüşe göre bir avlunun parçası olan bu bölgenin, kompleksteki diğer alanlardan farklı olarak oldukça zengin süslemelere sahip olduğunu gösterdi. Yüzlerce gri ve mercan renkli pişmiş toprak koni ya da çivi, muhtemelen binanın çatısındaki çağdaş mimari *terakotalar*la benzer geometrik desenlerde düzenlenmiş bir duvar mozaığının parçalarını oluşturmaktaydı. Mimari *terakotalar* yine çok sayıdaydı ve kazı sırasında parçalarını bulduğumuz duvarlara ait siva parçalarının mavi, kırmızı ve beyaz renklerde olduğu tespit edilmiştir.

Diğer birkaç keşif de kompleksin seçkin yapısını öne çıkarır niteliktedir. Bir zamanlar ahşap kutularda veya mobilyalarda kullanılmış olabilecek kabartma bezemeli beş küçük altın varak panelin yanı sıra, üzerinde kazıma çizgilerle yapılmış bezemelere sahip üç burunlu mermer bir kandil açığa çıkarılmıştır. Kandil üzerinde kazıma çizgilerle yapılmış konsantrik daireler, bir yıldız ya da rozeti çevreleyen çengel *meander* gibi bezemeler görülürken, kabartma olarak makaralar kandilin belli yerlerine yerleştirilmiştir. Ayrıca, muhtemelen MÖ 6. yüzyıla tarihlenen ve dolayısıyla 2019 yılında bu alanda bulunan tunç ve demir göğüs zırhıyla çağdaş tunç miğfere ait bir yanak parçası da bulunmuştur.

Bu alandaki en sıra dışı ve heyecan verici buluntumuz, yaklaşık 7 cm yüksekliğinde ve 8 cm genişliğinde altın varaklı fildişi bir sfenks oldu (Resim: 9, 10). Sfenksin her iki yüzü de işlenmişti, ancak sadece bir yüzünde altın varak ve ince işlemler vardır. Sfenks düz bir kaide

üstünde, ön ayaklarından biri kalkık ve kuyruğu arka ayaklarının üzerinde kıvrık bir şekilde durmaktadır. Başına ucu üç yapraklı *lotus* ile sonlanan bir dal iliştilmiş, bacaklarının arkasındaki kıllar ise çentiklerle belirtilmiştir. Altın varak üç alanda uygulanmıştır: sarmallarla sonlanan ve çizgisel olarak belirtilen saçlarda; iki sıra halinde yapılan tüylerin bulunduğu kanatta ve yine çizgisel olarak belirtilmiş kuyruk ucunda. Sfenks muhtemelen ahşap bir sandalyeyi ya da tahtı süslüyordu; baş kısmında herhangi bir ek izi bulunmadığından, bu parça en üstte yer almış olabilir. Biraz daha küçük olmasına rağmen yükseltilmiş pençeye heraldik/karşılıklı olabilecek başka bir pençe parçası daha ele geçirilmiştir, dolayısıyla bunların aslen hanedana ait bir çift sfenks olması muhtemel görünmektedir. Üslubu, Doğu Yunan vazo resimleri (Khios seramiğindeki baş filizi), Assur ve Likya fildişi eserleriyle ve Arkaik mermer *kouros*ları ya da genç, idealize edilmiş erkek heykelleriyle benzerlikler göstermektedir ve altın varaklı fildişi sfenks MÖ 6. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir.

Bu dönemde Gordion Lidya kontrolü altındaydı ve bulunduğu Mozaikli Bina muhtemelen o dönemde Gordion'un yöneticilerinin ikametgâhı olarak hizmet veriyordu. Dolayısıyla böyle bir prestij objesi bu bağlamda gayet anlaşılırdır. Ancak, eserin bulunduğu dolgu, yapının Erken Helenistik Dönem'deki kullanımının sonuna tarihlenir ve çevresindeki alan tamamen kazılmış olsa bile tahtın başka herhangi bir parçası bulunamamıştır. Bu nedenle hem fildişlerinin hem de tunç yanak parçasının Pers saldırısında zarar görmüş olması ve daha sonra bina yeniden inşa edilirken parçalanmış haliyle adak olarak konulmuş olması mümkün görünmektedir. Geçen yılki bültende bu komplekste Gordion Düğümü'nün bulunduğu arabanın yer almış olabileceği hipotezini ortaya atmıştık ve şu ana kadar elde ettiğimiz tüm veriler bu hipotezi desteklemektedir.

Avlunun batı duvarı MÖ 3. yüzyılın başlarında hâlâ ayakta idi, ancak sütunlu gösterişli ön cephesi ve *omphalos* o zamana kadar yıkılmıştı. Avlunun içinde, duvarın kuzey kısmına karşı, iki odası ve ana odaya açılan dar bir sundurması olan kerpiçten küçük bir yapı inşa edilmişti. Ana odanın kuzeydoğu köşesine bir ocak yerleştirilmişti, yakınında da kerpiç ve taştan bir çalışma platformu ile bir *alabastron* vardı. Yapı yaklaşık MÖ 250 yılında kullanım dışı kaldıktan sonra, duvardaki küçük taşlar yağmalanmıştı. Zamanla buraya 1,30 m dolgu birikmiş ve alanın kuzeydoğu tarafına bir teras duvarı inşa edilmişti. MÖ 3. yüzyılın sonlarında büyüklü küçüklü odaların yanı sıra taş döşeli avlusu olan bir bina inşa edilmiş, ancak MÖ 189'da Romalılar'ın Keltler'in peşinden bölgeye girmesiyle kompleks terk edilmiştir.

UZAKTAN ALGILAMA ÇALIŞMALARI

Bu yıl uzaktan algılamaya her zamankinden iki kat daha uzun zaman ayırdık, çünkü 2022'de beklenmedik bir şekilde doğudaki Dış Şehir ya da yerleşim bölgesi keşfedilmişti (Resim: 11). Ekip 15,2 hektarlık bir alanda çalıştı ve öncelikle doğu Dış Şehir'e odaklandı. Ayrıca, Aşağı Şehir'in kuzey ucunda yer alan ve yaklaşık MÖ 540 yılında Gordion'a düzenlenen Pers saldırısında tahrip edilen ve MÖ erken 6. yüzyıla tarihlenen Frig kalesi Kuştepe'nin kuzeydoğusundaki araştırmalarımıza devam ettik. Uzaktan algılama çalışmalarının

çoğunda manyetik arama yöntemi kullanıldı ve bu yöntemin sonuçları Elektrik Özdirenc Tomografisi (ERT) ile iyileştirildi.

Belirlenen alanın ortasında bulunan mısır tarlası manyetometre kullanımını engellemiş olsa da doğu Dış Şehir'in büyük bir kısmını araştırmayı başardık. Buradaki çalışmalarımızı, eğer mısır tarlası çalışmak için müsait olursa, gelecek yıl tamamlamayı planlamaktayız. Şehir, 6,75 hektarlık bir alanı kaplamaktadır ve 450 m (kuzey-güney)x150 m (doğu-batı) ölçülerine sahiptir. Yeni keşfedilen şehir, Aşağı Şehir sur duvarında olduğu gibi kuleleri olan bir surla çevrilidir ve yüzeydeki seramiklerden anlaşıldığı kadarıyla bu alanda Orta Frig Dönemi'nde (yaklaşık MÖ 800-540) bir yerleşimin olduğunu söyleyebiliriz.

Manyetometrede, en büyüğü 17x26 m boyutlarında olan birkaç büyük yapının yanı sıra Sakarya Nehri üzerinden geçerek Güney Kale Kapısı'na doğru giden bir köprü ve bir yolun varlığı tespit edildi. Aslen kalenin doğu tarafından akan Sakarya Nehri, yerleşimin başlıca su kaynağıydı ve hiç şüphesiz burada bir doğu Dış Şehir inşa edilmesinin nedeni de bu olmalıydı. Batı Dış Şehir ve Aşağı Şehir'de olduğu gibi şehrin kuzeyinde de surlarla çevrili ikinci bir bölge bulunmuş olabilir, ancak bunu doğrulamak için önümüzdeki yıl ERT ile daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

Sakarya Nehri'nin daha sonraki hareketi doğu Dış Şehrin bazı duvarlarının yıkılmasına neden olsa da, Kuştepe'nin kuzeydoğusunda başka bir müstahkem bölgenin bulunduğu dair okumalarımızı doğrulamayı başardık. Tüm bu veriler sayesinde, Gordion'un boyutlarının - İç Kale Höyüğü, Aşağı Şehir ve Dış Şehirleri - 110 hektardan büyük olduğu söyleyebiliriz. Bu da bize Gordion'un, Troya (32 veya 33 hektar), Zincirli (39 hektar) ve Karkamış'ın (90 hektar) korunan alanlarından daha büyük, ama Hattuşa (180 hektar) ve Kerkenes'ten (270 hektar) daha küçük olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, uzaktan algılama, müstahkem iç kaleye ek olarak beş kadar daha surlarla çevrili şehir veya bölge olabileceğini düşündürmektedir. Bu plan türü, Gordion iç kalesinin duvarlarla çevrili bir dizi avluya bölünmesini anımsatsa da, bu yerleşim sistemi bilinen başka hiçbir Demir Çağı kentinde görülmez.

UNESCO

Son olarak, her ne kadar bu konuşma 2022 yılına odaklanmış, olsa da 2023'le ilgili bir noktaya da değinmek istiyoruz. Geçen yıl Dünya Mirası adaylıklarının görüşüleceği UNESCO toplantısı, Ukrayna'daki savaş nedeniyle ertelenmişti. Bu toplantı 2023'te Suudi Arabistan'daki Riyad'da yapıldı. 18 Eylül'de delegeler, Gordion'un Dünya Mirası Listesi'ne eklenmesi yönünde oy kullandılar (Resim: 12). Bu da Türkiye'den listeye eklenen 20. alan olduğumuz anlamına gelmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığına bunun gerçekleşmesi için, yardımlarından dolayı, tekrar teşekkür ederiz.

KÜLTÜREL MİRAS EĞİTİM PROJESİ

Kültürel Miras Eğitim Projesi (CHEP) 2014'ten bu yana Gordion Projesi'nin hayati bir parçasıdır. Programın başlıca hedefi, Gordion yakınlarında yaşayan çocuklara ve genç erişkinlere ulaşarak arkeolojik sit alanı ve çevresinin kendi miraslarının bir parçası olduğunu göstermektir.

Bu sezon öğrencilerin batı Orta Anadolu'nun kültürel zenginliklerine daha geniş bir bakış açısı kazanmalarını istedik. Gordion Antik Kenti'nin yanı sıra grup, Konya yakınlarındaki Çatalhöyük Neolitik yerleşimini; Roma ve Augustus Tapınağı'ndan çok uzak olmayan Ankara Kalesi'nde konservasyonu yapılan bir Roma tiyatrosu ve hamamını; Mevlana ve takipçilerine adanmış birkaç 16. yüzyıl Sufi İslam anıtını ve Ankara yakınlarındaki Beypazarı'nda bulunan Kent Müzesi'ni ziyaret etti. Geziler haricinde öğrencilere hem uygulamalı hem de teorik eğitimler verildi.

KAYNAKÇA

Burke, B. (2012). The Rebuilt Citadel at Gordion: Building A and the Mosaic Building Complex (Ed. C. B. Rose), *The Archaeology of Phrygian Gordion, Royal City of Midas, Gordion Special Studies, VII, University Museum Monograph*. Philadelphia: University Museum Press, s. 202-218.

Del Bono, E. (2011). Finding Visibility: The Stabilization and Display of Terrace Building Two, (Ed. M. Keller ve F. Matero), *Gordion Awakened. Conserving a Phrygian Landscape*. Philadelphia: Architectural Conservation Laboratory, s. 106-137.

Glendinning, M. (1996). *Phrygian Architectural Terracottas at Gordion*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Univ. of North Carolina, Chapel Hill.

Mellink, M. (1988). The Persian Empire: Anatolia, *Cambridge Ancient History* 4, 2nd Ed., s. 211-233. Cambridge: Cambridge University Press.

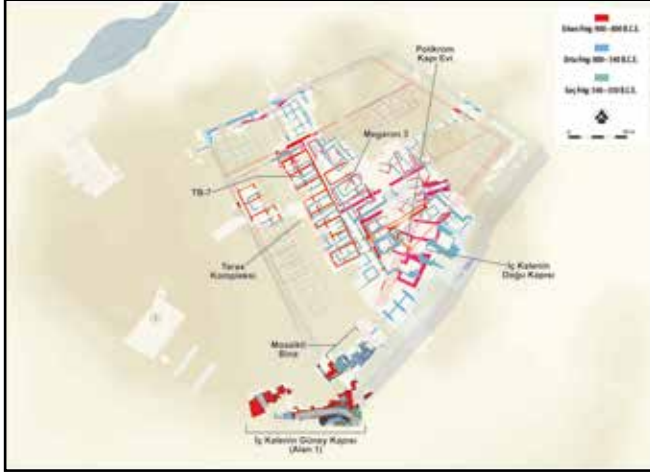
Rose, C. B. (2017). Fieldwork at Phrygian Gordion, 2013-2015, *American Journal of Archaeology*, 121, s. 135-178.

Rose, C. B. (2021). Midas, Matar, and Homer at Gordion and Midas City, *Hesperia*, 90.2, s. 27-78.

Young, R. (1953). Progress at Gordion, 1951-1952, *UPMB*, 17, s. 2-39.

Young, R. (1965). Early Mosaics at Gordion, *Expedition*, 7, s. 4-13.

EKLER

Resim 1: Frig Gordion'unun renkli evre planı. Planı hazırlayan: Gareth Darbyshire, Ardeth Anderson ve Gabriel Pizzorno.

Resim 2: İç Kale Höyüğü'nün havadan görünümü, güneydoğuya bakış. İç Kale'nin Doğu Kapısı sol üstte, Teras Binaları ise sağda yer almaktadır. Ziyaretçi yolu solda, altta ve sağda görülebilir. Fotoğraf: Ali Can Kırcaali ve Zekeriya Utğu.

Resim 3: Megaron 3'ün hasarlı duvarlarının çevresindeki yeni taş kaplama, üstte İç Kale'nin Doğu Kapısı, güneydoğuya bakış. Fotoğraf: Elisa Del Bono.

Resim 4: İç Kale'nin Güney Kapısı (sol ve ortada) ile Mozaikli Bina'nın (sağ üstte) havadan görünüşü. Fotoğraf: Ali Can Kırcaali ve Zekeriya Utğu.

Resim 5: İç Kale'nin Güney Kapısı, kuzeye bakış: (ön planda) Erken Frig Dönemi (MÖ 9. yüzyıl) eğimli destek duvarı (*glacis*) veya basamaklı teras duvarı; (resmin ortasından geçen) Doğu-Batı yaklaşım yolu; (arka planda) yolu sınırlayan Erken Dönem Frig sur duvarı. Fotoğraf: Brian Rose.

Resim 6: Mozaikli Bina kompleksinin Batı ucunun havadan görünümü. Soldaki duvar (Duvar 1548/1525), Lidya Sardis'teki mimarlar tarafından kullanılan ardaşık sayı dizisini içerir. Fotoğraf: Ali Can Kırcaali ve Zekeriya Utğu.

Resim 7: Mozaikli Bina'dan mimari terakotalar, MÖ erken 6. yüzyıl. Fotoğraf: Gebhard Bieg.

Resim 8: Mozaikli Bina'nın kazısı, kuzeybatıya bakış. Sarah Leppard andezit *omphalos* ile kireçtaşı sütunu açığa çıkartıyor. Fotoğraf Gebhard Bieg.

Resim 9: Mozaikli Bina kompleksinde bulunan altın varaklı fildişi sfenks, sağda ikinci bir sfenks parçasına ait pençe (MÖ erken 6. yüzyıl). Fotoğraf: Ahmet Remzi Erdoğan.

Resim 10: Mozaikli Bina'da ele geçen altın varaklı fildişi sfenksin diğer yüzü. Fotoğraf: Ahmet Remzi Erdoğan.

Resim 11: Doğu Dış Şehir'de ana hatlarıyla çizilmiş yeni keşfedilen yerleşim bölgesinin sınırlarıyla birlikte, Gordion'dan manyetik arama sonuçları. Planı hazırlayan: GGH.

Resim 12: Gordion'un UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girmesinin ardından Riyad'da düzenlenen resepsiyon.

Soldan sağa: Halil İbrahim Yılmaz (Ankara Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı), Kadim Koç (POTA Müdürü), Mürsel Yıldızkaya (Polatlı Belediye Başkanı), Zeynep Tuna Yüncü (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı), Cennet Ceylan (Gordion Alan Başkanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı), Gürsel Baran (Ankara Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı); Fatih Ulusoy (Türkiye'nin Suudi Arabistan Krallığı Büyükelçisi), Prof. Dr. Gülnur Aybet (Türkiye'nin UNESCO Büyükelçisi), Birol İnceciköz (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü), Mustafa Pulat (Türkiye'nin Yemen Büyükelçisi), İpek Özbek (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı), Prof. Dr. C. Brian Rose (Gordion Projesi Direktörü), Dr. Şule Kılıç Yıldız (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı).

KAYMAKÇI ARKEOLOJİ PROJESİ: 2023 YILI KAZI VE ARAŞTIRMA SONUÇLARI

Christopher H. ROOSEVELT*

Tunç KANER

Christina LUKE

1. GİRİŞ

Kaymakçı Arkeoloji Projesi (KAP), Manisa ili, Gölarmara ve Saruhanlı ilçeleri sınırında, Hacıveliler köyü yakınlarında yer alan, Orta ve Geç Tunç Çağı'na tarihlenen, I. Derece Sit Alanı içerisinde, Kaymakçı Sit Alanı olarak bilinen bölgede kazı ve ilgili faaliyetleri yürütmektedir. Proje, 2005-2014 yılları arasında, Marmara Gölü havzasındaki, çağlar boyu gerçekleşmiş kültürel etkinliklerin tarihini öğrenme amacıyla gerçekleştirilen Merkez Lidya Arkeoloji Projesi (CLAS) üzerine kurulmuştur. Kaymakçı yerleşimi 8.6 hektarlık bir kale, düşük yoğunluklu dış yerleşim ve bir mezarlıktan oluşmaktadır. Kaymakçı, Gediz Vadisi'nde MÖ 2. binyıla tarihlenen yerleşimler arasında bilinen en büyük yerleşimdir ve bu özelliği sebebiyle bölgenin önemli merkezlerinden biri olduğu düşünülmektedir. Kaymakçı kazıları MÖ 2. binyıl Batı Anadolu'su ve Ege, İç Anadolu bağlantıları açısından bilimsel kazançların elde edilmesini vadetmektedir. Uzun vadede ise Manisa ilindeki nihai turizm gelişimi için büyük potansiyele sahiptir.

2023'teki araştırma faaliyetleri çeşitli alanlarda önemli çalışmalar içermektedir: jeofizik araştırma; kazı çalışmaları ve ilgili mekânsal bağlamın analizi; deponun yeniden düzenlenmesi ve buluntu analizleri, çevresel arkeolojik buluntuların işlenmesi; paleoklim ve paleovejetasyon üzerine bölgesel araştırmaların ortaklaşa desteklenmesi; koruma ve arazi bakım faaliyetleri, yerel farkındalık yaratma faaliyetleri; yayınların ve sunumların hazırlanması ve sonuçlandırılması. Kazı Sonuçları Toplantısı (KST) serisindeki kısıtlı alan nedeniyle, burada sunulan çalışmalar arazi çalışmaları ve malzeme analizlerinin sonuçlarına odaklanmaktadır. Çalışmalar bir kez daha Kaymakçı Kalesi'nin stratigrafisi, kronolojisi ve mekânsal organizasyonunun yanı sıra maddi ekonomileri ve topluluklarının bölgeler arası etkileşimlerine dair özgün soruları araştırıp açıklığa kavuşturmayı hedeflemiştir.

* Prof. Dr. Christopher H. ROOSEVELT, Koç Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 34450 Sarıyer-İstanbul/TÜRKİYE; E-Posta: chroosevelt@ku.edu.tr; ORCID: 0000-0002-4302-4788.

Tunç KANER, Koç Üniversitesi, Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, 34443 Beyoğlu-İstanbul/TÜRKİYE; E-Posta: tunckaner@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7261-9919.

Doç. Dr. Christina LUKE, Koç Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 34450 Sarıyer-İstanbul/TÜRKİYE; E-Posta: christinaluke@ku.edu.tr; ORCID: 0000-0003-0979-2510.

2. JEOFİZİK SONUÇLARI

Birkaç yıllık aranın ardından Kaymakçı'daki jeofizik çalışmaları 2023 yılında yeniden başlatılmıştır. Alanda daha önce yapılan jeofizik çalışmalar, öz direnç araştırmasının diğer yöntemlere kıyasla daha zaman alıcı olsa da diğer yöntemlerden daha ayrıntılı ve doğru sonuçlar verdiğini göstermişti. 2012-2016 yıllarındaki öz direnç araştırması Kaymakçı kalenin neredeyse tamamını kapsayarak ana sur duvarları ve iç sur duvarlarının yanı sıra cadde ve sokaklarla ayrılmış çeşitli tip ve büyüklükteki yapı komplekslerinin kalıntılarını iyi bir şekilde ortaya koymuştur (Harita: 1). 2023'teki öz direnç araştırması, öncelikle surların dışında yer alan bölgedeki toprak altı yapıları ve durumlarını ortaya çıkarmayı ve kalenin içinde kalan diğer araştırma eksikliklerini gidermeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda, Dr. G. Eren yönetiminde ve Dr. D. Alberghina, D. Sönmez ve G. Demir'in yardımlarıyla 2023 yüzey araştırması ekibi, Kaymakçı'da muhtemelen yamaçtan aşağıya, antik göl kıyısına kadar uzanan sur dışında yapılaşan çevre ile ilgili verileri ortaya çıkarmıştır. 2023 sonuçlarının en dikkat çekici olanları arasında sur kalıntıları, vadi tabanına karşılık gelen olası doğrusal yapı ve çok sayıda olası teras duvarı yer almaktadır. Bu araştırmanın ayrıntılı sonuçları Dr. G. Eren tarafından Araştırma Sonuçları Toplantısı (AST) serisinde ayrıca yayınlanacaktır.

3. KAZI ÇALIŞMALARI VE SONUÇLARININ ÖZETİ

Kaymakçı'da 2023 yılı kazıları iki farklı kazı alanında (KA) yürütülmüştür: İç kalede bulunan KA 97.541 ve iç kalenin güneybatı yamacında bulunan KA 86.540 (Harita: 1). Yerinde belgeleme ve tüm buluntu toplama ve işleme aşamaları KAP Kayıt Sistemi'ne uygun olarak sistematik ve bilimsel bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Roosevelt vd., 2014; Roosevelt vd., 2015). Envanterlik olarak nitelendirilen eserler uzun süreli koruma ve sergilenme amacıyla Manisa Müze Müdürlüğüne teslim edilirken, buluntuların büyük çoğunluğu (seramik, taş, toprak ve çeşitli küçük buluntular) sezon sonunda kazı deposuna taşınmıştır.

A. İç Kale: KA 97.541

KA 97.541'de 2015, 2016, 2019 ve 2022 yıllarında yapılan önceki kazılarda, iç kalenin dış, alt terasındaki 19x19 m'lik alanda, ağırlıklı olarak Kaymakçı'nın Geç Tunç Çağı 2 (GTÇ 2) evresine tarihlenen en az üç yapı kompleksi ortaya çıkarılmıştı. 2023 yılında, 19x19 m'lik alana birbirlerinden 1 m'lik kesitler ile ayrılan 10x9,5 m'lik iki alanın eklenmesiyle KA kuzeye doğru genişletilmiştir (Plan: 1, Resim: 1). F. Carpentier yönetiminde ve E. Vorobyeva ile G. Demir'in yardımlarıyla, önceki sezonlardan elde edilen jeofizik ve kazı sonuçlarının rehberliğinde, KA 97.541'in kuzeye doğru genişletilmesinin amaçları arasında (1) yirminci yüzyılın ortalarındaki tarımsal faaliyetler nedeniyle kısmen bozulmuş ve belki de kısmen sur duvarı yıkıntılarının altında kalmış olan alandaki son faaliyet aşamalarının dikkatlice araştırılması yer almaktadır; (2) iç kalenin üst terasını ve doğu ucunda yer alan bir geçidi temsil eden sur duvarı ile daha önce açığa çıkarılan yapıların bir arada incelenmesi; ve (3) iç kale teras duvarının, yapı kompleksinin ve 19x19 m'lik alanın kuzeydoğu köşesinde yer alan

büyük fırının/ocağın tamamen açığa çıkarılması vardır. Bu hedeflerin her birine, özellikle de ilk ikisine yönelik ilerleme kaydedilmiştir. Buradaki yıkıntıların kaldırılması yalnızca sur duvarının duvar yüzünü değil, aynı zamanda bir iskân dolgusunun yüzeyini ve kötü korunmuş diğer birkaç yapıyı da ortaya çıkarmıştır. Duvar işçiliği, Kaymakçı'daki benzer büyüklükteki duvarlara özgü *face-and-rubble-core* tarzda harçsız olarak yerleştirilmiş irili ufaklı işlenmemiş yerel taşlardan oluşmaktadır. Duvarın güney yüzüne bitişik, en fazla iki sıra yığma taştan oluşan, kabaca at nalı biçiminde benzer iki yapı bulunmaktadır. Kötü korunmuş olmaları, hangi amaçla inşa edildiklerinin net olarak belirlenmesini güçleştirmektedir. Önümüzdeki sezonlarda devam edecek çalışmalarda daha kesin sonuçlara ulaşılması beklenmektedir.

B. İç Kale'nin Güneybatı Yamacı: KA 86.540

İç kalenin güneybatı yamacında yer alan 11x11 m boyutlarındaki KA 86.540'taki kazı çalışmaları 2022'de başlamış ve (1) daha önceki jeofizik araştırmalarda tespit edilen yapıların incelenmesi, (2) KA'daki yerel Geç Tunç Çağı'nın yerleşimin başka yerlerinde tespit edilen daha geç evrelerini koruduğu hipotezinin test edilmesi ve (3) alandaki tüm yerleşim sürecinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. KA, jeofizik sonuçlarında halihazırda görülebilen özelliklerle uyumlu olması için koordinat sistemine çapraz olarak yerleştirilmiştir. Bununla bağlantılı olarak, bu rapordaki tüm planlar ve hava fotoğrafları, sergileme ve anlaşılma kolaylığı açısından -53° döndürülerek sunulmuştur. E. Kaner ve E. Tour tarafından yönetilen ve E. Yurttaş ve G. Demir yardımıyla yürütülen 2023 yılı kazıları, bu alandaki yapı kompleksinin, farklı alanların, teras duvarlarının ve dolguların yamaçtan güneye doğru inildikçe birbirini takip eden evrelerini ortaya çıkarmıştır (Plan: 2, Resim: 2).

KA 86.540'ta yüzey toprağının altında en az dört kazı alanı evresi (KAE) tespit edilmiştir. Bunlardan en erkeni olan 4. evre ve alt evreleri, yerel GTÇ 1 seramik evresine tarihlenmektedir ve sur duvarı 4'ün alt kısmında devam eden gri, çakıllı dolguları barındıran dik olmayan duvar doğrultularıyla (Örneğin: duvar 47) ilişkilendirilmektedir (Örneğin: duvar 174, 274, 275). KAE 3, yalnızca yeni bir hat üzerinde sur duvarı 4'ün inşa edilmesiyle temsil edilmektedir; bu duvarın yaklaşık -53° yöneliminin alanda daha sonra inşa edilmiş tüm yapıları etkilediği görülmektedir. Söz konusu inşa faaliyeti, KAE 2 ve onun alt evreleri olan iyi tanımlanmış mekânlar (Örneğin: 50 numaralı mekânı tanımlayanlar (89, 91, 10, 41 ve 61/328/273 numaralı duvarlar) ve bu mekânlara sonradan yapılan eklemeler ve düzenlemeler (Örneğin: 48 numaralı mekânın duvarları (20/21/67, 24/40 ve 60/272 numaralı duvarlar)) ile temsil edilmektedir. Son KAE 1, daha önce terk edilmiş alanı çevreleyen diğer duvarların yanı sıra duvar 4'ün yıkıntısını temsil etmekte ve Kaymakçı'nın bu bölgesindeki Antik Dönem aktivitelerinin sonunu işaret etmektedir. Burada tanımlanan evrelerin detaylandırılması için gelecek kazı sezonlarından elde edilecek sonuçlar beklenmektedir.

4. BULUNTU ANALİZİ SONUÇLARI

A. Seramikler

Geçmiş sezonlarda olduğu gibi seramik buluntular Kaymakçı 2023 kazı sezonunda en çok tespit edilen arkeolojik buluntu grubu olarak karşımıza çıkar. T. Kaner'in gözetiminde gerçekleştirilen ön belgeleme çalışmaları seramiklerin temizlenmesi, sayılması, tartılması, renklerinin tespit edilmesi (Munsell) ve iç-dış fotoğraflarının çekilerek elde edilen verilerin tamamının kazı veri tabanına kaydedilmeleri işlemlerini kapsamaktadır. 2023 yılında 97.541 ve 86.540 numaralı kazı alanlarında yapılan çalışmalarda ele geçen seramiklerin tamamının (9.149 torba seramik, toplamda 48.142 seramik parçası) ön belgeleme çalışmaları tamamlanmıştır.

Ele geçen seramiklerin özelliklerine baktığımızda geçmiş sezonlarda elde edilen veriler ile benzer sonuçlar sunduğunu gözlemlenmiştir. KA 97.541'in yaklaşık %72'si Kırmızı-Açık Kahverengi (RLB) mal grubu, %17'si kaba mal grubu (CW), %8'i gri mal grubu (G) ve %3'ü *pithostan* oluşmaktadır (Grafik: 1). KA 86.540'ın ise yaklaşık %62'si RLB, %24'ü CW, %9'u G ve %5'i *pithostan* oluşmaktadır (Grafik: 2).

Kazı alanlarının genelini yansıtan bu istatistik çalışmasının yanı sıra, 86.540 no.lu kazı alanının stratigrafik-mimari evreler özelinde de istatistiksel çalışması yapılabilmektedir (Grafik: 3). Bu çalışmanın asıl amacı ise Kaymakçı geç evreleri ile erken evreleri arasındaki seramik mal grup farklılıklarını göz önüne sermektir. Yapılan istatistiki çalışma sonucunda, geçmiş dönemlerde Kaymakçı'daki tüm kazı alanlarında da tespit edilen kırmızı-kahverengi mal grubunun (RLB) her evrede yoğun olarak geçtiği 86.540 özelinde de kanıtlanmıştır. Evreler arasındaki farkları ortaya koyan asıl istatistik gri mal grubunun yüzdesidir. Özellikle 4a evresinde açıkça görülen gri mal grubunun yüzdesindeki artış önem arz etmektedir. Ancak elde edilen veriler ön çalışmalar sonucunda elde edilmiştir. Önümüzdeki sezonlarda bu alanda yapılacak kazı çalışmaları ve bu çalışmalardan elde edilecek bilgiler (Carbon-14 vd.) Kaymakçı'nın geç evreleri ve erken evreleri arasındaki farkı daha net bir şekilde gözler önüne serecektir.

Ön belgeleme, veri girişi ve istatistiksel çalışmalara ek olarak, hem 2023 yılında tespit edilen seramikler hem de önceki yıllarda tespit edilen ve Kaymakçı seramik tipolojisini anlamak için önemli görülen örnekler için ayrıntılı bireysel seramik tanımlama, veri girişi, *laser-aided profiler* çizimleri ve restorasyon faaliyetleri gerçekleştirilmiştir (Resim: 3-4). Bugüne kadar toplam 25.466 adet seramik tüm ayrıntılarıyla tanımlanmıştır. Ayrıca, kıdemli seramik uzmanı Dr. P. Pavúk, önceki dönemlerde ele geçen seramiklerle Kaymakçı'nın seramik tipolojisinin stratigrafik ve kronolojik bir resmini oluşturma çalışmalarına devam etmiştir. Tipolojik çalışmanın yanı sıra 25 seramik parçası Manisa Müze Müdürlüğünden alınan resmi izinle organik kalıntı analizi yapılmak üzere Koç Üniversitesi laboratuvarlarına götürülmüştür.

B. Yontma Taş Aletler

Kaymakçı'daki yontma taş (mikrolitik) buluntuların incelenmesi, 2021 yılında L. Kaňáková tarafından başlatılmıştır. Kaymakçı'daki mikrolitik yontma taş topluluğunun tipolojik sınıflandırması ve jeolojik sınıflandırması üzerine yapılan önceki çalışmalar, devam eden çalışmalar için zemin hazırlamıştır. 2023 yılındaki çalışmalar, 93.545, 95.555, 99.526 ve 109.523 numaralı KA'lerden bugüne kadar çıkarılan tüm taş eserlerin eksiksiz belgelenmesine odaklanmıştır. Bu alanların seçimi, yerleşimin farklı işlevsel alanlarını temsil edecek şekilde yapılmıştır: sur sistemleri (95.555); güney terastaki iki ev-atölye alanı (99.526 ve 109.523); ve ağırlıklı olarak depolama için kullanılan alan (93.545).

Ham maddelerin analizi, buluntuların çoğunun, kayaçların şekillendiği sulu ortamın madenin rengini, yapısını, şeklini ve dış yüzeyini etkilediği *opal silika* kayaçlarından oluştuğunu göstermektedir. En yaygın buluntular arasında *limnosilikitler* ve *kalsedoniler* ya da kırmızı, turuncu veya sarı renkli kayaçlar (Örneğin: *jasper* ve kırmızı *kalsedoniler*) ile *opaller*, *tabular silikitler* ve obsidiyenler yer almaktadır (Resim: 5, Grafik: 4). Ayrıca, belirli ham maddeler belirli işlevlerde kullanılmış gibi görünmektedir (Örneğin: oraklar ya da biçme bıçakları için kullanılan *tabular silikit*). Çok yönlü yongalama teknikleri çekirdekler, dilgiler, yongalar, tamir yongaları ve hatta tüketilmiş çekirdekler temsil edilmiştir; bu da en azından bazı yerel işçilik uygulamalarına işaret etmektedir. Kullanım izi analizi aletlerdeki aşınma izlerini tespit etmiş ve form ile birlikte alet türlerini ve dolayısıyla işlevlerini ortaya koymuştur.

İşlevsel alet gruplarının bağlamsal analizi ilginç ön sonuçlar ortaya koymaktadır (Grafik: 5). Ahşap işçiliği, çok sayıda keskinin yanı sıra soyucu, kazıyıcı, matkap, testere ve aşınmış ve dolayısıyla tanımlanamayan birçok aletle sur bölgesi üzerinde yoğunlaşmış gibi görünmektedir. Sur bölgesinde ayrıca, şu ana kadar incelenen tek ok ucu da bulunmuştur ve bu ok ucunun çarpma ve taşınmaya bağlı olarak ciddi hasar gördüğüne dair kanıtlar mevcuttur. İç kaledeki depolama alanında az sayıda taş alet bulunmuştur ve bunlar da yalnızca ikincil ya da üçüncül çöp dolgularında ele geçmiştir. Oraklar tüm bölgelerde tespit edilmiştir, ancak Güney Teras Bölgesi'nde evsel ve ev içi endüstri kullanımının bir arada olduğu ilginç bir düzen ortaya çıkmıştır. KA 99.526'da bir kazıyıcı dışında sadece oraklar bulunmuştur, bu da bu bölgede yaşayanların ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlerle meşgul olmuş olduklarını düşündürmektedir. Buna karşılık, KA 109.523'te, çok sayıda buluntu içeren Orta Tunç Çağı (OTÇ) kontekstleri arasında 6 orak ve 3 bıçağın yanı sıra 2 aşınmış tanımlanamayan alet bulunmuştur.

C. Öğütme Taşları

Kaymakçı'daki öğütme (makrolitik) taş buluntularının incelenmesi, 2019-2022 yıllarında K. Doležalová tarafından yürütülen çalışmalarla başlatılmıştır. Geçmiş çalışmalar, öğütme taşı (ÖT) türlerini sınıflandırmaya ve jeolojik kaya türlerini ve ham maddelerin kaynağını belirlemeye odaklanmıştır. 2023'teki çalışma, üretim kanıtlarını, kullanım ve kullanım dışı bırakma modellerini ve kullanım izi analizini araştırmayı hedeflemiştir. İşlenmemiş parça-

lar, kalıplar veya alanda üretim yapıldığına dair başka kanıtlar bulunmadığından, öğütme taşı üretiminin büyük kısmının yerleşim dışında veya henüz keşfedilmemiş alanlarda gerçekleştiği varsayılmaktadır. Üretim yeri neresi olursa olsun, öğütme taşı boyutları üzerinden hesaplanan farklılık katsayıları, en azından üst öğütme taşlarının üretiminin oldukça standart olduğunu ve dolayısıyla muhtemelen uzmanlaşmış bir endüstrinin sonucu olduğunu göstermektedir. Üretim teknolojilerine dair kanıtlar, özellikle üst örneklerdeki kazıma izleriyle ortaya çıkarılmıştır (Resim: 6).

Kullanım ve kullanım dışı bırakma modellerinin bağlamsal analizi ilginç sonuçlar ortaya çıkarmıştır. İlk olarak, *morfometrik* eşleşme öngörü modeli tarafından belirlenen üst ve alt öğütme taşı çiftleri, sadece birkaç kesin öğütme taşı çifti için kanıt göstermiştir. Çift olarak kullanıldıklarını bilsek bile, bu veriler her zaman çift olarak üretilmemiş olabileceklerini ve belki de zaman içinde yeniden kullanıldıklarını ve dolayısıyla iyi eşleşmiş çiftler halinde bulunmadıklarını düşündürmektedir. KA 109.523'teki 227 numaralı binada olduğu gibi, öğütme işlemine odaklanıldığına dair belirgin kanıtlar bulunan birkaç kazı alanı dışında, öğütme taşları bina içlerinde açık hava dış mekânlarına kıyasla daha yaygın olarak bulunmuştur ve dış mekânlarda bulunanlar daha kırık olma eğilimindedir (özellikle KA 97.541'de). Bu durum, açık hava mekânlarında bulunan örneklerin daha çok kullanım dışı kaldığını ve faaliyet alanlarının bir göstergesi olmadığını düşündürmektedir. Bu öneri, farklı bağlam türlerinde bulunan öğütme taşlarının durumu ile daha genel olarak desteklenmektedir: Taş duvarlarda yeniden kullanılmış olarak bulunan örneklerin %59'u, açık alanlarda bulunan örneklerin %59'u ve toprak dolgular içinde bulunan örneklerin %69'u kırık haldeyken (orijinal öğütme taşlarının yarısından azı korunmuştur), mekân koridorlarında bulunan örneklerin %57' sinin yarısından çoğu iyi korunmuştur (Grafik: 6). Bu durum, zaman içinde yeniden kullanımın yanı sıra, parçalanmış öğütme taşlarının en sık taş duvarların (yeniden) inşasında kullanıldığı kademeli bir şekilde terk edilme ve yeniden kullanıma işaret etmektedir.

Son olarak, seçilmiş örnekler üzerinde yapılan kullanım izi analizi ilginç ön sonuçlar vermiştir ve gelecekteki çalışmalarda daha ayrıntılı sonuçların elde edilmesi beklentisini doğurmuştur. Kullanım izi analizi makroskobik ve mikroskobik gözlemlerin yanı sıra daha detaylı mikroskobik analizler için alınan *polivinil siloksan* (PVS) izleri ile incelenmiştir. Ön sonuçlar öğütme taşlarının sadece tahıl tanelerini öğütmek için kullanılmadıklarını göstermektedir; farklı aşınma desenleri, diğer bitki türlerini ve diğer maddeleri (Örneğin: seramik) öğütmek için de kullanıldıklarını ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

Kaymakçı Arkeoloji Projesi'nin sekizinci kazı ve onuncu araştırma sezonu, projenin araştırma hedeflerini çeşitli açılardan geliştirmiştir. Yeniden başlatılan jeofizik araştırmalar hem iç kalede hem de göl havzasına doğru inen yamaçlarda öz direnç yüzey araştırmasının kapsamını genişleterek sur izlerini netleştirmiş ve sur dışı yapılara dair daha fazla kanıt ortaya koymuştur. İç kale ve güneybatı yamacındaki kazılar, hem yapı komplekslerinin yatay

düzenlerini ve aralarındaki mekanları hem de mimari ve stratigrafik evrelerin dikey dizilişlerini araştırmaya devam etmiştir. Mekânsal verilerle ilgili arazi kayıt ve laboratuvar iş akışlarındaki iyileştirmeler ve değişiklikler, kazı alanı evrelerinin yeniden yorumlanmasını ve kontekst birimlerinin 3D modellemesinin devam etmesini mümkün kılmıştır. Seramiklerin yanı sıra yontma ve öğütülmüş taş buluntular üzerinde devam eden çalışmalar, Kaymakçı'nın iç kalesindeki tipolojik ve işlevsel dağılımların yanı sıra zaman içindeki değişimin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Devam eden depo ve veri tabanı çalışmaları, buluntu ve veri erişimini kolaylaştırmaya ve analiz etmeye devam ederken, aynı zamanda güvenli ve sağlıklı depolamayı da sağlamaktadır; aynı şekilde koruma ve alan bakım çalışmaları da kazıdan çıkarılan buluntuları geleceğe yönelik olarak uygun şekilde muhafaza etmeye devam etmektedir.

Bunlara ek olarak, Kaymakçı kazıları özelinde yapılan yayınlar ve sunumlar, ekibimizin Kaymakçı kazıları ve Marmara Gölü Havzası arkeolojisini geniş kitlelere ulaştırma konusundaki devam eden çabalarının bir kanıtıdır. Kaymakçı'daki 2022 sezonunun tam bir özeti halinde yayımlanmıştır (Roosevelt vd., 2024). Ekip üyeleri, Kaymakçı'nın geçmişinin çeşitli yönlerini konu alan hakemli makaleler ve kitap bölümleri yayınlamaya devam etmektedir. Bunlar arasında kararlı izotop analizleri (Irvine, vd., 2023), tarihi hava fotoğrafları (Hong ve Roosevelt, 2023) ve Marmara Gölü'nün paleocoğrafyası ve kurumasıyla ilgili değerlendirmeler (Vardar vd., 2023) yer almaktadır. Ayrıca, uzun zamandır bizimle çalışan ekip üyeleri hem Kaymakçı'dan hem de genel olarak Batı Anadolu'da tespit edilen öğütme taşları ve zoomorfik plastik dekorasyonlar üzerine yüksek lisans tezlerini yakın zamanda başarıyla tamamlamıştır (Doležalová, 2023; Bobik, 2023). Yayımlanan çalışmalara ek olarak, Kaymakçı ekibinin geniş bir temsili, uluslararası konferans sunumlarıyla projenin araştırmalarını tanıtmaya devam etmektedir.

Yayın ve sunum faaliyetleri, Kaymakçı'nın geçmiş toplulukları, bu toplulukların komşularıyla olan ilişkileri ve MÖ 2. binyıl Batı Anadolu arkeolojisinin anlaşılmasına yönelik belirli zorluklar üzerine yaptığımız araştırmalardan elde ettiğimiz önemli sonuçları ve farklı bilimsel yaklaşımları kamuoyu ve akademik kitlelere sunmaya devam etmektedir. Kaymakçı gibi ilginç ve önemli bir alanda böyle bir çalışma yürütme fırsatı ve iznini vermeye devam ettiği için proje yöneticileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne minnettardır.

TEŞEKKÜRLER

Kaymakçı Arkeoloji Projesi'nin 2023 sezonu, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünden alınan izinler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Proje, Koç Üniversitesine ve özel bağışçılara maddi ve manevi destekleri için minnettardır. Ayrıca, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Genel Müdür B. İnceciköz'e, Kazılar Dairesi Başkanı Ü. Görgülü, Kazılar Dairesi Şube Müdürü N. Metin ve Kazılar Şubesi görevlileri Ö. Balamir ve Ö. Yurdakul'a, Manisa Müze Müdürü E. Sülek ve personeline en

içten teşekkürü borç biliriz. Ayrıca Manisa Müze Müdürlüğünden Bakanlık Temsilcimiz E. C. Kale'nin katkı ve desteklerinden dolayı şükranlarımızı sunarız. Proje, 2023 sezonu boyunca araştırma, güvenlik ve çalışma ekiplerini oluşturan, Manisa'nın üç ilçesi ve 8 ülkeye yayılmış 14 üniversiteyi temsil eden 61 kişinin özverili çalışması olmadan mümkün olamazdı.

KAYNAKÇA

Bobik, J. (2023). *Zoomorphic Appliques on Pottery of Western Anatolia in the Second Millennium B.C.E. in a Wider Geographical and Cultural Context*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Charles Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Enstitüsü, Prag.

Doležalová, K. (2023). *The tale of volcanic rocks. Assessing the grinding stones and their chaîne opératoire in 2nd Millennium BC Western Anatolia*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Charles Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Enstitüsü, Prag.

Hong, X. ve Roosevelt C.H. (2023). Orthorectification of Large Datasets of Multi-scale Archival Aerial Imagery: A Case Study from Türkiye, *Journal of Geovisualization and Spatial Analysis* 7, s. 23. <https://doi.org/10.1007/s41651-023-00153-1>

Irvine, B., Shin, N., Luke, C. ve Roosevelt C.H. (2024). Stable carbon isotope ($\delta^{13}\text{C}$) analysis of archaeobotanical remains from Bronze Age Kaymakçı (western Anatolia) to investigate crop management, *Vegetation History and Archaeobotany* 33, s. 289-300. <https://doi.org/10.1007/s00334-023-00941-1>

Roosevelt, C.H., Kaner, T. ve Luke, C. (2024). Kaymakçı Arkeoloji Projesi: 2022 Yılı Kazı ve Araştırma Sonuçları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 43(3), s. 275-292.

Roosevelt, C.H., Cobb, P., Moss, E., Brandon O.R. ve Ünlüsoy, S. (2015). Excavation is Destruction Digitization: Advances in Archaeological Practice, *Journal of Field Archaeology* 40(3), s. 325-346. <https://doi.org/10.1179/2042458215Y.0000000004>

Vardar, S., Roosevelt, C.H. ve Luke, C. (2022). Kuraklığın Kontrolündeki Marmara Gölü Sulak Alanına Paleocoğrafya Açısından Bakış (Gölmarmara-Manisa), (Ed. Yüksel Abalı, Orkide Minareci, Sermin Çam Kaynar ve Leman İncedere), *Manisa: Akademik Araştırma Işığında (Fen Bilimleri & Coğrafya & İktisat) Cilt-4*. Ankara, TR: Berikan Yayınevi, s. 510-529.

EKLER

Harita 1: Kaymakçı Kalesi'nin 2023 kazıları ve jeofizik araştırma alanını gösteren planı.

Resim 1: KA 97.541 ve kuzeybatıdaki iç kaleye havadan genel bakış.

Resim 2: KA 86.540'ın havadan görüntüsü.

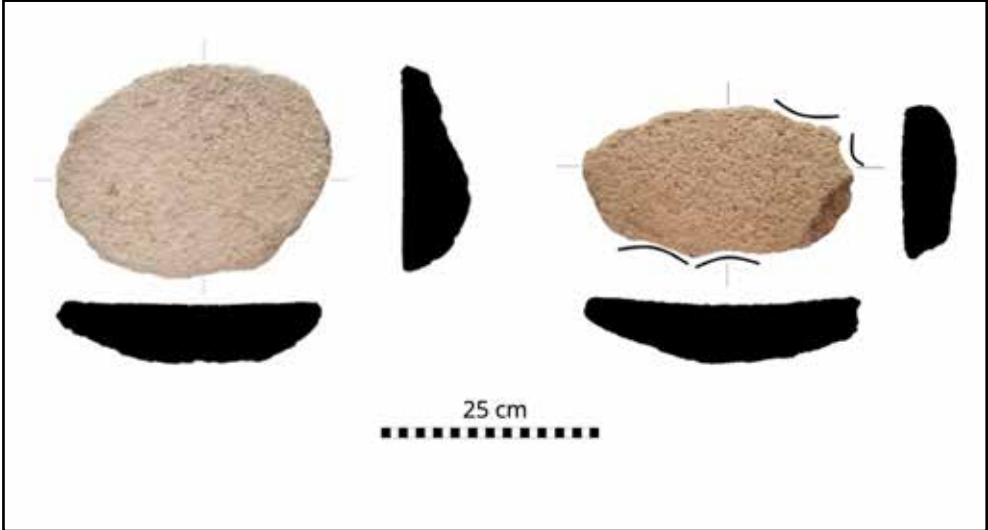
Resim 3: KA 97.541 ve 109.523'ten kısmen tümlenmiş kaplar.

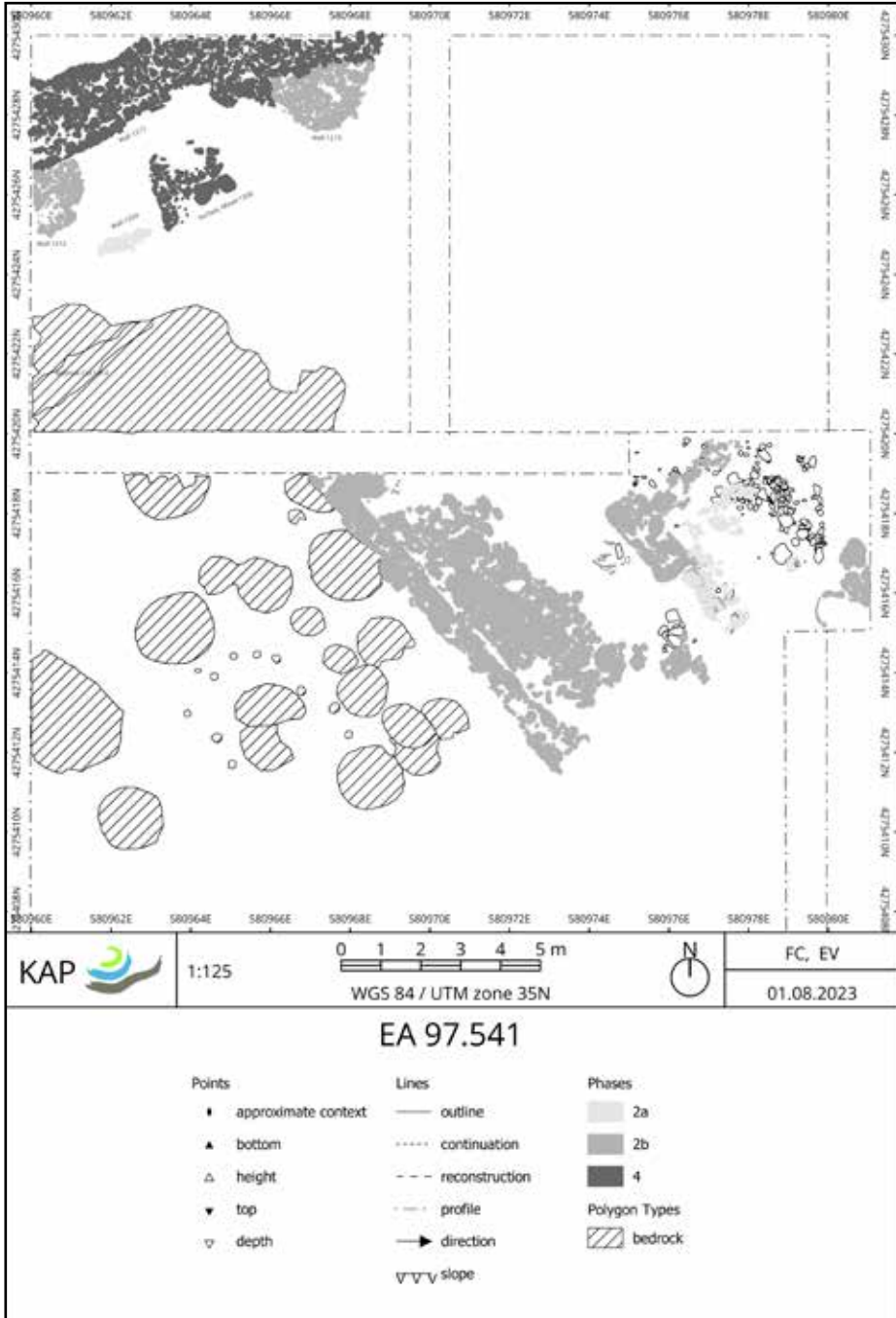
Resim 4: KA 97.541 ve 109.523'ten kısmen tümlenmiş kaplar.

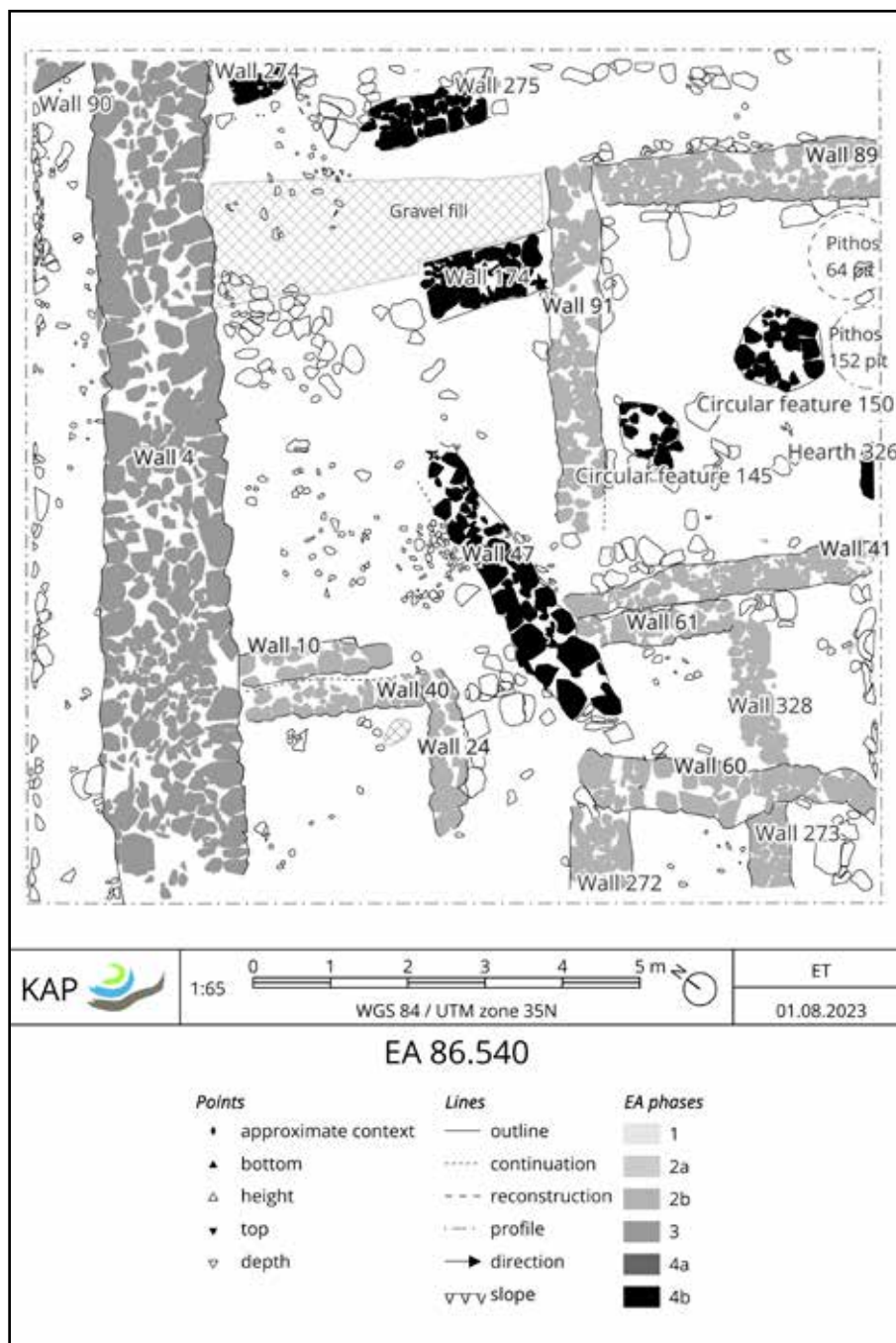
Resim 5: Kaymakçı'dan yontma taş ham maddesi örnekleri: KA 95.555'ten opaller (sol) ve KA 99.526'dan tabular silikat (sağ).

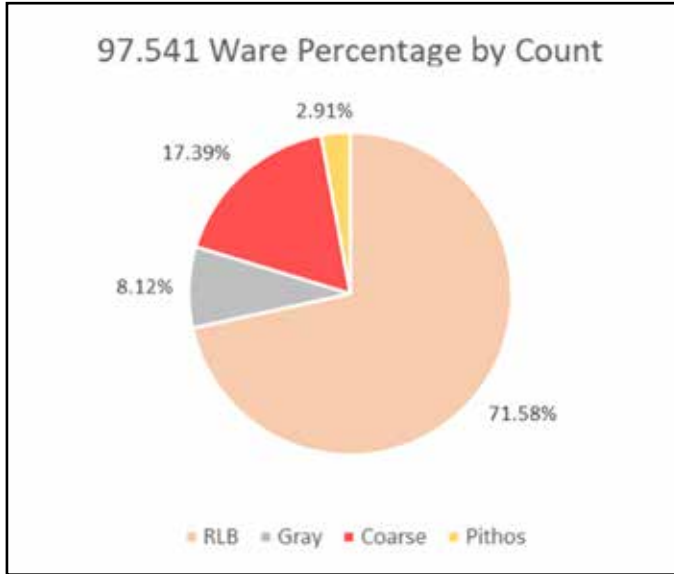
Resim 6: ÖT 97.543.537.1'in alt kısmında (sol) ve ÖT 93.545.168.1'in yan taraflarında (sağ) düzeltme izleri.

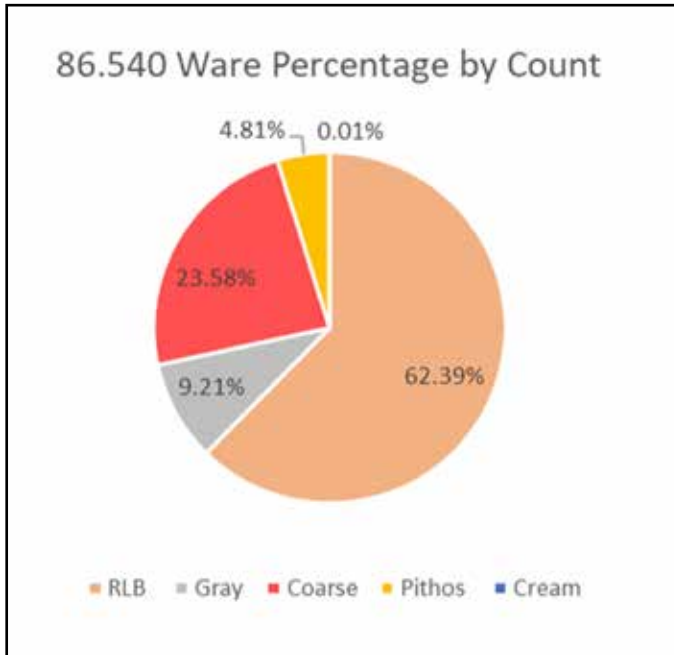
Plan 1: KA 97.541'in evre planı.

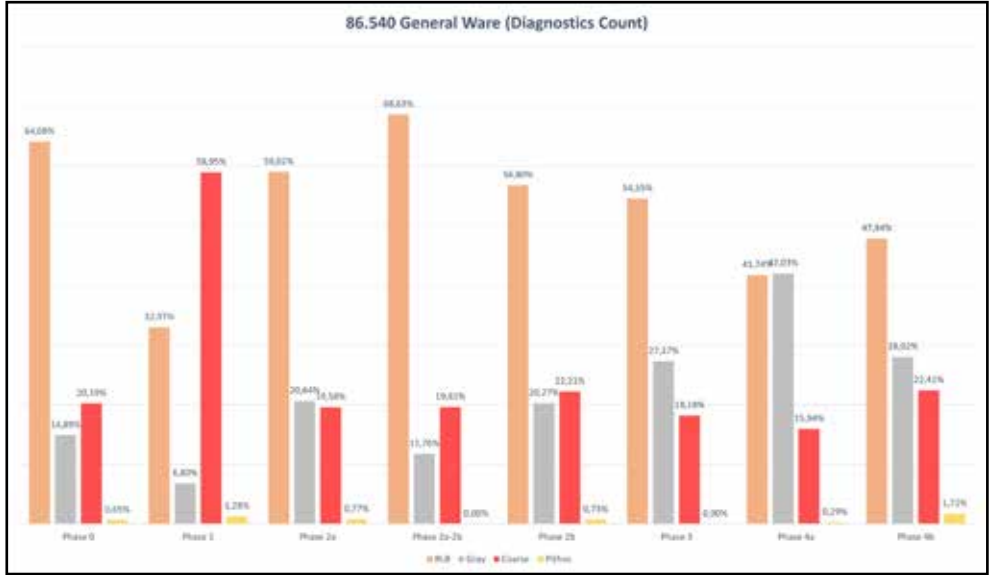
Plan 2: KA 86.540'in evre planı.

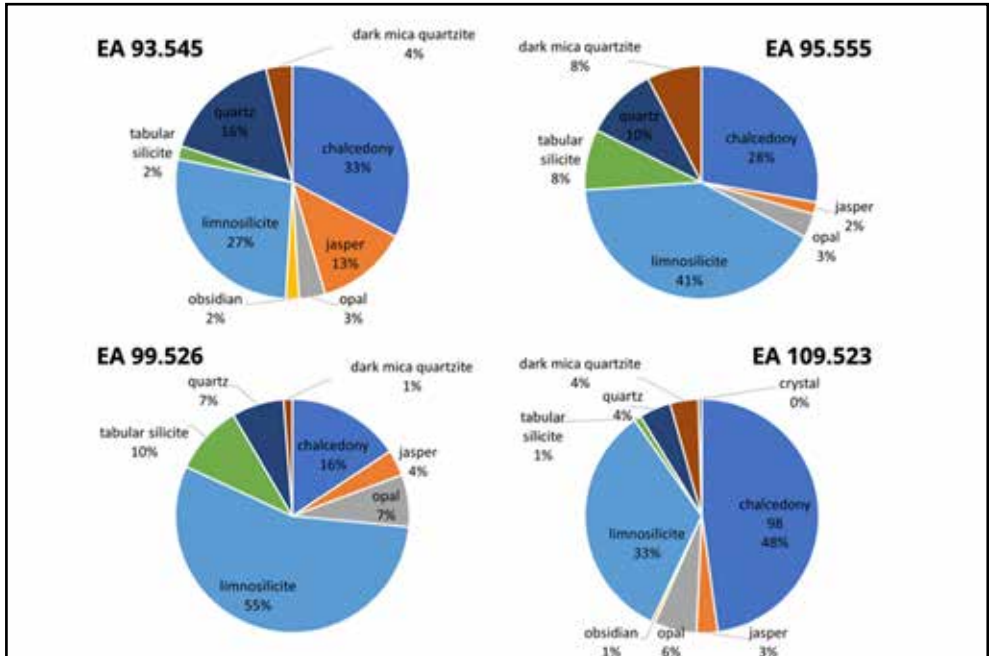
Grafik 1: KA 97.541 seramik mal gruplarının sayılarının yüzdeleri.

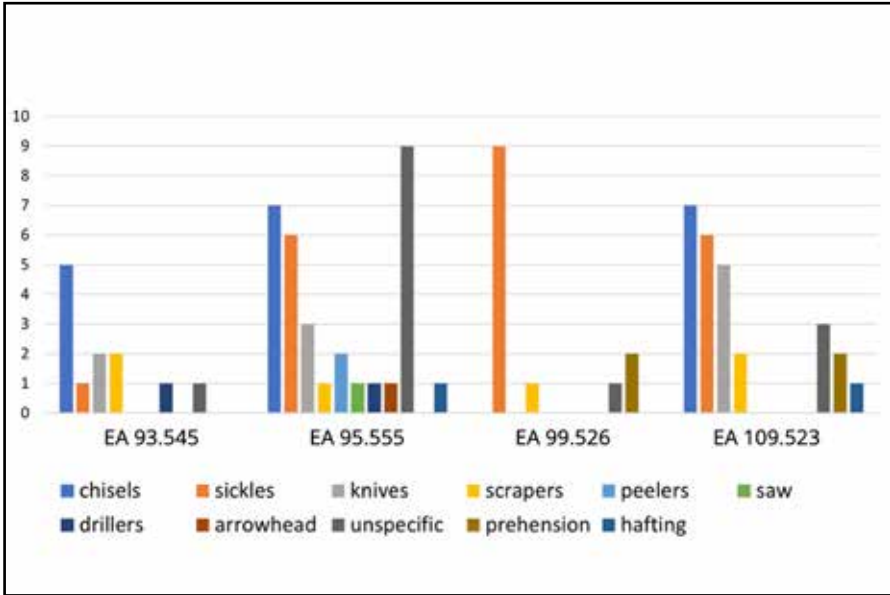
Grafik 2: KA 86.540 seramik mal gruplarının sayılarının yüzdeleri.

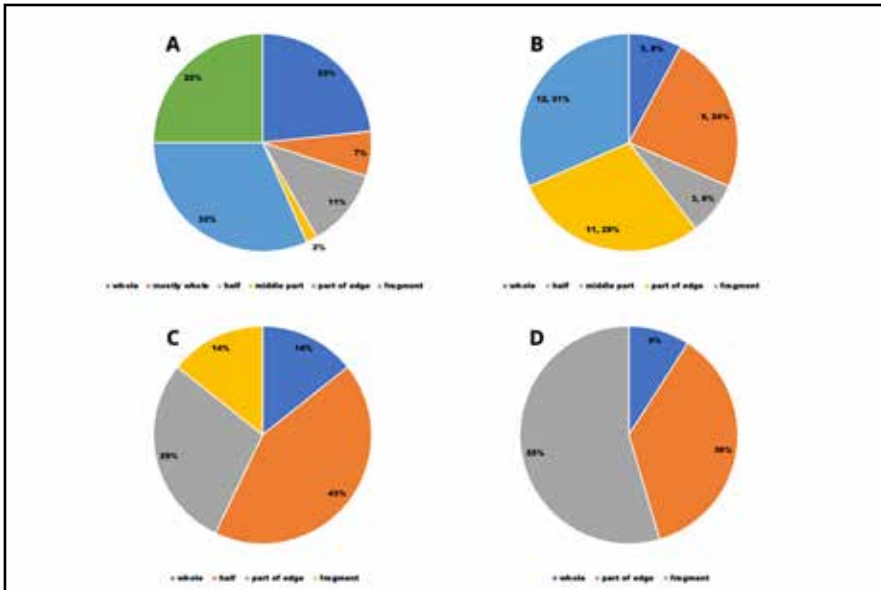
Grafik 3: Kazı alanı evresine (KAE) göre KA 86.540'tan gelen tüm diagnostik çanak çömlek parçalarının mal grubu sayısı.

Grafik 4: Kaymakçı'da yonga aletler için kullanılan ham maddelerin KA'ya göre ayrılmış oranları.

Grafik 5: Kaymakçı'da KA'ya göre ayrılmış alet tipleri.

Grafik 6: (A) taş yapılar içinde (s=60), (B) dolgularda (s=38), (C) iç mekânlar arasındaki koridorlarda (s=14) ve (D) açık alanlarda (s=11) bulunan öğütme taşlarının korunma durumunu gösteren atılma ve yeniden kullanım modellerini göstermektedir.

MİLET 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Christof BERNs*

Christine ÖZGAN

Julien ZURBACH

Milet 2023 yılı çalışmaları 10.07.2023-30.09.2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmalara olanak sağlayan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Bakanlık Temsilcimiz Hasibe Akat İslam’a teşekkür ederiz. Ayrıca, çalışmalarımız süresinde tüm yardımları için Milet Müzesi Müdürü Baran Aydın ile tüm Müze personeline teşekkürlerimizi sunarız. Milet Kazısı’na maddi destek sağlayan Hamburg Üniversitesi, Paris École Normale Supérieure, Alman Araştırma Cemiyeti (DFG)¹, Fransa Ulusal Araştırma Ajansı (ANR)², Alman Akademik Değişim Servisi (DAAD)³, Hamburg Üniversitesinin araştırma birimi “Understanding Written Artefacts”⁴ ve Prag Karls Üniversitesi⁵ ile kazımızı maddi ve manevi olarak destekleyen herkese minnettarlığımızı belirtmek isteriz.

Milet Kazısı 2023 yılı çalışmaları, buluntu çalışmaları, kazı çalışmaları, epigrafi çalışmaları, heykel deposu çalışmaları, renk analiz çalışmaları, matkap sondajı çalışmaları, arkeobotanik çalışmaları, nümismatik çalışmaları, restorasyon/konservasyon çalışmaları, antropoloji ve arkeometri çalışmalarını içermektedir. Arazideki çalışmalar, Humeitepe, Kaletpe, Bouleuterio’nun Batısı, Tiyatro, Heroon III’ün Doğusundaki Cadde, Stadion’un yanında bulunan hamam yapısı ve Milet Müzesi önündeki kavşakta gerçekleştirilmiştir.

* Prof. Dr. Christof BERNs, Archäologie und Kulturgeschichte des antiken Mittelmeerraumes, Fachbereich Kulturwissenschaften, Universität Hamburg, Edmund-Siemers-Allee 1 West, D-20146 Hamburg/ALMANYA; E-Posta: christof.berns@uni-hamburg.de; ORCID: 0000-0002-8203-3935.

Prof. Dr. Christine ÖZGAN, Arkeoloji Bölümü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Cumhuriyet Mah. Silahşör Cad. No:71, TR-34380 Bomonti-İstanbul/TÜRKİYE; E-Posta: christine.ozgan@msgsu.edu.tr; ORCID: 0000-0003-1887-2328.

Prof. Dr. Julien ZURBACH, École Normale Supérieure-PSL 45, rue d’Ulm 75230 Paris/FRANSA; E-Posta: julien.zurbach@gmail.com; ORCID: 0009-0003-6698-5500.

Raporun çevirisi ve redaksiyonu için Nisan Lordoğlu’na teşekkür ederiz.

1 Proje No. BE3219/4-1.

2 Proje No. ANR-19-FRAL-0005.

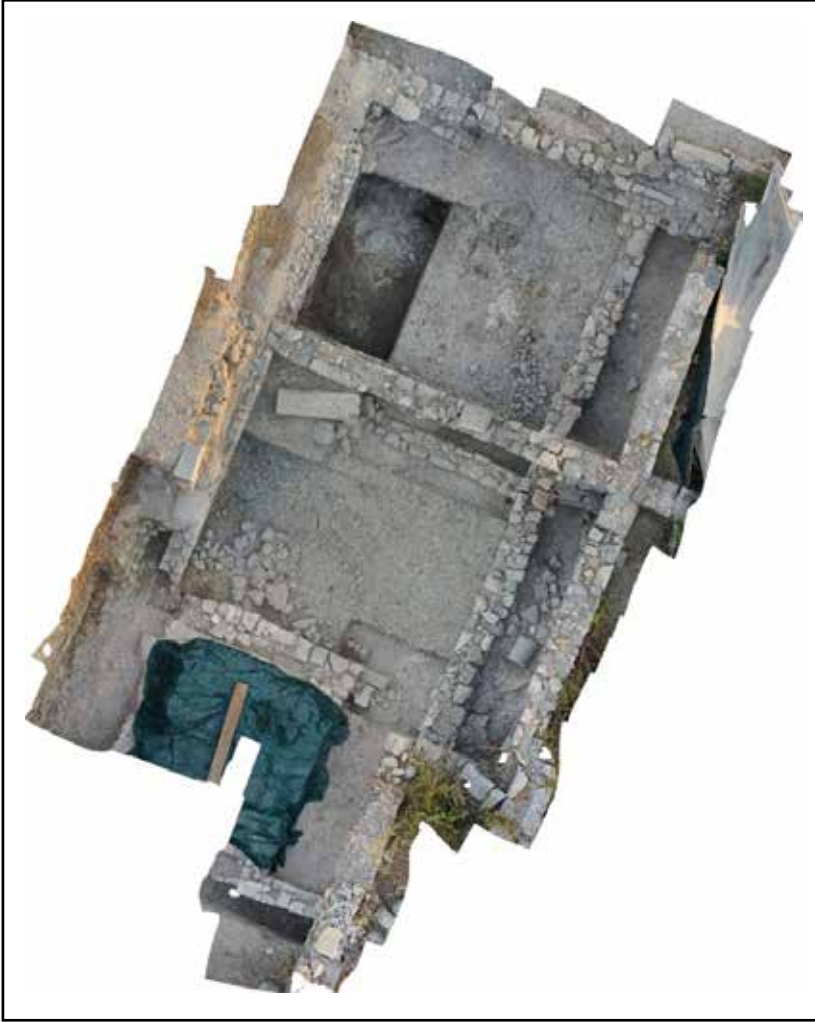
3 Proje No. 57664791.

4 DFG EXC 2176 ‘Understanding Written Artefacts: Material, Interaction and Transmission in Manuscript Cultures’, Proje No. 390893796.

5 Proje No. PRIMUS/22/HUM/14 „Unknown History of Metals in Anatolia: Traces of Copper-Zinc Alloys in Urartu”.

*KAZI VE SONDAJ ÇALIŞMALARI**1.1 Bouleuterio'nun Batısı*

Bouleuterio'nun Batısındaki çalışmalara devam edilmesinin amacı, eski kazılarda Arkaik ve Klasik olarak tarihlendirilmiş üç oda ve aynı yerde 2022 yılında izlerine rastlanan bir bronz atölyesinin kazısını tamamlamaktır (E açması). Ayrıca, 1959 yılı kazısında C ve D olarak adlandırılmış olan kuzeydeki iki odada çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Amaç, bölgedeki ilk yerleşimin yapısını anlamak ve birbirini izleyen evreleri kesin olarak tarihlendirmek için ana kayaya kadar inmektir (Resim: 1).

Resim 1: Bouleuterio'nun Batısı, D ve C Açmaları.

C odasındaki atölyenin birbirini takip eden en az 6 aşamadan oluştuğu anlaşılmaktadır. İlk üç katman C odasının her alanında kazılmış, daha sonra doğudaki iki büyük yapının varlığı nedeniyle alan ikiye bölünmüştür. Batı yarısında ana kayaya kadar ulaşılabilmiştir. 2022 yılında ele geçen buluntulara benzer olarak, toprak astarlı, odun kömürü ve küçük bronz parçalarıyla dolu çok sayıda küçük çukur ele geçmiş ve kazılmıştır. Bu çukurları geçici olarak, artık kullanılmadıkları zaman doldurulan döküm çukurları olduğu düşünülmektedir (Resim: 2). Atölyenin üçüncü evresinde, odanın doğu yarısında, birçok kez yeniden düzenlenmiş ve sonunda taşlarla doldurulmuş çok daha büyük iki çukur ortaya çıkarılmıştır. Bunların daha büyük döküm çukurları olduğu düşünülmektedir.

Resim 2: Bouleuterio'nun batısı döküm çukurları.

Bir önceki yıl olduğu gibi, ele geçen malzeme bronzdan nesneler ya da kalıp parçaları içermemektedir. Arkeometalurji çalışmaları (bkz. aşağıda 3. 4), atölyenin bronz ve demir üretimi için kullanıldığını göstermektedir. Taban zemininde bir demir eritme haznesi ve pota ele geçmiştir. Bu potaya yakın bir alanda, aynı zeminde parçalanmış ve kırmızı renkli pigment parçaları içeren iki pişmemiş kil vazo bulunmuştur. Bu veriler sonucunda bir demir atölyesi ile bağlantı kurmak mümkündür. 2022'de bulunan kalıbın büyük boyutlu çiviler için olduğu ve pigment üretiminin varlığı, atölyenin ev ve yapı inşasıyla ilgili olabileceğini düşündürmektedir.

Güneydeki D odasının konut içi faaliyetlere ayrılmış olduğu düşünülmektedir. Bir duvarın yıkımından kalan bir grup taş kaldırıldığında, doğrudan ana kayanın üzerinde, C odasındakine benzer bir dolgu tabakasına ulaşana kadar birbirini takip eden katmanlar ortaya çıkarılmıştır. Bu katmanlar, tekstil faaliyetlerinin (dokuma tezgahı ağırlıkları) ve mutfak faaliyetlerinin (aralarında bir pişirme kabı ve bir havan bulunmaktadır) izlerini içermektedir.

Ele geçen buluntular ve arkeolojik kontekstlerle ilgili olarak başlangıç olarak: (1) Ana kaya ilk olarak, yüzeydeki düzensizlikler ve yakınlardaki çok aşınmış Kalkolitik çanak çömlek parçaları içeren siyah bir toprakla doldurularak düzleştirilmiştir. Bu tabaka her alanda saptanmıştır ve kireçtaşı ana kayayı örten doğal yeşil kilden çok net bir şekilde ayrılmaktadır. (2) Bu dolgu tabakası üzerindeki ilk faaliyet, en erken duvarların inşasından önce gerçekleşen atölyenin ilk aşamasına aittir. Atölyenin tüm evreleri MÖ 5. yüzyıla tarihlenen *Chian* tipi IIIb'ye ait bazı büyük *amphora* parçalarının varlığı sayesinde muhtemelen MÖ 5. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenebilmektedir. Dolayısıyla, geçmişteki kazıların bu alanı bir Arkaik tabaka ile ilişkilendirmesini yanlışlamaktadır. (3) İlk yapı, atölyenin etrafındaki bir oda ve güneydeki D olarak adlandırılan alandır. Doğu ve batı taraf arasındaki toprak kalitesindeki farklılığa göre, bu atölyenin sadece batı yarısında olduğu anlaşılmaktadır. (4) D odasını kapatmak için daha sonraki bir evrede güneye yine klasik bir duvar eklenmiştir. (5) Bu duvarların çoğunun ikinci evresine karşılık gelen ve M odasındaki taş döşeli zeminle (bir avlu) devam eden ilk Helenistik evre saptanmıştır.

1. 2 Heroon III'ün Doğusundaki Cadde

Bu çalışmanın amacı caddenin tarihini saptamaktır. Öncelikli olarak, Kuzey-güney doğrultusundaki bu cadde temizlenmiş, ardından caddenin alt kademelerinin tabaka ve kronolojisini anlamak için taban döşemelerinden bazıları kaldırılmış ve kazı tamamlandıktan sonra yeniden yerlerine yerleştirilmiştir (Resim: 3). Caddenin evreleri aşağıdaki sırayla ortaya çıkarılmıştır:

(a) Orta Çağ evresi, ya da Selçuklu Dönemi. Alanın doğu profilinde görülebilen iki sütunu yeniden kullanan bir yapı, çok miktarda demir cürufu ve keçi boynuzuyla (metalürjide çelik üretmek için kullanılırdı) bağlantılıdır. Bu malzeme, muhtemelen bir Orta Çağ kuyusunun kalıntıları olan, caddede açılmış bir deliğin dolgusunda da bulunmaktadır. (b) Geç Antik Çağ'da bir moloz birikimi nedeniyle cadde kapanmıştır. Bu alanda ortaya çıkan buluntular, taş döşeli cadde sisteminin terk edilmesine dair kesin bir tarih verecektir. (c) Cadde üzerinde harç ve bazı yer değiştirmiş bloklardan yola çıkarak caddenin halen daha kullanımda olduğu sırada bir dizi onarım geçirdiği (MS 2. ve 7. yüzyıllar) anlaşılmaktadır. (d) Caddenin ilk aşamasının MS 1. yüzyılın ikinci yarısında veya 2. yüzyılın başında döşendiği anlaşılmaktadır. Bu dönem İmparator Traianus'a atfedilmekle birlikte, malzemenin detaylı analizi ile birlikte daha kesin arkeolojik sonuçlara varılması hedeflenmektedir. (e) Caddenin önceki evrelerinin, MS 1. yüzyılın başlarına tarihlenen ve alanın diğer kısımlarında kazılan kısma çok benzeyen ve çok sayıda çanak çömlek barındıran toprak bir yol saptanmıştır.

Resim 3: Heroon III'ün doğusundaki cadde.

1.3 Humeitepe

Julien ZURBACH

Humeitepe'deki 2023 yılı kazı çalışmaları (Resim: 4), önceki yıllarda yapılan araştırmaların devamı niteliğindedir. MegaMil projesinin son aşaması olarak, 2023 yılında *insula* UV/8-9'da iki açma (M ve O) açılmıştır. Her bir açma, kuzeydeki (8. Sokak) ve batıdaki (U sokağı) sokakları sınırlayan *insula*nın mahallelere ayrılmasının ilk inşa evresinde mi yoksa daha sonra mı gerçekleştiğini ortaya çıkarmaktadır.

Resim 4: Humeitepe 2023 yılı kazı çalışmaları.

HU23.M açmasında (4x2,5 m), 8. sokağı sınırlayan *insulanın* dış duvarının yüzeyden aşağıya doğru soyulduğu anlaşılmıştır. Duvarın üst taş tabakası kayıptır, ancak basit çizgilerle süslenmiş büyük bir duvar sıvası parçası *in situ* olarak korunmuştur (Resim: 5). Duvar sıvası, *insula* UV/8-9'un kuzeydoğu evinin en kuzeybatıdaki odasına aittir. Batıya doğru, duvarlar daha derinlemesine soyulmuş ve daha düşük bir seviyede korunmuştur. Açmanın yaklaşık ortasında yer alan bir duvar, *insula* UV/8-9'un batı ve doğu yarısını birbirinden ayırmaktadır. Bu duvarın temelleri üzerinde 'klasik tesviye tabakası' olarak adlandırılan tabakanın yanı sıra, açmanın batı yarısında *insulanın* 8. sokağa doğru uzanan dış sınır duvarıyla karşılaşmıştır. Stratigrafi ve duvar düzeni, her iki duvarın aynı zamanda inşa edildiklerini doğrulamaktadır. *İnsulanın* ilk evresinin Klasik Dönem'e, MÖ 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendiği saptanmıştır.

Resim 5: Klasik Dönem duvar sıvası.

HU23.O (3x5 m) açmasında, U sokağına doğru uzanan dış sınır duvarının bazı bölümlerine ve *insulayı* kuzey ve güney yarısına ayıran duvara kısmen yüksek bir seviyede rastlanmıştır. Bazı taş sıralarının *insulanın* terk edilmesinden sonra söküldüğü, alt sıraların iyi durumda korunagelmesinden anlaşılmaktadır. Orta Çağ Dönemi'nde, ayırma duvarının küçük bir bölümü, büyük olasılıkla yiyecekleri muhafaza etmek için kullanılan üç adet kapalı ama boş ele geçen testinin depolandığı bir çukurun yapımı sırasında kaldırılmıştır. Bu alanda, Beylikler Dönemi'ne tarihlenen pişirme ve sofrta kaplarının yanı sıra yiyecek ve kül kalıntıları bulunmuştur. *İnsulanın* içinde, Erken İmparatorluk Dönemi'nden Beylikler Dönemi'ne kadar çanak çömlek dolguları ve molozlardan oluşan yüzeylerin altında, orijinal evin birçok katmanı korunmuştur. Ayırma duvarının üst kısmı bir zamanlar kerpiç tuğlalardan oluşmaktaydı ve kuzeye doğru çökmüştü. Yıkılan kerpiç duvarın altında, yanmış tuğlaların yanı sıra bir moloz ve kül yığınıyla karşılaşmıştır. Bununla ilişkili buluntular, evin bir bölümünün MÖ 4. yüzyılda yangın geçirdiğini göstermektedir.

Hem HU23.M hem de HU23.O açmasında kil veya ana kayadan oluşan jeolojik katmanlara ulaşana kadar kazılar gerçekleştirilmiştir. Bu esnada herhangi bir mimari yapı ögesi kaldırılmamıştır. Gerekli konservasyon çalışmalarından (bkz. aşağıda 7. 2) sonra açmalar jeotekstil ve toprakla kapatılmıştır.

İnsula UV/8-9'un batısında, tepenin yamacı, antik bir taş ocağı olduğu düşünülen keskin bir eğim olarak kendini göstermektedir. Alanı araştırmak için HU23.P açmasında çalışmalara başlanmıştır. Sadece üst toprak kaldırılıp, alt katmanının yüzeyinin düzleştirilerek bir duvarın yerleştirilmesi için hazırlandığı ortaya çıkmıştır. Duvar, *insulayı* doğu ve batı olmak üzere

ikiye ayırmakta, doğu yarısı daha yüksek bir seviyeye oturmakta ve böylece başka bir teraslı *insula* ortaya çıkmaktadır. HU22.L açmasından elde edilen önceki sonuçlarla birlikte, *insula* TU/8-9'un UV/8-9'a benzer bir şekilde düzenlendiği anlaşılmaktadır. Büyük olasılıkla doğu yarısındaki tüm duvar ve kalıntıları, Orta Çağ Dönemi'ndeki inşaat faaliyetleri sırasında terk edildikten sonra kaldırılmıştır. Kalan arkeolojik katmanları korumak için HU23.P açması toprakla doldurularak kapatılmıştır.

1.4 Kaletepe

Lisa STEINMANN

2023 yılı çalışmaları Kaletepe'nin kuzeyindeki konut alanlarında, KL 23 D (3x5,50 m) ve KL 23 E (3,50x3,50 m) olarak adlandırılan açmalarda gerçekleşmiştir. Alanda yaklaşık 3 m arayla konumlandırılan açmaların amacı, *insulanın* batı kenarı boyunca uzanan cadde, sokak sistemini ve aynı *insula* içindeki konut alanının *andron* olabilecek bölümünü incelemektir.

Insula sınırında, sokağın bir kısmını içine alan KL 23 E açmasında Geç Klasik Dönem'den Osmanlı Dönemi'ne kadar uzanan keramik ve pişmiş toprak figürin (Resim: 6) buluntuları ele geçmiştir. Ele geçen malzeme ve alandaki bölgesel yanık izleri, bu alanın bir süre mutfak olarak kullanıldığını düşündürmektedir. KL 23 D açmasında, 2021 yılında da rastlanmış olan, ana kayanın kuzey cephesinde ortaya çıkarılan sıvalı bir cepheye tekrar rastlanmıştır. Devamında her iki cephesi kırmızı renkte sıvalı olan ve kısmen iyi korunagelmiş bu duvarın, kuzey-güney doğrultusunda uzanarak geç dönemlerde tahribata uğramış iki mekâna bölündüğü gözlenmiştir. Bu noktada tahribatı önlemek için kazı çalışmaları sonlandırılmıştır. Açmada, yoğunluklu olarak Geç Helenistik ve Roma Dönemi malzemesinin ele geçmiştir. Bu mekânın, *insulanın* kuzey bölümünü büyük ölçüde kaplayan ve ana kayanın teras ya da üst kat olarak kullanıldığı geniş bir Helenistik konut olduğunu düşünülebilir. İki açmadan ele geçen malzeme arasında, Geç Arkaik Dönem'den başlayarak Klasik, Helenistik, Roma, Bizans ve Beylikler Dönemi keramiklerinin olduğu saptanmıştır. Bu buluntular, alanın uzun vadedeki devamlılığına işaret etmektedir.

Resim 6: KL23 D açmasından pişmiş toprak figürin.

Bunun yanı sıra, *insulada* önceden açığa çıkarılmış bir sarnıçta 3D topografik ve mimari belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışma alanının kontrol edilmesi, tarama işlemleri için hazırlanması ve yersel lazer tarama cihazıyla tarama işleminin yapılması adımları arazi çalışması safhasını oluşturmuştur. Alan çalışmaları sonucunda elde edilen dijital veriler yayına hazırlanmak üzere çalışılmaktadır.

1. 5 Müze Önündeki Kavşak

Özel TERAMAN HEPDİNÇLER

2023 yılında çalışmalara, TM olarak adlandırılan alanda, 2022’de başlatılan 3.5x3.5 m’lik A açmasında devam edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Milet Kenti’nin ızgara plan sisteminin kentin hangi bölgelerine uzandığını saptamak ve bu sokak planının kronolojisini ortaya çıkarmaktır. 2022 yılında, iki sokağın kesişim noktasına gelen *insulanın* bir parçası ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. *İnsulanın* kuzey batı köşesinde ortaya çıkarılan konut yapısının duvarında kullanılmış olan devşirme mermer blok, harç, tuğla parçaları ve orta büyüklükteki taşlar, evin Geç Antik Dönem’de, eski *insulanın* bulunduğu yerin üzerine yeniden inşa edildiğini ve zeminin Roma caddesi seviyesinden biraz daha yükseltildiğini göstermektedir.

Açmadaki taş ve tuğla dolgusunun kaldırılmasıyla kireçtaşı bloklardan oluşan bir taban açığa çıkarılmaya başlanmıştır (Resim: 7). Evin üzerine oturduğu bloklar, kaldırım olarak kullanılmıştır ve esas ana cadde, kuzey-güney, doğu-batı doğrultusunda uzanan daha geniş taş bloklarından oluşmaktadır. Bu durum, Heroon III’ün yanındaki cadde doğrultusunda da aynı ölçülerde devam etmektedir. Alanın tamamının detaylı dökümantasyonundan sonra, İmparator Traianus Dönemi’ne tarihlenen mermer caddenin daha erken dönemini saptamak amacıyla iki mermer bloğun kaldırılmasına karar verilmiştir. Taş blokların altındaki toprak tabakasının altında muhtemelen bu blokların zeminini kuvvetlendirmek için yerleştirilen orta boy taşlar içerisinde keramik, cam, tuğla ve 3 adet sikkenin ele geçtiği tabaka saptanmıştır. Bu tabakada, mermer blokların tam altında iki büyük *gnaystan* oluşan taş bloğu saptanmıştır. Bu tabaka kaldırıldıktan sonra doğu-batı ekseninde devam eden pişmiş toprak künk ve künk parçaları ele geçmiştir. Alanda derinleşmeye başladıktan sonra alanın kuzey tarafında taban suyu yükselmeye başlamış ve bu alanda çalışmalara son verilmiştir.

Resim 7: Kireçtaşı bloklardan oluşan cadde.

Caddenin taş blokları altında ele geçen büyük *gnays* blokların, taban suyunun yükselmesine karşı yerleştirildiği düşünülmektedir. Ortaya çıkarılan buluntular, Bizans Dönemi'ne tarihlenen cam kadeh parçası ve sırlı keramikleri ile Gallienus Dönemi'ne ait gümüş bir sikke, bu taş blokların en erken MS 3. yüzyılda künkü, muhtemelen yenilemek için yerinden kaldırıldığına işaret etmektedir. Künkün Geç Antik Dönem konut yapısı doğrultusunda uzanması da bu görüşü desteklemektedir. Alanın tüm belgelemesi yapıldıktan sonra üzeri tekrar örtülerek toprakla kapatılmıştır.

BULUNTU ÇALIŞMALARI

Nisan LORDOĞLU

2023 yılında buluntular üzerinde yoğun bir çalışma yürütülmüş ve çalışmada mevcut kazılardan elde edilen buluntuların analizine odaklanılmıştır. Bunun yanı sıra eski kazılarda ele geçen buluntuların çalışmaları da yapılmıştır. Bireysel çalışmaları içeren buluntu çalışmaları da yapılmıştır: Helenistik *amphoralar*, Humeitepe Demeter Tapınağı buluntuları, cam buluntu çalışmaları, nümizmatik çalışmaları. Milet kazı deposunda bulunan mavi mermerden bir kol parçasının, Faustina Hamamları'nda bulunmuş olan Nehir Tanrısı Meandros'un koluna ait olduğu saptanmıştır (Resim: 8).

Resim 8: Meandros heykelinin kolu

ARKEOMETRİ ÇALIŞMALARI

3.1 Arkeobotanik Çalışmaları

Arkeobotanik çalışma, arkeolojik kontekstlerden gelen toprak örneklerinde bulunan meyve ve kalıntıları, tohumlar ve odun kömürünün analizi yoluyla Milet'teki bitki kaynaklarının kullanımını ve yönetimini yeniden yapılandırmayı amaçlamaktadır. Toplam 37 toprak örneği, kömürleşerek korunmuş organik kalıntıları kurtarmak için suda yüzdürme tekniği ile ayrıştırılmıştır (Resim: 9). Ağır kalıntılar, yani 12 numunenin yüzmeyen tüm elementleri ayrıştırılmıştır. Bunlar arasında balık kılçıkları ve birkaç bitki kalıntısına (çoğunlukla zeytin çekirdekleri) rastlanmıştır. Daha sonra 1 mm ve 0,3 mm gözenekli eleklerden gelen kalıntılar önceki kazı sezonları sırasında (2019, 2021 ve 2022) toplanan 48 örnek stereomikroskop altında analiz edilmiştir. Örneklerin 17'si sterildir. Diğer 31 örnekte ise kültür bitkileri (çoğunlukla tahıllar, zeytin çekirdekleri, üzüm ve incir çekirdekleri) ve yabancı bitki (çoğunlukla ruderal bitkiler ve yabancı otlar) kalıntıları tespit edilmiştir.

Resim 9: Suda yüzdürme (*flotation*) tekniği.

3. 2 Antropolojik Çalışmalar

Clemence PAGNOUX

Milet'teki 2023 yılı antropoloji çalışmaları, Değirmen-tepe'de 2013-2014 yıllarında kazılan G2 mezar odasının osteolojik çalışmasına devam etmesini amaçlanmıştır. Kontekstler, aralarında muhtemelen anatomik bağlantı veya anatomik düzen içinde iskelet parçalarının bulunduğu çıkık kemiklere karşılık gelmektedir. Her kontekst için kemikler tanımlanmış, bir veri tabanında envanteri çıkarılmış ve çeşitli biyolojik özellikleri incelenmiştir. Bunlara göre, cinsiyet belirleme ve yaş tahmini, ağız sağlığı, metrikler, stres göstergeleri, aktivite ve dejenerasyon işaretleri, patolojiler belirlenmeye çalışılmıştır. 2022 yılı sezonunda incelenen kemiklerle birlikte bu mezar odasından toplam 1024 kemik envanterlenmiştir. Bu kemikler en az 14 bireyi temsil etmektedir (sağ femur diyafizinden tespit edilen ön minimum birey sayısı). Bu bireyler arasında birkaç çocuk ve ergenin varlığı 63 yeni olgunlaşmamış kemikle kanıtlanmıştır. Bunların en genci bir *prenatal*dır. Şimdilik 2 kadın ve 3 erkek yetişkin tespit edilmiştir. Buna ek olarak, 19 yanmış parçanın mezar odası içinde bir (veya birkaç) kremasyon yatağını gösterdiği saptanmıştır.

3. 3 Zooarkeoloji Çalışmaları

Caroline LAFOREST

2021-2023 yılları arasında yürütülen, Bouleuterio'nun batısındaki alan ve Humeitepe'den gelen hayvan kemikleri çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Bu iki alan için iki ayrı faunal çalışma yürütülmüş ve en ilgili olduğu düşünülen kontekstlere odaklanılmıştır.

3. 3. 1 Bouleuterio'nun batısındaki bölgede yer alan bronz atölyesi

Bouleuterio'nun batısındaki alanın faunal çalışması, yalnızca Klasik Dönem'e ait bir bronz yapım atölyesi olarak tanımlanan ve E açmasının C sektörüne odaklanmıştır. Toplam 2 kg ağırlığında (PR) 204 kemik kalıntısı (NR) sayılmış, bunlardan 128'i tespit edilmiş (NR det.) ve tespit edilen kalıntıların yüzdesi %63 (%NR det.) olmuştur. Bouleuterio'nun batısındaki bronz atölyesinden gelen faunal kalıntıların tüketim atıklarından (kesme izleri - kesitler, çentikler, kesikler ve testere ile kesme- ilgili anatomik parçalar) ve aynı zamanda bir öküzün kesilmiş *metakarpusunun* gösterdiği gibi kemik kalıntılarının kullanımından kaynaklandığı düşünülebilir. Küçük sofa eşyalarının metalürji atölyelerindeki kullanımları, bölgedeki kazılar sırasında kemik *spatulaların* bulunmasıyla da doğrulanmaktadır.

3. 3. 2 Humeitepe Konutları

Bu çalışmada sırasıyla 2021, 2022 ve 2023 yıllarında kazılan C, H ve O açmalarına odaklanılmıştır. Klasik Dönem konutlarında bulunan ve kullanılabilir malzeme ortaya çıkarma olasılığı en yüksek olan çeşitli çöp çukurlarının veya kömürleşmiş katmanların içeriği incelenmiştir. Toplam 254 kemik (NR) sayılmış olup, bunların ağırlığı 911 g'dır (PR) ve 146 kalıntı tespit edilmiştir (NR det.); bu da tespit edilen kalıntı oranının %57 (%NR det.) olduğunu göstermektedir. 2023 kazı sezonu sırasında toplam 458 kemik incelenmiş ve 274 kalıntı tespit edilmiştir. Humeitepe kemik buluntuları, kesme izleri (satır kesitleri, kesikler, çentikler) ve mevcut anatomik parçalar, bunların çoğunlukla yiyecek amaçlı kullanıldığını göstermektedir. Mevcut türler çeşitlidir ve çiftçilik, avcılık ve balıkçılıktan gelmektedir, bu da bize tüketicilerin yüksek sosyal sınıfı hakkında bir fikir verebilmektedir.

3. 4 METAL BULUNTU ÇALIŞMALARI

Audrey FOURTET

2023 yılındaki çalışmalar, çoğu 2019 ve 2021 yıllarında kazı alanında yapılan önceki araştırmaların, Bouleuterio'nun batısı, Heroon III ve Zeyintepelerinde ele geçen buluntuların incelenmesini içermektedir. Bugüne kadar kazılan arkeolojik malzemenin incelenmesi, bronz işleme (döküm işlemi) kalıntılarına ek olarak, amorf demir cürufu ve PCB parçalarının da bulunduğunu ortaya çıkarmıştır; bu sonuncusu, gerçekleştirilen dövme işinin açık bir göstergesidir. Ancak en büyük sürpriz, muhtemelen *hematit* ve *limonit*ten kaynaklanan birkaç açık ila koyu kırmızımsı pigmentin (boyut: ≤ 1 cm) keşfedilmesidir; bu da pigment

üretimi sorusunu gündeme getirmektedir. Nispeten çok sayıdaki küçük “bronz döküm damlalarının” da pigmentlerin *malahitten*, yani bakır karbonat mineralinden çıkarılmasıyla ilgili olup olmadığı ancak sahada ve/veya laboratuvarında yapılacak analitik incelemelerle açıklığa kavuşturulabilecektir.

Çevre Araştırmaları

Marek VERČÍK

Bu yılki çalışmanın amacı, Humeitepe liman havzasının yarı doğal alüvyonlaşma sürecini yeniden yapılandırmak için rıhtımın önemli bir mesafe açığında iç limanın sedimantolojisini tanımlamaktır. Amaçlardan biri, limanı hangi tür gemilerin ne kadar süreyle kullanabildiğini ve ne zaman terk edildiğini bulmaktır. Bu nedenle Mil 515’te matkap sondajı işlemi gerçekleştirilmiştir (Resim: 10). Sondajın bittiği 9 m’den yüzeyin 6,32 m altına (b.s.) kadar koyu gri (10YR 4/1) ince kumlu silt, organik madde açısından çok zengindir. Fauna, deniz çift kabukluları *Tellina*, *Loripes* ve *Dosinia* ve deniz *gastropod*ları *Turritella* (yüksek miktarlarda; bu tür deniz çayırlarına bağlı alglerle beslenir) ve *Gibbula* gibi sığ deniz türlerinin yüksek biyolojik çeşitliliğini göstermektedir. Deniz kestanesi dikenli parçaları deniz kökenli olduğunu doğrulamaktadır. (a) Türlerin çoğunun yavru evresinde olması ve (b) *Cerastoderma glaucum*un tek bir örneğinin bile bulunmaması dikkat çekicidir. Bitki örtüsü 7.20 m’ye kadar deniz çayırlarının yüksek oranda bulunduğunu göstermektedir. İnsan etkisinin göstergeleri zeytin çekirdekleri, üzüm ve incir çekirdeği kümeleridir. 7.17 m’de 2 cm uzunluğunda, kaba yüzeyli bir keramik parçası bulunmaktadır; mika zenginliği yerel üretimin kanıtıdır.

Resim 10: MIL 515 matkap sondajı.

Bu sondajda ana kayaya ulaşılammıştır. Ancak bölgedeki diğer karotlardan, Humeitepe'nin doğu kanadındaki çukurluğun, MÖ 5. binyılın ikinci yarısında başlayan ve MÖ 2500 civarında göreceli bir maksimuma ulaşan buzul sonrası deniz *transgresyonu* sırasında denizel tortularla dolduğu bilinmektedir. Mil 515 sondajında alt sedimanter birimi (6,32 m'ye kadar) bir limanın durgun su sedimanlarını temsil etmektedir. Sondaj alanı havzanın içinde, sınırlarından birkaç dekametre uzakta olduğundan, sadece tek bir eserin bulunması şaşırtıcı değildir. Bu birim, Humeitepe limanının kuzeyden ve batıdan gelen hâkim rüzgarlara göre *leeward* konumunda olması nedeniyle düşük enerjili bir ortamı yansıtmaktadır.

Sığ denizel ve acı su tabakaları arasındaki 6,32 m'deki keskin temas, navigasyon amaçlı tarama (havzanın temizlenmesi) ve aynı zamanda bir kum çubuğu (*tombolo*; doğal) veya bir iskele (*antropojen*) inşasının etkisi olabilir. Sedimanların bu kadar homojen ve bozulmamış olması, bu önlemlerden kısa bir süre sonra limanın terk edildiğini gösterebilir. 6.32 m'deki önemli çevresel değişiklikler, C14 ile tarihlenen karasal kalıntılar (zeytin taşları, tohumlar), keramik buluntunun belirlenmesi ve bu alandaki diğer sondajlarla birlikte *sinoptik* görünüm ile açıklığa kavuşturulabilir. Aşağıdaki tabakalar Büyük Menderes'ten gelen alüvyondur: tipik taşkın yatağı alüvyonu, çoğunlukla nehrin bölgeyi sular altında bıraktığı kış aylarında çökelmiştir. Yumuşakça kabuklarının sadece birkaç parçasını içeren tortullar, *biyoturbasyon* ile homojenize edilmiştir.

EPİGRAFI ÇALIŞMALARI

Helmut BRÜCKNER

2023 yılı çalışmaları Hamburg Üniversitesi (El Yazması Kültürleri Araştırma Merkezinde-CSMC) ve Akdeniz Üniversitesinden gelen bir grup öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, taş deposu, müze bahçesi ve müze ile deponun yakın çevresindeki yazıtları incelemektir. Tüm Milet yazıtları için, tarihleme, malzeme, boyut, harf şekli, metin ve çeviriye ilişkin bilgileri içeren bir veri tabanı oluşturulmuştur. Alanda her bir yazıtın detaylı incelemesi gerçekleştirilmiş, dijital fotoğrafları çekilmiştir. Buna ek olarak, veri tabanı depodaki güncel depolama bilgilerini de içerecek şekilde düzenlenmiştir. Toplamda, kayıp olduğu düşünülen yaklaşık 25 yazıt yeniden saptanmıştır. Yeni buluntuların yayını 2024 yılında yapılacaktır.

Restorasyon-Konservasyon Çalışmaları

Kaja HARTER-UIBOPUU

6.1 Milet Tiyatrosu Koruma Onarım Çalışmaları

Milet Tiyatrosu'ndaki onarım çalışmaları, *cavea* 4. sıradaki kırık oturma basamağında başlatılmıştır. *Cavea* oturma sırası daha önceki kazı sezonlarında onarım görmüş, ancak zaman ve açık hava şartlarına bağlı olarak onarım harcı ve yapıştırıcısının etkisini kaybetmesiyle tekrar kırılmıştır. Onarım çalışmaları, eski onarım harcının mekanik yöntemlerle temiz-

lenmesi ile başlamıştır. Temizlik işlemleri tamamlanan basamak parçalarının sağlamlaştırma işlemleri kırık ve çatlaklarda *etil silikat* kullanılarak yapılmıştır. Temizlik ve sağlamlaştırma işlemlerinin ardından, antik onarım esasları kapsamında sıkıştırma yöntemi ve kireç bağlayıcı, geri dönüşümlü harç ile basamak onarımı tamamlanmıştır.

Sahne binasında oynayan ve duvar sırasından düşen taşlara ait tespit çalışması gerçekleştirilmiş ve mevcut bloklar için mekanik temizlik işlemleri yapılmıştır. Temizlik işlemlerinin ardından yatayda ve dikeyde yer alan kılcal çatlaklar enjeksiyon yardımı ile *etil silikat* uygulaması ile sağlamlaştırılmıştır. Temizlik ve sağlamlaştırma işlemleri sonrasında yerinden ayrılan bloklar Antik Dönem’de kullanılan taşları sıkıştırma yöntemine uygun olarak orijinal yerlerine tekrar yerleştirilmiştir. Yerleştirme sırasında gerekli alanlara yine antik esaslara uygun olarak taşlarla destek ve dolgu yapılmıştır.

6. 2 Humeitepe Duvar Sıvası Koruma Çalışmaları

Milet kentsel alanının en kuzeyinde yer alan tepenin 2023 yılı kazı çalışmaları sırasında Klasik Dönem tabakasına ait açmada sıkıştırılmış toprak dolguya yapılmış sıvanın sağlamlaştırma çalışmaları tamamlanmıştır (Resim: 11). Duvar sıvası tam olarak açılmadan önce dökülme riskine önlem olarak üst hat *facing* uygulaması ile korumaya alınmıştır. Sıvanın dikeyde korunduğu alanın belirlenmesi adına bir araştırma temizliği yapılmış ve sonrasında tamamı mekanik olarak açılmıştır. Tüm temizlik ve sağlamlaştırma uygulamaları sonrasında hidrolik ve kaymak kireç bağlayıcı dere kumu, taş tozu ve tuğla tozu *agregalı* harç ile hem bordür hem de *lakunalar* korumaya alınmıştır.

Resim 11: Humeitepe duvar sıvası koruma çalışmaları.

6. 3 Piskoposluk Sarayı Mermer Alınlık Koruma Uygulaması

Şehir merkezinin batı ucunda yer alan Piskoposluk Sarayı'nın bulunduğu adadaki mermer alınlık üzerinde de 2023 kazı sezonunda koruma uygulaması yapılmıştır. Alınlık Helenistik Dönem'e tarihlenen Dionysos Tapınağı'na ait olmalıdır ve yumurta ve inci dizisi sıralarında kırmızı renkli boya kalıntıları göze çarpmaktadır. Açıkta kalan boya izlerinin korunması için önce mekanik temizlik uygulamaları yapılmış ardından aseton içerisinde %1 oranında hazırlanmış Paraloid B-72 sadece boyalı noktalara fırça ile uygulanmıştır.

6. 4 Kaletepe Sıva Konservasyon Koruma Çalışmaları

Fatma ŞENOL – Elif SARAÇ

Kaletepe'de 2023 kazı çalışmaları sonucu açığa çıkarılan yapının duvarlarının sıvalı olduğu görülmüştür. Sıvalı yüzeylerin kazı tamamlanana kadar korunması için acil koruma müdahaleleri gerekiyordu. Sıva duvar arası ayrılmaya karşı sargı bezi ile sıvaların sağlam yüzeye askıya alınması ve sıvaların direncinin artırılmasını içermektedir. Ayrıca sıvaların kenarlarına da uyumlu malzeme ile koruma harcı uygulanmıştır. Sıvalı duvarlar, kış koşullarından etkilenmemesi, yağış ve rüzgârdan kaynaklı yüzey erozyonu olmaması için jeotekstil ile kapatılarak üzerleri dere kumu ile doldurulmuştur. Kesitin üst kısmına da kum dolu çuvallar yerleştirilerek kesit erozyonu önlenmeye çalışılmıştır.

6. 5 Küçük Buluntu Çalışmaları

2023 kazı döneminde açığa çıkarılan 11 adet sikke, 3 adet farklı tipte metal buluntu, 12 adet pişmiş toprak eserin ve 2022 kazı döneminde açığa çıkarılan boyalı sıva parçalarının konservasyon işlemleri tamamlanmıştır.

MİLET YAZ OKULU

Emre KAYSER

Milet kazısı kapsamında “Arkeolojik Alanda Mimari Belgeleme Yaz Okulu” düzenlenmiştir. Yaz okulu, Berlin Teknik Yüksekokulu (BHT) Jeoinformatik bölümü ile işbirliği içinde tasarlanmış ve yürütülmüştür. Proje, Türkiye'deki üniversitelerin arkeoloji ve mimarlık bölümlerinde okumakta olan 12 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Yaz okulunun eğitim programı, geleneksel el ölçümü, çizimi ve aletli ölçümden üç boyutlu fotogrametriye uzanmaktadır. Çalışma nesnesi olarak Stadion'un batısında yer alan ve daha önce belgelenmemiş bir hamam yapısı seçilmiştir (Resim: 12). Bu kapsamda yapı kompleksinin bir planı hazırlanmış, yapının tüm duvar hatlarının 3 boyutlu modelleri oluşturulmuş ve bu duvarlardan ortogonal görüntüler alınmıştır.

Resim 12: Milet 2023 Yaz Okulu.

Alan Temizliği Çalışmaları

Duygu GÖÇMEN

Milet Antik Kenti'ndeki bitki örtüsü sezon başı ve sezon sonunda yılda iki defa olmak üzere temizlenmektedir. 2023 yılı temizlik çalışmaları öncelikle Bouleuterio'nun güneyindeki Mermer Cadde'de sürdürülmüştür (Resim: 13). Ayrıca, Mermer Cadde ile Bouleuterio'nun avlusunun doğuya bakan *propylonu* arasındaki alan temizlenmiş ve bu süreçte yaklaşık 5 cm toprak çıkarılmıştır. Toprak, kırık tuğlalar ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait münferit keramik parçaları (*amphora* ağız parçaları, Afrika Kırmızı Astarlı bir parça) ile karışık bir kontekstte ele geçmiştir. Hemen altında ise kaya yükseltisi ortaya çıkmıştır. Bu kayanın yüzeyi düzensizdir ve sadece Bouleuterio'nun tahmin edilen avlu duvarı boyunca işlenmiştir. Üst kenarı Mermer Cadde'nin üst kenarının üzerinde yer almaktadır, dolayısıyla yol boşluğuna doğru çıkıntı yapmış olmalıdır. Temizliğin ardından Mermer Cadde'nin ve Mermer Cadde ile Plateia arasındaki geçişin Propylon seviyesinden Bouleuterion'a kadar ortofotoları çekilmiştir.

Resim 13: Mermer Cade temizlik çalışmaları sonrası.

Ziyaretçiler için bilgi panoları

Ören yerindeki ziyaretçilere yönelik bilgilendirme panoları en son 2016 yılında yeniden tasarlanmış ve bir kez yenilenmiştir. Aradan geçen süre zarfında 12 pano hava koşullarının etkisiyle okunamaz hale gelmişti. Bu panolar değiştirilmiş ve tasarımı daha anlaşılır hale getirilmiştir. Bu esnada, her panoda gösterilen ve ziyaretçilerin konumlarını bulmalarına yardımcı olan Milet haritası da değiştirilmiştir. Yeni harita, şehrin daha geniş bir bölümünü göstermekte ve tanım kısmında, açıklanan anıtlarla aynı kronolojik evreye ait binaları vurgulamaktadır. Ayrıca müze bahçesine yerleştirilen yazıtlar için 14 bilgi panosu hazırlanmıştır. Epigrafi ekibi, mezar yazıtları, onurlandırma yazıları gibi farklı belge türlerinden bir seçki yapmışlardır. Orijinal Yunanca metinler Türkçe ve İngilizce dillerine çevrilmiş ve iki dilli bir yorumla birlikte sunulmuştur.

YAYINLAR

Milet Kazısı'nın tüm bibliyografyasına <https://www.miletgrabung.uni-hamburg.de/material/bibliographie/bib-tr.html> adresinden ulaşılabilir.

2023 YILI SAGALASSOS KAZILARI

Peter TALLOEN*

Murat FIRAT

G. Senem ÖZDEN GERÇEKER

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni doğrultusunda, Sagalassos Antik Kenti'nde 2023 sezonunda yürütülen çalışmalar Dor Tapınağı, Hamam-Gymnasium, Kent Konağı ve Güneydoğu Caddesi olmak üzere dört farklı alanda gerçekleştirilen kazı çalışmalarını, Hamam-Gymnasium odaklı restorasyon ve koruma çalışmalarını, ayrıca çeşitli kentsel araştırmaları ve malzeme etütlerini kapsamaktadır¹.

A. KAZI ÇALIŞMALARI

A. 1. Dor Tapınağı

Doç. Dr. Peter TALLOEN (KULeuven/Bilkent Üniversitesi)

Kentin kuzeybatı kesiminde Yukarı Agoraya hâkim yüksek bir terasa inşa edilmiş olan Dor Tapınağı, *distylos in antis* planlı ve yüksek podyumludur (Resim: 1). Tapınak muhtemelen MS 400 civarında işlevini yitirmiş ve bir zaman sonra Geç Antik sur sisteminin bir parçası olarak bir gözetleme kulesine dönüştürülmüştür. Böylece Sagalassos'u ideolojik olarak koruyan kent tanrılarının yerini askeri türde bir koruma almıştır. Bu dönüşüm sırasında, tapınağın orijinal saçaklığının ve çatısının bir kısmı kaldırılmış ve içi büyük ölçüde değiştirilmiştir. Büyük olasılıkla, kulenin ahşap galerisini taşımaları için 8 adet paye *cellanın* uzun kenarlarına yerleştirilmiştir. 2019 yılında tapınağı çevreleyen yapıların araştırıldığı bir kontrol kazısı sonucu, *temenos* alanına, podyumun doğu tarafına dönük vaziyette bir dizi oda eklenmiştir (Oda 1-4). Bu odaların Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen bir konuta ait oldukları saptanmıştır.

2023 kazı sezonunda, Dor Tapınağı'nın orijinal yapı evresine ve Geç Dönem'de geçirdiği dönüşüme dair daha kesin bir tarihlendirme yapabilmek amacıyla tapınağın güneybatı alanında kazı çalışmaları iki açmada yürütülmüştür (Açma 1: Oda 4 ve Oda 5, Açma 2: Mekân

* Doç. Dr. Peter TALLOEN, Sagalassos Arkeolojik Araştırma Projesi, KULeuven, Blijde Inkomststraat 21/3314, 3000 Leuven/BELÇİKA; E-Posta: peter.talloen@kuleuven.be, Bilkent Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE peter.talloen@bilkent.edu.tr; ORCID: 0000-0001-9644-3073.

Prof. Dr. Murat FIRAT, Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Isparta/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0002-5747-0869.

Dr. G. Senem ÖZDEN GERÇEKER, Sagalassos Arkeolojik Araştırma Projesi, KULeuven, Blijde Inkomststraat 21/3314, 3000 Leuven/BELÇİKA; ORCID: 0000-0003-1720-6315.

1 Bu araştırma Leuven Üniversitesi Araştırma Fonu ve Research Foundation Flanders tarafından desteklenmektedir. Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığının Bakanlık Temsilcisi olarak görev yapan Sadullah Alimahmutoğulları (Efes Arkeoloji Müzesi) destekleri ve tavsiyeleri için teşekkürlerimizi sunarız.

6, Oda 7, Oda 8 ve Oda 9) (Resim: 2). Çalışmalar sonucu, ele geçen en erken seramik buluntulara dayanarak tapınak orijinal evresi büyük olasılıkla Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. *Pronaos* alanının ana kaya seviyesine kadar tamamen araştırılmış olmasına rağmen, burada tapının gören kültle ilgili hiçbir kanıt rastlanmamıştır.

Kazı çalışmaları sonucu, Oda 5 ve Oda 7- 9'un tapınağın dini işlevini yitirmesi ve askeri ve konut işlevli bir yapıya dönüştürülmesini kapsayan dönüşümü sırasında, MS 4. yüzyılın sonu ve MS 5. yüzyılın başında. komplekse eklendiği tespit edilmiştir. Oda 7'deki *pronaos*'un batı temel duvarına karşı inşa edilmiş MS 5. yüzyıla ait bir duvarın izleri ve Oda 8'in kuzeydoğu köşesinde ana kayanın üzerinde MS 4. ve 5. yüzyıla ait seramik malzemenin varlığı, *pronaos* podyum alanının MS 5. yüzyılda eski temel duvarının kuzeyinde yeni bir mekân yaratmak için neredeyse ana kaya seviyesine kadar boşaltıldığını göstermektedir. Oda 9'un daha sonraki duvarlarından daha düşük seviyede bir duvarın varlığı, eski *pronaos*un güneyinde, *pronaos* podyumuna çıkan orijinal merdivenin bulunduğu alanda da bir mekânın mevcut olabileceğini düşündürmüştür. Herhangi bir *in situ* buluntu elde edilemediğinden, Geç Dönem'e ait bu mekânın tam işlevi bilinmemektedir.

MS 6. yüzyılın ilk yarısında, Oda 7, 8 ve 9'da zemin seviyesi yükseltilmiş ve Oda 9 ve 5'te kısmen kireçtaşı levhalardan oluşan yeni bir zemin seviyesi düzenlenmiştir. Oda 8, iki büyük depolama kabı, büyük bir leğen ve birkaç testinin varlığından da anlaşılacağı üzere, bir depolama alanı - belki de merdivenle inilen bir tür kiler işlevi görmüştür. Oda 8'in *pronaos* alanındaki evin herhangi bir odasıyla bağlantılı olmaması, farklı bir kompleksin parçası olduğunu, belki de kuleyi koruyan askerler için bir ikmal odası olarak doldurulmuş Oda 7 aracılığıyla kulenin kendisine bağlandığını düşündürmektedir. Açma 2'nin güney kısmındaki Oda 9'un güney duvarında iki evreli büyük bir kapı açıklığı vardır ve ayrıca doğu duvarındaki bir kapı ile Açma 1'deki Oda 5'e erişim sağlamaktadır. Bu durum, 3, 4 ve 5 numaralı odalarla birlikte Oda 9'un kutsal alanın doğu kısmında inşa edilen konuta ait olduğunu göstermektedir. Oda 5 başlangıçta hem kuzeyindeki Oda 4'e hem de doğusundaki Oda 3'e erişim sağlarken, MS 6. yüzyılın sonlarında veya 7. yüzyılın başlarında ikinci kapı kapatılmış ve önüne bir seki yerleştirilmiştir. Hemen kuzeydeki Oda 4'ün evin ana depolama mekânı olduğu göz önüne alındığında, Oda 5'in yiyecek hazırlamak için (mutfak?) kullanılmış olduğu söylenebilir. Toplam yüzölçümü yaklaşık 68 m² olan birkaç mekânın varlığı ve 2019'da bulunan boyalı duvar süsleme unsurları, evin gösterişli bir konut olduğunu işaret etmektedir. Önceki kazılar sırasında birkaç ok başının bulunması da askeri bir yerleşimin göstergesi kabul edilebilir.

Eski *pronaos* alanı, Oda 4 ve 5'te çatıların çökmesine neden olan ve Açma 2'deki odalarda enkaz katmanları oluşturan 7. yüzyıl depreminin bir sonucu olarak tahrip olmuştur. *Pronaos*un kuzeybatı kısmında, belki de yıkıcı depremin ardından gerçekleştirilen yeniden inşa çalışmalarının bir parçası olarak, enkazın üzerinde bir çömlek fırını ya da kireç ocağı tespit edilmiştir.

A. 2. Hamam-Gymnasium

Dr. Bas BEAUJEAN (KU Leuven)

2023 Hamam-Gymnasium kazı çalışmalarının öncelikli amacı, hamamın en büyük servis odasının (Merkezî Şaft) işleyiş şekline dair yeni bilgilere ulaşmak ve bu odayı yakın gelecekte kente gelen ziyaretçilerin Aşağı Agoraya inmek için kullanabilmesi amacıyla birinci katla birleştirmektir. Hamam-Gymnasium'da yürütülen diğer sondaj çalışmalarıyla, *Frigidarium* 1'deki (F1) yarım daire şeklindeki çeşme/havuzun, *Frigidarium* 2'deki (F2/A1) doğu havuzunun ve *Tepidarium* 2'in (T2) güneyindeki bir *praefurnium* için *terminus post quem* sağlanması hedeflenmiştir (Resim: 3).

Merkezi Şaft:

Merkezi Şaft'ta yürütülen çalışmalar sırasında, servis odasının birinci kat ile doğrudan tek bağlantılı olan kuzeydoğu köşesinde, kireçtaşı bloklardan ve kireç esaslı harçtan oluşan zemin üzerine yerleştirilmiş bir merdiven açığa çıkarılmıştır (Resim: 4). Daha geç bir dönemde, bu merdivenin kısmen kaldırıldığı tespit edilmiştir. Merkezi Şaft'ı kuzeybatı köşesinden Hamam-Gymnasium'un kuzeybatı *tepidariumuna* bağlayan başka bir merdiven, alanda devam eden çalışmalarla açığa çıkarılmıştır. Zemin katın tonozlu girişinin önünde kazılan MS 550-650/75 yıllarına ait dolguda hayvan kemikleri ve seramik parçaları ele geçmiştir.

Kuzey duvarın dar temel açmasında, MS 1.-2. yüzyıllara atfedilebilecek çok sayıda seramik parçası bulunmuştur. Bu buluntular aracılığı ile kuzey duvarına ve bitişik olduğu batı duvarına o zaman aralığında bir *terminus post quem* atfedilebilmek mümkün olmuştur. Diğer yandan, batı duvarında devşirme malzeme kullanılmış olması, servis odasında daha geç dönemlerde birtakım değişikliklerin yaşanmış olabileceğini düşündürür. Açığa çıkarılan doğu ve güney duvarlarının korunması ve taban seviyelerinin derinliği nedeniyle Merkezî Şaft'ın tamamının kazılması mümkün olmamıştır. Bu nedenle, bu servis odasının güney kısmının bir sonraki sezonda kazılması planlanmıştır.

Frigidarium 1:

Hamam-Gymnasium kazı çalışmalarının bir bölümünü yapının haç biçimli salonunun batı kolunda, *Frigidarium* 1 alanındaki yarım daire biçimli havuzda yürütülen sondaj çalışması oluşturmuştur. Yerinden kaldırılan iki tuğla döşeme levhasının altında yapım-inşa aşamalarını gösteren bir dizi harç tabakası ortaya çıkarılmıştır. Bitişigindeki mozağin vermiş olduğu *terminus ante quem* dayanarak bu havuzun MS 400/450-500 yılları arasında inşa edildiği ve muhtemelen güney *caldariumun* doğu *tepidarium* ve batı *caldariuma* bölünmesiyle ilişkili olduğu söylenebilir.

Frigidarium 2:

Frigidarium 2'de gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ele geçen seramik malzemeye dayanarak buradaki doğu havuzunun orijinal olarak MS 1. yüzyılın sonları ile MS 2. yüzyılın başlarında inşa edildiği anlaşılmıştır. Daha geç bir dönemde, büyük olasılıkla MS 4. yüzyılın sonları – MS 5. yüzyıl başlarında, orijinal zemin kaldırılmış ve ardından eski zemin alt tabakasının üzerine yeni bir gri renkli harç uygulanmıştır. Bu yeni temel tabakasını, pişmiş toprak tuğla döşeme (yaklaşık 80x80cm) zeminin alt tabakasını oluşturan başka bir pembe-bemsi harç takip etmektedir (Resim: 5). Harç tabakalarının tamamı arkeometrik analiz için örneklenmiştir.

Praefurnium – Tepidarium 2:

Hamam-Gymnasium alanındaki üçüncü sondaj çalışması, Eski Hamam'ın en doğusunda-ki *apsiste* yer alan Hamam-Gymnasium'un bilinen en erken havuzunda (*Praefurnium – Tepidarium 2*) gerçekleştirilmiştir. Daha sonradan bu havuz, güney *caldarium*un batı *caldarium* ve doğu *tepidariuma* bölünmesiyle ilişkilendirilebilecek bir *praefurniuma* dönüştürülmüştür. Havuza giden basamaklardan birinin havuzun/*praefurniumun* son katına gömülmesine dayanarak, en az iki yapı evresine sahip olduğu düşünülmektedir.

*A. 3. Yukarı Agora - Güneydoğu Caddesi***Merve GÜNAL (ODTÜ)**

Sagalassos Antik Kenti'nin merkezinde yer alan önemli bir kavşak noktası olarak tanımlanabilen Güneydoğu Caddesi'ndeki çalışmaların öncelikli amacı *in situ* kemerin yapı taşlarını, kemerin temelini esas alarak ortaya çıkarmak ve yapının yıkılma yönünü ve mümkünse şiddetini tespit etmek olmuştur. Ayrıca, cadde döşemesinin güneydoğu yönüne devam edip etmediğini anlamak, herhangi bir devamlılığın söz konusu olmadığını anlaşılması durumunda ise, kemer yapısının Geç Dönem'de bir onarım veya değişim geçirip geçirmediğini ortaya çıkarmak çalışmanın diğer amaçları arasında yer almıştır.

2023 kazı çalışmaları sonucu, cadde döşemesinin doğu yönündeki devamı (10x15 m), yıkılmış beş farklı mimari blok yığını ve de kemere ait *in situ* durumda yeni temel kalıntıları açığa çıkarılmıştır (Resim: 6). Devam eden kazı çalışmalarında, bir künk dizisinin cadde boyunca doğuya doğru devam ettiği tespit edilmiştir. Henüz alanda herhangi bir sondaj yapılmadığı için döşemenin daha erken evreleri bilinmemektedir.

Kazılan alanda saptanan yıkılmış mimari blok yığınlarının alanın güneybatı kesiminde, yoğunluk gösterdiği dikkat çeker. Bu blok yığınları içerisinde, Güneydoğu Caddesi ile Kuzey-Güney Caddesi'nin kesiştiği noktayı anıtsallaştıran kapı yapısına ait çeşitli yazıtlara rastlanmıştır. Gerek kapı yapısının evreleri gerekse yapının inşasında katkısı olan hayırseverler hakkında önemli bilgiler sunan ve kenti yücelten Eski Yunanca bu yazıtlar arasında transkripsiyonu “*Müreffeh Sagalassos, (sen ki) kapatılabilen bir geçit ile onurlandırılmakta*

ve Tanrılar-İmparatorlar (aracılığı) ile görkemli bir şekilde Pisidia'nın ilki olarak tanınmaktasın" şeklinde olan bir örnek MS 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Resim: 7). Alanda ele geçen diğer bir önemli buluntu ise, *in situ* kemer temellerinin doğu tarafında bulunan kireçtaşından bir blok üzerine işlenmiş Zeus büstüdür. Kabartma olarak işlenen Zeus'un belli bir yöne bakar vaziyetteki betimi göz önünde tutularak bu bloğun kemerin üstünde kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Resim: 8).

Kazıda ele geçen buluntular göz önünde tutulduğunda, kapının kentin ata tanrılarına (*theoi patrioi*) ait büstler içeren, ayrıca yukarıda detaylı tanımlanmış olan kenti yücelten onurlandırma yazıtlarıyla donatılan anıtsal bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Yapı, değişikliklere uğrayarak büyük olasılıkla Geç Dönem'e dek kullanılmıştır.

A. 4. Kent Konağı

Prof. Dr. Inge UYTTERHOEVEN (Koç Üniversitesi)

2023 kazı sezonunda, Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen Kent Konağı'nın ve öncesinde, aynı alana Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilmiş olan *peristil* avlulu iki konutun inşa evreleri hakkında yeni bilgilere ulaşmak amacıyla yedi noktada kontrol sondajı gerçekleştirilmiş ve *in situ* kalıntılar malzeme ve tekniklerine göre incelenmiştir (Resim: 9). Kazı çalışmaları, Kent Konağı'nın güneybatı kısmında bulunan servis alanındaki II ve III no.lu mekânlarda, *peristilli* iki konutun avlularında ("Avlu XIII" merkezli kuzeydeki konut ve Geç Antik Dönem kompleksinin güneyindeki "Avlu LXIX" merkezli diğer konut) ve bu konutlardan birine ait "XV no.lu mekân"da yürütülmüştür.

Kazı çalışmaları sonucu Erken Roma Dönemi'ne ait *peristilli* kuzey konutun, XV no.lu mekânın kuzeydoğu köşesinde açığa çıkarılan ve en geç MS 2. yüzyıla tarihlenen bir *hipokaust* sistemi ile hususi hamam kompleksi içerdiği anlaşılmıştır (Resim: 10). Bu kompleks, Küçük Asya'da bilinen en eski Roma Dönemi hususi hamamları arasında yerini almıştır. MS 6. yüzyılın ortalarında, hamam kullanım dışı kalmış ve bu mekân daha yüksek bir seviyede düzensiz bir tuğla taban ile döşenmiştir. II ve III no.lu mekânlarda devam eden çalışmalarda, konutun MS 2. yüzyıl ile MS 4. yüzyıl sonları/5. yüzyıl başları arasına ait alt yapı sisteminin işleyişini gösteren su tedarik ve drenaj kanalları tespit edilmiştir. Ayrıca, 'Avlu XIII'ün kuzeydoğu köşesinde büyük olasılıkla MS 4. yüzyılında inşa edilmiş bir çeşme yapısı açığa çıkarılmıştır. 'Nymphaion XIX' olarak adlandırılan çeşme, suyun özel konutlardaki kullanımını göstermesi açısından önem arz etmektedir. 'Avlu LXIX'in kuzeybatı köşesinde devam edilen iki kontrol sondaj çalışması sonucu, alanın güneyindeki diğer bir *peristilli* konutun Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait çeşitli taban seviyeleri ve yapıları açığa çıkarılmıştır.

Kent Konağı alanında yapılan önemli müdahaleleri, ele geçen seramik buluntuların ve Hadrianus Dönemi'ne ait bronz bir sikkenin yardımı ile MÖ 1. yüzyılın sonları/MS 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl arasına atfetmek mümkün olmuştur. 'Avlu XIII'te ele geçen ve MS 2.-3. yüzyıllara tarihlenen iki adet cam-firıt boncuk diğer buluntular arasındadır.

B. KENTSEL ÇALIŞMALAR**B. 1. Geç Antik Sur Duvarlarında Devşirme Malzeme Kullanımı****Dr. Luke LAVAN (Kent Üniversitesi)**

Sagalassos 2023 sezonu devşirme malzeme araştırması kapsamında MS 6. yüzyıla atfedilen Geç Roma sur sistemine odaklanılmıştır (Resim: 11). Duvarın bölümleri, duvar işçiliği biçimlerine, özellikle de yeniden kullanılan malzemeye inşa etmek için kullanılan stil ve tekniklere göre tanımlanmıştır. Duvar hattı boyunca bilinen tüm devşirme blokların GPS planının yanı sıra, ayakta kalan tüm duvar bölümlerin fotogrametrik kesitleri çıkarılmıştır. Bunlardan, taş renklerini, kesik bağlantı noktalarını ve görünür gereksiz kelepçe delikleri ayırt etmek için blokların açıklamalı bölümleri üretilmiştir. Bu çalışma sayesinde, devşirme blokların Helenistik kesme taş yapıyı çağrıştıracak şekilde, duvarın görünür kısımlarında kaplama olarak yeniden kullanılmış oldukları anlaşılmıştır. Bu bloklar, kentin bitişik kısmındaki geniş ama tutarlı blok yağmacılığını işaret etmektedir. Yukarı Agora'dan alınmış olduğu düşünülen 7 adet heykel kaidesinden oluşan bir seri de bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

B. 2. Jeofizik Araştırmaları**Prof. Dr. Çağlayan BALKAYA (Süleyman Demirel Üniversitesi)**

2024 sezonu kapsamında gerçekleştirilen bir diğer arazi çalışması gelecekteki olası proje alanlarını kapsayan jeofizik araştırmaları olmuştur. Süleyman Demirel ve Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitelerinden araştırmacıların katılımıyla gerçekleştirilen arkeojeofizik çalışma; GPS ölçümleri, jeofizik ölçüm profillerinin belirlenmesi, veri toplama ve değerlendirme aşamalarından oluşmuştur. Yer radarı ölçümleri, 231-236 olarak isimlendirilen araştırma alanlarında uygulanmıştır. Uygulama, 500 MHz merkez frekansına sahip Malâ ProEx cihazı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kentin Kütüphane/Dor Çeşmesi önündeki 232-233 numaralı alanlarda toplanan verilerin değerlendirilmesiyle 150-170 cm derinlik seviyesine ait ilksel değerlendirme sonucu elde edilmiştir. Bu alanda *peristilli* olası bir konut ve atölye gibi daha küçük yapıların sıralandığı bir sokak tespit edilmiştir (Resim: 12).

Aşağı kentte Sütunlu Cadde'nin batısında, revaklı, doğu-batı yönünde 236 numaralı alanda gerçekleştirilen araştırmalarda ise muhtemelen tapınak olabileceği düşünülen bir yapıya ait izler kaydedilmiştir.

B. 3. Gymnasion Batı Portiskosu Ön Restitüsyonu**Bengi İNAK**

Gymnasion'un avlusunu çevreleyen Dor düzenindeki sütunlu galerilerinin batı kısmı, 2015, 2017-2019 yıllarında yapılan kazı çalışmaları ile yıkılmış vaziyette ortaya çıkarılmıştır. 2023 yılı ön restitüsyon çalışması, geçmiş kazı sezonlarında üretilen taş durumları ve taş platformları planlarını temel alarak, halihazırda ortaya çıkarılmış mimari elemanların bir

anastilosis çalışmasını ne derece mümkün kılabileceğini anlamak adına gerçekleştirilmiştir (Resim: 13).

Belgelemeler ve gözlemler neticesinde, batı *portikonun* üzerine oturduğu erken dönem duvarının orta kısmında yaklaşık 10 cm'lik bir çökme olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, alanda strüktürel analiz yapılması gerektiğini göstermektedir. Tespiti yapılabilen mimari elemanlar, yapının tümünün yaklaşık %62'sine denk gelse de, taş durumları çizimlerinde yapılacak revizyonlar ile bu oranın artırılması mümkün olabilecektir.

B. 4. Taş Oyma Teknikleri Üzerinden Çapraz Tarihlendirme

Dr. Frans DOPERÉ (KU Leuven)

Sagalassos'un arkeolojik olarak tarihlendirilmiş yapıları ve duvar işçiliği temel alınarak oluşturulan taş oyma kronolojisi, stratigrafik olarak belirlenmiş bir kronolojinin (henüz) mevcut olmadığı veya çoğunlukla bilinmediği ve dolayısıyla tarihlendirilememiş yapılardan devşirilen taş malzemeyle inşa edilmiş beş yapıda çapraz tarihlendirme yoluyla kullanılmıştır. Çalışılan alanlar: Hamam-Gymnasion'un Merkezi Şaftın'daki KD merdiveninin basamakları, Macellum'daki dükkanların kapı söveleri, Güneydoğu Caddesi, kemerli 'kapı'nın kuzey ve güney duvarları, Stadion, Bazilika E1'in taşçı işaretli kesme taşları, Kent Konağı'nda yer alan *peristil* avlunun devşirme kaideleri ve sütunları şeklinde sıralanabilir. Çalışmanın amacı, bu yapıların geneli için ya da bu yapılarda kullanılan tekil devşirme malzemeler için anlamlı bir ön kronoloji sunmanın mümkün olup olmayacağını test etmek olmuştur.

C. MALZEME ÇALIŞMALARI

C. 1. Geç Bronz Çağ - Helenistik Dönem Seramik Buluntular

Dr. Dries DAEMS (Vrije Universiteit Amsterdam)

2023 sezonu malzeme çalışmalarının Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı'na ait seramik parçaları, Hacılar Kale ve Kökez Kale dahil olmak üzere Burdur Ovası'ndaki pek çok yerleşimde tespit edilmiştir. Parlak kırmızı astarlı ve perdahlı mallar, MÖ 2. ve 1. binyılın başlarında Anadolu ve Doğu Akdeniz'in yaygın seramik türleri olmuştur. Bu seramikler arasında kesin kronoloji veren az sayıdaki örneklerden biri, boncuk ağızlı kaplar olarak da adlandırılan dışa yuvarlatılmış ağızlı tabaklardır. Bu tabak formu, MÖ 2. binyıl boyunca Anadolu'da yaygın kullanımı olan bir formla ilişkilendirilebilir. Sayıca azlığı (yaklaşık 150 parça) kesin tarihendirme yapılmasını mümkün kılmasa da, mevcut kanıtlar, bu malzeme topluluğunun Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağı'na tarihlenebileceği ihtimalini kuvvetlendirir.

C. 2. Roma İmparatorluk Dönemi Seramikleri

Dr. Philip BES (Avusturya Arkeoloji Enstitüsü)

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Sagalassos sakinleri neredeyse tümüyle yerel ve bölgesel olarak üretilen seramikleri kullanmıştır. Kentte ithal seramik kullanımının oldukça az olduğu söylenebilir. Bununla beraber, kentte ithal edilen belli miktarda seramiğe, özellikle de Akdeniz ve Pontus bölgeleri menşeli *amphoralar*a rastlamak mümkündür.

2023 sezonunda, Sagalassos'ta ele geçen Roma İmparatorluk Dönemi seramikleri üzerindeki çalışmalar Macellum'a ait kontekstlere odaklı yürütülmüştür. Ayrıca, Antoninus Pius ve imparatorluk kültürüne ait tapınakta 2003 yılında yürütülen kazılarda saptanan zengin seramik malzeme, bu yıl tekrar incelenmiştir.

C. 3. Bizans Karanlık Çağları (MS 650 - 850) Seramikleri

Dr. G. Senem ÖZDEN GERÇEKER (KU Leuven)

Bir dizi felaketin ardından Sagalassos, MS 6. yüzyılın ortalarından itibaren kentsel karakterini kaybetmeye başlamıştır. Kent ile kırsal kesim arasındaki bağların zayıflaması, köylerin geçimlerini sağlamak için daha çok zanaat faaliyetleriyle uğraşmasına yol açmış, bu da ekonomik faaliyetlerin kentten kırsal kesime doğru merkezsizleştiğini göstermiştir. Sagalassos'u yavaş yavaş "Karanlık Çağlar"a yaklaştıran bu değişikliklere rağmen, yerel çanak çömlek üretimi kentte MS 6. yüzyılın sonları ve 7. yüzyılın ilk yarısı boyunca devam etmiştir. Yerel üretimin bu son döneminde (9. Evre), değişen sosyo-ekonomik koşullara yanıt olarak seramik repertuarına yeni formlar ve işlevler adapte edilmiştir.

2023'teki seramik çalışmalarının temel amacı, Sagalassos'un son iskân evresindeki seramik uygulamalarının Bizans Karanlık Çağları'ndaki seramik kullanımını nasıl etkilediğini anlamak olmuştur. Bu amaçla, 2023 Dor Tapınağı kazıları sırasında Oda 8'de keşfedilen, MS 6. yüzyıl sonu/7. yüzyıl başına tarihlenen, kısmen tümlenebilir durumdaki dört *amphora* üzerinde ön incelemeler yapılmıştır. Kısmen tümlenebilir durumda, kısa boyunlu, oval gövdeli ve düz kaideli dört *amphora* üzerinde yapılan incelemeler sonucu, No.1 kodu verilen *amphoranın* makroskopik olarak Bizans Karanlık Çağları'nın hamur tiplerinden sert, kırmızı (2.5YR 4/6) renk ve küçük boyutlu kalker, kuvars ve kum katkılı Hamur/*Fabric* 111 ile eşleştiği saptanmıştır. Hamur yapısındaki bu benzerlik, seramik üretiminde MS 6. yüzyıldan Bizans Karanlık Çağları'na uzanan bir devamlılığı gözler önüne sermektedir.

C. 4. Kaya Mabedi Buluntuları

Doç. Dr. Peter TALLOEN (KU Leuven/Bilkent Üniversitesi)

Sagalassos kent sınırında yer alan Kaya Mabedi'nde, 2014-2018 yıllarında gerçekleştirilen kurtarma kazılarında, alana adak olarak bırakılan çok sayıda pişmiş toprak figürin tespit edilmiştir. 2023 sezonundaki çalışmalarda, bu figürinler içerisinde yetişkin kadın figürlerini

temsil eden pişmiş toprak büstlerin tipolojisine odaklanmış ve toplam 2593 parça tespit edilebilmiştir. Bu figürinler arasında üç ana grup ayırt edilebilmiştir: 1) deniz kabuğu şeklinde kolyeli kadın büstleri (Resim: 14); 2) rozet şeklinde kolyeli kadın büstleri; 3) kolyesiz kadın büstleri.

Çok sayıda farklı kadın büstü tipi, Sagalassos'taki pişmiş toprak büst üretiminin, kişisel bir portre yaratmaya mümkün olduğunca yakın olan seri üretime ulaşmayı amaçladığını göstermektedir. Sagalassos koroplastları, farklı yüz özellikleri, saç stilleri, saç aksesuarları ve giysiler kullanarak, farklı yaş gruplarına ve farklı moda ve/veya dini tercihleri olan gruplara hitap edebilecek farklı portre türleri yaratmayı başarmıştır. MS 2. yüzyıl boyunca Roma İmparatorluğu'nda yaygın olarak görülen özel vatandaşlar için büst üretimindeki artışa karşılık gelirler.

C. 5. Sagalassos Kalıp Yapımı Kandiller

Prof. Dr. Murat FIRAT (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Kentin Roma Dönemi kandil tiplerinin üretim, gelişim ve etkileşim sahasını anlamaya yönelik çalışmalar, Sagalassos seramik araştırmalarının diğer bir ayağını oluşturmuştur. Bu çalışmalarda, Sagalassos üretimi olduğu düşünülen ve genellikle MS 5.-7. yüzyıllara tarihlenen Broneer Tip XXXV tipi kandiller üzerine odaklanılmıştır. Çalışmalarımız sırasında bu tipe ait 8 farklı kandil parçası ve ayrıca 3 farklı kalıp tespit edilmiş ve tüm kataloglamaları tarafımızdan yapılmıştır.

C. 6 Nüsmatik Araştırmalar

Salih Okan AKGÖNÜL (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Sagalassos 2023 yılı kazı sezonunda, Kent Konağı, Dor Tapınağı, Hamam-Gymnasium, Güneydoğu Caddesi ve yüzey araştırmalarından ele geçen toplam 18 adet sikke incelenmiştir. Bu sikkelerden 17 adeti bronz, 1 adeti ise bakırdır. Sikkelerden 16 adeti - ikisi kent sikkesi olmak üzere - Roma İmparatorluk Dönemi'ne, 1 adeti Bizans Dönemi'ne ve 1 adeti ise konumuz dışı olan Osmanlı Dönemi'ne tarihlenmiştir.

D. RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

D. 1. Hamam - Gymnasium Konservasyon Çalışmaları

Evrin KAFA DURAN, Ömer YER

2023 yılı konservasyon çalışmaları Hamam-Gymnasium'un üst kotları ile alt kotlarda bulunan mekânları bağladığı için stratejik bir öneme sahip olan Merkezi Şaft'ta yoğunlaşmıştır. Duvarların fotoğraf ve ortometrik olarak belgelenmesinin ardından derzleme ve *capping* müdahaleleri yapılmıştır (Resim: 15).

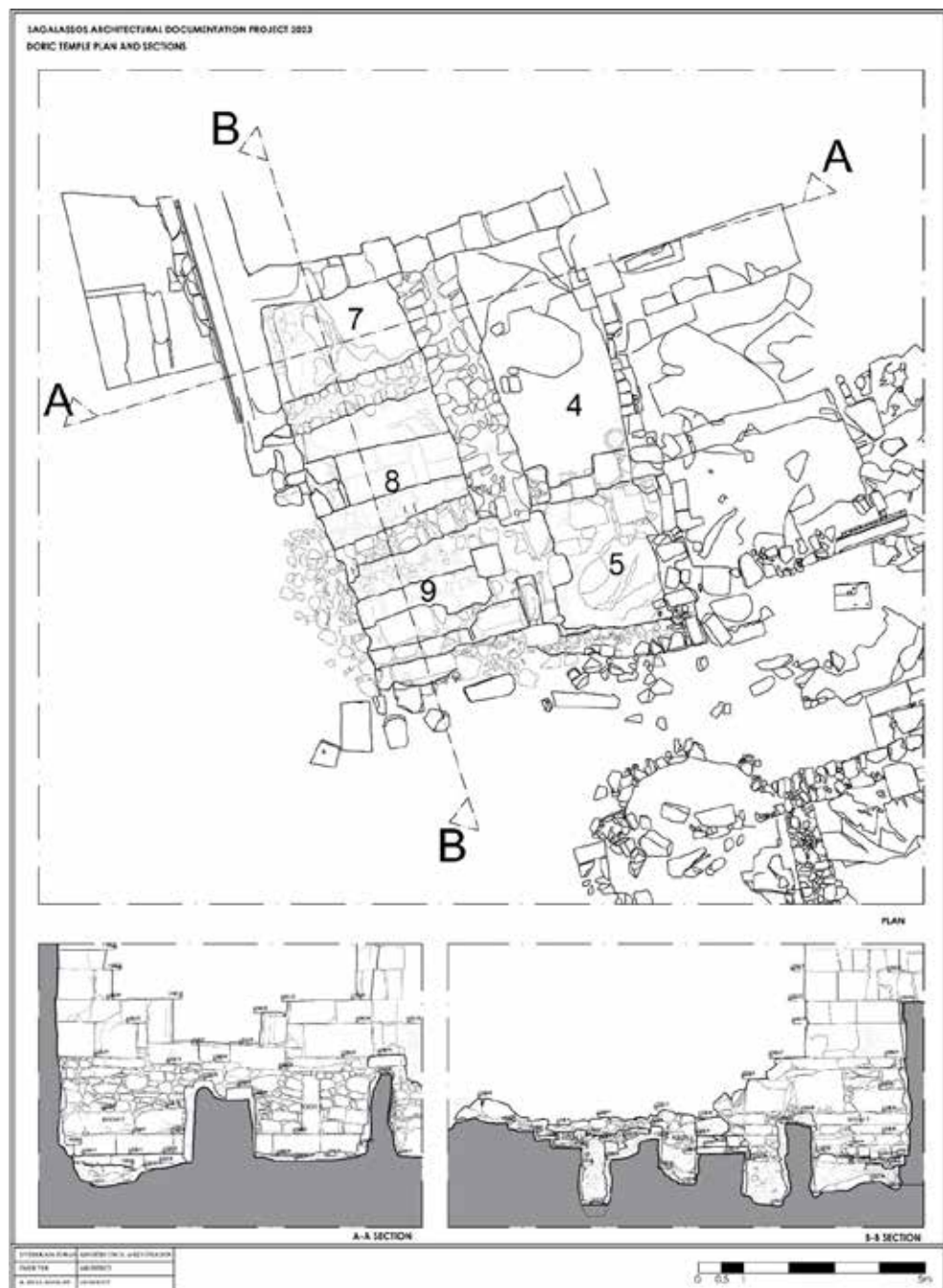
Merkezî Şaf'ın duvarları ve *frigidarium* ve *apodyterium* mekânları arasındaki duvarın güçlendirme işlemlerinde kullanılan konservasyon harcı, Ağlasun yakın çevresinden (Isparta-Sav) getirilen volkanik tüf tozu (pomza), kireçtaşı çakıl (1-3 mm) ve geçtiğimiz sezon arazi konservasyonu ekibi tarafından kuyularda suyla söndürülerek dinlendirilmiş kireç kaymağı ile arazideki harç makinelerinde sabit oranda (4 ölçek çakıl, 2 ölçek pomza, 3 ölçek kireç kaymağı) ekip kontrolünde su eklenmeden karılarak hazırlanmıştır.

Strüktürel problemlerin çözümü için özgün malzemeye uyumlu ama aynı zamanda günümüz müdahalesi olduğu okunabilen kısmi tamamlamalar yapılması uygun bulunmuştur. Bu karar doğrultusunda yalnızca strüktürel gereklilik olan kısımlara uygulanacağı yere göre karar verilerek taş ya da tuğla koyarak müdahaleler yapılmıştır. Eklenmiş olan bu malzemeler mutlaka sinek teli ile çevrelenmiş ve belirtilmiştir.

EKLER

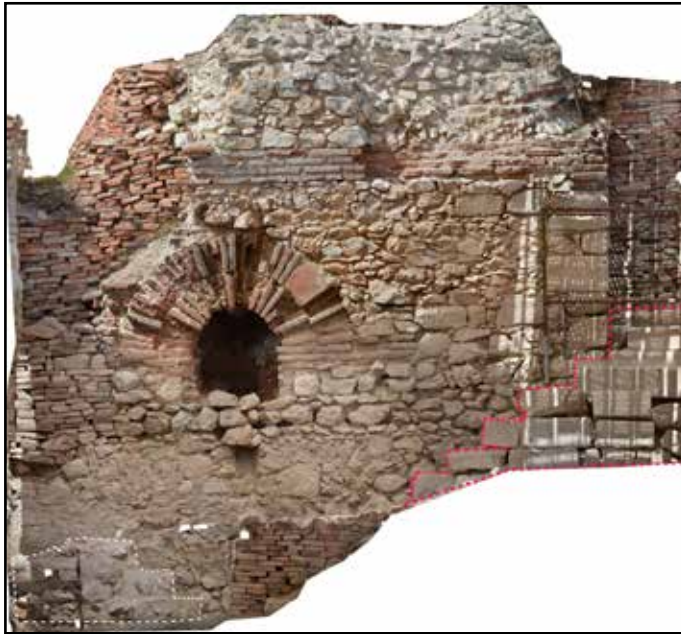
Resim 1: Dor Tapınağı'nın batıdan görünümü.

Resim 2: Dor Tapınağı planı.

Resim 3: Hamam - Gymnasium haritası. Tonozlu zemin kat (kırmızı); Merkezi Şaft (CS) kazıları (yeşil); Kontrol kazıları (sarı).

Resim 4: Merkezi Şaft'ın kuzey duvarı. KD merdivenlerinin üst kısmı (kırmızı) ve KB merdivenlerinin kalıntıları (beyaz).

Resim 5: Doğu havuzunun en üstteki dört harç tabakası.

Resim 6: Güneydoğu Caddesi'ndeki kavşağın görünümü.

Resim 7: Mimari blok yığını içerisinde iki parça halinde bulunmuş yazıt.

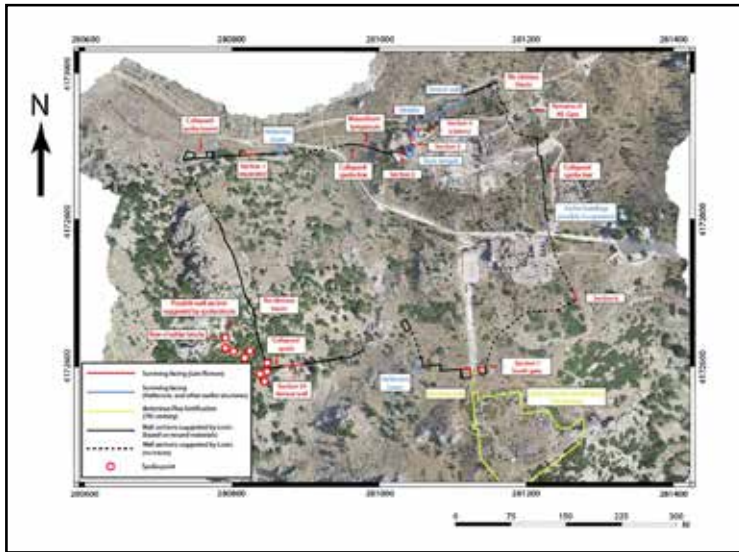
Resim 8: Kireçtaşı blok üzerine işlenmiş Zeus büstü.

Resim 9: Kent Konağı'nda gerçekleştirilen test sondajları, havadan görünüm (1. 'III no.lu Mekân'; 2. 'II no.lu Mekân'; 3. 'Avlu XIII'ün kuzeydoğu köşesi; 4. 'Avlu XIII'ün güneydoğu köşesi; 5. 'Nymphaion XIX'; 6. 'Avlu LXIX'un kuzeybatı köşesi; 7. 'Mekan XV'in kuzeydoğu köşesi.

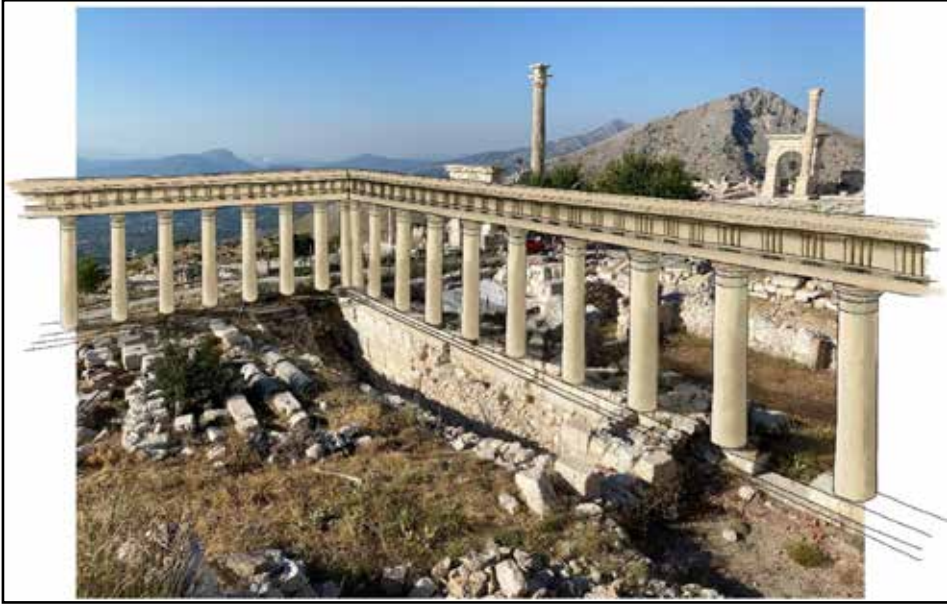
Resim 10: 'XV no.lu mekân'ın kuzeydoğu köşesinde 2023 yılında gerçekleştirilen sondaj; Geç Dönem'e ait düzensiz döşenmiş tuğla zemin.

Resim 11: Coğrafi referanslı hava fotoğrafı mozaïği, ayakta kalan duvar yüzlerinin ve yıkılan duvarların yerini göstermektedir.

Resim 12: Dor Çeşmesi'nin güneyindeki alanın GPR sonuçları.

Resim 13: Gymnasium batı portikosunun rekonstrüktif görünümü.

Resim 14: Kaya Mabedi'nde bulunmuş olan yetişkin kadın figürlerinden bir seçki.

Resim 15: Hamam-Gymnasium, Merkezî Şaft, Kuzey iç duvarı – müdahale sonrası.

İNBOĞAZI-ANDIK MAĞARASI, 2023

Derya YALÇIKLI*

Balıkesir-Havran'ın İnboğazı bölgesi, İç Batı Anadolu'nun kuzey Ege sahil bölgesine açıldığı alan olup içerdiği mağaralarıyla, Edremit Körfezi'nin en önemli Prehistorik yerleşim alanı durumundadır. Bu alanda yer alan bir grup mağara arasında Andık Mağarası, bölgenin bozulmadan korunan son mağarası durumundadır (Harita: 1; Resim: 1). Andık Mağarası'nda 2022 yılında Balıkesir, Kuva-yi Milliye Müzesi Müdürlüğü başkanlığında, yazarın bilimsel danışmanlığında ve Havran Belediyesinin desteğiyle başlatılan kazı çalışmaları 2023 yılında da sürdürülmüştür.

Kazı çalışmalarımızın ilk yılında öncelikli olarak altyapı çalışmaları sürdürülmüştür. Bu çalışmaların yanı sıra mağaranın yaklaşık 19,5 metreye varan genişliğiyle *Giriş Galerisi* olarak adlandırdığımız bölümünün batı ve doğu kenarlarında kontrol amaçlı olarak iki açmada kazı çalışması başlatılmıştı. Bu çalışma sonucunda Orta Çağ, Arkaik Çağ ve Kalkolitik Çağ'a ait tabakalara ulaşılmıştı (Yalçıklı, 2024; Yalçıklı ve Yılmaz, 2023).

2023 yılı kazı çalışmamız 18.07.2023-08.09.2023 tarihleri arasında toplam 53 gün sürmüştür (Harita: 2). Bu sezon altyapıya yönelik sürdürdüğümüz çalışmalarımız yoğun olarak devam etmiştir. Kazı evi olarak kullanmak amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığına devrini gerçekleştirdiğimiz ve uzun süredir âtil durumda kalan İnönü köyü İlkokul binasının onarımı Havran Belediyesi tarafından yapılmaktadır.

Mağaradaki çalışmalarımızın başında batı duvarında saptamış olduğumuz (Yalçıklı ve Yılmaz, 2023, s. 507-508 res. 3) duvar resmi üzerinde çalışmalar sürdürülmüştür. Batı bölümü tahrip olmuş resmin korunan bölümünde kırmızı renkte bir leopar ve dağ betimlemesi tanımlanabilmektedir (Resim: 2). Resmin ilk figürü yüksek ve dik yapısıyla basitçe şekillendirilmiş bir dağ betimlemesidir. Batı Anadolu'nun yüksek dağları arasında yer alan ve Andık Mağarası'nın da yamaçlarında bulunduğu Kaz Dağları'nın betimlendiğini düşündüğümüz bu figür, Anadolu Neolitik Çağ resimlerinde de karşılaştığımız coğrafi özelliklerin resme aktarımının bir örneğini oluşturmaktadır. Prehistorik yerleşimcilerin kültürünün bir parçası durumunda olan etkileyici dağ görüntüsünün Çatalhöyük'te Hasandağı volkanik patlamasının betimlenmesi örneğinde (Mellaart, 1967, s. 177, pl. 59, 60; Hodder, 2006, s. 163 Fig. 67) gördüğümüz gibi resme yansımış olması olağandır. Bu basit çizim, bizi Kaz Dağları'nın bildiğimiz ilk resmi ile karşı karşıya olduğumuzu düşündürmektedir. Resmin konusunda coğrafya aktarımının önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer figür ise mağaranın içine doğru ilerleyen bir leopar betimlemesidir. Dağlık bölgeden geldiği vurgulanan, arka ayakları üzerine kalkmış ve elinde nesneler tutarak ilerleyen leoparın bu biçimi, bizlere post

* Doç. Dr. Derya YALÇIKLI, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Terzioğlu/Çanakkale/TÜRKİYE; E-Posta: dyalcikli@comu.edu.tr, deryalcikli@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4998-7072.

giymiş bir şaman betimiyle karşı karşıya olduğumuzu düşündürmektedir. Anadolu’da benzeri betimlemeler arasında, ayı postu giymiş olarak dans eden bir figürün yer aldığı Dur-sunbey-İnkaya Mağarası resmi (Yalçıklı, 2018, s. 24-25, Fig. 9; 2019, s. 41), geyik postu giymiş bir insan betiminin yer aldığı düşünülen Eşelek kaya resmi (Erdoğu vd., 2023) ve J. Mellaart tarafından akbaba biçimine bürünmüş olarak değerlendirilen dans eden insanların betimlendiği Çatalhöyük resmi (Mellaart, 1967, s. 167; Clamagirand ve Pelon, 2009, s. 4) farklı hayvan türlerini kapsayan yaygın bir uygulamanın örneklerini oluşturmaktadır (Resim: 3). Batı Anadolu’da saptanan diğer resimleri ve mağarada ele geçen seramik buluntuları dikkate aldığımızda, Andık Mağarası resminin şimdilik Geç Neolitik Çağ’a tarihlendirmenin uygun olacağı görüşündeyiz.

Giriş Galerisi’nin batı duvarı yakınında önceki sezon çalışılan R/21-22 açmaları ve çevresinde yer alan S-Ş/20-21, P-Ş/21 ve P-S/22 açmalarında kazı çalışması sürdürülmüştür. Alanda kül ve taş döküntünün bulunduğu yüzey toprağı yer yer 5-8 cm kalınlığında toz niteliğinde bir yapıya sahiptir. Giriş Galerisi’nin tamamına yayılan benzer niteliğe sahip yüzey toprağında yakın zamana ait kalıntıların yanı sıra Orta Çağ ve Arkaik Çağ’a ait seramik parçaları da karışık olarak bulunmaktadır.

S/21-22 açmalarının kuzey kesiminin üst seviyelerinde bir çukurun varlığı saptanmış olup içinde bir grup kaba ait seramik parçaları ele geçmiştir. Bu çukurun güney ve batı bölümü, 2022 sezonunda Giriş Galerisi’nin hemen hemen tamamına yayıldığı anlaşılan 60-70 cm genişliğinde, yer yer 60-100 cm arasında derinliklere sahip hayvan (tilki, sırtlan vb.) yuvalarına ait tüneller tarafından tahrip olmuştur. Çukurda ele geçen seramik grubu içinde, derin krater biçimli çömlek, matara, akıtacaklı tek kulplu testi, geniş çanak ve kaide parçası bulunmuştur. Bu kapların benzerlerini, Orta Anadolu’da Hitit yerleşimlerinden bilmekteyiz (Maşat Höyük: Özgüç, 1978, Lev. 49.1a-b; Boğazköy: Fischer, 1963, Taf. 46.474, 48.471; Şapinuva: Süel, 2015, Res. 22). MÖ 2. binyılın ortalarına tarihlendirebileceğimiz bu kap parçaları sayesinde mağarada şimdiye kadar rastlamadığımız yeni bir dönemin varlığı belirlenmiştir (Resim: 4). Bu alanda sürdürdüğümüz çalışmada yüzeyin hemen altında Kalkolitik Çağ’a ait seramik parçalarının dağınık halde bulunduğu bir seviye açığa çıkarılmıştır (Resim: 5). Bu seviyede farklı boyutlarda ocak tabanlarının varlığı belirlenmiştir (Resim: 6). Ocakların çevresine yayılmış seramik parçalarının yanı sıra yassı baltalar, çakmaktaşı kesici aletler, öğütme taşları ve kemik aletler de ele geçmiştir (Resim: 7). Saptadığımız Kalkolitik Çağ’a ait ocak tabanı sayısı 6’ya ulaşmıştır. Giriş Galerisi’ne doğu kenarından giren hava akımının dolaşarak batı kenarından dışarı çıktığı, böylelikle dumanın mağaranın içine dolmadan uzaklaştığı, mağarada ateş yakmaya en uygun konuma sahip bölümü oluşturduğu anlaşılmaktadır. 2022 sezonunda saptadığımız mağaranın ağıl olarak kullanıldığı yakın döneme ait ateş alanı da bu alanda yer almaktadır. Mağara içinde çeşitli kullanım alanlarının mevcut olduğu ve bu bölgenin de ateş alanı olarak tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu ocak seviyesinin altında, yer yer korunan tabakalardan bir tanesi sediment tabakasının üzerinde yer almakta olup, az sayıda çakmaktaşı aletin yanı sıra bir çukur ile temsil edilmektedir. Bu tabakadan aldığımız

hayvan kemiği üzerinde TUBİTAK MAM Laboratuvarı'nda C¹⁴ tarihlmesi yapılmış ve MÖ 6774-6592 tarihleri elde edilmiştir (Resim: 8). Bu tarih, Giriş Galerisi bölümünde saptadığımız Ön Neolitik Çağ içinde değerlendirebileceğimiz şimdilik en erken yerleşim evresini oluşturmaktadır. Bu seviyenin altında küçük taş parçaları ile karışık sarı renkte sıkı bir toprak tabakasından oluşan sediment dolgu yer almaktadır. 2022 sezonu kazısında alt seviyelerde karşılaştığımız hayvan yuvalarına ait tüneller bu açmalarda da karşımıza çıkmaktadır. Bu tüneller ocakların yer aldığı tabakanın altında bulunan kültür ve jeolojik tabakaları büyük oranda tahrip etmiştir. Açığa çıkarttığımız yerleşim seviyelerinin yüzeye yakın olması nedeniyle tahribattan korunduğu anlaşılmaktadır.

Giriş Galerisi doğu duvarı bölgesinde yürüttüğümüz kazı çalışmalarında 2022 yılında kazısına başlamış olduğumuz T/28 açmasında çalışmalara devam edilmiştir. Açmada 2022 sezonu sonunda kireçtaşı parçaları karışık sarı renkli sert sediment tabakası belirlenmişti. Bu sezon bu tabakanın niteliğinin saptanması ve erken kültür tabakalarının araştırılması amacıyla sondaj kazısı yapılmıştır. Bu çalışmada yüzeyden 90 cm derinliğe kadar kültür dolgusunun bulunduğu, altında ise sediment dolgusunun 1,85 m derinliğe kadar devam ettiği saptanmıştır. Açmada, kültür toprağının gevşek bir yapıda olması risk doğurmuş ve mağara zeminine henüz ulaşılmadan çalışma durdurulmuştur. Açmanın doğu profilinde sedimantolojik kesit incelemesi yapmak amacıyla Doç. Dr. Savaş Sarualtun tarafından örnek alınmış olup çalışma değerlendirme aşamasındadır (Resim: 9). Bu çalışmanın yanı sıra kazı alanı T,U/28,29 açma grubunu kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Açmalarda, yoğun küllü toprağın oluşturduğu, Orta Çağ, Arkaik Çağ ve Kalkolitik Çağ'a ait seramik parçalarının karışık olarak yer aldığı yüzey toprağı kaldırılmıştır. Geçen sezon kazısını yaptığımız T/28 açması ile paralel bir gelişme gösteren bu açmalarda yüzey altında Kalkolitik Çağ'a tarihlenen bir grup seramik parçası, çakmaktaşı aletler ve öğütme taşı açığa çıkmıştır. Seramik parçaları arasında siyah perdahlı beyaz boyayla yapılmış zikzak bezemeye sahip çömleğe ait parçalar bulunmuştur (Resim: 10). Bu seviyenin altında, alanın tamamına yayılan hayvan tünellerinin oluşturduğu çukur ile karşılaşmıştır. Bu geniş tahribatin bulunduğu alanda yer alan karışık toprak kaldırılmış olup, yoğun Kalkolitik Çağ seramiği ile az sayıda Neolitik Çağ seramik parçası bulunmuştur. Alt seviyede küçük kireçtaşı parçalarından oluşan sarımsı renkli bir kil tabakası açığa çıkmıştır.

Ele geçen buluntular Neolitik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar uzanan farklı dönemlerin ürünlerinden oluşmaktadır. Dikkat çekici buluntular arasında, *Sgraffito* tekniğinde üretilmiş kâse parçaları ile bir adet sikke Orta Çağ buluntuları arasında yer almaktadır. Doç. Dr. Semiha Altier, sikkenin 1204-1261 yıllarına tarihlendirilen Konstantinopolis darbı bir Bizans sikkesi olduğunu bildirmiştir. Mağarada dağınık durumda ele geçen Arkaik Çağ'a ait siyah figürlü kap parçaları Doç. Dr. Yasemin Polat tarafından MÖ 526 yılına tarihlendirilmektedir¹. Bir çukur içinde ele geçen MÖ 2. binyılın ortalarına ait kap parçaları, mağarada yaşandığı bilin-

1 Kazımızın Orta Çağ tabakalarını araştıran Doç. Dr. Semiha Altier'e ve Antik Çağ tabakalarını araştıran Doç. Dr. Yasemin Polat'a buluntular hakkında bizleri bilgilendirdikleri için teşekkür ederiz.

meyen yeni bir dönemin kanıtlarını oluşturmuştur. Geç ve Orta-Erken Kalkolitik Çağlar ile Neolitik Çağ'a ait kap parçaları, taş ve kemik aletler bu tabakalar hakkındaki bilgilerimizi arttırmış, Ön Neolitik Çağ bulguları ise mağarada erken döneme ait tabakaların varlığını kanıtlamıştır.

Teşekkür

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi Müdürü Aytekin Yılmaz, Arkeolog Ebru Kul ve müze personeline, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü ile BAP Koordinatörlüğüne, Kazı çalışmasının gerçekleşmesinde her türlü desteği sağlayan Havran Belediyesi Başkanı Emin Ersoy, Başkan Yardımcısı Mehmet Yılmaz, ekibimizin bir üyesi durumunda olan Davut Karadeniz ve belediye personeline katkıları için teşekkür ederim. Ayrıca malzeme desteği için Prof. Dr. Rüstem Aslan ile zor şartlarda bu çalışmanın gerçekleşmesini sağlayan ekip üyelerimiz Doç. Dr. Onur Bamyacı, Doç. Dr. Savaş Sarıaltun, Arş. Gör. Fatih Yılmaz, Arkeolog Hülya Yalçıklı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğrencileri Halit Yiğit Cansız, Veysel Çağlar, Semiha Nur Çil, Nazlı Sena Doluca, Hakan Keleş, Bengi Kısa ve Betül Özçelik'e teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Clamagirand, A-C. ve Pelon, O. (2009). L'apparition du Phénomène Religieux Dans l'Anatolie Néolithique : les Données de Çatal Höyük. *Anatolia Antiqua* 7, s. 1-12.

Erdoğu, B., Yücel, N., Gürçal, E., Demir, K. ve İzlier, N. I. (2023). A New Look at the Rock Art on the Island of Gökçeada, Northeast Aegean. *Rock Art Research* 40.1, s. 107-109.

Fischer, F. (1963). *Die Hethitische Keramik von Boğazköy*, Berlin.

Hodder, I. (2006). *Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü: Türkiye'nin Antik "Kasaba"sının Gizemleri Günışığına Çıkıyor*. İstanbul: YKYayımları.

Mellaart, J. (1964). Excavations at Çatal Hüyük, 1963, Third Preliminary Report. *Anatolian Studies* 14- s. 39-119.

Mellaart, J. (1967). *Çatal Höyük: A Neolithic Town in Anatolia*. London.

Özgüç, T. (1978). *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*. Ankara.

Süel, M. (2015). Ortaköy-Şapinuva 2014 Kazı Çalışmaları. *Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu* 5, s. 169-184.

Yalçıklı, D. (2018). Two Neolithic Ritual Centers in East Mysia (NW Turkey): The Baltalıin and İnkaya Caves. *Adalya* 21, s. 19-44.

Yalçıklı, D. (2019). *Anadolu'da Neolitik Çağ'da Şaman İnanç*. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

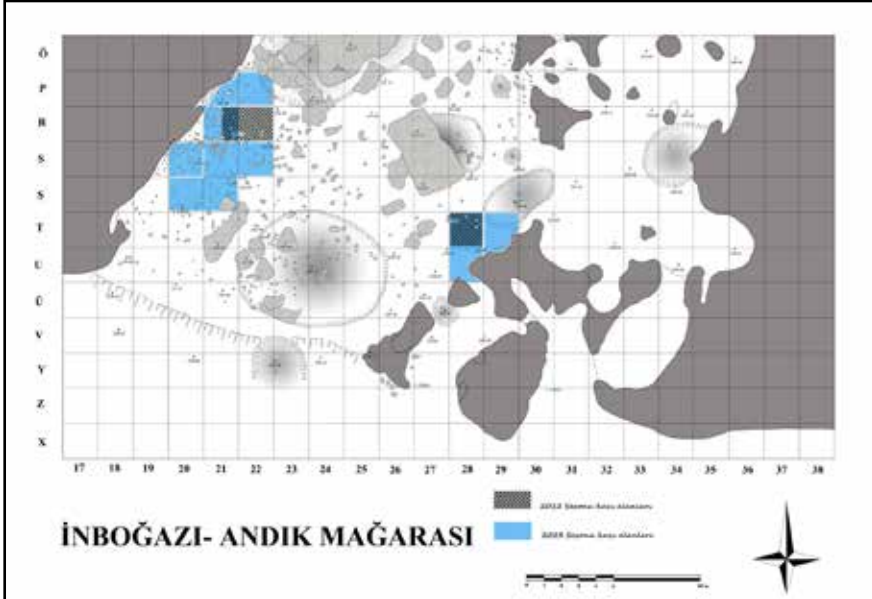
Yalçıklı, D. (2024). İnboğazı-Andık Mağarası, 2022. *Kazı Sonuçları Toplantısı 43.1*, s. 319-332.

Yalçıklı, D. ve Yılmaz, F. (2023). Havran’da Yeni Bir Kazı Projesi: İnboğazı-Andık Mağarası (Eds.) H.M. Özgen ve S. Alper, *Balıkesir Arkeoloji Buluşmaları 2022: Kültür Varlıkları ve Sürdürülebilirlik 2022 Bildiriler Kitabı*. İstanbul, s. 503-514.

EKLER

Harita 1: Andık Mağarası'nın konumu.

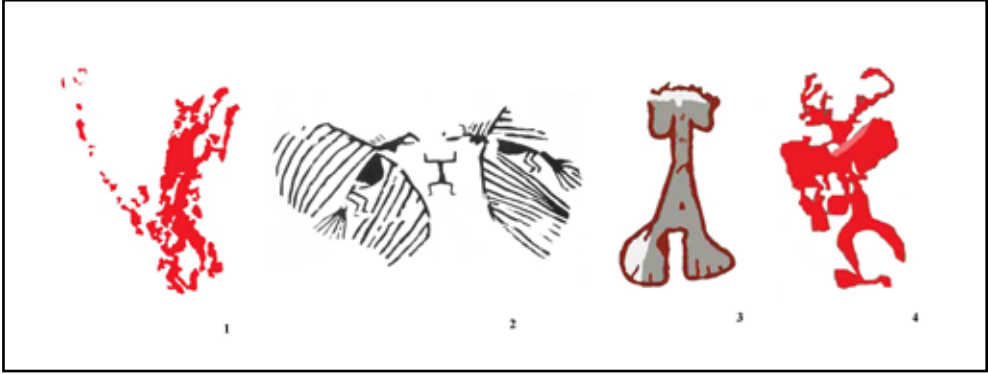
Harita 2: Andık Mağarası kazı alanları.

Resim 1: Andık Mağarası (Fotoğraf : N. Schnorr).

Resim 2: Andık Mağarası, duvar resmi.

Resim 3: Orta ve Batı Anadolu'dan duvar resimleri 1. Andık Mağarası, 2. Çatalhöyük (Mellaart, 1964, pl. XII, fig. B), 3. İnkaya Mağarası (Yalçıklı, 2018, Fig. 9), 4. Eşelek (Erdoğu vd., 2023, Fig. 4).

Resim 4: MÖ 2. binyıl kaplarından örnekler.

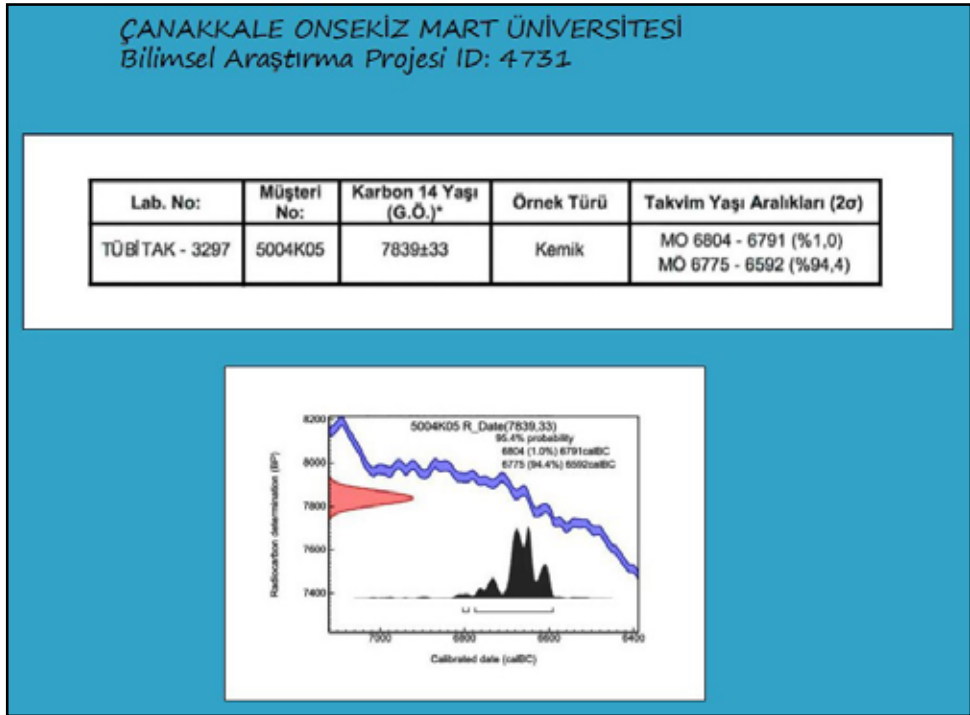
Resim 5: P-21,22 açmaları.

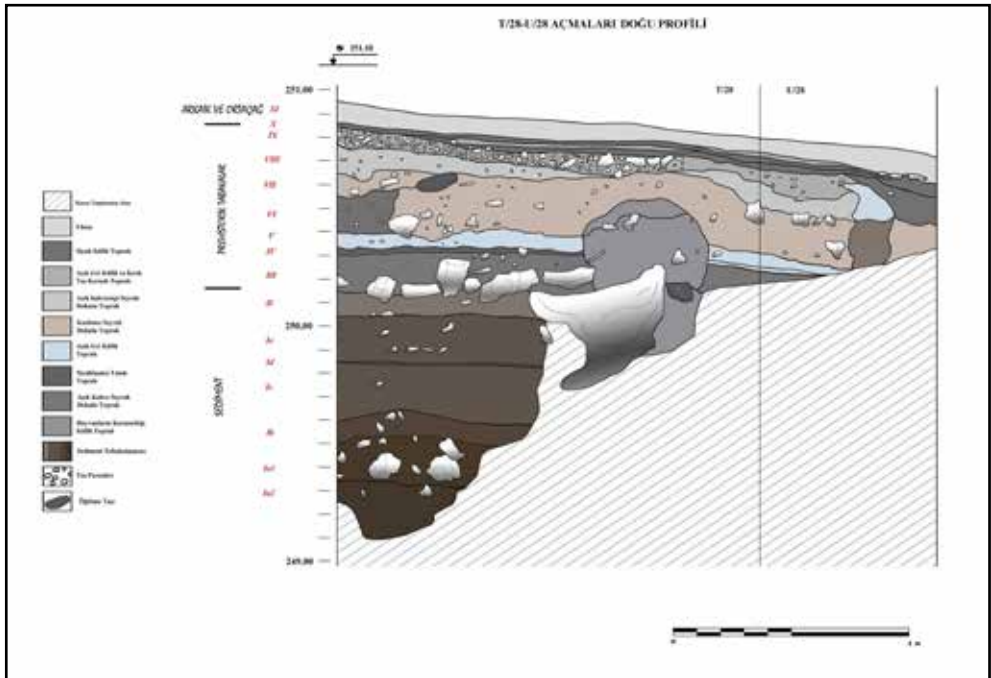
Resim 6: Ocak tabanı.

Resim 7: Kemik iğne ve balta.

Resim 8: C14 Tarihleme sonucu.

Resim 9: T-U/28 Açmaları doğu profili.

Resim 10: Beyaz boyalı çömleğe ait parçalar.

2023 YILI KÜLHÖYÜK KAZI ÇALIŞMALARI

Derya YILMAZ*

I. GİRİŞ

Külhöyük, Ankara şehir merkezinin 55 km güneyinde, Gölbaşı ilçesi sınırları içinde Oyaca Mahallesi'nde bulunmaktadır. Haymana ilçesi Dereköy sınırlarında bulunan Gavurkale'nin yaklaşık 8 km doğusunda yer almaktadır (Harita: 1). Ovadın 22 m yükseklikte, doğu-batı yönünde 250 m, kuzey-güney yönünde 200 m genişliktedir. 2023 yılı sezonunda kazı evi tadilatı nedeniyle aktif kazı çalışması yapılamamıştır. 24.07.2023-31.12.2023 tarihleri arasında müze denetimli depo çalışması yapılmıştır¹. Ayrıca jeofizik taraması ile taş, kemik, su, C14 ve andezit kayaç analizleri yapılmıştır.

I. 1. Kazı Evi Tadilatı

1992 yılında Anadolu Medeniyetleri Müzesi kurtarma kazısı olarak başlayan kazı çalışmaları sırasında Gölbaşı Oyaca'da Şehit Komando Er Mükrem'in Başaran İlköğretim Okulu bahçesinde yer alan eski taş mektep binası, 2002 yılında kazı evi olarak düzenlenmiştir. Külhöyük müze kurtarma kazısı çalışmalarına 2005 yılından sonra ara verilmiş olup 2021 yılında Cumhurbaşkanlığı kararlı kazı olarak çalışmalar yeniden başlatılmıştır. Mevcut kazı evinin aradan geçen uzun yıllar içinde ciddi tadilata ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Kazı evi tadilatı Ankara Valiliği tarafından 2023 yılında başlamış olup 15 Aralık 2023 tarihinde tamamlanabilmektedir.

I. 2. Depo Çalışması

Bu sezon depo çalışmaları kapsamında Anadolu Medeniyetleri Müzesinde korunan ve 2022 sezonunda kazılan T/18 plankaresi Külhöyük seramikleri üzerinde çalışmalar yürütülmüştür. Çalışılan parçalar çizim, fotoğraflama ve hamur tanım formları ile belgelenmiştir.

* Doç. Dr. Derya YILMAZ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 06100 Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE; E-Posta: d.yilmaz@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0001-9763-2685.

1 2023 yılı çalışmalarına Bakanlık Temsilcisi olarak Anadolu Medeniyetleri Müzesinden Antropolog Deniz Demiral katılmıştır. Depo çalışmalarına Gökhan Bilen 1. Başkan Yardımcısı, Jale Aydın, 2. Başkan Yardımcısı, Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar, Prof. Dr. Mehmet Emin Candansayar, Prof. Dr. Ayla Sevim Erol, Prof. Dr. Emel Oybak-Dönmez, Prof. Dr. Barbaros Yaman, Prof. Dr. Leyla Murat-Karakurt, Doç. Dr. Songül Alpaslan-Roodenberg, Doç. Dr. Neyir Kolonkaya-Bostancı, Prof. Dr. Hasan Peker, Doç. Dr. Erkan Yılmaz, Doç. Dr. Okan Ekim, Doç. Dr. Caner Bakıcı, Prof. Dr. Cengiz Çetin, Dr. Öğr. Üyesi Kozan Uzun, Öğr. Gör. Elif Saraç Konservatör-Arkeolog, Arş. Gör. Cansu Arıcan, Arş. Gör. Mehmet Tarık Öğreten, Demet Över, Arkeolog Gülgün Önder, Fikret Mert Altunoğlu, Mustafa Şener, Işıl Bilge Uygun ve Mine Kocaay Bilen; Ankara Üniversitesinden stajyer öğrenci Beril Okutan ile Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı lisans öğrencisi Melisa Tahmilci katılmıştır.

Ayrıca Külhöyük'te bulunan seramik parçalarından farklı hamur gruplarından alınan 5 örneğin MTA'da XRF ve XRD mineral analizleri yaptırılmıştır. Analiz sonuçlarını yorumlayabilmek için sayısal açıdan yetersiz olması nedeniyle önümüzdeki sezonlarda analizlere devam edilmesi planlanmaktadır. Böylece seramiklerin mineral karakterleri belirlenerek Hitit Çağı'ndaki üretim süreçlerine ışık tutulması amaçlanmaktadır.

Müzedeki malzeme içinde Erken Tunç Çağı seramiği daha az orandadır. Bunların içinde el yapımı, dışı kırmızı astarlı ve perdahlı içi krem astarlı ve kırmızı nokta ve S motifi ile bezenmiş kâseler ile siyah ve kırmızı şerit boyalı çömlek, *Intermediate* ve Alişar III seramik kültüründen daha farklı bir geleneği yansıtmaktadır (Resim: 1).

Toplam 283 adet seramik parçası çalışılmıştır. Bunların değerlendirmeleri devam etmekte olup seramiğin üçte biri çalışılmıştır.

Höyüğün merkezinde daha önceki kazılarda açılmış olan merkezi büyük yapının devamını araştırma amaçlı 2022 yılında daha önce hiç kazılmamış olan T/18 plankaresinde kazıya başlanmıştır. Şimdiye kadarki kazılarda bu yapının tamamı açığa çıkartılmamıştır ve işlevi konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kazı raporlarında bu yapı hakkında ilk bilgilere 1993 kazı sezonunda rastlanmaktadır. V/18 plankaresinde kazı çalışmaları yürütülmüştür. Burada Eski Hitit Çağı'na tarihlenen büyük bir yapı kompleksinin bir kısmı kazılmıştır. 6.25 m uzunluğunda 1.10 m genişliğinde bir duvar ve iç kısmında mekânlar 2.10-2.50x5.30-5.50 ölçülerinde düzgün olmayan dikdörtgen bir plan vermiştir. Bu alanda Hitit Çağı'na ait iki tabakalı yerleşim olduğu belirlenmiştir. I. Tabakada Asur Ticaret Kolonileri ile Eski Hitit Çağı'na ait koyu kırmızı renkli boyalı seramiklerin varlığı gözlemlenmiştir. II. Tabakanın ise önce Eski Hitit Çağı, sonra Hitit İmparatorluk Çağı'na ait olduğu belirtilmiştir. Sonuç olarak 1993 sezonunda höyüğün en çok tahrip olan kısmında kazı yapılmış ve MÖ II. binin ilk yarısında yoğun iskân ile karşılaşmıştır (Temizsoy, 1995, s. 419-420, s. 422-423, Plan 1-2, Resim 3-5; Temizsoy vd., 1996, s. 40). 1994-95 kazı çalışmalarında büyük yapı kompleksinin kazılmasına devam edilmiştir. 1995 sezonunda höyüğün tepe kısmında yapılan kazılarda büyük yapının tamamına yakını açığa çıkarılmıştır (Çetin, 1997, s. 179, 181, Resim 10). 2005 sezonunda Y/18 plankaresinde 1993 sezonundan itibaren kazılan Eski Hitit Çağı'na tarihlenen çok odalı büyük yapının kazılmasına devam edilmiştir. Bu yapının tahrip ettiği bir başka büyük yapının Hitit İmparatorluk Dönemi başlarında inşa edildiği anlaşılmış ve yapının mabet veya idari bina olduğu belirtilmiştir. Bu alanda Eski Hitit Çağı ile Hitit İmparatorluk mimari katının iç içe geçtiği belgelenmiştir. Ayrıca ilginç bir diğer detay, daha önceki kazı raporlarında belirtilmeyen çok az sayıda da olsa Hitit İmparatorluk Çağı'na ait seramiğin bu büyük yapı içinde bulunmasıdır. Yapının boyutları 20x30 m ölçülerinde olup, sınır duvarlarının kalınlığı ortalama 2 m, bölme duvarları 90 ve 110 cm arasında değişmektedir. Yapının Hitit İmparatorluk başında inşa edildiği ve olasılıkla inşası bitmeden terk edildiği ileri sürülmüştür. Bu çerçevede yeni dönem Külhöyük kazı projesinde merkezdeki büyük yapının tamamının açığa çıkartılması ve işlevinin belirlenmesine odaklanılmıştır (Denizli ve diğ. 2006, s.13-14, Res.12-16).

2022 kazı sezonunda T/18 plankaresinde tahrip olmuş bir taban üzerinde sepet biçimli elektrik bir küpe bulunmuştu (Yılmaz, 2024a, Resim 11). Küpe ile aynı tabandan alınan üç adet kemiğin TÜBİTAK MAM C14 analiz sonuçları MÖ 2300 ile 1900 tarihleri aralığını göstermiştir. Şimdiye kadarki Külhöyük kazılarında elde edilen ilk C14 sonuçları olması bakımından bu sonuçlar önemli olup güvenilir bir stratigrafi ve tarihlendirme konusunda şüphesiz yardımcı olacaktır. Höyükteki kurtarma kazıları sonucuna göre stratigrafi Erken Tunç Çağı, Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile Hitit Çağı'nı içermektedir (Denizli vd. 2006, 13-14, Resim 12-16). Ancak en eski tabakaya henüz inilmediği için yerleşimin başlangıç tarihi kesin olmamakla birlikte, yüzeyde tarımsal tahribat olması nedeniyle Hitit İmparatorluk Çağı'nda yerleşimin ne zaman sona erdiği belirsizdir (Tablo: 1). Şimdiye kadarki kazılarda elde edilen verilere göre höyükteki en geç buluntu MÖ 14. yüzyıla tarihlenen hiyeroglifli *bulladır* (Balcıoğlu 1995, 6-7, Resim 1, Şekil: 1). Ayrıca basit formlu bronz bir *fibula* da vardır, ancak şimdiye kadar Demir Çağı'nın varlığı tespit edilemediği için bu örnek benzer buluntular ışığında Geç Tunç Çağı'na ait olabilir.

2021 yılında başlayan Külhöyük yeni dönem kazı projesi ile birlikte 2022 yılından itibaren “Neolitik Çağ'dan Demir Çağı sonuna kadar Ankara İli Gölbaşı İlçesi ile Haymana İlçesi Dereköy Mahallesi Arkeolojik Yüzey Araştırması” projesi yürütülmektedir (Yılmaz, 2024b). Kazı ve yüzey araştırması yanında disiplinler arası çalışmalarla Külhöyük'te yaşam varken 5000 yıl önce çevre koşulları nasıldı? Hitit Çağı'nda nasıldı? Bunların belirlenmesi için çeşitli disiplinlerle ortak çalışmalara başlanmıştır. Söz konusu çalışmaların bir kısmının ilk sonuçları alınmaya başlanmış olup, bir kısmında yeterli analiz sayısına ulaşmak için tekrarlayan analizler ve farklı yöntemlerle analizlere devam edilmektedir.

MÖ II. bin tarihi coğrafyasında Külhöyük'ün konumu ve komşuları konusunda daha önceden yapılan öneriler bulunmaktadır. H. Ertem, bugünkü Haymana'da olduğuna inandığı Şalatiwar ülkesi sınırları içindeki Külhöyük'ün Şalatiwar kenti olabileceğini, Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile Hitit Çağı'ndaki çivi yazılı belgeler ışığında belirtmiştir (Ertem, 1995, s. 84-86). Kültepe metinlerinden birisinde TUG^{HTA} Şalatuwar yani ‘Şalatuwar *elbiseleri*’nin geçmesi nedeniyle, dokumacılığın ve günümüzde olduğu gibi hayvancılığın yapıldığını söyleyebiliriz (Ertem, 1995, s. 87). Külhöyük'te 1992'den itibaren yapılan kazılarda ele geçen metal buluntular madenciliğin önemli bir iş kolu olduğunu göstermektedir. Tuz Gölü kuzeyine Ankara'nın güneyine lokalize edilen Wahsusanna Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda saf gümüş ve bakır gibi pek çok madenin alınıp satıldığı, bronz eserlerin üretildiği çok önemli bir ticaret merkezidir (Şahin, 2008, 702). Diğer taraftan, Ö. Sir-Gavaz, Şalatiwar için Külhöyük'ün yaklaşık olarak 100 km doğusunda, Kızılırmak kıyısında bulunan Büklükale'yi önermektedir (Sir-Gavaz, 2019, s.89).

Ayrıca M. Forlanini, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan da bilinen ve Hitit kült envanter metinlerinde bahsedilen dağ tanrısı Ziwana'nın tapınaklarının olduğu şehir olan Hartana ve Gavurkale'nin ise Kutsal Ziwana dağı olabileceğini belirtir (De Martino, 2017, s. 256). Külhöyük kazı çalışmalarının Tuz Gölü'nün kuzeyi için MÖ II. bin tarihi coğrafya çalışmalarına ışık tutacaktır.

Külhöyük kazısı aynı zamanda Hitit Çağı'nda Ankara ve yakın çevresindeki Hitit yerleşimleri açısından da önemlidir. Şu anda Gordion dışında kazısı yapılan tek merkez olması bakımından Külhöyük'ten elde edilecek yeni veriler, Hattilerden Hititlere uzanan bölgesel sürecin anlaşılmasına katkı sunacaktır. Külhöyük kazı çalışmaları ile henüz çok fazla bilginin olmadığı Hititlerin erken dönemleri hakkındaki yeni bilgilere ulaşılabileceği tahmin edilmektedir. Özellikle Erken Tunç Çağı, Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile Hitit Çağı'nı içeren kesintisiz devam eden stratigrafisi ile Hattilerden Hititlere uzanan tarihsel süreci anlamaya yönelik yeni bulgular elde edilecektir. Diğer taraftan Gavurkale ile Külhöyük'ün bağlantısı da ortaya konulabilir. Birbirine çok yakın olan iki yerleşimin 8 km mesafeden birbirini görmediği bilinmekle birlikte özellikle andezit taş işçiliği bakımından benzer oldukları ve yine aynı kaynakları kullanmış olabileceği S. Lumsden tarafından belirtilmiştir (Matsumura ve Weeden, 2017, s.115). Diğer taraftan Gavurkale'nin 1 km mesafesindeki Kedi Kayası'nın kikkopien duvardaki andezit blokların kaynağı olabileceği belirtilmiştir (Lumsden, 1999, s. 211-212). Söz konusu andezit kaynaklarında analiz çalışmaları devam etmektedir. Ayrıca, Külhöyük'te yapılan müze kurtarma kazıları sırasında Gavurkale ile yol ağı bağlantısı araştırılmıştır. Buna göre Külhöyük, Gavurkale'nin güneydoğu ve doğu istikametinde bulunan yerleşim yerleriyle bağlantısını kuran bir noktadır. Buradan devam eden eski yol ağının, höyüğün güneydoğu ve doğu yönüne doğru Boyalık, Culuk, Çalış, Durupınar, Cimsithöyük ve belki Kaman Kalehöyük'e uzanarak bu yerleşimleri birbirine bağladığı belirlenmiştir (Temizsoy vd., 1996, s. 53).

II. DİSİPLİNERARASI ÇALIŞMALAR

Disiplinler arası çalışmalar kapsamında Külhöyük'te Arkeozooloji, insan iskeletleri ve Tunç Çağı DNA, Paleocoğrafya, haritalama ve uzaktan belgeleme, uzaktan (İHA ile) ve yerden Jeofizik ölçümler, Arkeobotani, seramik, metal, kayaç ve su analizleri gibi çeşitli analizlere devam edilmektedir.

2022 yılı Arkeozooloji çalışması çalışmalarının ilk sonuçlarına göre MÖ II. bin Külhöyük faunası içinde evcil türler arasında sığır, at, keçi, koyun, eşek; yabani türler arasında kızıl geyik, karaca, yaban koyunu ve yaban domuzunun varlığı belirlenmiştir. Müze kurtarma kazılarında 1992 sezonunda höyükte ele geçen hayvan kemiklerinin analizlerine göre yerleşimde at, sığır, koyun, domuz, köpek, kunduz ve kaplumbağanın varlığı belirlenmiştir. Bu hayvan tespit edilen hayvan türleri arasında domuz ve kunduz, bugün höyük çevresinde var olmayan ancak geçmişte yerleşim varken orman ve suyun bol olduğunu kanıtlayan türlerdir (Gürbüz, 1993, s. 8; Mermerci, 1994, s. 21).

Arkeojeofizik çalışmaları 2022 yılında ilk kez kazı çalışmasına başlanan T/18 plankaresinin batısında ve kuzeyinde yapılmıştı (Yılmaz, 2024a, s. 334, Çizim 1). 2023 yılında höyük yüzeyinin tamamının manyetik gradyometre ölçümü tamamlanmıştır. Bu çerçevede höyüğün yüzeyinde yeni grid sisteme işaretlenen (Resim: 2) bütün noktalar arasında jeofizik tarama yapılmıştır. Önceden kazı yapılmamış toplam 8000 metrekare alanda (80 adet 10mx10m

alan) Manyetik Gradyometre ölçüsü alınmıştır. Bu çalışmada GEM Systems marka GSM-19G model (iki adet Overhouser manyetometre) ölçü sistemi ile z-yönünde manyetik gradyometre ölçüsü alınmıştır. Ölçü alınan G1, G2 ve G3 numaralı gridlerdeki manyetik gradyometre verilerinin sonucunda, Külhöyük üzerinde yeni jeofizik belirtiler (*anomaly*) elde edilmiştir. Bu belirtiler *Google-Map* üzerinde de gösterilmiştir (Resim: 3). 2024 sezonunda arkeojeofizik taramaya devam edilecektir. 2023 ve 2024 sonuçları ışığında kazı stratejisi yeniden şekillenecektir.

Arkeobotani çalışmalarının ilk sonuçlarına göre tahıl, baklagiller, yabani bitkiler, tohum ve hatta meyvelerin varlığı belirlenmiştir. Arkeobotani çalışmaları daha önceki müze kazılarında alınan örnekler ve 2022 yılında T/18 plankaresinden alınan 20 litre sediman örneği içinde bulunan parçalar ışığında belirlenmiştir. Ayrıca bunların içinde bulunan odun parçalarının cinsinin belirlenmesine devam edilmektedir. Bunların arasında 2022 sezonu örnekleri MÖ II. bin ve müze kurtarma kazısı örnekleri MÖ III. bin tabakalarına aittir. MÖ II. bine ait tahıllar arasında arpa, başak, ekmeçlik/durum buğdayı, *emmer*, *einkorn*, baklagiller arasında mürdümük, mercimek ve burçak tohumu; yabani bitkiler arasında yavşan, yoğurt otu, çördük, delice, ebe gümeci, kedi nanesi, madımak, silene, çekem ve kuzukulağı belirlenmiştir. MÖ III. bine ait tabakalardan gelen müze kurtarma kazıları örnekleri arasında arpa, buğday ve asma çekirdeğinin varlığı tespit edilmiştir.

Harita ve uzaktan belgeleme çalışmaları kapsamında 2021 yılından itibaren Külhöyük'te şimdiye kadar yapılan çalışmalarda topoğrafik plan, grid planının yeniden oturtulması ve eski kazı çukurlarının işaretlenmesi, drone ile belgeleme ve harita çalışmaları ile termal kameralı drone ile yüzey taraması gerçekleştirilmiştir.

Kayaç kimyası ve mineralojisi çalışmaları kapsamında 2022 yılında kayaç örnekleri alınarak analizler yapılmıştır (Resim: 4). Külhöyük'te kullanılan andezitlerin kökenini belirlemek amacıyla höyüğün yaklaşık 1.5 km güneybatısında yer alan Yaprakınkale'den 2022 sezonunda andezit örnekleri alınmıştır. Müze kurtarma kazıları sırasında daha önceden Yaprak Dağı, Erikli Seki Hitit Taş Ocağı'nın (Yaprakınkale) andezit kaynağı olarak kullanılmış olabileceğine işaret edilmiş (Mermerci 1993, 5, Resim 14-18; Resim 19; Mermerci 1994, 19, Resim 13-18), ancak herhangi bir kimyasal analiz yaptırılmamıştır. Yeni dönem Külhöyük kazı projesi kapsamında, MTA'da yapılan XRD analiz sonuçlarına göre Yaprakınkale andezit ocağından alınan kayacın alkali feldspat, plajiolklas, simektit grubu mineral, dolomit, apatit, kuvars ve mika grubu minerallerden oluştuğu saptanmıştır. Kimyasal analiz sonuçlarında SiO₂ (%)-Na O(%)+K O(%) içeriğine göre andezit kayaçları subalkalen, yüksek potasyumlu kalkalkalen bir magmadan türemiştir. Külhöyük'ten alınan andezit örneği ile Yaprakınkale'den alınan kayaç örneklerinin kimyasal ve mineralojik bileşimlerinin birbiriyle uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Ancak örnekleme ve analiz sayısı arttırılacak olup yaptırılacak olan ince kesitlerle Külhöyük'teki andezitlerin kaynağı net olarak belirlenebilecektir. XRD analiz sonuçlarına göre alınan kayacın kuvars, alkali feldspat, plajiolklas, kristobalit, piroksen, amfibol ve mika/illit minerallerden oluştuğu saptanmıştır. Kimyasal analiz sonuçlarındaki

SiO (%) - Na O + K O (%) içeriğine göre trakiandezit kayalar subalkalen, yüksek potasyumlu kalkalkalen bir magmadan türemiştir. Ayrıca Külhöyük'ün yaklaşık 3.5 km kuzeybatısında yer alan Tahtakale'den andezit örnekleri alınmıştır. XRD analiz sonuçlarına göre Tahtakale'den alınan kayaç analiz sonucu ile benzer özellikleri gösterse de örnek sayısının yetersiz olması nedeni ile artırılması planlanmıştır. Höyüğün yakın çevresinde bulunan iki farklı su kaynağının kimyasal ve izotopik karakterizasyonunu belirlemek amacıyla su örnekleri alınmıştır (Resim: 4). Su kaynaklarının oksijen-18 ve döteryum izotopları içeriğine göre Sayın ve Eyüpoğlu (2005, s. 232) çalışmasında belirlenen Ankara meteorik su doğrusu ($\delta^2\text{H} = 8\delta^{18}\text{O} + 10,63$) üzerinde yer aldığı ve oksijen-18 ve döteryum izotopları içeriğine göre yerel meteorik kökenli olduğu tespit edilmiştir.

Külhöyük çevresindeki su kaynaklarının oksijen-18 ve döteryum ilişkisi (Ankara meteorik su doğrusu $\delta^2\text{H} = 8\delta^{18}\text{O} + 10,63$) Trityum izotopu analiz sonuçlarına göre (3 TU) su kaynaklarının göreceli yaşı 13-14 yıl arasında olarak hesaplanmıştır. Sular, hidrolojik döngüye 2008-2009 yıllarında katılmış olabilir, su kaynakları genç yağış sularından beslenen güncel sulardır. Höyüğün çevresindeki su kaynaklarından alınacak olan örnek sayısı artırılacak, özellikle derin dolaşım olan jeotermal kaynaklardan yapılacak örneklemeler ile kimyasal ve izotopik içeriği belirlenecektir.

IV. SONUÇ

2023 sezonunda disiplinlerarası çalışmalarla Külhöyük ve çevresindeki yaşam dinamiklerinin anlaşılmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bunların arasında şüphesiz en önemli sonuçlardan birisi ilk kez elde edilen C14 tarihleri olmuştur. MÖ III. bin sonu ile MÖ II. bin başını içeren söz konusu tarihler gerek beraberinde bulunan sepet biçimli küpenin kullanım aralığı gerekse Külhöyük stratigrafisi ile uyumludur. Ayrıca ikinci sezonda da Yaprakinkale andezit taş kaynağı analizleri Külhöyük örnekleri ile kimyasal açıdan büyük oranda eşleşmiştir. Böylece bu kaynağın Külhöyük sakinleri tarafından kullanıldığı kimyasal analizler ışığında anlaşılmaktadır.

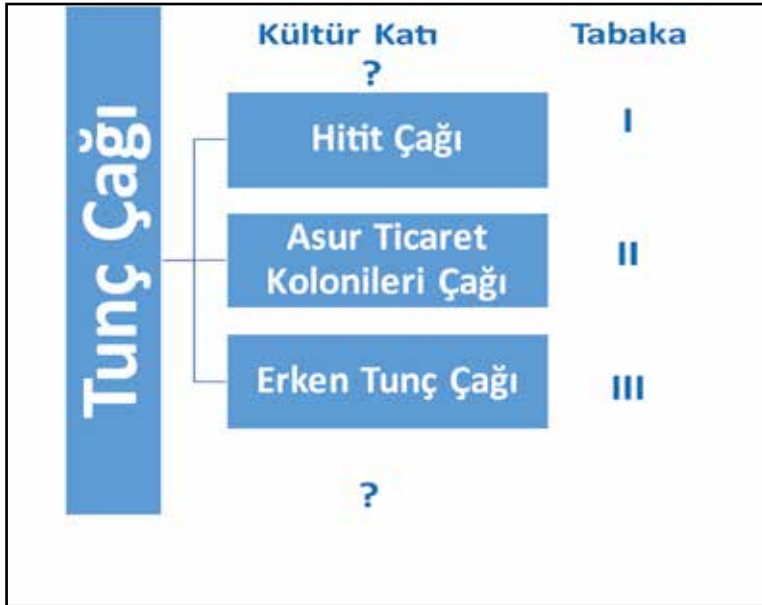
TEŞEKKÜR

2023 yılında kazı evi tadilatının yaptırılmasını üstlenen Ankara Valiliğine ve kazı evinin diğer eksiklerinin tamamlanması konusunda maddi destek sağlayan Ankara Üniversitesi ile Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne teşekkürlerimi sunarım. Arkeojeofizik çalışma ve analiz desteği sağlayan Türk Tarih Kurumuna vermiş olduğu maddi destekten dolayı teşekkür ederim. Ayrıca su ve kayaç analizleri ön raporu için D. Şanlıyüksel-Yücel'e, Arkeojeofizik çalışmasının ilk sonuçları için E. Candansayar'a, Arkeobotani çalışmaları için E. Oybak-Dönmez'e, hayvan kemiklerinin ilk raporu için O. Ekim ve C. Bakıcı'ya, C14 tarihlerinin kalibrasyonu için H. Sarı'ya çok teşekkür ediyorum.

EKLER

Harita 1: Külhöyük'ün (Ankara, Gölbaşı, Oyaca Mah.) konumu (Hazırlayan E. Yılmaz).

Tablo 1: Külhöyük stratigrafisi (Hazırlayan D. Yılmaz).

Resim 1: MÖ III. bin boyalı seramik örnekleri.

Resim 2: Beyaz çizgi ile çevrili alan Arkeojeofizik çalışma alanı ve sarı semboller grid noktalarını göstermektedir (Hazırlayan E. Candansayar)

Resim 3: Külhöyük üzerinde yeni jeofizik belirtilerin Google-Map üzerinde görünümü (Hazırlayan E. Candansayar).

Resim 4: Kayaç ve su örneklemelerinin konumu (Hazırlayan D. Şanlıyüksel-Yücel).

KAYNAKÇA

- Balcıoğlu, B. (1995). 1994 Kazı Sezonunda Külhöyük’de Bulunan Bir Bulla Hakkında, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1994 Yıllığı*, s. 5-9.
- Çetin, N. (1997). 1995 Yılı Külhöyük Kazısı, *VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 8-10 Nisan 1996 Kuşadası, Ankara, s. 179-197.
- De Martino, S. (2017). Central West: Philology (Ed. M. Weeden ve Lee Z. Ullmann), *Hittite Landscape and Geography*, Leiden: Brill, s. 253-261.
- Denizli, H., Kaya, V., Çetin, N. (2006). 2005 Yılı Külhöyük Kazı Çalışmaları. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı*, s. 9-34.
- Ertem, H. (1995). Külhöyük’ün Asur Ticaret Kolonileri ve Hititlere Ait Çivi Yazılı Belgelerdeki Adı Hakkında Bir Deneme, *Archivum Anatolicum*, 1, s.73-100.
- Gürbüz, M. (1993). Ankara İli, Oyaca Kasabası, Külhöyük 1992 Kurtarma Kazısı “Batı I” ve “Güney I” Tünelleri Kemik Buluntuları, (içinde Mermerci 1993), *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı*, Ankara, s. 8.
- Lumsden, S. (1999). Gavurkalesi, 1999, *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, s. 209-219.
- Matsumura, K. ve Weeden, M. (2017). Central West: Archaeology (Ed. M. Weeden ve Lee Z. Ullmann), *Hittite Landscape and Geography*, Leiden: Brill, s. 106-118.
- Mermerci, D. (1993). Oyaca Kasabası Külhöyük 1992 Kurtarma Kazısı, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı*, Ankara, s. 3-24.
- Mermerci, D. (1994). Oyaca Kasabası Külhöyük 1992 Kurtarma Kazısı, *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* 26-29 Nisan Marmaris, Ankara, s.17-38.
- Sayın, M. ve Eyüpoğlu, S.Ö. (2005). Türkiye’deki yağışların kararlı izotop içeriklerini kullanarak yerel meteorik doğruların belirlenmesi. *II. Ulusal Hidrolojide İzotop Teknikleri Sempozyumu*, Gümüşdüz-İzmir, s. 323-345.
- Sir-Gavaz, Ö. (2019). Büklükale’nin Hititler Dönemi’ndeki Adı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme, *TÜBA-AR* 25, 87-94.
- Şahin, H.A. (2008). Wahşuşanna Krallığı, *Belleten*, 265, s. 886-706.
- Temizsoy, İ. (1995). 1993 Yılı Külhöyük Kazıları, *V. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 25-28 Nisan 1994 Didim, Ankara, s. 417-437.
- Temizsoy, İ., Kaya, V., Çetin, N. (1996). Külhöyük Kurtarma Kazıları, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1995 Yıllığı*, Ankara, s. 37-88.

Yılmaz, D. (2024a). 2022 Yılı Külhöyük Kazı Çalışmaları. *43. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. cilt, s. 333-351.

Yılmaz, D. (2024b). Neolitik Çağ'dan Demir Çağı Sonuna Kadar Ankara İli Gölbaşı İlçesi İle Haymana İlçesi Dereköy Mahallesi 2022 Yılı Yüzey Araştırması (AGHA 2022). *39. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, cilt 1, s. 431-449.

BONCUKLU HÖYÜK VE ORTA ANADOLU'DA TARIMIN KÖKENLERİ

Douglas BAIRD*

Gökhan MUSTAFAOĞLU

Andrew FAIRBAIRN

GİRİŞ

Boncuklu Höyük'teki kazılarda, Orta Anadolu'da yerleşik yaşam ve tarım topluluklarının ortaya çıkışı, söz konusu topluluklardaki dönüşümler ve çeşitlilikler, verimli hilalden batıya doğru tarımın yayılması ve Boncuklu'nun sadece 9,5 km güneyindeki Çatalhöyük'ün kökenleri hakkında heyecan verici yeni bilgiler ortaya çıkarılmıştır. Boncuklu'daki kazılarda ortaya çıkan tablo, basit ve dramatik bir Neolitik devrimi yalanlamaktadır. Elde edilen veriler doğrultusunda, ilk tarım toplumlarının oldukça karmaşık bir yapıya, dolayısıyla basit bir şekilde “çiftçi” veya “avcı-toplayıcı” olarak nitelendirilmekten çok uzakta olduklarını söylemek mümkündür. 2023 yılı, 2006 yılından, pandemi nedeniyle çalışmaların yapılmadığı 2020 yılı hariç kesintisiz olarak sürdürülen Boncuklu Höyük kazılarının son kazı sezonudur.

Konum ve Paleoçevre

2023 yılı kazı çalışmalarına değinmeden önce Boncuklu Höyük'ün paleoçevresel özelliklerini iyi kavramak gerekmektedir. Günümüzde Boncuklu Höyük Çatalhöyük'ün 9,5 km kuzeyinde, Konya'nın Karatay ilçesine bağlı Hayroğlu Mahallesi sınırları içinde yer almaktadır. Konya Havzası, deniz seviyesinden ~1000 m yükseklikte, Anadolu Platosu'nun güney ucunda, Torosların kuzeyinde, Türkiye'nin orta-güneyinde (37°30, K, 33°00, D) yer alır. Boncuklu'nun da içinde yer aldığı havza daha önce son (Würm) buzul döneminde oluşan ve GÖ 25.000 civarında maksimum seviyesine ulaşan büyük bir göl tarafından işgal edilmiştir. GÖ 20.000'den sonra, göl sularını besleyen kaynakların azalması ve artan sıcaklıklar ve dolayısıyla artan buharlaşma nedeniyle Pleistosen'in sonundan itibaren kurumaya başlamıştır. Bir kez kuruduktan sonra, göl yatağı düz-hafif dalgalı bir marn ovası oluşturmuş ve bu yüzey üzerinde, özellikle Toros Dağları'nın güneyindeki havzalarından çıkan bir dizi nehir bölge coğrafyasını şekillendirmiştir. Bu nehirler, ova boyunca alüvyon çöktirtileri biriktirerek, büyük alüvyonlu yer şekillerinin oluşmasına neden olmuştur. Bunların en büyüğü, bugün ~474 km'lik bir alanı kaplayan ve Boncuklu Höyük'ün yer aldığı yakın çevreyi karakterize eden

* Prof. Dr. Douglas BAIRD (Kazı Başkanı), Liverpool Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü. Liverpool/İNGİLTERE; E-Posta: d.baird@liverpool.ac.uk; ORCID: 0000-0001-8651-5272

Doç. Dr. Gökhan MUSTAFAOĞLU (Kazı Başkan Yardımcısı), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Tarihöncesi Arkeolojisi ABD Ankara/TÜRKİYE; E-Posta: gokhan.mustafaoglu@hbv.edu.tr; ORCID: 0000-0002-9726-172X

Prof. Dr. Andrew FAIRBAIRN, Queensland Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Queensland/AVUSTRALYA; E-Posta: a.fairbairn@uq.edu.au; ORCID: 0000-0002-4004-6957

Çarşamba alüvyon yelpazesidir. Bu yapı içerisinde Geç Pleistosen sırasında özellikle geri çekilen göl sularında bir miktar tortu birikimi meydana gelmiş ve bölge tortullarla kaplanmıştır. Neolitik'in en erken evreleri ile çağdaş çok sayıda arkeolojik alan bu alüvyon tortullarının üzerinde yer almaktadır.

Genel anlamda ise Güney-Orta Anadolu'nun Konya Ovası, geç karstik dağ içi platodur. Karasal yarı kurak bir iklime sahip olmakla birlikte kışlar soğuk ve nemli, yazlar ise sıcak ve kurudur. 20. yüzyılın başlarındaki drenaj ve sulama çalışmalarından önce Konya Ovası, çeşitli sulak alan habitatları ile serpiştirilmiş karbonatça zengin marnlı bir bozkırın hâkim olduğu heterojen, parçalı bir araziden oluşmaktadır. Mevsimsel olarak su basmış sığ göller, karstik obruklar, tuzlu çöküntüler, kum sırtları, kum tepeleri ve alüvyon taşkın yatakları ise Boncuklu ve yakın civarını karakterize eden coğrafik ve jeomorfolojik özelliklerdir. Palino-lojik ve arkeobotanik çalışmalar, Erken ve Orta Holosen Dönem'de bölgede yarı kurak karışık ormanlık alanların iyi drene edilmiş kırmızı topraklarla kaplı düzlükler üzerinde büyüdüğünü göstermiştir. Buna ek olarak Konya Ovası ve yakın çevresi için Holosen başlarındaki iklimsel ve çevresel durum, kurak-yarı kurak bir iklimsel görünümünden, nem oranının oldukça yüksek seviyelere çıktığı iklimsel dalgalanmaların etkili olduğu göl ve sulak alanlarla çevrili bir paleo-çevreye dönüşümüyle karakterize edilmektedir.

Yerleşim Dinamikleri

2006 yılından itibaren sürdürülen kazılar doğrultusunda gerek Yakın Doğu Arkeolojisi ve gerekse Anadolu Arkeolojisi için son derece önemli bir süreç olan yerleşik hayata geçiş izleri aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Höyükteki yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik'in en erken safhalarından başlayarak geç safhalarına kadar sürdüğü görülür. Çatalhöyük'ten yaklaşık iki bin yıl öncesine ait Boncuklu Höyük, Çatalhöyük'e çok yakın bir konumda bulunması, ev içi düzenlemelerinde gözlemlenen ortak noktalar ve Çatalhöyük'te gözlemlenen çok gelişmiş bir sembolizmin en erken örneklerini içeriyor olması nedeniyle Çatalhöyük'ün "öncüsü" olarak nitelendirilmektedir.

Yerleşimin genel görünümü ise birbirlerinden farklı olarak konumlanmış ve tekrar eden bir şekilde yenilenen oval biçimli kerpiç duvarlı evler ve ev kümeleri arasında kalan açık alanlarla karakterizedir. Oval planlı, yaklaşık 50 cm derinliğinde temel çukurlarına sahip evlerin görüldüğü Boncuklu Höyük mimarisinde elle yapılmış ovalimsi kerpiç tuğlalar kullanılmıştır. Buna ek olarak ahşap ve diğer organik kökenli hafif malzemelerin de yaygın olarak kullanıldığı gözlemlenir. Ahşabın çatıyı destekleyici bir unsur olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Holosen'in erken safhalarında yerleşimin bulunduğu arazi tamamen sulak ve bataklık türü bir yapıdadır. Arazinin sulak ve bataklık türü bir yapıda olması yapı malzemesi olarak kullanılabilir çeşitli materyallere erişimin kolay olması açısından uygun bir ortam sağlamış olmalıdır. Bu malzemelerin en başında, kerpiç yapımı için gerekli ham madde olan, beyaz killi toprak olarak tanımlayabileceğimiz marn ve çati kaplamasında da kullanılmış olan hafif saz ve kamış gibi organik malzemeleri belirtmek mümkündür. Boncuklu Höyük'te,

yapıların aynı plan pozisyonu kullanılarak birbiri üzerine inşa edildiği bir yapı devamlılığının varlığından söz etmek mümkündür. Bu devamlılık, her bir evin yaşamının ötesinde hanenin insanüstülüğünün sembolik bir ifadesi, aynı zamanda hanenin sosyal ve biyolojik yeniden üretiminin başarısının da bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır.

Yapıların iç organizasyonuna bakıldığında, bunların içeriden, taban seviyesinde, yükseltilmiş bir platform ile ikiye ayrıldığı; bu ayrımın da bazı yapılarda platform sınırının kırmızı renkli boya ile boyanması ile daha belirgin bir hale getirildiği gözlemlenmiştir. Yapıların iç duvarlarında hayvan başlarına yer verilmiştir. Hayvan başı uygulamalarının sembolik amaçları olduğu düşünülür. Evlerin güneybatı kısımlarına konumlanan ve genellikle oval bir planda inşa edilen ocakların kullanımı için ayrılmış olan alanlar, bir platform ile ayrılmış olan alandan daha kirli bir dolguya sahiptir. Bu durum, platformların belki de “temiz” ve “kirli” alanları ayırmak amacıyla uygulamaya alınmış olduğunu göstermektedir. Platform alanında tabanların beyaz plaster ile devamlı olarak yenilediğine dair izler görülür. Tekrarlanan bu işlem, Boncuklu Höyük’te açığa çıkarılan oval planlı yapı mimarisinin genel karakteristik özelliklerinden biri olarak kayıt altına alınmıştır. Bu alanların yiyecek hazırlama dışında, bilinçli bir şekilde temiz tutularak, günlük aktivitelerin, sosyalleşmenin ve uyuma faaliyetlerinin sürdürüldüğü alanlar olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Evlerin güneydoğu bölümlerinde ise bir çeşit eşiğin yer aldığı ve dolayısıyla kapı açıklığının olabileceği bölümlerle standart olarak karşılaşılmaktadır. Mekânlar kullanıcılar açısından değerlendirildiğinde, mekân boyutları çok büyük olmamasına rağmen 4-6 kişiyi rahatça barındırabilecek ölçektir. Bina içindeki platformları uyuma alanı olarak değerlendirirsek kullanıcı sayısının 2-5 kişi arasında da olabileceği düşünülebilir. Ocakların kullanımı ve çeşitli evrelerde mekânın yaklaşık ortasına kadar bir alana yayılıyor olması ısınma işlevine de işaret etmektedir. Yiyecek hazırlama ve pişirme işlemlerini değerlendirdiğimizde en fazla iki kişinin ocak etrafında rahatça hareket edebileceği söylenebilir.

2023 Yılı Çalışmaları ve Genel Değerlendirme

Projeye başladığımızda temel amaç, Orta Anadolu’da yerleşik yaşamın, tarımın ve hayvancılığın ortaya çıkışındaki zamanlamayı ve bu çıkışın nedenlerini anlamaktı. Buna ek olarak, geçen 17 yıl içinde yalnızca daha geniş mekanizmalara ve süreçlere odaklanmak istemedik, aynı zamanda toplayıcıların bu gelişmelere, özellikle de sosyal uygulamalara, bireysel ve hane geçmişlerine ve ilgili ritüel ve sembolik uygulamaların neler olduğunu anlamaya çalıştık. Ayrıca Çatalhöyük’te yaşamış olan insanların öncüllerini, sanatsal ve sembolik yapısını araştırmak da amaçlarımız içinde yer almıştır. 2023 yılında arkeobotanik, zooarkeolojik, yontma taş ve diğer buluntular üzerine yaklaşık 2 ay çalışılmıştır. Bu da bize buluntuları daha iyi yorumlamamıza olanak sağlamıştır. Boncuklu Höyük’te 2006 ve 2016 yılları arasındaki kazılmış alanlarla ilgili C14 tarihleri, MÖ 8300-7600 arasına tarihlenmektedir. Ancak, 2022 yılında yani son aktif kazı sezonunda M açmasından aldığımız kömür örneklerinden yerleşimin en az 1000 yıl önce MÖ 9300 dolaylarında başladığını gösteren tarih elde edilmiştir. Bu tarih Levant’taki PPNA’nın orta dönemine denk gelen MÖ 9250 tarihi ile örtüşmektedir.

Ayrıca Pınarbaşı'nın Erken Holosen Evresi ile arkeolojik, genetik ve dönemsel olarak örtüştüğü görüşümüzü de kronolojik açıdan doğrulamaktadır. Ayrıca MÖ 7600'lere tarihlenen en son korunmuş Neolitik yapıların bazılarını da kazdık. Bu da MÖ 9300-7600 arasındaki 1700 yıllık bir yerleşim sürecinin mekânsal gelişiminin açığa çıkarılması açısından oldukça önemli bir veri olarak değerlendirilmektedir. Bu da Boncuklu'nun yerleşik yaşamın, tarımın ve hayvancılığın ortaya çıkışına ilişkin uzun vadeli bir bakış açısı sağlayan ideal bir kronolojik çerçeve sağladığı anlamına gelmektedir. Aslında, yerleşik hayata ilişkin olarak Boncuklu'daki topluluğun uzun bir süre burada yaşaması, erken yerleşik topluluklardaki yere bağlılık olgusunun da en önemli göstergelerinden birini oluşturmaktadır. Proje amaçları doğrultusunda bir diğer çıkarımımız ise Boncuklu'nun 1700 yıllık iskân süresi ile Doğu Çatalhöyük için belgelenen 1100 yıllık bir yerleşim süresini de aşmış gözükmetedir. Bu aynı zamanda Boncuklu'daki yerleşimin sonunun Çatalhöyük'teki yerleşimin başlamasından çok öncesine ait olmadığını ve gerçekten de alanların kronolojik olarak örtüşmesi ihtimalinin bulunduğunu bize göstermektedir.

Boncuklu'daki hane halkları arasındaki akrabalık olgusuna değinilecek olursa, Boncuklu Höyük'te aynı ev tabanına gömülmüş bireylerin çoğunlukla kardeş ya da ebeveyn-çocuk olduklarını göstermiştir. Az nüfusla bağlantılı olarak düşük gen çeşitliliği Boncuklu Höyük'te kendini gösterir. Ev içlerine gömülü bireyler arasındaki akrabalık ilişkisi, bu bireylerin yaşarken gömüldükleri ev ile ilişkili hane halkından olduklarını düşündürmektedir. Ancak, H açmasında açığa çıkarılan bir mezarda biyolojik bağı olmayan bir kadınla gömülen birkaç haftalık bir bebeğin bulunması, kan bağı temelli bir akrabalık olgusu etrafında şekillenmiş ölü gömme davranışları dışında kurgusal akrabalığın da bu tip davranışları şekillendiren unsurlar olabileceğini düşündürmektedir. Aslında bu bağlamda topluluğun, birbiriyle ilişkili yaşayanlar, ölümler ve evler arasındaki ilişkiler yoluyla bireysel yaşamları aşan, sıkı sıkıya örülmüş sosyal ağları nasıl inşa ettiğini görüyoruz. Bu davranışlar muhtemelen bu tür evlerin uzun ömürlülüğüne katkıda bulunmuş ve sembolik olarak evin yeniden inşasında ve ayrıntılı ev ritüellerinde uygulanmıştır; bu uygulamalar: duvarlara ve zeminlere yabani sığır boynuzu, domuz çeneleri ve otçul kürek kemikleri de dahil olmak üzere çok özel hayvan kemiklerinin asılması ya da yerleştirilmesi ile oluştuğu anlaşılmıştır.

Neolitiğin erken aşamalarındaki beslenme modellerini anlamaya yönelik olarak elde edilen veriler bize Boncuklu'da kültüre alınmış buğday, bezelye ve mercimek gibi bitkilerin mevcut olmakla birlikte, bunlara oldukça ender olarak rastlanıldığını göstermektedir. Boncuklu Höyük'te bitki yetiştiriciliği, yerleşmenin MÖ yaklaşık 9300 ila 7600 arasındaki yaklaşık 1700 yıllık iskân evresi boyunca uzun vadeli, istikrarlı ve küçük ölçekli bir seviyede seyretmiş olup, ani bir şekilde büyük ölçekli bir tarım ekonomisine dönüşümüne dair izlere rastlanmamıştır. Yerleşmede tüketilen hayvan türleri arasında yer alan büyük miktarda balık, çok sayıda kurbağa ve su kuşu da sulak alanlardan maksimum seviyede yararlanıldığına işaret eden bulgulardır. Yaban öküzü ve yaban domuzu, Boncuklu Höyük'te tüketilen başlıca hayvan türleri olup, bu hayvanların bölgedeki sulak alanlarda avlandığı düşünülmektedir. Yerleşmede bulunan koyun ve keçi üzerinde sürdürülen Karbon ve Nitrojen İzotop analizleri, hayvan, özellikle de koyun ve keçi gütmeye yönelik denemelerin yapıldığı izlenimini uyan-

dırmaktadır. Alanda tespit edilen ve yakıt olarak kullanıldığı düşünülen otçul hayvan gübresi bulgusu da hayvan gütmeye dair muhtemel bir bulgu olarak değerlendirilmiştir. Ancak oldukça bol bulunan av hayvanı ortamında hayvan yetiştiriciliğini benimsemenin ne avantajı vardı? Muhtemelen yakıt (hatta belki de gübre?) için dışkı, giysiler için deri ve hayvan yünü, hatta belki de süte kolay erişim gibi ‘ikincil’ ürünler önem taşımış olabilir. Heyecan verici bir şekilde Boncuklu, Orta Anadolu’daki en eski çanak çömleklere dair kanıtlar da sunmuştur. Boncuklu’da kullanımı yaygın değildir ve belki de pişirme ve depolama uygulamaları da dahil olmak üzere bazı özel işlevlerin yanı sıra yiyecek ve içecek tüketimi veya sunumu ortamlarında kullanılmış olabilecek az sayıda kap tipleriyle sınırlı görünmektedir.

Bu yazıda, 2023 yılındaki çalışmalar kapsamında kalmasına rağmen 2021 yılında P açmasının kuzeydoğu köşesinde, daha önce kazısı yapılmış yapıların karakteristik özelliklerini göstermeyen ve P 22 olarak adlandırılan büyük bir yapıdan bahsedilecektir. 2022 yılında kazısı tamamlanan bu yapıda oldukça büyük boyutlu ve kalın kerpiçlerin kullanılması, tekrarlayan taban sıvalarının olmayışı, 2 ocağının olması ve duvarlara bitişik kafatası parçaları ile boncukludaki yapılardan ayrılarak sıra dışı bir nitelik göstermektedir. Bu büyük yapı, Aşıklı Höyük, Çayönü, Nevalı Çori, Jerf el Ahmar veya Göbekli gibi sitlerdeki bazı “özel amaçlı yapılardan” daha farklı bir görünümündedir. Bu yapı belki de çok değişken sosyal dinamikler bağlamında kısa sürede gelişen bazı farklılaşmaların mimari bir kanıtı olarak da yorumlanabilir.

2023 yılında yapılan diğer çalışmaları deneysel arkeoloji faaliyetleri oluşturmuştur. Özellikle küçük boyutlara sahip kerpiç evler içinde ev içi duman dağılımı ve Neolitik insanların bununla nasıl başa çıkmış olabileceklerini anlamaya çalıştık. Arekobotani ve paleo-çevre çalışmaları sonucunda tespit edilen olası yakacak türleri yakın çevreden temin edilip bunların ısı, ışık ve kalori miktarları ölçülmüş ve çeşitli çıkarımlar yapılmıştır. Evin içindeki dumanın etkisini azaltmak için yaptığımız deneysel çalışmadan fotoğraflar görmektesiniz burada kamış ve benzeri ya da bu hayvan derisi de olabilir, bir separatör kullanarak ocağın bulunduğu alan ayrılmıştır. Bu sayede dumanın evin içine yayılmasının engellenip engellenmediği gözlemlendi. Çalışma sonucunda dumanın etkisinin gözle görülür şekilde azaldığı gözlemlenmiş, deney sırasında evde rahatça oturmak mümkün olmuştur. Buna ek olarak farklı tipteki ocaklarda, bina içlerinde ve dış mekanlarda değişken yakıt kalori ve duman farklılıkları gözlemlendi. Ayrıca, farklı tipte odun ham maddelerin neden olduğu duman yoğunluğu ve sıcaklıklardaki farklılıklar dijital termometre kullanılarak ölçülmüştür. Replika kerpiç evlerde farklı havalandırma sistemleriyle de denemeler yapılmıştır. Özellikle yoğun dumanı dışarı tahliye etmeyi sağlamış olabileceği düşünüldüğünden yapı duvarının üst bölümünde çatı ile birleştiği noktadaki alanlardan 3 kerpiç sökülmüştür. Bu sayede olası havalandırma sistemleri araştırılmış ve duman, hava akışı ve sıcaklık üzerindeki etkileri izlenmiş ve deneyimlenmiştir.

Teşekkür

2023 yılında son kazı sezonunun gerçekleşmesini olanaklı kıldıkları için başta Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Konya Müzesi perso-

neli ve Müze Müdürü Ömer Faruk Türkan’a ve Bakanlık Temsilcimiz Ali Akyıldız’a çok teşekkür ediyoruz. Her zaman olduğu gibi, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsünün finansal ve idari desteğinin kazıların gerçekleşmesinde önemli bir rol oynadığını da belirtmek isteriz. Enstitü desteğine ek olarak 2023 kazısı, Liverpool Üniversitesi, Uluslararası Saha Araştırmaları Enstitüsü (IFR), Wainwright Fonu gibi birçok farklı kurum ve kuruluşun sponsorluğuyla sürdürülebilmektedir. Desteklerinden dolayı kendilerine çok teşekkür ediyoruz.

KAYNAKÇA

Baird, D., Fairbairn, A., Martin, L., Middleton, C. (2012). “The Boncuklu Project: The Origins of Sedentism, Cultivation and Herding in Central Anatolia” M. Özdoğan – N. Başgelen – I. Kuniholm (Eds.) *The Neolithic in Turkey; Central Turkey*, İstanbul, 219-244.

Baird, D., Fairbairn, A., Jenkins, E., Martin, L., Middleton, C., Pearson, J., Asouti, E., Edwards, Y., Kabukcu, C., Mustafaoğlu, G., Russell, N., Bar-Yosef, O., Jacobsen, G., Wu, X., Baker, A., ve Elliott, S., (2018). “Agricultural Origins on The Anatolian Plateau”. PNAS 115 (14), Doi:10.1073/pnas.1800163115, s. 3077- 3086.

Baird, D., Fairbairn, A., Bar-Yosef O., ve Mustafaoğlu, G., (2014). “The Boncuklu Project; The Spread of Farming and The Antecedents of Çatalhöyük” *Heritage Turkey*, Vol.4, s. 22-24

Baird, D., Fairbairn A., ve Mustafaoğlu, G., (2015). “The Boncuklu Project; The Spread of Farming and The Antecedents of Çatalhöyük” *Heritage Turkey*, Vol.5, s. 18-21

Baird, D., Fairbairn A., ve Mustafaoğlu, G., (2016a). “The Boncuklu Project; The Spread of Farming and The Antecedents of Çatalhöyük” *Heritage Turkey*, Vol.6, s. 15-19

Baird, D., Fairbairn A., ve Mustafaoğlu G., (2016b). “2014 Yılı Boncuklu Höyük Kazısı. Tarımın Yayılımı ve Çatalhöyükün Öncülleri”, 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, s. 15-24

Baird, D., Mustafaoğlu G. ve Fairbairn A., (2017a). “2015 Yılı Boncuklu Höyük Kazısı. Tarımın Yayılımı ve Çatalhöyükün öncülleri”, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, s. 87-96

Baird, D., Fairbairn, A. ve Martin, L., (2017b). “The Animate House, The Institutionalization of The Household in Neolithic Central Anatolia”, *World Archaeology*, 49 (5), doi:10.1080/00438243.2016.1215259, s. 753-776.

Baird, D., Fairbairn A.ve Mustafaoğlu, G., (2018). “Boncuklu: The Spread of Farming and The Antecedents of Çatalhöyük”, *Heritage Turkey*, Vol 8, s. 15-18.

Baird, D., Fairbairn A.ve Mustafaoğlu, G., (2019). “Boncuklu Höyük. Konya Ovası’nda İlk Çiftçiler”, *Aktüel Arkeoloji*, Sayı 69, s. 15-18.

Mustafaoğlu, G., Bar Yosef, O., (2016). “Building Experimental Houses at Boncuklu Höyük”, *APAD Anadolu Prehistorya Arastırmaları Dergisi* 2, s. 34-55.

TANIR YASSIHÖYÜK 2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Elif BAŞTÜRK*

Ahmet TÜRKAN

Ali Furkan ALTUNPAK

Özlem HEPER

Cuma BİÇİCİ

GİRİŞ

Kahramanmaraş ili, Afşin ilçe merkezinin yaklaşık 20 km kuzeyinde, Tanır Mahallesi'nin ise 4 km güneyinde yer alan Tanır Yassihöyük, tarımsal potansiyeli ve ticaret güzergahları üzerindeki konumu ile MÖ 6000 yılından MS 3. yüzyıla kadar kesintisiz yerleşim gören önemli bir merkezdir. Hurman Suyu'nun hemen batı kıyısındaki kayalık bir alan üzerine yayılan Tanır-Yassihöyük, 4.16 ha'lık alanı ve 17 m yüksekliği ile bölgenin en büyük höyüklerinden biridir (Resim: 1).

Resim 1: Tanır Yassihöyük'ün kuzeyden görünümü

- * Dr. Öğr. Üyesi Elif BAŞTÜRK, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE; E-Posta: elif.basturk@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3937-7799.
- Dr. Öğr. Üyesi, Ahmet TÜRKAN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, aturkan@ogu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-3358-0828.
- Ali Furkan ALTUNPAK, Arkeolog, E-Posta: furkan_altunpak@hotmail.com
- Özlem HEPER; E-Posta: ozlemheper93@gmail.com ORCID: 0000-0002-8129-632X
- Cuma BİÇİCİ, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Programı/Kırşehir; E-Posta: cumabicici13@gmail.com

İlk kez 2021 yılında başlanan arkeolojik çalışmalar, henüz çok erken bir aşamada olmasına rağmen höyüğün yerleşim tarihine dair önemli sonuçlar ortaya koyulmuştur. 2023 yılı kazı çalışmaları itibarıyla bir kısmı çanak çömlek buluntuları, bir kısmı ise steril mimari tabakalarla temsil edilmek üzere, hali hazırda tespit ettiğimiz tabakalanmaya dair geçici kronoloji aşağıdaki gibidir:

Tanır Yassihöyük Tabakalanması

I. Tabaka – Roma Dönemi (MS 3.–4. Yüzyıl)

TYH IA (MS 3- 4. Yüzyıl)

TYH IB (MS 3. Yüzyıl)

TYH IC (MS 3. Yüzyıl)

II. Tabaka – Geç Demir Çağı (MÖ 600 – 300)

TYH IIA Geç Demir Çağı Sonu – Erken Helenistik (MÖ 4.-3. Yüzyıl)

TYH IIB Geç Demir Çağı/Akhaemenid Dönem (MÖ 6.-4. Yüzyıl)

III. Tabaka – Orta Demir Çağı (MÖ 900 – 600)

TYH IIIA Orta Demir Çağı Sonu – Geç Demir Çağı Baş

IV. Tabaka – Erken Demir Çağı (MÖ 1200 – 900) (seramik)

V. Tabaka – Geç Tunç Çağı (MÖ 1600 – 1200) (seramik)

VI. Tabaka – Orta Tunç Çağı (MÖ 2000 – 1600) (seramik ve küçük buluntu)

VII. Tabaka – Erken Tunç Çağı (MÖ 3000 – 2000) (seramik)

VIII. Tabaka – Kalkolitik Dönem (MÖ 4000) (mezarlar ve buluntuları)

IX. Tabaka – Neolitik Dönem (MÖ 6000)

2023 yılı kazı çalışmalarının başlangıcını, höyüğün Merkez Sektörü ve Kuzeydoğu Sektörü üzerindeki toplam 3825 m²lik alanı kapsayan Jeoradar – Manyetik taramalar oluşturmaktadır. 0.25–2.00 m arasında kalan derinliklerin tarandığı bu ölçümler, 2022 yılında yapılan çalışmaların devamı niteliğindedir. Söz konusu ölçümlerde, alanın kuzeydoğusunda boyutları 40 m’ye ulaşan Roma Dönemi’ne ait, olası bir *granarium* yapısı ile bu yapının hemen güneyinde daha alt seviyelerdeki olasılıkla Geç Demir Çağı’na ait *apsisli* bir yapının varlığı dikkat çekmektedir (Resim: 2).

Resim 2: Jeofizik radar taramada tespit edilen yapılar.

İş gücü yetersizliği nedeniyle bu yapıların açığa çıkarılmasına henüz başlanmamış, 2023 yılı çalışmaları 2022 yılında açılan plankarelerin devamı niteliğinde olmak üzere, merkez sektör ve kuzeydoğu sektörde devam ettirilmiştir.

Merkez Sektöründeki Çalışmaları (K17, L17, L18 Plan kareleri)

2022 yılı çalışmalarında, K17 plankaresinde Roma Dönemi'ne ait en az üç odalı, domestik bir yapı grubu ortaya çıkarılmış ve askıya alınmıştı. Askıya alınan bu alanın güneyinde ise Roma Dönemi tabakalarının altında, Geç Demir Çağ ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz iki evrelî mekân ve tabanlar tespit edilmişti (Baştürk vd. 2024). Özellikle K18 plankaresi boyunca yayılım gösteren sıkıştırılmış kerpiç toprak taban ve bu taban altındaki taş döşeme zeminin tarihlendirmesi net değildi. 2023 yılı çalışmalarında, bahsi geçen yapı kalıntılarının işlevi ve kronolojisiyle ilgili verilere ulaşmak amacıyla hem K17 plankaresindeki Roma Dönemi domestik mekanları kaldırılmış hem de alanın doğu bitişiğinde L17 ve L18 plan karelerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Roma Dönemi (TYH I)

Höyükte açığa çıkarılan Roma Dönemi yapıları, şu an için yalnızca *apsis* kısmı ve *nef* duvarının bir bölümü kazılan bir bazilika yapısı ve bazilika ile çağdaş domestik nitelikteki mimari kalıntılardan oluşmaktadır. *Apsisin* yaklaşık on metre kadar güneyindeki plankarelerde (K17, K18, L17, L18) tespit edilen domestik yapılar, oldukça düzenli bir plan gösteren birbiriyle bağlantılı mekanlarla temsil edilmektedir (Resim: 3). Kuzeydoğu – güneybatı uzanımı yedi tane mekândan oluşan bu yapılardan birinin köşesinin yassı plaka biçimli taşlarla döşendiği görülmektedir. Roma Dönemi'nin 2. yapı katına (TYH IB) ait, bu mimari kalıntılar kaldırıldıktan sonra, geçen yılki çalışmalarda hem *apsisin* altında hem de K18 plan karesinde tespit ettiğimiz, Roma Dönemi 3. yapı katına (TYH IC) inilmiştir. Bu alanlarla paralel biçimde K17 c+d plankaresinde de oldukça tahrip olmuş taban kalıntıları ile bağlantılı *pthos* parçaları açığa çıkarılmıştır. Dolayısıyla TYH IC evresindeki depolama alanının oldukça geniş bir kesime yayıldığı düşünülmektedir (Baştürk vd. 2022).

Resim 3: Roma Dönemi'ne ait domestik mekanlar.

Geç Demir Çağ – Erken Helenistik (TYH IIA)

Geç Demir Çağı – Erken Helenistik Dönem kalıntıları, daha önceki çalışmalarda bazilika tabanı altındaki, TYH. IC evresine ait *pithoslar* tarafından tahrip edilmiş duvar ve taban kalıntılarıyla bağlantılı seramik buluntularla tespit edilmişti. 2023 yılında ise K18 ve L18 plan karelerindeki çalışmalarda, TYH IIB (Geç Demir Çağ/Akhaemenid) yapı katının hemen üzerinde açığa çıkarılmıştır. Oldukça dağılmış olan bu yapılar, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan 17 m uzunluğundaki ortak bir duvarın iki yanına yapılmış büyük boyutlu iki mekândan oluşmaktadır (Resim: 4). Duvar uzunlukları 10 m ile 12 m arasında değişen bu mekanlar alttaki yapı katındaki mekanlara göre oldukça büyüktür ve birçok yerde alttaki yapıları bölmektedir.

Resim 4: TYH IIA Tabakası yapıları (kırmızı ile işaretli).

Geç Demir Çağ/Akhaemenid (TYH IIB)

K17, L17, L18 plankarelerinde tespit edilen TYH IIB evresine ait mimari kalıntılar, büyük olasılıkla idari işlevi olan bir yapı (yerel yönetici sarayı?) kompleksiyle temsil edilmektedir. K18 plan karesindeki kırmızı kerpiç toprağı sıvanmış iki birimli açık bir avlu çevresine yerleştirilmiş mekanlar ve çevresindeki taş döşemeli alanlar ile temsil edilen bu yapılar, ol-

dukça özenli taş döşemelere sahiptir. Mimarinin genel karakteristiği, estetik bir görüntü elde etmek amacıyla her bir yapının çevresinin farklı boyutlarda ve biçimlerde taşların kullanılarak döşenmesidir. Söz konusu yapılardan görece az sayıda buluntu açığa çıkarılmıştır. Ancak 1 no.lu mekân içinden ele geçen mermer, serpantin ve harzburjit gibi çeşitli taşlardan üretilmiş, ince işçilikli, bazıları tüme yakın sekiz adet taş kap oldukça önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Söz konusu kapların çağdaş benzerleri başta Persepolis (Schmidt, 1957, Plt. 61: 1 – 4) olmak üzere Daskyleion (Özdemir, 2007.) ve Sardes (Özgen ve Öztürk, 1996, No.85) gibi Akhaemenid yönetim merkezlerinde, daha öncül örnekleri ise Zincirli (Luschan 1943, 21; Taf.6: b.), Assur, Nineveh ve Nimrud gibi Orta Demir Çağı merkezlerinin saray yapılarında (Searight vd. 2016, 51.) karşımıza çıkmaktadır. Bu alandan ele geçen seramik grupları, Geç Demir Çağı'na (MÖ 6.–4. yy.) tarihlenen yalın kaplar, polikrom seramikler, Akhaemenid kaseler ve siyah ağırlıklı parlak kaplardan oluşmaktadır.

Orta Demir Çağı Sonu – Geç Demir Çağı Başı (TYH IIIA)

Höyükteki Orta Demir Çağı'na ait veriler şimdilik, işlik benzeri zayıf nitelikli mimari kalıntılar ve tarımsal depolamaya yönelik çukurların tespit edildiği, Orta Demir Çağı Sonu – Geç Demir Çağı başıyla ilişkilendirebileceğimiz bir yapı katıyla temsil edilmektedir. K17 plankaresinde, 5x10 m boyutlarındaki küçük bir alanda tespit edilen bu yapı katı, Geç Demir Çağı/Akhaemenid (TYH IIB) tabakasının dağılmış mimari kalıntılarının altında yer almaktadır. Bu alandan ve diğer karışık kontekstlerden ele geçen az sayıda Orta Demir Çağı seramiği, Orta Anadolu boyalı seramik geleneğiyle bağlantılı bir görünümü ortaya koymaktadır. Ancak bu geleneğin en karakteristik özelliklerinden biri olan stilize ağaç ve silüet geyik motifleri Tanır Yassıhöyük'te henüz tespit edilmemiştir. Bu tabakanın en önemli bulguları, bir kısmı kesit altında kalan bir silo çukuru içinde açığa çıkardığımız, 21 kg karbonlaşmış nohut tane-si, kabuklarıyla kurumuş üzüm taneleri, kayısı çekirdekleri ve sarımsak tanelerinden oluşan bitkisel kalıntılardır. Söz konusu kalıntılar, bölgenin Orta Demir Çağı sürecindeki tarımsal potansiyel ve çeşitliliğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Kuzeydoğu Sektördeki Çalışmalar (R9, R10 ve S10 Plan Kareleri)

Kuzeydoğu sektör çalışmaları 2022 yılının devamı niteliğinde olmak üzere, R9, R10 ve S10 plan karelerinde gerçekleştirilmiştir.

Geç Demir Çağı/Akhaemenid (TYH IIB)

2022 yılında höyüğün kuzeydoğu yamacına doğru yapılmış bir teraslama uygulamasıyla bağlantılı olarak birbirine paralel uzanan iki uzun duvarın oluşturduğu bir koridor ve bu koridorun kuzeyi ile güneyinde kalan iki mekân tespit edilmişti. 2023 yılında ise her iki mekân içerisinde çalışılmış ve oldukça özenli bir biçimde yapılan sıkıştırılmış toprak tabanları açığa çıkarılmıştır. Söz konusu mekanlardan, toplamda 3646 parça olmak üzere son derece zengin bir seramik buluntu grubu açığa çıkarılmıştır. Yalın kapların ve kaba pişirme kaplarının ağırlıklı olduğu bu seramikler

içerisinde en dikkat çekici grupları, 800 parça ile boya bezemeli çanak çömlekler, 395 parça siyah açkılı parlak kaplar ve 11 parçayla Akhaemenid kaseler oluşturmaktadır. Merkez sektördeki olası yerel idareci binasında açığa çıkarılan mermer kaplardan da iki örneğin ele geçtiği bu kontekst, iki sektör arasındaki yapıların çağdaşlığını ortaya koymaktadır (Resim: 5).

Resim 5: Kuzeydoğu yamaçtaki Geç Demir Çağı yapıları ve içinden ele geçirilen seramikler.

Prehistorik Dönem (TYH VIII ve TYH IX)

Yukarıda bahsi geçen teraslama şeklindeki Geç Demir Çağı yapıları, höyük yamacındaki tüm yapı katlarını Kalkolitik Dönem’e kadar kazıyarak tahrip etmiş ve doğrudan Prehistorik tabakalar üzerine oturmuştur. TYH VIII tabakası höyüğün bu kesiminin Geç Kalkolitik Dönem’de bir mezarlık alanı olarak kullanıldığını ortaya çıkarmıştır. Bazıları oldukça dağılmış biçimde tespit edilen basit toprak, taş sanduka ve bir adet çömlek gömüden oluşan toplam dokuz mezar açığa çıkarılmıştır. Bu mezarlarla ilgili en önemli verileri, çömlek mezar içerisinde gömülen, 10-12 yaşlarındaki bir bireyde gördüğümüz bilinçli kafatası deformasyonu oluşturmaktadır¹¹. Bu iskeletin C14 tarihlemesi, kalibre edilmiş haliyle MÖ 4041 – 3806 yılları arasını vermektedir. Söz konusu mezarlar ve çevresinden çok sayıda taş boncuk ve *labret* gibi süs eşyası açığa çıkarılmıştır. Höyükte şu an için tespit edilen en erken veriler ise yukarıda bahsi geçen Kalkolitik Dönem’e ait mezarların altında açığa çıkarılan, Geç Neolitik Dönem tabakasıdır. Taş temel üzerine kerpiç ile inşa edilen bir mekânın iki duvarı ve mekân içinde üst üste yapılan çok sayıda taban ile temsil edilen bu tabakanın çalışmaları henüz tamamlanmamıştır. Yapıyla bağlantılı olarak açığa çıkarılan taban altı kafatası gömüsü, kafatasının derisi soyulurken kesici aletin göz çukurları üzerinde bıraktığı kazıma izlerinin varlığı nedeniyle oldukça önemlidir. C14 tarihlemesi kalibre edilmiş haliyle MÖ 6076 – 5933 yılları arasını gösteren bu kafatasıyla bağlantılı tabakadan ele geçen seramik bulgular, Amuq A ve Amuq B evresiyle ilişkilidir.

1 2023 sezonun son günlerinde ulaşılan bu veriler, bir başka yayında ele alınacaktır.

SONUÇ

Orta Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlayan önemli bir kavşak noktasında yer alan Tanır Yassihöyük'ün (Harita: 1) su kenarındaki konumu ve tarımsal potansiyeli, Geç Neolitik Dönem'den Geç Roma Dönemi'ne kadar kesintisiz yerleşim görmesindeki en önemli etkindir. Höyükte gerçekleştirilen 2023 yılı kazı çalışmaları, Anadolu'da yeni bir Geç Demir Çağı/Akhaemenid Dönem merkeziyle ilgili önemli verileri açığa çıkarmıştır. Merkez sektördeki Akhaemenid Dönem olası idari yapı kompleksi ile kuzeydoğu yamaç üzerindeki teraslama yapılarından ele geçen yoğun miktardaki seramik buluntu, Geç Demir Çağı'nın höyükte oldukça güçlü bir şekilde temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Bu Dönem için karakteristik buluntu gruplarından olan panel düzeninde yapılmış parlak boyalı polikrom seramikler, siyah açkılı parlak kaplar, Akhaemenid kaseler ve Akhaemenid Dönem taş kaplar, açığa çıkarılan kontektstlerin kronolojisi hakkında şüpheye yer bırakmamaktadır. Buluntu grubu içerisinde yer alan özellikle boya bezemeli kaplar, Tanır Yassihöyük'ün Orta Anadolu Geç Demir Çağı seramik geleneğinin bir parçası olduğunu ve TYH IIB tabakası seramiklerinin MÖ 6. yüzyıl başı ile MÖ 4. yüzyıl arasına tarihlenebileceğini ortaya koymaktadır.

Kuzeydoğu sektördeki Geç Demir Çağı yapılarının altında açığa çıkarılan Kalkolitik ve Neolitik Dönem'e ait veriler, ileri bir inceleme gerektirse de ender rastlanılan gömü ve kültürel uygulamaların bölgedeki varlığını göstermesi açısından oldukça değerlidir. MÖ 6000'den daha erken bir süreci açığa çıkaracağına dair beklentimizin yüksek olduğu Prehistorik tabakaların çalışmaları ilerleyen dönemde de devam ettirilecektir.

Harita 1: Yassıhöyük'ün konumunu gösteren harita.

KAYNAKÇA

Baştürk E., Acıpayam, S., Alkan, Y., Eşsiz, A., Akyürek, N. (2023). Tanır Yassıhöyük 2021 Yılı Kazı Çalışmaları, *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2., Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 163-174.

Baştürk E., Türkan A., Alkan Y., Biçici C. (2024). Tanır Yassıhöyük 2022 Yılı Kazı Çalışmaları (Ed. Candaş Keskin), *43. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 5., Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 37-48.

Baştürk E., Türkan A. (2024). “Afşin Ovası’nda Yeni Bir Kazı: Tanır Yassıhöyük Kazısı Ön Değerlendirme”, *Aderg*, Sayı XXXII, s. 47-65.

Luschan, F. (1943). *Die Kleinfunde von Sendschirli. Ausgrabungen von Sendschirli*, Band V. Walter Andrae (Hrsg.) 1. Auflage, Walter de Gruyter, Berlin.

Özdemir, H. F. (2007). “Daskyleion’da Taş Kaplar”, *OLBA*, XV, s. 13-58.

Özgen İ., Öztürk J. (1996). *Heritage Recovered. The Lydian Treasure*, İstanbul.

Searight A., Reade J., Finkel I. (2008). *Assyrian Stone Vessels and Related Material in the British Museum*, Oxbow.

Schmidt, E. F. (1957). *Persepolis II. Contents of the Treasury and other Discoveries*, OIP. 69, Chicago.

Squitieri, A. (2016). *Stone Vessels in the Near East during the Iron Age and the Persian Period*, Oxford.

TAŞ TEPELER PROJESİ: SEFERTEPE KAZISI 2023 YILI

Emre GÜLDOĞAN*

GİRİŞ

Sefertepe, Şanlıurfa ili, Viranşehir ilçesinde Eskikale ve Kırbalı Mahalleleri sınırları içerisinde yer alan II. derece arkeolojik sit alanıdır. Tepe, Şanlıurfa'nın yaklaşık 72 km doğusunda, Viranşehir'in yaklaşık 25 km batısındadır (Harita: 1). Bölgede yer alan diğer önemli Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşmelerinden olan Göbeklitepe'ye yaklaşık 50 km, Karahantepe'ye ise yaklaşık 20 km mesafede yer almaktadır. Alanın kuzeyinde ve doğusunda Viranşehir Ovaları, batısı ve güneybatısında ise Tektek Dağları bulunmaktadır. Bölgede II. derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenen kısım yaklaşık 32 dekarlık bir alanı, tepe kısmı ise yaklaşık 10 dekarlık bir alanı kapsamaktadır ve tepenin denizden yüksekliği 607,5 m'dir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının izni ile Şanlıurfa Müzesi başkanlığında ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Tarihöncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Emre Güldoğan'ın bilimsel danışmanlığında, 04.08-21.09 tarihleri arasında 2023 yılı kazı çalışmaları tamamlanmıştır.

Kazı sezonunda, Celal Uludağ (Kazı Başkanı), Doç. Dr. Emre Güldoğan (Bilimsel Danışman), Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal (Antropolog), Doç. Dr. Abu Bakar Siddiq (Arkeozoolog), Doç. Dr. Murat Eroğlu (Arkeolog-Onarım Koruma), Doç. Dr. Osamu Maeda (Yontma taş Teknolojisi Uzmanı), Dr. Öğr. Üyesi Selman Er (Jeolog), Dr. Öğr. Üy. Nizar Polat (Coğrafya), Dr. Öğr. Üyesi Tuncay Özdemir (Fotoğraf ve belgesel çekimi), Dr. Öğr. Üyesi Can Avcı, Arş. Gör. Armağan Tan, Hande Başcı (PhD) Merve Görgüç (MA), Fatma Karamısır Özşüer (MA), Seda Nur Tükenmez (MA), Ercan Özşüer, Recep Yazıcı (Arkeolog), Serpil Üstün (Arkeolog), Deniz Badem (Lisans öğrenci), Seda Badem (Lisans öğrenci), Gaye Efe (Lisans öğrenci), Zeynep Negiş (Lisans öğrenci), Aslı Ağaoğlu (Lisans öğrenci), Emel Gönül (Lisans öğrenci), Görkem Turan (Lisans öğrenci), Zeynep Ceren Bulama (Lisans öğrenci) ekibimizi meydana getirmiştir.

ARAZİ ÇALIŞMALARI

Arazi çalışmaları 4 Ağustos 2023 tarihinde başlamıştır. 4 ve 5 Ağustos tarihlerinde açmaların üzerindeki koruma amaçlı kapatılan brandalar açılmış ve alanda genel bir temizlik yapılmıştır. Ayrıca 6 Şubat 2023 tarihinde ülkemizde Şanlıurfa da dâhil 10 ilimizde etkisini gösteren deprem felaketi sonrası alanda genel bir tarama yapılmış ve herhangi bir hasara rastlanmamıştır.

* Doç. Dr. Emre GÜLDOĞAN; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Tarihöncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı 34134 Laleli-İSTANBUL; E-Posta: guldogan@istanbul.edu.tr; ORCID: 0000-0002-6131-9379

2021 yılında kazı çalışmaları 19 M- 9 N-20 M-20 N açmalarında, 2022 yılında kazı çalışmaları 20 M-20 N-21 M-21 N açmalarında gerçekleşmiştir. 2023 yılı itibarıyla mevcut açmalar dışında yeni açmalar da çalışılmak üzere hazırlanmıştır. Bu açmalar 19 K-19 L-20 K-20L-22 M-22 N açmalarıdır. Kazı çalışmaları 20 M-20 N-21 M-21 N-19 L açmalarında yapılmıştır (Resim: 1).

20M Açması

20 M açmasında kazı çalışmaları 2022 yılında başlamış ve 2023 yılında da devam etmiştir. Açma içerisinde toplam 3 birim tanımlanmıştır. Bu birimlerden birini karşılıklı 2 adet T biçimli sütunun bulunduğu ve açmanın güneydoğusunda yer alan birim oluşturmaktadır. Arazi çalışmalarının sonunda birimde henüz T biçimli dikilitaşlar tamamen açığa çıkarılmadığı halde tabana rastlanmıştır. Öncelikle birimin güneybatı köşesinde görülen bu tabanın devam eden çalışmalar sırasında birimin neredeyse tamamında olduğu anlaşılmıştır. T biçimleri dikilitaşların arasındaki alan ile birimin kuzeydoğu köşesinde yapılan sondaj ile tabanın altında yine taş ve toprak ile devam eden bir yüzey olduğu görülmüştür. 2021 yılında çalışmaların gerçekleştiği 19 M açmasında bulunan taban örneği ile 20 M açmasında bulunan bu tabandan alınan örnekler ile Lüminesans yöntemi ile tarihlendirme çalışmaları gerçekleşmiş ve MÖ 8500 (±1000) tarihi elde edilmiştir. Arazi çalışmaları sonucunda kuzeydeki dikilitaşın boyu 1,56 m, güneydeki dikilitaşın boyu 1,52 m olarak ölçülmüştür. Ayrıca 2 dikilitaşın arası ise 1,63 m'dir (Resim: 2). Birimin kuzey sınırını doğu-batı uzantılı duvar dizisi, güney sınırını doğu-batı uzantılı duvar dizisi, doğu sınırını baulk, batı sınırını ise açma boyunca devam eden kuzey-güney doğrultulu duvar dizisi oluşturmaktadır. Batı sınırını oluşturan kuzey-güney doğrultulu duvar dizisinin doğu yüzünde bu duvara bitişik ancak daha erken bir evreye ait olduğu düşünülen ve birimdeki dörtgen formdaki duvarın bu duvara sıfırlanarak inşa edildiği düşünülen oval formda bir duvar dizisi daha bulunmuştur. Bu oval formdaki duvar, kuzey sınırını oluşturan duvardan başlayarak güneye doğru devam etmekte ve birimin güney sınırına paralel olacak şekilde bir hat çizerek açmanın güneydoğu köşesinde baulk içerisine girmektedir. Birimin kuzey sınırını oluşturan duvarın kuzey batı köşesinden doğuya doğru 1,24 m içeride başlayan ve güneye doğru devam eden bir taş dizisi görülmüştür. Bu taş dizi belirtildiği üzere kuzey güney doğrultu olup güneyde oval hatlı duvar ile kesişmektedir. Bu dizinin kuzey ve güney uçlarındaki taş dizileri payanda olduğu düşünülen bir düzenlilik sergilemekle birlikte bu iki kısım arasında kalan taş dizisi ise başlangıçta düzensiz ve döküntü taş yığını izlenimi vermiştir. Ancak devam eden çalışmalar sırasında bu hattın kuzey-güney doğrultulu ve düzenli bir şekilde devam eden bir duvar dizisi olduğu ve kendi içerisinde yer yer genişlik farklılıkları gösterdiği anlaşılmıştır. Bu duvar dizisi birimi kendi içerisinde 2 bölüme ayırmaktadır. Doğudaki kısımda yukarıda detayları verilen 2 adet T biçimli dikilitaş bulunmaktadır. Batıda yer alan kısımda ise olasılıkla düz formda dikilitaş olduğu düşünülen bir örneğe rastlanmıştır. İlk gözlemler sonucu bu taşın fallik bir forma sahip olduğu düşünülmektedir. Batıda yer alan bu bölümün kuzeybatısında yer yer az oranda sıva olduğu düşünülen bir alan ile karşılaşmış olup sıva ve toprak örnekleri alınarak çalışmalar devam

etmiştir. Bu alan çevresinde ayrıca hayvan kemiği örneklerine de rastlanmıştır. Açmada yer alan bir diğer birimi, yukarıda özetlenen içerisinde T biçimli dikilitaşların bulunduğu birimin kuzey sınırını oluşturan duvar dizisinin kuzeye bakan yüzünden başlayan ve açmanın kuzey profil sınırına kadar devam, batıda kuzey güney doğrultulu olarak açma boyunca devam eden duvar hattının doğuya bakan yüzünden başlayan ve açmanın doğu profil sınırına kadar devam eden alan oluşturmaktadır. Bu alanda kazı çalışmaları 2022 yılında başlamış olup aynı birim sınırları içerisinde 2023 yılında da devam etmiştir. Birim içerisinde yer alan ve paye/platform olarak isimlendirilen dikilitaş örneği 2022 yılı çalışmaları sırasında tespit edilmiş ve 2023 yılında da çalışmalar devam etmiştir. Bu örneğe Dicle Havzası'nda yer alan bazı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimlerinde de rastlanmaktadır (Boncuklu Tarla ve Gre Fil-la). Bu dikilitaş, dörtgen formda kireçtaşı blokların üst üste dizilmesi ile yükseltilmiş olup, uzun kenarları kuzey güney doğrultulu olacak şekilde yerleştirilmiştir. Kazı sezonu boyunca gerçekleşen çalışmalar neticesinde payenin boyutu 1,60 m olarak ölçülmüş olup halen tabanına inilmemiştir. 2023 yılı kazı çalışmaları sırasında paye/platform üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış bir desen açığa çıkarılmıştır. Payenin kuzeydoğusunda yer alan blok taşlardan birinin üzerinde benzerlerine Göbeklitepe (Şanlıurfa), Karahantepe (Şanlıurfa), Kilisik (Adıyaman) gibi yerleşim yerlerinde de rastladığımız insan kolu ve eli betimi işlendiği görülmüş ve belgelenmiştir. Dirsekten bükülmüş bir formda kazıma tekniği ile işlenmiş kol betiminin devamında el figürü de işlenmiş olup ayrıca 5 adet parmak betimi de yapılmıştır (Resim: 3). Üzeri betimli bu taşların yerleşimin erken evrelerinde kullanıldığı ve tespit edildiği tabakada devşirme malzeme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bu iki birimin batı sınırını oluşturan kuzey-güney doğrultulu duvar dizisinin batıya bakan yüzünden başlayarak açmanın batı profil sınırına kadar devam eden alanda ayrı bir birim olarak kazı çalışmaları gerçekleşmiştir. Bu birimin batısında, açma profiline dayalı bir şekilde tek taraflı bir T biçimli dikilitaş tespit edilmiştir. Birimin kuzeyinde yine profile sıfır şekilde dörtgen formda bir kireçtaşı bloğu ise devrilmiş halde bulunmuştur. Bu taşın bir dikilitaş mı olduğu yoksa dikilitaş yapımında kullanılan bir malzememi olduğu sorulara dair cevapların elde edileceği çalışmalar sürdürülmektedir.

20N Açması

Bu açma içerisinde de çalışmalar 2022 yılında başlamış olup 2023 yılında da kazı çalışmaları devam etmiştir. Açmanın kuzeybatısında yer alan ve kendi içerisinde kuzey güney doğrultulu bir duvar dizisi ile 2 mekana bölünmüş olan alan, kazı çalışmalarının gerçekleştiği birimlerden birini oluşturmaktadır. Birim içerisindeki bu iki bölümlü mekânın kuzey sınırını oluşturan doğu-batı uzantılı duvar dizisinin 20 M ve 19 M açmalarına doğru devam ettiği düşünülmektedir. Bu birimin güney sınırını oluşturan duvar dizisinin güneye bakan tarafından başlayarak açmanın güney profil sınırına kadar devam eden alan açma içerisinde çalışılan bir diğer birim olup bu birim içerisinde karşılıklı birbirine bakan dörtgen formda iki dikilitaş bulunmaktadır. Bu dikilitaşları alandaki diğer dikilitaşlardan ayıran, iki kireçtaşı bloğunun üst üste yerleştirilmesi ile konumlandırılmış olmalarıdır. Bu birim aynı zamanda

20 M açmasının güneydoğusunda bulunan ve içerisinde 2 adet T biçimli dikilitaşın olduğu mekânın devamıdır. 20 M açmasında bulunan ve daha erken bir evreye tarihlendiği öngörülen oval formlu duvar dizisinin devamı 20 N açmasının bu biriminde devam etmektedir.

Birim içerisinde 2023 yılında çalışmaların gerçekleştirildiği bir diğer birim, yukarıda anlatılan iki birimin doğu sınırını oluşturan ve açma boyunca devam eden kuzey güney doğrultulu duvar dizisinden başlayarak açmanın doğusuna kadar devam eden alandır. Bu birimin kuzeydoğusunda gerçekleştirilen çalışmalar sırasında doğu-batı uzantılı duvar dizileri ile açmanın kuzeydoğu köşesine yakın bir noktada yarım daire formunda bir duvar dizisi ile sınırlandırılan bir alan tespit edilmiştir. Bu alandan alınan toprak örnekleri üzerine gerçekleştirilecek analizler ile kullanım amacına yönelik cevaplar alınacaktır. Ancak ilk gözlemler neticesinde alanın olasılıkla bir ocak alanı olabileceği düşünülmektedir. Birimin batı sınırını oluşturan duvar dizisine sıfır olarak inşa edilen ve doğuya doğru devam eden kısa bir duvar dizisinin sonlandığı noktaya yerleştirilen kireçtaşı blok dikkat çekmektedir. Taşın doğuya bakan yüzü üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış doğrusal çizgiler işlendiği görülmektedir. Bu taşın varlığı 20 M açmasında yer alan paye/platfrom üzerindeki bezemeye benzer bir tekniğin uygulandığını göstermekte ve bu taşın da devşirme malzeme olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu birimin güneydoğusundaki araştırmalar sırasında sembolik olarak sınıflandırılan buluntular tespit edilmiştir. Bunlar arasında delikli taş nesne, havaneli, taş kap ve istenen ölçülerde kesilerek boncuk üretildiği düşünülen yeşim taşından dörtgen formda iki yan yüzeyinde ve eserin eni boyunca devam eden delikler açılmış olan blok taş bulunmaktadır.

21M Açması

Bu açmadaki çalışmalar 2022 yılında başlamış olup 2023 yılında çok daha yoğun olarak çalışılan bir alanı oluşturmuştur. Mimari anlamda açma içerisinde kuzey profil sınırından başlayarak güneye doğru devam eden dörtgen planlı bir mekân açığa çıkarılmıştır. Mekânın doğu, batı ve güney duvarları açığa çıkarılmış olup kuzey sınırını oluşturan duvarın bir kısmının açmanın baulk alanı içerisinde kaldığı görülmektedir. Bu mekânın da diğer mekanlarda olduğu gibi kuzeyinde yer alan (20 M açması) mekâna eklenilerek inşa edildiği şu ana kadar ki araştırmalar neticesinde önerilmektedir. Mekânın kuzeyinde birbirlerine bakacak şekilde ve kuzey güney doğrultulu olarak yerleştirilmiş dörtgen formda iki dikilitaş bulunmaktadır. Bu dikilitaşlardan batıda yer alan yerinden çıkarılarak mekân içerisinde bırakılmış halde tespit edilmiş olup kazı çalışmaları sırasında kaldırılarak yerinde korumaya alınmıştır. Diğer dikilitaşın ise iki noktadan kırıldığı görülmektedir. İlk kırık kısım dikilitaşın en üst kısmı olup kırılan bu parçaya kazı çalışmaları sırasında rastlanmamıştır. Bu kırık parça dışında, dikilitaşın orta noktasına yakın bir yerden daha kırıldığı görülmektedir. Bu kırık parça, toprağa gömülü haldeki dikilitaşın en alt kısmının hemen önüne bırakılmış şekilde tespit edilmiş olup kazı çalışmaları sonunda yerinden kaldırılarak toprağa gömülü kısmın üzerine yerleştirilerek tümlenmiştir. 21 M açmasındaki bu mekân, alanda çalışılan diğer mekanlardan ayrılarak kamusal yapı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımın yapılmasının nedenlerini yuka-

ında detayları verilen dikilitaşlar, mekânın batısı sınırını oluşturan duvar dizisinin güneyini oluşturan duvar dizisi ile köşe yaptığı kısma dikine pozisyonda yerleştirilmiş olan taş kap örneği, mekânın doğu sınırını oluşturan duvar dizisine dayalı bir şekilde inşa edilen ve yarım daire formundaki ocak alanı ve mekânın güney sınırını oluşturan duvar dizisinin orta kısmına inşa edilmiş olan niş oluşturmaktadır. Taş kap 66 cm uzunluğunda, 53 cm genişliğinde ve 21 cm derinliğinde olup içerisinde bir toprak dolgusu ile tespit edilmiştir. Bu taş kabın devşirme bir malzeme olarak mekân içerisinde kullanıldığı önerilmekte olup içerisindeki toprak dolgusuna yapılacak analiz çalışmaları sonucunda kullanım amacı hakkında önerilerde bulunulabilecektir. Ocak alanı ise yarı daire formunda taş dizisi ile oluşturmuş bir alan olup zemininde bir taban uygulaması yapıldığı görülmektedir. Ocak alanı konum olarak dikilitaşlara bakacak şekilde inşa edilmiştir. Mekânın güneyindeki duvar dizisindeki niş alanı da dikilitaşların tam karşısında bulunmakta olup yukarıda sayılan tüm bu öğelerin mekân içi konumlandırılmaları alanın kamusal yapı olarak tanımlanmasında etken oluşturmaktadır (Resim: 4).

21N ve 19L Açmaları

2023 yılı kazı sezonu içerisinde arazi çalışmalarının gerçekleştiği açmalardan 19 L 2021 ve 2022 yıllarında çalışılan açmaların batısında bulunmaktadır. Özellikle 19 M açmasında 2021 yılında gerçekleştirilen çalışmalar sırasında tespit edilen ve açmanın batısında yer alan mekanlar göz önüne alındığında 19 L açmasında çalışmaların başlaması stratejik bir karar olarak alınmıştır. 2023 sezonunda açma içerisinde yüzey toprağı kaldırıldıktan sonra bölgeden aşına olduğumuz yapıların gömülerek terk edilmesi geleneğinin Sefertepe yerleşiminde de uygulanmış olması nedeniyle döküntü taş ve toprak ile karşılaşmıştır. Bu taşlar içerisinde duvar dizisi olduğu düşünülen taşlar yerlerinde korunarak, kalanlar kaldırılmıştır. Açmanın kuzeyinde doğu-batı uzantılı olarak bulunan duvar dizisi tespit edilmiş olup bu duvar dizisinin oluşturduğu mekânın açmanın kuzey profil sınırına kadar devam ettiği ve olasılıkla açmanın kuzeyinde bulunan 18 L açmasında sonlandığı düşünülmektedir.

21 N açmasındaki çalışmalar ise 2023 kazı sezonun ortasında başlamış olup ilk etapta yüzey toprağının kaldırılması sonucunda döküntü taş ve topraklarda oluşan bir dolgu açığa çıkarılmıştır. Kazı çalışmalarının sonuçlanması ile henüz tanımlı bir duvar dizisine rastlanmamış, çalışmalar 2024 yılı kazı sezonunda devam edecektir.

Küçük Buluntular

2023 yılı kazı sezonu içerisinde tespit edilen küçük buluntulara baktığımız bunları teknolojik ve sembolik olarak ayırmamız mümkündür. Teknolojik buluntular içerisinde yontma taş, sürtmetaş ve kemik alet endüstrilerine ait örnekler bulunmaktadır. yontma taş buluntulara baktığımızda Byblos uçları, Nemrik uçları, deliciler, kazıyıcılar, orak bıçakları, naviform çekirdekler, mermi biçimli çekirdekler, tek vurma platformlu çekirdekleri yoğun olarak görmektediriz. Bu aletlerin yapımında çoğunlukla yerel çakmaktaşının kullanıldığı yanı sıra obsidiyen kullanıldığı ve obsidiyenin kaynağına dair analiz çalışmalarının sürdürüldüğünü

söylemek mümkündür (Resim: 5). Sürtmetaş endüstrisine ait örnekler baktığımızda gerek ham madde seçimi gerekse buluntu türlerinde zengin bir çeşitlilikten söz etmemiz mümkündür. Yassı baltalar, keskiler, havaneli ve havanlar, öğütme taşları, ezgi taşları, vurgu taşları, el taşları ve sapan taneleri buluntu türlerini oluşturmaktadır. Özellikle büyük boyutlardaki öğütme taşlarının işlevsel kullanımı yanında mimaride duvar inşasında ve mekân içlerinde ikincil kullanım amacıyla kullanıldığı da görülmektedir. Kemik endüstrisine ait örnekler arasında ise bızlar en baskın grubu oluştururken ikinci baskın grubu iğne örnekleri oluşturmaktadır.

Sembolik buluntulara baktığımızda birincil grubu boncuk örnekleri oluşturmaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem boyunca boncuk üretimi yaygın olarak görülmektedir. Sefer-tepe yerleşiminde de oldukça fazla sayıda boncuk örneği tespit edilmiş olup 2023 yılı çalışma sezonunda da geçmiş sezonlarda olduğu gibi farklı form ve ham maddelerde yapılmış boncuk örnekleri bulunmuştur. Bunlar arasında mikro ve normal boyutlardaki yuvarlak formlu boncuklar sayısal olarak en yoğun grubu oluşturmaktadır. Yanı sıra dörtgen ve elips formundaki örnekler de sayısal anlamda yoğundur. Dörtgen formdaki boncuklara baktığımızda 2 delikten 10 deliğe kadar açılmış örnekler görülmektedir. Bazı örneklerde ise deliklerin açıldığı yüzeylerde delik sayılarından farklılık bulunmaktadır. Geçmiş kazı sezonlarında da olduğu gibi yılan formunda işlenmiş olan boncuk örnekleri tespit edilmiştir. Bunlardan 2 adedi bölgede halen görülen boynuzlu yılanın baş kısmı formunda işlendiği, 1 adedi ise zikzak formda işlenmiş tüm halde bir yılan örneğidir. Bu 3 buluntunun tamamı yeşim taşından üretilmiştir (Resim: 6).

Sembolik öğeler arasında bulunan bir diğer grup halkalardan oluşmaktadır. Tamamı kırık olarak tespit edilen bu örnekler arasında ham madde seçiminde yoğunlukla mermer ve kireçtaşı kullanıldığı görülmektedir. Farklı çaplarda üretilmiş halkaların bazıları üzerinde tek bir delik açıldığı görülmektedir.

Jeoarkeoloji ve Arkeozooloji Çalışmaları

Jeoarkeolojik çalışmalar geçmiş yıllarda olduğu gibi yerleşimde bulunan kayaç türlerinin köken ve kaynak tayinlerine yönelik gerçekleştirilmiş olup, tercih edilen ham madde türleri ilk etapta belirlenmiştir. Bunlar arasında jasper, obsidiyen, kireçtaşı, yeşim, yeşil opal, bazalt, aquamarine, serpantin, mermer, magmatik labradoriti saymamız mümkündür. Bu türler arasında özellikle yeşim, aquamarine ve magmatik labrodorit gibi kayaçların kaynak tayinine dair çalışmalar devam etmektedir.

Arkeozoolojik çalışmaları kapsamında tespit edilen kemikler üzerinde ilk etapta tür tayinleri gerçekleştirilmiş ve baskın grubu ceylanın oluşturduğu görülmüştür. Özellikle alanda tespit edilen yontma taş buluntular içerisinde bulunan ok uçları ile birlikte değerlendirildiğinde avcılık faaliyetlerinin uygulandığından söz etmemiz mümkündür. Sayısal anlamda ikinci sıradaki baskın gurubu ise kızıl geyik, koyun ve keçi oluşturmaktadır.

SONUÇ

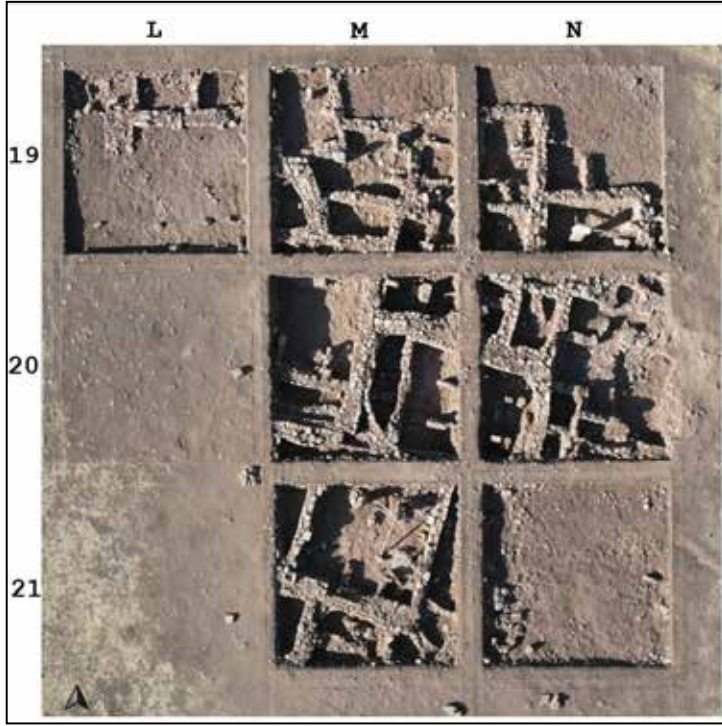
Sefertepe’de 2023 yılında MÖ 8500 (± 1000)’e tarihlenen tabakalarda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Önceki yıllarda görülen yapı kompleksine dahil edebileceğimiz yeni mekanlar açığa çıkarılmış olup, eklenerek yapılan bir mimari geleneğin devamı görülmüştür. Bu durum Sefertepe yerleşiminin mimarisini tanımlayan en önemli özelliklerden biridir. Mimariye dair diğer önemli hususlara baktığımızda gündelik yaşam mekanları yanı sıra kamusal mekanların varlığı, mekân içlerinde kullanılan farklı formlardaki dikilitaşlar, özenli ve ustalıklı işçilik, taban uygulamaları, devşirme malzeme kullanımı gibi başlıkları saymamız mümkündür.

Küçük buluntular açısından da farklı teknolojilere dair zengin bir çeşitlilik yanı sıra günlük ve geçim ekonomileriyle ilgili faaliyetlerde kullanılan aletler dışında sembolik anlamda kullanıldığı düşünülen ve yine özenli, ustalıklı bir işçiliğin görüldüğü üretimlerden de bahsetmek mümkündür.

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’e tarihlenen Sefertepe yerleşimi içerisinde yer aldığı Fırat Havzası’nda yer alan diğer yerleşimler ile gösterdiği benzer gelenekler dışında Dicle Havzası yerleşimlerinde görülen geleneklerin de uygulandığı bir alan olup, bu etkileşimin anlaşılması hususunda bilim dünyasına katkılar sunacak sonuçlar vermektedir.

Harita 1: Sefertepe yerleşiminin haritada gösterimi.

Resim 1: Sefertepe yerleşiminde çalışmaların gerçekleştirildiği açmalar.

Resim 2: 20 M açmasında bulunan T biçimli dikilitaşlar.

Resim 3: 20 M açmasının kuzeydoğusunda bulunan paye/platform örneği.

Resim 4: 21 M açması genel görünüm.

Resim 5: Sefertepe’de bulunan yontma taş buluntulardan bir grup.

Resim 6: Farklı ham maddelerden üretilmiş, geometrik ve hayvan formunda işlenmiş boncuk örnekleri.

SEBASTE KAZI, ARAŞTIRMA VE RESTORASYON PROJESİ (2023 YILI ÇALIŞMALARI)

Emre TAŞTEMÜR*

Münthea DİNÇ

Ahsen FINDIK

2023 YILI ÇALIŞMALARI

Sebaste Antik Kenti'nde 1966-1978 yılları arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri uzmanı Dr. Nezih Fıratlı yönetiminde bir ekiple 13 sezon süren kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar esnasında günümüzde de toprak üzerinde kalan Höyük, Tümülüsler ve Kiliseler olmak üzere 3 farklı alanda çalışmalar yapılmıştır. Aradan geçen 44 yılın ardından ilk defa 2022 yılında 08.08.2022 tarihinde, kiliselerin olduğu alanda genel bir temizlik ve Küçük Kilise'de ise ayrıntılı bir temizlik çalışması yapılmıştır (Resim: 1). Küçük Kilise'nin iç kısmında yapılan temizlik çalışmalarının ardından dış *narteksin* güney kısmından itibaren temizlik çalışmalarına devam edilmiş ve bu alanın neredeyse tamamında çöp ve modern materyaller ile karşılaşmıştır. Kiliseler başta olmak üzere höyük ve tümülüseler kadar olan alanların plankarelemesi yapılmıştır. Ayrıca kilise bölgesinin ileride yapılacak röleve, restitüsyon, konservasyon ve restorasyon projelerine öncülük teşkil etmesi sebebi ile ortofotoları da tamamlanmıştır (Resim: 2). Selçikler beldesinin ise topoğrafik haritasının yapılmasına devam edilmiştir.

2023 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığından alınan 3838345 sayılı izni doğrultusunda 14.06.2023 tarihinde kazı yapılması planlanan Kiliseler çevresinde temizlik çalışmalarına ekip listesinde yer alan 2 öğretim üyesi, 1 doktora öğrencisi, 4 arkeolog ve 1 arkeoloji bölümü lisans öğrencisi ile başlanmıştır. Yağmurların bu araştırma sezonunda çok fazla yağmasından dolayı geçen sene temizlik yapılan ve kazı çalışmalarına hazırlanan tüm alanlar otla kaplanmıştır. Hatta çalışmaların başladığı tarih itibarıyla yağın şiddetli yağmurlardan dolayı bazı günler araziye çıkılamamıştır. Bu olumsuz koşullara rağmen temizlik çalışmaları yapılmış ve istenilen alanlarda ot temizliği tamamlanmıştır (Resim: 3).

* Doç. Dr. Emre TAŞTEMÜR, Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 1 Eylül Yerleşkesi, Uşak/TÜRKİYE; E-Posta: emre.tastemur@usak.edu.tr; ORCID: 0000-0002-8831-0622.

Doç. Dr. Münthea DİNÇ, Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 1 Eylül Yerleşkesi, Uşak/TÜRKİYE; E-Posta: munthea.dinc@usak.edu.tr; ORCID: 0000-0003-4991-6645.

Ahsen FINDIK, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, 1 Eylül Yerleşkesi, Uşak/TÜRKİYE; E-Posta: ahsen.cen@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9625-8724.

Küçük Kilise

Çalışmalarımız 2023 yılı haziran ayında kapalı haç planlı Küçük Kilise olarak adlandırılan kilise içerisinde temizlik çalışmaları ve ot temizliği ile başlamıştır. Yağmurların bu araştırma sezonunda çok fazla yağmasından dolayı 2022 sezonunda temizlik yapılan ve kazı çalışmalarına hazırlanan tüm alanlar otla kaplanmıştır. Yapılan temizlik çalışmaları ile Küçük Kilise içerisindeki alanlar ve kazı çalışmalarına başlanacak alanların temizliği sağlanmıştır (Resim: 3).

Küçük Kilise'nin "Kuzey *Pastoforion* Doğusu" olarak adlandırılan alanda 2022 yılında dolgu toprağın alınması tamamlanmıştır. Ardından, bu yıl tekrar bu alanda doğu yönünde alan genişletilerek çalışmalara devam edilmiştir. Çalışmalar FS-43 plankaresinin tamamı ve FT-43 plankaresinin batı kısmında sürdürülmüştür. Bu süreçte az sayıda Roma ve Bizans dönemlerine ait seramik buluntuların yanı sıra, açmanın batı kesitinde kesit içerisinde Roma Dönemi'ne ait *korinth* tipli mermer sütun başlığı ters bir biçimde ele geçmiştir (Resim: 4).

Kilisenin "*Sythronon*" bölümünün ve güneyde yer alan *Pastoforion* Odası'nın doğusunda çalışmalar yapılmaya devam edilmiştir. Bu alanda yapılan kazı çalışmaları tamamlandıktan sonra 3 no.lu Şapel yapısının güneydoğusunda kazı çalışmaları yapılmıştır. Yapılan tüm bu çalışmalar sırasında 938,45 m koduna kadar halen modern (21. yüzyıl) buluntular ele geçtiği gözlemlenmiştir. Kilise'nin 1 ve 2 no.lu Şapel yapılarının doğusunda "Güney *nef* Güneyi" olarak adlandırılan, FP45 – FR45 – FP46 – FR46 – FO47 – FP47 plankarelerinde 13x5 m'lik bir alanda bir çalışma daha gerçekleştirilmiştir. Söz konusu alanda yapılan çalışmalarda yoğun çatı kiremidi ve seramik buluntular ele geçmiş ve çalışmalar tamamlanmıştır (Resim: 5).

Küçük Kilise'de Dış *Narteks* bölümünde temizlik çalışmaları sırasında FK43 – FL43 plankarelerine giren kısımda dik bir şekilde duran çatı kiremitli bir alan ile karşılaşmıştır. Söz konusu kısımda mezar olduğu anlaşılmış ve mezarı korumak amacı ile alınmasına karar verilmiştir. Mezar doğu-batı uzantılı çatı kiremitlerinin karşılıklı çatı olarak oluşturulduğu kiremit çatma mezar olarak belirlenmiştir. Ölen kişi yatırıldıktan sonra pışmış topraktan yapılmış kuzey ve güney yönünde iki büyük kiremit çatı olarak mezar yapılmıştır. Baş yönü kiremit, ayak yönü plaka taş ile kapatılmıştır. İskelet yarı *hocker* pozisyonunda yatırılmıştır. İskeletin açığa çıktığı kod 938.80 m'dir. Mezarın genişliği 37 cm, iskeletin boyu 38 cm, kafatası 10 cm çapında ve iskeletin genişliği 18 cm olup mezardan dış çıkmadığı göz önünde bulundurduğumuzda iskelet yüksek olasılıkla bir bebeğe aittir. İskelet 938.64 m kodunda son bulmuştur. Mezardan ele geçen buluntular belgelenecek, Mezar 1 olarak adlandırılmıştır (Resim: 6). Bir diğer mezar ise Güney *nef* Güneyi olarak adlandırmış olduğumuz alanın güneyinde 2 no.lu Şapel yapısının doğusunda açığa çıkarılmıştır. Mezarın doğu ve kuzey kapağı korunmuştur. Bu mezar 939.45-939.30 m kodları arasında ele geçmiştir. Mezar 2 olarak adlandırılmış olan mezar, tahrip olmuş şekilde açığa çıktığı için yönü tayin edilememiştir (Resim: 6). Kiremit çatma mezar olarak adlandırılan bu mezar tipinde iskelet ele geçmemiştir. Kemikler alanda dağılmış şekildedir. Muhtemelen bebek mezarı olduğu düşünülen mezarın buluntuları arasında çatı kiremidi, cam ve kemik parçaları ele geçmiştir.

Kilisenin 3 no.lu *apsisi* içerisindeki 2022 yılında başlayan çalışmalara bu yılda *apsisin* güney kısmında devam edilmiştir. Çalışma sonucunda açmanın güneybatı köşesinde bulunan dörtgen bloğun altında, aralarında harç bulunan ve sıralı şekilde yer alan moloz taşlar açığa çıkarılmıştır (Resim: 7). Bu alanda yapılan çalışmalarda seramik ve cam parçaları ele geçmiş ve çalışma sonlandırılmıştır.

Büyük Kilise

Bazilika Planlı Büyük Kilise olarak adlandırılan kilisenin “*Synthronon*”, “Kuzey Yan Nef”, “Güney Yan Nef” ve “*Narteks*” bölümlerinde ot temizliğine başlanarak, çalışma tamamlanmıştır (Resim: 4). Tamamlanan temizlik çalışmalarının ardından kilisenin içerisinde biriken moloz dolgunun alınması çalışmalarına başlanmıştır. Kilise zemini yoğun moloz doludan dolayı büyük oranda kaplanmıştır. Bu çalışmada *Synthronon* ve Kuzey *Pastoforion* Odası’nda çalışmalar yapılmıştır.

Büyük Kilise’de önceki kazı çalışmalarında açığa çıkan ve *apsis* yarım dairesinin içerisinde zemine oturan büyük oranda yıkılmış, toplamda beş basamaktan oluşan bir *Synthronon* bulunmaktadır. *Apsis* ile arasında bir koridor açıklığı bulunan oturma sıraları, yoğun bir şekilde döküntü taşlar ve toprak dolgusu ile kaplanmıştır. Buradaki taşların alınması ile şu an oturma sıralarının dört basamağının korunduğu görülmektedir (Resim: 7). Kilise’nin Kuzey *Pastoforion* Odası’nda ise yapının *apsisli* kısmından başlayarak doğuda yer alan kapı açıklığına kadar korunmuş olan taban döşemesi şeklinde pişmiş toprak çatı kiremitli bir zemin açığa çıkarılmıştır (Resim: 7). *Naos* ve Güney Yan *nef* mekanlarında yapılan çalışmalarda mermer zeminlerle ve bunlarında aralarında muhtemelen onarım evresinde yapılmış olan *opus sectile* tarzında döşeme zeminlerinin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında çatı kiremidi ile yazıtlı, bezemeli mimari parçalar da zeminlerde kullanılmıştır. Çatı kiremitli zeminler özellikle *Naos* ve Kuzey Yan Nef’in, *nef* ayrımlarında bulunan payelerin arasında ve *Naosa* açılan kuzey kapı açıklığının doğusunda yoğun olarak ele geçmiştir. Zeminlerde kullanılan çatı kiremitleri 30x30 cm ölçülerindedir (Resim: 7). Büyük Kilise’nin *naosa* açılan ve orta kısımda yer alan kapı açıklığının güneydoğusunda yer alan FM53 plankaresinde mozaik bir zemin açığa çıkarılmıştır. Bitki köklerinin yoğun tahrip ettiği mozaik zeminin *in situ* durumda kısmen korunmuş olduğu görülmektedir. Parçalar halinde ele geçen mozaik zemin yeşil, beyaz, turuncu, lacivert *tesseralardan* yapılmıştır (Resim: 7). Alanda kazı, temizlik ve konservasyon çalışmalarına son verilmiş, buluntuların belgelenmesi ve kayıt alınması işlemleri tamamlanmıştır.

Büyük Kilise’nin önceki kazı sezonlarında güneydoğusunda yer alan duvarların Roma Hamamı’na ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kazılarda *hypocaust* sistemine ait olabilecek tuğla payelerinin de ele geçtiği belirtilmiş ancak tam olarak konumu hakkında bilgi verilmemiş, kilisenin güneydoğusunda bu yapılara ait kalıntıların bulunduğu bahsedilmiştir. Bu yıl söz konusu alanda bir sondaj çalışması yapılarak bu alanın durumu konusunda bilgi sahibi olmak amaçlanmıştır. FR55 – FP56 – FR56 – FO56 – FN56 plankarelerinin bulunduğu

alandaki yapılan çalışmaya Sondaj 2 adı verilmiştir. Ancak yapılan sondaj çalışması sonucunda *hypocaust* sistemine ait olabilecek tuğla payelerine ait bir kalıntı ele geçmemiştir. Bu alanda muhtemelen doğuda yer alan büyük blokların tesviye dolgusu/zemini olabilecek harçlı, sıkıştırılmış çok sayıda yoğun taşlı bir kısım açığa çıkarılmıştır (Resim: 8). Büyük Kilise'nin *synthronon*un güneydoğusunda FR55 plankaresinde, önceki kazılarda açığa çıkarılmış fakat zaman içerisinde toprak ile dolmuş pişmiş toprak künklerin varlığına dair veriler elde etmek amacı ile çalışma yapılmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalarda iki adet doğu-batı doğrultulu iki adet künk açığa çıkarılmıştır. En dar kısımda alınan çap genişlikler 13 cm, en geniş kısımdan alınan çap genişlikleri ise 16 cm, cidar kalınlıkları ise 1,7 cm olan künkler, taşlı bir zemin üzerine oturtulmuştur (Resim: 8).

Büyük Kilise'nin doğu tarafındaki su künklerinden ve ilk kazılardaki fotoğraf arşivinden burada bir hamam olduğu anlaşılmış ve güney-doğu köşesinde yapılan sondajda hamamın temellerine kadar olan bölüm açığa çıkarılmıştır.

Büyük Kilise'de yapılan bir diğer çalışma ise *naosun* kuzeyinde yer alan geç dönem duvarı ve kilisenin kuzey duvarına bitişik seki? ile oluşturulmuş mekân içinde gerçekleştirilmiştir. Burada moloz dolgu alınmış ve mermer zeminler ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışma ile birlikte *narteks* kısmı dışında kilise içindeki temizlik çalışmaları sona ermiştir. Yapılan çalışmalara göre kilisenin Kuzey Yan Nef'inde zeminlerde çatı kiremitli bir zemin yer aldığı görülmektedir. Bu zeminler "L formu" payelerin arasından da devam etmektedir. Söz konusu bu buluntularda kilisenin geç evrelerinde yapılmış olması muhtemel zeminlerde olduğu düşünülmektedir (Resim: 8). Kilisenin FO52 plankaresinde yer alan *ambon* korkuluklarının kuzeyinde iki paye arasında bir mekân olabilecek yapı görülmektedir. Bu mekân kuzeyde kilisenin seki? duvarını kullanarak kilisenin kullanım evresinin ardından daha sonraki dönemlerde inşa edilmiş olması muhtemel duvar ile oluşturulmuştur. Zeminler bu mekânın alt kodunda yer almaktadır. Duvar mermer zeminler üzerinde konumlandırılmıştır (Resim: 8).

Büyük Kilise'nin *narteks* bölümündeki çalışmalar ise temizlik çalışmaları olarak sürdürülmüştür. Çalışmalar kuzeyden güney doğrultusunda ilerleyerek tamamlanmıştır. *Narteks* bölümünün güneybatı köşesinde bulunan toprak içerisinde yoğun moloz ve güncel çöp görülmektedir (Resim: 8). Çalışmalar belli bir seviyeye getirilerek bu sezon Büyük Kilise'deki temizlik çalışmaları sonlandırılmıştır. Çalışmada herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır.

Büyük Kilise ve Küçük Kilise'de yapılan bu çalışmalar dışında kiliseler içerisinde büyük çoğunluğu dağınık durumda olan çok sayıda mimari plastik ve *litürjik* işlevli yapısal elemanlar Küçük Kilise'nin doğusunda yer alan boş araziye taşınmıştır. Söz konusu bu eserlerin belgeleme ve katalog çalışmaları yapılarak, tamamlanmıştır (Resim: 9).

Konservasyon Çalışmaları

Büyük Kilise'nin genel durumu bitkiler tarafından kaplanmış olması nedeni ile çıkan otların yapıyı kaplaması konservasyon müdahalelerine engel olmuştur. Bu nedenle ilk ola-

rak, bitkilerin kimyasal ve mekanik temizlik işlemi sağlanmıştır (Resim: 10). Konservasyon çalışmalarında Bursa Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü ve Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümünden harç ve petrografik analizler yaptırılmış, ayrıca harcın orijinaline en yakın içerik için tarifler verilmiştir. Bu kapsamda kiliselerdeki konservasyon çalışması analizler sonucunda elde edilen içeriklere bağlı kalınarak yapılmıştır (Resim: 10). Bazı duvarlarda zamanla dış etkenlere karşı korumasız bir şekilde olmasından dolayı, toprak kayması, bitki oluşumları ve kök örgü birimlerinde kayıplar olması nedeni ile döküntüler meydana geldiği görülmüştür. Bu döküntülerdeki orijinal taşlar, hazırlanan harç ile yeniden örülüp derz dolgu işlemine hazırlanmıştır. 1 no.lu Şapel'in doğu ve güney cephesinde de örgü birim kayıpları görülmüştür. Belgelenen alanın temizlik işlemleri yapıldıktan sonra dökülen orijinal taşlar ile eksik kısımlarda hazırlanan kireç esaslı harçla yeniden örülüp tamamlama çalışması gerçekleştirilmiştir. Ardından derz dolgu işlemi yapılmıştır (Resim: 11).

Büyük Kilise'nin *synthronon apsisi* doğu cephesi duvarı *fresk* önünde bulunan derz boşlukları bitki ve otların temizliğinin yapılmasının ardından kireç esaslı harç ile derz dolgu işlemi gerçekleştirilmiştir. Ardından *capping* işlemi, hazırlanan kireç esaslı harç ile uygulanmıştır (Resim: 11). *Synthronon apsisi* doğu cephesi duvarı üzerindeki *freske* ise köşelerden dökülmeyi engellemek ve sağlama almak adına kenar bordürü işlemi uygulanmıştır. Kenar bordürü yapılan *freskin* mekanik ve kimyasal temizlik işlemlerinin yapılması ile *fresk* üzerinde sağdan ve soldan aşağı ve yukarı yönde *flatolar* tespit edilerek, mekanik temizliği tamamlanmıştır (Resim: 12). Büyük Kilise'nin *naosa* açılan ve orta kısımda yer alan kapı açıklığının güneydoğusunda yer alan FM53 plankaresinde mozaik zeminin üzerindeki toprak ve bitki köklerinin temizlik işlemi yapılmıştır. Büyük Kilise mozaiklerinde temizlik işlemi yapıldıktan sonra mozaiklerin daha fazla dökülmemesi için hazırlanan kireç esaslı harç (2 ölçek elenmiş dere kumu, 0.5 mermer tozu, 0.5 kaymak kireç, %33 suyla seyreltilmiş primal AC 33) kullanılarak kenar bordürü işlemi yapıldı (Resim: 12). Kenar bordürü yapılan mozaiklerin aralarındaki toprak tabakası yatak harcı seviyesine inilene kadar yumuşak fırça ve bisturi yardımıyla mekanik temizliği yapıldı. Yüzey suyla temizlendikten sonra hazırlanan derz harcı (elenmiş (1 ölçek dere kumu, 1 mermer tozu, 0.5 kaymak kireç, 0,5 tuğla tozu)) spatül ve sünger yardımıyla derz işlemi gerçekleştirildi. Son olarak su ve sünger kullanılarak yıkama işlemi yapıldı. Mozaiklerin yüzeyini korumak adına hazırlanan %3'lük Paraloid B72 fırça yardımıyla yüzeye uygulanmıştır.

Küçük Kilise'de duvarların seviyesiz gözükmelerini engellemek ve dökülen alanların gelecek adına zorlu doğa şartlarından korunması, güçlendirilmesi için *capping* uygulaması yapılmasına karar verilmiştir. Derz dolgu işlemleri yapılan duvarların alana dökülen özgün malzeme kullanarak hazırlanan kireç esaslı harç ile yeniden örülüp tamamlama çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ardından *capping* uygulaması tamamlanmıştır (Resim: 13).

Küçük Kilise ve Büyük Kilise'de parçaları kopan bloklar ve *Vaftiz* çeşmesinin kopan parçaları alanın temizliği yapıldıktan sonra belgelenecek, eksik parçaların mucartalanması ve

kil kullanarak yerine oturtma denemelerine başlanmıştır. Hazırlanan taş yapıştırıcısı (araldit ve sertleştirici) yüzeye sürülerek yerine oturtma denemelerinden sonra yapıştırma işlemi tamamlanmıştır (Resim: 14).

Atölye Çalışmaları

Büyük Kilise ve Küçük Kilise’de üst seviyede yapılan çalışmalardan dolayı az sayıda ulaşılan seramik buluntularda Helenistik Dönem’den Bizans Dönemi’ne kadar kronolojik olarak tarihlendirilebilecek buluntular ele geçmektedir. Atölye çalışmalarında söz konusu buluntuların temizlenme, envanter işlemleri, konservasyon, fotoğraf çekimi ve dijital ortamda veri girişleri tamamlanmıştır. Arazi çalışmalarında ulaşılan seramik, sikke ve metal objelerin envanter işlemleri yapıldıktan sonra dramel seti ve bisturi kullanılarak mekanik ve kimyasal temizlik çalışmaları ile konservasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kazı çalışmasına katılan mimarlar tarafından rölöve çalışmaları kapsamında kiliselerin kesit çizimleri yapılarak dijital ortama aktarımı tamamlanmıştır. Kilise duvarlarının koordinatlı ortofotolarının alınması ile dijital ortamda kiliselerin mevcut planını geliştirme çalışmaları yapılmıştır. Kiliseler içerisinde yer alan mimari bloklar ve yapı elemanlarının (*arşitrav*, sütun, sütun başlığı, sütun kaidesi vb.) belirli bir alan içerisinde düzenli bir şekilde sıralanması ile envanter çalışmaları devam etmektedir (Resim: 15).

DEĞERLENDİRME

Sebaste Augustus tarafından kurulan kentler arasında yerini almış olmasına rağmen hikayesinin başlangıcı olarak çok daha eskiye, Geç Neolitik Dönem’e dayanmaktadır. Sebaste’nin kurulduğu merkezde bulunan höyükte en erken buluntular Geç Neolitik Dönem’den itibaren başlamakta ve kesintisiz olarak günümüze kadar devam etmektedir. Roma Dönemi’ndeki kuruluşunun asıl kırsal alanlardaki küçük yerleşimleri bir araya getirmek ve tek bir merkezden yönetilmesini sağlamaktır. Bu nedenle hem önemli yol güzergahı üzerinde bulunması hem de merkezi konumu ile çevredeki küçük yerleşimleri *territoryumuna* almıştır ki günümüzde bu sınırlar Sivash ilçesinin tamamı kadardır.

“Uşak ili ve ilçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması” projesi kapsamında 2016 yılında başlanan Sebaste Antik Kenti, 2017 yılından itibaren “Sebaste Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması” projesi kapsamında yapılan detaylı araştırmada Sebaste’nin yayılım alanlarının Sivash ilçesinin tamamına yakın bir alan olduğu tespit edilmiştir. Beş yıl boyunca süren yoğun yüzey araştırmalarının sonuçları 2021 yılında “Sebaste (Phrygia) City and Its Surrounding Results of the Excavations 1966-1978 and the Survey 2016-2020” adlı kitaba dönüştürülmüştür.

2023 yılında Küçük ve Büyük Kilise’de kazı çalışmalarına hazırlık amacı ile temizlik çalışması tamamlanmıştır. Kapalı Haç planlı Küçük Kilise’de “Kuzey *Pastoforion* Doğusu”, “*Sythronon*” bölümü ve güneyde yer alan *Pastoforion* Odası’da, 3 no.lu Şapel yapısının güneydoğusunda, 1 ve 2 no.lu Şapel yapılarının doğusunda “Güney *nef* Güneyi” olarak

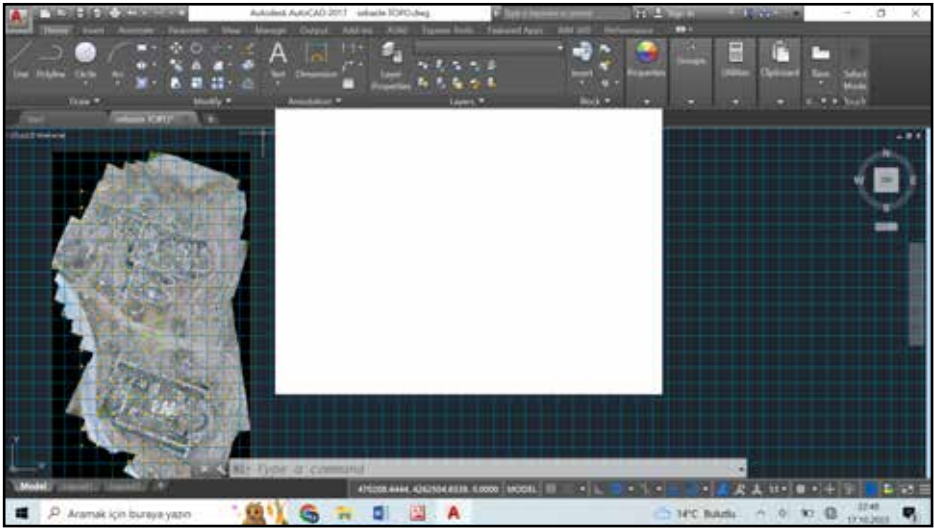
adlandırılan alanda ve Dış *Narteks* bölümünde çalışmalara başlanmıştır. Bazilika planlı Büyük Kilise’de ise “*Synthronon*”, Kuzey *Pastoforion* Odası, *Naos*, “Kuzey Yan Nef”, “Güney Yan Nef” ve “*Narteks*” bölümlerinde ot temizliğine başlanarak, çalışma tamamlanmıştır. Ayrıca Büyük Kilise’nin Roma Hamamı’na ait kalıntılar hakkında bilgi sahibi olabilmek amacı ile FR55 – FP56 – FR56 – FO56 – FN56 plankarelerinin bulunduğu alanda Sondaj 2 çalışması yapılmıştır. Kilisenin *Synthronon*’un güneydoğusunda FR 55 plankaresinde yapılan çalışmada ulaşılan doğu-batı doğrultulu iki adet künk açığa çıkarılmıştır. Büyük Kilise’nin doğu tarafındaki su künkleri ve ilk kazıdaki fotoğraf arşivinden burada bir hamam olduğu anlaşılmış ve güneydoğu köşesinde yapılan sondajda hamam temellerine kadar olan bölüm açığa çıkarılmıştır.

2022 yılında planlanan kazı projesindeki konservasyon ve restorasyon ekibi ile Küçük Kilise ve Büyük Kilise’deki alanların koruma ve onarım çalışmasına 2023 yılında başlanmıştır. Konservasyon çalışmalarında Bursa Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü ve Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümünden harç ve petrografik analizler yaptırılmış, ayrıca harcın orijinaline en yakın içerik için tarifler verilmiştir. Bu kapsamda kiliselerdeki konservasyon çalışması analizler sonucunda elde edilen içeriklere bağlı kalınarak yapılmıştır. Küçük Kilise’de duvarların seviyesiz gözükmelerini engellemek ve dökülen alanların gelecek adına zorlu doğa şartlarından korunması ve güçlendirilmesi için çalışmalara başlanarak, tamamlanmıştır. Ayrıca mimar ekip ile röleve çalışmaları kapsamında kiliselerin kesit çizimleri yapılarak dijital ortama aktarılmış, kilise duvarlarının koordinatlı ortofotolarının alınması ile de kiliselerin mevcut planını geliştirme çalışmalarına başlanmıştır. Büyük ve Kilise içerisinde büyük çoğunluğu dağınık halde bulunan çok sayıda mimari plastik ve *litürjik* işlevli yapısal elemanlar (*arşitrav*, sütun, sütun başlığı, sütun kaidesi vb.) Küçük Kilise’nin doğusundaki belirli bir alan içerisinde düzenli bir şekilde sıralanmıştır. Söz konusu eserlerin belgeleme ve katalog çalışmaları tamamlanmış, kazı alanın çevre düzenlemesine de başlanmıştır.

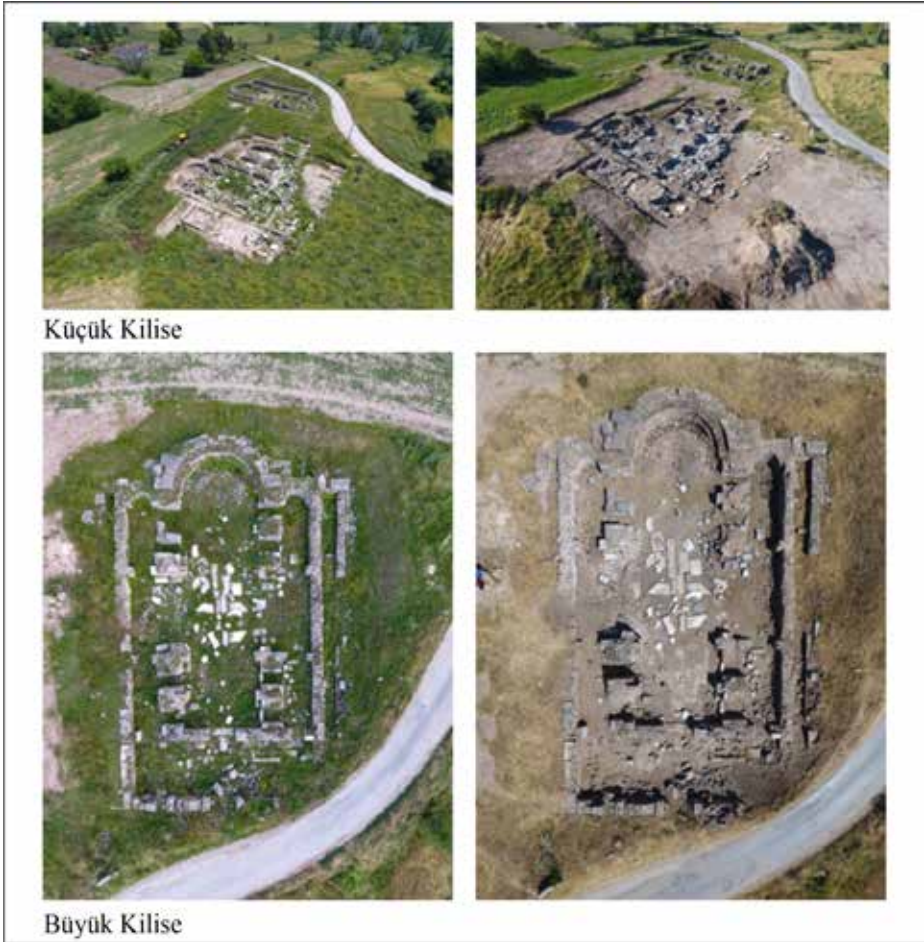
EKLER

Resim 1: 2022 yılı kiliselerde yapılan genel temizlik çalışması.

Resim 2: Kilise bölgesinin ileride yapılacak rölöve, restitüsyon, konservasyon ve restorasyon projelerine öncülük teşkil etmesi sebebi ile ortofotoları.

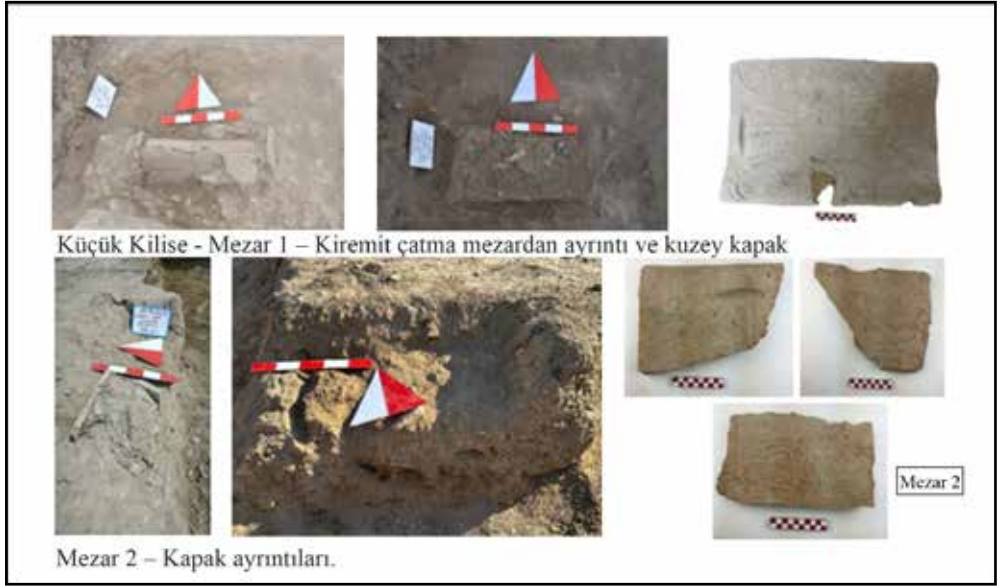
Resim 3: Küçük Kilise ve Büyük Kilise 2023 kazı sezonu temizlik öncesi ve sonrası görünüm.

Resim 4: Küçük Kilise "Kuzey *Pastoforion* Doğusu" öncesi, sonrası ve Batı Kesiti *Korinth* Sütun Başlığı.

Resim 5: *Synthronon Doğusu*'nda, *Güney Pastoforion Doğusu*'nda, 3 No.lu *apsis Doğusu*'nda ve *Güney nef Güneyi*'nde yapılan kazı çalışması öncesi ve sonrası.

Resim 6: Küçük Kilise - Mezar 1- Kiremit çatma mezardan ayrıntı ve kuzey kapak ve Mezar 2-kapak ayrıntıları.

Resim 7: Küçük Kilise 3 No.lu *apsis* Güney kısmında yapılan çalışma öncesi – sonrası, Büyük Kilise *Synthronon* Bölümü temizlik çalışması öncesi – sonrası, Kuzey *Pastoforion* Odası moloz kaldırma çalışması öncesi – sonrası, Büyük Kilise zeminlerde kullanılan mimari parçalar ve çatı kiremitleri ile mozaik zemin.

Büyük Kilise – Sondaj 2

Synthronon'un güneydoğusu pişmiş toprak künkler

Kuzey yan nef, çatı kiremidi zeminler ve ambon korkuluğu kuzeyi mekan

Resim 8: Büyük Kilise – Sondaj 2, *Synthronon*'un güneydoğusu pişmiş toprak künkler-başlangıç ve bitiş ve Kuzey yan nef, çatı kiremidi zeminler ve ambon korkuluğu kuzeyi mekân temizlik öncesi ve sonrası.

Resim 9: Mimari plastik ve *litürjik* işlevli yapısal elemanların taşınması çalışması ve eserlerin koyulduğu arazi.

Resim 10: Büyük Kilise yapısını kaplayan bitki oluşumları kimyasal ve mekanik temizlik, harç ve petrografik analiz sonuçları değerlendirilmesi.

Büyük Kilise Apsisi, 1 No'lu Şapel Doğu Cephesi

Güney Cephesi

Batı Cephesi

Synthronon Apsisi Doğu Cephesi

Resim 11: Büyük Kilise Apsisi, 1 No.lu Şapel Doğu Cephesi, Güney Cephesi, Batı Cephesi ve Synthronon apsisi doğu cephesi derz dolgu işlemi öncesi ve sonrası.

Büyük Kilise Synthronon apsisi Fresk'i kenar bordür işlemi

FM53 Plankaresinde Mozaik Zemin

Resim 12: Büyük Kilise *Synthronon apsisi freski* kenar bordür işlemi ve FM53 plankaresinde mozaik zeminin kenar bordür ve derz dolgu öncesi ve sonrası.

Resim 13: Küçük Kilise duvarları güçlendirme, derz dolgu ve *capping* işlemi öncesi ve sonrası.

Resim 14: *Vaftiz* Çesmesi ve mimari blok yapıştırma işlemi sonrası.

Resim 15: Atölye çalışmaları.

KSANTHOS – LETOON KAZI ÇALIŞMALARI: 2023

Erdoğan ASLAN*

L. Ufuk ERDOĞAN

Yusuf KILIÇ

GİRİŞ

Antalya ili, Kaş ilçesi Ksanthos Antik Kenti ve Muğla ili, Seydikemer ilçesinde Letoon Kutsal Alanı'nda, 01.06.2020 tarih ve 2587 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 24.05.2023 tarih ve 3814284 sayılı kazı ruhsatnamesi ve finansal destekleriyle Selçuk Üniversitesi adına sürdürülen Ksanthos-Letoon Kazısı, 2023 sezonu çalışmaları 12.06.2023 tarihinde başlamış, 29.12.2023 tarihinde sonlandırılmıştır. UNESCO Dünya Mirası olan her iki antik yerleşimdeki çalışmalar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisi Efes Müzesi Müdürlüğü uzmanı Veysel Dağ ve Fethiye Müzesi Müdürlüğü uzmanı Fikret Gürbüz'er'in katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

KSANTHOS ANTİK KENTİ

Bu sezon çalışmalar üç başlık altında gerçekleştirilmiştir;

Çevre Düzenleme Çalışmaları

Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları

Tespit ve Belgeleme Çalışmaları

Çevre Düzenleme Çalışmaları

Batı (Roma) Agora, Tiyatro, Doğu-Batı Caddesi, Yukarı Agora, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney Caddelerin kesiştiği meydana yabani bitki temizliği ve çevre düzenleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Öğr. Gör. Hatice KORKMAZ¹

Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları (Resim: 1)

Batı (Roma) Agora

Batı (Roma) Agora güney portigindeki mozaikli zeminde sırasıyla belgeleme, analiz, te-

* Prof. Dr. Erdoğan ASLAN, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Selçuklu-Konya/TÜRKİYE; E-Posta: erdoganaslan@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3437-7207.

Dr. L. Ufuk ERDOĞAN, Ksanthos-Letoon Kazıları, Letoon Ören Yeri Kazı Evi Seydikemer-Muğla/TÜRKİYE; E-Posta: lufukerdogn@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8468-1613.

Dr. Yusuf KILIÇ, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sinop/TÜRKİYE; E-Posta: ykilic@sinop.edu.tr; ORCID: 0000-0002-8125-4701.

1 Restoratör-Arkeolog Hatice KORKMAZ; Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Gölhisar MYO, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Mimari Restorasyon Programı, Gölhisar-Burdur/TÜRKİYE.

mizleme ve sağlamlaştırma aşamalarını içeren koruma ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmaların yürütüldüğü mozaik döşem 10 m uzunluğa, 4,60 m ile 5 m arasında değişen genişliktedir. Ayrıca bu alanda geç dönemlerde, caddeye paralel uzanan farklı boyutlarda ve etrafı moloz taşlarla sınırlandırılan dört adet mezar açılmış ve bu mezarlar gerçekleştirilen kazı çalışmalarının ardından deniz kumu ile kapatılmıştır. Mozaiği örten korucuyu örtü ortam koşulları ve olumsuz iklim şartlarının etkisiyle koruyuculuk özelliğini kaybetmiştir. Döşem yüzeyinde yer yer otsu ve odunsu bitki oluşumları *tesserae*ların hareketlenmesine ve *tesserae* kayıplarına neden olmuştur. Dış etkenler ve periyodik bakımsızlık mozaik döşemi etkilemiş, *tesserae* kayıplarının yanı sıra döşemde yüzeysel lekelenmeler ve renk solmaları meydana gelmiştir. Çalışmalarda yoğun tahribata uğrayan bölümlere öncelik verilmiş ve döşemde bordür onarımı, eksik bölümlerde tamamlama ve *tesserae* kayıplarının gerçekleştiği alanlarda dolgu uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Derz dolgu uygulaması ise *tesserae*lar üzerinde yapılacak olan detay temizlik çalışmaları ile birlikte yürütülmek üzere bir sonraki sezona bırakılmıştır.

İlk aşamada; hareketli durumda olan ve toprakla karışarak mevcut konumundan ayrılan *tesserae*lar, onarım sırasında tekrar kullanılmak üzere ayrı bir yerde toplanmıştır.

İkinci aşamada; *tesserae*ların yüzeyinde oluşan yer yer sert kalker tabakaları, yüzeye yapışan ve derz aralarında biriken sert ve yumuşak toprak kalıntıları bisturi yumuşak-sert uçlu fırçalar, *spatül* ve mala yardımıyla kuru mekanik temizlik yöntemleriyle temizlenmiştir.

Üçüncü aşamada; döşem yüzeyinde kuru mekanik temizlik uygulamaları ile giderilemeyen, toprak birikintileri nedeniyle ortaya çıkan kirlilik oluşumları ve yüzeysel lekelenmeler bisturi ve yumuşak uçlu fırça yardımıyla ıslak mekanik yöntemlerle giderilmeye çalışılmıştır, ardından sünger ve su yardımıyla yüzeysel ilk yıkama gerçekleştirilmiştir.

Dördüncü aşamada; döşem sınırlarındaki ve *lakuna* çevrelerindeki *tesserae* hareketliliğinin ve *tesserae* kayıplarının önlenmesi, *tessellatum* tabakasının *statümen*, *rudus* ve *nucleus* tabakalarıyla bağlantısının sağlamlaştırılarak sabit hale getirilmesi amacıyla bordür uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Beşinci aşamada; eksik kısımlarda *tesserae* ile tamamlama, yatak harcı yenilemesi, *lakuna* boşluklarında ve çatlak alanlarda ise dolgu uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Bu işlemler ile eş zamanlı olarak, yüzeyden alınamayan ve döşem altında gelişerek devam eden otsu-odunsu bitki kökleri, hareketli noktadaki *tesserae*lar kaldırılarak temizlenmiş ve yatak harçları yenilenerek *tesserae*lar tekrar yerine yerleştirilmiştir.

Beş aşamalı olarak gerçekleştirilen koruma ve basit onarım çalışmalarının ardından döşemin üzeri jeotekstil ve ince mıcır ile kapatılmıştır. Çalışma aşamalarının tümü belgeleme süreciyle birlikte eş zamanlı olarak yürütülerek bu alandaki koruma ve basit onarım çalışmaları tamamlanmıştır.

Resim 1: Ksanthos, Batı Agora konservasyon ve restorasyon çalışmaları.

Tespit ve Belgeleme Çalışmaları

Belgeleme çalışmaları Batı Agora'nın güneyindeki tiyatroda, kentin ana caddelerin kesiştiği meydana ve *dipylon* yapısında gerçekleştirilmiştir. Tiyatro için hazırlanan restitüsyon ve restorasyon projeleri kapsamında fotoğraf çekimi ve mimari çizimler yapılarak blok envanterleri oluşturulup proje hazırlığı sürdürülmüştür.

LETOON KUTSAL ALANI

Bu sezon çalışmaları beş başlık altında gerçekleştirilmiştir;

Çevre Düzenleme Çalışmaları

Kazı Çalışmaları

Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları

Tespit ve Belgeleme Çalışmaları

Kazı Deposu Çalışmaları

Çevre Düzenleme Çalışmaları²

Kutsal alanın ana yapılarında ve bu yapıların çevresinde yabancı bitki temizliği, ilaçlama ve düzenleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Muhammet DOĞAN³ - Yakup KILINÇ - Abdülbekir YÜKSEKDAĞ

*Kazı Çalışmaları**Tiyatro*

Tiyatroda, bir önceki sezon *cavea* ve *orquestra* bölümünde başlanan kazılara (Aslan vd., 2024, s. 367-371) devam edilmiş, ayrıca sahne bölümü kuzey kısmında kazı yapılmıştır (Tiyatroda bu zamana kadar gerçekleştirilmiş olan çalışmalar için bkz. Des Courtils vd., 1997, s. 317-335; Des Courtils ve Laroche, 1998, s. 457-477; 2000, s. 339-383; 2002, s. 297-333; 2003, s. 423-456; 2004, s. 309-340; Laroche 2005, s. 467-471; 2006, s. 293-308; Atik-Korkmaz vd. 2013, s. 71-82.). Yeni kazılmaya başlanan bölüm ile birlikte tiyatro yapısında toplam üç farklı alanda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Cavea ve Orkestra

- 2 Bu çalışmalar Muğla Valiliği, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığının katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.
- 3 MA Arkeolog Muhammet DOĞAN, Ksanthos-Letoon Kazıları, Letoon Ören Yeri Kazı Evi Seydikemer-Muğla/TÜRKİYE.
Arkeolog Yakup KILINÇ, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Selçuklu-Konya/TÜRKİYE.
MA Arkeolog Abdülbekir YÜKSEKDAĞ, Ksanthos-Letoon Kazıları, Letoon Ören Yeri Kazı Evi Seydikemer-Muğla/TÜRKİYE.

Sahne Binası

- Cavea (Oturma Sıraları) ve Orkestra (Resim: 2)

Tiyatronun 2022 yılında başlayan *cavea* ve *orkestra* bölümlerindeki kazılara devam edilmiştir. Oturma sıraları ve *orkestranın* bir bölümünü kaplayan toprak tabakası, Kuzey ve üst kotu yaklaşık 1,90 m daha yukarıda olan Güney bölüm olmak üzere iki farklı alanda kazılmıştır.

Güney Bölüm: Bu bölümde yaklaşık 1,80-2 m yüksekliğindeki dolgu toprak kaldırılmıştır. Burada yalnızca oturma sıralarının yakınlarında pişmiş toprak çatı kiremiti parçaları ve moloz taşlar bulunmuştur. Yürütülen çalışmalar sırasında altıncı *kerkisinde*⁴ yer alan ikinci oturma sırasında, alt kenarlarında silme profilleri bulunan devşirme blok sırası ortaya çıkarılmıştır. Bu blokların arka kısımları küçük boyutlu moloz taşlar ve kiremit parçalarıyla doldurulmuştur. Kuzey ucunda bir bloğun eksik olduğu sıra üzerine cephelerinde miğfer, kalkan ve mızrak kabartmaları bulunan bloklar yer almaktadır.

Kuzey Bölüm: Yağmur sularının biriktirdiği yaklaşık 0,30 m kalınlığındaki toprak tabakası zeminden kaldırılmıştır. Kesit düzenleme çalışmalarından sonra beşinci ve altıncı *kerkisin* üzerinde ve ön kısmı (*orkestrada*) kazılmıştır. 1995 yılında Fransız kazı ekibi tarafından tiyatronun altıncı *kerkisi* ve *orkestranın* bir kısmını içine alan bölümde yapılan sondajda gerçekleştirdiğimiz kazılar ile küçük ve orta büyüklüklerde moloz taşların kireç harçla tutturulup dizilmesiyle oluşturulmuş, doğu batı yönlü bir drenaj kanalı ortaya çıkarılmıştır.

4 Numaralandırmalar tiyatronun sol *analemmadan* başlamakta sağa doğru devam etmektedir.

Resim 2: Letoon, Tiyatro, Orkestra ve Cavea kazı çalışmaları

- Sahne Binası (Resim: 3)

Bu sezon yaklaşık 10x10 m ölçülerindeki alanda yürütülen çalışmalarla sahne binası sınırlarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışmalarda sahne binasına ait iki duvar sırası (Duvar 1, 2) ve bu duvarların ayırdığı üç bölüm (A, B ve C) ortaya çıkartılmıştır.

Resim 3: Letoon, Tiyatro, Sahne Binası kazı çalışmaları

Duvar 1 (D1): 4,62 m uzunluğunda, 0,80 m genişliğinde ve 1,74 m yüksekliğindedir. D1 ile doğusundaki D2 birbirlerine organik olarak bağlanmamaktadır. B ve C bölümlerini birbirinden ayıran D1, tamamı farklı yükseklik ve uzunluklara sahip çokgen bloklerle oluşturulmuştur. Duvar yerel kireç taşı bloklar ile harç kullanılmadan çift cidarlı olacak şekilde inşa edilmiştir. Yan yana iki sıra halinde olan blokların aralarında ise küçük boyutlu moloz taşlar kullanılmıştır. Olasılıkla duvar batıya doğru devam etmektedir.

Duvar 2 (D2): 10,76 m uzunluğunda, 0,94 m genişliğinde, 1,44 m yüksekliğindedir. Mevcut durumuyla duvar üzerinde üç geçiş bulunmaktadır. Bu geçişlerin ikisi kuzey ve güney uçta üçüncüsü ise yaklaşık olarak duvarın ortasında yer almaktadır. D2'nin kuzey ucunda,

A bölümü ile B bölümü arasındaki ulaşımı sağlayan geçiş, tiyatronun ilk yapım evresine ait, +3,01 m kotundaki bir eşik bloğundan sağlanmaktadır. Üzerinde iki adet kenet yuvası bulunan kapı eşiğinin genişliği 0,39 m, ölçülebilen uzunluğu 0,90 m'dir. Eşiğin güneyinde bir söve bloğu ortaya çıkarılmıştır. D2'nin A bölümünde kalan kısmında duvar örgüsü geri kalanından farklıdır. D2'nin yaklaşık ortasında, A bölümü ile C bölümü arasında ulaşım sağlayan diğer geçiş, kuzey ve güneyinde kapı sövelerinin yer aldığı, +3,22 m kotundaki eşik bloğu üzerinden sağlanmaktadır. 0,30 m genişlikte ve 1,18 m uzunluktaki eşik taşı tiyatronun *orkestrasında* olduğu gibi sahne binasının içinde de tespit edilen ikinci evre (geç dönem) zemini ile çağdaştır. Tespit edilen ikinci evreye ait bu eşiğin 0,30 m altında + 2,92 m kotunda tiyatronun ilk evresine ait diğer kapı eşiği yer almaktadır. Farklı dönemlere ait üst üste konumlandırılmış bu iki kapı eşiği C bölümünden doğuya doğru bakıldığında açıkça görülebilmektedir. D2 üzerindeki son geçiş ise güney uçta yer almaktadır. A bölümü ile C bölümü arasındaki ulaşımı sağlayan ve yarısı güney kesitin içinde kalan bu geçiş, +2,95 m kotundaki 0,39 x 0,90 m ölçülerinde ve üzerinde 10,5x25 cm ölçülerinde kenet yuvası olan eşik bloğu üzerinden sağlanmaktadır.

Duvar 3 (D3): Duvarın uzunluğu 2,60 m, yüksekliği 1,76 m, genişliği ise 0,70 m ölçülerindedir. D1 ve D2'de olduğu gibi D3'ün blokları arasında da herhangi bir harç bulunmamaktadır. Diğer duvarlardan farklı olarak tek sıra halinde dikdörtgen bloklardan örülmüştür. Doğrudan birbirleri üzerine oturtulan blokların bazılarının yüzeyleri üç kenarda düz bir keskiyle bant biçiminde çevrelenmiş, geriye kalan alan ise murçla düzeltilerek bosajlı biçimde işlenmiştir. D3'ün güneyi belirli aralıklarla uzanan üzerinde yarım sütunların bulunduğu bir *stylobatla* devam ederken, kuzeyi mevcut durumuyla toprak altında bulunmaktadır.

A Bölümü (Proskene)

10,74x4,01 m ölçülerindeki bölümde biri içerisinde kırık taş parçalarının bulunduğu kızıl renkte oldukça sert, diğeri ise sıkıştırılmış toprak ile oluşturulan iki farklı evreye ait zemin tespit edilmiştir. İkinci evre zemini oda içindeki drenaj kanalının hemen üzerine yapılmıştır. Kireç katkılı, içinde küçük taş parçacıkları sıkıştırılarak oluşturulmuş zemin, kazılan alanda görüldüğü kadarıyla *orkestranın* tamamında devam eden ikinci evre zemini ile aynı seviyededir. A bölümünün doğusu, zemini dörtgen bloklarla oluşturulmuş, üzerinde yaklaşık olarak aynı aralıklarla oturtulmuş yarım sütun tamburlarının yükseldiği bir *stylobat* ile sınırlanmaktadır. Sütunların hemen arkasında bir önceki sezon *orkestrada* ve *caveanın* üzerinde açığa çıkarılan drenaj kanalı devam etmektedir. Deniz seviyesinden +5,83 m kotta başlanılan kazılarda 2,89 m seviye inilmiş ve çalışmalar +2,67 m kotunda tamamlanmıştır. +5,83 m ile +4,25 m arasında bulunan yaklaşık 1,60 m kalınlığındaki birinci tabaka tamamen gri renktedir. Sert ve killi bir yapıda olan bu tabakada herhangi bir buluntu tespit edilmemiştir. Bu tabaka, tiyatronun *orkestrasında* hali hazırda bulunan toprakla neredeyse aynıdır. +4,25 m ile +3,20 m arasında bulunan yaklaşık 1 m kalınlığındaki ikinci tabaka zemin döşemeleri, tuğlalar, kiremit parçaları ve mermer plakalardan oluşmaktadır. +3,20 m ile +3,06 m arasında bulunan 0,14 m kalınlığındaki üçüncü tabaka killi toprak yapısına sahiptir. İçerisinde seyrek de olsa küçük kireç parçaları ve zemin döşemeleri parçaları bulunmuştur. +3,06 m ile +2,93

m arasında bulunan 0,13 m kalınlığındaki dördüncü tabaka, drenaj kanalının hemen üzerindeki ikinci evre zeminini oluşturmaktadır. +2,93 m ile +2,77 m arasında bulunan 0,16 m kalınlığındaki beşinci tabaka açık kahverengi tonlarında olup içinde seyrek olarak kireç ve kül parçaları görülmüştür. Bu tabakada yoğun olarak seramik kap parçaları bulunmuştur. +2,77 m ile +2,67 m arasında bulunan 0,10 m kalınlığındaki altıncı tabaka ise içerisindeki kırık küçük taşlar ve küçük moloz taşlar ile orijinal zeminini oluşturmaktadır. Kazılar ile doğudaki *stylobat* üzerinde altı adet yarım sütun açığa çıkarılmıştır.

B Bölümü (Postskene)

B bölümü mevcut durumuyla kuzey-güney yönünde 2,62 m uzunluğunda doğu-batı yönünde 4,46 m genişliğindedir. B bölümünün güneyinde D1, doğusunda D2 yer almaktadır. Ancak bu bölümün kuzey ve batı sınırını oluşturan duvarları henüz tespit edilmemiştir. B bölümüne ulaşım, D2'nin kazılan kısmının kuzey ucundaki 0,38x0,98 m boyutlarındaki geçiş ile sağlanmaktadır. +5,83 m kotunda başlayan kazı çalışmalarında 3,36 m seviye inilmiş ve +2,47 m kotunda sonlandırılmıştır. B bölümünün kuzey ve batı kesitlerinde, kısmen takip edilebilen 4. ve 6. katmanlar haricinde A bölümünün güney kesitinde görülen altı katmanın tamamı izlenebilmektedir. Kazılar sırasında bölümün kuzeydoğu köşesinde iki sütun tamburu tespit edilmiştir.

C Bölümü (Postskene)

C bölümü, B bölümünün güneyinde, A bölümünün ise batısındadır. 7,48x4,51 m ölçülerinde olan bölüm yaklaşık 33 m²'lik bir alana sahiptir. C bölümüne ulaşım D2'nin yaklaşık olarak ortasında bulunan 0,81x0,93 m boyutlarındaki eşik ile D2'nin güney ucunda bulunan 0,38x0,46 m boyutlarındaki geçişlerden sağlanmaktadır. +5,83 m kotunda başlayan kazı çalışmalarında 3,39 m seviye inilmiş ve +2,44 m kotunda sonlandırılmıştır. C bölümünde yapılan kazı çalışmalarında toplam sekiz tabaka tespit edilmiştir. Bu bölümdeki 6. tabaka ince bir kalınlıkta olup dalgalı bir biçimde uzanmaktadır. Bu tabakanın hemen altındaki 7. tabaka gri renkli toprağa sahiptir ve içerisinde zemin döşemeleri tespit edilmiştir. 8. tabaka kalın kireç harçlı yapıya sahiptir. Son tabaka ise gri ve kahverengi/kızıl topraktan oluşur. Bu katman olasılıkla zemin olarak kullanılmış olmalıdır. Bu bölümde kontekst içerisinde tespit edilen *amphora* parçaları kısmen tümlenebilir durumdadır.

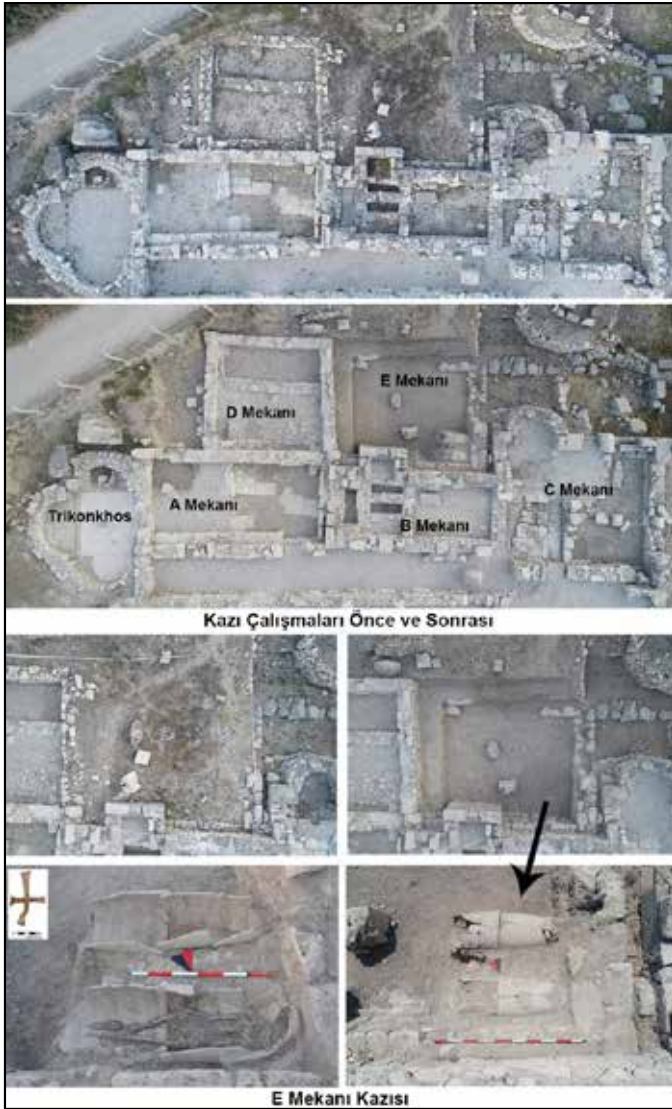
Abdülbekir YÜKSEKDAĞ⁵

Kilise (Resim: 4)

Kilise, Letoon Kutsal Alanı'nın güneyinde Hadrian Çeşmesi'nin doğusunda yer almaktadır. Doğu-batı yönlü planlanan üç nefli kilise yerel kireç taşı ve özellikle tapınaklardan

5 MA Arkeolog Abdülbekir YÜKSEKDAĞ, Ksanthos-Letoon Kazıları, Letoon Ören Yeri Kazı Evi Seydikemer-Muğla/TÜRKİYE.

devşirilen bloklarla inşa edilmiştir. Kilisenin güneyinde tarafımızca A⁶, B, C, D ve E olarak adlandırılan beş mekân bulunmaktadır. Önceki yıllarda kazısı tamamlanmış olan B, C ve D mekanlarında yıkılmış olan duvarların, zemin döşemelerinin ve plakalarla kaplanmış mezarın onarılmasına yönelik kazı ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. E mekânında ise Fransız kazı ekibi tarafından başlatılan kazılar tamamlanmıştır.

Resim 4: Letoon, Kilise kazı çalışmaları.

6 2022 sezonunda bu mekânın onarımına yönelik çalışmalar tamamlanmıştır.

B Mekânı

Kilisenin güneyinde, A mekanının batısında bulunan 9,30x4,05 m ölçülerindeki B mekânı, doğu-batı uzantılı olarak inşa edilmiştir. Ana kaya temeller üzerinde yükseltelen duvarlarda devşirme bloklar, tuğlalar ve moloz taşlar kullanılmış olup derz aralarında kireç harcı kalıntıları bulunmaktadır. Mekân kuzey ve güney uzantılı sonradan eklenen bir duvarla ikiye bölünmüştür. Doğudaki bölümün güneyinde 1,30x0,53 m ölçülerinde ve 1,08 m derinlikte dörtgen bir *exedra* bulunmaktadır. Bu *exedra*nın kuzeyinde üç mezar yer almaktadır. Bu mezarlardan ikisi mekânın batısında doğu-batı doğrultulu uzanırken, diğeri bu iki mezarın doğusunda kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Genel temizlik amaçlı yapılan kazı çalışmaları sırasında doğu-batı uzantılı mezarlarda dört adet sikke tespit edilmiştir.

C Mekânı

Kilisenin güney batısında yer alan mekân 7,50x7,37⁷ m ölçülerindedir. Yaklaşık kare planlı olan mekânın güneydoğusunda, 2 m genişliğinde, içte ve dışta yarım daire biçimli, ölçülebilen yüksekliği 0,84 m olan bir *apsis* yer alır. *Apsis*in hemen kuzey batısında pişmiş toprak ile döşenmiş zeminin küçük bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bu mekâna ulaşım kuzeyde yer alan *atrium*dan sağlanır. Giriş ile *apsis* arasında zemine ait düzgün kesilmiş taş bloklar görülmektedir.

D Mekanı

Mekân 5,54x5,50 m ölçülerinde yaklaşık olarak kare planlıdır ve iki bölümden oluşmaktadır⁸. Bölümleri ikiye ayıran doğu-batı uzantılı duvarın genişliği ise 0,59 m'dir. Alanda yapılan kazı çalışmalarıyla dolgu toprak kaldırılmıştır.

E Mekânı

7,23x7,48 m ölçülerindeki mekânın girişi tespit edilememiştir. Moloz taşlar, tuğlalar ve devşirme bloklarla örülmüş kuzey duvarın alt kotunda farklı bir işçilikle inşa edilmiş bir başka duvar sırası daha bulunmaktadır. Söz konusu duvar güneye doğru 0,40 m çıkıntı yapmakta olup 1 m yüksekliktedir. Dörtgen ve çokgen bloklarla örülen duvarda harç kullanılmamıştır. Daha erken bir yapıya ait olan duvar kilisenin temeli olarak kullanılmıştır. Güney duvar, her ne kadar Fransız kazı ekiplerinin yaptıkları çizimlerde tam olarak görülüyor olsa da gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda tam hali görülememiştir (Web: 1). Bu mekânın orta kısmında 4,50x4,50 m ölçülerindeki alanda Fransız kazı ekiplerince gerçekleştirilen sondaj (1-0,30 m derinliğinde) çalışmalarının ardından kapatılan sondaj yeniden açılmıştır. Sondaja doldurulan toprağın içinde çatı kiremiti ile zemin döşeme parçaları, farklı kaplara ait seramik parçaları ve çeşitli hayvanlara ait iskelet parçaları bulunmuştur. Alanın doğusunda gerçekleş-

7 Uzunluk (kuzey- güney) olarak *apsis*in derinliği temel alınmıştır.

8 Kuzeyde yer alana Birinci Bölüm, Güneyde yer alana ise İkinci Bölüm denilmiştir.

tirilen kazı çalışmaları +4,70 m kotta başlamış +4,10 m kottaki kireçli bir tabakada tamamlanmıştır⁹. Burada pişmiş toprak ve metalden olan iki adet ağırşanın yanı sıra bir adet Latin Haçı bulunmuştur. Batı kısımdaki kazılar ise +4,70 m kottan başlanarak +3,40 m seviyesinde tamamlanmıştır. Bu alanda doğu-batı doğrultulu birbirine paralel biçimde uzanan iki adet torpido mezar tespit edilmiştir. Bu mezarlar Fransız kazı ekiplerince de tespit edilmiş fakat kazıları tamamlanmadan üstleri örtülmüştür. Çalışmalarda güneydeki mezar içinde herhangi bir buluntuya rastlanmamışken kuzeydeki mezarda ayak bileklerinden alt kısmı hariç bir iskelet ortaya çıkartılmıştır.

Nilay İĞREK¹⁰

Yamaç Ev (Resim: 5)

Yamaç Ev, tapınakların kuzeydoğusundaki üst terasta bulunmaktadır. Buradaki ilk dönem çalışmaları 2011 yılında Fransız kazı ekibi tarafından yapılmıştır (Cavalier, 2011, s. 353-357; 2021, s. 139-152). Yapının neredeyse yüzde yetmişlik kısmının kazısını tamamlayan ekip yapının, kutsal alanda yapılan törenlere hizmet etmek amacıyla inşa edildiğini önermiştir. Bu yapıdaki ikinci çalışmalar ise 2012 yılında Başkent Üniversitesi tarafından gerçekleştirilmiştir (Atik-Korkmaz vd., 2013, s. 79-80). Fransızlar tarafından ‘Teras Konutu’, Başkent Üniversitesi ekibi tarafından ‘Büyük Ev’ tarafımızdan ise ‘Yamaç Ev’ olarak adlandırılan bu yapı, hafif eğimli kayalık bir yamaca inşa edilmiştir ve yaklaşık olarak 29,60x15,60 m ölçülerindedir. Yapı, merkezde bulunan bir odanın etrafında diğer odaların kümелendiği ve odalar arası geçişin merkezdeki odadan sağlandığı ‘L’ formu bir plana sahiptir. Planda, farklı kotlarda ve boyutlarda olan dört oda (A, B, C ve D odası) bulunmakta, yapının ana girişi B odasının batı duvarının kuzeyinde yer almaktadır.

9 Doğu duvarı, kuzeyden güneye doğru derinleştiği tespit edilmiştir. Bu duvarın zarar görmemesi için genişliği 0,80 m’lik toprak tabakası bırakılmıştır.

10 MA Arkeolog Nilay İĞREK; Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Antakya-Hatay/TÜRKİYE.

Resim 5: Letoon, Yamaç Ev kazı çalışmaları.

A Odası

Oda, yapının güneyinde, B, C ve D odalarından +12,240 m üst kotta yer almaktadır. Giriş, B odasının güney duvarının ortasındaki, mevcut durumuyla yedi basamağı bulunan bir merdivenle sağlanmıştır. Odanın yalnızca kuzeydoğu köşesinde deniz seviyesinden +12,690 m kotta zemin döşemesine ait iki levha *in situ* durumda günümüze ulaşabilmiştir. Fransız kazı ekibi tarafından büyük oranda kazısı yapılan (Cavalier, 2021, s. 139-152) odanın zemininde oluşan bitki örtüsü ve biriken toprak temizlenmiş ve üzeri kısmen kapalı olan doğu duvarın kazısı tamamlanmıştır.

B Odası

Yapının merkezinde yer alan oda, kuzey-güney yönünde 5,70 m uzunluğunda, doğu-batı yönünde 7,80 m genişliğindedir. Ana kayanın yanı sıra örülerek oluşturulan duvarlarında farklı boyutlarda moloz ve kesme taşlar kullanılmıştır. Duvarın zemine yakın kısımlarında sıva kalıntıları bulunmaktadır. Odanın zemini *terazzo* olarak anılan küçük çakıl taşlarıyla kaplanmıştır. Oda içerisindeki toprak kaldırıldıktan sonra zemin döşemesi ve duvarlarındaki *stukonun* (kireç katkılı sıvanın) koruma çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

D Odası

Kuzey-güney doğrultulu 8,68 m uzunluğundaki oda 3,30 m genişliktedir. Deniz seviyesinden +12,590 m kotta başlanılan kazılarda toplamda 2,23 m seviye inilmiş ve çalışmalar +10,360 m kotunda tamamlanmıştır. Kazı çalışmalarıyla odadaki toprak yığıntısı kaldırılmış ve toprak üzerindeki 27 adet ile toprak altından çıkartılan üç adet duvar bloğu belgelenmiştir. Çalışmalar sırasında çeşitli formlardaki kaplara ait seramiklerin yanı sıra pişmiş toprak kiremit ve kaplama parçaları, mermer plaka parçaları, hayvanlara ait kemikler ve metal objeler bulunmuştur. Ayrıca iki adet mimari parça ve dört adet sikke tespit edilmiştir.

C Odası

13x7,90 m ölçülerindeki odada daha önce Fransız kazı ekipleri tarafından tespit edilen (Cavalier, 2011, s. 353-357; 2021, s. 139-152), doğu duvara bitişik olarak inşa edilmiş iki basamaklı bir platform bulunmaktadır. Farklı boyut ve özelliklilerdeki devşirme bloklardan yapılmış bu platformun kuzey köşesinde bir heykel kaidesi yer almaktadır. Söz konusu kaidenin yüksekliği 1,39 m, genişliği 1,12 m ve derinliği ise 0,74 m'dir. Gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla oda içerisindeki toprak dolgusu kaldırılmıştır. Çalışmalarda çeşitli formlardaki kaplara ait seramik parçalarının yanı sıra çatı kiremiti parçaları, bir adet pişmiş toprak ağırlık, bir adet pişmiş toprak ağırşak, üç adet sikke ve altı adet kabara bulunmuştur.

Öğr. Gör. Hatice KORKMAZ¹¹ - Bayram YAŞAR

*Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları (Resim: 6)**Tiyatro*

Letoon tiyatrosunda bu sezon yürütülen bilimsel kazı çalışmaları sonucunda *ima cave*-anın en altında ortaya çıkarılan *proedrialardaki* kırık blokların onarımı gerçekleştirilmiştir.

11 Restoratör-Arkeolog Hatice KORKMAZ, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Gölhisar MYO, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Mimari Restorasyon Programı, Gölhisar-Burdur/TÜRKİYE.
Restoratör Bayram YAŞAR, Ksanthos-Letoon Kazıları, Letoon Ören Yeri Kazı Evi Seydikemer-Muğla/TÜRKİYE.

Kilise

Bu sezon yürütülen çalışmalar kapsamında kilisede iki alanda konservasyon çalışmaları yapılmıştır. Çalışmalardan ilki kilisenin ortaya çıkarılan duvarları üzerinde, diğeri ise kilisenin *trikonkhos*unda bulunan mozaik döşemede gerçekleştirilmiştir.

Kilisenin B, D ve E bölümlerinde genel olarak derz ve *capping* uygulamaları gerçekleştirilmişken B bölümünde ayrıca 1, 2 ve 3 no.lu mezarların koruma onarım ve bakım uygulamaları yapılmıştır.

Kilisenin *trikonkhos* bölümünün mozaik zemin döşeminde periyodik bakım ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Yamaç Ev

Yamaç Ev'in bilimsel kazısı ve temizliği tamamlandıktan sonra D odasının kuzey ve doğu duvarları, B, C ve D bölümlerini birbirinden ayıran 'L' formunda ki duvarın, C bölümündeki podyum ve A bölümünde ki doğu duvarının *capping* ve derz uygulamaları gerçekleştirilmiştir. C bölümünde bulunan duvar sıvaların koruma, onarım ve bakımları gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalarda mevcut duvarda iç ve dış etkenler nedeniyle derz boşalmaları, duvar örgü taşlarında hareketlenmeler ve yer yer kayıplar gerçekleşmiştir. Hareketli ve eksik olan duvar örgüsünde, duvar örgü taşlarının ve duvar üst yüzeyinin stabil hale getirilebilmesi amacıyla, duvar yapısına uygun olan taşlarla basit onarım kapsamında koruma-onarım ve tamamlamalar gerçekleştirilmiş, gerekli *capping* ve derz uygulamaları yapılmıştır.

Laboratuvar

Letoon restorasyon ve konservasyon laboratuvarında; tiyatro, kilise ve yamaç evde yürütülen kazı çalışmaları sırasında bulunan ve Letoon kazı deposu düzenleme çalışmaları sırasında tespit edilen buluntuların temizliği, restorasyonu ve konservasyonu yapılmıştır.

Depo

Letoon Kutsal Alanı Eser Deposu'nda tasnifleme işlemleri sırasında tespit edilen *geison*, sütun tamburu, altar tablası, altar ve heykel parçalarının restorasyon uygulaması yapılmıştır. Öncelikle bu parçaların birleşen yüzeylerin mekanik temizliği yapılmış, sonrasında temizlik çalışmaları biten mimari parçaların provası gerçekleştirilmiştir. Provası yapılan parçaların birleşen yüzeyleri kurşun kalemle yerleri işaretlenmiş ve epoksi yardımıyla yapıştırılıp, sıkıştırılarak kurumaya bırakılmıştır. Ayrıca bu sezon kazılarda bulunmuş ve tümlenebilir durumdaki seramik parçalarının birleştirme işlemi gerçekleştirilmiştir.

Resim 6: Letoon, konservasyon ve restorasyon çalışmaları.

*Tespit ve Belgeleme Çalışmaları**Leto Tapınağı Restitüsyon Projesi*

2022 kazı sezonunda restitüsyon projesi hazırlanan yapının bu sezon restorasyon projesi tamamlanmıştır. Aynı zamanda ören yeri içindeki eski köy evleri belgelenmiş ve projeleri hazırlanmaya başlamıştır.

Gizem YILMAZ¹² · Buse TAPUL

Kazı Deposu Çalışmaları Kazı Deposu, Bakım, Onarım, Tasnif, Düzenleme ve Değerlendirme Çalışmaları (Resim: 7, 8)

Bilimsel kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan buluntular, kutsal alanın güneydoğusunda yer alan kazı deposunda muhafaza edilmektedir. Bir önceki sezon yapılan tasnif ve düzenleme çalışmalarının devamı olarak taş eser buluntuların (mimari parçalar, harç parçaları, fresk parçaları, heykel parçaları ve mozaik parçaları) bulunduğu Taş Odası (Oda 4) düzenlenmiştir. Oda içerisinde bulunan eserlerin bulunduğu ahşap raflar yıllar içerisinde zarar görmüş, kırılmış ve tahrip olmuştur. Aynı zamanda içerisinde eserler dağınık halde yerleştirilmiş ve kasaların çoğu kırılmıştır. Bu atıl durumdan kurtararak bilimsel çalışmaların gerçekleştirileceği uygun hale getirmek için depo içerisinde temizlik, onarım ve tasnif çalışması gerçekleştirilmiştir.

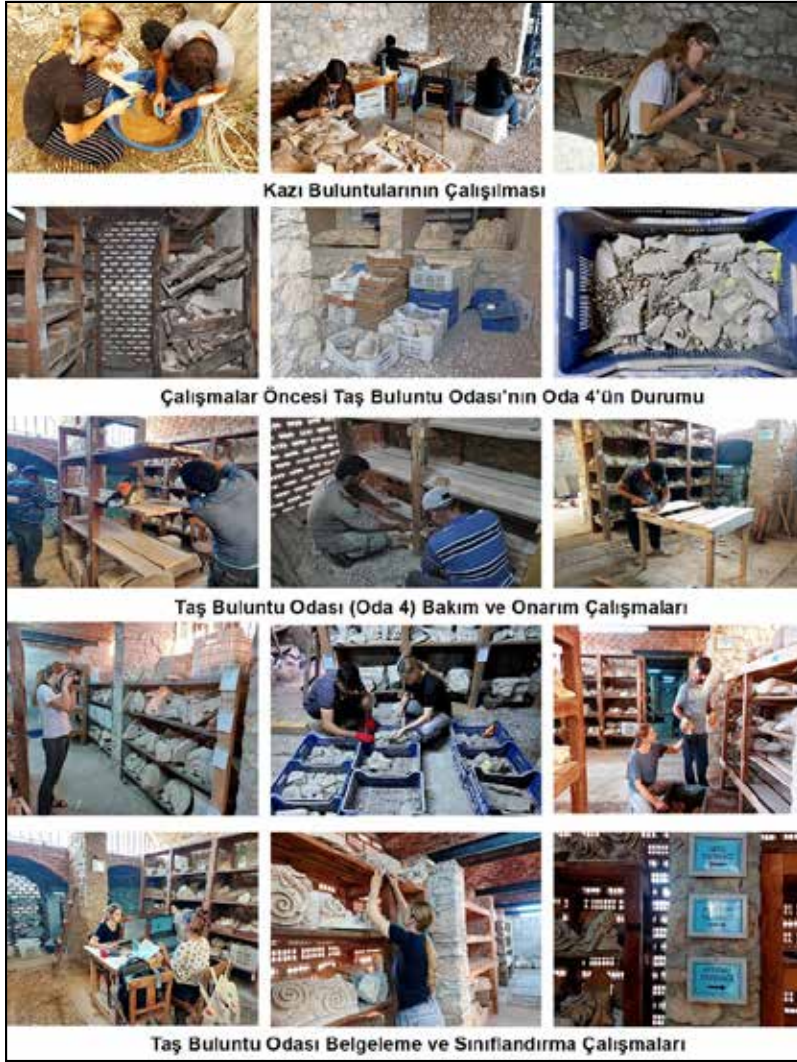
Tespit ve Belgeleme Çalışmaları

Önceki yıllarda hazırlanmaya başlanan kent haritası geliştirilerek; topografik yapının da incelendiği, antik yapıların plan ve konumlarını gösteren yeni kent planı oluşturma çalışmaları sürdürülmüştür. Bu kapsamda arazide bulunan “taşınmaz kültür varlıklarının” ölçüm, çizim, fotoğraflama, GPS koordinatı ile konumlandırılması ve haritaya işlenmesine devam edilmiştir. Kutsal alanın güncel hava fotoğrafları ve fotoğraflar kullanılarak üretilen ölçekli ortofotoları kentte meydana gelen değişikliklerin takibi için kayıt altına alınmıştır.

12 MA Sanat Tarihçi Gizem YILMAZ, Ksanthos-Letoon Kazıları, Letoon Ören Yeri Kazı Evi Seydikemer-Muğla/TÜRKİYE.
Arkeolog-Antropolog Buse TAPUL, Ksanthos-Letoon Kazıları, Letoon Ören Yeri Kazı Evi Seydikemer-Muğla/TÜRKİYE.

Resim 7: Letoon, kazı deposu belgeleme, sınıflandırma ve bakım onarım çalışmaları.

Resim 8: Letoon, kazı deposu belgeleme, sınıflandırma ve bakım onarım çalışmaları.

TEŞEKKÜRLER

Katkı ve yardımlarından dolayı Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Muğla Valiliği, Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlığına, Türk Tarih Kurumuna, Antalya ve Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne, çalışmalar sırasında her türlü desteği sunan Demre Müzesi Müdürlüğü ile Fethiye Müzesi Müdürlüğüne, Kaş Belediyesi, Seydikemer Belediyesine, Selçuk Üniversitesine ve özveri ile çalışan tüm kazı ekibine en içten teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKÇA

Aslan vd., 2024 Aslan, E., Erdoğan L. U. ve Kılıç, Y. (2024). Ksanthos - Letoon Kazı Çalışmaları: 2022. KST, 43.1, s. 365-388.

Atik-Korkmaz vd., 2013 Atik Korkmaz, S., Sayar, M. H., Küçük, S., Ergüder, İ., Babayiğit, E., Emmungil, L. ve Bilgiç, E. (2013). Letoon 2011 ve 2012 Yılları Arazi Çalışmaları Ön Raporu. *ANMED*, 11, s. 71-82.

Cavalier, 2011 Cavalier, L. (2011). Rapport sur la campagne de fouille 2010 au Letoon. *Anatolia Antiqua*, 19, s. 351-358.

Cavalier, 2021 Cavalier, L. (2021). Circulation sous les portiques du Létôon de Xanthos, (Eds. Audrey Dubernet ve Marietta Dromain): *Les ruines résonnent encore de leurs pas*, s. 139-152.

Des Courtils vd., 1997 Des Courtils, J., Le Roy, C., Marksteiner, T., Manière-Lévêque, A. M. ve Moretti, J. C. (1997). Xanthos et le Létôon. Rapport sur les Campagnes de 1995 et 1996. *Anatolia Antiqua*, 5.1, s. 317-335.

Des Courtils ve Laroche, 1998 Des Courtils, J. ve Laroche, D. (1998). Xanthos et le Létôon. Rapport sur la Campagne de 1997. *Anatolia Antiqua*, 6.1, s. 457-477.

Des Courtils ve Laroche, 2000 Des Courtils, J. ve Laroche, D. (2000). Xanthos et le Létôon. Rapport sur la Campagne de 1999. *Anatolia Antiqua*, 8.1, s. 339-383.

Des Courtils ve Laroche, 2002 Des Courtils, J. ve Laroche, D. (2002). Xanthos et le Létôon. Rapport sur la Campagne de 2001. *Anatolia Antiqua*, 10.1, s. 297-333.

Des Courtils, J. ve Laroche, D. (2003). Xanthos et le Létôon. Rapport sur la Campagne de 2002. *Anatolia Antiqua*, 11.1, s. 423-456.

Des Courtils ve Laroche, 2004 Des Courtils, J. ve Laroche, D. (2004). Xanthos et le Letoon: Rapport sur la Campagne de 2003. *Anatolia Antiqua*, 12.1, s. 309-340.

Laroche, 2005 Laroche, D. (2005). Rapport sur les travaux de la mission archéologique du Létôon en 2004”, *Anatolia Antiqua*, 13, s. 467-471.

Laroche, 2006 Laroche, D. (2006). Rapport sur les travaux de la mission archéologique du Létôon en 2005. *Anatolia Antiqua*, 14, s. 293-308.

Web 1: <http://archxant.huma-num.fr/items/show/6564> (Erişim Tarihi: 10.07.2024).

ULUKÖY MAĞARASI KURTARMA KAZILARI 2023 SEZONU

Ergül KODAŞ*

Eşref ERBİL

Çağdaş ERDEM

Bahattin İPEK

Onur DİNÇ

Charlotte LABEDAN-KODAS

Birkan GÜLSEVEN

Mehmet ŞAN

İdris AKGÜL

GİRİŞ

Uluköy Mağarası 2022 yılında Mardin ili, Artuklu, Yeşilli, Nusaybin ve Kızıltepe ilçeleri Pleistosen ve Erken Holosen Dönem Yüzey Araştırması Projesi kapsamında tespit edilmiştir (Kodaş 2023). Mardin ili, Kızıltepe ilçesine bağlı Uluköy Mahallesi'nin güneybatısı, Qurs (Xurs) Çayı'nın ise batısındaki yamaçta bulunan mağara bölgede "Şikefte Elobrahimo" adı ile bilinmektedir. Mağaranın içinde bulunduğu Qurs Vadisi Kızıltepe ve Mazı Dağı Ovası arasında bulunmaktadır ve dağlık bölge (Mazı Dağları) ile ova arasında doğal bir geçiş görevi görmektedir (Kodaş 2023, Resim: 1). Bu vadinin içerisinde hala tüm yıl su taşıyan küçük bir çay akmaktadır (Qurs Deresi). Kuzeyde Mazı Dağı Ovası'nın güneyinde başlayan vadi güneyde Kızıltepe Ovası'na ulaşmakta ve Zengan Çayı'na bağlanmaktadır (Karadoğan ve Coşkunsu 2013). Kuzey-güney yönde uzanan söz konusu vadinin iki yanında yüksek dağ

-
- * Doç. Dr. Ergül KODAŞ, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, E-Posta: ergulkodas@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-8340-5828.
 Dr. Eşref ERBİL, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, E-Posta: erbilesref@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-3446-8245.
 Dr. Çağdaş ERDEM, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, E-Posta: cagdaserdem@artuklu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0003-3587-1116.
 Bahattin İPEK (Phd), Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, bahattinipek@artuklu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0003-4380-9283.
 Onur DİNÇ, Arkeolog, E-Posta: onurdincc@gmail.com; ORCID: 0000-0002-1779-9328.
 Dr. Charlotte LABEDAN-KODAS, Arkeolog, Montpellier Paul-Vallery II University, E-Posta: cha.labedankodas@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-4704-2844.
 Dr. Birkan GÜLSEVEN, Antropolog, E-Posta: birkangulseven@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-3638-2998.
 Mehmet ŞAN, Arkeolog, Mardin Müzesi, E-Posta: mehmetshan4721@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-4589-5851.
 İdris AKGÜL, Sanat Tarihçi, Mardin Müze Müdürü, E-Posta: idrisakgul8@gmail.com

sıraları bulunmaktadır. Uluköy Mağarası maalesef ağır bir tahribata uğramıştır. 2022 yılında tespit edilmesinin hemen arkasından Mardin Müze Müdürlüğüne tescil işlemleri başlatılmış ve 2023 yılında ilk arkeolojik kazılar başlamıştır. Bu çalışma kapsamında da söz konusu ilk kazılarda elde edilen veriler üzerine ilk gözlemler tanıtılmaya çalışılmıştır.

MAĞARANIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Uluköy Mağarası'nda iki göz bulunmaktadır. Güneydeki göz "A" gözü, kuzeydeki göz ise "B" gözü olarak adlandırılmıştır. Mağaranın girişi kuzeydoğu yönüne bakmaktadır (Resim: 2). Girişten en derin noktasına kadar 23,5 m derinliğe sahiptir. Çökmelerden dolayı günümüzde 23 m genişliğinde bir ağıza sahiptir. B gözü yaklaşık 23,50 m derinlik ve 7,5-2 m arasında değişen bir genişliğe sahiptir. Bu gözün içerisinde ağır bir tahribat olmasından dolayı çok fazla buluntu tespit edilememiştir. Bu alanın doğusunda kültür dolgusu yoğunken, batısında ise ana kaya bulunmaktadır. A gözü ise yaklaşık 16-6 m arasında değişen bir genişliğe ve 15 m derinliğe sahiptir. Fakat mağaranın tavanının kuzeydoğu yönde çökmeler yaşadığı düşünülmektedir. Zira mağaranın, muhtemel çökmelerin olduğu alanda, teras bölümünün zeminin de kültür katmanları barındırdığı, yontma taş aletler ve kemik parçaları çıplak gözle bile seçilebilmektedir. Bu durum mağaranın derinliğinin yaklaşık 6-7 metrelik bir kayıp yaşamış olabileceğini düşündürmektedir. Arkeolojik dolgular açısından bakıldığında A gözünde ve mağara terasında yoğun bir tabakalaşma söz konusudur. Mağara içerisindeki tahribat sonrası ortaya çıkan profiller ve yapılan kazılar sonrasında (mağaranın A gözünün orta kısmından başlayıp kuzeye doğru devam eden alanda), yer yer değişmekle beraber yaklaşık 3,20 metre derinlikte olan bir kültür dolgusu tespit edilmiştir. Fakat tabakaların hala devam ettiğini de bildirmek gerekir. Mağaranın en güneyinde yer alan yaklaşık 50 metre karelik bir alanın ortalama 2 metre derinliğe kadar kültür tabakasının tahrip edildiği gözlenmiştir. Bu kısımda yüzeyde yer yer 40 cm kalınlığında hayvan gübresi temizlenerek kültür tabakalarına ulaşılmıştır. Kültür dolgusunun en üst seviyesi 743.60m'dir. Tahribatın olduğu kısımda yüzey seviyesi kuzeybatıda 742.84, güneydoğuda ise 771.47 olarak tespit edilmiştir. Dolgu içerisinde mağara tabanından düşen kaya blokları bulunmaktadır. Mağara girişinde güneydoğu-kuzeybatı yönünde örülmüş güncel duvar içerisinde, kültür dolgusuna ait, içerisinde arkeolojik malzemelerin gözle görülebildiği, bloklar tespit edilmiştir.

JEOLJİK SEVİYELER (Resim: 3)

Mağarada dolgu içerisinde toplamda, şimdilik sadece A gözünde yapılan kazı çalışmaları neticesinde, en az 7 jeolojik seviye tespit edilmiştir. Bu seviyeler S24 profili hem de alanda yapılan diğer kazı çalışmaları sonrası tespit edilmiş ve tanımlanmıştır. En üstte bulunan GHI'den, GHVII'ye kadar olan jeolojik katmanların şu ana kadar ki toplam kalınlığı 3.12 m'dir. Kültür dolgusunun daha alt seviyelere indiği düşünüldüğünde, jeolojik seviyelerde artış olabilme ihtimali bulunmaktadır. Kaldı ki GHVI jeolojik seviyesi kendi içinde iki farklı sediman yapısı barındırdığından 1 ve 2 olarak ayrı değerlendirilmiştir. Farklı kimyasal etkenler sebebiyle GHVI-1, GHVI-2'ye göre çok daha sert ve taşlaşmış bir sediman yapısına sahiptir. Yine de

ikisinin de içerisinde çıkarılan buluntu topluluğu çok benzer özellikler taşımaktadır. Bu sebeple aynı jeolojik seviyenin iki farklı sedimanı olarak değerlendirilmiştir. En üstte GHI direk dış etkenlere maruz kalan, yüzeyden de gözlemlenebilen ilk jeolojik seviyedir. Sert bir yapısı olan seviye kısmen kolay dağılabilen kısımlarının yanı sıra, oldukça sert taşlaşmış bölümleri de barındırır. İçerisinde çok yoğun kemik ve yontma taş aletler bulundurmaktadır. GHII ve GHIII yapısal olarak birbirlerine benzeyen jeolojik seviyelerdir. Bu seviyelerde sert bir yapıya sahiptir. GHIII, GHII'den sediman renginin daha koyu olması ile bir ayrım oluşturmaktadır. yontma taş ve kemik yoğunluğu bu seviyelerde devam etmektedir. GHIV şu ana kadar çok geniş bir alanda tespit ve takip edilebilen tek jeolojik seviyedir. Dolgunun orta kısımlarına denk geliyor oluşu kuşkusuz daha iyi korunmasını sağlamış olabilir. Bu seviyenin üst seviyeleri, alt seviyelere göre biraz daha yumuşak bir yapıdadır. Ayrıca bu seviyede yer yer dolgu içerisinde boşluklar görülebilmektedir. Bu boşlukların çoğu hayvan yuvalarıdır. Bu durum da daha yumuşak olmasının bir sebebi olabilir. Alt seviyeleri, özellikle GHV'e yakın seviyeler daha az sert, bazı kısımlar ise çok serttir. Buna rağmen ortaya çıkarılan buluntu yoğunluğu aşağı yukarı aynıdır. GHV ise daha koyu renkli bir sediman yapısıyla, GHIV'ten net bir şekilde ayrılır. Çıkan buluntu topluluğu da bunu destekler niteliktedir. Yer yer küllü alanların tespiti de tabaka rengi adına ipucu niteliğindedir. GHVI-1 içerisinde buluntu çıkan çok sert, taşlaşmış bir sediman yapısına sahiptir. GHVI-2 ise yine sert ancak kireçli sertleşmiş bir toprak yapısını bünyesinde barındırır. Sediman rengi oldukça koyudur. İçerisinde yoğun miktarda buluntu barındırmaktadır. GHVII şu ana kadar ulaşılabilen en altta ki jeolojik seviyedir. Tek bir plankarede tespit edildiği için yarım metrekarede yaklaşık 10 cm'lik bir kısmı gözlemlenebilmiştir. Renk olarak daha koyu renkli, fakat nemli ve yumuşak bir yapıya sahiptir. İçerisinde, üst seviyelerden geri kalmayacak miktarda buluntu barındırmaktadır.

KAZI ÇALIŞMALARI VE TABAKALANMA (Resim: 4)

Çalışmalar mağaranın ortasında bulunan dolguda ve tahrip edilen güneydeki alanlarda belirlenen plankarelerde yapılmıştır. S24, S26, R26, P26, O26, N26, P27 ve V21 olmak üzere toplam 8 plankarede çalışılmıştır. Ayrıca temizlik çalışmaları sırasında tespit edilen yontma taş aletler ve kemik parçaları da sistematik bir şekilde belgelenmiştir. Kültür dolgusunda ilk 3 arkeolojik seviye çok küçük bir alanı kapsamaktadır. Bu sebeple en fazla verinin elde edilebileceği ve alt katmanlara kadar tüm arkeolojik seviyelerin kazılabileceği şekilde S24 plankaresinden düşey olarak kazı çalışması başlatılmıştır. Genel olarak bakıldığında yontma taş alet tekno-tipolojisi 1. ve 2. Jeolojik seviyelerin Erken Üst Paleolitik Dönem'e, 3. Jeolojik seviyenin Orta Paleolitik Dönem sonuna (bir geçiş evresi muhtemel), 4. ve 5. jeolojik seviyelerin Orta Paleolitik Dönem'e, 6. Jeolojik seviyenin Alt-Orta Paleolitik Dönem geçiş sürecine ve son olarak da 7. Jeolojik seviyenin Alt Paleolitik Dönem sonlarına tarihlendirilmeleri gerektiğine işaret etmektedir. Bu durum da mağaranın uzun bir süre iskân görmesine bağlı olarak Paleolitik Çağ'a tarihlenen birbirinden farklı yontma taş alet teknolojilerini barındırmasını sağlamıştır. Ayrıca mağara terasında ele geçen bazı parçaların Üst Paleolitik Dönem ve Epipaleolitik Dönem'e tarihlendiği düşünülmektedir.

Yontma Taş Aletler

Yerleşim yerinde yapılan kazılar sonrasında Alt Paleolitik Dönem sonu, Orta Paleolitik Dönem ve Erken Üst Paleolitik Dönem'e ait tabakalar içerisinde çok sayıda yontma taş ürün ele geçmiştir. Ayrıca temizlik çalışmaları sırasında Üst Paleolitik Dönem ve Epipaleolitik Dönem'e tarihlenebilecek parçalar toplanmıştır.

Erken Üst Paleolitik Dönem (GH I-III, seviye 1-12/1, Resim: 5)

Bu döneme ait yontma taş teknolojisi *Levallois* konseptine yakın olan küçük boyutlu uzun yonga ve dilgi ve daha geniş kısa ve üçgen formlu yongalarla temsil edilmektedir. Bu noktada yontma taş parçalar içerisinde hem dilgi hem de yonga çekirdeklerinin bir arada bulunması bu geçiş süreci için karakteristiktir (Boëda ve Bonilauri 2006; Olszewski 2017; Goring-Morris ve Belfer-Cohen 2020). Yongalar genelde üçgen forma sahiptir ve *Levallois* konseptinde olduğu gibi topuk bölümleri façetalıdır. Dilgilerde de bu durum gözlenmemektedir. Ayrıca 12. Seviyede ele geçen bir uç Emireh uçları ile benzer özellikler sergilemektedir (Kuhn 2004; Goring-Morris ve Belfer-Cohen 2020). Fakat bu uç tüm kenarları üzerinden düzeltilmiştir ve bu nedenle sadece alt bölümde rötuş izleri olan Emireh uçlarından biraz farklıdır. Aletler arasında ise kenar ve ön kazıyıcılar, çentikli aletler bulunmakla birlikte taşmalıkların genellikle bürüt kullanılmış oldukları gözlemlenmektedir. Ayrıca 12/2. ve 13. Seviyelerin Orta Paleolitik Dönem'den Erken Üst Paleolitik Dönem'e geçiş evresi olduğu düşünülmektedir. Fakat bu sorun ancak ilerleyen yıllardaki çalışmalar sonrası netleştirilebilecektir.

Uluköy Mağarası'nda tespit edilen Erken Üst Paleolitik Dönem Anadolu'da daha önceden Üçağızlı Mağarası'nda tespit edilen verileri destekler niteliktedir ve Levant kültür bölgesi ile benzer bir geleneğe işaret etmektedir (Kuhn 2004). Daha genel olarak bakıldığında bu dönemin tespit edildiği yerleşim yerleri bölgesel/yerel birtakım farklılıklara rağmen Levant bölgesinde kuzey-güney doğrultusunda yer almaktadır. Güneyde bulunan Tor Fawaz, Wadi Aghar, Al Ansab 2, WHS623X, Nahal Eilonim, Boker Tachtit, Tor Sadaf, Mughr el- Hama-mah, Emireh, Qafzeh, Ksar Abu Halka, Akil, Antelias, El Kowm (Umm el-Tlel ve Jerf Ajla), Latakia ve Üçağızlı gibi mağara ve açık alanların tamamı Levant Bölgesi'nde bulunmaktadır (Shea 2013; Stutz et al., 2015; Olszewski 2017; Goring-Morris ve Belfer-Cohen 2020). Bu durum Erken Üst Paleolitik Dönem'in Levant hattında olduğuna işaret eden bir durum gibi görünmekle birlikte El Kown bölgesindeki yerleşimler daha iç bölgelerde de söz konusu dönemin yaşanmış olduğuna işaret etmektedir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen 2020). Bu noktada Uluköy Mağarası verileri bu kültür evresinin Anadolu'da (Kuzey Mezopotamya'da) yaşanmış olduğunu göstermektedir.

Orta Paleolitik Dönem (GH IV seviye 14-24 ve 25-28, Resim: 6-7)

Bu dönem 13. seviyeden 24. seviyeye kadar, yaklaşık 120 cm dolgu ve 3. ve 4. jeolojik evre üzerinden, takip edilmiştir. Bu nedenle dönemin farklı yontma taş tekno-tipolojisine

ait bilgiler içermektedir. Bu dönemde *Moustérien* endüstrisi baskın olmakla birlikte mevcut aletler *Levallois* gelenekli bir endüstrinin olduğunu düşündürmektedir (Boëda 2013; Wojtczak 2022). Üretim teknolojisi açısından bakıldığında tek veya çift vurma düzlemli *reccurent* ve uç çekirdeklerine ek olarak merkezi tek yongalar ve yonga çekirdekleri de mevcuttur. Ayrıca dönemin tamamında uzun yonga olarak da tanımlanabilecek *Levallois* dilgiler de tespit edilmiştir. Aletler arasında uçlar ve kenar kazıyıcılar yoğundur. Son olarak bu dönem tabakasında ele geçen bir adet *chopper* Orta Paleolitik Dönem’de söz konusu aletlerin kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. *Mousterien* geleneğine ait olan söz konusu yontma taş aletler Anadolu’da ve Yakındoğu’da birçok yerleşim yerinde tespit edilmiştir (Copeland 2000; Le Tensorer vd., 2001; Muhesen 2012; Boëda 2013; Shea 2013). Fakat Güneydoğu Anadolu’da tanımlanabilir bir tabaka içerisinde tespit edilmiş olması, bölgenin kültür tarihinin incelenmesi adına yeni bir potansiyele sahiptir. Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise 24. seviyeden gelen bazı aletlerin *Levallois* konseptinde olmasına rağmen çok büyük boyutlara sahip olmalarıdır. Söz konusu aletler daha önceden bölgede bulunan Haydar yerleşiminde tespit edilmiştir ve “Haydar Aleti” olarak isimlendirilmiştir. Bu noktada söz konusu aletlerin Uluköy Mağarası’nda tabaka içerisinde tespit edilmiş Haydar Tool olarak isimlendirileceğimiz, söz konusu büyük boyutlu aletlerin Orta Paleolitik Dönem geçiş evresine tarihlendirilmeleri gerektiğine işaret etmektedir.

Bu dönemin hemen altında ise baskın bir şekilde dilgi teknolojisi ile temsil edilen Erken Orta Paleolitik Dönem tespit edilmiştir. El kown bölgesinde bulunan *Hummal* yerleşiminden ismini alan bu teknolojiye *Levallois* yongalar ve *Hummal* dilgileri ve uçlar baskındır (Nishiaki 1989; Meignen 2000; Tsatskin 2000; Rollefson vd., 2004; Ashkenazi 2005; Rollefson ve diğ., 2004; Shimelmitz vd., 2014; Wojtczak vd., 2014; Wojtczak 2015). Bu tabakaların yontma taş aletleri benzer teknolojik ve tipolojik özellikler taşımaktadır. Dilgi boyutları 4 ila 16 cm arasında ve 1,5-3,2 cm arasında değişmektedir. Bürüt olan dilgi taşımaları birbirinden farklı morfolojik özelliklere sahip olmakla birlikte, üçgen veya trapezoidal kesitlere sahip olanlar daha baskındır. Ayrıca daha düz, dar veya geniş olabildikleri gibi kalınlıkları da birbirinden farklı özellikler sergilemektedir. Fakat büyük çoğunluğu dışbükeydir ve az sayıda düz örnek bulunmaktadır. Yan yüzlerde yapılan düzensiz rötuşlar ön yüzeyde daha baskın olmakla birlikte arka yüzünde rötuş olan örnekler de mevcuttur. Ayrıca daha çok düz formu ve daha kalın dilgilerin rötuşlanmış oldukları görülmektedir. Ayrıca bu tabakalar *Levallois* yongalar içermektedir ve bunların da önemli bir bölümünün rötuşlarla biçimlendirilmiş oldukları görülmektedir. Uçlara tipolojik olarak bakıldığında ise aslında üç farklı uç tipinin olduğu görülmektedir: *Hummal* uçlar, *Ain Sif* uçlar ve *Levallois* uçlar. Söz konusu endüstri Levant kökenli olarak tanımlanmaktadır (Shea 2013; Wojtczak vd., 2014; Wojtczak 2022). Fakat Güneydoğu Anadolu’da bulunan Uluköy Mağarası’nda tespit edilmiş söz konusu endüstrinin Anadolu’da ve Kuzey Mezopotamya’da da mevcut olduğunu göstermesi nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir.

Alt-Orta Paleolitik Geçiş Evresi (GH VIa-VIb seviye 29-31 ve seviye 32, Resim: 8)

Bu dönem yontma taş alet endüstrisi içerisinde iki yüzeylilerin bulunmamaktadır. Fakat yonga taşmalıklar ve taşmalık üzeri aletlerin baskın olduğu görülmektedir. Bu Aşölyen endüstrisinden farklı olması nedeniyle farklı bir endüstriye işaret etmektedir. Kaba kenar kazıyıcılar karakteristik olmakla birlikte az sayıda ön kazısı, delici, dişlemeli veya çentikli alet örnekleri de mevcuttur. Söz konusu endüstri *Yabrud* endüstrisine işaret etmektedir (Garrod 1956; Jelinek 1981; Hours 1982; Copeland ve Hours 1983. Al Qadi 2011; Al Qadi 2016; Nishiaki 2017; Agam 2019). *Hummal* endüstrisinden daha eski olması da bunu destekler niteliktedir (Muhensen 2012). Bu noktada söz konusu endüstrinin Alt Paleolitik Dönem sonuna denk geldiğini ve *Yabrud* gelenekli bir yontma taş endüstrisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu evrenin sonunda proto *Levallois* gelenekli parçaların bulunduğu görülmektedir. Bu evrenin erken evrelerinde ise *bifacial* bazı parçaların bulunduğu görülmektedir. Üretim açısından bakıldığında bu evrede kalın ve geniş yonga üretiminin baskın olduğu görülmektedir fakat kalın uzun yongalar da mevcuttur. *Cortical* olan yongalar az sayıdadır. Yine Alt Paleolitik Dönem sonuna tarihlenen 32. evrede ise yine *Yabrud* endüstrisi mevcut olmakla birlikte kırık olan iki yüzeyli parçalarına ve *Tayac* endüstrisine ait olabilecek yongalara da rastlanmaktadır. Söz konusu veriler bu seviyede *Acheuleo-Yabrudien* endüstrisine ait olabileceğini düşündürmektedir (Agam 2019; Meignen ve Bar-Yosef 2020). Ayrıca bu evrede uzun yongadan çok kısa geniş yongalar daha baskındır. Ele geçen çekirdekler arasında *discoïd*lerin de olması daha erken bir endüstriye işaret etmekle birlikte bu kronolojik sorun ancak ileriki kazı sezonlarında çözümlenebilir. Bu tabakalara genel olarak bakıldığında yontma taş aletler Levant kökenli bir gelenek olan *Yabrud* endüstrisinin Güneydoğu Anadolu'ya kadar kuzey yayıldığına işaret etmektedir. Ayrıca bu evrenin alt seviyelerinde iki yüzeyli alet parçalarının bulunması ve bunların *discoïd* çekirdeklerle beraber olması Alt Paleolitik Dönem sonunda da iskân edildiğine ve bu evrenin de Levant ile benzer bir geleneğe sahip olduğuna işaret etmektedir.

OCAK KALINTISI (Resim: 9)

Mağarada yapılan kazılarda P24 no.lu açmada 24. seviyede bir ocak kalıntısı tespit edilmiştir. *Moustérien* kültür evresinin erken dönemlerine tarihlenen bu ocak, yaklaşık 30-35 santimetre çapında bir alana yayılmıştır. İçerisinde ve çevresinde çok sayıda yanmış kemik parçası tespit edilmiştir.

HAYVAN KEMİKLERİ (Resim: 10)

Alanda yapılan kazı çalışmalarında tüm seviyelerde kemik kalıntıları tespit edilmiştir. Koyun, keçi, atgiller, yırtıcı hayvanlar ve geyik gibi farklı hayvanlara ait olan kemikler üzerinde analiz çalışmaları yürütülmektedir. Mağarada ileriki yıllarda yapılacak kazılar ve arkeozoolojik analizler, Anadolu'da Paleolitik Çağ faunası üzerine yeni bilgiler verecek bir potansiyele sahiptir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Mardin ili, Kızıltepe ilçesinde bulunan ve Mardin Müze Müdürlüğü başkanlığında kurtarma kazıları yapılan Şikefta Elobrahimo Mağarası, Güneydoğu Anadolu’da yüzey araştırmaları ile bilinen açık hava yerleşim yerlerinin anlamlandırılması için yeni bir çalışma alanı olarak düşünülebilir. Mağara konteksti içerisinde arkeolojik materyaller içeren Paleolitik Çağ’a ait bir tabakalaşmanın tespit edilmiş olması, yüzey buluntularının hem kontekst olarak hem de kronolojik bağlamda daha net bir şekilde araştırılmasına imkân sunmuştur. Ayrıca mağaranın teras bölümünde de Üst Paleolitik ve Epipaleolitik Dönem’e tarihlenebilecek mikrolit aletler ve mikrodilgiler tespit edilmiştir. Alanda yürütülen kazılar, mağaranın Alt Paleolitik Dönem sonundan Erken Üst Paleolitik Dönem sonuna kadar kesintisiz iskân görmüş olduğuna işaret etmektedir. En üst evrelerde Erken Üst Paleolitik Dönem dilgi üretimi baskındır (I-III. Jeolojik Evre ve 1.-12. Seviye). Bu seviyelerde döneme özgü olan prizmatik dilgiler ve yonga çekirdekleri (*Levallois* konseptinde) baskındır. Bu seviyelerin hemen altında ise Orta-Üst Paleolitik Dönem geçiş evresi olduğu düşünülen bir tabakalaşma tespit edilmiştir (III/IV. Jeolojik Evre/12.-13. seviye). Bu evrede *Levallois* konseptine ait yongalar baskın olmakla birlikte az sayıda da olsa dilgiler bulunmaktadır. Bu evrelerin altında ise *Moustérien* tekno-tipolojisi tespit edilmiştir (IV. ve V. Jeolojik Evre/14-25. Seviye). Fakat tipolojik açıdan daha çok *Levallois* gelenekli bir *Moustérien* endüstrisinden bahsedilebilir. Bu evrenin alt seviyelerinde ise *Hummal* dilgi endüstrisi baskındır ama bu dilgilerle beraber *Levallois* teknolojisine ait yongalar da görülmektedir (V. Jeolojik Evre 26.-28. seviye). Genel olarak Orta Paleolitik Dönem’e ait olan bu seviyelerin hemen altında ise *Yabrud II*’den bilinen yonga ağırlıklı bir endüstri baskındır (VI-1. Jeolojik Evre/29.-31. Seviye). Söz konusu bu seviyelerin tekno-tipolojik açıdan Alt-Orta Paleolitik Dönem geçiş evresine ait olduğu düşünülmektedir. Bu seviyelerin hemen altında ise Alt Paleolitik Dönem sonu *Acheuleo-Yabrudien* endüstrisi ile temsil edilmektedir (VII. Jeolojik Evre-32. Seviye). Söz konusu endüstrilerin kronolojik bir tabakalaşma içerisinde tespit edilmiş olması Türkiye’de yapılan Paleolitik Çağ araştırmaları için ayrı bir önem teşkil etmektedir (Yalçınkaya vd., 1992). Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise yerleşim yerinde yoğun kemik bulununun tespit edilmiş olmasıdır ve bunlar arasında bazı parçaların homo türüne ait oldukları düşünülmektedir. Sonuç olarak Uluköy Mağarası Alt Paleolitik Dönem sonundan Erken Üst Paleolitik Dönem sonuna kadar iskân görmüştür. Bu durum daha çok Levant merkezli olduğu düşünülen Erken Üst Paleolitik Dönem endüstrisi, *Yabroud* endüstrisi veya *Hummal* endüstrisi gibi farklı kültür evrelerinin sadece bu bölge ile sınırlı kalmadığını ve Anadolu’da/Kuzey Mezopotamya’da da mevcut olduğunu göstermektedir. Bu durum da Yakındoğu’da yaşanan Paleolitik Çağ ve bu döneme ait yontma taş endüstrilerinin sadece Levant hattı üzerinden değil çevre bölgeleri de göz önüne alarak yeniden düşünülmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bilhassa Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki yoğun yontma taş buluntuların kronolojik değişimleri içeren tabakalar üzerinden araştırılması bu sorunsala yeni bir boyut katacaktır. Uluköy Mağarası kazıları da bu noktada hem başlangıç hem de referans olabilecek bir koluma sahiptir.

Teşekkür

Boncuklu Kazı Projesini destekleyen ve her türlü desteği veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar ve Araştırmalar Daire Başkanlığına, Türk Tarih Kurumuna, Mardin Müze Müdürlüğüne ve Dargeçit Belediye Başkanlığına teşekkürlerimizi sunuyoruz.

KAYNAKÇA

Agam, A. (2019). *Flint procurement and exploitation strategies in the Late Lower Paleolithic Levant. The case of Acheulo-Yabrudian Qesem Cave*. Ph.D. Dissertation. Tel-Aviv University.

Akazawa, T. (1979b). Prehistoric occurrences and chronology in Palmyra Basin, Syria. In: Hanihara K, Akazawa T (ed.). *Paleolithic sites of Douara Cave and Paleogeography of Palmyra Basin in Syria*. The University Museum, University of Tokyo, Bulletin 16, 201–220.

Akazawa T. Ve Nishiaki Y. (2017). The Palaeolithic Cultural Sequence Of Dederiyeh Cave. In: Y. Enzel Ve O. Bar-Yosef (eds), *Quaternary Environments, Climate Change, and Humans in the Levant*. Oxford, Oxford University Press: 307-314.

Al Qadi A. (2011). Le Yabroudien en Syrie : état de la question et enjeux de la recherche. In: J.-M. Le Tensorer, R. Jagher, ve M. Otte (Éds), *The Lower and Middle Palaeolithic in the Middle East and Neighbouring Regions*. Liège, Études et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège, 126: 77-84.

Al Qadi A. (2016). *Le Yabroudien: un faciès paléo- lithique au Proche-Orient, Étude des variabilités techniques des industries lithiques au Levant*. Thèse de doctorat, Université de Genève.

Ashkenazi, H., (2005). Standardization of Blade Production in the Levantine Middle Paleolithic (M.A. thesis). The Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem (in Hebrew).

Azoury, I. (1986). *Ksar Akil, Lebanon. A Technological and Typological Analysis of the Transitional and Early Upper Palaeolithic Levels of Ksar Akil and Abu Halka*. Vol. 1: Levels XXV–XII, BAR International Series 289. Oxford: British Archaeological Reports.

Besançon J., Copeland L., Hours F., Muhesen S. ve Sanlaville P. (1981). *Le Paléolithique d'El Kowm, rapport préliminaire. Paléorient* 7, 1, 33-35.

Boëda, E. ve Bonilauri, S. (2006). The Intermediate Paleolithic: The first bladelet production 40,000 years ago. *Anthropologie* 44: 75– 92.

Boëda, E. (2013). *Techno-logique & Technologie. Une préhistoire des objets lithiques*. Archéo-éditions. Prignonrieux.

Copeland L. ve Hours F. (1983). Le Yabroudien d'El Kowm et sa place dans le Paléolithique du Levant. *Paléorient*, 9 (1): 21-37.

Copeland, L. (2000). Forty-six Emireh points from the Lebanon in the context of the Middle to Upper Paleolithic transition in the Levant. *Paléorient* 26: 73–92.

Garrod D. A. E. (1956). Acheulé-Jabroudien et « Pré-Aurignacien » de la Grotte de Taboun (Mont Carmel) : Étude stratigraphique et chronologique. *Quaternaria*, III: 39-59.

Goring-Morris, A. N., ve Belfer-Cohen, A. (2020). Noisy beginnings: The Initial Upper Palaeolithic in Southwest Asia. *Quaternary International*, 551, 40–46. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2020.01.017>

Hours F. (1982). Une nouvelle industrie en Syrie entre l'Acheuléen supérieur et le *Levallois*-Moustérien. In : Archéologie au Levant. Recueil à la mémoire de R. Saidah. Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée, OMO 12, 33–46.

Jelinek, A. J. (1981). The Middle Paleolithic in the Southern Levant from the Perspective of Tabun Cave. In: J. Cauvin Ve P. Sanlaville (eds), *Préhistoire du Levant*. Paris, Editions du CNRS: 265-280.

Karadoğan S., ve G. Coşkunsu. (2013). (Key Study Edge Karst Plain: Buyukdere Depression and Geoarcheological Properties North Mardin (Karst Kenar Ovalarının Olusumuna Bir Örnek: Mardin Kuzeyi Buyukdere Depresyonu ve Jeoarkeolojik Özellikleri), H. Korkmaz & A. Karataş, (ed.) Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu, Hatay: 130–141. 15 December 2010. Hatay.

Kodaş, E. (2023). New evidence of Pleistocene hominin occupation in Mardin Province, south-east Turkey: Şikefta Elobrahimo Cave. *Antiquity*, 97, Doi: 10.15184/aqy.2023.85 (Yayın No: 8624313)

Kodaş, E., İpek, B., ve Genç, B. (2022). À propos de la prospection d'Haydar. Un nouveau site paléolithique en Anatolie orientale. *Anatolia antiqua*, 1(30), 185-200

Kuhn, S. L. (2004). From Initial Upper Paleolithic to Ahmarian at Üçağizli cave, Turkey. *Anthropologie (Brno)*, 42(3), 249–262.

Le Tensorer J.-M., Jagher R., ve Muhesen S. (2001). Paleolithic Settlement Dynamics In The El Kowm Basin (Central Syria). In: N. Conard (ed.), *Settlement Dynamics of the Middle Paleolithic and Middle Stone Age*. Kerns Verlag Tübingen: 101-122.

Meignen, L., (2000). Early Middle Paleolithic blade technology in South western Asia. *Acta Anthropol. Sin.* 19, 158–168.

Meignen L. ve Bar-Yosef O. (2020). Acheulo-Yabrudian and Early Middle Paleolithic at Hayonim Cave (Western Galilee, Israel): Continuity of Break? *Journal of Human. Evolution*, 139: 102733.

Muhesen, S. (2012). Aperçu sur le Paléolithique de Syrie. *Syria* 89 : 7-30.

Nishiaki Y, Kanjou Y. ve Akazawa T., (2017). The Yabrudian Industry Of Dederiyeh Cave, Northwest Syria. In: D. Wojtczak, M. Al Najjar, R. Jagher, H. Elsuede, F. Wegmüller ve M. Otte (Eds), *Vocation Préhistoire. Hommage À Jean- Marie Le Tensorer*. Liège, Études Et Recherches Archéologiques De L'université De Liège, 148: 295-304.

Nishiaki, Y. (1989). Early blade industries in the Levant: The placement of Douara IV Industry in the context of the Levantine Early Middle Paleolithic. *Pale'orient* 15 (1), 215–229.

Olszewski, D.I. (2017). The Initial Upper Palaeolithic in the Levant. In : *Quaternary of the Levant*. Environments, Climate Change, and Humans. Yehouda Enzel, Ofer Bar-Yosef ed. Cambridge University Press. 621-626.

Rollefson, G., Quinetto, L., ve Wilke, P. (2004). A Lower/Middle Paleolithic blade facies from 'Ayn Soda, Eastern Jordan: A Southern example of the Hummalian industry? In: The American Schools of Oriental Research Meetings, Atlanta, GA.

Shea, J.J. (2013). *Stone Tools in the Paleolithic and Neolithic of the Near East: A Guide*. New York: Cambridge University Press.

Shimelmitz R., Kuhn S. L., Ronen A. ve Weinstein- Evron M. (2014). Predetermined flake production at the Lower/Middle Paleolithic boundary: Yabrudian scraper blank technology. *PLoS One*, 9 (9): 1-28.

Stutz, A.J., Shea, J.J., ve Rech, J.A. (2015). Early Upper Paleo-lithic chronology in the Levant: New ABOx-SC accelerator mass spectrometry results from the Mughr el-Hamamah site, Jordan. *Journal of Human Evolution*.

Tsatskin, A. (2000). Acheulo-Yabrudian Sediments Of Tabun: A View From The Microscope. In: A Ronen, ve M. Weinstein-Evron (Eds), *Toward Modern Humans: Yabrudian and Micoquian, 400-50 Kyears Ago*. Oxford, Bar. International Series, 850: 133-142.

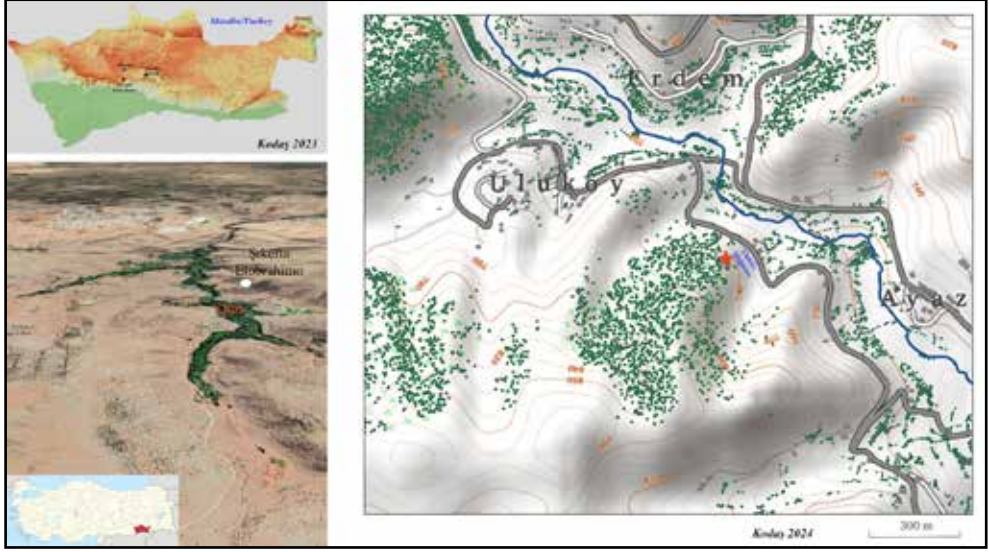
Yalcinkaya, I., Otte, M., Bar-Yosef O., Kozłowski J. K., Leotard J.-M. ve Taşkıran H. (1992). Karain 1991. Recherches Paléolithiques en Turquie du Sud. Rapport provisoire. *Paléorient*, 18 (2): 109–122.

Wojtczak, D. (2015) Cores on flakes and bladelet production, a question of recycling? The perspective from the Hummalian industry of Hummal, Central Syria. In: R. Barkan, C. Lemorini ve M. Vaquero (eds), *The Origins of Recycling: A Paleolithic Perspective*. Quaternary International, 361: 155-177.

Wojtczak, D., Demidenko, Y., Ve Le Tensorer, J.-M. (2014). *Hummalian industry* (El-Kowm, Central Syria): core-like reductions for small-sized de'bitage case in Levantine Middle Palaeolithic. *Quarta' r* 61, 23–48.

Wojtczak, D. (2022) More than blades. Early Middle Palaeolithic of the Levant. *L'Anthropologie*, 126 : 1-28.

EKLER

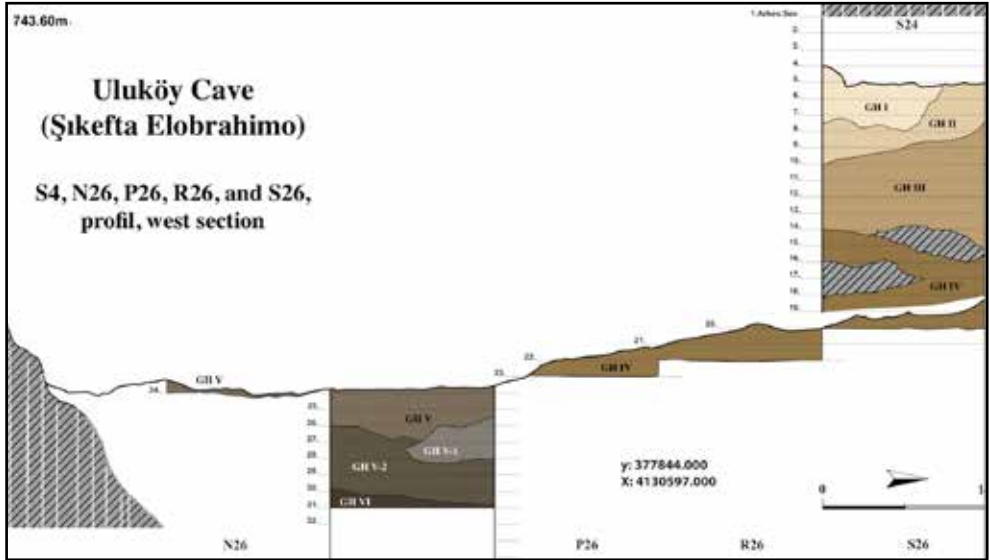
Resim 1: Uluköy Mağarası lokalizasyonu.

Resim 2: Uluköy Mağarası'nın genel görünümü.

Seviye	Jeolojik Evre	Dönem	Yontmataş endüstrisi	Endüstri
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12/1	I-III	Erken Üst Paleolitik Dönem	Levallois gelenekli tek vurma yönlü prizmatik dilgi Levallois gelenekli yongalar	Initial Upper Paleolithic
12/2 13	III/IV	Orta - Üst Paleolitik Dönem Geçiş	Dilgi – Yonga	Mousterien/Initial Upper Paleolithic
14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24	IV	Orta Paleolitik Dönem	Yonga /Dilgi	Moustérien
25 26 27 28	V	Orta Paleolitik Dönem	Dilgi/yonga	Hummalien
29 30 31	VI-1/VI-2-	Alt-Orta Paleolitik Dönem geçiş	Yonga	Yabroudien
32	VII	Alt Paleolitik Dönem sonu	Yonga/artefact bifaciale	Acheuleo-Yabroudien

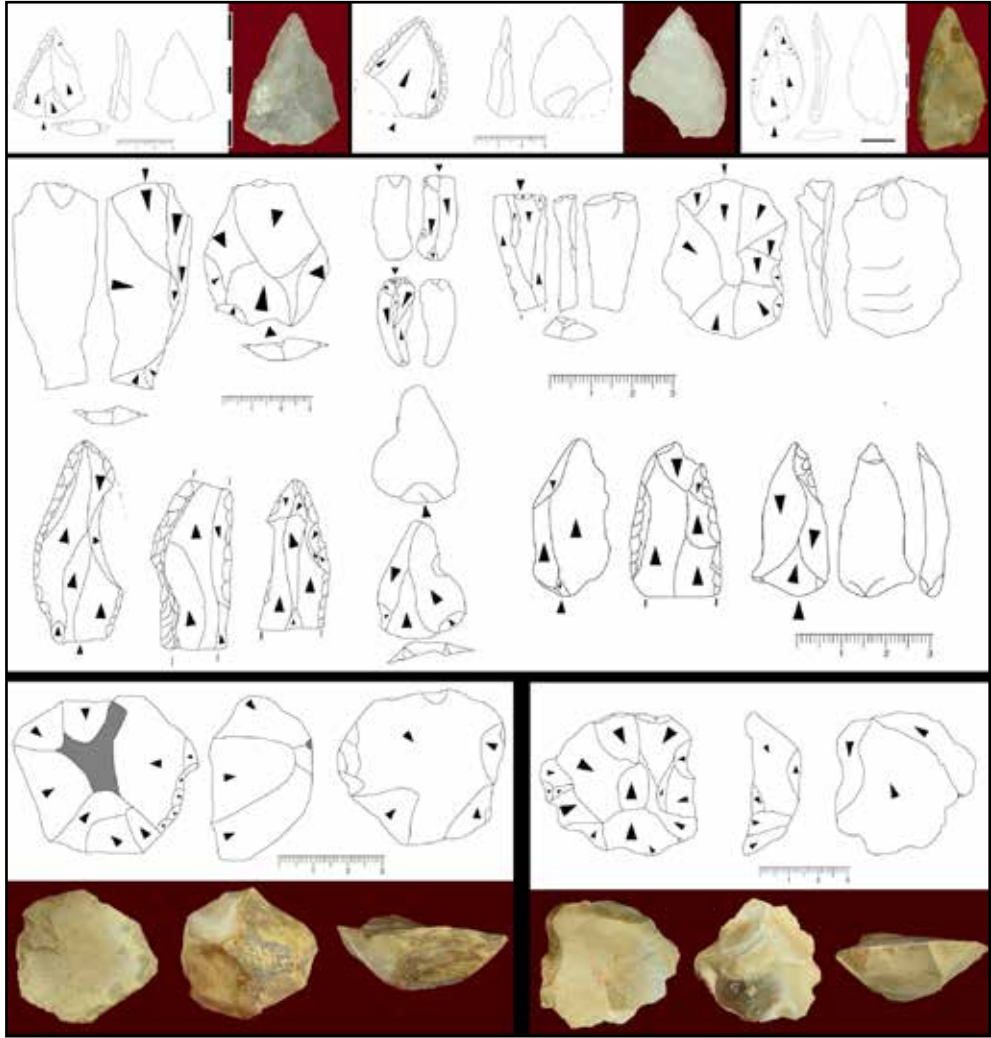
Resim 3: Mağaranın jeolojik ve kronolojik gelişimi.

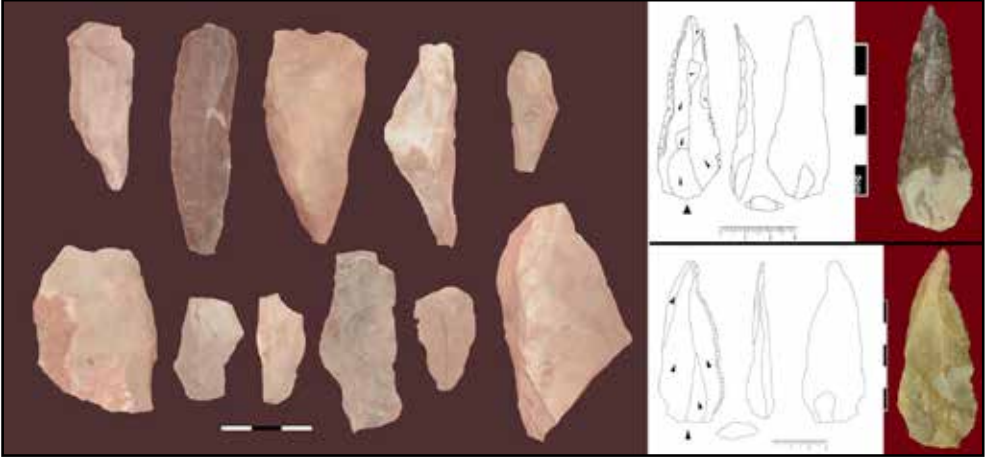
Resim 4: Kazılan alanın stratigrafisi.

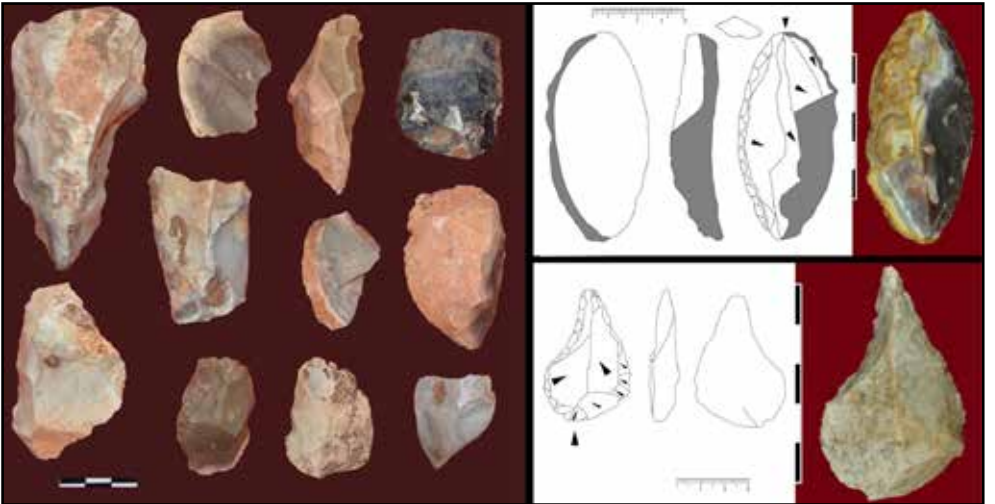
Resim 5: Erken Üst Paleolitik Dönem yontma taş aletleri.

Resim 6: *Levallois* endüstrisine ait örnekler.

Resim 7: *Hummalian* endüstrisine ait örnekler.

Resim 8: *Yabrudian* endüstrisine ait örnekler.

Resim 9: Orta Paleolitik Dönem'e ait ocak kalıntısı.

Resim 10: Kemik kalıntılarına ait örnekler.

BONCUKLU TARLA 2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

ERGÜL KODAŞ*

Yunus ÇİFTÇİ

Onur DİNÇ

Rüstem CİN

Kazım ÖZKAN

Mehmet ŞAN

Charlotte LABEDAN KODAŞ

Çağdaş ERDEM

Stephanie EMRA

Hureyla BALCI

GİRİŞ

Mardin ili, Dargeçit ilçesi Ilısu Mahallesi sınırlarında bulunan Boncuklu Tarla yerleşim yerinde 2023 yılı kazı sezonu 09.08.2023 tarihinde başlamış olup ilk etap çalışmaları daha çok arazinin temizliği ve ot temizleme çalışmalarını ve kazı evi düzenlemesini kapsamaktadır (Resim: 1). Kazı öncesi yapılan planlama doğrultusunda höyüğün batısı (T/4-T/5-S/4-S/5-N/4 Açmaları), höyüğün doğusu (I/16-I/17-K/20-K/21-L/20-L/21-H/16-H/17-H/18 Açmaları). Güneydoğu alanı (E/13-E/14-D/13-D/14 Açmaları, Resim: 2). Ayrıca alanda 2017 ve 2021 yılları arasında çalışmaları yapılan höyüğün merkez alanında yer alan P/8 ve R/8 açmalarında açıkta olduğu gözlemlenen insan iskeletlerinin kaldırılması, kaydedilmesi ve kazısını yapmak planlanmıştır. Bu çalışma planı içerisinde kazı yapılan açmalar şöyledir; P/8-R/8-T/4-T/5-N/4.

2023 KAZILARI

Sonraki süreçte 2020, 2021 ve 2022 yılı kazılarında ortaya çıkarılan yapıların etrafındaki bağlantıları tespit etmek adına doğu ve güneydoğu alanına geçilmesi planlanmıştır. Batı alanında ortaya çıkan bulgular sonucunda doğu ve güneydoğu alanında çalışılmaktan vazgeçilerek, kazı çalışmaları sezon boyunca batı alanında açılan açmalarda gerçekleşmiştir. Boncuklu Tarla 2023 kazı sezonu içerisinde 19.10.2023 tarihinde arazi çalışmaları sonlanmış olup kazı evi çalışmalarına geçilmiştir. 2023 kazı sezonunda tamamı batı ve höyüğün merkez alanında

* Doç. Dr. Ergül KODAŞ, Mardin Artuklu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, E-Posta: ergulkodas@gmail.com, Dr. Öğr. Üyesi Yunus ÇİFTÇİ, Bitlis Eren Üniversitesi, Arkeolog Onur DİNÇ, Arkeolog Rüstem CİN, Dr. Kazım ÖZKAN, Mehmet ŞAN, Mardin Müzesi (Bakanlık Temsilcisi), Dr. Charlotte Labedan KODAŞ, Dr. Çağdaş ERDEM, Mardin Artuklu Üniversitesi, Dr. Stephanie EMRE (Arkeozoolog), Dr. H. BALCI (Arkeobotanikçi).

bulunan P/8, R/8, T/5, N/4 ve T/5 açmaları olmak üzere toplam 5 açmada çalışılmıştır. Höyü-
ğün bu kısmında yapılacak olan çalışmalar öncesi söz konusu alanın fotoğraflama ve temizlik
çalışmaları yapılmıştır. Yapılan temizlik çalışmalarından sonra kazı çalışmalarının yapılacağı
alandaki koordinatlar, total station kullanılarak tespit edilmiştir. Kazılacak açmaların kazıkları
çakılarak sınırları belirlenmiştir.

P/8 Açması (Resim: 3)

2017 ve 2021 yılları arasında doğu-batı yönünde 8 metre kuzey güney yönünde 10 metre
açılan açmada 2023 yılında 024/G çoklu mezar çukurunda tespit edilen insan iskeletlerini ko-
rumaya alma işlemine başlanmıştır. x: 3.00-5.60-3.50-6.00 y: 7.90-7.90-8.20-8.20 z:481.60
koordinatında P/8 0013 N-H-R-O genel kasa açılmıştır. Yapılan seviye inme çalışmalarında
P/8 0013 R 01 buluntu takip numaralı kırık bir havaneli bulunmuştur. Ayrıca P/8 açması
için analiz kasası açılmıştır. Bu analiz kasasına kontekstle ilişkisi olmayan bağımsız açığa
çıkan tekli boncuklar için açılmıştır. Mezar çukurunun güneybatı tarafında yoğun hayvan
kemiklerinin geldiği gözlemlenmiştir. Ayrıca seviye inme çalışmalarında bir bireye ait insan
kemikleri açığa çıkmıştır. Bu bireye 2023/03 iskelet takip numarası verilmiştir. P/8 mezar
çukuru batıya doğru genişletilerek P/8 0014 N-H-R-O genel kasası açılmıştır. 2023/03 is-
kelet takip numaralı bireyin açığa çıkarma işlemleri esnasında basit toprak mezarın üstünün
nehir taşları ile döşendiği ve gömü ile ilişkisi olabileceği düşünülen hayvan kemikleri *in situ*
biçimde bulunmuştur. Ayrıca 2023/03 bireyin boyun kısmına *in situ* bir şekilde P/8 0014 R
01 buluntu takip numaralı x: 2.90 y: 9.70 z: 483.40 koordinatında serpantin malzemesin-
den yapılmış boncuk dizisi gömü armağanı olarak bulunmuştur. Ayrıca bireyden P/8 0014 A
01 analiz takip numaralı gen analizi alınmıştır. Birey belgelenip kaldırılmıştır. P/8 Açması
024/G mimari kodlu mezar çukurunun güneyinde bir bireye ait iskelet açığa çıkarılmıştır. Bu
bireye 2023/09 iskelet takip numarası verilmiştir. Bireyin çok kötü korunduğu ve kafatasının
bulunmadığı tespit edilmiştir, yalnızca alt çenesine ait kemiğe rastlanmıştır. Ayrıca bireyin
nehir taşları ile döşenmiş bir tabana gömüldüğü gözlemlenmiştir. Ayrıca bireyin gömü ile
ilişkisi olabilecek hayvan kemikleri ile gömüldüğü gözlemlenmiştir.

R8 Açması (Resim: 4)

2021 kazı sezonunda doğu-batı yönünde 10 m kuzey güney yönünden 5 m açılan R/8
açmasının güneydoğusunda yer alan taban altı basit toprak mezar çukurunda seviye inme
çalışmaları yapılmıştır. Yapılan seviye inme çalışmaları için R/8 0004 N-H-R-O genel kasası
açılmıştır. Açma temizlik çalışmaları esnasında x: 4.41 y: 5.35 z: 483.60 koordinatlarında;
R/8 0004 R 01 buluntu takip numaralı yuvarlak, sağlam obsidyen küpe bulunmuştur. Ayrıca
kırık bir küpe bulunmuştur. R/8 0004 A analiz kasasına atılmıştır. Seviye inme çalışmaları
esnasında mezar çukurunun kuzeydoğusunda bir bireye ait kemikler gün yüzüne çıkarılmış-
tır. Bireye 2023/01 iskelet numarası verilmiştir. x: 3.06-3.60 y: 9.40-9.40 z: 483.20 koor-
dinatlarında açığa çıkarılan bireyin kafatasının olmadığı gözlemlenmiştir. 2023/01 iskelet
takip numaralı bireyin kuzeyinde x: 5.00-4.93 y: 5.08-5.15 z: 483.15 koordinatlarında ho-

cker pozisyonunda başka bir birey daha açığa çıkarılmıştır. Buna da 2023/02 iskelet takip numarası verilmiştir. 2023/2 bireye ait olduğu görülen R/8 0004 R 02 buluntu takip numaralı gömü armağanı olarak *in situ* bir şekilde bulunmuştur. Birey 2023/1 ve birey 2023/2 belgelenip kaldırılmıştır. Ayrıca 2023/02 bireyinden gen analiz örneği alınmıştır. Seviye inme çalışmalarında 002/G mezar çukurunun kuzey ve kuzeybatı yönünde iki birey daha açığa çıkarılmıştır. Bunlara 2023/04 ve 2023/05 numaralı iskelet takip numarası verilmiştir. 2023/4 bireyin kuzey-güney yönünde *hocker* pozisyonunda olduğu ve iskeletlerin çok kötü korundukları gözlemlenmiştir. Ayrıca 2023/04 bireyinde R/8 0004 R 03 buluntu takip numaralı gömü armağanı olduğu düşünülen boncuk bulunmuştur. Bireyler belgelenip kaldırılmıştır. Ayrıca x: 2.80 y: 6.10 z: 483.07 mezar çukurunun güneyinde *malahitten* yapılmış bir boncuk bulunmuştur. Buna da R/8 0004 R 04 buluntu takip numarası verilmiştir. Mezarın kaldırma işlemi esnasında birey 2023/05'in doğusunda kafatası bulunmuştur. Ve bu bireye 2023/06 iskelet takip numarası verilmiştir ve mezar çukurunun batısında bebek olduğu düşünülen bir birey daha açığa çıkarılmıştır. Buna da 2023/07 iskelet takip numarası verilmiştir. R8 002/G mezar çukurunun güneyinde bir bireye ait çok kötü korunmuş bir iskelet açığa çıkarılmıştır. Bu iskelete 2023/08 numarası verilmiştir. Birey 2023/07 belgelenip kaldırılmıştır. Birey 2023/07 mezarında *in situ* şeklinde x: 4.30 y: 810 z: 483.11 koordinatlarında R/8 0004 R 05 buluntu takip numaralı kötü korunmuş boncuk dizisi bulunmuştur. Ayrıca 2023/08 birey belgelenip kaldırılmıştır. R/8 0004 R 06 buluntu takip numaralı serpantinden yapılmış boncuk gömü armağanı olarak mezarın içinde bulunmuştur. R/8 5x10'luk Açmada 002/G mimari kodlu mezarda yapılan çalışmalarda gömü çukurunun batısında bir bireye ait iskelet bulunmuştur. Bu bireye de 2023/10 iskelet takip numarası verilmiştir. R/8 Açmasında yapılan çalışmalarda toplam 8 bireye ait iskelet açığa çıkarılmıştır.

Mezar çukuru içerisinde yer yer hayvan kemikleri ve taş aletlerin geldiği gözlemlenmiştir. Ayrıca seviye inme çalışmaları esnasında açığa çıkan toprak elekten geçirildikten sonra höyüğün doğu bölümünde höyüğün bitiş noktasında hafriyatı yapılmıştır. 002/G çoklu mezar çukurunda yapılan çalışmalarda önceden açığa çıkarılan 2023/06 numaralı birey belgelenip kaldırılmıştır. Ayrıca kaldırma işlemleri esnasında bireyin boyun tarafında olan 5 sıra halinde küçük boncukların olduğu ve bu boncukların *in situ* bir biçimde fotoğraflanıp kaldırılmıştır ve 0004 R/07 buluntu takip numarası verilmiştir. Ayrıca güneybatı tarafında yer alan ve izole olarak olduğu düşünülen 2023/11 iskelet tanıtım numaralı birey için çalışmalar devam etmiştir. Yapılan çalışmaların devamında 002/G çoklu mezar çukurunun batısında çocuk olduğu düşünülen bir bireyin olduğu tespit edilmiş olup çalışmalar o alana yoğunlaşmıştır. Bu bireye de 2023/12 iskelet takip numarası verilmiştir. Bireylerin çok kötü korunduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca birey 2023/11-2023/12 iskeletlerin açığa çıkarma işlemleri esnasında fetüs'e ait olduğu düşünülen bir bireyin iskeletine ulaşılmıştır. Bu iskelete de 2023/13 iskelet takip numarası verilmiştir. Çalışmaların devamında önce birey 2023/11 sonra birey 2023/13 belgelenip kaldırılmıştır. Birey 2023/12 için çalışmalar devam edilmiş olup *in situ* biçimde *malahit* malzemesinden yapılmış boncuk dizisi bulunmuştur. R/8 0004 R/08 buluntu takip numarası verilmiştir. 2023/13 bireyi daha sonra belgelenip kaldırılmıştır. 002/G mezar çuku-

runda yapılan seviye inme çalışmalarında başka bir bireye rastlanılmadığı için R/8 Açması için çalışmalar sonlanmıştır.

T/5 Açması (Resim: 5)

2017 yılında T/5 açması için 5x5'lik güneybatı alanında açılan sondaj için açığa çıkan mimari yapılar için yapının tamamına açığa çıkarma amacıyla çalışmalara başlanmıştır. Yüzeyde temizlik çalışmaları yapıldıktan sonra yüzey yükseklikleri alınan açmada 0001 N-H-R-O genel kasası açılmıştır. Başlangıçta kuzeybatı yönünde olan 5x5'lik alanda seviye inme işlemi gerçekleştirilmiştir. Mimarinin devamı geldiği takip edilen alan genişletilerek çalışmalara devam edilmiş. Ayrıca 0002 N-H-R-O genel kasa açılmıştır. x: 7.20 y: 7.50 z: 485,22 koordinatlarında T/5 0001 R/01 buluntu takip numaralı sürtme taş bulunmuştur. Ayrıca x: 9.90 y: 7.14 z: 485,27 koordinatlarında T/5 0001 A 01 analiz takip numaralı sağlam bir adet boncuk bulunmuştur. Yapılan seviye inme çalışmaları esnasında x: 6.00 y: 8.50 z: 485,30 koordinatlarında T/5 0002 R/01 buluntu takip numaralı bir sürtme taş bulunmuştur. Açığa çıkarılan çift sıra duvarın doğusunda ızgara plana sahip olduğu gözlemlenmiştir. Yüzey toprağının bittiği gözlemlenen yapıda; 2017'de açılan en son genel kasası ve mimari takip listesi devam ettirilmiş olup "İç Mekân" diye adlandırılan alana 014/M mimari kodu verilmiştir. x: 3.80-3.80-10.00-10.00 y: 4.00-8.96-8.96-4.00 koordinatlarını kapsamaktadır. Çalışmalar T/5 Açmasının kuzey bölümünde yoğunlaşmıştır. x: 6.60-6.85-7.08-7.10-6.95-6.55 y: 6.70-6.65-6.30-6.10-6.10-6.30 z: 485,00 koordinatlarında ocak mimari yapısı çıkmıştır. Çapı 170 cm, kalınlığı 17 cm olarak ölçülen bu mimari yapıya 012/F mimari kodu verilmiş olup 014/M mimari yapısı için 0012 N-H-R-O- genel kasası açılmıştır. Mekân dışına kuzeybatı alanına 0013 N-H-R-O genel kasa açılmıştır. 012/F ocak mimarisi için de 0014 N-H-R-O genel kasası açılmıştır. Ayrıca ocak yapısı içinden 0014 A 01 analiz takip numaralı toprak örneği alınmıştır. Çalışmaların devam edildiği T/5 açmasının kuzey alanında 012/F mimari kodlu ocak yapısının doğusunda küçük kireçtaşları ve marn taşı ile kaplı bir ocak yapısı daha açığa çıkarılmıştır. x: 6.65-6.90-7.05-7.20-7.05 y: 7.20-7.35-7.40-7.20-6.90-6.90 koordinatlarında çapı 45 cm kalınlığı, 4 cm olarak bulunan yapıya 013/F mimari kodu verilmiştir.

Çalışmalar neticesinde 014/M mimarisinin açığa çıkarılması için 10x10'luk açmanın güneyinde çalışmalar başlanıp yüzey toprağı alınmıştır. Seviye inme çalışmalarında x: 3.50 y: 5.70 z: 485,13 koordinatlarında 0002 R/ 02 buluntu takip numaralı kırık bazalt taşından yapılmış taş kap parçası bulunmuştur. 014/M mimarisinin olduğu alanın kuzeybatısında bir bireye ait iskelet açığa çıkarılmıştır. Buna da 2023/14 iskelet takip numarası verilmiş olup x: 8.00-8.00-9.10-9.10 y: 4.10-4.96-4.96-4.10 z: 485,23 koordinatlarına 015/G Gömüt mimari kodu verilmiştir. Ayrıca 015/G alanı için 0015 N-H-R-O genel kasası açılmıştır. Birey belgelenip kaldırılmıştır. 10x10'luk açmanın güneydoğusunda yapılan çalışmalar esnasında ayrıca 014/M mekânının güneyinde x: 2.00-3.50-4.90-3.90-1.90 y: 10.00-10.00-8.10-4.75-5.70 z: 485,02 koordinatlarında 0016 N-H-R-O genel kasası açılmıştır. Çalışmalar esnasında iki ızgara duvarının üzerine oturtulmuş bozuk, marn ve kireçtaşından yapılmış bir taban olduğu gözlemlenmiştir. Tabanın yüzeye yakın olmasından dolayı ağır tahrip olduğu ve alandan yo-

ğün bir biçimde hayvan kemiklerinin geldiği gözlemlenmiştir. Çalışmalar esnasında açmanın güneydoğusunda; x: 4.70-3.89-3.85-4.75 y: 10.00-9.15-9.15-10.00 z:485,21 koordinatlarında bir bireye ait iskelet açığa çıkarılmıştır. Alana 016/G Mimari takip numaralı 0017 N-H-R-O- genel kasa açılmıştır ayrıca bireye 2023/16 İskelet takip numarası verilmiştir. Bireye ait olduğu düşünülen x: 3.90 y: 9.55 z: 485,25 koordinatlarında 0017 R/01 buluntu takip numaralı yer yer irili ufaklı boncuklar bulunmuştur. Ayrıca bireyin tam açığa çıkması için T/6 açmasından bir cep açılmıştır. T/5 açması; Doğu-Batı-Kuzey yönünde tamamıyla açığa çıkarılmış olup kuzey duvarının U/5 açması içine girmesinden kaynaklı kazı çalışması yapılmamıştır. Açığa çıkan mimariler için; Izgara Duvarları için 014/M iç mekânın birinci sırasında yer alacak şekilde sıralanmıştır. Bütün duvar yapıları Batı-Doğu yönündedir. T/5 018/D mimari kodlu x: 6.00-6.60-6.60-6.00 y: 4.00-4.00-5.60-5.60 z: 485,44 olarak ölçülmüştür. T/5 019/D mimari kodlu x: 5.50-6.00-6.00-5.50 y: 4.00-4.00-5.60-5.60 z: 485,44 olarak ölçülmüştür. T/5 020/D mimari kodlu x: 5.00-5.15-4.80-4.50 y: 3.61-3.61-7.60-7.60 z: 485,42 olarak ölçülmüştür. 4. ve son duvar yapısı için koordinatlar; x: 4.33-4.10-4.10-4.00 y: 5.03-5.03-6.70-6.70 z: 485,33 T/5 021/D mimari yapısı yer almaktadır. Izgara planın dört duvarı olan bu mimari yapıların bir üst evresine ait olduğu düşünülen ve çok kötü durumda olan T/5 017/T mimari taban belgelenip fotoğraflanıp kaldırılmıştır. 017/T yapısı için; x: 3.60-4.80-4.00-5.26-4.14-5.57 y: 9.40-9.60-7.207.20-4.73-4.73 z: 485,20 koordinatlarında yer almaktaydı. Ayrıca 014/M İç mekânın güneybatısında yer alan küçük bir taban mimarisi de yer almaktadır. Bu tabanın da yüzeye yakın olmasından kaynaklı tahrip edildiği ve geriye küçük bir alanda kalmış küçük nehir taşları, marn ve kireçtaşıdan yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu tabana; 022/T mimari takip kodlu x: 6.55-7.95-7.95-6.55 y: 4.02-4.10-5.05-5.05 z: 485,36 koordinatlarında yer almaktadır.

T/5 açmasının güneydoğu alanında devam eden çalışmalar neticesinde 016/G mimarisinde tespit edilen 2023/16 bireyi kaldırma işlemleri esnasında hayvan-insan kemiklerinin karışık biçimde olduğu ve ikincil gömü olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca 014/M iç mekânda yer alan 015/ Gömüt çukurunun düzenlenmesi esnasında toprak yapısından kaynaklı olduğu düşünülen erişkin olmayan bir bireye ait çok kötü korunmuş birey açığa çıkarılmıştır. Birey 2023/15 iskelet takip numaralı olan birey belgelenip kaldırılmıştır. Izgara yapısının içinde ince işçilik ve temizlik çalışmaları devam etmektedir ve mimari kod verilmeyen mimari öğelere kod verme işlemleri yapılmıştır. Ayrıca x: 4.60 y: 9.50 z: 485,11 koordinatlarında 016/G mezar çukurunun 0017 A 01 analiz takip numaralı toprak analizi alınmıştır. Buna göre kod verilmeyen 10x10'luk açmanın doğu-güney-güneydoğu ve batısında yer alan duvar, taban ve dikme yuvalarına kod verilmiştir. 10x10'luk açmanın güneydoğusunda yer alan x: 3.40-3.65-3.67-3.10 y: 7.55-7.43-10.00-10.00, z: 485,29 koordinatlarında 023/D mimari kodu verilmiştir. 023/D mimari kodlu duvarın doğusunda yer alan x: 3.16-3.39-3.13-4.85 y: 7.30-7.32-10.00-10.00 z: 485,28 koordinatlarında yer alan duvar için 024/D mimari kod verilmiştir. Yine aynı şekilde 024/D duvarının güneyinde yer alan x: 2.76-3.00-4.52-432 y: 4.76-476-10.00-10.00 z: 485,29 koordinatlarında yer alan duvara 025/D mimari kod verilmiştir. Açmanın doğusunda yer alan dış duvar diye adlandırılan mimari öğeye de 026/D mimari

kod verilmiştir. x: 5.10-5.20-10.00-10.00 y: 8.70-9.40-9.48-7.64 z: 485,28 koordinatlarında yer almaktadır. 014/M mekânın batısında yer alan duvara da 027/D dış duvar mimari kod verilmiştir. x: 5.20-5.20-10.00-10.00 y: 3.37-3.00-3.72-3.65 z: 485,33 koordinatlarında yer almaktadır. Açmanın güneyinde yer alan ızgaraların altında erken evreye ait kireç döşemeli bir taban tespit edilmiştir. Bu taban mimari ögesine 028/T mimari kodu verilmiş olup x: 4.50-5.45-5.60-4.50 y: 5.00-4.60-5.40-6.90 z: 485,35 koordinatlarında yer almaktadır. 027/D mimari ögenin batısında yer alan iki adet dikme yuvası olduğu tespit edilmiştir. 029/T ve 030/T mimari kod verilmiştir. 029/T için; x: 7.90-7.80-7.60-7.65-7.75 y: 3.20-3.40-3.55-3.20-3.10 z: 485,49 koordinatlarında olduğu tespit edilmiştir. 030/T mimari kodlu dikme yuvası için; x: 6.50-6.40-6.30-6.25-6.35 y: 3.05-3.20-3.15-3.00-2.90 z: 485,49 koordinatlarında olduğu tespit edilmiştir. T/5 açması için mimari yapıyı açığa çıkarma işlemi sonlanmış olup 2023 kazı sezonu sonunda yapıya koruma işlemi yapılmıştır. Ayrıca yapı hakkında; ızgara plana sahip kuzey yarısında geniş bir mekânın olduğu, mekânın güneyinde de yapının üç tane ızgara duvarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Üç ızgara duvarının ortasında sal taşının olduğu tespit edilmiştir. Mekânın güney duvarlarından köşelerinin yuvarlatılmış bir plana sahip olduğu tespit edilmiştir. Ana mekânın tabanı çakıl taşı ile döşendiği fakat sadece güneybatı köşesinin günümüze ulaşabildiği tespit edilmiştir. Büyük bir ihtimal ile yüzeye yakın olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca yapının güneydoğu köşesinde daha geç bir evreye ait başka bir binanın inşa edildiği, bu nedenle yapının tahrip edildiği düşünülmektedir. Mekânın dış duvarında (batısında) tespit edilen 2 adet dikme yuvası organik malzeme ile yapılmış bir duvara işaret etmektedir. Ayrıca ızgara aralarının kireçtaşı-marn ile karışık doldurulduğu düşünülmektedir. Kuzey duvarının başka açmaya kaydığınan dolayı kuzey duvarı henüz tespit edilememiştir.

T/4 Açması (Resim: 6)

T/5 açmasının güneybatı tarafında yer alan başka bir mimari yapıya ait olduğu görülen alanda çalışmalar yapmak için T/4 açmasında güney-doğu yönünde 5x5'lik alanda başlangıç kodları alınarak duvar sırasını açma işlemine başlanılmıştır. Ayrıca 0001 N-H-R-O genel kasası açılmıştır. Seviye inme çalışmalarına başlanılan alanda taş alet ve hayvan kemiklerinin az sayıda olduğu gözlemlenmiştir. Yüzey toprağı bittiği için 0002 N-H-R-O genel kasası açılmıştır. Yapılan çalışmalar esnasında taş sıranın devam ettiği görülmüş olup açma kuzeye doğru 2 metre daha genişletilerek 5x7 şeklinde çalışmalar devam ettirilmiştir. Ayrıca 0002 N-H-R-O genel kasası için analiz genel kasası açılmıştır. 5x7'lik açmanın batısında bir duvar sırası açığa çıkarılmıştır. Devam eden çalışmalar esnasında 0003 N-H-R-O genel kasası ve 0003 genel kasası için analiz kasası açılmıştır. Açmanın içerisinde yer yer dağınık taşların olduğu ve batıda tespit edilen duvarın altında kuzeybatı yönünde alt evreye ait olduğu düşünülen yeni bir duvar sırası açığa çıkarılmıştır. Güney-kuzey yönünde 5x7 m olarak açılan T/4 Açması için açma genişletilerek yapının tamamının açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Bu sebepten ötürü açma güney-kuzey yönünde 5x10'luk olarak genişletilmiştir. Yapılan seviye inme ve duvar sırasının bulunması çalışmalarında 0003 N-H-R-O genel kasa devam ettirilmiştir. Ayrıca T/4 açmasının ham işlenmemiş toprak dolgu ile dolu olduğu bu yüzden de arkeolojik malzemelerin az geldiği gözlemlenmiştir.

Bunun sebebinin de hem höyüğün bir dönem tarım işleri için kullanılması hem de açmanın höyük sınırında olmasından ötürü olduğu düşünülmektedir. Yapılan seviye inme ve duvar sırası netleştirme çalışmaları esnasında 001/D mimari koda sahip erken evreye ait olduğu düşünülen yapının açmanın kuzeyinde bir anda kesildiği gözlemlenmiştir. 5x10'luk açmanın kuzeybatısında başka bir mimari yapıya ait olduğu düşünülen bir taban kalıntısı ve taban kalıntısının kuzeydoğusunda ocak mimarisi olduğu düşünülen mimari öğeler açığa çıkarılmıştır. Bu mimari öğelere henüz mimari kod verilmemiştir. Bunun sebebi olarak da henüz net olarak açığa çıkarılmamış olmasındandır. Yine aynı şekilde seviye inme çalışmaları esnasında 001/D mimari koda sahip mimari yapının batısında; açmanın güneyinden başlayıp 5x10'luk açmanın kuzey batısında son bulan bir duvarın varlığı açığa çıkarılmıştır. Bu mimari yapıya da 002/D mimari takip numarası verilmiştir. Bu mimari yapının 001/D mimarisi ile birlikte mi kullanıldığı yoksa 002/D mimari yapısının daha geç bir evrede yenileme olarak kullanıldığı çalışmaların devam etmesi sonucunda belli olacaktır. Yine aynı şekilde seviye inme çalışmalarında 002/D mimari takip numaralı duvarın batısında yer alan duvar olduğu mu yoksa döküntü taşlar mı olduğu belirsiz bazı yerlerde büyük bazı yerlerde küçük olan taşların bulunduğu saptanmıştır. 001/D mimari takip koduna sahip duvar ve 002/D mimari takip koduna sahip duvarın arasında seviye inme çalışmalarına başlanmıştır. Bu çalışmalar esnasında 0004 N-H-R-O genel kasası açılmıştır. Ve iki duvar arasında çalışmalar yoğunlaşmıştır. T/4 açmasında hava koşullarının bozulması sebebiyle 19.10.2023 tarihinde arazi çalışmaları sonlandırılmış olup T/4 Açması başka bir kazı sezonunda çalışılması hedeflenmektedir.

N/4 Açması (Resim: 7)

Boncuklu Tarla Höyüğü'nün batısında yer alan N/4 10x10'luk açmada yüzey ölçüleri alınarak 5x5'lik kuzey-batı doğrultusunda seviye inme çalışmalarına başlanılmıştır. Ayrıca N/4 açması için 0001 N-H-R-O yüzey genel kasası açılmıştır. Döküm sahası olarak da höyüğün batı tarafında sınır teli açılarak toprak dökülmüştür. Seviye inme çalışmaları esnasında N/4 0001 R/01 buluntu takip fişli x: 7.90 y: 4.70 z: 486,49 koordinatlarında konik biçimli *labnet* küpe bulunmuştur. Yüzeyde yer yer kırık bilezik parçası ve küçük boncuklar bulunmuştur. Bunun için de 0001 N-H-R-O genel kasası için analiz genel kasası açılmıştır. Devam edilen seviye inme çalışmalarında 0002 N-H-R-O genel kasası açılmıştır. Çalışmalar esnasında x: 9.10 y: 4.20 z: 486,50 koordinatlarında N/4 0002 J/01 buluntu takip fişli sağlam, konik biçimli deniz kabuğundan yapılmış kolye ucu bulunmuştur. Açmada taş aletler ve hayvan kemiklerinin yoğun olduğu gözlemlenmiştir. 5x5'lik alanda devam eden çalışmalarda toprak renginin değişmesinden ötürü 0003 N-H-R-O genel kasası açılmıştır. Taş aletler ve hayvan kemiklerinin yoğun olarak devam ettiği gözlemlenmiştir. N/4 açmasında mimari öğeye rastlanılmadığı gözlemlendiğinden dolayı N/4 açması diğer sezon çalışılmak üzere kapatılmıştır. N/4 açması ile ilgili olarak gözlemlenen şey; taş aletlerin tekno-tipolojisine bakılarak alanın PPNB Dönemi içerisinde işlik alan olarak kullanıldığını düşündürmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yerleşim yerinde 2023 yılında yürütülen kazılar sırasında açığa çıkarılan Orta PPNB Dönem insan kalıntıları önemli bir yere sahiptir (Kodaş ve diğ., 2022). Çoklu mezarlarda ele geçen buluntular konut-içi taban altı gömüler üzerine önemli bilgiler vermektedir (Resim: 8). Ayrıca mezarlar içerisinde *in situ* konumda açığa çıkarılan boncuk ve pendantsifler dönemin süslenme gelenekleri için yeni bilgiler elde edilmesini sağlamıştır (Resim: 8-9). Fakat 2023 yılı kazı sezonunun en önemli buluntuları T 4 ve T5 açmalarında açığa çıkarılmıştır. Özellikle T5 açmasında açığa çıkarılan ızgara planlı yapı, Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem B evresinin erken dönemlerine ait gibi görünmektedir. Alanda ele geçen yontma taş buluntularda, höyükte elde edilen eski verilerle beraber, bu durumu destekler niteliktedir. İlk örnekleri Çayönü'nden bilinmekle birlikte ızgara planlı yapılar Boncuklu Tarla yerleşiminde de açığa çıkarılmıştır (2017 ve 2019 sezonu). Hem Çayönü hem de Boncuklu Tarla örnekleri köşeli plana sahiptir (Erim-Özdoğan 2011). Fakat 2023 yılında Boncuklu Tarla T5 açmasında açığa çıkarılan ızgara planlı yapının dış duvarlarının köşeleri yuvarlatılmıştır, yani bina tam anlamıyla köşeli bir plana sahip değildir. Bu bağlamda Çayönü ve Boncuklu Tarla'da eski yıllarda ortaya çıkarılan örneklerden farklıdır. Fakat ana mekân ve ızgara arası gömü gibi uygulamalar ortaktır. Ayrıca ızgaraların yassı taşlarla kapatıldığı görülmektedir. Diğer ilginç buluntu ise T4 açmasında açığa çıkarılan ve en az 3 ana yapı evresi içeren yuvarlak planlı yapıdır. Yapının duvarlarının en az 3 defa yenilendiği ve her yenileme evresinde de boyutunun küçüldüğü görülmektedir. Kazısı henüz tamamlanmamış olmakla birlikte binanın ilk evrede yaklaşık 15 m çapında olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle bu alanın kazılarının ileriki yıllarda devam etmesi gerekmektedir. 2023 yılı Boncuklu Tarla kazılarına daha genel olarak bakılacak olursa, yerleşim yerinin kronolojik açıdan Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem'in tüm evrelerinde iskân edildiğini bilinmektedir. Alandaki yatay höyükleşme bu süreçleri farklı alanlarda tespit etmemize olanak sağlamaktadır. Fakat bu süreçte batı alanında da erken evrelere ait tabakaların tespiti alanın yatay höyükleşme sürecinin anlamlandırılması için önemlidir. İleriki yıllarda hem bu alanda hem de Güneydoğu ve Doğu Alan'ında çalışmalar yapılarak yerleşimin daha farklı evreleri üzerine çalışılması da daha da önem kazanmıştır. Son olarak hem yontma taş iz analizleri hem de arkeozoolojik araştırmalar yerleşim yeri üzerine yeni bilgiler vermektedir. Örneğin iz analizleri sonrası Boncuklu Tarla'da PPNA Dönem itibarıyla yabani buğday tüketildiği ve buğdayın Orta PPNB Dönem ile beraber evcilleştirilmiş olabileceği tespit edilmiştir (buğdayın yeşilken biçilmesi veya kuru halde biçilmesi aletler üzerinde farklı izler bırakmaktadır ve bu durum evcilleşmeye doğru geçiş hakkında bilgi vermektedir). Arkeozoolojik analizler ise PPNA Dönem ile beraber (2022 yılı kazı çalışmalarında ele geçen hayvan kemikleri sonrası) küçük yaştaki koyun ve keçinin daha fazla avlandığı ve evcilleştirmeye doğru giden ve sadece genç bireylerin tüketilmesi ile ilişkili bir ön evcilleştirme sürecinin yaşanmış olabileceği düşünülmektedir. Çalışmaların devam etmesi tüm bu sorulara daha net sonuçlar verecektir.

Teşekkür

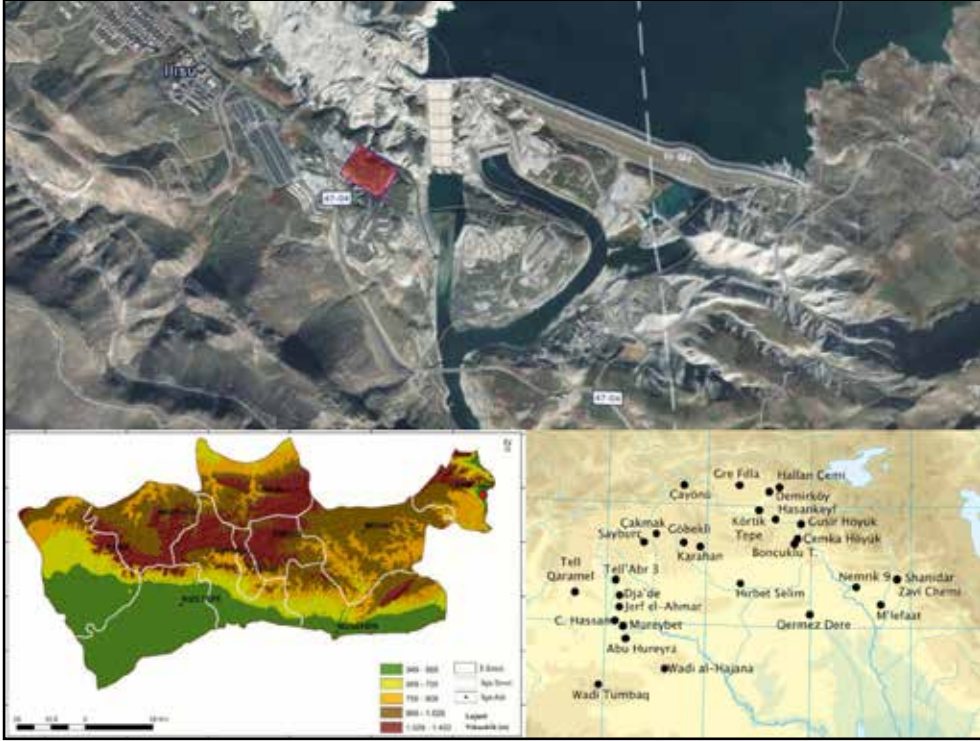
Boncuklu Kazı Projesini destekleyen ve her türlü desteği veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Türk Tarih Kurumuna, Mardin Müze Müdürlüğüne ve Dargeçit Belediye Başkanlığına teşekkürlerimizi sunuyoruz.

KAYNAKÇA

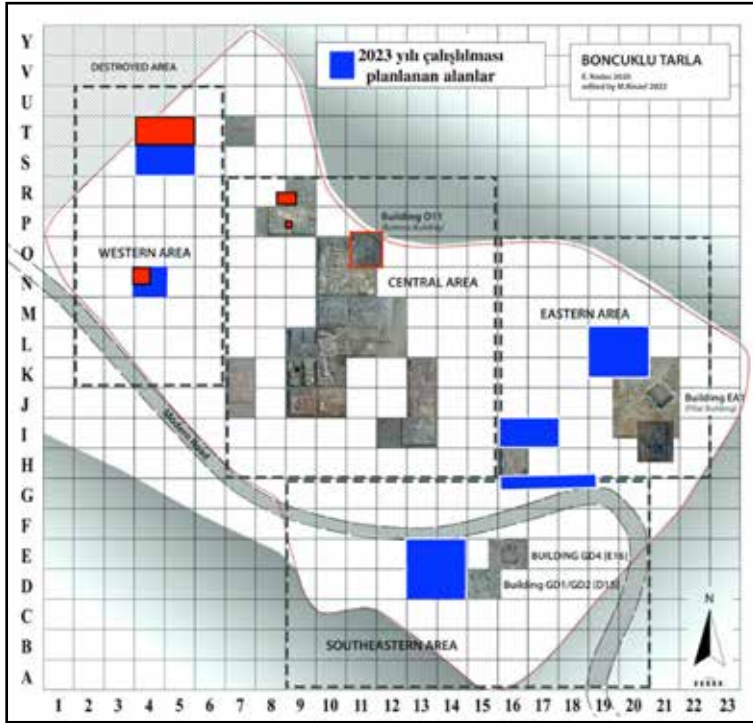
ERİM-ÖZDOĞAN, A. 2011, Çayönü. In *The Neolithic in Turkey*, Volume 1, edited by M. Özdoğan, N. Başgelen and P. Kuniholm, Archaeology And Art Publications, İstanbul, s. 185-269.

KODAŞ E., ERDEM Ç., ÇİFÇİ Y., ÖZKAN K., DİNÇ O. (2022). Boncuklu Tarla Southeast Area Excavations: Structure GD 4. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 177: 1-12.

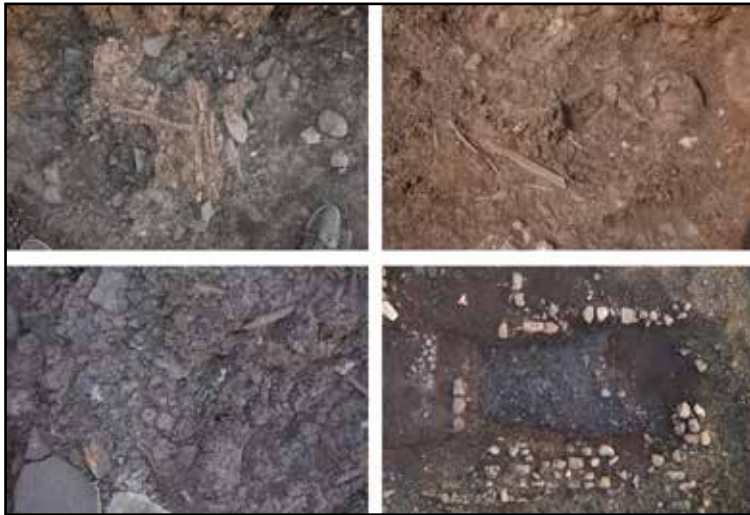
EKLER

Resim 1: Boncuklu Tarla yerleşim yerinin konumu.

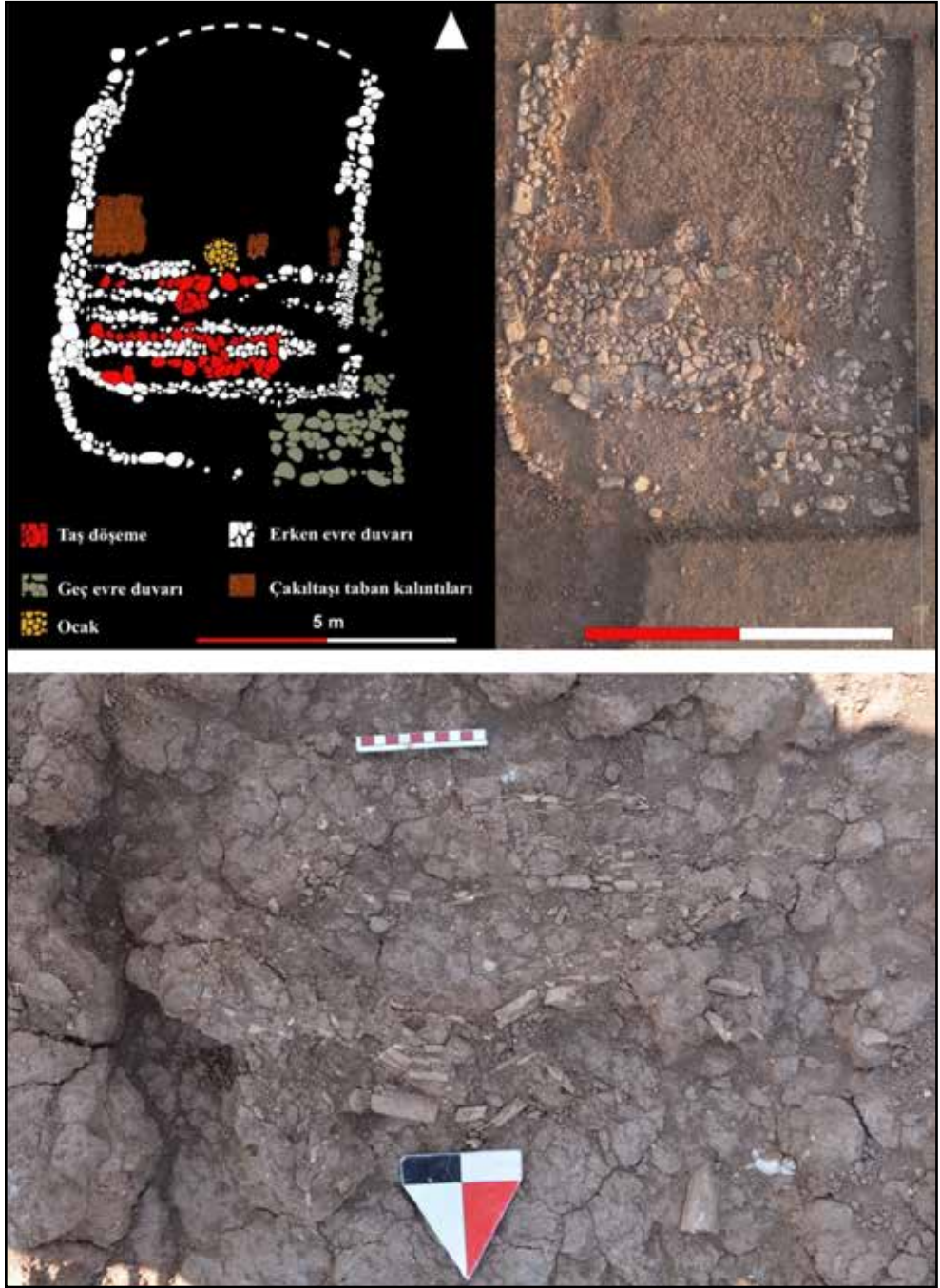
Resim: 2: Boncuklu Tarla yerleşiminin genel görünümü.

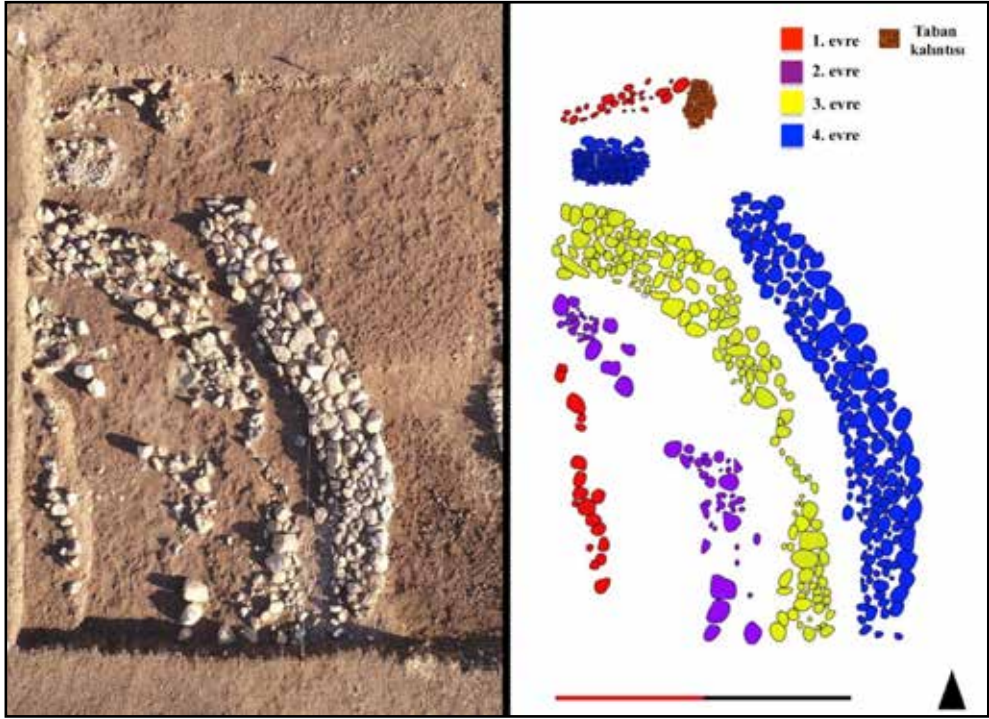

Resim: 3: Orta PPNB Dönem'e ait mezarlar (P8 açması).

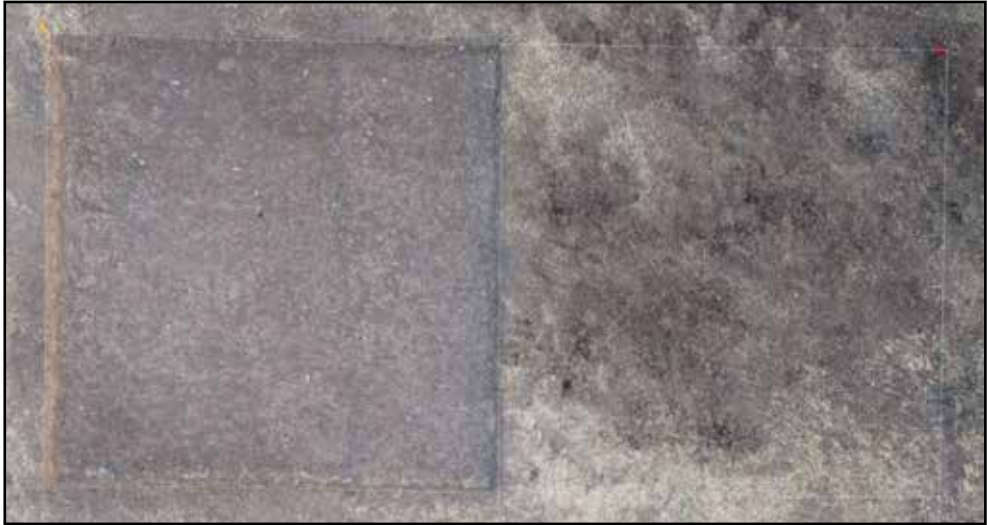

Resim: 4: Orta PPNB Dönem'e ait mezarlar (R8 açması).

Resim: 6: Yuvarlak planlı yapı kalıntıları.

Resim: 7: N4 açması genel görünümü.

Resim: 8: Erken PPNB Dönem küçük buluntular.

Resim: 9: Orta PPNB Dönem boncuk ve pandantifler.

